

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії і політології

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

До 350-річчя м. Івано-Франківськ

18-19'2011

Івано-Франківськ

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр.)-8
Г15

Головний редактор: Микола Кугутяк

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Редакційна рада: Володимир Грабовецький, Василь Грещук, Олег Жерноклеєв, Леонід Зашкільняк (м. Львів), Олександр Карпенко, Володимир Качкан, Петро Круль, Василь Марчук, Володимир Матвійшин, Борис Савчук, Тарас Салига (м. Львів), Михайло Станкевич, Петро Федорчак, Степан Хороб, Ігор Цепенда, Мирон Черепанин, Раїса Чугай (м. Львів)

Редакційна колегія: Микола Кугутяк, Олег Єгрешій, Андрій Королько,
Олександр Марущенко, Ігор Райківський

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Часопис “Галичина” затверджений фаховим виданням ВАК України з таких галузей наук: історія, філологія, мистецтвознавство

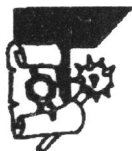
Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05.06.2009 р.

ГАЛИЧИНА. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2011. Ч. 18–19. 417 с.

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОBOB'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

***При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій***

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНА УРБАНІСТИКА

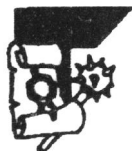
ДО 350-річчя м. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

<i>Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Олег ЖЕРНОКЛЕСВ</i> СТАНИСЛАВІВ ПІД АВСТРІЙСЬКОЮ ВЛАДОЮ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.).....	11
<i>Віталій ЛОТОЦЬКИЙ</i> РОЗВИТОК МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СТАНИСЛАВОВА В 1848–1914 рр. ...	26
<i>Ірина СТАСЮК</i> ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СЕСТЕР ВАСИЛЯНОК У СТАНИСЛАВОВІ (1900–1923 рр.).....	37
<i>Сергій АДАМОВИЧ</i> СТАНИСЛАВІВ У ЧАСИ ЛИХОЛІТЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 рр.).....	43
<i>Олег ЄГРЕШІЙ, Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА, Наталія ХРАБАТИН</i> СТАНИСЛАВІВ У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	55
<i>Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ</i> ІВАНО-ФРАНКІВСЬК У ДОБУ ТОТАЛІТАРИЗМУ (1945–1985 рр.).....	68
<i>Степан КОБУТА</i> МІСЬКА ВЛАДА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (1990–1994): ПРАВЛІННЯ “ПЕРШИХ ДЕМОКРАТІВ”.....	80
<i>Іван МОНОЛАТІЙ</i> ЄВРЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА СТАНИСЛАВОВА (СТАНІСЛАВА).....	97

ЕТНОЛОГІЯ

<i>Олександр УДОД, Михайло ЮРІЙ</i> ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ ЯК САКРАЛЬНИЙ АСПЕКТ МАГІЧНИХ ДІЙ СЛОВ’ЯН-ПРАУКРАЇНЦІВ.....	111
<i>Микола ЛИЦУР</i> РИБА В СИСТЕМІ ТРАДИЦІЙНОГО ХАРЧУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ В КІНЦІ XIX ст. – 1930-х рр: ЕТНО-СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	120
<i>Андрій КОРОЛЬКО</i> МЕЖІ ПОКУТТЯ В ІСТОРИКО-КАРТОГРАФІЧНИХ ТА ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ XVI – ПОЧАТКУ XXI ст.	127

ІСТОРІЯ

<i>Олександр КУЧИК, Олег ЦЕБЕНКО</i> УЧАСТЬ ГЕРБУРТІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ XIV–XVI ст.	139
<i>Ігор РАЙКІВСЬКИЙ</i> ГАЛИЧИНА В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКИХ ГРОМАДІВЦІВ-УКРАЇНОФІЛІВ.....	145
<i>Володимир ГАЛИК</i> ВЗАСМИНИ ІВАНА ФРАНКА З ОСТАПОМ ЛЕВИЦЬКИМ.....	155

<i>Володимир БУЛАЧЕК</i> ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА Й ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА У ВІЗІІ ІВАНА ФРАНКА.....	164
<i>Василь БУРДУЛАНЮК</i> УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	170
<i>Петро СІРЕДЖУК</i> КУЛЬТУРНИЙ РОЗВІЙ ПОЛОНІЇ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ (ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.).....	178
<i>Володимир КРОЙТОР</i> ДИПЛОМАТИЧНІ КОЛІЗІЇ ВСТУПУ РУМУНІЇ В ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ.....	185
<i>Наталія ШУЛЬГАТА</i> АНДРІЙ ЖУК У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТБІ (1914–1923 рр.).....	192
<i>Ярослав ЛЕВКУН</i> ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ АРХЕОЛОГА І. БОРКОВСЬКОГО.....	199
<i>Олег ЄГРЕШІЙ</i> КОСТЯНТИН ПЕТЕР: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ.....	208
<i>Ігор СОЛЯР</i> ПРОБЛЕМА АВТОНОМІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ УНТП-УНДО (1923–1939).....	215
<i>Андрій ЯЦІВ</i> ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ УНТП.....	223
<i>Оксана ПАСІЦЬКА</i> ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ РЕМІСНИКІВ, ПРОМИСЛОВЦІВ І ТОРГОВЦІВ “ЗОРЯ” (1884–1939 рр.).....	233
<i>Ярослав МАНДРИК, Роман ПУЙДА</i> ПІДГОТОВКА МАСОВИХ КАДРІВ РАДЯНСЬКОГО СЕЛА В РОКИ ЗАВЕР- ШЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ.....	239
<i>Іванна ЛУЧАКІВСЬКА</i> ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА РОБОТУ В НІМЕЧЧИНУ (1941–1944 рр.).....	244
<i>Олександр ЛУЦЬКИЙ</i> ДОПОМОГОВА АКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ПРИКАРПАТТІ ВОСЕНИ 1941 – УЛІТКУ 1942 рр.	250
<i>Петро ФЕДОРЧАК</i> ДЕПОРТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ПРИКАРПАТТІ В 1944–1946 рр. (До 65-ї річниці депортації етнічних українців з Польщі та поляків з України).....	258
<i>Любов СОЛОВКА</i> ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ ГЕНОЦИДІВ НА ПРИКАРПАТТІ СЕРЕ- ДИНИ ХХ ст.	262
<i>Олег МУРАВСЬКИЙ</i> “МІТИНГОВА ДЕМОКРАТІЯ” 1989 р. У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ.....	269
<i>Володимир АГАПОВ</i> ВЗАЄМИНИ СТРАЙКОВОГО ШАХТАРСЬКОГО Й НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМО- КРАТИЧНОГО РУХІВ У 1989 р. – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1990 р.	274
 ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО <i>Олег ЖЕРНОКЛІСЬ</i> ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ У ФОНДАХ ДЕРЖАВ- НОГО АРХІВУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	283

ІСТОРИОГРАФІЯ

<i>Володимир ВЕЛИКОЧИЙ</i> АКТ ЗЛУКИ УНР І ЗУНР В ОЦІНЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	289
<i>Андрій ВИПАСНЯК</i> ТРАДИЦІЙНЕ СКОТАРСТВО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (90-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ.....	297
<i>Ірина ДМИТРУК</i> ГУЦУЛЬЩИНА В ПОЛЬСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.	304
<i>Василь ФУТАЛА</i> СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-х рр. В УКРАЇНСЬ- КОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ НАУКОВИХ ДИСКУРСАХ.....	312
<i>Іван МОНОЛАТІЙ</i> ВЗАЄМОДІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ А́КТОРІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ В СУЧАСНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	318

ПОЛІТОЛОГІЯ

<i>Микола ГЕНИК</i> УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ ПОЛЬСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ (1976–1991).....	327
<i>Марія СЕНИЧ</i> ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОРДОНУ В ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПАРИЗЬКОЇ “KULTURY”.....	334

ДОКУМЕНТИ

<i>Олег ЄГРЕШІЙ</i> НЕОПУБЛІКОВАНИЙ ЛИСТ ГОЛОВІ РАДИ МІНІСТРІВ СРСР БУЛГАНІНУ М.О. ВІД СПЕЦПОСЕЛЕНЦЯ ЦУЦЕЯ І.І.	341
--	-----

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Володимир ПАХОМОВ</i> ГУЦУЛЬЩИНА У ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ ДУЧИМІНСЬКОЇ.....	343
<i>Ольга СЛОНЬОВСЬКА</i> МІФЕМА І ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ: ОСОБЛИВОСТІ, РОЛЬ, ФУНКЦІЇ НАЙМЕНШОГО УЛАМКУ МІФУ.....	351
<i>Роман ЯРОШЕНКО</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ БІБЛІЙНИХ ПСАЛМІВ У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНО- МИСТЕЦЬКИХ АСПЕКТІВ.....	359

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Богдан КИНДРАТЮК, Світлана СЕМКО*
ДО ІСТОРІЇ ДЗВОНАРСТВА РОЖНЯТІВЩИНИ..... 363

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

- Леся БОЙЧУК*
ВЗАЄМИНИ КИРИЛА ТРИЛІОВСЬКОГО ТА ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА (1890-ті – 1914 рр.)..... 372
- Назарій РОЗЛУЦЬКИЙ*
БОРІТЬБА УПА З РАДЯНСЬКИМИ КАРАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ НА ТЕРИТОРІЇ РОГАТИНЩИНИ В 1944–1945 рр. 377
- Тетяна ТУРЧИН*
ФІЛЬТРАЦІЙНІ СПРАВИ ЖИТЕЛІВ СТАНІСЛАВЩИНИ, ВИВЕЗЕНИХ НА ПРИМУСОВІ РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ (за матеріалами Державного архіву Івано-Франківської області)..... 381
- Ігор ГРИНИК*
ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ПАНЕЙКА..... 387

ЮВІЛЕЇ

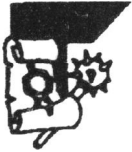
- Микола КУГУТЯК, Василь КЛИМОНЧУК, Валерій ШТЕРН, Мар'яна МІЩУК*
ПОКЛИКАННЯ БУТИ ІСТОРИКОМ, ПОЛІТОЛОГОМ І ГРОМАДЯНИНОМ (До 50-літнього ювілею професора Василя Марчука)..... 392
- Микола КУГУТЯК, Володимир КОМАР, Петро ФЕДОРЧАК, Роман КОБИЛЬНИК*
ВІДДАНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОФЕСІЇ (До 70-річчя з дня народження Юрія Томина)..... 395
- Микола КУГУТЯК, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Андрій КОРОЛЬКО*
З ЛЮБОВ'Ю ДО РІДНОГО КРАЮ (До 60-річчя з дня народження Василя Бурдуланюка)..... 397

РЕЦЕНЗІЇ

- Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ*
ВАГОМИЙ ВНЕСОК У ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. 399
- Віталій НАГІРНИЙ*
ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ПОКУТТЯ – ВАЖЛИВА ПОДІЯ В НАУКОВОМУ ЖИТТІ..... 402
- Ігор РАЙКІВСЬКИЙ*
СПОГАДИ ЄВГЕНА ОЛЕСНИЦЬКОГО – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГАЛИЧИНИ АВСТРІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ..... 408
- НАШІ АВТОРИ**..... 412

CONTENTS

URBAN HISTORY

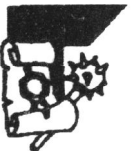
DEVOTED TO THE 350th ANNIVERSARY OF IVANO-FRANKIVSK

<i>Igor RAYKIVSKYI, Oleg ZHERNOKLEYEV</i> STANYSLAVIV UNDER AUSTRIAN RULE (THE END OF 18TH – THE BEGINNING OF 20TH CENTURIES).....	11
<i>Vitalij LOTOTCKIJ</i> DEVELOPMENT OF MUNICIPAL ECONOMY OF STANISLAVIV IN 1848–1914....	26
<i>Iryna STASIUK</i> EDUCATIONAL ACTIVITIES OF BASILIAN SISTERS OF STANISLAVIV (1900– 1923).....	37
<i>Sergiy ADAMOVYCH</i> STANISLAVIV IN HARD TIMES OF THE WORLD WAR I (1914–1918).....	43
<i>Oleg YEHRSHIY, Ludmyla DROGOMYRETSKA, Natalya HRABATYN</i> STANISLAVIV WITHIN THE II RZECZPOSPOLITA.....	55
<i>TAMARA HALYTSKA-DIDUKH</i> IVANO-FRANKIVSK IN THE AGE OF TOTALITARIANISM(1945–1985).....	68
<i>Stepan KOBUTA</i> IVANO-FRANKIVSK LOCAL AUTHORITY (1990–1994): THE RULE OF “THE FIRST DEMOCRATS”.....	80
<i>Ivan MONOLATII</i> THE JEWISH COMMUNITY OF STANISLAVIV.....	97

ETHNOLOGY

<i>Olexandr UDOD, Mykhaylo YURIY</i> OBLATION AS THE SACRAL ASPECT OF SLAVIC MAGIC ACTIONS.....	111
<i>Mykola LYTSUR</i> FISH IN THE TRADITIONAL NUTRITION SYSTEM OF THE POPULATION OF GALICIA AT THE END OF THE 19TH CENTURY – 1930TH YEARS: THE ETHNO-SOCIAL DIMENSION.....	120
<i>Andriy KOROLKO</i> BORDERS OF POKUTTYA IN HISTORICAL-CARTOGRAPHIC AND ETHNOGRAPHICAL RESEARCHES OF THE 16TH – THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURIES.....	127

HISTORY

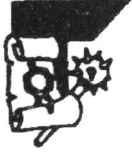
<i>Olexandr KUCHYK, Oleh TSEBENKO</i> THE HERBURTS’ ACTIVITY IN GALICIAN POLITICAL LIFE IN THE CONTEXT OF POLISH AND LITHUANIAN INTEGRATION (XIV–XVI CENTURY).....	139
<i>Igor RAYKIVSKYI</i> THE QUESTION OF GALICIA IN THE IDEOLOGY AND ACTIVITIES OF THE DNIEPER HROMADAMEN.....	145
<i>Volodymyr HALYK</i> THE RELATIONS FROM OSTAP LEVICKY TO IVAN FRANKO.....	155

<i>Volodymyr BULACHEK</i> SOCIAL-POLITICAL AND PUBLISHING ACTIVITY OF YULIAN ROMANCHUK WITHIN VISION OF IVAN FRANKO.....	164
<i>Vasyl BURDULANYUK</i> UKRAINIAN ART CRITICISM OF GALYCHYNA AT THE END OF NINETEENTH CENTURY UP TO THE THIRD PART OF THE TWENTIETH CENTURY.....	170
<i>Petro SIREDZNUK</i> CULTURAL DEVELOPMENT OF POLONIUM OF GALICIAN AND HUTSUL'SHCHYNA (XIX – BEGINNING OF XX CENTURY).....	178
<i>Volodymyr KROYTOR</i> THE DIPLOMATIC PERIPETIA OF ROMANIA'S ENTRY INTO THE FIRST WORLD WAR.....	185
<i>Natalya SHULGATA</i> ANDRIY ZHUK IN NATIONAL LIBERATION STRUGGLE (1914–1923).....	192
<i>Yaroslav LEVKUN</i> THE HISTORY PORTRAIT OF ARCHEOLOGIST IVAN BORKOVSKIY.....	199
<i>Oleg YEHRESHIY</i> COSTANTIN PETER: THE HISTORICAL PORTRAIT.....	208
<i>Ihor SOLIAR</i> THE ISSUE OF WESTERN UKRAINE'S AUTONOMY IN THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S LABOUR PARTY AND THE UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRATIC ALLIANCE (1923–1939).....	215
<i>Andriy YATSIV</i> POLISH STATE IN POLITICAL THINKING OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S LABOUR PARTY.....	223
<i>Oksana PASITSKA</i> THE SOCIETY OF THE UKRAINIAN CRAFTSMEN, MANUFACTURERS AND DEALERS "ZORYA" ("DAWN") (1884–1939).....	233
<i>Yaroslav MANDRYK, Roman PUYDA</i> DISCLOSED THE ACTIVITY OF PARTISAN BY THE SOVIET ORGANS OF THE SOVIET UKRAINE.....	239
<i>Ivanna LUCHAKIVSKA</i> DEPORTATION OF UKRAINIAN POPULATION FOR THE MILITARY ECONOMY OF GERMANY (1941–1944).....	244
<i>Olexandr LUTSKY</i> UKRAINIAN CARPATHIAN REGION DURING THE NAZI OCCUPATION THE AIMS OF INTELLIGENTSIA (autumn 1941 – summer 1942).....	250
<i>Petro FEDORCHAK</i> THE DEPORTATIONS OF THE ETHNIC UKRAINIANS FROM POLAND AND POLES FROM UKRAINE IN 1944–1946.....	258
<i>Liubov SOLOVKA</i> THE PRECARPATHIAN REGION: ETHNO-DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES OF THE MID-20TH CENTURY GENOCIDES.....	262
<i>Oleg MURAVSKYY</i> "DEMOCRACY RALLY" OF 1989 IN WESTERN REGIONS OF THE UKRAINIAN SSR.....	269
<i>Volodymyr AGAPOV</i> RELATIONS BETWEEN MINERS' STRIKE AND THE NATIONAL DEMOCRATIC MOVEMENTS IN 1989 TO THE FIRST HALF OF 1990.....	274

SOURCE CRITICISM

<i>Oleg ZHERNOKLEYEV</i> THE SOURCES FOR HISTORY OF THE CHRISTIAN CONFESSIONS IN FUNDS OF STATE ARCHIVE OF IVANO-FRANKIVSK REGION.....	283
--	-----

HISTORIOGRAPHY

- Volodymyr VELYKOCHYY*
THE UNIFICATION ACT OF UPR (UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC) AND
WUPR (WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC): HISTORIOGRAPHIC
ANALYSIS IN THE ASSESSMENT OF UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY..... 289
- Andriy VYPASNYAK*
TRADITIONAL LIVESTOCK FARMING UKRAINIAN POPULATION OF
EASTERN GALICIA (90's of XIX – the 30-ies of XX century): HISTORIOGRAPHY
OF THE PROBLEM..... 297
- Irina DMYTRUK*
GUTSULSHCHYNA IN THE POLISH ETHNOGRAPHIC RESEARCHES OF THE
SECOND HALF OF THE 19TH – THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY... 304
- Vasyl FUTALA*
SOCIALIST MOVEMENT OF WESTERN UKRAINIAN IN THE 1920-1930-ies IN
UKRAINIAN AND POLISH RESEARCHERS..... 312
- Ivan MONOLATII*
INTERACTION OF ETHNO-POLITICAL ACTORS ON THE WESTERN
UKRAINIAN LANDS IN THE IMPERIAL ERA IN MODERN
HISTORIOGRAPHY..... 318

POLITICAL SCIENCE

- Mykola GENYK*
UKRAINIAN QUESTION IN PROGRAM OF THE POLISH POLITICAL PARTIES
IN THE TRANSFORMATION (1976–1991)..... 327
- Maria SENYCH*
THE PROBLEM OF POLISH-UKRAINIAN BORDER IN THE POLITICS
CONCEPT PARIS “KULTURE” 334

DOCUMENTS

- Oleg YEHRESHIY*
UNPUBLISHED LETTER TO THE PRESIDENT OF THE COUNCIL OF MINISTERS
USSR BULGANIN M.O. FROM SPECIAL SETTLERS TSUTSEY I.I. 341

LITERARY CRITICISM

- Volodymyr PAKHOMOV*
HUTSULSHCHYNA IN OLHA DUCHYMINSKA'S WORKS..... 343
- Olga SLON'OVSKA*
MIFEMA AND ARTISTIC TEXT: PECULIARITIES, ROLE, FUNCTIONS OF THE
SMALLEST PART OF THE MYTH..... 351
- Roman YAROSHENKO*
TRANSFORMING BIBLICAL PSALMS IN THE CONTEXT OF LITERARY AND
ARTISTIC ASPECTS..... 359

ARTS CRITICISM

- Bogdan KINDRATIUK, Svitlana SEMKO*
 BY THE HISTORY OF BELL CULTURE IN ROZHNYATIV REGION..... 363

SCIENTIFIC DEBUT

- Lesya BOYCHUK*
 RELATIONSHIPS BETWEEN KYRIL TRYLOWSKY AND VASYL STEFANYK (1890-TH 1914)..... 372
- Nazar ROZLUTSKYY*
 THE FEATURES OF THE FIGHT OF UPA AGAINST SOVIET PUNITIVE ORGANS ON THE TERRITORY OF ROHATYN REGION IN 1944–1945..... 377
- Tatiana TURCHYN*
 THE FILTRATION RECORDS OF STANISLAV REGION'S RESIDENTS, REMOVED FOR FORCED LABOR TO THE III REICH (BY MATERIALS OF THE STATE ARCHIVE OF IVANO–FRANKIVSK REGION)..... 381
- Igor GRYNKY*
 VASYL PANEYKO'S STATE CREATING ACTIVITY..... 387

ANNIVERSARIES

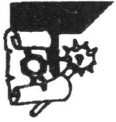
- Mykola KUHUTYAK, Vasyl Klimonchuk, Valeriy SHTERN, Mariana MISHCHUK*
 VOCATION TO BE HISTORIAN, POLITOLOGIAN AND CITIZEN (TO 50TH JUBILEE OF PROFESSOR VASYL MARCHUK)..... 392
- Mykola KUHUTYAK, Volodymyr KOMAR, Petro FEDORCHAK, Roman KOBYLNYK*
 DEVOTED TO PEDAGOGICAL PROFESSION (TO 70TH ANNIVERSARY OF YURIY TOMYN)..... 395
- Mykola KUHUTYAK, Igor RAYKIVSKYI, Andriy KOROLKO*
 WITH LOVE TO THE NATIVE LAND (TO 60TH ANNIVERSARY OF VASYL BURDULANYUK)..... 397

REVIEWS

- Volodymyr Velykochyy, Igor RAYKIVSKYI*
 SIGNIFICANT CONTRIBUTION TO THE STUDY OF SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY OF UKRAINE XIX – EARLY XX CENTURY..... 399
- Vitaliy NAHIRNY*
 HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC SKETCH POKUTTYA – AN IMPORTANT EVENT IN SCIENTIFIC LIFE..... 402
- Igor RAYKIVSKYI*
 MEMOIRS OF YEVGEN OLESNYTSKYI – SIGNIFICANT SOURCE OF STUDYING THE HISTORY OF GALICIA IN AUSTRIAN PERIOD..... 408

OUR AUTHORS..... 412

ДО 350-річчя м. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

УДК 94 (477.86)
ББК 63.3 (4 Укр) 52*Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ***СТАНИСЛАВІВ ПІД АВСТРІЙСЬКОЮ ВЛАДОЮ
(КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)**

У статті розкрито найважливіші віхи історії міста Станиславова під владою Австро-Угорської монархії наприкінці XVIII – на початку XX ст. Особливу увагу сфокусовано на демографічних і модернізаційних процесах, розвитку промисловості й соціальної інфраструктури, а також міжетнічних взаєминах, особливостях культурного та суспільно-політичного життя міста окресленого періоду.

Ключові слова: Станиславів, Івано-Франківськ, Галичина, історія міст.

Урбаністична тематика дедалі більше привертає увагу науковців різних галузей. Цю виразну тенденцію засвідчив і проведений у 2010 р. в Амстердамі черговий XXI Міжнародний конгрес істориків¹, на якому однією з трьох “великих тем” для обговорення була визначена саме міська історія. Зростаюча кількість публікацій, дослідницьких проєктів, діяльність спеціалізованих інституцій (наприклад, львівського Центру міської історії Центрально-Східної Європи, заснованого австрійським істориком Г.Біндером) також підтверджують актуальність згаданої проблематики. Однак сьогодні переважна більшість міських поселень прикарпатського регіону ще чекає на свого сучасного, неупередженого дослідника. Міська економіка й комунікації, соціальна інфраструктура та повсякденне життя, а особливо місто як культурний феномен – усі ці та багато інших аспектів історичного минулого міст і містечок області залишаються досі маловивченими й недостатньо висвітленими у фаховій літературі.

У цьому ракурсі не становить винятку й місто Івано-Франківськ (до 1962 р. – Станіслав, у дорадянський період – Станиславів). Лише останнім часом, завдяки праці викладачів Прикарпатського національного університету (В.Грабовецького, М.Кугутяка, Б.Гаврилів, В.Бурдуланюка, В.Полека, М.Паньківа, В.Великочого, І.Монолатія, С.Адамовича) і дослідників з історико-краєзнавчого об’єднання “Моє місто” (М.Головатого, І.Бондарева, З.Жеребецького та ін.)² багато прогалин з історії міста почали активно заповнюватися. Проте австрійський період його розвитку практично не був предметом спеціальних, комплексних наукових студій. Тому завданням нашої статті стало висвітлення найважливіших віх минулого Станиславова кінця XVIII – початку XX ст.

Унаслідок першого поділу Речі Посполитої в 1772 р., Станиславів, як і вся Галичина, потрапив під владу Австрійської монархії. За новим адміністративним поділом місто стало центром одного з 18-ти округів новоствореної провінції – Королівства Галіції та Лодомерії, що умовно поділялося на Східну (українську) і Західну (польську) частини. У 1867 р. за новим адміністративним поділом Станиславів перетворився на центр одного з 74 повітових староств Східної Галичини. Більшість населення Східної, історичної Галичини, де знаходилося місто Станиславів, становили українці (“русини”, як вони себе частіше називали до кінця XIX ст.). Так, станом на 1900 р. на території Прикарпаття (сучасної Івано-Франківської області) мешкало 1 млн 87,7 тис. осіб, з них (за віросповіданням) 73,5% – українців, 13,4% – євреїв, 12,1% – поляків. Помітною етнічною групою за роки австрійської влади стали німці, яких налічувалося в 1900 р. понад 60 тис.³ 80–90% загальної чисельності населення краю в досліджуваний період становили сільські жителі, причому густина сільських поселень у Станиславівському повіті залишалася однією з найбільших у Східній Галичині⁴.

У східногалицьких містах кількість русинів-українців у XIX – на початку XX ст., як правило, була значно меншою, ніж на селі, де вони становили абсолютну більшість⁵. Станиславів не став винятком, на початку досліджуваного періоду являв собою невелике повітове місто,

де проживали представники різних етнічних груп. Так, за даними перепису 1792 р., населення міста нараховувало близько 5,5 тис. осіб (908 родин). Водночас намітилася тенденція до збільшення кількості міських жителів, що було характерною рисою розвитку міст у тогочасній Європі. Проведений австрійською владою в 1849 р. перепис зафіксував уже 11 тис. населення в Станиславові, а через 20 років, у 1869 р. – майже 14,8 тис. осіб. За переписом у грудні 1880 р. у місті налічувалося 18,6 тис., приблизно порівну чоловіків і жінок. Більш докладні дані довідуємося з перепису 1900 р., за яким чисельність населення міста складала 30 410 осіб, у тому числі 16 579 чоловічої статі та 13 831 жіночої (у загальну кількість мешканців міста, окрім 27 013 осіб цивільного населення, входило ще 3 397 військових)⁶. Напередодні Першої світової війни в 1914 р. Станиславів мав, за деякими підрахунками, понад 34 тис. жителів, за кількістю населення це було на початку XX ст. одне з найбільших міст Галичини⁷. Отже, за період австрійського правління чисельність мешканців Станиславова збільшилася майже у 12 разів.

Склад населення міста був багатоетнічним, крім русинів-українців, мешкали поляки, євреї (жиди), вірмени, німці. Австрійські переписи не оперували категорією “національність”, у той час не існувало чітких критеріїв національного поділу Галичини, фактором розрізнення слугували, передусім, мова спілкування, а також віросповідання. Для галицьких умов можна з великою достовірністю стверджувати, що національна структура збігалася з віросповіданням. Так, інвентарний опис 1777 р. у Станиславові налічував 224 домовласники християнського віросповідання, католиків і греко-католиків, і 324 – іудейського, євреїв⁸. За даними відомого краєзнавця русофіла Венедикта Площанського, руських мешканців Станиславова налічувалося в 1806 р. 1 597 чол., в 1851 р. – 1 601 чол., у 1864 р. – 2 198 чол., що становило не більше чверті міщан⁹. Маріян Грибович, автор першої відомої нам історії міста, писав, що в 1847 р. серед його жителів (10 866 чол.) більшість становили євреї – 5 958 чол., або 1 400 єврейських родин¹⁰. Перепис 1880 р. зафіксував такі дані народонаселення: з 18,6 тис. станиславівців було 10 тис. євреїв (53,8%), 5,6 тис. поляків (30,1%), 2,8 тис. українців (15%), 135 німців (0,7%), 90 вірмен (0,4%). У 1910 р. у місті проживало 33,4 тис. чол., за етнічним (національним) складом переважали євреї – 15,2 тис., поляки – 9 тис., українці – 5,6 тис., окремою групою за переписом виділялися “воюки, службовці” – 3,5 тис.¹¹

Отже, якщо на початку існування міста переважну частину його населення становили русини-українці (як свідчать архівні дані відносно кількості жителів Станиславова, за дослідженням професора Володимира Грабовецького, у 1709 р. тут проживала 221 родина, у тому числі 124 руські (українські)¹², то в кінці XVIII – на початку XX ст. динаміка національного складу змінювалася в напрямку зменшення відносної кількості русинів-українців і вірмен, тоді як частка поляків, і особливо євреїв, постійно зростала. Якщо за віросповіданням серед міських жителів у 1900 р. зафіксовано 9 653 римо-католики, 5 952 греко-католики, 14 106 юдеїв, 699 – інших віровизнань, то за мовою спілкування домінувала польська, якою розмовляли 23 319 осіб, 4 071 – руською (українською), 2 265 – німецькою, іншими мовами – 485 осіб¹³. Місто перетворювалося в переважно єврейсько-польське з домінуванням польської мови. Це було характерною тенденцією для розвитку тогочасних галицьких міст, приміром, столиця провінції Львів тривалий час мала найчисельнішу єврейську громаду в імперії. Галичина являла собою головне місце осідку євреїв під австрійською владою¹⁴.

Кількість міських жителів постійно збільшувалася, незважаючи на періодичні стихійні лиха: пожежі в 1826, 1827 і 1835 рр., епідемію холери в 1831 р.¹⁵. Особливо великою була пожежа 28 вересня 1868 р., так звана “мармулядова”, бо почалася з двору на теперішній вулиці Т.Шевченка (колишній вул. Липовій), де господарі смажили повидло. Вона знищила центральну частину міста, у тому числі стародавню ратушу. Щоб відбудувати місто, тодішній бургомістр Ігнацій Камінський доклав чимало зусиль, зібрав близько 1 млн гульденів (ринських). На момент проведення в місті промислової виставки в 1875 р. пожежну катастрофу, в основному, було ліквідовано¹⁶. Відбудована в 1870 р. (автори проекту – Ф.Покутинський і А.Пшибиловський), ратуша була облицьована білим мармуром, аж до п'ятого поверху, закінчувалася оглядовою галереєю, над якою із чотирьох сторін відраховували час годинники, як і тепер. Однак цю ратушу було зруйновано в роки Першої світової війни, а відбудовано тільки в 1932 р. у такому вигляді, у якому вона збереглася до сьогодні¹⁷.

Зростанню тривалості життя міських мешканців сприяло покращення медичного обслуговування, у Станиславові в XIX ст. було три шпитали (гарнізонний, загальний ім. архієпископа Фердинанда (з 1841 р.), “жидівський” (з 1845 р.)), а також три із чотирьох аптек у повіті (ще одна існувала в Галичі)¹⁸.

Австрійський період в історії Галичини став часом відносної соціально-політичної стабільності, інтеграції краю в загальноєвропейські модернізаційні та культурні процеси. Роки попереднього, польського панування були для галичан епохою політичної анархії, феодалних міжусобиць і свавілля. З приходом австрійських чиновників самовладдя польської шляхти було обмежено. Реформи імператриці Марії-Терезії та її сина Йосифа II 70–80-х рр. XVIII ст. у дусі освіченого абсолютизму запровадили обов’язкову початкову освіту рідною мовою, підвищили статус Греко-католицької церкви, надали селянам елементарні громадянські права тощо. Під час своєї поїздки по Галичині в 1783 р. австрійський цісар Йосиф II відвідав наше місто¹⁹. Унаслідок урядових реформ, дещо покращилося соціальне й матеріальне становище двох основних прошарків українського люду – селянства та греко-католицького духовенства, що відкрило можливості для національно-культурного відродження.

Перші кроки на шляху національного пробудження в Галичині були досить слабкими. Нечисленна галицько-руська інтелігенція ще довго не наважувалася впроваджувати в літературу живу народнорозмовну мову, писала макаронічним “язичієм” – сумішшю церковнослов’янської і польської мов, місцевої говірки, греко-католицькі священники нерідко розмовляли вдома польською. Однак під впливом передових ідей із Заходу – Просвітництва й романтизму, Французької революції 1789–1794 рр. – почалося українське національне відродження, осередками якого в перші десятиліття XIX ст. стали Перемишль як центр греко-католицької єпархії і Львів – столиця провінції. Уродженець Прикарпаття (с. Ясеня, тепер – Рожнятівського району), випускник гімназії в м. Станиславів Іван Вагилевич увійшов до “Руської трійці” (разом з М.Шашкевичем і Я.Головацьким, усі – студенти богословського факультету Львівського університету), що ввела народну мову в літературу та вперше висловила ідею національної єдності Русі-України обабіч Збруча.

Попри опір австрійської цензури, що заборонила виданий “Трійцею” фольклорно-літературний альманах “Русалка Дністровая” (1837 р.), український національний рух продовжував розвиватися, відкрито заявив про себе в період “весни народів” 1848–1849 рр. Під час Європейської демократичної революції, що охопила Австрійську імперію, 2 травня 1848 р. у Львові виникла перша українська політична організація – Головна руська рада (далі – ГРР), однією з філій якої була станиславівська. Вона була створена в кінці травня того ж року в складі 12 представників української інтелігенції і міщанства. ГРР з перших днів свого існування виразно задекларувала етнічну єдність українських (“руських”) земель під владою Австрії та Росії, виступала за поділ Галичини на дві частини – Східну, українську, і Західну, польську. Крім того, у Станиславові існувала філія польської Центральної ради народової, що мала на меті відбудову “історичної” Речі Посполитої, куди увійшла б уся Галичина (і Східна, і Західна). Прибулі із Заходу польські емігранти почали видавати часопис “Dziennik Stanisławowski”, що виходив з 2 вересня до 28 жовтня 1848 р., пропагував серед мешканців міста демократичні ідеї, польський патріотизм²⁰. Однак революція, що вперше проявила польсько-українські політичні суперечності, зазнала поразки, після чого настав десятилітній період неоабсолютизму (до 1860 р.).

ГРР поставила питання про створення в Станиславові окремого, третього в Галичині (після Львова й Перемишля) греко-католицького єпископства. З відповідною петицією звернулися львівський митрополит і перемиський єпископ, але на практиці створення Станиславівського єпископства затягнулося на кілька десятиліть. Першим станиславівським єпископом став Юліян Пелеш (1885–1891 рр.), другим – Юліян Сас-Куїловський (1891–1899 рр.), третім – Андрей Шептицький (1899–1900 рр.), майбутній галицький митрополит. Після кількох років перерви, коли місцева дієцезія не мала владики, наступний єпископ був номінований у 1904 р. – Григорій Хомишин²¹. На урочистості до міста прибули намісник Галичини граф А.Потоцький, крайовий маршалок С.Бадені, митрополит А.Шептицький, вищі ієрархи всіх обрядів²². Г.Хомишин був станиславівським єпископом понад сорок років аж до його арешту радянськими каральними органами в 1945 р. У 1849 р., згідно із цісарським циркуляром, колишній єзуїтський

костюл було передано галицьким русинам-українцям під основну парафіяльну церкву, бо їх дерев'яна церква в середмісті, споруджена ще в часи існування села Заболоття в 1601 р., на середину XIX ст. сильно занепала. З 1885 р. храм став Станиславівським греко-католицьким катедральним собором²³.

Скасування кріпацтва в 1848 р. відкрило шлях для утвердження ринкових, капіталістичних відносин у промисловості міста, як і всієї Галичини. Провісником модернізації економіки було залізничне будівництво, що почалося з напрямку Львів – Відень, уведеного в дію 1861 р. Перша залізниця пройшла через наше місто в 1866 р., коли стала до ладу лінія Львів–Чернівці. У 1875 р. збудовано залізницю в напрямку Стрия, у 1884 р. – до Гусятин, а в 1894 р. – до Рахова. Отже, Станиславів став великим залізничним вузлом, лінії від якого розходилися в п'яти напрямках. Це навіть більше, ніж є тепер, бо лінію на Тернопіль зруйнували фашистські окупанти під час відступу в 1944 р., на жаль, вона досі так і не відновлена²⁴.

Поступово в Станиславові почалося будівництво фабрик і заводів, на яких працювали сотні робітників, переважно колишні селяни і розорені ремісники. Це дало поштовх до збільшення кількості населення міста, що набувало сучаснішого вигляду. Найстарішим промисловим підприємством Станиславова був пивоварний завод, початки якого сягають ще 60-х рр. XVIII ст. (1767 р.). На цьому підприємстві в 50–60-х рр. XIX ст. працювало чотири десятки робітників, пивоваріння розвивалося й далі, постачало городянам тисячі відер пива щорічно (наприклад, у 1869 р. чотири пивоварні заводи спільно виробили понад 20 тис. відер пива в рік). У Станиславові за прикладом Галичини набуло розвитку гуральництво. Завод дріжджів і спирту Ліберманнів, що знаходився в передмісті Станиславова, у селі Княгинин, був заснований у 1878 р.²⁵

Одним із найстаріших підприємств нашого міста є нині локомотиворемонтний завод, історія якого почалася із 60-х рр. XIX ст., коли була побудована перша на Прикарпатті залізниця. Регулярний рух поїздів на лінії Львів – Чернівці почався 1 вересня 1866 р. Будівництво вагоноремонтних майстерень у Станиславові закінчилося у вересні того ж року, на заводі в 1870 р. працювало понад 200 робітників. Це було велике промислове підприємство в Східній Галичині, що займалося ремонтом паровозів і вагонів. Серед міських підприємств були млини, що до середини XIX ст. залишалися водяними, але вже в 60-х рр. працював один із перших у краї паровий млин потужністю понад 80 кінських сил²⁶.

На початку XX ст. у місті було кілька десятків промислових підприємств, переважно невеликих, фабрик офіційно нараховувалося чотири²⁷. Серед найбільших і найважливіших слід назвати вже згадані механічні паровозоремонтні майстерні, пивзавод, завод дріжджів і спирту Ліберманнів, а також шкіряну фабрику Я.Маргошеса (1888 р.), міський газозавод (1902 р.) та ін.²⁸. Діяли й рафінерії нафти, що виробляли машинні мастила, фабрики картону, міндобрив тощо. На основі ливарної майстерні Ю.Лоренца, що на початку XX ст. перейшла у власність Р.Яворського, виникла фірма під назвою “Край”, яка після залізничних майстерень стала другим машинобудівним підприємством міста (пізніше, у радянський час на її базі було створено приладобудівний завод)²⁹. Важливими закладами, що помітно впливали на модерне обличчя міста, були дві друкарні, які випускали газети, журнали, календарі, шкільні підручники, літературні й наукові праці тощо.

Однак у місті ще довго домінувало мануфактурне промислове виробництво, кустарні ремесла набирали капіталістичного вигляду. Велика частина промисловості залишалася зосередженою в ремісничих майстернях шевців, гарбарів, кравців, столярів, ювелірів, різників, пекарів та ін. Найпопулярнішим і найрозвинутішим серед ремесел на рубежі XIX–XX ст. було шевство. Взуття станиславівських майстрів успішно конкурувало з віденськими й чеськими виробами, користувалося широким попитом на ринках Галичини та за її межами³⁰.

Важливу роль в економічному розвитку міста відігравала торгівля. Щороку відбувалося п'ять головних станиславівських ярмарків, проведення яких було пов'язано з релігійними святами, як правило, протягом травня – листопада. Крім того, щовівторка й щоп'ятниці в Станиславові проходили “великі тижневі торги”³¹. Основним товаром традиційно була велика рогата худоба, збіжжя, різноманітні ремісничі вироби. Упродовж 1904 р. споруджено та введено в дію новий великий торговельний пасаж у центрі міста³². Домінуючі позиції в міській торгівлі та

ремеслі займало єврейське населення. Напередодні світової війни (станом на 1914 р.) у місті налічувалося 908 торговельних підприємств, з них майже 93% належали євреям і лише 5,5% – полякам, менше 2% – українцям³³.

Розвиток промислової й торговельної галузей забезпечували півсотні фінансових установ міста, серед яких у другій половині XIX – на початку XX ст. були банки, ощадні каси, кредитні спілки. Так, у 1909 р. виникла “Кредитна ремісничка спілка”, що надавала позички підприємствам під закупівлю сировини й інші важливі виплати. Існування значної кількості фінансово-кредитних установ свідчило про економічний потенціал міста, однак, унаслідок невисокого загального рівня промислового розвитку регіону, їх кредитна діяльність була обмежена³⁴.

Водночас наприкінці XIX ст. набув поширення український кооперативний рух, за прикладом польського, що проявився в організації міської позичкової каси при товаристві “Руська хата” у 1895 р. (засновник – Володимир Янович), споживчих кооперативів “Народна торгівля” (1907 р.) і “Злука” (1914 р.), кооперативу “Кредит” для торгівлі сільськогосподарських машин і знарядь на початку XX ст. тощо³⁵. Кооперативи створювала передова галицька інтелігенція для допомоги малоімущим, захисту їх від лихварства, що набувало в краї масового характеру. Мережа кредитних, споживчих та інших кооперативів охопила багатоетнічне населення Станиславова, що послаблювало негативні наслідки в розвитку товарно-грошових відносин (масове безробіття, трудова експлуатація тощо).

Соціально-економічне становище міського робітництва було дуже важким: робочий день практично не був унормований, тривав 12–14 год, а то й більше (закон про введення 11-годинного робочого дня прийнято лише в 1885 р.), за відсутності соціального забезпечення в разі хвороби або каліцтва. Підприємці нерідко штрафували робітників, що здебільшого мали зарплату навіть меншу від прожиткового мінімуму, частина з них проживала в підвалах і бараках, де не було елементарних санітарно-гігієнічних умов³⁶. У серпні 1895 р. відбувся страйк на будовах міста з вимогами соціально-економічного характеру (підвищення зарплати, скорочення робочого дня та ін.), що охопив до 800 робітників і став, як вважається, першим великим робітничим виступом в історії Станиславова³⁷. У 1903 р. під час масових виступів у боротьбі за робітничу касу хворих у Станиславові троє робітників були смертельно поранені жандармами³⁸. Героїзм станиславівських робітників привітав того ж року окремою резолюцією IX з’їзд австрійської соціал-демократії у Відні³⁹.

У Станиславові діяв магістрат як орган міського самоврядування на чолі з бургомістром, що із 60-х рр. XIX ст. підпорядковувався міській раді, багато зусиль доклав до розбудови та впорядкування свого населеного пункту. Складався з бургомистра та його заступників, міських депутатів, радників магістрату, секретаря, помічників, службовців. Рада й магістрат підпорядковувалися Крайовому комітетові у Львові. До компетенції магістрату входили: управління міським рухомим і нерухомим майном, складання і виконання бюджету міста, збір податків з населення, будівництво й утримання шкіл, лікарень, благодійних установ, проведення будівельних робіт, нагляд за громадськими роботами, санітарним станом міста та його благоустроєм⁴⁰. Інформації про засідання міської ради в 1902–1912 рр. і протоколи засідань магістрату за 1867–1917 рр. збереглися у фондах Державного архіву Івано-Франківської області⁴¹.

В австрійський період, особливо в останній третині XIX – на початку XX ст., тривала розбудова міста, набула розвитку організація міського господарства. На початку XIX ст. було знесено мури Станиславівської фортеці, після чого відбулося злиття середмістя із чотирма передмістями – Галицьким, Заболотівським, Тисменицьким і Лисецьким. Водночас приватні мастки Станиславова від власників Потоцьких, що мали економічні негаразди, перейшли у власність австрійської держави. На чолі Станиславова були бургомістри, особливу роль у розвитку міського життя і благоустрою відіграли старости Францішек Краттер (на його честь частина сучасного Вічевого майдану називалася Краттерівкою), Казимир Мільбахер, Ігнацій Камінський, Артур Німгін та ін.⁴². Так, заслугою Ф.Краттера як старости у 20-х – на початку 30-х рр. XIX ст. стало встановлення на центральних вулицях міста масляних ліхтарів і бруківки, спорудження каналізації, створення першого громадського скверу (біля сучасного головопштамту). Отже, місто поступово позбувалося середньовічних рис, коли після дощів через немошені вулиці важко було пройти, не існувало освітлення тощо⁴³. “Усе місто з передмістями,

подібно до Львова, поділене на п'ять частин, – писав про Станиславів у 1854 р. польський письменник та історик о. Садок Баронч. – Крім чотирикутної Ринкової площі, чотирьох гарних майданів і 24-х брукованих вулиць та гостинців з достатнім освітленням, нині налічується 765 будинків, з яких 327 дерев'яних і 438 мурованих. ...Місто, особливо влітку, здається, ніби розляглося в саду, ...найулюбленішою розвагою мешканців є купання в обох Бистрицях⁴⁴.

Станом на 1880 р. місто займало територію площею 950 моргів (понад 530 га), налічувало 45 вулиць, 10 площ і 1 257 будинків⁴⁵. Адміністративно-економічним центром міста традиційно вважалася площа Ринок, а духовно-культурним – сучасний майдан А.Шептицького (за польських часів до 1939 р. – Падеревського), де збереглися три цінні архітектурні пам'ятки: уже згаданий кафедральний собор УГКЦ, морфологічний корпус медуніверситету (колишня гімназія-колегія) і художній музей (раніше – римо-католицька колегіата)⁴⁶. Найвищі будинки в місті під австрійською владою довгий час були триповерховими. Перший і єдиний чотириповерховий будинок споруджено на початку XIX ст. (тепер – філія інституту “Проекстрє-ставрація”, вул. Галицька, 29), а п'ятиповерхові почали будувати з 1912 р. (на 1939 р. їх було всього 10, вищі за них появилися лише в 1960-х рр.)⁴⁷. Перші поверхи будинків займали крамниці, ательє, майстерні, аптеки, кав'ярні⁴⁸. Можна погодитися з краєзнавцем М.Головатим, що споруди 1890–1914 рр. донині визначають архітектурне обличчя Івано-Франківська⁴⁹. Загалом на початку XX ст. після Львова Станиславів був найкраще впорядкованим містом Галичини⁵⁰.

Хотілося б перелічити основні адміністративні й господарські будівлі міста австрійського періоду, що збереглися до наших днів і є окрасою Івано-Франківська: приміщення залізничного вокзалу (1866 р., перебудовано в 1906–1908 рр.), поштамт (1908 р., вул. Січових Стрільців, 15), адміністративний будинок залізничної дирекції (1912–1914 рр., де в наш час знаходиться будинок правосуддя, вул. Грюнвальдська, 11), ошадкаса (1884 р., тепер – центральний офіс “Ошадбанку”, вул. Гетьмана Мазепи, 14), німецька гімназія (1905 р., сучасна ЗОШ № 11, вул. Б.Лепкого, 9), чоловіча семирічна школа (1874 р., нині – Інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, вул.М.Грушевського, 5), жіноча школа ім. Королеви Ядвіги (1877 р., сучасна ЗОШ № 7, вул. М.Грушевського, 16), будинок польського товариства “Сокіл” (1895 р., тепер – обласна бібліотека для дітей, пл. Міцкевича, 2), будинок повітової ради (1896 р., нині – будинок профспілок, пл. Міцкевича, 4), український “Народний дім” (1913 р., де сьогодні розташована обласна наукова бібліотека ім. І.Франка, вул. В.Чорновола, 22), вища реальна школа (1872 р., сучасний корпус медичного університету, вул. Незалежності, 17), театр ім. С.Монюшка (1891 р., тепер – обласна філармонія), будинок товариства “Руська бесіда” (1880 р., нині – торговий заклад, вул. Січових Стрільців, 24), будинок української гімназії (1908 р., тепер – житловий будинок на вул. Т.Шевченка, 44) та ін.⁵¹.

Поступово Станиславів набував більш сучасного вигляду, покращувалися умови для проживання мешканців. Технічні винаходи в XIX ст. зробили справжню революцію в розвитку зв'язку, транспорту, сфери послуг. Так, з'явився телеграфний зв'язок, у 1886 р. до Станиславова було надіслано 18,5 тис. телеграм, а відправлено з міста майже 17 тис.⁵² У червні 1894 р. почала працювати перша телефонна станція (спочатку було тільки 12 абонентів, з 1901 р. – 41, а перед Першою світовою війною – уже понад 450, це був третій показник серед міст Галичини), що невдовзі мала міжміський зв'язок. Поштова служба виникла в 1830 р. і з кожним роком активізувала свою діяльність. Як відомо, протягом 1886 р. з місцевої пошти було відправлено понад 450 тис. листів, 61 тис. грошових переказів, 52 тис. цінних бандеролей тощо. Найбільша кількість кореспонденції, крім території Австро-Угорщини, припадала на Німеччину, Росію, Румунію, Бразилію та ін. Для освітлення центральних вулиць міста в 1876 р. уперше встановлено газові ліхтарі. Починаючи із січня 1897 р., вокзал та окремі будинки отримали автономне електричне освітлення. Роботи зі спорудження першої електростанції провела відома німецька електротехнічна фірма “Сіменс і Гальске”, станція мала три динамомашини⁵³.

У 1906 р. під залізничним переїздом на вул. Вовчинецькій споруджено єдиний до сьогодні тунель для проїзду транспорту. Оскільки вирішення цього питання деякий час затягувалося, а незручності звичайного залізничного переїзду призводили до аварій і жертв, справа будівництва розв'язки набула неабиякої гостроти й навіть обговорювалася в Галицькому сеймі у Львові⁵⁴. Уперше автомобілі на вулицях міста з'явилися на початку XX ст., але їх було

обмаль. Перша згадка про автомобільне таксі в місті датується травнем 1912 р. Цікаво, що в жовтні 1896 р. було прийнято рішення про запровадження в місті трамвайного руху, у 1908 р. навіть затверджено маршрути, але через брак коштів проект не вдалося втілити в життя до початку світової війни, пізніше до цього питання вже не поверталися (на відміну від Львова, де трамвай, що з'явився в 1892 р., залишається дотепер одним із головних транспортних засобів). Проектні роботи виконувала фірма "Сіменс і Гальске", плановані лінії міського трамваю можна побачити на тогочасній карті Станиславова⁵⁵. У 1845 р. на вул. Фердинанда (тепер – вул. Низова, 5) стала до ладу лазня, мабуть, найдавніша серед діючих в Україні. У 1896 р. на місці колишнього дубового лісу засновано міський парк (тепер – парк ім. Т.Шевченка)⁵⁶.

Десь у 1860-х рр. почали працювати перші міські фотозаклади, де населення отримало змогу робити чорно-білі фотографії. У травні 1897 р. у Станиславові відбувся перший кіносеанс, під час якого демонструвалися жанрові сцени з життя людей, види Парижа й Лондона тощо. По суті, це була швидше демонстрація можливостей кінематографа, "німого кіно"⁵⁷. Перший міський стаціонарний театр "Уранія" почав функціонувати в 1908 р. на вул. Камінського (сучасна – І.Франка). Однак у новітню історію України судилося увійти кінотеатру "Австрія", відкритому в 1914 р. у новозбудованій кам'яниці (нині – Народний дім на початку вул. Т.Шевченка), де в часи ЗУНР засідала Українська Національна Рада⁵⁸. Серед жителів Станиславова на початку ХХ ст. посилювався інтерес до спорту, що було пов'язано з розвитком сучасного олімпійського руху, зокрема футболу. Найбільш відомою серед міських команд напередодні й під час Першої світової війни була "Ревера", що виступала у футбольній першості Галичини 1914 р. у другій лізі ("В"), за часів міжвоєнної Польщі команда увійшла в екстра-лігу, де навіть займала призові місця⁵⁹.

Перехід Галичини під австрійську владу, особливо з утвердженням капіталізму, дав поштовх розвитку освіти серед міських жителів. 1784 р. у Станиславові відкрито нормальну школу й державну гімназію, у якій предмети викладалися латинкою, німецькою, польською мовами, навчання тривало від п'яти до восьми (після 1848 р.) років. Крім того, невдовзі було засновано ще дві міські школи – жіночу й нормальну "жидівську"⁶⁰. Приміщення гімназії збереглося, сьогодні – це морфологічний корпус медичного університету, одна з найстаріших будівель у місті, що знаходиться на майдані А.Шептицького. Місцеву гімназію закінчили відомі в майбутньому діячі української і польської культури: польський поет Францішек Карпінський, один із діячів "Руської трійці", письменник і вчений Іван Вагилевич, українські наукові й громадські діячі Остап Терлецький, Володимир Гнатюк та ін. Передова галицько-руська інтелігенція висловлювалася за створення в місті окремої української гімназії, що стало можливим після запеклих суперечок у Галицькому сеймі з польською більшістю тільки в 1905 р. Станиславівська державна гімназія з українською мовою викладання почала працювати з 1 вересня 1905/06 навчального року. Першим директором гімназії став Микола Сабат, у ній навчалася спочатку 140 учнів. У 1908 р. гімназія переїхала до нового приміщення на вул. Липовій (тепер – вул. Т.Шевченка), з кожним роком кількість класів збільшувалася, у 1912/13 навчальному році школа стала повною 8-класною класичною гімназією⁶¹.

Однак попри успіхи в розвитку освіти через збільшення потреби в кваліфікованих спеціалістах більшість мешканців Станиславова наприкінці ХІХ ст. залишалися неписьменними. Так, у 1880 р. з 18,6 тис. міщан 10,6 тис. не вміли читати й писати. Показово, що в 1886 р. у місті розходилося 827 примірників різних часописів (у т. ч. 498 польських, 274 німецьких, 35 українських). Станиславів мав дві друкарні, що видавали місцеві часописи, в абсолютній більшості недовговічні (тільки в 1873 р. їх було чотири, перша друкарня виникла ще в 1834 р.). Книги й періодичні видання можна було придбати в книгарні із читальнею (з 1823 р.), що довгий час залишалася єдиною⁶². Серед українських жителів Станиславова користувалися популярністю львівські часописи, наприклад, у 1908 р., за архівними даними, у місті було 56 передплатників національно-демократичної газети "Діло" і 32 – "Свободи". Для порівняння, того ж року видання українських націонал-демократів передплачували, відповідно, у Львові – 160 і 27 чол., Коломиї – 78 і 27 чол., Калуші – 19 і 31 чол. тощо⁶³.

У Станиславові активізувалося культурне життя, що знайшло прояв у заснуванні перших книгарень, часописів, театрів та ін. Як відомо, у 1823 р. місто отримало першу власну

книгарню із читальнею (засновник – Ян Міліковський). У кінці XIX – на початку XX ст. з'явилося ще ряд книгарень, серед яких найпрестижнішою довгий час була крамниця Мар'яна Гасклера, відкрита в 1912 р. у будинку “з колонами” на сучасній “стометрівці” (тепер – Райффайзен банк Аваль)⁶⁴. У 1836 р. почала виходити польськокомовна газета “Kurier Stanisławowski”, що започаткувала місцеву пресу, яка в австрійський період друкувалася переважно польською мовою. У 1872 р. виникла міська бібліотека з фондом (станом на 1886 р.) близько 8 тис. книг, 5,7 тис. найменувань переважно на латинській, польській, французькій і німецькій мовах, що на перших порах не мала сталого приміщення (перший бібліотекар – поляк Вікентій Смагловський)⁶⁵. За словами польського краєзнавця Станіслава Гайковського, в останній третині XIX ст., крім міської бібліотеки, що деякий час залишалася “невпорядкована, недоступна широкому загалові”, були створені “бібліотеки в тутешньому парафіяльному костелі і костелі вірменському, в яких є багато цінних книг теологічного і філософського змісту”⁶⁶. Наприкінці 1891 р. завершилося будівництво приміщення польського професійного театру ім. О.Фредри (нині – обласна філармонія)⁶⁷. На початку XX ст. виникли перші міські стаціонарні кінотеатри, про що вже згадувалося.

В останні десятиліття XIX ст. у Станиславові з'явилася українська періодична преса. Дослідник Іван Ставничий назвав півтора десятка міських видань, що виходили українською мовою в австрійський період: “Господар і промишленник” (1879–1882 рр., перший видавець і редактор – учитель гімназії Аполлон Ничай, у 1883–1887 рр. часопис виходив у Львові), додаток до нього “Листок господарський” (1883 р., за редакцією А.Ничая), “Вістник Станіславівської єпархії” (1886–1939 рр.), “Український учитель” (1911 р.) і “Станіславівські вісті” (1912–1913 рр.), видавцем і відповідальним редактором яких був Василь Іваницький, тощо⁶⁸. У 1904 р. у Станиславові виходило вже 10 газет, з них 5 польських, 2 українські, 2 німецькі та 1 єврейська⁶⁹.

У місті споруджувалися історичні пам'ятники, один із перших установлено в 1910 р. на честь 500-річчя Грюнвальдської битви в міському парку (тепер – ім. Т.Шевченка). Однак пам'ятник зруйновано під час німецько-фашистської окупації в 1942 р. Більш щасливою була доля пам'ятника видатному польському поетові й громадському діячеві Адаму Міцкевичу, установленого в центрі міста в листопаді 1898 р. до 100-річчя від дня його народження (скульптор – Тадеуш Блотницький)⁷⁰. На урочисте відкриття пам'ятника, зробленого з білого мармуру, прийшло кілька тисяч міщан. Він простояв до 1930 р., коли тодішня польська влада зробила бронзову копію, яку встановила на площі навпроти сучасної філармонії. Пам'ятник стоїть на цьому місці донині⁷¹.

Кілька могил відомих місцевих діячів XIX – початку XX ст. збереглися в Меморіальному сквері біля обласного муздрамтеатру ім. І.Франка, де був найстаріший міський цвинтар (перші поховання – з 1809 р.). Комуністичний партійно-тоталітарний режим брутально знищив могили й цікаві архітектурні композиції, за винятком кількох, що були збережені завдяки наполегливості пам'яткоохоронців міста. Серед історико-культурних пам'яток минулого – надгробні пам'ятники українському композиторові й диригенту Денису Січинському (1865–1909 рр.), поетові, учаснику польського повстання 1863 р. і Паризької комуни Каролію Свідзінському (1842–1877 рр.), польському поетові Маврикію Гославському (1802–1834 рр.) та ін.⁷².

Демократичні зміни в Габсбурзькій монархії 1860–1870-х рр. завершилися прийняттям конституції, що гарантувала свободи слова, друку, зборів та об'єднань, розширила автономні права країв у процесі державного управління. Як наслідок, виникли передумови для активізації національно-культурного й політичного життя в Станиславові. Вирішальний вплив на розвиток українофільства в Галичині під ідейним впливом із Наддніпрянщини справила діяльність народовців, які мали свої осередки в місті. Серед ранніх народовських громад, що виникли у Львові та найбільших містах краю на початку 1860-х рр., була станіславівська. Місцеві громадівці спільно з народовцями зі Львова, Тернополя і Бережан підтримали заснування журналу “Правда” з 1 квітня 1867 р., що на кілька десятиліть став провідним органом народовської течії в Галичині, а до початку 80-х рр. – єдиною загальноукраїнською трибуною літературного й наукового життя⁷³.

В останній третині XIX – на початку XX ст. у місті з'явилися організації україно-фільського спрямування, серед яких особливе значення мала місцева філія “Просвіти”, створена в 1877 р. заходами професора Євгена Желехівського⁷⁴. Важливу роль в ідейно-організаційному розвитку станіславівської філії відіграли професор Михайло Коцюба, лікар Володимир Янович та ін. Місцева філія “Просвіти” на початок липня 1877 р. налічувала близько 100 членів⁷⁵. У 1884 р. Наталія Кобринська заснувала “Товариство руських женщин” у Станиславові, що стало початком українського жіночого руху в Галичині, пізніше товариство змінило назву на “Союз українок”. Установчі збори товариства відбулися 8 листопада 1884 р. у приміщенні місцевої руської читальні за участю 54 жінок. Товариство мало на меті “піднесення просвітнього рівня жінок, рівної науки і рівного права для жінки...”⁷⁶. Місто стало осередком існування хорového товариства “Боян”, що виникло в 1894 р. під головуванням Ромуальда Зарицького (перша організація у Львові існувала з 1891 р.). На початку XX ст. були засновані станіславівські відділення українських молодіжних товариств “Сокіл”, “Пласт” та ін. Зокрема, міська організація “Пласту” почала існувати в українській гімназії Станиславова в 1911/12 навчальному році, велика заслуга в цьому професора Григорія Кичуна. У вересні 1913 р. пластовий відділ уже налічував 80 чол.⁷⁷.

Поряд з народовською, українофільською виступила русофільська (москвофільська) течія українського національного руху, наріжним каменем якої було визнання історичної і мовно-культурної єдності галичан із східнослов'янською спільнотою, “русским” народом. Причому слово “русский” не означало російський, бо в тій спільноті визнавалося існування також окремого малоруського (як і білоруського) масиву. Ідеологія русофілів відіграла відпорну роль проти польського наступу в краї, була перехідним етапом у становленні модерної української національної свідомості. У Станиславові існувала філія русофільського “Товариства імені М. Качковського”, створеного в 1874 р. на протигагу народовській “Просвіті”, а в 1879 р. тут відбулися щорічні загальні збори товариства⁷⁸. Суперечки між народовцями й русофілами точилися, передусім, навколо мовно-правописних питань, обидві течії взаємодіяли в рамках єдиного Руського клубу на сеймовій арені (розкол відбувся тільки в 1892 р.).

Під ідейним впливом відомого українського вченого й громадського діяча М. Драгоманова в Галичині із середини 1870-х рр. розгорнувся радикальний рух. Соціалісти-радикали вважали себе спадкоємцями ідей Т. Шевченка, народовського руху, водночас пропагували ідеал суспільного ладу без соціально-економічного визиску й неволі. Усупереч опору австрійських властей, радикали першими приступили до створення масової політичної організації, Русько-українська радикальна партія виникла в 1890 р. у Львові. Активну роль у пропаганді “громадського соціалізму” відіграли І. Франко й М. Павлик, діяльність яких була тісно пов'язана з нашим містом. На зламі XIX–XX ст. відбулася реорганізація сил у національному русі в модерні українські партії – національно-демократичну (УНДП), радикальну (УРП) і соціал-демократичну (УСДП), що мали свої осередки в Станиславові, передбачали здійснення постулату політичної незалежності та соборності України.

У такому важливому окружному центрі, як Станиславів, були засновані й діяли місцеві осередки та повітові й окружні комітети практично всіх основних українських, польських і єврейських політичних партій, а також місцеві філії тісно пов'язаних із ними культурно-освітніх, економічних товариств та інших громадських об'єднань. З кінця XIX ст. у Станиславові діяв один із трьох галицьких центрів Всесвітньої сіоністської організації (два інших – у Львові й Кракові)ⁱ. На початку XX ст. у нашому місті проводилися крайові з'їзди Української радикальної партії, ураховуючи, що значна частина її прибічників була зосереджена саме на Станіславівщині, Коломийщині, Снятинщині.

В умовах поступової демократизації політичної системи Австро-Угорщини одне із центральних місць у суспільно-політичному житті краю посіли вибори до австрійського парламенту та Галицького сейму. На початку XX ст. повідомлення про “виборчий рух” у різних місцевостях – висунення кандидатур, передвиборні збори, віча, “посольські звіти” (звіти дотеперішніх депутатів за попередню каденцію), а згодом детальні репортажі з парламентської діяльності – традиційно займали перші шпальти щоденних галицьких газет.

Однак у перші роки ХХ століття вибори далі відбувалися на основі застарілої куріальної системи, що була несправедливою, позбавляла права голосу більшість населення. Це забезпечувало явну перевагу провладним кандидатам, представникам заможних суспільних верств. Так, восени 1900 р. на виборах до австрійського парламенту в окрузі Станиславів – Богородчани – Товмач – Бучач у I курії (великих землевласників) голосувало всього 37 виборців (!), які 36-ма голосами обрали депутатом (“послом”) парламенту графа В.Дзедушицького⁸⁰.

У міській курії 23 галицькі міста, об’єднані в 11 округів, обирали всього 13 послів (Львів і Краків – по два). В окрузі Станиславів – Тисмениця 1900 р. був обраний польський демократ Павел Ствертня, старший залізничний інженер у Станиславові, котрий з великим відривом (1 576 голосів з усіх 1 816) переміг своїх конкурентів – поміщика З.Ценського та соціаліста М.Зайнфельда⁸¹.

Найбільш демократичними були IV (селянська) і V (загальна) курії, де голосували переважно селяни. Проте й тут, щоб розраховувати на успіх, у 1900 р. змушені були об’єднати свої зусилля Українська національно-демократична партія та русофільська Русско-народная партія (далі – РНП). Незважаючи на це, їх спільні кандидати – радник суду в Станиславові Йосиф Каранович і селянин Йосиф Гурик зазнали поразки. Посольські мандати здобули урядові кандидати: з IV курії о. Корнилій Мандичевський, а з V – Ян Валевський. Друкований орган русофілів львівська газета “Галичанин” звинуватила владу в крадіжці голосів на користь своїх ставлеників, чим і пояснювала їх перевагу⁸².

Натомість консолідація українських партій принесла свої плоди на сеймових виборах 1901 року. У Станиславівському окрузі послом Галицького крайового сейму із IV курії став український націонал-демократ, селянин з Угринова Й.Гурик – спільний кандидат виборчого блоку УНДП і РНП⁸³. Однак із суто міської курії Станиславів у сеймі представляв польський консерватор Леон Білінський, губернатор Австро-угорського банку⁸⁴.

Бурхливими суспільно-політичними подіями увійшов до історії міста 1905 рік. Під впливом революційних подій у Росії відбулася швидка радикалізація суспільно-політичних настроїв у Галичині, значно пожвавилися робітничий і селянський рухи. В усьому краї були проведені сотні зборів і мітингів, які проходили не тільки під гаслами солідарності з російським революційним рухом, але й висували вимоги проведення в країні виборчої реформи, нерідко вони завершувалися вуличними демонстраціями. Особливо активними були польська, єврейська й українська соціал-демократичні партії, а також представники інших опозиційних сил.

Події в Росії опинилися в центрі уваги під час традиційного святкування 1 травня, яке проходило під гаслами “Хай живе революція!” і “Геть абсолютизм!”. Першотравневі маніфестації й збори відбулися в Кракові, Львові та інших населених пунктах як Східної, так і Західної Галичини⁸⁵. Зокрема, у Станиславові, за даними поліції, у них взяло участь 4 тисячі осіб. Цікаво, що за конфіденційною інформацією поліції керівництво польських соціал-демократів обговорювало ідею здійснення під час першотравневих акцій публічного спалення портрета російського царя, однак відмовилося від цього з міркувань уникнення сутичок з органами правопорядку та збереження мирного характеру свята⁸⁶.

Ліві організації, опозиційні до краківського керівництва Польської соціал-демократичної партії Галичини і Сілезії (ППСД), до яких належав і станиславівський осередок партії, намагалися проводити активну роботу в навколишніх українських селах. Із цією метою в них поширювалася двомовна польсько-українська газета для селян “Służba dworska” (видавалася з 1905 р. у Бучачі на Тернопільщині), яка закликала сільськогосподарських робітників до рішучої боротьби за загальне, рівне, таємне й безпосереднє право голосування⁸⁷. Конфіскований окружним судом у Станиславові, один із примірників газети зберігається у фондах ДАІФО. У ньому популяризувалася ідея страйкової боротьби селян за покращення свого економічного становища, пророкувався “страшний вибух” народного гніву, що навчить “панів розуму”, якщо вони не схаменуться⁸⁸. Показово, що станиславівська організація польських есдеків відмовлялася розповсюджувати інші видання своєї партії, мотивуючи це тим, що вони не відповідають потребам українського села⁸⁹.

28 листопада 1905 р. у містах усієї країни, у тому числі й Станиславові, відбувся одинденний політичний страйк під гаслом загального виборчого права. Того ж дня австрійський

прем'єр П.Гауч пообіцяв внести в парламент законопроект про виборчу реформу, що й було зроблено в лютому наступного року, а з 1907 р. нова виборча система вступила в дію.

Виборча реформа 1907 р., запровадивши загальне право виборів до австрійського парламенту (для чоловіків віком від 24 років), помітно пожвавила політичне життя міста, сприяла залученню до нього значно ширших суспільних верств. Водночас реформа була обмеженою, не стосувалася крайового сейму й органів місцевого самоврядування. Усі міські виборчі округи вважалися польськими й формувалися так, щоб забезпечити більшість полякам. Не був винятком і Станиславівський міський виборчий округ № 14. Натомість сільські виборчі округи в Східній Галичині були українськими або “мішаними”. Зокрема, двомандатний сільський виборчий округ № 59 (Станиславів – Галич – Тисмениця – Товмач – Обертин – Золотий Потік – Богородчани) офіційно вважався “чисто українським”, проте реально мандати в ньому ще слід було вибороти в гострій боротьбі з представниками політичних сил інших національностей, які були тісно пов'язані з місцевою польською владою, мали значні фінансові й організаційні можливості, використовували адміністративний ресурс.

Із цього погляду Станиславівщина знову дала приклад порозуміння між українськими політичними силами. Оскільки помітну перевагу в окрузі мала радикальна партія, її кандидат теоретично міг бути обраний абсолютною більшістю голосів уже в першому турі голосування. Однак у такому разі другий мандат (“меншості”) міг дістатися представникам польських консервативних кіл. Щоб уникнути цього, “агітаційні машини” радикалів і націонал-демократів діяли узгоджено, а українські голоси свідомо перерозподілялися частково на користь національних демократів. Для цього доводилося йти на другі й навіть треті тури голосування, під час яких із повною напругою працювали виборчі комісії, громадські комітети по селах і містах тощо, проте в результаті таких виборчих марафонів обидва мандати здобували українські партії⁹⁰.

До Першої світової війни австрійський рейхсрат двічі обирався за новою системою – у 1907 та 1911 рр. І на одних, і на других виборах по Станиславівському округу № 59 депутатами (“послами”) ставали визначні українські громадсько-політичні діячі: Лев Бачинський (як “посол більшості”), один з провідників радикальної партії, та Євген Левицький (“посол меншості”), лідер українського студентського руху в Галичині кінця XIX ст., один із засновників УНДП, співавтор її програми й редактор друкованих органів партії. У 1911 р. вони зі значною перевагою перемогли своїх конкурентів – графа з Єзуполя В.Дзедушицького (його заступником на виборах був вшехполяк, директор польської гімназії в Станиславові Ц.Ляховський), москвофіла С.Алексеви́ча та ін.⁹¹.

Характерно, що на Станиславівщині, судячи з тогочасної преси, вибори проходили загалом спокійно, на відміну від інших місцевостей, де внаслідок зловживань влади відбувалися масові заворушення й криваві сутички поліції та військ із виборцями. А загалом у Східній Галичині під час парламентських виборів 1911 р. було 29 убитих і 100 поранених⁹².

Обидва українські репрезентанти Станиславівщини в австрійському рейхсраті входили до єдиної української фракції (“клубу”), що складалася з націонал-демократів і радикалів Галичини й Буковини, послідовно відстоювали права українського населення Австро-Угорщини. Особливо уславився своїми парламентськими промова́ми адвокат зі Станиславо́ва Лев Бачинський, який був одним з найкращих ораторів тодішньої Галичини. Василь Стефаник називав його промовцем-поетом⁹³.

Із цим пов'язані цікаві факти в історії австрійського парламентаризму. Оскільки українці були в явній меншості супроти депутатів від партій панівних національностей, посла́ часом змушені були вдаватися до крайніх засобів, аби привернути увагу парламенту до насущних проблем українського населення. Одним із засобів блокування роботи парламенту, особливо під час обговорення проектів загальнодержавного бюджету, стали т. зв. “обструкційні промови”: тривалість виступу депутата фактично не обмежувалася регламентом, треба було тільки дотримуватися теми обговорення. Відомий радикальний діяч Іван Макух писав у своїх спогадах, що Лев Бачинський установив європейський рекорд тривалості парламентського виступу, промовляючи одного разу безперервно протягом майже 14 годин (його слухачами залишилися тільки головуючий і стенографісти, а депутати парламенту змушені були розійти-

ся). Численні блискучі промови на сотнях зборів і віч, на політичних і карних судових процесах не минули даремно для самого Л.Бачинського: пізніше він помер від хвороб горла (похований у Станиславові 1930 р.)⁹⁴.

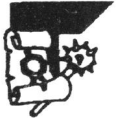
Значно менші шанси на успіх мали українські кандидати на виборах у суто міських округах. Так, на парламентських виборах 1907 р. по Станиславівському міському окрузі № 14 у черговий раз переміг польський демократ П.Ствертня, а в 1911 р. він поступився іншому польському демократові, єврею за національністю Едмундові Рауху, що було цілком симптоматичним, ураховуючи національну структуру населення міста. У рейхсраті Е.Раух увійшов до складу Польського кола⁹⁵. Український кандидат у цьому окрузі, лідер місцевих націонал-демократів, лікар у Станиславові Володимир Янович одержав незначну кількість голосів⁹⁶.

Ще складнішими для українців були вибори до Галицького сейму, який був важливим органом крайового управління, вирішував багато ключових питань розвитку місцевого господарства, фінансів, освіти, культури тощо. Формування депутатського корпусу сейму й надалі відбувалося на основі застарілої куріальної системи, голосування було непрямим (ступеневим) і відкритим, що давало простір для активного втручання місцевих властей. Як наслідок, після сеймових виборів 1908 року м. Станиславів було репрезентоване в цьому органі польським консерватором, членом фракції “великих рільників” Л.Білінським⁹⁷. Лише в 1913–1914 рр. були узгоджені засади проведення виборчої реформи сейму, але їх утіленню в життя завадив початок світової війни.

У розвиток національного руху станиславівців під австрійською владою зробили вагомий внесок відомі діячі, що проживали в нашому місті. Серед українських діячів особливу роль відіграв Євген Желехівський (1844–1885 рр.). “Найчілнішим тоді свідомим українцем у Станиславові, – згадував Теофіл Окуневський про 80-ті рр., – був гімназійний професор Є.Желехівський... Хоча він був хворий..., то все ж таки руководив нами, молодими і заставляв нас до роботи”⁹⁸. Найвагомим здобутком Є.Желехівського на науковій ниві став “Малорусько-німецький словар” у двох томах (1882–1886 рр.), що спричинився до введення в Галичині та Буковині фонетичного правопису, відомого в історії як “желехівка”. Ідейно близьким до Є.Желехівського був Софрон Недільський (1857–1917 рр.) – відомий філолог, викладач гімназії в Станиславові, співавтор його словника, пізніше – перший директор Коломийської української гімназії. Зусиллями Івана Верхратського (1846–1919 рр.) – природознавця, педагога й філолога, що працював у Станиславівській гімназії, було видано в 1880 р. 24 числа українського літературно-наукового журналу “Денниця”⁹⁹.

Окремо хотілося б відзначити постать Івана Франка – видатного поета, письменника, громадсько-політичного діяча, національного ідеолога, ім’ям якого з 1962 р. названо наше місто. Він неодноразово бував на Прикарпатті, зокрема в Станиславові. Перший його візит до міста мав негативний відтінок, відбувся в червні 1880 р., коли І.Франко після арешту в гуцульському с. Яблунів і тримісячного ув’язнення в Коломиї за пропаганду радикальних ідей одну ніч провів у місцевій тюрмі. Зранку І.Франка потягом під конвоєм доправили до рідних Нагуевич¹⁰⁰. Наступні Франкові візити мали для нього більш приємний характер: восени 1883 р. він познайомився з молодою письменницею Наталею Кобринською, доклав чимало зусиль для популяризації створеного нею “Товариства руських женщин” у Станиславові; у липні 1885 р. брав участь у загальних зборах міської “Просвіти”; у 1889 і 1890 рр. виступав із доповідями на Шевченківських вечорах (на цьому будинку на вул. Галицькій, 7 а нині встановлена меморіальна дошка); у червні 1892 р. разом з М.Павликом проводив віче радикальної партії в приміщенні на вул. Фердинанда (тепер – Низова, 5) тощо¹⁰¹.

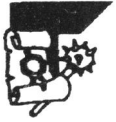
Усього нині відомо 19 адрес перебування І.Франка в місті, востаннє він приїжджав сюди за кілька років до смерті, у листопаді 1911 р., коли на запрошення міської громади читав у “Руській бесіді” поему “Мойсей” у будинку на сучасній вул. Січових Стрільців, 24. У Станиславові відбулося його знайомство із сестрою товариша ще з Львівського університету Владислава Дзвонковського Юзефою, що стала другим Франковим коханням, “гордою княгинею”, оспіваною у вірші “Тричі мені являлася любов”. Приїжджаючи до міста, І.Франко неодноразово зустрічався з відомими українськими діячами Є.Желехівським, М.Бучинським, В.Лукичем, Д.Січинським та ін.¹⁰²

Отже, упродовж австрійського періоду своєї історії Станиславів пережив еволюцію від невеликої фортеці з кількатисячним населенням до фактично третього (після Львова й Кракова) за величиною і значенням, модерного міста тодішньої Галичини, важливого центру промисловості, ремесла й торгівлі, залізничного вузла, осідку окружного суду, повітового староства й однойменної греко-католицької єпархії. Динаміка розвитку міста та всіх сфер його життя особливо пришвидшилася наприкінці XIX – на початку XX ст., коли поліетнічне населення Станиславова активно включилося в процеси українського, польського, єврейського націотворення, у місті запрацювали осередки національних освітніх, культурних товариств і політичних партій, вирували політичні й, зокрема, виборчі пристрасті. З його життям тісно пов'язана діяльність багатьох яскравих постатей того часу, які заслуговують подальшого, окремого дослідження.

1. Серeda О. В. XXI Міжнародний конгрес істориків / О. В. Серeda // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 224; Биbиков М. В. Заседание Генеральной Ассамблеи Международного комитета исторических наук в Пекине / М. В. Биbиков // Новая и новейшая история. – 2008. – № 1. – С. 3–4.
2. Утворене у 2007 р., об'єднання “Мое місто” доклало зусиль для публікації цінних джерел і фахових праць з історії нашого міста, що стосуються, зокрема, історії австрійського періоду (М. Грибовича, С. Баронча, А. Шарловського, М. Головатого та ін., усього вийшло понад 30 книжкових видань відповідної серії).
3. Копчак С. І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття. Статистико-демографічне дослідження / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк. – Львів, 1996. – С. 30; Жерноклеєв О. С. Під владою Австро-Угорської імперії (1772–1918) / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський, В. В. Марчук // Прикарпаття: спадщина віків. Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання / [авт. ідеї та голов. ред. М. Кугутяк]. – Львів, 2006. – С. 191.
4. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття : історико-демографічний нарис. Докапіталістичний період / С. І. Копчак. – Львів, 1974. – С. 80.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Грицак. – К., 1996. – С. 22.
6. Skowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31. grudnia 1900. Wydany przez c. k. Centralną Komisję Statystyczną. – Wiedeń, 1907. – S. 628.
7. Попович Л. М. Станиславів і його населення в 1732–1970 рр. / Л. М. Попович // Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 194, 195.
8. Площанський В. Галицько-Руське місто Станиславів з достовірних джерел / В. Площанський ; [пер. з пол. Т. Прохаська ; наук. ред. І. Монолатія]. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 29.
9. Там само. – С. 33.
10. Грибович М. Історія окружного міста Станиславова в Галичині в 1847 р. / М. Грибович ; [пер. з пол., іст. комент. І. Боднарева]. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 15.
11. Попович Л. М. Станиславів і його населення в 1732–1970 рр... – С. 195.
12. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станиславова) з найдавніших часів до початку XX століття / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1999. – Ч. I. – С. 151.
13. Skowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31. grudnia 1900. Wydany przez c. k. Centralną Komisję Statystyczną. – Wiedeń, 1907. – S. 628.
14. Грицак Я. Нарис історії України... – С. 23.
15. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв // Альманах Станиславівської землі... – С. 60.
16. Там само. – С. 65.
17. Паньків М. Ратуша. Історичний нарис / М. Паньків. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 16–18.
18. О. М. Л. Станиславів у 1890 році / О. М. Л. // Альманах Станиславівської землі... – С. 108.
19. Ісаїв П. Історія міста Станиславова... – С. 59.
20. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська... – С. 139, 141.
21. Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 39, 40, 41, 43, 45.
22. Там само. – С. 54.
23. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 21, 22.
24. Літопис ВАТ “Прикарпаттяобленерго”. Віхи історії. Події та люди. – К., 2005. – С. 19.

25. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станиславова у другій половині XIX – на початку XX століття / Я. С. Щепанський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 4–5. – С. 14.
26. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславава)... – С. 142, 143.
27. Skogowidz gminny Galicyi... – S. 629.
28. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станиславова ... – С. 14, 15.
29. Головатий М. Етюди старого Станиславова / М. Головатий. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 61.
30. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станиславова ... – С. 13.
31. Баронч С. Пам'ятки міста Станиславова / С. Баронч. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 121, 122.
32. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станиславова ... – С. 56.
33. Там само. – С. 19.
34. Там само.
35. Луцький Є. До історії кооперативного руху у Станиславівщині / Є. Луцький // Альманах Станиславівської землі... – С. 476, 477.
36. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславава)... – С. 145, 146.
37. Головатий М. Етюди старого Станиславова. – С. 115.
38. Воля. – 1903. – 1 листоп.
39. Там само. – 15 листоп.
40. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО) : путівник. – Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року / [відп. ред. К. Мицан ; старш. упоряд. Л. Соловка]. – К., 2008. – С. 69–70.
41. ДАІФО. – Ф. 7 “Магістрат м. Станіслав Станіславського повіту”, оп. 1–2, 1841–1919 рр.
42. Струмінський М. Історія міста Станіслава / М. Струмінський ; пер. з рос. І. Бондарева, І. Монолатія. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 32–34, 36.
43. Бондарев І. Пан староста / І. Бондарев // Репортер. – 2011. – 24 берез. – С. 20.
44. Баронч С. Пам'ятки міста Станиславова... – С. 118, 121.
45. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1890. – Т. XI. – S. 190–209.
46. Полек В. Майданами і вулицями Івано-Франківська / В. Полек. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 27.
47. Головатий М. Етюди старого Станиславова... – С. 143.
48. Прикарпаття: спадщина віків / [голов. ред. М. Кугутяк]. – Львів, 2006. – С. 193.
49. Головатий М. 200 вулиць Івано-Франківська / М. Головатий. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 12.
50. Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т. 8. – С. 3021.
51. Грабовецький В. Івано-Франківськ у пам'ятниках історії та культури / В. Грабовецький, Б. Гаврилів, Г. Карась. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 63–65.
52. Шарловський А. Станиславів і Станиславівський повіт... – С. 130.
53. Головатий М. Етюди старого Станиславова... – С. 81, 84, 85, 105, 119; Літопис ВАТ “Прикарпаттяобленерго”... – С. 22.
54. Там само. – С. 121.
55. ДАІФО. – Ф. 7, оп. 1, спр. 219 а, арк. 1.
56. Грабовецький В., Гаврилів Б., Карась Г. Івано-Франківськ у пам'ятниках історії та культури... – С. 97; Головатий М. Етюди старого Станиславова... – С. 30, 97.
57. Головатий М. Етюди старого Станиславова... – С. 15.
58. Головатий М. Станиславів не лишився на узбіччі технічного прогресу XIX століття / М. Головатий // Галичина. – 1997. – 27 верес. – С. 7.
59. Дейчаківський І. Копаний м'яч у Станиславові / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 10, 11, 13.
60. Ісаїв П. Історія міста Станиславова... – С. 58.
61. Мацьків Т. Історія української державної гімназії в Станиславові. 1905–1913 / Т. Мацьків // Альманах Станиславівської землі... – С. 261, 262.
62. О. М. Л. Станиславів у 1890 році... – С. 107, 108; Шарловський А. Станиславів і Станиславівський повіт... – С. 93, 94.
63. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 779, оп. 1, спр. 4, арк. 2 зв., 3, 6, 7.
64. Бондарев І. Станиславівські книгарні / І. Бондарев // Репортер. – 2010. – 9 груд. – С. 20.
65. Шарловський А. Станиславів і Станиславівський повіт... – С. 91.
66. Гайковський С. Станиславів і його пам'ятки з давніх часів / С. Гайковський ; пер. з пол. Ю. Угорчака. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 25.
67. Грабовецький В., Гаврилів Б., Карась Г. Івано-Франківськ у пам'ятниках історії та культури... – С. 96, 97.

68. Ставничий І. Українська преса у Станиславові / І. Ставничий // Альманах Станиславівської землі... – С. 523–526.
69. Головатий М. Етюди старого Станиславова / М. Головатий. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 52.
70. Грабовецький В., Гаврилів Б., Карась Г. Івано-Франківськ у пам'ятниках історії та культури... – С. 37, 97.
71. Бондарев І. Незнайомий Міцкевич / І. Бондарев // Репортер. – 2010. – 23 грудня. – С. 18.
72. Грабовецький В., Гаврилів Б., Карась Г. Івано-Франківськ у пам'ятниках історії та культури... – С. 39, 72.
73. Студинський К. До історії зв'язків Куліша з Галичанами в р. 1869–70 / К. Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 1–2. – С. 76.
74. ЦДІАУЛ. – Ф. 348, оп. 1, спр. 848, арк. 29.
75. Правда. – 1877. – Ч. 14. – 31 (19) лип. – С. 547, 548.
76. Рубель А. Хроніка філії Союзу Українок у Станиславові / А. Рубель. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 10, 12.
77. Ісаїв П. Історія міста Станиславова... – С. 80–82.
78. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності / О. Сухий // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – Львів, 2001. – С. 393, 394.
79. Гон М. Сионистское движение Западной Украины (конец XIX в. – 1929 г.) / М. Гон // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1998. – № 2 (18). – С. 73.
80. Выборы в парламент // Галичанин. – 1901. – 4 (17) января. – С. 1.
81. Выборы изъ городской курии // Там же. – 1900. – 8 (21) декабря. – Приложение. – С. 1.
82. После выборовъ въ V курии // Там же. – 2 (15) декабря. – С. 1; Неровная борьба // Там же. – 6 (19) декабря. – С. 1.
83. Результатъ соймовыхъ выборовъ изъ селянской курии // Там же. – 1901. – 25 августа (7 сентября). – С. 1.
84. Результатъ соймовыхъ выборовъ изъ городской курии // Там же. – 30 августа (12 сентября). – С. 3.
85. ЦДІАУЛ. – Ф. 146, оп. 4, спр. 3626, арк. 21, 23, 26, 30, 37, 41, 52.
86. Там само. – Арк. 1–1 зв.
87. Służba dworska. – 1905. – № 6–7. – S. 25.
88. ДАІФО. – Ф. 229, оп. 1, спр. 53, арк. 4–27.
89. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 281.
90. Макух І. На народній службі : спогади / І. Макух. – К., 2001. – С. 69, 144.
91. Вибори в Східній Галичині // Діло. – 1911. – 22 черв. – С. 3; Кінець виборів в Східній Галичині // Там само. – 4 лип. – С. 2.
92. Земля і воля. – 1911. – 2 лип.
93. Макух І. На народній службі... – С. 69.
94. Там само. – С. 390.
95. Перед сесеєю // Діло. – 1911. – 6 лип. – С. 2.
96. Вибори в Східній Галичині. Міські округи // Діло. – 1911. – 21 черв. – С. 3.
97. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.) / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 189.
98. Окуневський Т. Станиславів у 1880-их роках / Т. Окуневський // Альманах Станиславівської землі... – С. 104.
99. Там само. – С. 104, 105.
100. Гаврилів Б. Іван Франко в Станиславові: Історико-краєзнавче видання / Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 17, 18.
101. Там само. – С. 18, 21, 22.
102. Там само. – С. 19, 20.

The article deals with the most important events in the history of the city of Stanyslaviv under ruke of the Austro-Yungarian Monarchy late 18th – early 20th century. The particular attention is focused on the devographic and modernization processes, industrial development and social infrastructure, inter-ethnic relations, cultural features, social and politicfl life of the city in defined period.

Key words: Stanyslaviv, Ivano-Frankivsk, Galicia, urban history.

УДК 94 (477. 83/86)
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Віталій ЛОТОЦЬКИЙ

РОЗВИТОК МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СТАНИСЛАВОВА В 1848–1914 рр.

У статті висвітлюється становище господарства Станиславова в австрійській період, зокрема, звернено увагу на ремесла, фабрично-заводську промисловість, проаналізовано роль торгівлі та транспорту в економічному піднесенні міста, розкрито значення засобів комунікації і будівництва, зроблено висновок, що місто перетворилося на один з провідних економічних центрів краю.

Ключові слова: ремесло, промисловість, Станиславів, Галичина, торгівля, транспорт, будівництво.

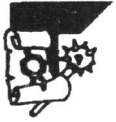
Напередодні святкування 350-річчя м. Івано-Франківськ (до 1962 р. – Станиславів, Станіслав) серед істориків, краєзнавців посилюється інтерес до вивчення історичного минулого міста. Цікавим і малодослідженим в історії Станиславова був період під австрійською владою, зокрема, процес розвитку міського господарства та його вплив на економічне піднесення міста в другій половині XIX – на початку XX ст. У деяких аспектах ця тема викликала цікавість дослідників, передусім В.Грабовецького, М.Головатого, Б.Купчинського, Я.Щепанського З.Федунківа та інших, але досі не була предметом комплексного дослідження.

У другій половині XIX – на початку XX ст. м. Станиславів в економічному плані являв собою ремісничо-торговельний центр з дрібними кустарними підприємствами. Збереглися пережитки феодально-кріпосницьких відносин, що перешкоджали зародженню фабрично-заводської промисловості, гальмували економічний розвиток міста. У Станиславові працювали різного типу ремісничі майстерні, організація праці яких базувалася на цеховому принципі. Станом на 1846–1847 рр. у місті нараховувалося близько 10 цехів, на яких трудилося 376 майстрів і 246 робітників (челяді). Серед загальної кількості майстрів євреїв було 135 чол. Шевців українців (греко-католиків) нараховувалося 57 чол., євреїв – 7 чол., у той самий час з кравців 16 чол. були українцями та 48 чол. євреями¹.

За промисловим статутом, прийнятим у 1882 р., станиславівські ремісники гуртувалися в професійні об'єднання: шевців, кравців, ковалів, столярів, мулярів. З прийняттям статуту в місті, як і в 1847 р., налічувалося 10 цехів. Із десяти цехмайстрів за національною ознакою виділялося 6 євреїв і 4 поляки². 15 березня 1883 р. було складено статут токарів, корзинників та інших з метою “встановлення справедливих стосунків між майстрами і їх помічниками”³. Окремий статут мали майстри, а окремий – помічники⁴. З потребами часу статуту зазнавали зміни. Наприклад, у 1890–1899 рр. було затверджено та внесено зміни до статуту працівників, які займалися деревообробкою⁵.

Серед перших у місті був створений цех різників. Він утворився внаслідок об'єднання пекарського й цукерничого цехів у 1883 р. Згодом, у 1889 р., створили окрему організацію пекарів. У 1893 р. утворилося об'єднання м'ясників, а пізніше – перукарів і малярів. У той час діяли також шинкарські, будівельні, каменярські та друкарські організації. Найпопулярнішим і найбільш розвинутим серед ремесел наприкінці XIX – на початку XX ст. у місті було шевство, яким в основному займалося християнське населення. Продукція високої якості вироблялася в шевських майстернях Карпінського, Рубчака, Торончака, Худерського та ін. У кожного з них у цеху працювало в середньому від 10 до 30 робітників. Про конкурентоспроможність їхньої продукції свідчив той факт, що виготовлене ними взуття витримувало віденську та чеську конкуренцію, користувалося широким попитом на ринках Галичини та за її межами, неодноразово здобувало відзнаки на місцевих і закордонних виставках промислових товарів⁶.

18 вересня 1910 р. була підписана відозва жителів Станиславова до намісництва, у якій декларувалися наміри створити в місті товариство українських ремісників і промисловців під

назвою “Зоря”. Намісництво повинно було затвердити статут товариства⁷. У статуті підкреслювалося, що головною метою діяльності було “піддержування життя товариського, образоване і материяльна підмога членів”⁸. У § 4 статуту для втілення зазначеної мети ставилися такі завдання: 1) утримання в приміщеннях товариства читальні та бібліотеки; 2) проведення відчитів, вечірок, декламаційно-музикальних, аматорських театральних вистав; 3) виділення дійсним членам допомоги в час хвороби й непридатності до праці; 4) виділення повторної допомоги при необхідності; 5) пошук роботи дійсним членам; 6) створення інститутів з метою виховання і навчання ремісничої молоді⁹. Отже, об’єднання ремісників на основі статутів виконували роль сучасних первинних профспілкових організацій. Паралельно з матеріальною стороною товариства займалися виховною і навчальною роботою.

На рівні домашнього промислу знаходилося станіславівське столярство. Одна з перших поставила столярство на професійний рівень родина Фідлерів (німецького походження), яка мала фірмові крамниці, де реалізовувала меблі власного виробництва. Що стосується таких сфер, як різництво, кравецтво, пекарство, то ключові позиції в них займало єврейське населення. Проте хороший авторитет мали українські й польські майстри, зокрема, кравецькі майстерні Шиманського, Скуліча, у яких працювало від 30 до 50 робітників¹⁰.

Значна частина ремісницьких закладів перебувала у власності євреїв. У таких умовах українці й поляки не витримували конкуренції з боку єврейських ремісників, зосереджувалися, в основному, на ткацькому й шевському ремеслі, кушнірстві, ковальстві, слюсарстві, столярній справі та мулярстві. Водночас євреї переважно були ювелірами, склярами, різниками, кравцями, перукарями, бляхарями тощо. Зрозуміло, що прибутки в цих галузях були значно більшими, ніж в українських чи польських ремісників¹¹.

Остання третина XIX ст. у Галичині стала періодом зародження і швидкого розвитку фабрично-заводської промисловості: з’явилися десятки середніх і великих підприємств, зросла кількість фабрично-заводських працівників. Проте понад 94% промислових підприємств Галичини залишалися дрібними й слабомеханізованими, на яких працювали в середньому до 5 чол. На такого роду підприємствах трудилося більше половини зайнятого в промисловості населення. В основному це були ремісничі заклади, які здебільшого орієнтувалися на замовника. Водяні млини та лісопильні, що належали до середніх підприємств (хоча на окремих уже застосовували механічні двигуни), мало відрізнялися від тих, що працювали у XVIII ст. Майже на половині цих підприємств трудилися тільки їх власники. Кожен сьомий робітник, зайнятий у промисловості Галичини, працював саме на такому підприємстві¹².

Перепоною для розвитку промисловості Галичини була митна політика, що характеризувалася значними експортними митами на чималу частку фабричних виробів. З іншого боку, високими залишалися ціни на імпортне промислове обладнання і матеріали, які змушені були платити власники місцевих підприємств. Це, у свою чергу, послаблювало їх конкурентоздатність¹³.

Іншою тенденцією в економічному розвитку західноукраїнських земель було те, що в ньому переважала дрібна промисловість. Низьким був рівень механізації, що було пов’язано з браком багатих підприємців і відсутністю необхідного інтересу до промисловості з боку поміщиків. Після проведення селянської реформи 1848 р. поміщики вкладали гроші (викупні платежі) переважно в сільське господарство. Промисловість Галичини була позбавлена податкових пільг, якими користувалися нові підприємства в австрійських провінціях. Проте основною причиною низького рівня розвитку фабричної промисловості краю був імпортування фабрично-заводських виробів з більш розвинутих західних провінцій імперії. Місцева промисловість не могла витримати конкуренції дешевих виробів, що завозилися з інших провінцій¹⁴.

У 1850-х рр. у м. Станіславів функціонувало три промислові підприємства, на яких працювало 277 робітників. На двох з них трудилися від 10 до 40 чоловік і тільки на третьому підприємстві було 266 працівників. Серед промислових підприємств міста найстарішим був пивоварний завод, створення якого сягає ще 60-х років XVIII ст. На фасаді приміщення пивоварного заводу на вул. Новгородській, 49 стоїть дата – 1767 р. На підприємстві в 50–60-х рр. XIX ст. працювало 40 робітників. Спільно з броварнею, яка знаходилася в селі Княгинин, пиво-

варний завод виробляв 12 208 відер пива щорічно. Значний попит у тодішній медицині мали дріжджі, що виготовлялися на підприємстві¹⁵.

До найбільших промислових підприємств, які знаходилися в передмісті Станиславова, відносився вищезгаданий завод дріжджів і спирту, розташований у с. Княгинин. Підприємство було засноване в 1878 р., власниками якого виступала багата сім'я землевласників Ліберманнів – Філіп і Бабетта. Із часу заснування воно перебувало в одноосібній власності, однак в 1890-х рр. перейшло у двоособову. Тоді зареєстровано офіційну назву – “Філіп і Бабетта Ліберманн, фабрика спирту і пресованих дріжджів”¹⁶. Їх велике підприємство було оснащене сучасним на той час обладнанням: паровий котел системи Корнвала, а також дизельний і паровий двигуни. Станом на 1905 р. вони на теренах с. Княгинин мали у своєму користуванні 33 гектари землі. На заводі в 1912 р. працювало від 40 до 50 робітників. Також у Княгинин-Селі розташовувалося підприємство Й.Купфермана, спеціалізацією якого було виробництво рому та лікеру¹⁷.

Незважаючи на те, що в Княгинин-Селі вже працювала фабрика спирту й дріжджів Ф.Ліберманна, промисловець Г.Адлерсберг почав будівництво нового спиртзаводу в Княгинин-Колонії на початку вул. Хриплинської. Було зведено триповерховий перегінний корпус, корпус лікерного виробництва, котельню із 40-метровою трубою, господарський будинок із стайнею, возівнею і жилими приміщеннями на другому поверсі¹⁸.

Наприкінці ХІХ ст. в околицях міста зароджувалися галузі машинобудівної промисловості. У 1888 р. на заводі, який був збудований у с. Пасічна, розпочали виготовлення сільсько-господарської техніки й запчастин до неї. Виготовлена на підприємстві продукція користувалася попитом не лише в Галичині, але й за її межами. Власниками заводу були К.Стойковський, Ю.Схерц, М.Марковський.

До підприємств міста відносились і млини. На початку 1860-х рр. у Станиславові вже функціонував один із трьох на всю Галичину (крім Львова й Тернополя) паровий млин потужністю понад 80 кінських сил¹⁹. Млинарство належало до високорозвинутих галузей харчової промисловості регіону, у якому почали впроваджувати новітні технології. Станиславівський млин знаходився у власності Г.Іммердауера й розташовувався на вулиці 3 Мая, де вщент згорів із невідомих причин 7 березня 1903 р.²⁰

Іноземні капіталістичні монополії, які контролювали найважливіші галузі економіки міста й краю, заповнювали ринок товарами з метрополії, що стримувало розвиток місцевої промисловості. У зв'язку із цим, у важкому становищі знаходилася легка промисловість. Серед підприємств цієї галузі яскравим прикладом було кілька шкірзаводів²¹.

Під впливом австрійських і чеських промисловців імперський уряд намагався різними методами гальмувати розвиток гарбарського промислу в Галичині. Наслідком такої політики було те, що шкіряна промисловість у місті не вийшла за межі Станиславова. Виробництво місцевих гарбарень було спрямовано виключно на юхтову шкіру (м'яку), що була призначена лише для селян. Через відсутність підтримки з боку держави про виробництво буксової шкіри не могло бути й мови. Такого виду продукцію на станиславівський ринок постачали австрійські й чеські підприємці²². Отже, унаслідок протекціоністської політики уряду міський ринок став ринком збуту якісної шкіри австрійського й чеського виробництва.

У Станиславові обробкою шкіри займалися дві гарбарні, чотири – у Княгинині, одна – у Крихівцях і одна – у Загвзді. У 1888 р. збудовано фабрику шкір, власником якої був Я.Маргошес. 1 листопада 1894 р. у селі Княгинин зведено нове шкіряне підприємство М.Бернфельда. Воно відповідало всім новітнім технічним і санітарним вимогам того часу. Проте напередодні Першої світової війни станиславівське шкіряне виробництво пішло на спад. Наприклад, у цей час на міському шкіряному заводі працювало лише 60–70 робітників.

Характеризуючи економічний розвиток м. Станиславова наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., потрібно відмітити й менші за обсягом підприємства. Серед них була фабрика крохмалю, яка розміщувалася в с. Вовчинці, управлялася консорціумом, співвласниками якого були К.Гальперн, Х.Горовіч, Ф.Ліберманн, Л.Баумінгер. У місті також працювала фабрика капелюхів Натана Шенкельбаха. Підприємство В.Сивінського спеціалізувалося на виготовленні возів, саней і фаєтонів. У березні 1912 р. було створено фабрику з виготовлення кахлю для печей. Власником і засновником фабрики був Горошкевич. На фабриці працювало 11 майстрів,

з яких у Станиславові проживали 3, Микитинцях – 1, Княгинин-Колонії – 5, Княгинин-Бельведері – 2²³.

Хімічна промисловість міста була представлена фабрикою хімічних виробів, яку засновано 15 жовтня 1886 р. Власником фабрики був А.Каннабіх. На ній виготовляли парфумерні вироби, туалетне мило, кілька видів лаку, парафінові й воскові свічки, засоби для фарбування взуття і шкіри, пасту для чищення металу. Згодом, у 90-х роках XIX ст., у селі Микитинці біля міста було налагоджено фабричне виробництво сірників. На території Микитинців працювала дистилярня нафти, фабрики мережива і гафтів, картону, штучних міндобрив (у Княгинині), кахельних печей (на вул. Сапїжинській), металева фірма, заснована в 1905 р., була одною з перших у місті. У 1900 р. розпочато рафінерію нафти, власником якої був К.Фішлер, де виробляли машинні мастила. 21 липня 1914 р. її перейменовано в акціонерне товариство “Габері і К”.

Найбільшими серед нечисленних закладів станиславівської легкої промисловості вважалися фабрика вати та ватину Мендельсона й Арнольда, а також фабрика гаптованих виробів Фішера й Арнольда²⁴. У Станиславові наприкінці XIX ст. шили одяг для офіцерів і чиновників. Працювала фабрика з виготовлення оцту, власником якої був Д.Русмак. Виготовляли також соду, поташ, мило, діяла воскобійня та фабрика металевих виробів з елементами художнього кування. Унаслідок економічного розвитку в місті було налагоджено цегельне виробництво у двох міських цегельнях, одна з них збереглася і донині (на вул. І.Мазепи).

З розвитком капіталістичних відносин у Станиславові виникли нові промислові підприємства. Проте велика промисловість міста фактично не вийшла із стадії мануфактурного виробництва. Станом на 1887 р. у місті працювало приблизно 10 більших і 20 менших промислових підприємств, тобто очевидно переважало дрібне кустарне виробництво. Кустарні ремесла, хоч і набирали капіталістичного вигляду, але в них було зайнято в 1885 р. лише 735 працівників²⁵.

На початку травня 1911 р. розпочала роботу комунальна бойня, нинішній м'ясокомбінат. Його будівництво розтягнулося на неповні три роки в місцевості, що називалася тоді Радеччиною. Було зведено три будинки: один великий – виробничий і два менших – адміністративних, які займали площу понад один гектар. Вони були побудовані за проектом архітектора магістрату А.Левицького й сьогодні є пам'ятками архітектури місцевого значення.

Поліграфічна промисловість у Станиславові була представлена двома друкарнями. Початок роботи першої сягає 1834 р. У тому ж році з ініціативи станиславівського старости Краттера в місті поселився перший друкар – німець Ян Піллер, який швидко та на професійному рівні розгорнув свою фахову справу, друкуючи газети, журнали, календарі, відозви місцевої влади, повідомлення тощо. У 1867 р. після смерті Яна Піллера до Станиславова приїхав друкар із Львова – Ян Данкевич, який викупив від вдови й спадкоємців померлого друкарню та успішно продовжив започатковану попередником видавничу справу.

У друкарні Я.Данкевича працював робітником С.Хованець, який у 1883 р. став її керівником. 3 січня 1887 р. він купив у Б.Лясковського й братів Йонасів друкарню, яка розпочала свою роботу в місті два роки перед тим, а в 1893 р. створив при ній літографічний відділ. У друкарні видавалися шкільні підручники, історичні, природничі, математичні, літературні праці й локальні видання місцевої влади. З 1887 р. тут друкувалися газета “Кур'єр Станиславівський” і дитячий журнал “Святелко”. Починаючи з 1910 р., до 1922 р. друкарнею керував син С.Хованця Вацлав²⁶.

Важливою умовою для розвитку й піднесення міст була торгівля. Станиславів одержав право на проведення ярмарків ще в березні 1662 р.²⁷. Значний вплив на поживлення торгівлі в Станиславові та цілому Покутті стало відкриття дороги через Делятин і Микуличин на Угорщину, яку завершили в 1847 р.²⁸.

У другій половині XIX ст. у Галичині співіснували різні види торгівлі: періодична (ярмарки, базари), стаціонарна (постійна) і неперіодична (розвізна). Провідна роль у торгівлі залишалася за базарами та ярмарками. На початку XX ст. у регіоні проходило більше 1 тис. ярмарків і 9 тис. торгів. Водночас на рубежі XIX–XX ст. зростала постійна торгівля в містах. Кількість торгових закладів у Галичині зросла з 30 тис. у 1890 р. до 48 тис. у 1902 р., тобто в 1,6 раза. Посередниками в торговельних відносинах між містом і селом виступали євреї. Вони

скуповували сільськогосподарську продукцію в селян і продавали її в містах. Євреї в містах були власниками більшості крамниць, де продавалися тканини, одяг, взуття, металеві вироби, які виготовляли ремісники²⁹.

Дослідник промислів і торгівлі Т.Досинчук зазначав, що євреї сильно збагатилися завдяки промислам і торгівлі. Вони побачили недостачу на ринках Галичини солі, напоїв, світла та багато інших необхідностей, почали з найближчих джерел ці необхідності доставляти та з прибутком продавати. Так само робили й великі склепарі в містах. Заробивши гроші, вони почали скуповувати ґрунти міщан і селян та перетворювалися на панів землевласників³⁰. Щоб змінити становище на користь українців у сфері торгівлі, на зборах членів товариства ім. М.Качковського Станиславівської філії, які відбулися в липні 1877 р., вирішено використати із зібраного фонду кошти для розвитку торгівлі. Планувалося створити умови для участі українців у заснуванні крамниць. Головним завданням крамниць був продаж української продукції³¹.

У 1846–1847 рр. сфера торгівлі міста Станиславова, за даними М.Грибовича, включала: три торгових склади з різними товарами, три великі торгові крамниці, менших торгових крамниць – 50. Їх власниками були, в основному, євреї, проте власниками десятиох магазинів були українці. Також у місті працювали дві аптеки й одна книгарня³². У травні 1903 р. у місті розпочала роботу ще одна аптека. Називалася вона “Під зіркою”, власником був Г.Адам, згодом В.Гундерман³³.

Станом на 1858 р. головних ярмарків у Станиславові проводилося п’ять: 1 травня, 2 серпня (на пророка Іллі), 10 вересня – у день усікновення голови св. Йоана, 18 жовтня – у день св. Томи, 8 листопада – у день після св. Дмитрія. Найвідомішим був ярмарок 1 травня, коли під Микитинцями торгували волами. На нього, зазвичай, зганяли декілька тисяч волів з довколишніх сіл і з Буковини, а звідти переганяли далі до Оломоуца та Відня. Крім перелічених ярмарків, кожного вівторка й п’ятниці в місті проходили великі тижневі торги³⁴. Ярмарки відбувалися в усі пори року, однак найменше навесні, а найбільше – восени залежно від наявності товарної продукції. У Станиславові, крім відомого ярмарку худоби, славився ярмарок полотна³⁵.

Суспільний поділ праці, господарська спеціалізація зумовили поживавлення торгівлі. Головними статтями експорту були продукти сільського господарства, ліс, сіль і лише невеликою мірою – вироби ремесла й мануфактурної промисловості (здебільшого полотно). Ввозилася переважно промислова продукція, а також худоба, яка після відгодівлі надходила на західні ринки.

Каталізатором для розвитку торгівлі були виставки товарів і свійських тварин. Виставки могли проводитися паралельно з проведенням ярмарків. 11 вересня 1879 р. у день генерального зібрання товариства ім. М.Качковського була відкрита заходами філії в Станиславові виставка господарських промислів. У зв’язку із сприятливою погодою, виставка тривала шість днів, протягом яких її відвідало понад 1 500 чол.³⁶. На ній були представлені предмети різьбярства й токарські роботи, виконані селянами³⁷. Виставка промислових виробів, яка проходила, показала, що були люди, які хоч поодинці, проте займаються виробами з дерева, вовни, інших матеріалів³⁸.

Виставка свійських тварин, зокрема корів, у Станиславові відбулася в середині жовтня 1883 р. Ініціатором виступив станиславівський відділ господарського товариства. На виставці був представлений тільки Станиславівський округ³⁹. Виставка великої рогатої худоби відбулася 30 травня на площі А.Міцкевича в Станиславові, ініціатором проведення якої знову виступило господарське товариство міста. На ній було представлено Станиславівський, Богородчанський і Надвірнянський повіти⁴⁰.

Останнє десятиліття перед початком Першої світової війни голова союзу українських купців і промисловців у Станиславові Ю.Синишин характеризував так: “Усе торговельно-промислове і ремісничє життя зосереджувалося здебільшого в єврейських руках, небагато було в тому часі купців і ремісників поляків”⁴¹. Що стосувалося українських підприємств, то їх Ю.Синишин пригадував дуже мало: “Народна торгівля” у ринку, “Ризниця” – крамниця церковних речей на вул. Карпінського напроти Пасажу, Дуткевич – золотник церковних речей біля катедри, Северин Снігурович – бляхарська робітня і продаж власних виробів на вул. 3 мая в будинку “Руської міщанської каси”. Українці мали торговельні приміщення з овочами й

солодощами, одну навпроти залізничної станції, другу – на вул. 3 мая біля військової касарні, третя розміщувалася на вул. Липовій – на розі Собіського, де знаходився готель “Австрія”, четверта знаходилася в Пасажі. Працювали пекарня Команицького, млин Форикиевича, серед ремісників були Теодор Чернявський – коваль, Полутранка – стельмах (столяр), Клиновський – швець. Були й м’ясники, серед яких Ярема на вул. Довгій, Опару на вул. Колійовій та ін.⁴²

З фінансових установ українці мали на той час “Зв’язковий банк” на вул. Собіського у власному будинку, директором був Малиновський, і “Руську міщанську касу”, яка розташовувалася на вул. Сапїжинській, де директором працював Теодор Черняковський. Функціонував ще “Сільський господар”⁴³.

Поштовхом для економічного розвитку міста Станиславова в другій половині XIX – на початку XX ст. стали залізничні шляхи, що будувалися досить швидкими темпами. Головною перешкодою, з якою стикалися при будівництві залізниць, був викуп землі, через яку мала пролягати залізнична колія, будуватися вокзал і майстерні з обслуговування залізничного транспорту. Викуп земельних ділянок у жителів м. Станиславів відбувався в період 1848–1865 рр.⁴⁴. У 1864 р. у Станиславі працювали десятки англійських інженерів. Проведені масштабні геологічні дослідження, роботи з інженерної підготовки території й архітектурно-естетична організація ландшафтів уздовж основної магістралі. Після виконання підготовчих робіт у травні 1865 р. розпочалося будівництво колії зі Львова через Ходорів і Станиславів на Чернівці, яке велось швидкими темпами. Керував будівництвом англійський інженер-залізничник Томас Брессей.

Протяжність колії становила близько 267 км. Великий обсяг робіт потребував залучення значної кількості робітників. Тому будівництво залізниці приносило додатковий заробіток для місцевих селян. Не маючи відповідної кваліфікації, вони, як правило, були різноробочими. Умови праці були виснажливими, оскільки всі роботи виконувалися вручну. Знаряддям праці були лопата, ноші й тачка, якою перевозили ґрунт для насипу⁴⁵.

Урочисте відкриття залізниці Львів – Чернівці відбулося 1 вересня 1866 р. Для забезпечення належного функціонування залізничного транспорту в 1866 р. розпочали роботу механічні залізничні майстерні, сьогодні – Івано-Франківський локомотиворемонтний завод. У загальному на станції та залізничних майстернях трудилося близько 3 000 працівників. Цехи залізничних майстерень були обладнані двома паровими машинами, які приводили в дію різного роду призначення токарні верстати, пили, молоти тощо⁴⁶.

Залізничні гілки із Станиславова вели до Львова, Чернівців, Стрия, Вороненки. Причому точкою виходу залізничних ліній і природним вузлом стало м. Львів. У 1860–1870-х рр. через м. Станиславів і Коломию Львів отримав зв’язок з Румунією. У 1870–1880-х рр. постала підкарпатська залізниця – Хирів–Самбір–Стрий–Станиславів⁴⁷. Деяко пізніше прокладено залізничні шляхи до Бучача та до Надвірної – Делятина – Ворохти, у зв’язку із чим у м. Станиславів перетиналося п’ять залізничних ліній. Це перехрестя залізничних шляхів значно пришвидшувало розвиток міста⁴⁸.

Подальший розвиток залізниці привів до створення Дирекції державної залізниці Східної Галичини й Буковини. Вона розташовувалася у великому будинку, що знаходився на площі А.Потоцького (тепер – вул. Грюнвальдська). Ця споруда була збудована в 1894 р. за проектом інженера-залізничника з Відня Е.Баудіша. Згодом на цій самій площі напередодні Першої світової війни був збудований другий будинок дирекції станиславівської залізниці⁴⁹.

Що стосується міського транспорту наприкінці XIX ст., то міщани пересувалися по вулицях міста переважно пішки або на велосипедах. Довжина вулиць станом на 1896 р. у сумі сягала 25 кілометрів. Єдиним засобом громадського транспорту були кінні візки. Вони постійно товпилися на площі Гізелі (біля сучасного поштамту). Водночас через незадоволення потреб у громадському транспорті в 1896 р. почала обговорюватися необхідність електричного трамваю. Проект перших трьох ліній кількома роками пізніше розробила фірма “Сіменс і Гальске” – визнаний лідер у цій галузі. Однак брак коштів і Перша світова війна перешкодили реалізації цих планів⁵⁰.

З метою запобігти правопорушенням при перевезеннях з ініціативи міської ради створена й затверджена 22 квітня 1869 р. інструкція, яка регламентувала роботу перевізників

міста⁵¹. Окреме оголошення про дотримання правил дорожнього руху велосипедистами було опубліковано міською радою 20 червня 1903 р.⁵². Для покращення стану й будівництва нових доріг формувався окремий бюджет. Наприклад, на 1886 р. доходи цього бюджету склали 16 500 зл. З них залишилися кошти з 1885 р. – 1 300 зл., прибутки з копитового збору – 12 200 зл. та інші доходи⁵³.

Перші автомобілі по вулицях міста почали їздити на початку ХХ ст. Їх власниками були поміщик граф В.Дзедушинський, фабриканти Ф.Ліберманн і Я.Маргошес. Авто-таксі згадується вперше в травні 1912 р. Тоді місцевий підприємець В.Сівінський отримав дозвіл від магістрату на відкриття двох маршрутів для легкових таксі. У 1913 р. працювало денне й нічне таксі. Машини перевозили трьох пасажирів, а розрахунок проводився за таксометром. Замовити таксі можна було за телефоном, номер якого легко запам'ятовувався – 1-23. Міська рада придбала вантажний автомобіль у квітні 1914 р. Потужність авто складала 40 к. с., вантажопідйомність – 3,6 тонни⁵⁴.

Більш сучасного вигляду Станиславів отримав з упровадженням тогочасних новинок. У 1894 р. у місті почали застосовувати телефонний зв'язок. Проте за перші роки його використання він не набув значного поширення. Через новизну телефонного зв'язку місцева преса пильно стежила, якими темпами зростає кількість телефонних номерів у різних містах. До 1902 р. Станиславів зберігав за собою третє місце в Галичині після Львова й Кракова. Однак у перші роки ХХ ст. утратив темп і з 39 абонентами зайняв п'яте місце, пропустивши вперед, крім Львова (700 абонентів) і Кракова (480), також Тернопіль (52) і Перемишль (40)⁵⁵.

Серед міст Галичини Станиславів вважався лідером щодо якості освітлення вулиць. Почали використовувати газові ліхтарі, які були значно кращі від гасових. Такими ліхтарями в 1896 р. освітлювалися вулиці Собеського (Січових стрільців), Камінського (Франка), початок Сапіжинської (Незалежності). Водночас німецька фірма "Сіменс і Гальске" завершувала електроосвітлення залізничного вокзалу. Противники такої новинки підрахували, що вартість освітлення складе близько 50-ти тисяч ринських на рік, стверджували, що це задорого⁵⁶.

У 1897 р. завершилися роботи з електрифікації залізничного вокзалу. 13 січня станційні споруди й вокзал стали першими електрифікованими об'єктами міста. Електричну енергію для вокзалу й станції виробляли три динамомашини (дві робочі й одна резервна), потужність кожної 75 кінських сил. Річна вартість освітлення була дорогою і оцінювалася в 42 тисячі ринських. Технічна новинка не відзначалася надійністю, тому траплялися випадки, коли вокзал залишався без освітлення⁵⁷.

На початку ХХ ст. у всій Галичині й у Станиславові зокрема розпочалося будівництво перших електростанцій. Міська електростанція була обладнана трьома динамомашинами, які виробляли струм 380 ампер при напрузі 130 вольт. Для освітлення міста й території електростанції використовували дугові лампи, що встановлювалися на високих щоглах та у виробничих спорудах. Згодом для освітлювання цього закладу почали використовувати лампи розжарювання. Для освітлення вулиць міста з 1876 р. стали використовувати газові ліхтарі, що наповнювалися газом з міської газовні⁵⁸.

Найважливішою будовою 1902 р. був газозавод ("газовні"). Потреба будівництва пояснювалася тим, що перший газозавод, споруджений неповних 30 років перед тим, хоч і виробляв понад 210 м³ газу за рік, уже не задовольняв потреб міста. Розпочате нове будівництво в листопаді 1901 р. на місці по вул. Ленкавського. Повністю будівельні роботи мали закінчити до 15 жовтня 1902 р. Незважаючи на те, що за кожний день прострочення підрядник, згідно з угодою, платив 200 крон, терміни, хоч і ненадовго, були зірвані. Причиною було те, що машинобудівний завод в Отинії Е.Бредта не поставив своєчасно внутрішнє обладнання. Пробний пуск газу відбувся 27 грудня 1902 р. Усі установки працювали нормально й видавали якісний газ. На новому підприємстві могли давати 2 000 м³ газу, у той час коли потреба його становила 1 300 м³ на добу. Також завод мав можливість без перешкод збільшити продукування в 4 рази на тих самих площах⁵⁹.

Значні зміни відбулися в розбудові міста. На заміну старим будинкам, які були здебільшого дерев'яні, з'явилися нові, переважно триповерхові кам'яниці. У 1880 р. їх налічувалося 1 350, з них близько 500 знаходилися в центрі міста⁶⁰. Частина цих кам'яниць викори-

стовувалася як адміністративні установи, інші залишалися власністю міської буржуазії, підприємців, купців, лихварів. Центром міста залишалася площа біля ратуші, звідки розходилися головні вулиці, які з'єднувалися з меншими. У місті нараховувалося 45 вулиць і 10 площ. Центральні вулиці мали тротуар і були викладені бруківкою.

Околиці міста в основному були заселені робітниками та сезонними працівниками. Проте на вулицях Липовій (Шевченка), Бельведерській, Галицькій зводилися добротні кам'яні будинки, причому деякі з них споруджувалися виключно для того, щоб здавати в оренду, власники яких мали із цього хороші прибутки⁶¹. Швидкими темпами зростала кількість жителів міста, що, відповідно, призвело до подорожчання житла. Причому вартість житла переходила розумні межі. За середнє помешкання власники вимагали 400 ринських на рік. Така вартість була дорожчою, ніж у Львові та навіть у Відні. У пресі обговорювалася можливість створення спілки квартиронаймачів, яка б будувала недорогі помешкання і тим самим гальмувала зростання цін, створивши здорову конкуренцію на ринку нерухомості⁶².

Нові багатоповерхові будинки споруджувалися в 1896 р. Стрімкими темпами зводилися будинки Г.Басса (Незалежності, 19), С.Хованця (Бельведерська, 8), три на вулиці Липовій – О.Кокуревича, С.Каліневича та В.Луцького (відповідно, Шевченка, 100, 102, 104). Від магістрату дозвіл на заселення новоспоруджених будинків одержали Г.Готтесман (Мазепи, 12), З.Вайнгартен (Шевченка, 19), Я.Шпорек (Озаркевича, 4) та ін.

У нове приміщення, архітектором якого був В.Кудельський, перейшла повітова рада (нині – пл. Міцкевича, 4). У листопаді 1896 р. відбулися урочисті входини до міщанського казино – закладу відпочинку й розваг для заможних верств населення міста (Незалежності, 12). Будинок був зведений у неокласичному стилі за планами архітекторів Т.Вісньовського і К.Перера⁶³.

У 1902 р. були розпочаті роботи на будинку Краківського страхового товариства (тепер там розташовується фізіологічний корпус медичного університету на вул. М.Грушевського, 7) і греко-католицької духовної семінарії (нині – військово-адміністративна установа на вул. Шевченка, 11). Що стосується семінарії, то встановлено досить точний час початку робіт – перший тиждень червня 1902 р. Наприкінці серпня того ж року розпочато будівництво крайової школи дерев'яного промислу (нині там знаходиться одне з управлінь УВС на вул. Б.Лепкого, 28). Ділянку для будівництва було придбано в міщанина Т.Рубчака за 10 000 корон, а кошти на будівництво в розмірі 83 000 корон видала крайова шкільна управа у Львові. Необхідність будівництва пов'язана з тим, що ця школа була заснована ще в 1884 р., але власного приміщення не мала⁶⁴.

Найбільшим кам'яним будинком, який почали споруджувати, була кам'яниця І.Штернгеля на вул. Шевченка, 30. Сьогодні це будинок з багатим декором, завершений 1903 р. В окремих будинках уже використовували електричне освітлення. Але через його високу ціну в місті продовжувало розвиватися газове освітлення. Водночас залишалось чотири вулиці, які його не мали, для їх освітлення використовували нафту. На газове освітлення вони будуть переведені 1903 р. Це – вулиці Шевченка (нині вул. Лермонтова), теперішні Озаркевича, Тичини й Гарбарська⁶⁵. Активними темпами забудовували вулицю Словацького (Гарнавського), яка виникла в 1900 р., а також на кілька років старшу від неї вул. Кілінського (Б.Лепкого). На вул. Словацького побудували дві кам'яниці й кілька вілл, вул. Кілінського – кам'яницю і чотири одноповерхові будинки. Будівництво тривало на теперішніх вулицях Незалежності, Грушевського, Чорновола⁶⁶.

У 1911 р. було завершено будівництво монументальної споруди окружного суду на вул. Белінського (тепер – вул. А.Сахарова). Проект на цей адміністративний будинок розробив львівський архітектор Ф.Сковрон. Спорудження зайняло три роки, будинок уведений в експлуатацію в жовтні 1911 р. Прокуратура й кримінальний суд перейшли в нове приміщення 15 жовтня, судові в'язниці – 1 листопада. У тому ж році завершено будівництво кам'яниці Д.Бахера (нині – Новгородська, 34), М.Буркгартта та Я.Бігуна (Василянок, 5 і 7), Р.Теліховського (Сабата, 2). Розпочато будівельні роботи по зведенню скарбової дирекції (Грушевського, 33), великих житлових кам'яниць Й.Катца (Незалежності, 30) і Ф.Катца (Короля Данила, 3). Місцева дирекція залізниць розпочала спорудження великого житлового будинку для молодших

службовців і обслуговуючого персоналу залізниць (Залізнична, 47). Виконав плани залізничний інженер Л.Поллак. На той час будинок був найбільш житловим у місті, нараховував 44 квартири⁶⁷.

Однією з найважливіших подій у сфері будівництва 1911 р. був початок зведення першого станиславівського “хмарочоса” – п’ятиповерхової кам’яниці С.Хованця (Незалежності, 4). У розглядуваний період вона була відома як готель “Уніон”, тепер це бізнес-центр.

У будівництві початок ХХ ст. став часом, коли відбувалася найінтенсивніша забудова міста в австрійський період. У результаті розбудови міста виникли ряд нових вулиць. Серед них вул. Кілінського (тепер – Лепкого), Пелеша (Гнатюка), Словацького (Тарнавського), Баторія (Короля Данила), Військова (Національної гвардії), Коперніка, Грюнвальдська, Матейка. 22 листопада 1900 р., згідно з рішенням міської ради, була утворена вулиця з українською назвою – імені Т.Шевченка (тепер – Лермонтова)⁶⁸.

Таким чином, розвиток міського господарства м. Станиславів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. характеризувався багатокладністю, паралельно з ремісничим виробництвом почала з’являтися велика фабрично-заводська промисловість, набула піднесення торгівля, радикально покращилися засоби комунікації. Ремісники об’єднувалися в професійні товариства з власними нормативно-правовими документами – статутами. Більш ефективними були нові підприємства – фабрики й заводи, що базувалися на використанні машин, вільнонайманої праці робітників. Промисловість міста була представлена, передусім, у таких галузях: харчова, що залишалася найбільш розвиненою, хімічна, машинобудування, поліграфічна та ін. Значну роль у піднесенні міста як фінансово-промислового й торговельного центру регіону відіграла торгівля, зокрема ярмарки. Залізниця, побудована в 1866 р., прискорила економічний розвиток Станиславова, його торговельно-економічні зв’язки з іншими містами краю. Будівництво залізниці й пов’язаної з нею інфраструктури дало поштовх розвитку промисловості, сприяло появі нових робочих місць за рахунок розорених ремісників і бідних селян із навколишніх сіл, що шукали праці в місті. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. наше місто поступово набирало більш сучасного вигляду: з’явилися телеграфний і телефонний зв’язок, освітлення вулиць, покращилися умови для життя (перші кінотеатри, авто, міський парк тощо). Якісні зміни відбулися в розбудові міста, на зміну старим дерев’яним будинкам приходили цегляні, багатоповерхові. Зростаюче будівництво супроводжувалося розширенням території міста, у 3,3 раза зросла кількість міських жителів.

1. Грибович М. Історія окружного міста Станиславова в Галичині в 1847 р. / М. Грибович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 15.
2. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станиславова у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття / Я. С. Щепанський // Вісник Прикарпатського університету. Історія.– Івано-Франківськ, 2002. – Вип. IV–V. – С. 13.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДАЛ). – Ф. 146, оп. 62, спр. 195, арк. 3.
4. Там само, арк. 13.
5. Там само. – Оп. 58, спр. 225, арк. 4.
6. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станиславова... – С. 13.
7. Там само. – Оп. 25, спр. 5245, арк. 1.
8. Там само. – Арк. 4.
9. Там само. – Арк. 5.
10. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станиславова... – С. 13–14.
11. Там само. – С. 14.
12. Лановик Б. Д. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства : навчальний посібник для вузів / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич. – К. : Генеза, 1994. – С. 251.
13. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 164.
14. Лановик Б. Д. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства... – С. 252.

15. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславава). З найдавніших часів до початку ХХ століття / Володимир Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – С. 142.
16. Гаврилів Б. Історія Головного підприємства Івано-Франківського обласного спирто-горілчаного об'єднання спиртової та лікєро-горілчаного промисловості (1878–1998). Хроніка діяльності за 120 років / Б. Гаврилів, М. Головатий, М. Сигидин. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. – С. 8.
17. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станіславава... – С. 14.
18. Головатий М. 1911-й: рік побудови бойні, окружного суду і втечі з тюрми Січинського / М. Головатий // Західний кур'єр. – 2011. – № 4. – 27 січня–2 лютого. – С. 5.
19. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславава)... – С. 143.
20. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станіславава... – С. 15.
21. Назустріч мрії / [І. К. Васюта, В. Й. Граць, В. В. Грабовецький та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1978. – С. 50.
22. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станіславава... – С. 15.
23. ЦДАЛ. – Ф. 159, оп. 5, спр. 17234, арк. 6–7.
24. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станіславава... – С. 15.
25. Головачанська У. Від цехового ремесла до перших промислових підприємств Станіславава (на матеріалах збірки Івано-Франківського краєзнавчого музею) / Уляна Головачанська // Етнокультурні процеси в українському урбанізаційному середовищі ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. 2. – С. 79.
26. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станіславава... – С. 15–16.
27. Полєк В. Майданами та вулицями Івано-Франківська / Володимир Полєк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 11.
28. Шарловський А. Станіславів і Станіславівський повіт з погляду історичного та географічно-статистичного / Алоїз Шарловський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 64.
29. Вербова О. Економічна історія : навчальний посібник / Оксана Вербова. – Львів : ЛА “ПІРАМІДА”, 2002. – С. 175.
30. Досинчук Т. О промысле и торговли / Теодор Досинчук // Господарь и промышленник. – 1879. – Ч. 4. – 16 грудня. – С. 58.
31. Розвой Руской крамници в Станіславове // Господарь и промышленник. – 1880. – Ч. 4. – 1 лютого. – С. 102.
32. Грибович М. Історія окружного міста Станіславава... – С. 15.
33. Головатий М. Етюди старого Станіславава / Михайло Головатий. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 49.
34. Баронч С. Пам'ятки міста Станіславава / Садок Баронч. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – С. 122.
35. Економічна історія України : підручник / [Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович, Р. М. Матейко, З. М. Матисякевич]; за заг. ред. Б. Д. Лановика. – К. : Видавничий дім “Юридична книга”, 2004. – С. 267.
36. Колька слов в справе поднесеня нашого промыслу // Господарь и промышленник. – 1879. – Ч. 1. – 1 листопада. – С. 13.
37. Там само. – С. 41.
38. Там само. – С. 10.
39. Виставка скота в Станіславове // Листок господарський. – 1883. – Ч. 1. – 1 січня. – С. 3.
40. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 7, оп. 1, спр. 118, арк. 3.
41. Синишин Ю. Купецтво і промысел у Станіславові / Юрій Синишин // Альманах Станіславської землі : у 3 т. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 498.
42. Там само. – С. 498–499.
43. Там само. – С. 499.
44. ЦДАЛ. – Ф. 248, оп. 1, спр. 1432, арк. 90.
45. Купчинський Б. Івано-Франківський локомотиворемонтний завод / Б. Купчинський, З. Федунків. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – С. 16.
46. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станіславава... – С. 17.
47. Кубійович В. Географія українських і сумежних земель / Володимир Кубійович. – Краків ; Львів : Укр. вид-во, 1943. – С. 489.
48. Ісаїв П. Історія міста Станіславава / Петро Ісаїв. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – С. 36.
49. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станіславава... – С. 17.
50. Головатий М. Етюди старого Станіславава... – С. 10.
51. ДАІФО. – Ф. 7, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
52. ДАІФО. – Ф. 7, оп. 1, спр. 215, арк. 2.
53. ДАІФО. – Ф. 7, оп. 1, спр. 99, арк. 6.
54. Головатий М. Етюди старого Станіславава... – С. 83.

55. Головатий М. Нас мало, але ми у вишиванках / М. Головатий. – 2002. – 4 січня. – С. 5.
56. Головатий М. Етюди старого Станиславова... – С. 10.
57. Там само. – С. 14.
58. Щепанський Я. С. Економічний розвиток міста Станиславова... – С. 15.
59. Головатий М. Нас мало, але ми у вишиванках... – С. 5.
60. Грабовецький В. Місто Івана Франка / В. Грабовецький, В. Бабій. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2006. – С. 52.
61. Головатий М. Нас мало, але ми у вишиванках... – С. 5.
62. Головатий М. Етюди старого Станиславова... – С. 10.
63. Там само. – С. 10–11.
64. Головатий М. Нас мало, але ми у вишиванках... – С. 5.
65. Там само.
66. Головатий М. Етюди старого Станиславова... – С. 46.
67. Головатий М. 1911-й: рік побудови бойні, окружного суду і втечі з тюрми Січинського... – С. 5.
68. Головатий М. 200 вулиць Івано-Франківська / Михайло Головатий. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 12.

In the article position of economy of Stanyslaviv lights up in an Austrian's period, in particular appeal attention on handicrafts, factory's industry, the role of trade and transport is analyzed in economic flight of city, the value of facilities of communication and building is exposed, a conclusion is done, that a city grew into one of leading economic centers of edge.

Key words: *handicraft, industry, Stanyslaviv, Galychyna, trade, transport, building.*

УДК 94 (477. 86):241.83
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Ірина СТАСЮК

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СЕСТЕР ВАСИЛІЯНОК У СТАНИСЛАВОВІ (1900–1923 рр.)

Стаття присвячена становленню та розвитку педагогічної діяльності сестер Василянок у Станиславові на початку ХХ ст. Автором проаналізовано загальні умови й напрями роботи василіянських шкіл, особливості їх навчально-педагогічного й виховного процесу.

Ключові слова: сестри Василянки, освіта, школа, "Інститут Марії".

Актуальним завданням сучасної української освіти є відродження національних традицій у сфері виховання дітей і молоді, піднесення патріотичного духу серед підростаючого покоління. Під цим кутом зору викликає наукову цікавість діяльність українських навчальних закладів у минулому, під чужоземним поневоленням, які ставили собі за першочергову мету національне виховання. Вагоме місце серед таких закладів займали школи сестер чину св. Василя Великого, що були створені в Галичині під австрійською владою, зокрема, діяли в Станиславові (сучасному Івано-Франківську) з початку ХХ ст. Вони створювалися виключно для розвитку жіночого шкільництва, оскільки рівень освіченості жінок у Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. був надзвичайно низьким. Мета статті – проаналізувати основні особливості та закономірності педагогічної діяльності сестер Василянок у Станиславові протягом 1900–1923 рр.

Найбільш характерною рисою суспільно-політичного життя підавстрійської Галичини останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. було польсько-українське протистояння, що набуло найбільшої гостроти в 1890-х рр. В основі конфлікту, з одного боку, лежало польське політичне домінування в краї при підтримці австрійської влади, а з іншого, – становлення та зміцнення українського руху, що на зламі ХІХ–ХХ ст. відкрито виступив під гаслом здобуття національної державності й соборності. Головними вимогами українських політичних сил були поділ Галичини на дві частини – українську й польську, кожна з власним сеймом, адміністрацією та органом управління освітою, рівні права української та польської мов у школах і громадському житті, створення українського університету, а також запровадження загального виборчого права. Окрім останнього, українцям практично не вдалося досягти жодної із цих політичних цілей¹. Доволі суттєво це протистояння відобразилося в галузі народної освіти, стало одним із найбільш болючих питань у сфері польсько-українських відносин.

У 1886–87 навчальному році у Львові було 24 школи з польською мовою навчання і лише дві – з українською (руською)². Згідно з демографічними дослідженнями, на 1900 р. у Львові проживало 82 597 римо-католиків (поляків, німців, австрійців та ін.), які охоплювали 51,66% населення міста, 44 258 юдеїв (27,7%) і 29 327 греко-католиків (українців), які репрезентували 18,34% мешканців Львова³. Ця статистика дисонувала із загальним співвідношенням національного складу населення Галичини, коли, наприклад, станом на 1849 р., кількість українців у краї була 2 млн 303 тис., що становило 46,8% загальної кількості жителів, а поляків – 2 млн 258 тис., відповідно, 45,9%⁴.

Брак українських шкіл стимулював національно свідому інтелігенцію до боротьби за відкриття навчальних закладів з елементами національного виховання. Важливу роль у розвитку українського шкільництва в австрійській період відіграла Греко-католицька церква, що зуміла досягти певних успіхів у становленні україномовної освіти та національного виховання, зокрема, завдяки широкій освітній діяльності чину св. Василя Великого. Сестри Василянки – жіноча гілка Василяньського чернецтва, поділяють його 1600-літнє існування в східнохристиянських церквах – на Близькому Сході, у Греції, Південній Італії й між слов'янськими народами.

Загальний рівень освіченості українського населення в Галичині на початку ХХ ст. був надзвичайно низьким. З усієї кількості навчальних закладів краю тільки близько 4% були

українськими, у шкільній освіті домінувала польська мова. Особливо відчувалася дискримінація в освітній сфері на рівні вищої освіти, де кількість українців була незначною, українського університету взагалі не існувало. Зазначена ситуація доволі закономірна, адже більшість галицьких українців були неписьменними селянами, які не мали мотивації в здобутті конкретного фаху чи професії⁵.

Австрійський уряд не ставив собі за першочергову мету вирішення освітньої проблеми в провінції. Здійснена в 1893 р. реформа, в основі якої лежав поділ початкових шкіл на сільські та міські, практично закрила доступ дітям із сільської місцевості до середньої й фахової освіти⁶. Рівень освіченості серед жінок був катастрофічно низьким, оскільки суспільна роль жінки на рубежі XIX – XX ст. зводилася здебільшого до виховання дітей і підтримки домашнього затишку в сім'ї. Здобуття жіноцтвом освіти не вважали нагальною справою і представники тогочасних українських політичних сил. Зокрема, на думку членів Русько-української радикальної партії, жіноча гімназія була інституцією виключно для еліти, тому вони більше підтримували ідею про створення початкової чи фахової школи⁷.

Водночас серед галицько-українських діячів існувало усвідомлення необхідності розвитку освіти українською мовою, у тому числі серед жінок. Так, русофільська газета “Галичанин” повідомляла про бажання самих жінок до здобуття освіти. За інформацією часопису, у 1897 р. у Львові відбулося зібрання громадян міста під керівництвом Ганни Щепановської. У своїй вступній промові вона ознайомила присутніх з труднощами жінок на шляху до здобуття вищої освіти, зокрема, через відкрите небажання політичних сил галицького суспільства до впровадження жіночого шкільництва. Саме тому на цьому з'їзді було зроблено пропозицію внести в Галицький сейм петицію про заснування жіночої гімназії у Львові⁸.

На загальний стан жіночого шкільництва в Галичині впливав брак відповідних професійних кадрів для навчання дівчат. Підготовчі вчительські школи більше нагадували курси тривалістю три місяці, а від 1840 р. їх продовжили до одного року. Головний наголос у таких школах робився на вивчення релігійних основ, у той час як професійним знанням відводилася роль повторення елементарних навичок, здобутих у початковій школі⁹.

Фемінізація європейського суспільства на початку XX ст. значно поширила свої впливи в Центральній-Східній Європі. Відповідна тенденція знайшла відображення також у Галичині. Специфіка впровадження феміністичних ідей у регіоні базувалася, насамперед, на освітньому напрямі. Вагомий вклад у розбудову жіночої освіти краю внесли представниці чернечого ордену сестер Василянок (далі – ЧСВВ).

Сестри Василянки власними зусиллями відкрили протягом 1825–1939 рр. у Галичині 5 початкових шкіл, 3 гімназії, 4 учительських семінарії, 3 ліцеї, а також одну фахову школу. Основний акцент у педагогічній діяльності сестер Василянок було поставлено на моральне та національне виховання. Головне завдання вбачалося в навчанні та підготовці молоді до вступу у вищі навчальні заклади й до активної участі в житті держави й суспільства¹⁰.

Перший навчальний заклад під егідою сестер ЧСВВ було відкрито в 1825 р. у м. Словіта (сучасний Золочівський район Львівської області). Однак чотирикласна школа проіснувала лише до 1881 р. Пізніше, згідно з розпорядженням митрополита Йосифа Сембратовича (1870–1882 рр.), її було перенесено до Львова через недостатню кількість учениць¹¹.

Активну виховну діяльність проводили сестри в Яворівському монастирі. Тут у 1847 р. ними були засновані жіноча школа й інтернат, а в 1906 р. – чотирикласна гімназія та вчительська семінарія¹². Протягом першої третини XX ст. у Галичині Василянками було відкрито чотири аналогічні заклади: у Станиславові (1909 р.), Яворові (1909 р.), Дрогобичі (1920 р.) і Львові (1922 р.).

Найбільшим осередком освітньої діяльності сс. Василянок з кінця XIX ст. була столиця провінції м. Львів. Зокрема, у 1889 р. у місті була створена перша українська виділова школа, успішне закінчення якої відкривало перспективу вступу до університету. Завдяки щедрій підтримці митрополита Андрея Шептицького (1900–1944 рр.) і зусиллям львівської громадськості, у 1906 р. при монастирі сс. Василянок була організована перша в Галичині українська середня школа для дівчат¹³.

До Станиславова представниці чину прибули в 1900 р. Уже в 1901 р., на ресурси благодійної фундації інженера місцевої залізниці Александра Осостовича, римо-католика за віросповіданням, відкрито навчальний заклад сс. Василянок під назвою “Інститут Марії”. Він був заснований для навчання та проживання, у разі такої потреби, дочок-сиріт греко-католицьких священиків. Однак чисельність сиріт досить швидко зростала, а утримувати їх не було змоги, та й приміщення не могло вмістити таку кількість дітей. Тому в 1902 р. сиротинець було ліквідовано. Дітей дошкільного віку розподілили по інших монастирях, а в Станиславівському домі залишився тільки інститут, де під час шкільного року проживали учениці з провінції.

Протягом 1907 р. сестрами Василянками були засновані початкова народна (вселюдна) і виділова школи. Найбільшим здобутком у розвитку освітньо-педагогічної діяльності чину в Станиславові стало заснування вчительської семінарії. Навчання тут розпочалося в 1907 р., проводилося українською мовою. Статус державного навчального закладу вчительська семінарія, що входила до складу інституту сестер Василянок “Марія”, отримала 30 жовтня 1909 р. Утримання семінарії, створення відповідної матеріально-навчальної бази, ведення фінансових і господарських справ було прерогативою монастиря. Випускниці вчительської семінарії в майбутньому поповнювали педагогічний колектив виділової та початкової шкіл Станиславова¹⁴.

Покровителем шкіл сс. Василянок був станиславівський єпископ Григорій Хомишин (1904–1946 рр.). Два рази на рік єпископ інспектував школи. Кожного року один із тих візитів припадав на день св. Григорія, тобто 30 вересня. У цей день відбувалися концерти за участю учениць на честь свята та візиту єпископа. Частим гостем у Василянських навчальних закладах Станиславова був митрополит Греко-католицької церкви Андрей Шептицький (1901–1944 рр.). Візити архієрея справляли незабутнє враження на учениць, особливий вплив на них мали промови та настанови А.Шептицького¹⁵.

Згідно зі статутними правилами, школи сестер були конфесійними, тобто зорієнтованими на учениць греко-католицького віросповідання, мали яскраво виражений національний характер. Однак, незважаючи на вищенаведені статутні правила, ученицями нерідко ставали римо-католички, православні та навіть єврейки. Наприклад, у Станиславівській всенародній школі в 1913/1914 навчальному році в першому класі навчалася Марія Малачинська, за віросповіданням католичка латинського обряду¹⁶.

У списку учениць Станиславівської приватної жіночої семінарії сс. Василянок I курсу навчання 1913–1914 рр. були Анна Ведмак, польської національності, католицького віросповідання за латинським обрядом, а також Циля Дікер, Ітта Кріг і Рухля Тав – німкені за національністю, однак юдейського віросповідання, Аделя Радда, теж німкеня, проте за релігійною приналежністю абсгбуська євангелістка (протестантка)¹⁷.

Щодо навчання представниць інших національностей у василянських школах, особливо єврейок, знаходимо відомості в спогадах учениці Дарії Бойчук. Вона зі здивуванням писала, що “...в нашій семінарії вчилися і жиди. Майже на кожному курсі були одна-дві. Коли я спитала в одній з них, чому не учиться в державній семінарії, яка сусідувала з нами, то вона відповідала мені, що вона і її батьки ненавидять поляків”¹⁸.

Серед причин навчання полячок, єврейок і німкеней у школах сс. Василянок було, передусім, фінансове питання. Навчання в приватних школах чину коштувало дешевше в порівнянні із закладами державного зразка. У народній виділовій школі платня за навчання до початку Першої світової війни становила 10 крон на місяць, у вчительській семінарії – 16 крон. Окремо платили батьки за проживання в інституті, ця сума становила 16 крон, однак постійно зростала, чого вимагало підвищення рівня витрат на утримання учениць. Крім того, існували види оплат за додаткові форми занять, такі як танці, музика та ін. Близько 90% усіх доходів з плати за навчання йшло на покриття заробітної платні вчителям, закупівлю підручників і на утримання сиріт. Для дітей-сиріт існувала окрема система оплати за навчання та проживання в стінах монастиря¹⁹.

Головними предметами викладання в народній чотирикласній школі були рахунки, українська мова, польська мова, релігія, рисунки, співи, читання і письмо, а також “роботи” (фізична праця в саду). Для учнів виділової трикласної школи, окрім названих предметів, додава-

лися також німецька мова, географія, каліграфія, фізика, хімія, природа, історія, геометричні рисунки та церковний спів²⁰.

Після закінчення навчання учениці василіянських шкіл здавали іспити зрілості за програмою гуманістичного виділу перед державною іспитовою комісією. Такий екзамен називався “матура”. Свідоцтво зрілості давало право для студій у вищих навчальних школах. Матуру приймали члени державної іспитової комісії, яких було п’ятеро. Учениці здавали релігію, польську, українську, німецьку, латинську мови, історію, біологію, фізику, хімію, математику, філософію, співи, тілесні вправи. Свідоцтво видавалося двома мовами – польською й українською. За спогадами вже згаданої нами учениці Д.Бойчук, кожного року до матури шкільна кураторія призначала свого представника на голову екзаменаційної комісії, “... а що звичайно це був великий україножер, то можна собі уявити, як ті матури проходили і з яким страхом ішли матуристи до матурального іспиту”²¹.

Учительський склад у навчальних закладах був різним. Спершу більшість предметів викладали монахині під наглядом священика, який читав релігію. Згодом до викладання запрошували і світських учителів, участь яких у діяльності гімназії додала авторитету серед населення та збільшила освітню вагу²². Наприклад, за виказом учительського збору приватної виділової школи сс. Василіянок у 1919–1920 рр. бачимо таке співвідношення світських учителів і духовних осіб: директором школи та вчителем рисунків був Михайло Девосер, управляючою народною школою й ігуменею монастиря – сестра Магдалина (у миру – Марія Гужнюк), учителем релігії – о. Іван Луцик, природничі науки та рисунки викладала Емілія Кадайська, учителем хімії та фізики був Андрій Крохмалюк, учителями української мови, географії, історії працювали сестра Ілярія (Іванна Павлишин) і Ксавера Ценкнер, учителькою польської і німецької мов була Євгенія Стефенчук²³.

Інша ситуація була в приватній чотирикласній школі сс. Василіянок аналогічного навчального року. Тут було тільки двоє світських учителів з восьми. Ними були Александра Глібовицька, тимчасова вчителька, і директор школи Михайло Девосер. Решта педагогічного колективу складалася з монахинь та отця Івана Луцика – учителя релігії²⁴.

Про педагогічний склад шкіл сс. Василіянок ігуменя монастиря звітувала Шкільній окружній раді в Станиславові. Станом на 15 січня 1920 р. у народній школі було дві вчительки з іспитами кваліфікаційними та три з іспитом зрілості²⁵. Загалом, іспит зрілості надавав право приступити до обов’язків учителя в публічних народних школах з українською та польською мовами викладання²⁶. Кваліфікаційний іспит надавав учителю окремого фаху. Наприклад, Михайло Девосер, директор василіянських шкіл, здобув кваліфікаційний рівень учителя рисунків у вчительській семінарії з українською і польською мовами викладання у Варшаві 8 березня 1925 р.²⁷.

Цікавим є той факт, що в особовій справі Александри Глібовицької (1896 року народження), яка була вчителькою III класу в чотирикласній школі чину, зазначено, що початкову освіту вона здобула в трикласній школі ім. Королеви Ядвіги в Станиславові, однак середню освіту продовжила в приватній учительській семінарії сс. Василіянок у 1913/14–1915/16 навчальних роках. Патент на викладання в школах Станиславова отримала в 1922 р. З 1923 р. стала вчителькою в школі монахинь ЧСВВ²⁸.

Як і будь-які учениці навчальних закладів, дівчатка, що вчилися в школах сс. Василіянок, мали власну уніформу. Головним елементом шкільної форми були плащі гранатового кольору та голубі берети. На беретах були спеціальні металеві нашивки у вигляді літери “В” і номера. Це був своєрідний розпізнавальний знак, що вирізняв учениць-Василіянок від учениць інших шкіл. Щоденна шкільна форма складалася з блузи та спідниці синього кольору, чорного фартушка, наруківників. Ученицям молодших класів носити взуття на підборах суворо заборонялося²⁹.

Подбали організатори шкіл і про дозвілля своїх учениць. У семінарії, наприклад, існували самовиховні позакласні заняття. Був літературний гурток, провадив його професор Микола Ковальчук. Гуртківці влаштовували прилюдні літературні вечори й культурно-освітні імпрези, ушановуючи видатних постатей літературного світу. Існували також спортивний, танцювальний гуртки, діяв хор та оркестр музичних інструментів.

У 1921 р. при семінарії постав «Пласт», організатором якого виступила Надія Левицька, дружина професора державної української гімназії Осипа Левицького. Вихованцями були пластуни, учениці гімназії: Таня Ярославич, Наталка Павлюх, Ляоня Хромовська³⁰.

Таким чином, у XIX – на початку XX ст. вагомий внесок у розвиток українського шкільництва Галичини зробила Греко-католицька церква. Особливу увагу вона приділяла жіночій освіті, що знайшло відображення, зокрема, у відкритті україномовних початкових і виділових шкіл, учительських семінарій під покровительством сестер Василянок. Починаючи з 1900 р., освітньо-педагогічну діяльність монахині чину розгорнули в Станиславові. Протягом першого десятиліття XX ст. тут було засновано «Інститут Марії», виділову та народну школи, учительську семінарію.

Попри чітко виражений конфесійний і національний характер василянських шкіл, у них навчалися не лише греко-католики, що визнавали себе русинами-українцями (національну структуру населення південно-західної Галичини дослідники, як правило, визначають за віросповіданням). У станиславівських школах сс. Василянок навчалися учениці німецького, польського та єврейського походження, що підтверджують класні журнали. Це було свідченням високого рівня толерантності сестер чину св. Василя Великого в питаннях освіти місцевого населення. Однак пріоритетним напрямом педагогіки сестер Василянок було національне виховання, мовою викладання в досліджуваній період (до 1923 р.) була українська. Педагогічний колектив Василянських навчальних закладів складався як з монахинь ЧСВВ, так і зі світських осіб, що значно підвищувало освітньо-кваліфікаційний рівень шкіл. Загалом, чисельність учениць станом на 1919 навчальний рік у чотирикласній школі народній складала 208 дівчат, а в трикласній – 130³¹.

Навчання у Василянських школах було дещо дешевшим, ніж у відповідних державних закладах, що значно підвищувало їх популярність серед неукраїнського населення. Школи «Інституту Марії» надавали можливість усебічного розвитку дитини: тут були створені гуртки танців, музики, спорту та ін. Діти отримували можливість у період навчання проживати в монастирі, кожна учениця мала монахиню-кураторку, до якої зверталася за допомогою при необхідності. Привчали дівчат і до фізичної праці. Учениці самотужки обробляли город, який належав монастирю, слідкували за садом і квітниками.

Освітньо-педагогічна діяльність василянських шкіл у Станиславові протягом 1900–1923 рр. сприяла розвитку не тільки національної освіти в місті, але й значно піднімала рівень освіченості українського жіноцтва в цілому. Заклади становили конкуренцію у сфері освіти тогочасним державним школам і гімназіям м. Станиславів.

1. Магочій П. Історія України / П. Магочій. – К. : Критика, 2007. – С. 381.
2. Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w parach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892 / J. Moklak. – Kraków : Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica», 2004. – S. 123.
3. Макарчик С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині XX століття / С. Макарчик // Вісник Львівського університету. Історія. – Львів, 2007. – Спецвипуск. – С. 447.
4. Магочій П. Історія України... – С. 337.
5. Потапюк Л. Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історико-педагогічний аспект / Л. Потапюк // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – № 6. – С. 15–19.
6. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 279 с.
7. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки в громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.
8. В деле учреждения женской гимназии во Львове // Галичанин. – 1897. – 25 января. – С. 2.
9. Bilewicz A. Prywatne średnie, ogólnokształcące szkolnictwo żeńskie w Galicji w latach 1867–1914 / A. Bilewicz // Prace Pedagogiczne CXVI. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – S. 8.
10. Чепіль М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX – перша третина XX ст.) / М. Чепіль. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 503 с.
11. Цьорох С. ЧСВВ. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василянок / С. Цьорох. – Рим, 1964. – 256 с.

12. Потапюк Л. Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історико-педагогічний аспект... – С. 16.
13. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василянок... – С. 130.
14. Там само. – С. 139.
15. Бойчук Д. Моя школа. До історії монастиря та шкіл Сестер Василянок у Станиславові / Д. Бойчук // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 320.
16. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 286. Станиславівська приватна початкова школа сестер Василянок, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
17. Там само. – Ф. 548. Станиславівська приватна жіноча учительська семінарія сестер Василянок, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
18. Бойчук Д. Моя школа. До історії монастиря та шкіл Сестер Василянок у Станиславові... – С. 324.
19. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станиславівського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. – С. 110.
20. ДАІФО. – Ф. 270. Станиславівський повітовий шкільний інспекторат, оп. 1, спр. 46, арк. 3.
21. Бойчук Д. Моя школа. До історії монастиря та шкіл Сестер Василянок у Станиславові... – С. 321.
22. Дмитришина Н. Виховна діяльність монахинь Чину святого Василя Великого / Н. Дмитришина // Humanities and social sciences. – 2009. – 14–16 may. – Lviv (Ukraine). – С. 203–204.
23. ДАІФО. – Ф. 270. Станиславівський повітовий шкільний інспекторат, оп. 1, спр. 46, арк. 2.
24. Там само. – Арк. 1.
25. Там само. – Арк. 6.
26. Там само. – Ф. 548. Станиславівська приватна жіноча учительська семінарія сестер Василянок, оп. 1, спр. 10, арк. 1.
27. Там само. – Ф. 269. Станиславівський шкільний інспекторат, оп. 1, спр. 1867, арк. 1.
28. Там само. – Спр. 1793, арк. 2.
29. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станиславівського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянок... – С. 120.
30. Бойчук Д. Моя школа. До історії монастиря та шкіл Сестер Василянок у Станиславові... – С. 324.
31. ДАІФО. – Ф. 270. Станиславівський шкільний інспекторат, оп. 1, спр. 46, арк. 4.

This article is devoted to formation and development of educational activities Basilian Sisters in Stanislav in the early twentieth century. The author attempts to analyze the general trends of the Basilian school, their education system and features.

Key words: *Basilian Sisters, education, school, Mary Institute.*

УДК 94 (477.86) "1914–1918"

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Сергій АДАМОВИЧ

**СТАНИСЛАВІВ У ЧАСИ ЛИХОЛІТЬ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 рр.)**

У статті проаналізовано суспільно-політичне, соціально-економічне й етнокультурне життя в м. Станиславів у період Першої світової війни (1914–1918 рр.). Автор стверджує, що мешканці міста зазнали значних утисків і поневірянь у результаті військових дій і репресій окупаційних режимів, економіка міста була знищена, масштабними були архітектурні руйнування.

Ключові слова: австрійська влада, російська окупаційна адміністрація, реквізиції, магістрат, епідемічні хвороби, поліцмейстер, російські війська, продуктова криза.

Перша світова війна принесла страждання та руйнування для м. Станиславів, яке опинилося у вирі світових геополітичних змін. Історія міста цього періоду знайшла висвітлення в історико-краєзнавчих і мемуарних публікаціях П.Арсенича, К.Баранського, І.Бондарева, Б.Гавриліва, П.Ісаїва, В.Макара, Л.Цеклера, Л.Штрайта. Однак, незважаючи на окремі дослідження історії м. Станиславів, в історіографії ще не здійснено комплексного дослідження життя мешканців міста під час Першої світової війни. З огляду на це вивчення окреслених питань і є предметом дослідження нашої статті.

Відзначимо, що з початком війни австрійська влада звинувачувала мешканців міста в зраді й шпигунстві на користь Російської імперії. Як жандармерія, так і військові служби заарештовували багато українців. Війська, в основному угорські, страчували без суду українців унаслідок доносів про шпигунство. Наприклад, було вивезено до табору зі Станиславова о. О. Григоровича¹.

Члени польських стрілецьких товариств м. Станиславів поповнили лави Польського легіону, який воював на боці Австро-Угорщини. У 1914 р. у станиславівських стрілецьких дружинах перебувало 197 вояків. Командиром дружин був К.Страшевич. У стрілецьких підрозділах були задіяні К.Надаховський, Мошоро, С.Літинський, Н.Новіцький, Вендриховський, Карчевський, К.Лістовський, Й.Кауфер, Гуревич, С.Курч, В'єчек, Дембровський, Новосельський, Микуляк, Ф. Бергман, Й.Корді, С.Мосняк, Насадник, Краній. Ця група стрільців започаткувала Польський легіон на теренах Станиславова. У 1914 р., окрім таких стрілецьких діячів, як С.Сосабовський, К.Коханський, Біскупський, С.Літинський і Любчинський, до Польського легіону вступили також Б.Кікевич і Котлярчик, а інженер Дунка де Сайо із залізничних майстерень приєднався до уланів Беліни. До легіону вступив також народжений у Станиславові майбутній генерал Б.Монд².

Одночасно багато з тодішніх перших пластунів Станиславівської української гімназії були гарними вояками-старшинами Українського січового стрілецтва, Української галицької армії, Корпусу січових стрільців та в інших військових формаціях. Багато з них відзначилися великою відвагою, наприклад, сотник В.Стефанишин, чотар В.Яценевич, хорунжий УСС М.Дуда³.

Окупація міста російськими військами відбувалася тричі: 1) 03.09.1914 – 20.02.1915; 2) 04.03.1915 – 08.06.1915; 3) 14.08.1916 – 24.07.1917. Так, уже в серпні-вересні 1914 р. австро-угорські війська зазнали поразки й російська армія вступила на Прикарпаття. Військові дії 1914 р. спричинилися до пожежі станиславівської синагоги⁴.

Відзначимо, що в районі Станиславова в царській армії воювали проти австрійців відомі згодом російські військові і державні діячі О.Антонов, М.Бонч-Бруєвич, О.Брусилов, М.Криленко, П.Лебедев, І.Носов, Ф. Огородников, М.Тухачевський та інші⁵.

З 8 до 19 лютого 1915 р., за даними Б.Гавриліва й П.Арсенича, тривали важкі бої за Станиславів, т. зв. "перша станиславська битва". За цих 12 днів була піддана обстрілам і зруйнована

ратуша, яку росіяни обрали під спостережний пункт⁶. Зі звітів російської поліції від 29 березня 1915 р. ми дізнаємося, що бої відбувалися на вулицях Млинарській, Угодній, П'ястовій, Станіславській і Зеленій, пошкоджено було не більше 15 будинків на околиці міста в районі Княгинин-Гірка й Княгинин-Колонія⁷.

Загиблих російських воїнів (132 особи) поховали на загальному кладовищі на вулиці Франца Йосифа й у братській могилі в передмісті в Княгинин-Гірки на православному кладовищі (23 особи нижчих чинів)^{*8}.

У результаті втечі і міграції населення в місті залишилися багато порожніх квартир. Так, згідно зі звітами російської влади, на вул. Литовській було 52 вільні квартири, на вул. Третього травня – 56 квартир, вул. Сапіжінського – 79 квартир, вул. Голуховського – 45 квартир, вул. Петра Скарги – 30 квартир⁹.

Російська окупаційна адміністрація взяла під свою охорону 19 державних будівель, 18 приміщень громадських організацій (Міський клуб, Товариство “Сила”, Товариство “Польське відродження”, Товариство Польської молоді, гурток Польських дам, 2 приміщення Польського сокола, Товариство “Родина”, приміщення Юридичної допомоги, Міщанський гурток, Товариство “Бесіда”, Український сокіл, “Русскую хату”, Добровільну дружину, релігійне товариство св. Йосифа, Товариство Металічних майстрів, Будівельне товариство, школу імені Ядвіги), 33 кредитні заклади, 19 складів і підвалів з вином, пивом і горілкою, 112 приватних жител¹⁰.

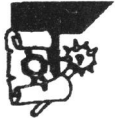
Згідно зі звітом станіславівського поліцмейстера, “в місті торгівля і промисли були вельми розвинуті і знаходилися виключно в єврейських руках”. Росіяни нарахували в місті такі підприємства: фабрики стеаринових свічок і сірників, дріжджовий завод і ректифікаційне підприємство, ватний завод, горілчаний завод, пивоварний, завод з виробництва кошиків, 4 шкіряних, 3 цегляно-черепичних заводи, паровий вітряк, два нафтоочисних заводи¹¹.

Місто управлялося міським магістратом, бургомістром якого був І.Габрусевич, а Княгинин-Гірка й Княгинин-Колонія – призначуваними росіянами гмінними управліннями на чолі з війтами п. Ясінським і Рубчиком. Джерелами прибутків міської влади росіяни називали міську бойню, електричний і газовий заводи, “рогатки”, міські податки й кладовище. У місті також було 3 греко-католицьких приходи, 4 католицьких, російська влада не фіксувала поширення православ'я і перехід приходів до російської церкви¹².

Під час першого періоду російської окупації адміністрація “Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини” під керівництвом Г.Бобринського проводила цілеспрямовану русифікаторську політику, ставила перед собою завдання анексувати край. Для цього окупаційна влада здійснювала заходи для переходу австрійської адміністративної та судово-правохоронної системи, а також закладів освіти на російські зразки, знищувала український національний рух і нейтралізувала його діячів. Однак кадровий потенціал російської адміністрації значно поступався австрійському чиновництву за рівнем фахових якостей, був сформований в умовах війни без належної професійної підготовки й дискредитував російську владу¹³. Зокрема, російська окупаційна влада привела із собою значну кількість малоосвіченого й корумпованого чиновництва, що здійснювало численні зловживання. Так, уже в листі від тернопільського губернатора за 8 січня 1915 р. значилося, що деякі керівники повітів арештовують й утримують під вартою різних осіб, яких звинувачують у тому чи іншому злочині, без оформлення необхідних документів¹⁴.

У квітні 1915 р. станіславівський поліцмейстер зафіксував, що околоточний (аналог дільничного інспектора міліції. – *Авт.*) п. Карпенко в нетверезому стані ввірвався до жителя Княгинин-Гірки єврея Л.Зільбера й вимагав від нього тисячу рублів. Пізніше виявилось, що

* Російська поліція залишила детальний опис місця розташування братської могили: “На цій могилі поставлений дерев'яний хрест з надписом, що вказує чисельність загиблих. Цвинтар знаходиться на відстані 200–250 сажень від полотна залізної дороги на м. Галич, від Галицької вулиці на відстані приблизно в 300 сажень, в 150 сажень від ріки Солотвинської Чорної Бистриці, яка служить кордоном міської території і повітів”.

останній сприяв поліцейському в отриманні хабарів від інших осіб в обсязі від 5 рублів до 50 копійок¹⁵.

Не завжди зразково поводитися і російські солдати. Зокрема, у наказі по гарнізону міста Станиславова від 13 квітня 1915 р. значилося, що “нижні чини частин гарнізону самовільно відлучаються з своїх частин не тільки вдень, але і вночі, ходять по місту не командами, одягнуті не по формі, погано віддають честь і дозволяють собі стукати у вікна приватних будинків”¹⁶. Крім того, російські солдати не завжди дотримувалися необхідних санітарних вимог, “дозволяли собі ламати і псувати приміщення”¹⁷. Натомість у циркулярі тернопільського губернатора від 3 березня 1915 р. повідомлялося, що російські чиновники часто набирають у борг різні товари та продукти й не розраховуються за них¹⁸.

31 березня 1915 р. поблизу залізничної станції Станиславова був підірваний залізничний шлях. У відповідь комендант міста полковник п. Кюнь оголосив населенню міста і його околиць, що у випадку подібних диверсій на залізниці особи, узяті як заручники, будуть піддані “надзвичайно важкій відповідальності”¹⁹, а поліцмейстеру був відданий наказ відібрати серед мешканців “найбільш заможних і впливових серед населення для поміщення їх в списки заручників”²⁰. Відзначимо, що в заручниках опинилися тільки євреї. Пізніше до відома єврейського населення міста було доведено, що за знищення телеграфних і телефонних стовпів, залізничних споруд і мостів з міста кожен раз будуть висилати по 20 заручників у в’язниці Російської імперії^{**21}.

Як бачимо, значної шкоди через зловживання російських чиновників зазнало єврейське населення міста. Проте відмітимо, що стосовно євреїв чітко проглядалося свідоме дискримінаційне ставлення російської влади. Так, в одній з інструкцій, надісланих генерал-губернаторством у повіті, значилося, що “євреї, як відомо, взагалі не заслуговують особливого довір’я”²².

Загалом у 1915 р. Станиславівське міське поліцейське управління притягало до відповідальності за крадіжки й розбої, дезертирство, шпигунство й диверсантство, нездачу у встановленій строк зброї, відмову від земляних робіт на потреби армії, підняття цін на споживчі товари понад установлену таксу, таємний продаж горілки, відмову приймати російські гроші, заклик до несплати податків, покупці в нижчих чинів російської армії награваних речей, довільному підвищенні курсу австрійської крони, завищенні цін на робочу силу й будівельні матеріали, пересуванні по Галичині з повіту в повіт без установленої перепустки²³.

Наприклад, станом на 15 травня 1915 р. під вартою в місті через підозри в шпигунстві й порушення обов’язкових постанов знаходилося 16 осіб²⁴. Так, мешканець м. Станиславів В.Ярославський був арештований на три місяці російською поліцією за зберігання двох пістолетів, кинджала та штика від австрійської гвинтівки. Мешканець міста В.Єнжеєвський був покараний за самовільне підвищення цін на продукти харчування понад установлену таксу, а євреї п. Хаїс і Малер – за приховування цукру, тютюну, зерна й борошна як предметів першої необхідності²⁵.

Мовою судочинства стала російська, хоча тимчасово дозволялося використовувати й польську²⁶. Російська окупаційна влада почала організовувати шкільництво, намагаючись увести російську мову навчання. Для цієї мети відкрили курси російської мови й розпочали підготовку до відкриття російської гімназії. Однак подальші військові дії перешкодили цим планам²⁷.

Цікавим є той факт, що під час російської окупації в місті діяла кухня для бідних, організована Американським Червоним Хрестом²⁸. Зокрема, сиротинець для бездомних дітей і кухню для бідних на кошти Червоного Хреста утримували у своєму приміщенні сестри Василіянки. Єпископ Г.Хомишин дозволив сестрам залишити Станиславів і переїхати в безпечніше місто, проте жодна з них не покинула монастиря²⁹.

Санітарний стан м. Станиславів, згідно з актом від 16 квітня 1915 р., “завдяки його природному розташуванню в здоровій рівнині, яка омивалася рікою Бистрицею, завдяки наявності

** Євреї-заручники за псування в місті телефонного проводу й спроби зруйнувати залізничний міст були все-таки відправлені у в’язниці Росії.

великої кількості садів і парків, частковій каналізації, наявності достатньо чистої питної води і доброму обладнанню шпиталів”, визнавався задовільним³⁰.

У цей час у місті на Мрачковській площі в триповерховій будівлі функціонувала одна міська лікарня, де в 49 приміщеннях було 120 ліжко-місць й особливе інфекційне відділення на 16 місць³¹. В обслузі лікарні працювало 2 лікарі, 11 медсестер, 11 осіб допоміжного персоналу³².

4 травня 1915 р. до міста прибув російський письменник О.Серафимович. Він працював санітаром у лікувально-харчовальному загоні ім. Пирогова, який розташовувався в колишньому палаці Потоцьких, де росіяни розгорнули військовий шпиталь. У своєму щоденнику О.Серафимович записав, що “весь вокзал завалений пораненими”³³.

Проте, незважаючи на війну, російська поліція фіксувала в ресторанах, кав’ярнях і кіно-театрах присутність повій, а в селах Княгинин, Пасічна й Микитинці “проституція вільно приховувалася”³⁴.

8 червня 1915 р. до Станиславова знову входять австрійці. Вони одразу ж розстріляли кілька десятків мешканців міста, які співпрацювали з російською владою. Багато людей за симпатію до росіян заарештовано та відправлено в австрійські табори Талергоф і Гмінд³⁵.

Місто занепадало і, як писав дослідник міської історії М.Струмінський, скоро могло нагадувати руїну³⁶. Незабаром після відступу росіян у Станиславові спалахнула епідемія віспи, яка швидко поширювалася³⁷.

Перша світова війна внесла радикальні зміни й у життя німецьких колоністів міста. Перед загрозою наступу російських військ у вересні 1914 р. значна частина місцевих протестантів евакуювалася. Зокрема, між ними були станиславівські благодійні установи, які церковна влада вирішила перенести до австрійської місцевості Галлнойкірхен³⁸.

Уже після відходу російських військ з краю в червні 1915 р. євангелістський пастор Т.Цеклер повернувся до Станиславова й зайнявся відновленням церковного та шкільного життя місцевих німців. Справу відродження спільноти утруднював і той факт, що всі вчителі були мобілізовані до австро-угорської армії. Невдовзі, восени того ж року, з ініціативи євангелістського правління в Станиславові відкрили курси для шкільних сестер³⁹.

Наприкінці липня 1915 р. до Станиславова повернувся заступник керівника єврейської релігійної громади О.Блюменфельд, а 17 жовтня після формальної перерви, яка почалася 1 серпня 1914 р., до виконання своїх обов’язків приступив керівник громади доктор Е.Фішлер⁴⁰. З нагоди визволення Станиславова доктор Е.Фішлер від імені єврейського населення – як то зробили представники всіх інших націй у Станиславові – вислав телеграму до головнокомандувача австрійської армії архієпископа Фрідріха: “До переможного звільнення героїчною мужньою армією міста, яке з невеликими перервами впродовж майже десяти місяців перебувало під жахливим російським пануванням, дозволяю собі Вашій цісарсько-королівській Високості передати від імені патріотичного жидівського населення міста найглибші побажання щастя”⁴¹.

Українська спільнота також намагалася відроджувати національне життя. Відзначимо, що російські солдати навіть знищили погруддя Т.Шевченка на будівлі “Сокола” (сучасне приміщення “Просвіти”)⁴². Проте вже восени 1915 р. у Станиславові була створена жіноча благодійна організація “Комітет допомоги раненим та хворим українським воякам”, який із часом очолила Н.Бачинська⁴³.

24 січня 1916 р. австрійські чиновники спробували провести загальну мобілізацію мешканців міста. Але явка призовників була дуже низька, і мобілізація фактично зірвалася⁴⁴.

Згідно з повідомленням станиславівського поліцмейстера начальникові контррозвідвального відділення штабу 7-ї російської армії від 29 вересня 1916 р., після 2-го відступу росіян із Станиславова австрійці заснували в місті школу шпіонажу, яка після Брусилівського прориву була перенесена до м. Калуш. У школу, як зазначали росіяни, брали силою, ішли туди й

*** Під час другої російської окупації епідеміологічна ситуація в місті була відносно стабільною (російська влада зафіксувала 5 хворих на черевний тиф, 1 – на віспу, 1 – на дизентерію).

**** За даними австрійської поліції в 1907 р. в місті налічувалося 198 зареєстрованих повій та 710 прихованих, з них лише 15 пройшли медогляд весною 1915 р.

добровільно, переважно учні гімназій (російська поліція мала детальні дані про 8 випускників цієї школи)⁴⁵.

У 1916 р. почався відомий “Брусилівський прорив” – російські війська під керівництвом генерала О.Брусилова на широкій смузі фронту прорвали оборону австрійців і швидкими темпами почали просуватися вглиб території ворога. 14 серпня 1916 р. до міста ввійшли російські козаки. Тепер уже заарештовували й відсилали до Сибіру тих міщан, які симпатизували австрійцям.

Станиславів опинився в прифронтовій зоні – на пагорбах за річкою Бистриця Солотвинська (район сіл Пасічна й Загвіздя) отаборилися австрійські війська. Тут були встановлені артилерійські батареї, які періодично обстрілювали місто. Унаслідок цього дуже пошкоджено ратушу, зруйновано навколо багато будинків. Значних пошкоджень зазнали вірменський костел і приміщення колишнього єзуїтського колегіуму⁴⁶. Відзначимо, що на шляху наступаючих російських військ, які захопили Станиславів, стали перекинуті з Анатолії дві турецькі дивізії⁴⁷.

Натомість у Станиславові станом на 31 грудня 1916 р. були розквартировані частини 1 і 3 заамурських дивізій (є дані про розташування в місті 7, 8, 9, 10 заамурських піхотних полків), підрозділи свірського й грезовецького полків, 30-й важкий дивізіон, 74-та артилерійська бригада, 79-та артилерійська бригада, 55-та донська особлива козака сотня, 1-ша уральська козацька сотня, 36-й саперний батальйон⁴⁸.

Згідно з інформацією магістрату м. Станиславів, яка була викладена в листі до начальника Станиславівського повіту 3 вересня 1916 р., у місті налічувалося близько 28 000 жителів (поліцейські дані відповідно до реєстраційних карток від 27 листопада 1916 р. дали дещо точніші відомості – 4 067 чоловіків, 10 521 жінка, 11 429 дітей) як постійних, так і евакуйованих з інших гмін. Імовірно, у міських гмінах залишалося: у Княгинині – містечку – біля 6 600 мешканців, у Княгинині-Колонії – біля 3 000 (ці гміни були окремими адміністративними одиницями, мали окремі управління, і магістрат не міг стосовно них видавати якісь розпорядження)⁴⁹.

Відзначимо, що магістрат, крім президії, складався всього із шести підрозділів (адміністративний, поліцейський, технічний, санітарний загони, бухгалтерія і каса, відділ апровізації (закупівля товарів, управління міськими магазинами)) і, як на сьогодні, був дуже нечисленним (20 чиновників разом з бургомістром Антоном Стигаром і його заступником Антоном Зайончовим). До того ж у це число входили 2 лікарі, 2 ветеринари, а також керівники газового заводу й бойні⁵⁰.

Для потреб міста на тиждень було необхідно 1 500 пудів пшеничного борошна, 1 500 пудів хліба, 1 500 пудів круп, 400 пудів цукру, 20 пудів чаю, 20 пудів дріжджів, 1 500 пудів різних жирів, 400 пудів солі, 20 свиней⁵¹. Так, у січні 1917 р. місто планувало витратити 6 500 пудів борошна пшеничного, 6 600 пудів житнього борошна, 6 600 пудів різних круп, 2 000 пудів цукру, 100 пудів чаю, 100 пудів дріжджів, 6 000 пудів різних жирів, 2 000 пудів солі, 100 пудів свічок, 2 000 пудів гасу⁵².

У статистичних звітах поліцейського відділення міста містилися дані про фабрики, заводи, склади і майстерні в районі Станиславова, а саме: 5 шкіряних заводів, 2 цегляних заводи, стлярна майстерня, фабрика возів, фабрика лікерів, пивоварний завод, завод з виробництва дріжджів, чавунно-литтєвий завод, ткацька фабрика, спиртоочисний завод, спиртовий завод, 2 слюсарно-механічні майстерні, лісопильний завод і лісові склади. Частина із цих підприємств на той момент не працювала, а більшість їх власників виїхала вглиб Австрії⁵³. Міські підприємства могли бути зупинені також через реквізиції, як це сталося з міською бойнею на вул. Голуховського, яка через реквізицію машинних ременів з 25 липня 1916 р. не діяла⁵⁴.

Були ще дані про мукомельний млин, ковбасну фабрику, міський газовий завод, фабрику паркетних підлог, 7 взуттєвих майстерень, 7 аптек. Кількість торгових закладів становила 171, у місті були готелі – “Габсбург” (20 номерів), “Уніон” (34 номери), “Гібнер” (20 номерів), “Австрія” (18 номерів), “Центральний” (18 номерів), “Європейський” (16 номерів), “Чорний орел” (12 номерів)⁵⁵.

Незважаючи на війну, у місті працювало десять перевізників. Ціна на проїзд фіакром хиталася від 1 корони 20 грош до 4 корон залежно від комфортності та тривалості поїздки⁵⁵.

У місті значною мірою була розвинута соціально-культурна сфера. Зокрема, у Станиславові було 3 друкарні, 4 кінотеатри, театр товариства “Монюшка”, 7 книжкових і канцелярських магазинів. Відповідно до реєстраційних карток, станом на 27 листопада 1916 р. у місті проживало 4 399 представників інтелігенції та членів їх сімей (440 чоловіків, 1 754 жінки, 2 205 дітей)⁵⁷.

Станом на 20 листопада 1916 р. у мешканців міста налічувалося 267 одиниць великої і дрібної рогатої худоби, 166 свиней, 102 робочих коні⁵⁸. Однак зібрано було не більше 1/3 врожаю, а решта була знищена в ході військових дій. Зібраного врожаю виявилось недостатньо для продовольчих потреб, до того ж озимина була посаджена не більше як на 40% площ сільськогосподарських угідь (решту займали бойові позиції)⁵⁹.

У зв'язку із цими обставинами продовольчої допомоги в місті потребувало 10 480 осіб, з них 1 906 осіб становила інтелігенція. Ситуація частково вирішувалася за сприяння благодійних організацій. Так, при магістраті Міщанським комітетом і Всеросійським Земським Союзом було утворено 2 крамнички й харчовий пункт. 12 крамничок організовано магістратом, 1 крамничка – Союзом міст. У цих торгових центрах можна було придбати товари за собівартістю, а харчовий пункт забезпечував до 200 безплатних обідів. У місті також функціонувало 6 притулків для бездомних, німецьких і старих⁶⁰.

Одночасно доступ бідноти до отримання на пільгових умовах продуктів харчування ускладнювався через корупційні дії російських службовців. Збереглася скарга Б.Чернявської від 27 жовтня 1916 р., у якій жінка звинувачувала місцевого городского в суб'єктивному й упередженому ставленні до людей, що прагнули потрапити до продуктового складу Всеросійського союзу міст⁶¹. Натомість у рапорті пристава від 23 листопада 1916 р. повідомлялося, що в соціальному магазині Всеросійського союзу міст продавчиня п. Кляра вибірково обслуговує міщан⁶².

Однак ні держава, ні благодійні організації не могли повністю охопити допомогою безпритульних дітей і тих, які бурлакували. Зокрема, Товариство св. Вікентія і Павла “Покровительство над покинутими хлопчиками” на вул. Газовій, 63 утримувало 30 хлопчиків, однак кількість їх була втричі більшою⁶³.

Не завжди адекватно щодо сиротинців поводитися також солдати окупаційної російської армії. Збереглася скарга сестер-монахинь з будинку сиріт на вул. Казимирівській, 108 (опікувалися більше 50 сиротами), що солдати двічі обкрадали їх худобу⁶⁴. Загалом, згідно з архівними даними, у місті діяли такі притулки для сиріт: “Дім сиріт” за адресою вул. Казимирівська, 108 (виховувалося 27 хлопчиків, 24 дівчинки); “Дім сиріт” за адресою вул. П.Скарги, 26 (виховувалося 19 осіб); Дівочий сиротинець за адресою Сапєжинського, 56 (виховувалося 19 осіб); притулок брата Альберта й сестри Айсбежинки (виховувалося 23 особи); притулок у Княгинин-Колонії (виховувалося 20 осіб); Дім сиріт за адресою вул. Газова, 63 (виховувалося 40 осіб)⁶⁵.

Поява російських військ у серпні 1916 р. збіглася із загостренням епідеміологічної ситуації в місті. Для запобігання поширенню інфекційних хвороб головний лікар Станислава С.Кубішталъ заздалегідь підготував лікувальні заклади для прийняття хворих (для хворих на тиф міський госпіталь на вул. Голуховського (80–100 ліжок-місць); хворі на дизентерію мали лікуватися в єврейському госпіталі на вул. Сапєжинській (60 ліжок-місць); госпіталь для хворих на віспу був передбачений у Княгинин-Колонії (30–60 ліжок-місць); госпіталь для хворих на холеру у 2 дворах на вул. Казімержовській (16 ліжок-місць))⁶⁶.

Крім того, міська санітарна комісія 19 вересня 1916 р. задля боротьби з епідеміями прийняла рішення забезпечити мешканцям міста свіжий, добре спечений хліб і влаштувати продаж товарів у магазинах так, щоб не було тісноти⁶⁷. Проте за жовтень 1916 р. у місті переохворіло на висипний тиф 36 осіб, на дизентерію – 3 особи, на тиф черевний і віспу – по 2 особи⁶⁸. Однак уже станом на 27 листопада 1916 р. санітарний стан міста визнавався задовільним, хоча продовжувало працювати 7 епідемічних загонів⁶⁹.

Ситуація в місті ускладнювалася через поширення венеричних хвороб. Так, 29 вересня 1916 р. комендант Березинського полку підпоручик п. Федоров звернувся до міської влади й поліції з листом, у якому констатував зростання захворюваності на венеричні хвороби серед

нижчих чинів полку й просив посилити контроль за пов'язаними (у місті поліція в той час нарахувала 50 зареєстрованих повій і 35 осіб, що приховували своє ремесло). Однак міська влада зауважила, що солдатам не треба було вимагати вільної любові безплатно, але все-таки провела медогляди, під час яких було виявлено 16 хворих жінок, що були передані поліції для направлення в госпіталь⁷⁰.

Тернопільський губернатор 9 листопада 1916 р. видав наказ, у якому значилося, що для боротьби зі спекуляцією ціни на ліки не могли мати більше 30% націнки, а для контролю за цим наказом аптеки мали завести спеціальну книгу обліку⁷¹. Відзначимо також, що очисткою міста від бруду займався як магістрат, так і приватники, які в сукупності мали 8 бочковозів для вилучення відходів⁷².

Через велику кількість поранених росіяни розгорнули військовий шпиталь у приміщенні монастиря сестер Василянок. У ньому працювала рідна сестра В.Леніна Марія Ульянова. При цьому вона не тільки допомагала пораненим, але й проводила революційну роботу серед солдатів і місцевих мешканців⁷³.

Із черговим приходом російських військ у місті виявилось, згідно з даними поліції, 165 покинутих квартир, а 165 квартир перебували під опікою близьких родичів мігрантів чи їх сусідів. Траплялися випадки, що військові грабували мешканців міста й нищили майно в їх житлах. Так, 23 жовтня 1916 р. у поліцію надійшла скарга Гребуса Гольда, який стверджував, що російські солдати зайняли будинки його родича Соломона Єроха і так їх пошкодили, що вони стали непридатними для проживання. Але треба відзначити, що влада прийняла рішення відшкодувати збитки за руйнування⁷⁴.

Кількість домоволодінь, не зайнятих для військових потреб, становила лише 179⁷⁵. Одночасно в наказі по російському гарнізону міста від 22 листопада 1916 р. відзначалося, що зайняті військовими частинами й лікувальними закладами двори житлових будинків не прибираються від сміття і гною⁷⁶.

Російська влада також активно здійснювала реквізиції на потреби армії різноманітних продуктів і товарів – від умивальників й унітазів до швейних машин і динамо-машин. При цьому гроші за товари не сплачувалися, що в офіційних документах пояснювалося тим, що власники під час реквізиції були відсутні⁷⁷.

Окупаційна російська влада розпочала обмін російських грошей на німецькі банкноти в еквіваленті 30 к. за 1 німецьку марку і 25 к. за 1 австрійську крону, а курс обміну срібних монет становив 17 к. за 1 марку і 15 к. за 1 крону⁷⁸.

У той самий час, згідно з офіційними урядовими даними, станом на листопад 1916 р. хліб житній 1 сорту в Станиславівському повіті коштував 47 копійок за 1 кг, хліб пшеничний (булка) 75 к. за кг. Борошно житнє (80 кг) 1 сорту можна було придбати за 30 рублів, борошно пшеничне – за 36 рублів. Ціни на теляче й свиняче м'ясо сягали 1 рубля за кг, масло коштувало 4 рублі за кг, яйце продавалося за ціною 60 к. за 1 штуку, а 1 літр молока можна було придбати за 35 к. На фоні зазначених цін на продовольчі товари мізерними виглядали можливі заробітки мешканців міста. Так, різноробочий за день праці з харчуванням отримував 1 рубль платні (жінка за цю ж працю – 75 к., а підліток – 50 к.). Дещо більшою була платня за роботу в штукатурів – 1 рубль 50 к.; у столярів, слюсарів – 2 рублі 40 к., каменярів і коваль отримували 3 рублі за працю⁷⁹.

Одночасно чини станиславівської поліції за жовтень 1916 р. заробили значно більше: станиславівський поліцеймейстер Віссаріон Іларіонович Лапша – 183 рублі 32 к., діловод – 128 рублів 32 к., пристав – 128 рублів 32 к., помічник пристава – 82 рублі 50 к., околоточні наглядачі по 60 рублів⁸⁰.

Поліція стежила, щоб продаж товарів першої необхідності в місті не здійснювався за завищеними цінами. Продавці-порушники зазнавали адміністративних штрафів у розмірі від 10 до 50 російських рублів⁸¹. Штрафи накладалися також за проїзд без установлених перепусток, незаконну купівлю в нижчих чинів російської армії різних речей (15 рублів штрафу), підвищення цін на житло, продаж спиртних напоїв і їх незаконне розпивання (100 рублів штрафу), а повій, що не пройшли медичний огляд, арештовували на три доби⁸². Лише за жовтень-грудень 1916 р. стягнені за порушення обов'язкових постанов штрафні суми склали 2 975 рублів⁸³.

Загалом з 30 вересня до 4 листопада 1916 р. у місті було зафіксовано 38 торгових правопорушень, 31 крадіжку, 6 порушень санітарних правил, 11 порушень, пов'язаних з незаконним розбором зруйнованих приміщень, 1 вбивство, 6 осіб було затримано як волоцюг⁸⁴.

Поліція здійснювала досить суворий нагляд за мешканцями міста. Можна ще зрозуміти, що росіяни дбали, щоб був посилений нагляд за емігрантами з Америки й можливістю їх використання противниками для вербування шпигунами. Але, крім цього, поліція подавала списки вчителів, дані про їх національність, віросповідання, ступінь моральної і політичної благонадійності⁸⁵.

Під час обшуків у квартирах жителів міста російська поліція вимагала навіть фотокартки. Так, під час обшуку 16 жовтня 1916 р. житла Фендрика Тиндика, який проживав за адресою вул. 3 Травня, буд. №1, із контррозвідальною метою було вилучено 64 фотокартки⁸⁶.

Відзначимо, що чисельність працівників російського Поліцейського управління м. Станиславів станом на 1 жовтня 1916 р. складала лише 11 осіб, з них 7 були околоточними (пізніше їх кількість зросла до 9 осіб)⁸⁷. Однак, згідно з наказом по Тернопільській губернії № 85 від 4 грудня 1916 р., у штат Станиславівської міської поліції зараховувалося вже 80 городових⁸⁸.

У місті на службі, відповідно до списків поліції, також залишалось 96 австрійських чиновників, які продовжували виконувати свої службові обов'язки. Але в основному це були держслужбовці невисокого рангу – учителі, священники, сторожі...⁸⁹.

Черговий прихід росіян не змінив їх ставлення до єврейського населення міста. Так, святкування єврейських свят начальник Станиславівського повіту у відповідь на запит магістрату дозволив здійснювати тільки в синагогах і будинках, а не поширювати їх на вулиці⁹⁰.

Здебільшого росіяни займалися здирицтвом і вимагали хабарів. Так, уже згадуваний жандармський чин п. Карпенко взимку 1916 р. у синагозі м. Станиславів оголосив усіх присутніх арештованими. Йому відразу вручили хабар, і арешт був відмінений⁹¹.

Дискримінаційне ставлення до євреїв проявлялося і в мірі покарання за переховування дезертирів. Винні за переховування військових утікачів каралися ув'язненням строком від 2 до 4 місяців чи арештом на час від 3 тижнів до 3 місяців. Натомість євреїв за переховування дезертира-єврея карався виправними роботами строком від одного до півтора року⁹².

Відзначимо, що в місті через посередництво російських солдатів поширювалися антисемітські настрої. Згідно з інформацією поліції від 22 листопада 1916 р., російською мовою були поширені відозви із закликом до розправи над євреями. У відозві, зокрема, залякувалося євреїв, що “прийшли для вас критичні хвилини і з 1 листопада вам почнеться повний розгром, і без пощади всі, хто живе в місті Станиславові, чи з міста втікайте або живцем в могилу заривайтеся. Смерть вам неминуча. Ми вам покажемо, як дорого товар продавати”⁹³.

Офіційна позиція російської влади до українців була проголошена в липні 1916 р. у листі начальника штабу Верховного головнокомандуючого генерал-губернаторові Галичини й командуючому Південно-Західним фронтом О.Брусилу. У ньому зазначалося, що “у відповідності з висловленими Государем імператором загальними побажаннями про напрямки діяльності нашої майбутньої Галицької адміністрації... ніяких по відношенню до українців, як таких, масових репресій за те, що вони належать до так званої української партії, не передбачається, якщо вони, звичайно, будуть вести себе достатньо лояльно по відношенню до Росії і її інтересів, і якщо вони примиряться з тими порядками, які будуть введені у знову утвореному Генерал-губернаторстві”⁹⁴.

Після Лютневої революції Станиславів в останній раз зайняли частини 8-ї російської армії під керівництвом генерала Л.Корнілова та комісара Б.Савінкова. У той час проводилося найбільш масове знищення заводського обладнання та відбувалися утиски місцевого населення⁹⁵.

Неподалік від міста стояв полк уланів полковника Болеслава Мосцицького, який царський уряд сформував з поляків. Саме до них звернулася за допомогою делегація міщан на чолі з бургомістром Антоном Стигаром, і 24 липня 1917 р. місто було визволене від мародерів⁹⁶.

Ситуацію в місті перед його звільненням описав відомий російський військовий командир, один з лідерів Білого руху під час громадянської війни П.Врангель. Він потрапив до міста як командир зведеного кавалерійського корпусу й охарактеризував становище в місті так: “Мі-

сто горіло у декількох місцях. Розбивши залізні завіси, натовп солдат громив крамниці. З вікон будинків лунали крики. Чувся плач. На тротуарі валялись розбиті ящики, зламані картонки, шматки тканин, стрічки і кружева впереміш із битим посудом та порожніми пляшками з-під коньяку”⁹⁷.

Цього разу в центрі міста згоріло багато будинків, і повсюди в краї війна залишила глибокі сліди⁹⁸. Найбільших руйнувань зазнали вулиця Карпінського (тепер це відрізок вулиці Галицької від її початку до Ратуші), вулиця Костюшка (Сотника Мартинця), з мапи міста зник цілий майдан Франца Йосифа й т. д. Щоб прискорити розбирання завалів, австрійці навіть провели до середмістя окрему залізничну гілку, по якій вивозили будівельне сміття”⁹⁹.

Австрійці також віддали владу в Станиславові українським представникам – докторові В.Яновичу, інженеру І.Мирону і судді К.Кульчицькому. Управу міста останній бургомістр Станиславова єврей А.Німгін передав українцеві П.Чайковському, а останній австрійський староста поляк п. Завистовський поступився місцем на користь нового старости українця Л.Бачинського¹⁰⁰.

У зв’язку з військовими діями, місто перебувало в складному фінансовому стані. Свідченням цього є позика, отримана від крайової влади у вересні 1918 р. в обсязі 2 тис. 382,281 корони¹⁰¹.

Під кінець Першої світової війни в Станиславові, за даними польського дослідника К.Баранського, кількість римо-католицьких і греко-католицьких святинь і чинів була такою:

- римо-католицькі: парафіяльний костел, костел Аве Марія, костел святого Юзефа, костел Христа Царя з місією єзуїтів, монастир урсулянок, монастир альбертинів і альбертинок;
- греко-католицькі: митрополіча кафедра, у якій з 1904 р. правив митрополит Г.Хомишин, церква і монастир отців Редемптористів, церква на Гірці, церква на Колонії, церква в Княгинині, монастир сестер Василіянок і монастир сестер Служебниць. Крім того, існували костел вірменсько-католицький, зібрання аугсбурзько-невецьке, головна синагога, дім молитви “Темплум” і ряд малих синагог¹⁰².

Українське питання в місті актуалізувалося після укладення Берестейського миру між Центральними державами й Україною 9 лютого 1918 р. Так, 3 березня 1918 р. у місті для пришвидшення ратифікації Австрією умов миру відбулася “величава масова загальна українська маніфестація”. Потік людей пройшов від катедри по нинішніх вулицях Чорновола, Шевченка, Грушевського до скверу на валах. У мітингу взяла участь не бачена раніше кількість людей – 50 тисяч. Організаторами були старший інженер залізниці І.Мирон і депутат віденського парламенту Л.Бачинський. Після промови останнього була проведена присяга маніфестантів на вірність Україні та виконаний гімн “Вже воскресла Україна”¹⁰³.

Навесні 1918 р. після депортації доктора В.Яновича в Симбірськ і кількарічної перерви відновила свою діяльність міська філія товариства “Просвіта” під керівництвом викладача гімназії М.Лепкого. Водночас влітку й восени 1918 р. у Станиславові та в інших містах Прикарпаття відбулися народні віча, на яких висловлено побажання, щоб Східна Галичина була “прилучена до матері – України”¹⁰⁴.

Підсумовуючи, зазначимо, що мешканці міста Станиславів повною мірою відчули на собі всі лихоліття і труднощі періоду Першої світової війни. Так, усіх міщан торкнулася глибока соціально-економічна криза, епідемічні хвороби й жахливе зниження життєвого рівня, яке супроводжує будь-яку війну. Значних пошкоджень через військові дії зазнала архітектура міста. У свою чергу австрійська влада, незважаючи на патріотичну підтримку більшості населення міста, відшукувала й репресувала москвофілів.

Натомість російська окупаційна адміністрація боролася з австрійськими шпигунами, з особливою пересторогою ставилася до єврейського населення і піддавала його особливим утискам. Росіяни також намагалися протистояти українському національному рухові й дбали про насадження російського православ’я.

Населення Станиславова в умовах війни стикалося з нестачею продуктів харчування і дорогими цінами на них, по місту хвилями поширювалися інфекційні хвороби. Непоодинокими були безчинства з боку військовослужбовців обох воюючих сторін. Промисловість і установи сфери послуг міста зазнали значних збитків, підприємці страждали від реквізиції на користь

воюючих сторін, сільськогосподарські ділянки навколо міста фактично перетворилися в пустки. Однак після укладення Берестейського миру між Центральними державами й Україною 9 лютого 1918 р. у місті актуалізувалося українське питання, що й привело надалі до підтримки містом Західноукраїнської Народної Республіки. Перспективи подальших досліджень історії м. Станіславів (сучасного м. Івано-Франківськ) убачаємо в детальному вивченні існуючої джерельної та історіографічної бази, що висвітлює сторінки історії міста.

1. Ісаїв П. Історія міста Станіслава / П. Ісаїв // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 83.
2. Баранський К. Станіславів до і після 1919 р. / К. Баранський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 36.
3. Пласт у Станіславі та Івано-Франківську / [упоряд. А. Чемеринський, В. Іваночко]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 30.
4. Баранський К. Назв. праця. – С. 36.
5. Гаврилів Б. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Б. Гаврилів, П. Арсенич, Р. Процак. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. – С. 73.
6. Гаврилів Б. Назв. праця. – С. 73; Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник / В. Полек. – Львів : Світло і тінь, 1994. – С. 14.
7. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 171, 177.
8. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 13–14.
9. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 21, арк. 31–37.
10. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 12, арк. 11–12, 21.
11. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 177.
12. Там само. – Арк. 177.
13. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914-1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / І. В. Кучера. – Чернівці, 2005. – С. 14.
14. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
15. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 14, арк. 175.
16. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 1, арк. 83.
17. Там само. – Арк. 83.
18. Там само. – Арк. 98.
19. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
20. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 12, арк. 20.
21. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
22. ДАІФО. – Ф. 595, оп. 1, спр. 7, арк. 21.
23. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 6, арк. 7, 11, 16, 22, 29, 36, 46, 73, 86, 102; Ф. 528, оп. 1, спр. 4, 76 арк.
24. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 13, арк. 3–10.
25. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 7, арк. 5, 8, 74.
26. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 2, арк. 22.
27. Ісаїв П. Назв. праця. – С. 84.
28. Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 23.
29. Бондарев І. Монастир в українському стилі / І. Бондарев // Репортер. – 2011. – 6 січня. – С. 15.
30. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 43.
31. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 9, арк. 14.
32. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 45.
33. Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 23.
34. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 16, арк. 44–45.
35. Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 23.
36. Струмінський М. Історія міста Станіслава / Мартин Струмінський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 41.
37. Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л. Цеклер. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 66.
38. Цеклер Л. Назв. праця. – С. 12.
39. Цеклер Л. Назв. праця. – С. 13.
40. Штрайт Л. Станіславські синагоги / Л. Штрайт. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 82.
41. Штрайт Л. Назв. праця. – С. 82.

42. Арсенич П. У цих стінах витає дух українства / П. Арсенич, Б. Вівчар // Галичина. – 2010. – 9 вересня. – С. 13.
43. Гаврилів Б. Назв. праця. – С. 74.
44. Бондарев І. Фортеця на Волоському тракці / І. Бондарев. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 23–24.
45. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 32, арк. 16–17.
46. Бондарев І. Фортеця на Волоському тракці / І. Бондарев. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 25.
47. Кукурудза А. Турецькі війська в Галичині під час Першої світової війни / Андрій Кукурудза // Україна, Галичина, Гуцульщина: історія, політика, культура : зб. статей та повідомлень наук. конф. з міжнар. участю [“Гуцульщина як історико-культурний феномен”] / упорядкув. і заг. наук. ред. І. Монолатія. – Коломия : Вік, 2009. – С. 85.
48. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 45, арк. 27, 50.
49. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 2, 109.
50. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 38–39.
51. Там само. – Арк. 30.
52. Там само. – Арк. 73–74.
53. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 59–60.
54. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 46, арк. 8.
55. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 64–67, 73–74, 81, 113–117.
56. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 142–143.
57. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 109–111, 125.
58. Там само. – Арк. 51.
59. Там само. – Арк. 86.
60. Там само. – Арк. 109.
61. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 37, арк. 49.
62. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 85.
63. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 44, арк. 12.
64. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 79.
65. Там само. – Арк. 122–129.
66. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 31, арк. 3.
67. Там само. – Арк. 4.
68. Там само. – Арк. 27.
69. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 109.
70. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 48, арк. 2–4.
71. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 193.
72. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 42, арк. 19.
73. Бондарев І. Фортеця на Волоському тракці / І. Бондарев. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 25.
74. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 35, арк. 3–52, 59, 90, 94.
75. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 81.
76. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 38, арк. 126.
77. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 35, арк. 110–160.
78. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 26, арк. 41.
79. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 33, арк. 21.
80. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 40, арк. 22.
81. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 38, арк. 39, 49, 77, 109.
82. Там само. – Арк. 55, 132, 162, 165, 193.
83. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 41, арк. 27.
84. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 89.
85. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 47, арк. 1, 4.
86. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 49, арк. 3.
87. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 39, арк. 9–30, 81.
88. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 37, арк. 120.
89. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 36, арк. 11–21.
90. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 2–3.
91. Адамович С. В. Єврейське питання в політиці російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині (1914–1917 рр.) / С. В. Адамович // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2005. – Вип. ІХ. – С. 26.
92. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 26, арк. 8.
93. ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 43, арк. 151.

- ^{94.} ДАІФО. – Ф. 528, оп. 1, спр. 25, арк. 50.
- ^{95.} Гаврилів Б. Назв. праця. – С. 74.
- ^{96.} Бондарев І. Фортеця на Волоському тракці / І. Бондарев. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 26.
- ^{97.} Бондарев І. Чорний барон у Станіславові. Як Врангель і польські улани врятували місто від російських солдат / І. Бондарев // Репортер. – 2009. – 21 травня. – С. 16.
- ^{98.} Цеклер Л. Назв. праця. – С. 68.
- ^{99.} Бондарев І. Руїна. Перша світова війна не пожаліла Станіславова / І. Бондарев // Репортер. – 2009. – 13 серпня. – С. 20.
- ^{100.} Баранський К. Назв. праця. – С. 37.
- ^{101.} ДАІФО. – Ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
- ^{102.} Баранський К. Назв. праця. – С. 38.
- ^{103.} Макар В. Мій Станіславів / В. Макар. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 26.
- ^{104.} Гаврилів Б. Назв. праця. – С. 75.

The article analyses social-cultural, social-economic and ethno-cultural live in the city of Stanislaviv during the First World War (1914–1918). The author claims that the city dwellers suffered from suppression and hardship caused by military actions and repressions of the occupants, the city economy was destroyed, architectural destructions were also great.

Key words: *the Austrian power, the Russian occupational administration, requisitions, magistrate, epidemic diseases, police master, Russian troops, food crisis.*

УДК 94. (477.86.) "1919–1939"
ББК 63.3 (4 Укр)

Олег ЄГРЕШІЙ, Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА, Наталія ХРАБАТИН

СТАНИСЛАВІВ У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У статті розглядаються особливості громадсько-політичного та соціально-економічного життя м. Станиславів у 1920–1930-х роках. Відображено еволюцію економічного розвитку міста в умовах політики польських властей. Розглянуто проблеми функціонування національних організацій. Значна увага приділена діяльності відомих громадських діячів.

Ключові слова: Станиславів, міжвоєнний період, національний рух, громадські організації, соціально-економічне життя.

З відступом Української галицької армії за Збруч і збройним поваленням влади Західно-української Народної Республіки західні землі України (Галичина, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя) опинилися під польською окупацією. У Станиславів, зокрема, польські війська ввійшли 29 травня 1919 р. і влада в місті на перших порах належала коменданту Деблесевичу. Однак політично-правове становище Галичини залишалося невизначеним, оскільки Антанта постановою від 25 червня 1919 р. дозволила Польщі лише тимчасово окупувати цю територію, визнаючи за останньою окремий статус. Проте польські правлячі кола, ігноруючи міжнародні домовленості, відмовляли українському населенню в праві на вільний національний розвиток і проголошували необхідність утворення однонаціональної польської держави шляхом опоячення українців. У Галичині було введено надзвичайний стан, запроваджено військовий і поліційний терор¹.

Наруги над цивільним населенням, проводилися і в Станиславові. Зокрема, у 1919 р. було пограбовано директора української гімназії Миколу Сабата, а з приміщення гімназії вивезено всі столи, крісла, знищено гімназійну крамницю для учнів і гімназійну бібліотеку. 13 листопада 1919 р. закрито українську народну школу на Гірці. Схожих випадків можна навести чимало. Більше того, польська адміністрація не гребувала навіть арештами греко-католицьких священників. Так, на початку березня 1920 р. у Станиславові польською поліцією було заарештовано греко-католицького пароха о. Степана Юрика, траплялися численні наруги й над українською та єврейською інтелігенцією міста, поліціанти чинили безчинства навіть у шпиталях. У польських концентраційних таборах упродовж 1919–1920 рр. померли від голоду й тифу вихідці зі Станиславова: Михайло Вовк, Кирило Яцик, житель приміського села Пасічна, Семен Кропивницький та ін.

Поляки запроваджували нову адміністрацію в Галичині, повітові виділи скасовувалися, а їх права й обов'язки були передані старостам. У містах і селах краю усувалися громадські ради, війти та бурмістри, на місце яких прийшли урядові комісари. У 1921 р. Станиславів за новим адміністративним поділом став воеводським центром, що підвищило статус міста. З вересня того ж року розпочало діяльність Станиславівське воеводське управління – вищий орган виконавчої влади в краї, а двома місяцями раніше створено Станиславівський інспекторат праці².

Кількість мешканців міста станом на 1921 р. становила 28 204 чол. Статистичні дані не враховують трьох присілків Станиславова – Княгинина-Міста, Княгинина-Гірки й Княгинина-Колонії, що офіційно були приєднані до міста в 1925 р.³. Якщо врахувати населення цих трьох пунктів, то в місті станом на 1921 р. проживала 51 391 особа, з яких 57,3% становили євреї, 26,2% – поляки й лише 14,3% українці. У місті також жила незначна кількість німців (трохи більше 1 тис. чоловік). Для порівняння: у Станиславівському повіті українців станом на 1921 р. нараховувалося 57,0%, поляків – 23,6% та євреїв – 18,8%.

Згідно з переписом населення 1921 р., чоловіків у місті було 24 099, а жінок – 27 292. Густота населення станом на 1921 р. складала на один кв. км. 2 306 осіб, а вже на 1931 р. – 2 721 особу. Площа міста в 1919 р. становила 415, 8 га, а на 1 січня 1925 р. за рахунок приєд-

нання до складу Станиславова трьох зазначених нами вище приміських сіл зросло впр'ятеро – до 2 227,5 га.

За віровизнанням населення Станиславова станом на 1921 р. поділялося на греко-католиків – 8 441 тис., римо-католиків – 18 358; 113 чоловік належало до православної церкви, 1 209 відвідувало євангелістський храм. Найбільше в місті було осіб іудейської віри – 23 248 чоловік. Професійну структуру населення Станиславова 1921 р. складало рільництво – 6 143 чол., промисел і ремесло – 6 143 чол., торгівля – 7 261 чол., комунікація – 5 989 чол., суспільна служба – 2 782 чол., домашня служба – 374 чол.; у місті було також понад 360 військових. Якщо вірити статистичним даним, у Станиславові станом на 1921 р. налічувалося 2 380 безробітних.

В умовах польської колонізаційної та полонізаторської політики щодо українського населення соціальна й національна боротьба взаємозумовлювали одна одну. Так, упродовж 1923 р. у Станиславові відбулося 19 страйків працівників різних професій. Найчисленнішими, як правило, були страйки працівників залізниці. У червні 1923 р. у місті відбувся кількогодинний страйк “машиністів колійових”, у якому взяло участь близько півтори тисячі чоловік. 9 липня 1923 р. страйк залізничників у Станиславові повторився, його організаторами виступили українці Богданович, Кліщ, Посович, поляк Букетинський та єврей Охман (імена з'ясувати не вдалося)⁴. З 30 липня до 3 вересня 1923 р. у Станиславові відбувся страйк “учнів столярських” під керівництвом єврея Германа кількістю 100 чоловік. Резонансним у місті виявився також страйк працівників чотирьох пекарень, власниками яких були євреї Яків Грігль, Лейба Цвайг і Генріх Айгенфельд⁵. Кількість страйкуючих коливалася від кількох десятків до кількох тисяч. Участь у страйковому русі м. Станиславів взяли також 30 кравців майстерні Мозеса Вальдмана, кравці майстерні “Юнгшнайдер” та ін. Робітники вимагали покращення умов життя, підвищення заробітної плати.

До національно-визвольної боротьби активно приєднувалася українська гімназійна молодь. Так, у 1921 р. у Станиславові було створено товариство під назвою “Секція українського студентського союзу” (СУСС), а в 1922 р., як повідомляли польські спецслужби, у середовищі організації була створена боївка Української Військової Організації, якою керував колишній директор Повітового союзу кооперативів Лев Шепарович (директор ЦентрСоюзу Кооператив у Львові)⁶. Боївка була доволі активна впродовж 1922–1923 рр., зокрема, організувала акти саботажу на території Станиславівського повіту. У 1924 р. серед членів СУСС постала боївка під керівництвом жителя Станиславова Нестора Величковського, яка, за даними польських спецслужб, також належала до структур УВО. До цієї боївки входили жителі Станиславова Микола Ясінський, Євген Хаванський, Володимир Гриневич, Мар'ян Андрухович, Володимир Моклович та ін.⁷

У жовтні 1928 р. у помешканні згаданого вже Є.Хаванського, що жив на вул. Петра Скарги (тепер – вул. Василіянок) і студента Когутяка (ім'я з'ясувати не вдалося), що проживав на вул. Грабарській, відбувалися сходи членів УВО за участю трьох-п'яти чоловік. Усього ж, за інформацією польських спецслужб, станом на 1928 р. у місті й околицях діяло біля 20 активних членів УВО. Так, повітовий староста Станиславівського повіту Цісло (ім'я з'ясувати не вдалося) у звіті станиславівському воеводі в жовтні 1928 р. інформував, що станиславівський осередок УВО оприлюднив заклик до населення міста з нагоди 10-річчя проголошення ЗУНР. Заклик містив таке: “Нині за нами вже 10 літ від того Великого Дня, коли то ми всі як один дужий народ подумали собі – Годі вгинати нам свій карк у ворожому ярмі й неволі!”⁸. У ході обшуку в членів УВО – інженера Дяківа й Григорія Салевича в листопаді 1928 р. було знайдено 70 екземплярів друкованого органу УВО часопису “Сурма” і 31 екземпляр запропонованого нами звернення станиславівського осередка УВО до населення міста.

У Станиславові міжвоєнного періоду дуже активними були пластові організації, до яких належала вся українська шкільна молодь державних і приватних гімназій, семінарії сестер Василіянок, приватної школи імені М.Шашкевича. “Пласт” у Станиславові відродився у вересні 1921 р. за ініціативи професора державної гімназії Осипа Левицького. Найпомітнішими діячами пластового руху міста були Йосип Бойчук (опікун), Гнат Павлюх, Сава Никифоряк, Одарка Скождополь, Андрій Бирович, Олена Авксентій, Никифор Данич⁹. Значний внесок у

розвиток пластових організацій зробили й відомі політичні діячі міста. Так, у червні 1923 р. в адвоката, лідера Української радикальної партії Лева Бачинського відбулися збори молоді Станиславова “Просвітня анкета”, метою яких було розширення пластових організацій і залучення до “Пласту” ширших кіл.

У Станиславові діяла активна нелегальна повітова рада “Лугу”, на чолі якої стояв Іван Голуб. Організація “Луг” знаходилася під впливом, здебільшого, Української радикальної партії. Заступником голови “Лугу” у Станиславові, за даними польських спецслужб, був Рибак. До членів належали також Василь Фанілевич (секретар), Йосип Лабута, Іван Шпільчак, Василь Качкан, Василь Момик, Пилип Панчишин та ін.¹⁰ Польські спецслужби у своїх звітах від 25 січня 1928 р. повідомляли, що товариства “Луг” і “Січ” у Станиславові були дуже активними. Так, 13 лютого 1927 р. у місті відбулося Свято лугової єдності.

Без сумніву, знаковою подією в житті українців міжвоєнного Станиславова був щорічний величавий похід на місцевий цвинтар на панахиду за полеглими Українськими січовими стрільцями та вояками Української галицької армії, що відбувався на Зелені свята. По суті, усе свідоме українство міста й околиць без огляду на партійну приналежність збиралося цієї пори, аби віддати належне загиблим українським воякам. Цей похід був великою консолідаційною акцією українців міста, виявом їхньої згуртованості, ставав предметом пильної уваги польських спецслужб. Так, у звіті від 27 травня 1923 р. станиславівському воєводі “Про українську маніфестацію на честь і пам’ять полеглих українських вояків УГА” відзначалося, що похід був заздалегідь добре спланований організаторами, якими виступали провідні національні діячі міста. Кожна організація чи товариство мали своє порядкове місце під час проведення походу. Спочатку йшли українські скаутські організації, які несли вінки з написами “Борцям за свободу України”, “Героям, павшим за свободу”, “Спіть, хлопці, спіть за волю” тощо. Далі розташовувалися культурно-освітні товариства, громадські організації, потім ішло духовенство, освітяни міста. Наприкінці – селяни з околиць міста. У 1923 р., наприклад, участь у поході взяли провідні українські діячі міста Юліан Олесницький, Володимир Янович, Лев Бачинський та ін. Як правило, запрошували також ветеранів УГА, учасником тогорічного походу був колишній вояк УГА Фенишин. У своїй промові на цвинтарі в 1923 р. священник о. Фіголь закликав українців “не ставати резервістами і рекрутами польського війська”, хор виконав патріотичні пісні: “Ще не вмерла Україна”, “Ми руські хлопці гайдамаки – пішли наші діти на муку”, “Червона калина” тощо¹¹. За даними польських спецорганів, у 1923 р. у поході взяло участь близько 6 тисяч чоловік, що становило дві третини всіх українців, які жили тоді в місті. За підрахунками газети “Станиславівські вісті”, у 1937 році загалом у вшануванні стрілецьких могил узяло участь 30 тис. чол. (при загальному населенні міста близько 60 тис. чол.). Для порівняння: у Львові тоді в процесіях узяло участь тільки 15 тис. чол., тобто вдвоє менше.

Ще більш масовим був похід до стрілецьких могил у 1939 році. За приблизними підрахунками сучасників, у поході взяло участь більше 46 тис. чол. (23 тис. чол. – у поході й стільки ж – по боках вулиць). Було сплетено 419 вінків з дубового листа, соснових шишок і колосся. Порядок підтримували “Соколи”.

Для опіки над стрілецькими могилами в Галичині діяло Товариство охорони воєнних могил, філія якого була створена також у Станиславові. Виділ філії співпрацював із станиславівськими пластунами, які впорядковували могили героїв і прикрашали їх квітами. У місцевій пресі Товариство публікувало списки всіх похованих стрільців з метою призначення опікунів поховань.

Польські спецслужби уважно стежили за діяльністю українських культурно-освітніх і громадських організацій міста. Найактивнішими українськими організаціями в Станиславові були “Просвіта”, Українське педагогічне товариство “Рідна школа”, товариство “Союз Українок” і український кооператив “Сільський господар”. Такий висновок випливає з аналізу статистичних даних польських інформаторів. Абсолютна більшість українських громадських організацій культурно-просвітницького й навіть релігійного характеру перебували під впливом легальної партії національно-державницького спрямування – Українського національно-демократичного об’єднання (далі – УНДО), за нашими підрахунками, понад 80%. До найвідоміших діячів УНДО в місті належали юрист Юліан Олесницький, лікар Володимир Янович, адвокат

Микола Бих, священник, посол до польського парламенту Михайло Ганушевський та ін.¹² По суті, тільки товариство “Луг” знаходилося під впливом Української радикальної партії. Спортивне товариство “Луг” було створене 1925 р. замість ліквідованого польською владою в 1924 р. товариства “Січ”. На “Луг” мало вплив і УНДО, що призвело до розколу в “Лузі” 1927 р. УРП, за нашими підрахунками, мала вплив на близько 10% українських організацій міста. Щоправда, у 1930-х рр., після смерті беззмінного лідера УРП Лева Бачинського (1930 р.), рейтинг УРП дещо впав. Ряд відомих організацій, наприклад “Пласт”, перебували під ідейним впливом і УНДО, і УРП, а два товариства – літературно-драматичне товариство “Муза” і організація купців м. Станиславів “Народний Дім” – москвофілів. Десь 5% організацій знаходилися під впливом москвофілів, а ще 5% – під впливом Української католицької народної партії (приміром, культурно-освітня організація “Скала”, що була створена 1934 р.)¹³.

Відомими діячами просвітнянського руху Станиславова в міжвоєнний період були Володимир Янович, Іван Ставничий, Володимир П’єліх, Михайло Островерха, Михайло Кушнір та ін. Головою товариства “Просвіта” в м. Станиславів до 1935 р. залишався Володимир Янович – один із провідних громадських діячів міста, котрий був також співзасновником товариств “Сокіл”, “Українська хата”, “Українська міщанська каса” тощо. Причому чимало потрібних реманентів для цих товариств В.Янович закупляв за власні кошти. Після смерті В.Яновича головою філії товариства “Просвіта” у Станиславові було обрано Юліана Олесницького. До Виділу входила переважно інтелігенція міста – гімназійні вчителі, адвокати, лікарі та ін. Члени товариства нерідко, переважно на свята чи в неділю, організували поїздки по навколишніх селах, намагалися піднімати там освітній рівень, розповсюджували серед селян україномовні газети й книжки, організували вистави та концерти. Як згадував один з активістів станиславівської “Просвіти” Михайло Островерха, просвітняни прагнули “в конструктивній метушні покинути жалісливі думи про нашу програму боротьбу вояка”. Дуже жваву просвітницьку діяльність проводили активісти “Просвіти” в міських мікрорайонах – Княгинин-Місті, Княгинин-Гірці та Княгинин-Колонії.

Головою Українського педагогічного товариства (УПТ) “Рідна школа” у м. Станиславів був І.Волянський, заступником голови – І.Пушкар, а секретарем – Д.Макогон. Активними членами “Рідної школи” були також Д.Загайкевич та О.Панчак. У приміщенні, де містилася школа УПТ “Рідна школа” (на вул. Третього мая – нині М.Грушевського), часом влаштовували вечорниці, музичні концерти, літературні та “чайні” вечори або ж просто приходили сюди читати україномовні газети. У цьому будинку нерідко влаштовували й зустрічі Нового року – Маланки, спільні засідання з іншими установами, зокрема, з товариством “Боян”.

У Станиславові в 1920–1930-х рр. функціонували також філія товариства “Союзу Українок” (голова – Софія Олесницька), жіноча кравецька робітня “Основа”, організована з ініціативи о. М.Ганушевського задля надання фахової освіти дітям-сиротам. Існувало в місті й “Товариство українських жінок”, що влаштовувало виставки народного мистецтва, опікувалося дитячими садками. Головою цього товариства була Меланія Грушкевич, а відомими діячками – Марія Скождополь, Софія Олесницька, Софія Барановська, А.Рублева та ін. У Станиславові крім товариства “Українських жінок” діяла також жіноча секція при “Просвіті”, яку в листопаді 1931 р. було перейменовано на згадане вище товариство “Союз Українок”. У місті в 1934 р. за ініціативою товариства “Союз Українок” відбувся конгрес, на який з’їхалася інтелігенція зі всієї Галичини. На конгресі виникла думка створити Світовий “Союз Українок”, який мав стати центром усіх українських жіночих організацій, що й було здійснено на з’їзді у Львові в 1937 р.¹⁴ Функціонували в Станиславові також міщанські товариства: “Українська хата”, “Українбанк”, товариство українських ремісників, купців і промисловців “Зоря”, котре в 1930-х рр. очолював Северин Снігурович. Діяло в Станиславові ловецьке товариство “Ватра”, котре було створене в 1932 р.

Антикупаційні настрої українського населення Станиславова особливо проявилися під час виборів до повітових і громадських рад у 1927 р. і до сейму й сенату в 1928 р. У цих виборах узяли участь усі українські партії, однак тон задавало УНДО. У ході передвиборної кампанії 1927 р. священники Української греко-католицької церкви, котрі були симпатиками політики УНДО, Михайло Ганушевський з Угорник та Іван Стефанчук з Павлівки агітували парафіян

віддати свій голос за українських кандидатів, поширювали звернення Центрального комітету УНДО (голова – Д.Левицький) до українського громадянства напередодні виборів (травень 1927 р.). У зверненні, зокрема, йшлося: “Вибори до громад найнижчі, але найважливіші комірки суспільного життя. При виборчій урні не повинно бракувати ні одного українського виборця, мужчини ні жінки ... Всі українці і українки виступлять солідарно в одному національному фронті, а принцип національної солідарності – це перша передумова нашої перемоги. В почуттю відповідальності за будучину нашого народу закликаємо все свідоме українське громадянство до згоди, солідарності, спільної організованої боротьби і спільної перемоги”¹⁵. Схоже звернення до українських жінок умістив жіночий виборчий комітет УНДО: “Нехай кожна з Вас буде громадянкою-патріоткою у власній хаті, а жінкою-матір’ю у громадському житті”¹⁶. У результаті проведення виборів 1928 р. зі Станиславова було обрано до польського сейму Лева Бачинського й о. Михайла Ганушевського із с. Угорники (тепер – територія міста).

Польські органи влади прагнули зашкодити греко-католицькому духовенству Станиславова провадити активну громадську роботу. Із цією метою в лютому 1927 р. відбувалися зустрічі польських органів влади з греко-католицьким єпископом Григорієм Хомишиним. Польські власті радили владиці “не толерувати походів поза церквою, річниць свят, набожеств”, які організували священники міста. Особливо вони були не задоволені “антипольською” діяльністю о. Фіголя, що часто виступав з палкими патріотичними промовами в місті на різних зборах, зібраннях тощо. До застережень польської влади греко-католицьке духовництво не прислухалося. Так, 28 жовтня 1928 р. за сприянням юриста І.Волянського, пізніше одного з лідерів Української католицької народної партії, Гната Павлюха, а також за підтримки греко-католицьких священників у місті було організоване свято “Рідної школи”, на яке прибуло близько 300 осіб. На святі читалася поезія Т.Шевченка, хор виконував патріотичні пісні, національний гімн “Ще не вмерла Україна” та інші твори.

Польські власті особливо непокоїлися тісним зв’язком між греко-католицьким духовенством Станиславівського воєводства, зокрема, сільськими парохами, та українськими культурно-освітніми установами. Як відомо, священники офірували на діяльність українських товариств значні суми коштів, більше того, нерідко пожертви Греко-католицької церкви ставали єдиним джерелом для існування окремих організацій. Так, у червні 1926 р. голова Українського педагогічного товариства “Рідна школа” Іван Волянський, а також секретар цього товариства Стефан Слюсарчук оприлюднили звернення до українського громадянства. У ньому, зокрема, йшлося про складне становище “Рідної школи” у Станиславі, про необхідну допомогу громадськості, яка “іде на вакації, покидає місто”. Перебуваючи у відпустках, у селах воєводства, міщани, що вболівають за долю українського товариства, могли б заручитися підтримкою священників і зібрати щонайменше 10 злотих із кожного села. “Рідна школа”, на думку І.Волянського, рятує українців від денационалізації¹⁷.

На початку 1930-х рр. у Польщі посилювалася тенденція до фашизації суспільного життя, обмеження демократичних інститутів. Авторитарний режим Юзефа Пілсудського 30 серпня 1930 р. розпустив сейм і сенат, розпочав фізичну розправу з демократичною опозицією. Одночасно зросла й антиукраїнська спрямованість польської політики. По всій Галичині прокотилася хвиля арештів, були ув’язнені, зокрема, українські депутати сейму й сенату, більше того, для зміцнення режиму репресій у Березі Картузькій було створено концентраційний табір. Конфронтаційна політика польського уряду, спрямована на ліквідацію національної культури, церкви, шкільництва, посилювала ненависть українських міщан, інтелігенції, особливо молоді, до польської держави. Так, улітку 1930 р. у Галичині почастішали терористичні акти й напади на поліцейні дільниці. З вересня до жовтня 1930 р. у краї зареєстровано близько 2 200 виступів, організатором й учасником яких виступила Організація українських націоналістів¹⁸. Саботажна кампанія послужила польській владі приводом до розгортання широкомасштабної “пацифікації” (умиротворення), яка мала підірвати опір окупаційному режимові. Польська поліція, застосувавши принцип колективної відповідальності всього населення за вияви саботажу ОУН, громила осередки українських культурно-освітніх і громадських установ, приватні будинки.

Так, у Станиславі впродовж 26–27 вересня 1930 р. польська поліція зробила ревізію в українській державній гімназії та приватній гімназії УПТ “Рідна школа”, у селянській бурсі,

помешканнях 34 найбільш активних національних діячів. Було затримано поліцією 16 осіб, вилучено 26 екземплярів часопису “Розбудова нації”, дві шаблі, 46 набоїв до вогнестрільної зброї, декілька “нелегальних мап”, пластунський одяг. У результаті 12 осіб отримали різні строки ув’язнення “за антипольську діяльність, належність до УВО”¹⁹. Зокрема, було арештовано вихідців зі Станиславова Григорія Малевича, Осипа Бойчука, Ярослава Ясіницького, Костянтина Білогубку, Івана Годзоватого, Володимира Блаженка, Одарку Скочдополь, Михайла Ткачука та ін. До речі, станом на 1928 р. УВО в м. Станиславів нараховувала близько 50 чоловік, а найбільш відомими її діячами були: Осип Бойчук і Дарія Скочдополь. Крім того, у ході проведення “пацифікації” 1930 р. було затримано гімназиста Петра Скалецького за пропаганду літератури націоналістичного спрямування²⁰.

26 вересня 1930 р. у Станиславові було проведено поліцейні ревізії в пластових домівках і помешканнях пластунів, сконфісковано прапори, забрано архіви, заарештовано Осипа Бойчука, братів Богдана й Мирона Ганушевських. Щоправда, нелегально пластунські організації без одностроїв діяли в Станиславові й надалі – таємний провід “Пластовий Центр” функціонував під іншими назвами – туристичного товариства “Чорногора”, під зовнішньою вивіскою філії “Союзу Українок”. Головою таємного “Пласту” була Дарія Скочдополь-Бойчук.

У ході проведення “пацифікації” 1930 р. домівка “Бесіди” в Станиславові сприяла діяльності таємного комітету допомоги політичним в’язням. Студенти приходили начебто до читальні “Бесіди”, відтак забирали пачки з харчами, що їх готували молоді дівчата-членкині “Союзу Українок”, і передавали в’язням, які перебували у в’язниці. До речі, в’язниця знаходилася поруч, на тій самій вулиці. Харчі таємно доставляли купці – пекарі й члени товариства “Народна торгівля”. Зазначимо, що арештованих нараховувалося до 80 чоловік зі всього Станиславівського повіту. Очолювали товариство лікар Ярослав Грушкевич та інженер Володимир Дутка.

Болем відгукнулися в серцях мільйонів єдинокровних братів у Галичині більшовицька політика масових репресій на Наддніпрянщині, винищення українських селян в умовах політики колективізації та голодомору 1932–1933 рр. Голодова катастрофа мобілізувала всі громадсько-політичні сили західноукраїнського суспільства на порятунок нації. Долучилися до акції протесту й українці Станиславова. Так, 13 квітня 1930 р. у залі кінотеатру “Варшава” з ініціативи знаних у Станиславові юристів Юліана Олесницького й Івана Волянського відбулося згромадження з протестом проти політики колективізації в радянській Росії, судових процесів у Харкові проти інтелігенції в 1930 р. 19 серпня 1933 р. у місті відбулося віче протесту в кількості 1 200 чоловік з приводу проведення голодомору на Наддніпрянщині. На вічі виступали Ю.Олесницький, О.Чорненко та деякі інші громадські діячі. Того ж дня в Станиславові відбулося публічне засідання, скликане місцевим комітетом УНДО з метою протесту проти проведення червоного терору в радянській Україні. На збори прибуло близько 1 000 осіб, доповідачами виступили, зокрема, Д.Паліїв, Біляк від УНДО й Ладика від УРП²¹.

До акцій протесту активно долучився і клір Української греко-католицької церкви. На свято Воздвиження Чесного Хреста по всіх храмах краю пройшли богослужіння. У Станиславові богослужіння відбулося 29 жовтня 1933 р. у кафедральному храмі міста, яке відправили єпископ Григорій Хомишин і крилошанин Роман Лободич. Того ж дня за сприяння місцевого комітету філії “Просвіти”, зусиллями Ю.Олесницького, інженера Іллі Поповича, секретаря філії “Просвіти” Михайла Кушніра й голови української студентської секції Богдана Литвиновича відбулася “Довірочна нарада”, у якій взяли участь М.Рудницька, учитель С.Никифорак, Л.Лепкий, представники духовенства оо. Кушнір, Савраш, діячі “Просвіти”, “Союзу Українок”²².

Проголошення 11 жовтня 1938 р. автономії Карпатської України в складі Чехословаччини отримало широкий резонанс у Галичині. За повідомленням польських органів влади, “велика кількість українців Станиславівського повіту” була готова тікати на Закарпаття, поповнювати ряди Карпатської Січі – військової організації, що налічувала 5 тисяч січовиків. Польські спецслужби отримали завдання старости Станиславівського повіту відстежувати й надавати інформацію про українську молодь міста (гімназистів, членів громадсько-культурних установ), які виявляли готовність вступити до лав Карпатської Січі.

Між тим, у 1930-х рр. Станиславів за чисельністю населення став другим містом у Галичині після Львова, залишивши позаду Перемишль, Тернопіль, Дрогобич, Коломию та інші міста. За даними польської газети "Кур'єр Станіславівський" від 6 жовтня 1935 р., у Станиславіві станом на 1931 р. нараховувалося 59 960 осіб без військовослужбовців, які дислокувалися на той час у місті. Налічувалося, зокрема, 27 825 чоловіків і 32 135 жінок. Поляків було 43,7%, євреїв – 38,3%, українців – 15,6%, німців – 2,2%, до інших національностей належало 0,2%. Показово, що у зведених відомостях жителів м. Станиславів за 1931 р., які підготував польський статист Йозеф Зелінський, українців було представлено як русини-українці, причому виокремлено, що українців було 5 553, а русинів – 3 804. За віровизнанням 37,2% усіх жителів міста були римо-католиками, 18,6% – греко-католиками, 41,4% – іудеями, 2,5% євангелістами, інші – 0,3%²³.

У 1931 р. з усіх жителів міста, кому виповнилося 10 років, уміли читати й писати 43 885 чоловік (88,3% населення), 212 осіб (0,4%) уміло лише читати. Повністю неграмотними були 5 393 особи, що становило 10,8%. Цікаво, що на 21 059 чоловіків м. Станиславів, яким виповнилося 10 років, 1 493 були неграмотними, а на 22 826 жінок неграмотними було аж 3 970 осіб, тобто удвічі більше.

Якщо брати професійний вимір мешканців міста, то, за даними згаданого вже Й. Зелінського, найбільше станиславівців були задіяними в гірництві й промислах – 27,7%, у торгівлі – 19,2% мешканців, транспорті – 16,2%, до інших професій належало 35,8% станиславівців. Так, у відділеннях зв'язку працювало 514 осіб (якщо вірити статистиці, усі вони були поляками), візників нараховувалося 480 осіб, в адміністрації міста працювало 907 чоловік (знову-таки – усі були поляками), в органах місцевого самоврядування було задіяно 496 чоловік. В органах державної безпеки міста працював 891 чоловік, а в судочинстві було задіяно 424 жителі Станиславова; адвокатів і нотаріусів нараховувалося 841 особа.

723 жителі міста були освітянами, з них у початковій освіті працювало 330 чоловік, у середній – 393 особи. Цікаво, що в статистиці окремо виділено приватних учителів, яких налічувалося 334 чоловіки. Представників духовенства нараховувалося в Станиславіві 592 чоловіки, лікарів – 579 (більшість із них були євреями). Пенсіонерів й інвалідів нараховувалося 5 729 чоловік, 3 007 осіб виконували хатню роботу на дому²⁴.

Станом на 1931 р. у Станиславіві нараховувалося 5 861 будинків, з яких однокімнатних було 1 790, двокімнатних – 1 335, 3–5-кімнатних – 1 267, 6–10-кімнатних – 388, а 11–20 – 1 120. Зауважимо, що найбільше в місті було одноповерхових будинків – 5 078, двоповерхових – 177, триповерхових – 30, чотириповерхових – 7. Будинків із цегли в місті було 1 988, що становило 33,9%, дерев'яних налічувалося 3 792 – у процентному відношенні 64,7%. Оснащених електрикою або газовим освітленням було лише 2 475 будинків (понад 40%), решта обмежувалася нафтоосвітленням. Тільки 225 будинків у місті мали водостік, 1 300 – каналізацію, 171 будинок мав і каналізацію, і воду, і водостік²⁵.

Впливовою в середовищі українського суспільства міжвоєнного Станиславова була Греко-католицька церква, яку з 1900 р. незмінно очолював митрополит Андрей Шептицький. Станиславівським єпископом-ординарієм був Григорій Хомишин, резиденція якого знаходилася на вул. Липовій (нинішня вул. Т. Шевченка). Навпроти резиденції розташовувалося приміщення Духовної семінарії, ректором якої з 1923 до 1939 рр. був о. Авксентій Бойчук. Знаними діячами семінарії були також віце-ректор семінарії Василь Василик, префект о. Степан Вапрович, духівник о. Симеон Лукач. У Станиславіві функціонував Богословський ліцей ім. Івана Золотоустого, викладачами якого були відомі церковно-релігійні діячі: єпископ Іван Лятишевський, єпископ Микола Чарнецький, о. Авксентій Бойчук, о. Ярослав Білецький та ін.

За сприяння єпископа Г. Хомишина, у Станиславіві розгорнули діяльність монахи Чину Найсвятішого Избавителя, звані також редемптористами. Вони мали каплицю на вул. Голуховського (сучасна Чорновола). Крім храму отців редемптористів станом на 1935 р. у Станиславіві діяв також монастир отців Василян, що знаходився в Княгинині-Колонії (на Майзлях), а також жіночий монастир сестер Василянок. До того ж у Станиславіві функціонувало кілька будинків згромадження сестер Службениць, які вели сиротинці й захоронки (дитячі садки) для дітей. Для добродійних цілей було засноване Товариство ім. Івана Милостивого. У 1934 р. для поширення

ідей Католицької Акції (покликана утверджувати християнські ідеї серед населення) у Станиславові було засноване товариство “Скала”, головним завданням якого було заснування читалень і бібліотек при парохіях. У 1938 р. в місті було три греко-католицькі парохії: при кафедральній церкві Святого Воскресіння, парохія при церкві Покрови Пречистої Диви Марії в Княгинині-місті, парохія при церкві Христа Царя у Станиславові-Колонії на Майзлях, яку вели отці Василяни. Станом на 1938 р. разом із прилученою до кафедральної парохії церкви на Гірці в Станиславові нараховувалося 15 928 греко-католиків.

Українська інтелігенція міста вела активну діяльність у кооперативному русі, який розглядався як засіб економічного самозахисту українців, а заодно як своєрідна школа самоврядування. Так, після Першої світової війни в Станиславові розпочала роботу філія “Сільського господаря” під керівництвом Й.Раковського. У 1922 р. у місті організовано Повітовий Союз Кооперативів, засновником якого й головним директором був Юліан Шепарович. У 1930-х роках його було перетворено на Окружний Союз Кооперативів (ОСК), який охоплював усі українські кооперативи в Станиславівському повіті. ОСК був об’єднанням кооперативів для закупівлі та збуту збіжжя, худоби тощо. Станом на середину 1930-х рр. ОСК у Станиславові об’єднав 162 кооперативи для загального закупу й збуту продукції. Наприклад, лише в 1937 р. станиславівський ОСК збув 883 тонни збіжжя вартістю 281 тис. злотих. Відомими діячами кооперативного руху м. Станиславів були Ілля Сем’янчук, що очолював ОСК з 1932 до 1939 рр., М.Швальюк, В.Дутка та ін.²⁶

У 1923 р. за підтримки керівників станиславівської філії товариства “Сільський господар” у місті було створено молочарський відділ, який, завдяки самовідданій праці Андрія Палія, Андрія Мудрика й Олекси Лиса, було реорганізовано в осередок Крайового молочарського союзу, котрий узяв на себе завдання відродити молочарську кооперацію в Галичині²⁷.

Важливу роль у поживленні економічного життя міста відігравав “Український кооперативний банк”, який видавав низьковідсоткові кредити жителям міста й у такий спосіб стимулював розвиток українських кооперативних інституцій і дрібного підприємництва. Аналогічною діяльністю на кооперативних засадах займалися купецько-ремісничий кредитний кооператив “Будучність”, кредитний кооператив “Народного дому залізничників”, кредитна спілка “Самопоміч”, “Українська Міщанська Каса” та інші фінансові установи²⁸. Українці також утримували кооперативи: “Народна торгівля”, “Маслосоюз”, “Сільський господар”, “Основа”, “Взаємопоміч”, “Світло”, “Надія”, окружну спілку під назвою “Кооператива”, молочну спілку “Злука” тощо.

Загалом, за даними польського дослідника К.Баранського, у Станиславові за міжвоєнної доби функціонували 18 банківських установ і 8 кредитних спілок. Одним з найбільших банків, який уперше в Західній Україні мав право безпосередньо співпрацювати з іноземним капіталом, був “Земельний іпотечний банк”, осередок якого було створено в місті в 1922 р. (з 1935 р. – філія львівського банку). У 1936 р. інженер Атанас Мілянчак заснував у Станиславові відділ львівського “Промбанку”.

Станом на 1928 р. у Станиславові діяло 18 підприємств, на яких працювало лише 950 робітників. Найбільшими серед них у 1929 р. вважалися: фабрика рільничих машин “Vis” із кількістю працюючих 170 робітників; фабрика ланців і кованих виробів – 50 робітників; чотири цегельні заводи – 30–40 робітників у кожному; фаянсова фабрика, що налічувала 40 робітників; фабрика механічних ваг і верстатів – 25; механічна фабрика Месра – 25; ливарня заліза та бронзи Зільбера – 20; ткальня полотна – 25; друкарня Данькевича нараховувала 20 робітників²⁹. Решта підприємств мала дрібний кустарний характер. Так, у 1925 р. у місті працювали 1 153 ремісничі майстерні, де було зайнято 1 860 майстрів і підмайстрів, 35 пекарень, у кожній з яких працювали 3–4 робітники, функціонувало 2 800 дрібних торговельних підприємств³⁰. Щороку в місті відбувалися чотири великі ярмарки, а щочетверга – місцеві торги.

У 1929 р., на початку світової економічної кризи, у Станиславові закривалися підприємства, скорочувалася кількість зайнятих на них робітників, почалося масове безробіття. Станом на 1931 р. у місті налічувалося 2 364 безробітні. Однак пік масового безробіття припав на 1933 р. Так, станом на 1 лютого 1933 р. безробіття досягло своєї критичної точки, коли міська біржа праці зареєструвала 3 100 безробітних. Це при тому, що на 18 підприємствах працювало

лише 950 робітників. У 1935 р. на базі окружного управління допомоги фонду безробіття створюється воєводське бюро фонду праці, а невдовзі організуються громадські комітети допомоги безробітним на зимовий період.

У другій половині 1930-х рр. міська економіка потрохи здолала кризу. Станом на 1938 р. найбільшими підприємствами в місті вже вважалися: паровозоремонтний завод, електростанція, газовий завод, рафінарія нафти Габера, ватна фабрика Мендельсона, шкірзавод Маргошеса, кондитерська фабрика “Локарно”, друкарня Хованця та інші підприємства.

У першій третині ХХ ст. Станіславів був одним із визнаних культурно-мистецьких центрів Галичини. В українському музичному житті Станіславова важливу роль відіграло хорове товариство “Станіславівський Боян”, засноване в 1896 році. При товаристві діяв музично-драматичний гурток, видавалася нотна література. Успішно працювали також менші аматорські хори: чоловічий хор “Думка”, хори чоловічої гімназії, учительської гімназії сестер Василянок, духовної семінарії та ін. Функціонував навіть хор домашніх робітниць.

Важливе місце в польському музичному житті займала Консерваторія ім. Станіслава Монюшка, заснована на базі однойменного Музичного товариства, створеного ще 1879 року. Спочатку цей професійний музичний навчальний заклад діяв як музична школа, а з 1880 року реорганізувався в Консерваторію³¹, яка розміщувалася на вул. Беловського, 1 (тепер – вул. Леся Курбаса).

Учні та викладачі Консерваторії проводили активну мистецьку діяльність у місті. Традиційними були “пописи” (концерти-звіти) учнів, які проходили в останню неділю місяця 3–9 разів на рік. Два рази на рік влаштовувалися підсумкові концерти. Після закінчення випускних екзаменів відбувалися “пописи” випускників. Учні Консерваторії брали участь у постановці оперних спектаклів, традиційними стали вечори “Фрагменти з опер”. Так, 19 червня 1937 року силами учнів Консерваторії ім. С.Монюшка були виконані фрагменти з опер Пуччіні “Тоска”, Верді “Травіата”, Чайковського “Євгеній Онегін”³². Викладачі Консерваторії також займалися концертно-виконавською діяльністю. Водночас українських студентів у Консерваторії, на жаль, було мало.

У 1921 році на базі музичної школи при “Станіславівському Бояні” була відкрита філія львівського Вищого музичного інституту ім. М.Лисенка. Учні навчалися на 4 відділах: теорії і композиції, співу сольного й хорового, гри на фортепіано, гри на оркестрових інструментах³³.

Вихованці та педагоги музичного інституту були активними учасниками концертного життя Станіславова. Крім традиційних “пописів” учнів проводилися вечори класичної музики, лекції-концерти для учнів гімназії, сольні виступи виконавців. У 1920-х роках у музичному житті Галичини з’явився новий вид концертної діяльності – тематичні вечори. Зокрема, такий вечір відбувся в Станіславові в 1926 році й був присвячений творчості Й.Баха. 1 червня 1935 року в залі українського “Сокола” відбувся вечір європейської танцювальної музики, у програмі якого були твори Шопена, Дворжака, Крайслера, Брамса, Рубінштейна, Штрауса.

12 лютого 1911 року в Станіславові постановкою “Наталки Полтавки” І.Котляревського в залі Д.Сгера на вул. Газовій (тепер – Дністровська) розпочав діяльність Український народний театр ім. Івана Тобілевича, який спочатку діяв як аматорський гурток. Протягом 1911–1914 років театр відіграв понад 50 п’єс народної та історичної тематики³⁴.

Перша світова війна перервала творчу діяльність театру аж до 1918 року, коли він відновив роботу в Коломиї. Великий успіх мали вистави “Мартин Боруля” і “Чумаки” І.Тобілевича, “Ой не ходи, Грицю” М.Старицького, “Перехитрила” М.Кропивницького та ін. за участю акторів Осиповичевої, Юрчакової, Балеви́ча та Балеви́чевої³⁵.

У січні 1919 року театр гастролював у Станіславові. Саме там у 1921 році було проголошено відновлення його постійної діяльності в місті. 5 жовтня 1922 року відбулися вистави оперет “Циганка Маріуца” і “Бувальщина”. При театрі під керівництвом артистки балету Любові Левицької відкрилася студія пластичних, класичних і характерних танців для дітей 6–12 років³⁶.

До 1926 року театр діяв як аматорський гурток, а вже з 1927 року починає працювати постійно в театральній залі “Сокола”. Вистави проходили кожної суботи та неділі. У той час розпочався період найбільшого розквіту театру. Так, у 1927 році директор Банку Господарства

Крайового Кость Прус Вишневський уклав велику суму грошей в організацію театру й запросив режисера Ярослава Давидовича та ряд акторів: Величковського, Опара, Лену Ленську, Людмилу Сміринську, Клавдію і Лавра Кемпе, Лізу Радванську³⁷. Меценат К.Вишневський у 20–30-х роках частину своїх прибутків і заощаджень жертвував на зарплату артистам, костюми, декорацію, рекламу, оплачував театральні борги³⁸.

У репертуарі театру були: 1928 року – опера “Галька” С.Монюшка, оперети Й.Штрауса “Чар вальсу”, “Циганський барон”, опера “Орфей у пеклі” Й.Оффенбаха, опера М.Мусоргського “Сорочинський ярмарок”; 1929 року – історична драма М.Старицького “Маруся Богуславка”, оперета “Несподіванка” Кароля Г.Розтворовського, оперета “Циганське кохання” Ф.Легара; 1930 року – комедія М.Куліша “Мина Мазайло”, оперети “Роза Стамбула” Л.Фалля, комедія Ф.Мольнара “Чорт”; 1931 року – драма Д.Щеглова “Хуртовина” (“Пурга”), оперета “Мікадо” А.Саллівена, комедія “Роксі” К.Куммер та ін.³⁹. У цей час у театрі працювали актори: С.Вовченкова, Г.Комаринська, Я.Яворська, О.Антоневичева, А.Никифорукова, А.Величковська, Г.Сіятівський, С.Клапоушак, М.Кушнір, О.Катамай, Н.Величковський, П.Ільницький, М.Опар, І.Ничай, І.Кудла, Бусько та ін.⁴⁰.

У 1933–1936 роках через непорозуміння з міською польською владою театр часто гастролював територією Галичини. У цей час набувають популярності українські оперети Я.Барнича, якого називали українським Легаром: “Дівча з Маслосоюзу”, “Шаріка”, “Пригода в Черчі”, “Гуцулка Ксеня” – пісня-танго, яка користується популярністю до наших днів. У 1938 році театр “Заграва” О.Степового, який працював у краї, об’єднався з Театром ім. І.Тобілевича й утворився професійний колектив – театр ім. І.Котляревського.

Крім театру ім. І.Тобілевича у Станиславові діяли також українські аматорські театральні колективи: драматичний гурток “Станиславівського Бояна”, драматичні гуртки при товаристві “Просвіта”, драматична секція Українського студентського союзу тощо.

Бурхливим було й польське театральне життя Станиславова. У 1891 році відбулося відкриття громадського будинку Музичного товариства ім. С.Монюшка як приміщення для польської театральної групи ім. Олександра Фредри (тепер – приміщення обласної філармонії на площі А.Міцкевича). На сцені театру Музичного товариства ім. С.Монюшка виступали видатні українські співаки Олександр Мишуга та Соломія Крушельницька, корифеї українського театру Марія Заньковецька й Микола Садовський. По суті, без польського театру О.Фредри не обходилося жодне офіційне святкування, він відігравав провідну роль у польському культурному житті міста. Репертуар театру поновлювався мало не щотижня. 15 червня 1928 року на Загальних зборах відбулося об’єднання Музичного товариства ім. С.Монюшка з театром ім. О.Фредри в єдине товариство під назвою “Театр ім. С.Монюшка Товариства музично-драматичного в Станиславові”⁴¹. 6 жовтня 1929 року була завершена перебудова театру, яка значно збільшила його площу.

3 січня 1935 року театр ім. С.Монюшка змінив назву на Воєводський театр подольсько-покутський, директором якого стала Сюзанна Лозінська. Театр проводив насичену гастрольну діяльність, і за театральний сезон 1934/35 рр. дав більше 500 вистав у Станиславівському та Тернопільському воєводствах. Великою популярністю користувалися актори театру: С.Лозінська, З.Бонча, М.Копачовна, М.Сенявська, Н.Востровська, Я.Клеєр, П.Норська, М.Мар’янський, Соколовський, Маліновський та ін.

Діяли в місті також два аматорські єврейські театри: “Sz. Anski”, що знаходився на вул. Собеського, 52 (тепер – вул. Січових Стрільців) і “Goldfaden” – на вул. Липовій, 20 (тепер – вул. Шевченка).

З 1928 року приймав відвідувачів Регіональний музей Покуття. У 1939 році в Покутському музеї налічувалося майже 6 000 експонатів, з них – 80 творів живопису та графіки. При музеї працювали фотографічна майстерня, яка збрала 500 старих фотографій і кліше, наукова бібліотека, архів, видавництво⁴². У місті працювала також бібліотека з фондом у 30 000 книг, різномірні приватні книгозбірні.

У міжвоєнний період виходило багато різнопланових періодичних видань, найпопулярнішими з яких були українські “Станиславівські Вісті”, “Вістник Станиславівської єпархії”,

польська “Кур’єр Станиславовський” (“Kurjer Stanislawowski”), єврейські: “Дер Морген”, “Голос Станиславівський” (польською мовою), “Новий час”, “Тиждень” та ін.

Традиційно відзначали в місті релігійні свята, День матері, проводилися свята та концерти на честь Тараса Шевченка, Івана Франка, Маркіяна Шашкевича, Ольги Кобилянської. Популярними серед міщан були бали, або “забави з танцями”, сезон яких починався від Різдяних свят і тривав аж до кінця лютого, завершуючись старокавалерською вечіркою. Збиралися городяни на “відчити”, тобто заслухування та обговорення рефератів на суспільно-важливі теми, на “спільне свячене”, любили здійснювати екскурсії в гори чи понад річкою Бистрицею.

У міжвоєнний період у місті працювало 6 кінотеатрів, 11 ресторанів, у яких городяни не тільки відпочивали, але й проводили різноманітні тематичні зібрання. Окрасою міста став реконструйований міський парк – улюблене місце прогулянок станиславівців.

Подією європейського значення стала коронація чудотворного образу Матері Божої Ласкавої Станиславівської 30 травня 1937 року. Саме завдяки чудесним зціленням, які дарувала Матір Божа тим, хто молився перед чудотворним образом, Станиславів став відомий як Град Діви й два століття був знаним відпустовим містом, куди приїздили прочани з усієї Європи⁴³.

Мав Станиславів і свої традиції, чим вирізнявся від інших міст Галичини. Без перебільшення можна запевнити, що саме в Станиславові похід до воєнних могил вражав чисельністю і порядком. Жодне інше місто Галичини не могло похвалитися такою організованістю та масштабністю проведення Зелених свят.

Мало місто також антиалкогольні й антитютюнові традиції. Громадськість Станиславова міжвоєнного періоду однозначно засуджувала вживання алкогольних напоїв як у громадських місцях, так і в побуті. Силами міщанства в місті проводилися Тиждні пропаганди тверезості, протягом яких у громадських місцях, у костьолах і навіть у приватних будинках читалися лекції про шкоду алкоголю. Антиалкогольні статті друкувалися і в міській газеті “Kurjer Stanislawowski”. Стало традицією для українців святкувати спочатку Великдень, а потім інші свята без алкогольних напоїв, а вивільнені гроші пожертвувати на “Рідну школу”⁴⁴.

Станиславів не був остронь європейського спортивного життя. У місті діяли польські спортивні клуби та товариства “Ревера”, “Стрілець – Раз, два, три”, “Єдність”, українські “Буй-Тур”, “Чумаки”, туристично-спортивне товариство “Чорногора”, польські й українські проти-пожежно-гімнастичні “Соколи”, єврейське “Гакоах”. Активно працювала філія львівського Карпатського лещатарського клубу. Станиславівці займалися волейболом, легкою атлетикою, боксом, ковзанярством, лещатарством (лижним спортом), мандрівництвом. Але найулюбленішими видами спорту були гра в “копаний м’яч” – футбол і “таківка”, тобто хокей із шайбою. Станом на жовтень 1938 року в Станиславові тренувалося 10 лігових футбольних команд. Футбольна команда польського клубу “Ревера” ставала чемпіоном Станиславівського округу в 1934–1938 роках. Тренування проходили на трьох стадіонах, яких, утім, відчутно бракувало⁴⁵. Серед станиславівських хокейних команд особливо відзначалася польська “Стрілець – Раз, два, три”, створена в 1932 році. Значних успіхів досягла єврейська команда “Гакоах”. За збірну команду Польщі з хокею грав уродженець Станиславова Адам Ковальський.

Таким чином, у міжвоєнну добу Станиславів був одним з найбільших економічних і культурних центрів Галичини. Попри порівняно незначний відсоток українського населення місто стало центром національного руху, у якому діяли політичні партії, культурно-просвітницькі та громадські організації, що послідовно відстоювали національні інтереси. Станиславів мав свої традиції повсякденного життя, жодне інше місто Галичини не могло похвалитися такою організованістю та масштабністю проведення Зелених свят, відзначанням пам’яті полеглих вояків Української галицької армії.

¹ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 153–154.

² Грабовецький В. Івано-Франківськ в пам’ятках історії і культури / В. Грабовецький, Б. Гаврилів, Г. Карась. – Івано-Франківськ : Нова Зоря. – 2001. – С. 82–83.

³ Там само.

⁴ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 2, оп. 1, спр. 147, арк. 59.

5. Там само.
6. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 526, арк. 28.
7. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 526, арк. 28.
8. Там само. – Арк. 153.
9. Там само. – Арк. 28.
10. Там само. – Арк. 29.
11. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 327, арк. 1; Зелені свята в Станиславові // Станиславівські вісті. – 1937. – 27 червня.
12. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 626, арк. 150.
13. Там само. – Спр. 649.
14. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 188.
15. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 495, арк. 96.
16. Там само. – Арк. 97.
17. Там само. – Спр. 369, арк. 47.
18. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 183.
19. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 744, арк. 45.
20. Там само. – Арк. 161.
21. Станиславів і голодомор. Документальні свідчення про реакцію станиславівців на геноцид українського народу 1932–1933 рр. / [упоряд. І. Монолатій, Л. Соловка]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ. – 2009. – С. 64.
22. Там само.
23. Kurjer Stanislawowski. – 1935. – 14 kwiecień. – № 966.
24. Kurjer Stanislawowski. – 1935. – 13 październik. – № 993.
25. Kurjer Stanislawowski. – 1935. – 20 październik. – № 994.
26. Луцький Є. До історії кооперативного руху у Станиславівщині / Є. Луцький // Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. II. – С. 449–450.
27. Андрій Палій – будівничий та керманіч “Маслосоюзу” : статті, спогади, листи / [уклад. Р. Матейко]. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – С. 8.
28. Синишин Ю. Купецтво і промисел у Станиславові / Ю. Синишин // Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. II. – С. 505.
29. Sprawozdanie Komisji Anketowej. – Warszawa, 1928. – Т. VI. – S. 48–49.
30. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 7, спр. 870, арк. 6; Kurjer Stanislawowski. – 1925. – 27 czerwiec.
31. Ничай Л. Консерваторія ім. С. Монюшка в Станиславові / Л. Ничай // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. III. – С. 152.
32. Kurjer Stanislawowski. – 1937. – 4 lipsa.
33. Полошняк Н. Діяльність Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Станиславі / Н. Полошняк, Л. Ничай // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. II. – С. 25.
34. Бершадська Т. Мій Івано-Франківськ / Т. Бершадська, Я. Атаманюк, С. Чехольська. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – С. 234.
35. Полякова І. Діяльність Українського народного театру ім. І. Тобілевича / І. Полякова, І. Дейчаківська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. VI. – С. 54.
36. Віднова діяльності “Українського народного театру ім. Івана Тобілевича в Станиславові” // Українське життя. – 1922. – 8 жовтня.
37. Бенцаль-Карп’як О. Український народний театр ім. І. Тобілевича / О. Бенцаль-Карп’як // Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. I. – С. 577.
38. Антоневиц Д. Театр ім. Тобілевича і його меценат дир. К. Вишневський / Д. Антоневиц // Альманах Станиславівської землі : зб. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. I. – С. 583.
39. Полякова І. Діяльність Українського народного театру ім. І. Тобілевича / І. Полякова, І. Дейчаківська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. VI. – С. 58–60.

- ^{40.} Народний театр ім. І. Тобілевича і його діяльність // Діло. – 1928. – 23 лютого.
- ^{41.} Sprawozdanie z działalności wydziału za r. 1929/30 “Teatr im. Monuszeki Towarzystwa muzyczno-dramatycznego w Stanisławowie”. – Stanisławow, 1930. – S. 6.
- ^{42.} ДАІФО. – Ф. 27, оп. 1, спр. 204, арк. 1–4; Muzeum pokuckie w Stanisławowie // Ziemia. – 1932. – № 10–12. – S. 280–282.
- ^{43.} Матір Божа Ласкава Станіславівська. Що ти знаєш про найбільш чудотворну ікону нашого міста? – Івано-Франківськ : Вид. Івано-Франківського краєзнавчого музею, 2010; Ormiańska kopia Czestoshowskiej Madonny // Leszek Wiekzejski. Stanisławow grod Rewery. – Wrocław, 1988. – S. 36; Program uroszycności koronacyjnych // Kurjer Stanisławowski. – 1937. – 28 maja; Коронація ікони Матері Божої Ласкавої // Нова Зоря. – 1937. – 3 червня, 13 червня; Dekoracja miasta w dniu koronacji // Kurjer Stanisławowski. – 1937. – 28 maja, 6 czerwca; Jak pracowal Komitet Koronacyjny // Kurjer Stanisławowski. – 1937. – 6 czerwca, 13 czerwca.
- ^{44.} Alkoholizm – wrog luzkoscі // Kurjer Stanisławowski. – 1928. – 29 stycznia; Святкуймо без алькоголю! // Нова Зоря. – 1931. – 12 квітня.
- ^{45.} Дейчаківський І. Копаний м’яч / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ : Моє місто, 2010.

The article examines the features of socio-political and socio-economic life of Stanislav in 1920–1930 years. The evolution of economic development in the conditions of polish powers is displayed. The problems of functioning of national organizations are discussed. Special attention to the activities of prominent public figures is paid.

Key words: Stanislaviv, the interwar period, the national movement, public organizations, socio-economic life.

УДК 94 (477.86)

ББК 63.3.(4 Укр) 624

Тамара ГАЛИЦЬКА-ДИДУХ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК У ДОБУ ТОТАЛІТАРИЗМУ (1945–1985 рр.)

У статті досліджено суспільно-політичну та соціально-економічну історію міста Івано-Франківськ у 1945–1985 рр. Висвітлено політику радянського уряду щодо радянзації краю, наступу в національній і релігійній сферах. Проаналізовано течії руху опору: національна, правозахисна й релігійна. Доведено, що Івано-Франківськ був одним із центрів опозиційного руху опору радянському режиму.

Ключові слова: український визвольний рух, дисиденти, шістдесятники, правозахисники, радянський уряд.

До незалежності Івано-Франківськ пройшов через довгий період випробувань. Одним із найтяжчих стала доба комуністичного тоталітаризму, наслідки якої виявилися в політичному, економічному й духовному вимірах.

Історія Івано-Франківська загалом ґрунтовно досліджена краєзнавцями, однак період 1945–1985 рр. не знайшов висвітлення повною мірою. Для праць радянських істориків¹ характерний суб'єктивізм, викликаний необхідністю дотримуватися комуністичної доктрини. Основна увага акцентувалася на розвитку промислового потенціалу міста, зростанні робітничого класу, позитивній оцінці радянських перетворень. Разом з тим повністю ігнорувалися національно-визвольні устремління мешканців міста. Якісно новий етап в осмисленні української історії ХХ ст. розпочався після розвалу СРСР і відновлення державної незалежності України. Зокрема, у сучасній історіографії значна увага приділяється національно-визвольним змаганням у повоєнне десятиліття, опозиційному рухові опору в кінці 50 – серед. 80-х рр.², процесам реабілітації³. В останні десятиліття з'явилася велика кількість праць з історії міста⁴, але науковцями висвітлюються лише окремі сторінки життя Івано-Франківська. Метою статті є комплексне дослідження історії Івано-Франківська в 1944–1985 рр. На наш погляд, важливим є історичний аналіз тяглості боротьби наших краян за українську державність, зростання національної самосвідомості, прагнень соборності, самоврядності.

З наближенням радянських військ у західноукраїнському суспільстві не існувало будь-яких ілюзій щодо кращого майбутнього, з огляду на передвоєнну радянську політику на цій території. Західні області України й після закінчення війни залишалися ареною активних військових дій із застосуванням регулярних військових частин. У перші повоєнні роки національно-визвольний рух, очолюваний ОУН і УПА, розгорнувся у військовій та ідеологічно-психологічній площині. Незважаючи на те, що центрами повстанського руху були села, міста (у т. ч. і Станіслав) не залишалися поза увагою повстанців. Значна увага відводилася заходам, спрямованим на паралізування діяльності всіх інститутів радянської влади, таким як: напади на гарнізони й пости МВС, на компартійно-радянські установи; засідки; нищення комунікаційних споруд і засобів зв'язку; саботажні акції, серед яких руйнування промислових об'єктів, виробничих приміщень, клубів; терористичні акції проти представників радянських силових структур і партійно-комсомольського активу, а також проти тих, хто співпрацював з радянською владою.

Збройна боротьба створювала перешкоди на шляху радянзації міста, не даючи змоги проявити всю агресивність тоталітарного режиму. Масштабна соціальна підтримка ОУН і УПА свідчить про високу якість проведення ідеолого-політичної роботи, у тому числі й серед мешканців міста (гуманітарної й технічної інтелігенції, учнів і студентів, робітників).

У 1944 р. на Прикарпатті було відроджено радянську політичну систему. Відновлення організаційних структур комуністичної партії відбувалося ще до звільнення відповідних областей радянськими військами. Разом з партійними структурами відновлювалася вся система органів державної влади й управління. Відновлювалися партійні, радянські, профспілкові, комсомольські органи, що реалізовували політику “радянзації” краю. Незважаючи на масово-

роз'яснювальну роботу й облави, радянські мобілізаційні заходи не знайшли підтримки серед краян. Зокрема, на вересень 1944 р. 15 553 чол. не з'явилися на мобілізаційні пункти (по Станіславу – 122 чол.)⁵.

Переведення в західноукраїнський регіон великої кількості робітників і службовців зі східних областей УРСР та інших республік СРСР стало основним методом забезпечення кадрової політики. На 1 січня 1946 р. в області діяли 1 600 комуністів, яких ЦК Компартії України направив на Прикарпаття на партійну роботу. Підприємства ставали осередками радянської влади в регіоні. До середини 1946 р. додатково ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У відрядили в область 8 314 чоловік спеціалістів народного господарства, серед яких було 3 448 комуністів, 3 565 комсомольців. Так, у четвертому кварталі 1946 р. на підприємствах лісової й нафтової промисловості області діяло 30 радянських агітбригад (608 чол.). Неукомплектованість кадрів та їх якісний рівень залишалися головними проблемами й упродовж 1945–1946 рр. Зокрема, на кінець 1946 р. із 440 працівників обласного апарату управління міліції та міськрайвідділів уперше працювало на займаних посадах 335 осіб, а загальну вищу й незакінчену вищу освіту мало лише 20 працівників, середню і початкову – 420 і тільки “одиниці були із спеціально-чекістською і політичною освітою”, тобто закінчили дво- або однорічні спецшколи МВС і міліції. У 1949 р. у партійних організаціях Станіславської області працювало лише 16 місцевих комуністів⁶, оскільки до населення західних областей ставилися з недовірою. “Шефство” східних областей відбувалося шляхом закріплення представників партійних і комсомольських організацій за областями Західної України, за Івано-Франківською закріплювалися Луганська, Житомирська, Херсонська області.

Як засіб дискредитації національно-визвольного руху в радянській пропагандистській практиці використовувався термін “українсько-німецький буржуазний націоналізм”. Окрім методів ідеологічного впливу на населення, тоталітарний режим використовував репресивні засоби утвердження радянської влади. За визнанням заступника міністра НКВС УРСР Т.Строкача, “ні в одній області стільки частин не бере участь у боротьбі з бандитами, як на території Станіславської області”⁷. Із форм і методів боротьби радянських органів із ліквідації збройних формувань ОУН та УПА найбільш поширеними були: примусова військова мобілізація; проведення оперативно-військових операцій, облав і засідок; вербування інформаторів серед учасників збройного підпілля та цивільного населення; участь у виселенні сімей учасників національно-визвольного руху; терор серед мирного населення. Зокрема, секретар Станіславського обкому КП(б)У М.Слонь у доповідній записці про політичне становище й боротьбу проти українських націоналістів шкодував щодо наявності “м'якотілості серед частини командного складу військових командирів і начальників органів НКВС і НКДБ, в результаті чого при зіткненнях багато беруть у полон, а не знищують”⁸. Агентурна мережа МДБ у Станіславській області на 25 липня 1946 р. становила 6 405 осіб, з яких: 641 агент, 142 резиденти, 5 572 інформатори, 50 утримувачів явочних і конспіративних квартир. Станом на 1 червня 1946 р. у Станіславі з відділом боротьби з бандитизмом співпрацював 51 інформатор⁹.

Одним із важливих напрямів роботи партійних і каральних органів була ретельна перевірка військовополонених, в'язнів концтаборів, насильно вивезених на роботу до Німеччини, а також місцевого населення, що перебувало на окупованій німцями території. Сталінський тоталітарний режим використовував широкий арсенал репресивних заходів: від розстрілів, ув'язнень до здійснення широкомасштабних депортацій на спецпоселення. Загалом у жовтні 1947 р. з області було виселено 4 574 родини – 12 476 чоловік. Слідчі відділів управлінь НКДБ часто формулювали звинувальні висновки за відомим принципом: аби людина, а стаття знайдеться. Ось приклади таких звинувачень: насміхався над скульптурою вождя, стояв на варті, щоб попередити членів ОУН про появу військ НКВД. За такими звинуваченнями могли ув'язнити на 25 років неволі. Загалом із західних областей України протягом 1944–1949 рр. виселено 143 672 чол.¹⁰, а в 1949–1950 рр. – 69 159 чол. Тисячі дітей – малолітніх рабів “сталінського раю” – розділили долю батьків-переселенців, відчувши на собі ношу спаплюженого дитинства. З метою посилення контролю над населенням і протидії руху опору в перші повоєнні роки було проведено перепис громадян, облік робітників і службовців, які працювали на підприємствах та установах міста, навіть тих, які прибули зі східних областей, трудові мобілізації,

які нерідко здійснювалися примусовими методами¹¹. Порушення “соцзаконності” було постійним явищем, що неодноразово розглядалося на всіх рівнях. Зокрема, 12 серпня 1946 р. у Станіславі прокурор області Добротін визнавав, що органи суду, МДБ, МВС та органи прокуратури, які “покликані дотримуватися радянських законів, є самі порушниками цих законів...”¹².

Ганебним актом проти українців стала операція “Вісла”, здійснена польськими властями у квітні-серпні 1947 р. Її метою була насильна депортація українського населення з його етнічних територій у Польщі на інші польські землі, на яких раніше жили німці. Польські адміністративні органи застосовували репресивні методи в переселенській акції – позбавлення українців прав на землю, ліквідація українських шкіл, культурно-освітніх закладів, греко-католицьких церков тощо. Одночасно була проведена спільна військова операція СРСР, Польщі та Чехословаччини проти загонів УПА, у ході якої українські національні формування зазнали істотних утрат.

Вибори до вищих і місцевих органів влади, які проходили в 1946–1948 рр., супроводжувалися численними проявами політичного протесту – поширенням антирадянських листівок, знищенням агітаційних плакатів та ін.

Повоєнні роки загострили соціальні проблеми мешканців міста: не вистачало харчів, одягу, предметів першої необхідності, однак сталінський режим використовував тоталітарні методи їх подолання: діяв механізм “мобілізації коштів населення” (внески у фонд оборони, підписки на державні позики), грошова реформа 1947 року мала відверто конфіскаційний характер (старі грошові знаки обмінювалися на нові в співвідношенні 10:1), велася боротьба із спекуляцією і т. п. Процеси надіндустріалізації супроводжувалися відставанням у соціальній сфері й невисоким рівнем життя населення.

Значні зусилля радянського уряду в повоєнні роки зосереджувалися на відбудовчих процесах народного господарства, особливо помітними успіхи були в промисловому розвитку. Відбудова в Західній Україні проходила набагато складніше, ніж на Сході республіки. Це було зумовлено рядом причин: слабкістю економічного потенціалу регіону, особливостями менталітету західних українців, які досить неоднозначно сприймали соціалістичні перетворення, що йшли паралельно з процесом відбудови, пасивним та активним опором нововведенням з боку значної частини місцевого населення та ін. Помітний прорив у промисловому розвитку західноукраїнських земель, на жаль, супроводжувався низкою негативних факторів. Скроєна за сталінською моделлю індустрія краю переймала й успадковувала традиційні риси цієї моделі: диспропорційний розвиток, що знаходило своє відбиття у відставанні легкої та харчової промисловості, домінування кількісних показників над якісними. 7 травня 1945 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили постанову “Про заходи по відбудові та дальшому розвитку народного господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Рівненській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік”. Згідно з нею до середини 1946 р. у Станіславську область було відправлене машинобудівне устаткування, а також 8 314 різногалузевих спеціалістів. Як наслідок, за радянською статистикою, упродовж 1945 р. на Прикарпатті відбудовані 273 промислові підприємства, 38 райпромкомбінатів, 64 промислові артілі. У 1944–1991 рр. в Івано-Франківську створено широку промислову інфраструктуру. Зокрема, увійшов у дію Івано-Франківський арматурний завод, Прикарпатський меблевий комбінат, Івано-Франківський паровозоремонтний завод, фабрика хімчистки та ін. У 1972 р. у Хриплинському промисловому вузлі розгорнуте будівництво заводу “Автолившмаш”, котрий через чотири роки випустив першу продукцію – автоматичні ливарні лінії. Колектив Івано-Франківського виробничого об’єднання “Геофізприлад” розгорнув упровадження роботів і промислових маніпуляторів. У цей період високими темпами розвивається газова промисловість. Завершене будівництво магістрального газопроводу Івано-Франківськ–Надвірна. Дешевим паливом почали користуватися промислові підприємства й населення обласного центру. Через Івано-Франківщину пролягла 150-кілометрова дільниця газопроводу “Уренгой–Ужгород”. Уже в середині 1980-х рр. завершене прокладання газопроводу “Прогрес”, котрий також проходить через Карпати. До 1980-х рр. нафтогазова галузь області поєднувала нафто- і газорозвідувальні, видобувні, переробні й транспортні підприємства. На жаль, розширення виробництва досягалося, передусім, за рахунок екстенсивних методів: більших затрат праці, залучення додаткових ресурсів.

В Івано-Франківську працювали швейна й трикотажна фабрики, однак у загальній структурі промисловості легка й переробна галузі не були провідними, хронічно відставала сфера обслуговування. Руйнування, викликані подіями Другої світової війни, спричинили житлову проблему. 16 серпня 1945 р. “Прикарпатська правда” повідомила про початок підготовчих робіт щодо реконструкції міста Станіслава, автором розрахованого на 20 років проекту був Т.Клочко. Особливо активно будівництво розвивалося в період М.Хрущова. Обласний центр у 1957–1961 рр. розростається забудованими “хрущовками” мікрорайонами, що призвело до спрощеного розв’язання архітектурних проблем, уніфікації забудови та схематизації планувальних вирішень, нехтування історико-архітектурної спадщини. Зокрема, невідповідні оточенню об’єми створили радше дисонанс, ніж акценти, прикладом чого є прибудова до будинку головоштамту¹³. За три роки побудовано 2 561 квартиру. Нестачу житла повністю ліквідовано не було, але гостроту житлової проблеми вдалося зняти. Починається будівництво обласної дитячої лікарні, нових корпусів обласної клінічної лікарні, швейної фабрики, збудоване нове приміщення аеропорту. У грудні 1986 р. здано в експлуатацію обласну клінічну лікарню. У 1980-ті рр. в області щороку вводяться в дію 300 тис. м² житла, однак це не вирішувало квартирне питання. У 1987 р. на облік стосовно покращення житлових умов стояли 37 тис. прикарпатських сімей. Після смерті Сталіна соціальне становище населення стало більш стабільним і захищеним, разом з тим вирізняється привілейоване становище партійної номенклатури.

Надмірна централізація, монополізм і диктат союзних міністерств і відомств призводили до розбалансованості народногосподарського комплексу, диспропорцій у соціально-економічному розвитку. Розширення виробництва відбувалося за рахунок екстенсивних методів ведення господарства. Насамперед, жорстока експлуатація природних родовищ призвела до їх виснаження. Зокрема, діяльність загальнодержавного об’єднання “Прикарпатліс”, що займалося заготівлею деревини, спричиняла вичерпування лісових ресурсів Карпат. На ефективності господарського організму позначався низький технологічний рівень. Так, відсутність очисних споруд призвела до забруднення довкілля обласного центру. Радянське керівництво нехтувало й соціальними проблемами. Згодом усе це призведе до скорочення обсягів виробництва всіх галузей, як наслідок, до системної кризи.

Незважаючи на створену широку мережу освітніх закладів, в Івано-Франківську здійснювався тотальний контроль за ідейним змістом освіти, культури, літератури, творів мистецтва, радіо- і телепередач, друкованої продукції, театрів, філармоній, музеїв. У рішеннях пленуму ЦК КП(б)У, що відбувся наприкінці травня 1944 р., одним з основних напрямів роботи партії визначена боротьба проти “українського буржуазного націоналізму”¹⁴. У національному питанні радянський режим проводив широкомасштабну програму русифікації, насаджував комплекс меншовартості української нації. Одним з основних знарядь стала цілеспрямована політика знищення української мови. Масово вилучалася і знищувалася “політично шкідлива література”, посилювалася цензура. Нагальним поставало завдання сформувати нову радянську людину на теренах Західної України, для якої були притаманні страх, пристосуванство, схиляння перед тоталітарною державою. Для цього встановлювався жорсткий контроль над свідомістю людини, її думками, намірами, внутрішнім світом¹⁵.

Установлення тоталітарного режиму супроводжувалося ліквідацією курганів-пам’ятників – воєнних меморіалів, створених за ініціативою ОУН при підтримці всього населення, або перетворення їх на символи утвердження радянської системи (заміна хрестів на піраміди із зіркою). В Івано-Франківську масово перейменовували вулиці, установлювали пам’ятні дошки й пам’ятники радянським діячам. Зокрема, у центрі Івано-Франківська звели пам’ятник В.Леніну скульптора Г.Кальченка.

22 січня 1946 р. у складі УРСР було утворено Станіславську область. 9 листопада 1962 р. вийшов указ Президії Верховної Ради УРСР, згідно з яким: “Беручи до уваги побажання трудових колективів міста та області Президія ВР УРСР постановила: перейменувати м. Станіслав на Івано-Франківськ, а Станіславську область на Івано-Франківську”. Перейменування приурочили до 300-річчя з дня заснування міста й на честь видатного українського письменника Івана Франка. Слід відзначити, що була ініціатива про зміну назви на “Сталінськ-Прикарпатський”, яка, на щастя, не отримала підтримки в Києві. Зростає чисельність населення міста: якщо в

1939 р. було 64 тис., у 1959 р. – 66 тис., 1970 р. – 105 тис., 1979 р. – 150 тис., то в 1989 р. – 214 тис. чол.¹⁶.

Нові назви отримали вулиці нашого міста: Бельведерська перейменована на Московську, вулиця Гетьмана Мазепи (у міжвоєнні роки Каземирівська) – на Дзержинського, вулиця Богдана Хмельницького (у міжвоєнний період А.Голуховського) – на Пушкіна й т. д.¹⁷.

Одним з найбільших зlodіянь тоталітаризму став духовний геноцид. Трагічною сторінкою історії була спроба радянського режиму викреслити з духовного життя народу Українську греко-католицьку церкву, яка була провідною конфесією на теренах краю. За визнанням представників радянської адміністрації, греко-католицьке “духовенство серед населення користується великим авторитетом”¹⁸. За статистикою Ради в справах релігійних культів, у Станіславській області в 1945 р. на обліку перебувало 567 церков¹⁹. Після низки викривальних статей і промов 11 квітня 1945 р. у Львові, Станіславі (тепер – Івано-Франківськ) і Тернополі розпочалися арешти єпископів та духовенства, що не побажали здійснити “добровільний перехід” у лоно Російської православної церкви. Зокрема, заарештовано станіславського єпископа Григорія Хомишина та єпископа-помічника І.Лятишевського, звинувачених у зв’язках з німецько-фашистськими окупантами²⁰. У с. Посіч були розстріляні 19 викладачів і семінаристів греко-католицької духовної семінарії, а її ректора А.Бойчука засуджено до 10 років ув’язнення.

На теренах Станіславської єпархії агітацію серед духівництва за вступ до “Ініціативної групи” проводив Антоній Пельвецький. 8–10 березня 1946 р. собор греко-католицької церкви у Львові під тиском властей скасував унію з Ватиканом і ліквідував греко-католицьку церкву. Посилилися переслідування представників греко-католицького духовенства, які не перейшли в православ’я. На захист УГКЦ виступило націоналістичне підпілля: “Ми, що в своїй масі складаємося як із православних, так і з греко-католиків, ніколи не втручалися і ледве чи будемо коли втручатися до догматичних справ церков, бо це не наше діло... Але коли акцію переходу греко-католицької церкви на православ’є нині ініціює і переводить жорстокий большевицький окупант, застосовуючи при тому таких гестапівських метод, як тюрми, тортури і розстріли греко-католицьких єпископів і священників, то ми заявляємо всім костельникам і мельникам, що ми є проти цієї акції, бо вважаємо її суто політичною акцією, зверненою своїм вістрям проти українського народу і його визвольних змагань”²¹.

До жовтня 1949 р. у Станіславській області налічувалося 599 православних церков, 270 священників, 203 псаломники й лише п’ять “невозз’єднаних священників”²². Центрами “концентрації реакційно-націоналістичного духовенства” кінця 1949 р., згідно із заявою уповноваженого в справах релігійних культів П.Вільхового, були Унівський і Гошівський чоловічі монастирі²³. У першій половині 1950 р. на території Прикарпаття повністю припинили діяльність усі греко-католицькі монастирі та їхні філії. Незважаючи на психологічно-моральний тиск, адміністративні та репресивні заходи, греко-католицьке духовенство й вірні, духовним батьком яких був митрополит Й.Сліпий, не підтримали рішення собору та перейшли в підпілля. Загалом наприкінці 1950-х рр. на Прикарпатті налічувалося найбільше священників і релігійних громад, які відмовилися стати православними. Зокрема, у радянських документах названі прізвища М.Любовича, О.Стернюка, Т.Ільницького, монахів Шуплата й Зуба, які продовжували душпастирську роботу в Івано-Франківську²⁴.

Незважаючи на переваги радянської сторони в матеріальних і людських ресурсах та ізоляцію ОУН й УПА від міжнародних чинників, національно-визвольний рух, маючи підтримку з боку місцевого населення, ще протягом майже десяти років продовжував боротьбу за незалежну Україну. У 1948 р. начальник УМДБ зауважував, що 100 заарештованих у Станіславі оунівців “працювали в різних установах міста, вчилися в навчальних закладах і приносили серйозну антирадянську ворожу літературу...”²⁵. У 1950 р. у медінституті викрито 53 студенти-націоналісти²⁶. 23 лютого 1953 р. у постанові ЦК КПРС про політичне й господарське становище західних областей Української РСР визнавалося, що “націоналістичне підпілля невідлячись на багатолітню боротьбу за його ліквідацію все ще продовжує існувати”²⁷. Боївки існували в області до вересня 1956 р., однак основною формою спротиву в другій половині 50-х років стають антирадянські листівки, поширювані в селах і містах. Саме українські міста, зокрема Івано-Франківськ, згодом стануть центрами опозиційного руху опору радянському режимові.

Спроби лібералізації суспільно-політичного життя в 1953–1964 рр., в умовах збереження основ командно-адміністративної системи, зазнали невдачі. Процес десталінізації здійснювався непослідовно, підпорядковувався тактичним політичним потребам і розрахункам. Зокрема, реабілітаційна комісія, що працювала в Івано-Франківську в 1953–1956 рр., переглянувши 6 820 справ (12 033 чол.), тільки в 30 справах (64 чол.) припинила провадження, 55% вироків залишилися в силі²⁸. Про його обмежений характер свідчить той факт, що поза амністією залишалися політичні в'язні, які брали участь в русі ОУН і УПА, а також населення, яке в роки колективізації було масово вивезене із західних областей України. Зауважимо, що після відбуття терміну покарання не всіх в'язнів відпускали на волю: Василь Словак відсидів 16 років замість присуджених йому 10; на п'ять років продовжували термін перебування в ув'язненні солдатам, засудженим особливою нарадою НКВД 1944 р. за перебування в ОУН до призову в армію. Могли засудити навіть померлих: доки справа заарештованого чекала свого розгляду, в'язень, не витримавши тюремних умов, помер (зокрема, іванофранківець Михайло Слободян). Каральні органи ретельно виконували указ Президії Верховної Ради УРСР від 9 листопада 1956 р., за яким заборонялося “колишнім керівникам і активним учасникам націоналістичного підпілля” повертатися в західні області УРСР²⁹. Спеціальна комісія в Станіславській області протягом 1956 р. переглянула кримінальні справи на колишніх членів ОУН і вояків УПА, що вернулися з неволі на рідну землю, і прийняла рішення “повернути в місця ув'язнення 44 особи”³⁰. Справжній характер реабілітації демонструє партійне доручення Міністерству юстиції і Верховному суду УРСР не допускати “незаконного повернення майна” спецпоселенцям³¹. Активно використовувалася практика перекваліфікування політичних статей на статті, за якими репресовані вже реабілітації не підлягають. На початку 60-х років процес реабілітації загальмувався і був відновлений тільки в 1987 році. Незавершеність і обмеженість реабілітації та невирішеність соціально-правових питань незаконно репресованих детермінували негативну реакцію західно-українського суспільства.

Нова суспільно-політична атмосфера активізувала культурно-національний розвиток, що виявився у феномені українського “шістдесятництва”, яким було започатковане новітнє національне відродження. Твори прикарпатських письменників, художників збагатилися ширшою тематикою, національним змістом. Інтелігенція сподівалася на подолання негативних явищ у національній політиці, що спричиняли руйнацію духовності української нації, забуття мови, історії. Літературну критику представляв В.Мороз. У поезії та прозі активно виступали представники молодого покоління – Д.Павличко, Р.Іваничук. Митці О.Заливаха, Д.Іванців, О.Грицей (Винник) – представники нового політичного, творчого й естетичного мислення, які прагнули вийти за межі догматичного сприйняття світу, принесли із собою дух бунтарства. Реакцією тоталітарного режиму на процес оновлення стали хвиля репресій, яка торкнулася багатьох письменників і художників Прикарпаття, а також посилення цензури.

На рубежі 1950–1960 рр. в Україні зародилося дисидентство, що було новітньою формою громадянського протесту. Значна частина виявів незгоди з тоталітаризмом пов'язана саме із Західною Україною. Більшою мірою дисиденти на Прикарпатті (41 особа) були представниками інтелігенції (письменники, митці, греко-католицькі священники, студенти)³².

Виявами громадянського протесту стали: поширення антирадянських листівок, “самвидаву”, праць дисидентів (“Мойсей”, “Репортаж із заповідника ім. Берії” та ін. Валентина Мороза), прослуховування передач іноземних радіопрограм “Голос Америки”, “Свобода”, “Ватикан”, запити діячів літератури й мистецтва щодо арештів серед української інтелігенції, організація заходів з ушанування творчості Т.Шевченка тощо. Самвидав залишався реальною структурою, що зв'язувала й формувала рух. Особливістю самвидавчої літератури західного регіону України були гостра критика радянського режиму, вимога державної незалежності, апеляція до попередніх етапів українського національно-визвольного руху, зокрема, ОУН і УПА.

На Прикарпатті мало місце й релігійне дисидентство, представники якого виступали за утвердження не декларованої, а фактичної свободи совісті, вимагали відновлення Греко-католицької церкви. Партійні діячі звітували, що “Василик і йому подібні навіюють віруючим думки про те, що лише греко-католицька церква є поборницею справжньої христової віри”³³. 14 квітня 1949 р. П.Василика засудили на 5 років ув'язнення.

Радянський режим вів систематичний наступ на релігійну самосвідомість іванофранківців: закриття храмів і молитовних будинків, безпідставні зняття з реєстрації або відмови від реєстрації релігійних об'єднань; незаконне вилучення релігійної літератури; проведення обшуків у храмах, квартирах парафіян; відмови в прописці за місцем проживання священників; економічний тиск; образа релігійних почуттів; звільнення віруючих з роботи через релігійні переконання. В області на початку 70-х рр. було взято на облік 319 греко-католиків: 118 монахинь, 145 покутників і 56 священників³⁴. У 1961 р. в області розпочалася кампанія за знищення придорожніх хрестів і капличок, хоча більшість з них споруджена на честь пам'ятних історичних подій, таких як скасування панщини 1848 р., 950-ліття хрещення Русі-України, полеглих легіону Українських січових стрільців тощо. Тільки за півроку на теренах області зняли й розібрали 890 пам'ятних хрестів і 93 каплички. У першу чергу знімали хрести, котрі стояли поблизу шосейних магістралей. Антирелігійна пропаганда набирала щороку додаткових обертів. З метою атеїстичного виховання учнівської молоді започатковано створення клубів і гуртків юних атеїстів і проведення антирелігійних вечорів, бесід та ін. Тільки в 1958 р. в області було прочитано 6,5 тисячі лекцій на науково-атеїстичну тематику³⁵.

Радянський режим усіляко перешкоджав здійсненню духовних потреб віруючих. Унаслідок антирелігійної радянської політики до початку 1960-х рр. в області не залишилося жодної польської та єврейської релігійної громади. Постійно переслідували віруючих різних протестантських об'єднань. Наприкінці 1980-х рр. легально діяло лише сім груп євангельських християн-баптистів, п'ять груп адвентистів сьомого дня, а нелегально – 49 груп єговістів і дев'ять груп п'ятидесятників.

До непокірних влада застосовувала репресії у формі виселень, арештів, гонінь, переслідувань, приниження людської гідності, насильно змушуючи окремих віруючих до прилюдного зречення своїх переконань тощо. Резонансним стало виключення з медичного інституту викладачів-євреїв у 1950 р. – Фісаковича, Шапиро, Бидера, Лейхтмана³⁶.

Знімали з реєстрації релігійні громади, а їхні храми перетворювалися на складські приміщення, клуби, кінотеатри, шкільні класи. Зокрема, з 1945 р. у колишній колегії, згодом польській гімназії імені М.Романовського, відкрили морфологічний корпус медичного інституту; 1948 р. приміщення монастиря сестер Василіянок було передано педучилищу, “враховуючи те, що саме приміщення не являє собою історичної цінності”³⁷, у Колегіальному костелі Пресвятої Діви Марії в 1965 р. розмістили геологічний музей, а 18 травня 1980 р. у ньому відкрили Художній музей; у 1972 році в приміщенні вірменського костелу відкрили музей історії релігії і атеїзму, використовували за радянських часів як склад костел Христа Царя (відомий як костел “на гірці”), єпископську резиденцію облаштовано під штаб радянської армії, у приміщенні колишнього храму єврейської синагоги влаштували склад, згодом цю споруду передали медичному інституту.

Наприкінці 1954 – на початку 1955 рр. з ув'язнення для постійного проживання до області повернулося понад 20 греко-католицьких духівників і монахів, з яких лише один перейшов у православ'я. Навесні 1956 р. із заслання прибув єпископ Іван Лятишевський (1879–1957), якого вважали главою Станіславської єпархії. Розпочинається рух за збереження і відродження УГКЦ. Активізації руху сприяли робота Другого Ватиканського собору (1961–1965), а також звільнення 9 лютого 1963 р. митрополита Йосипа Сліпого. Із цього часу стали можливими таємні обряди хрещення, вінчання, поховання, які відправляли священники УГКЦ. Невтомними учасниками руху за відродження церкви були отці Іван Плав'юк, Зеновій Кисілевський, Іван Слезюк, Павло Василик. Навіть незважаючи на протидію каральних структур, їх діяльність не припинялася впродовж усього радянського періоду. У червні 1979 р. відбулася зустріч Валентина Мороза, який проживав в Івано-Франківську, з Папою Римським Іваном-Павлом II.

Поруч із цим здійснювалися спроби організованого опору радянській тоталітарній системі. Зокрема, у кінці 50-х рр. у Станіславі діяла підпільна Об'єднана партія визволення України, створена групою робітників і студентів (Б.Германюк, Я.Ткачук, Б.Тимків, І.Струтинський, М.Юрчик). ОПВУ продовжувала політичну лінію ОУН і УПА, відстоюючи необхідність збройної боротьби проти радянського режиму. Наприкінці 1958 р. були заарештовані учасники групи, а в наступному році над ними відбувся закритий судовий процес, на якому до різних

строків ув'язнення було засуджено Б.Гарматюка, Я.Ткачука, Б.Тимківа, М.Плошака, І.Струтинського, М.Юрчика, І.Коневи́ча, В.Плошака.

Важливою віхою протестного руху стала Українська загальнонародна організація (з 1964 р. – УНФ-2), створена 7 січня 1961 р. Керівником організації був Григорій Диндин, а згодом – Микола Крайник (колишній очільник юнацької організації ОУН “Нескорені”). Упродовж 1962–1969 рр. узнівці випускали машинописний журнал “Прозріння”. Діяльність організації зосереджувалася на пропагандистській діяльності: поширення літератури ОУН, дорадянських та іноземних друкованих видань Польщі (“Нове життя”, “Дукля”, “Дружно вперед”, “Наше слово”, “Український календар”), самвидаву. З 1972 р. силами членів підпільної організації видавалися часопис “Український вісник”, з 1975 р. – “Інформаційний бюлетень”. У жовтні 1975 р. до складу УНФ-2 ввійшла створена Іваном Мандриком група “За волю!” Головною метою своєї боротьби УНФ-2 визначав “визволення українського народу від усіх сфер гноблення і побудови на українських землях суспільства загального добробуту, рівності, демократії, правди, свободи, людських прав у рамках Української Самостійної Держави”. Репресії проти членів УНФ-2 розпочалися в червні 1962 р., коли заарештували Миколу Кудибіна. Упродовж 1979–1980 рр. заарештовано й засуджено Василя Зварича та Миколу Крайника. За нез’ясованих обставин 18 вересня 1979 р. загинув Іван Мандрик.

У 1964–1967 рр. в Івано-Франківську діяла підпільна організація Український національний фронт (УНФ), ініціатором створення і керівником якої були Дмитро Квецко – учитель історії з Долинського району Івано-Франківської області, і колишній учасник національно-визвольного руху Зіновій Красівський. УНФ відрізнявся від інших підпільних організацій ґрунтовнішою розробкою теорії і тактики національно-визвольної боротьби. Зокрема, УНФ продовжував політичну лінію ОУН і УПА, відстоював необхідність збройної боротьби проти режиму у формі Української Національної Революції, за створення самостійної демократичної держави. Боротьба за державну незалежність України розглядалася в контексті світового антиколоніального руху, зокрема, в уявленнях радянською імперією країнах. У програмі вказувалося: “Український Національний Фронт ставить перед собою завдання об’єднати в одне ціле розрізнені сили українських патріотів, революціонерів-професіоналів”³⁸. Членами й активістами організації були понад 150 осіб з Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської, Тернопільської, Кіровоградської, Чернігівської, Донецької областей³⁹. Зауважимо, що до складу Фронту входило чимало колишніх підпільників УПА.

УНФ удався до нової тактики боротьби, використовуючи легальні методи, тим самим розширюючи свою соціальну базу. Друкованим органом УНФ був машинописний журнал “Воля і Батьківщина” (вийшло 16 номерів), де друкувалися програмові документи, позацензурні твори, різноманітні звернення. “...Потім я розповів (Михайлові Гориню) про Український Національний Фронт, що видали шістнадцять чисел журналу “Воля і Батьківщина”, що мали розгалужену мережу по Україні, окреслив зміст журналу, “Тактику УНФ”, програмові документи, “Меморандум на ХХ – якийсь там з’їзд КППС”, численні акції...” – писав один із лідерів УНФ З.Красівський. У липні 1966 р. органи КДБ вийшли на слід організації, однак уміла конспірація дозволила уникнути масових арештів. Проте в березні 1967 р. керівників УНФ заарештовано, а в листопаді того ж року Верховний Суд УРСР в Івано-Франківську засудив до 20 років позбавлення волі Дмитра Квецка, до 17 років – Зіновія Красівського. До тривалих термінів ув’язнення засуджені й інші керівники Фронту⁴⁰.

Група “Спілка української молоді Галичини”, очолювана Дмитром Гриньківим (Івано-Франківська область), виступала за продовження ідей націоналістичного руху ОУН і УПА. Однак, ледве встигнувши зорганізуватися і приступити до якоїсь роботи, її члени були арештовані.

Маловідому сторінку історії УПА становлять повстання в сталінських концтаборах. Зокрема, 1953 року у воркутинських таборах, а в 1954 р. у концтаборі Кенгіра відбулися масові бунти в’язнів, які були надзвичайно жорстоко придушені військами МВС. Найбільш активними серед бунтарів були ув’язнені галичани. Відомий український дисидент лідер й ідеолог УНФ Дмитро Квецко в таборах проводив акції протесту, голодування, писав політичні заяви, брав

участь у передачі матеріалів з ув'язнення на волю. 1 липня 1974 р. Валентин Мороз розпочав безтермінове голодування, домагаючись переведення з тюрми до табору, що отримало широкий розголос за кордоном. Згодом брав участь у голодуваннях і заявах протесту в річниці початку репресій в Україні тощо. Після іншого 5-місячного голодування в 1979 р., під тиском світової громадськості, влада змушена була обміняти Мороза та ще чотирьох дисидентів на двох радянських агентів КДБ. Жив у США, Канаді, працював радіожурналістом, викладав у Гарвардському університеті. 7 липня 1977 р. у Львівській пересильній тюрмі член Української Гельсінської групи (УГГ) Богдан Ребрик відмовився зняти натільний хрестик. За це був побитий черговим офіцером і наглядачем. Кинувши Ребрика в підвальний карцер, ст. лейтенант вилив на долівку кілька відер води, сказавши: “Побачимо, чи висушить твій Бог цей цемент, а якщо висушить – ми ще доллємо”.

У 1977 р. у Мордовському таборі (ст. Потьма, пос. Сосновка) на громадських засадах утворено комітет з трьох осіб – священика В.Романюка, Е.Кузнецова й Д.Шумука. До завдань комітету входило сприяти поліпшенню дружнього клімату між політв'язнями, інтернаціонального єднання, взаємної поваги та визнання гуманітарних прав особи між в'язнями всіх ідеологічних спрямувань, засуджених за свої політичні переконання.

В умовах радянської держави було неможливим тривале існування яких-небудь помітних опозиційних рухів, тому реакція тоталітарного режиму не забарилася. Вона виявилася у хвилі арештів, проведених у середовищі творчої інтелігенції України, звинуваченої в “українському буржуазному націоналізмі”. У 1959 р. над діячами Об'єднаної партії визволення України відбувся закритий судовий процес, на якому до різних термінів ув'язнення було засуджено Б.Гарматюка, Я.Ткачука, Б.Тимківа, М.Площака, І.Струтинського, М.Юрчика, І.Коневича, В.Площака та інших.

Підставою для початку нових репресій проти інакомислення, національних рухів було зміцнення системи влади в країні, утвердження групи Л.Брежнєва та його оточення. У вересні 1965 р. Україною прокотилася хвиля арештів: у Києві, Одесі, Феодосії, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку. Жертвами репресій стали діячі української інтелігенції. “За задумом, – писав пізніше В.Мороз, – суди повинні були залякати і заморозити рух, як і на початку 30-х років. Вийшло навпаки: арешти і суди 1965–1966 рр. вперше показали всім, “скільки нас є” і хто ми. Справді, ці процеси були своєрідним парадом шістдесятників на очах України і всього світу”. За півроку в Україні, за різними підрахунками, було арештовано понад сто чоловік, з них засуджено вісімдесят дев'ять. Загалом у 1970–1980-х рр. Івано-Франківщина займає одне з перших місць за кількістю учасників руху опору: з 530-ти зареєстрованих в УРСР активістів-підпільників у нашому краї діяла 41 особа. Символами епохи стають Валентин Мороз, Тарас Мельничук, Опанас Заливаха, Микола Озерний. Відповіддю на масові арешти, судові справи, адміністративні переслідування стала наростаюча хвиля громадського протесту, зокрема, продовження петиційної кампанії. У листі 139 діячів науки, літератури й мистецтва, робітників і студентів Генеральному секретареві ЦК А.Косигіну, голові Президії Верховної Ради СРСР М.Підгорному від 3 квітня 1968 р. зазначалося, що судові процеси в Києві, Львові й Івано-Франківську відбулися із значними порушеннями законності та стали формою “придушення інакомислячих”⁴¹.

Широкого резонансу набула справа Валентина Мороза – викладача Луцького й Івано-Франківського педагогічних інститутів, правозахисника, двічі засудженого за публіцистичні твори, що поширювалися серед студентів і викладачів цих вищих навчальних закладів та сприяли посиленню українського національного руху.

На відкритих партійних зборах працівників Івано-Франківських виробничих майстерень Художнього фонду УРСР розглядали поведінку художників Олександра Коровая і Василя Турецького, які не осудили заарештованого за “прояви українського буржуазного націоналізму” художника Опанаса Заливахи. Своєрідною формою протесту проти русифікації в Україні було самоспалення Олексі Гірника на Чернечій горі біля пам'ятника Тарасові Шевченку в ніч з 20 на 21 січня 1978 року.

1970–80-ті рр. характеризувалися посиленням правозахисного руху. 9 листопада 1976 р. була утворена Українська група сприяння виконанню Гельсінських угод, основне завдання якої полягало в ознайомленні світової громадськості з фактами порушень прав людини на території УРСР⁴². Вихідці з Прикарпаття стали активістами Української Гельсінської групи: Я.Лесів, О.Попович, Б.Ребрик, П.Сушко та ін. Однак у кінці 70-х – на початку 80-х років відбулася хвиля арештів правозахисників.

Наступ консерваторів виявився в посиленні політико-ідеологічного контролю за всією духовною атмосферою в суспільстві, забезпечуючи ідеологічну монополію партії-держави. У 60-х роках КДБ розпочав практикувати нову форму покарання інакомислячих. За “зведення наклепів” на радянську дійсність непокірних запроторювали до спеціальних психіатричних лікарень (5936 П). Туди ж посилали на примусове “лікування” від націоналістичних переконань за участь у підпільних організаціях, як, приміром, “Спілка патріотів”, чи за “порочення радянської дійсності”. Такого “лікування” зазнав після двох тривалих тюремних ув’язнень і поет Тарас Мельничук.

Знаковою постаттю в історії руху опору на Прикарпатті був В.Чорновіл – духовний батько дисидентства в Західній Україні. У його працях (“Лихо з розуму”, “Правосуддя чи рецидиви терору” та ін.) викривалося свавілля радянської влади проти тих українських громадян, які відстоювали право свого народу на свободу й незалежність. У нелюдських умовах терору він продовжував боротьбу за національні ідеали, проводив акції громадянської непокори.

Таким чином, національно-визвольний рух в Івано-Франківську існував у дієвій формі як у вигляді підпільної чи напівпідпільної течії, так і у вигляді відкритого протистояння режимові. Причини появи й розвитку руху слід шукати в підневільному становищі України в складі СРСР як імперії. Колоніальний гніт поєднувався з тоталітарним режимом, що існував на теренах Союзу. Тому закономірно, що національно-визвольний рух був водночас і антитоталітарним за своєю природою. Кінцевою метою руху було досягнення Україною незалежності. Жорстока розправа над незгодними значно загальмувала правозахисну діяльність, але не зупинила її повністю.

Виявом агресивної суті радянського уряду стала війна в Афганістані, у якій узяла участь значна кількість мешканців нашого краю – 2 881 чол., із них загинули 82, 105 – повернулися інвалідами.

Економічний застій середини 80-х рр. і наростання руху опору тоталітарній системі змусили радянське керівництво вдатися до перебудови суспільного життя. Надмірна централізація, монополізм і диктат партійних органів, міністерств і відомств зумовили розбалансування економічних показників. Розширення виробництва відбувалося завдяки екстенсивним методам. Пріоритетність важкої й оборонної промисловості зумовила відставання інших галузей. Компартійна система вступила в суперечку з ринковими механізмами, що спричинило системну кризу в усіх сферах господарства. Спроби економічних реформ 80-х рр. (уведення нових форм господарської діяльності: індивідуальної, кооперативної, акціонерної, орендної; створення спільних українсько-зарубіжних підприємств, запровадження госпрозрахунку) були приречені на невдачу, оскільки радянська економічна система не здатна еволюціонувати й напрямку була пов’язана з необхідністю політичних реформ.

Однак СРСР не здатний був відповісти на виклик історії, оскільки реформи не виходили за межі командної системи. Соціальну програму було принесено в жертву нарощуванню військово-промислового комплексу. Намагання поєднати елементи ринкової економіки з плановою призвели до абсолютного спаду виробництва, всеохоплюючої системної кризи й остаточного краху радянського тоталітарного режиму. Хижацьке ставлення до природних ресурсів, функціонування хімічних та енергетичних гігантів перетворили промислові центри Західної України на зони екологічного лиха.

Стало очевидним, що без реального державного, у тому числі й економічного суверенітету, без повновладдя народу істотних зрушень досягти неможливо. Реформи Горбачова повинні були врятувати радянську систему, натомість підірвали гіперцентралізовану імперію.

На більшості периферій постав місцевий компартійний апарат, який жорстко пильнував власні інтереси, часом на шкоду інтересам центральної еліти.

Результатом перебудови стало усвідомлення суспільством неможливості подальшого життя в умовах тоталітаризму. Важливу роль у розгортанні політичної активності в суспільстві відіграла політика “гласності”, яка з керованої переросла в національне пробудження.

Таким чином, радянська перспектива української історії зайшла в глухий кут у результаті подій 1944–1991 рр. Активна громадсько-політична діяльність жителів нашого краю продемонструвала вагомий внесок мешканців Івано-Франківська в національно-демократичні процеси, що відбувалися в цей час в Україні.

1. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. – К., 1971; Тези обласної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю заснування м. Івано-Франківська. – Івано-Франківськ, 1987; Голубков М. Івано-Франківськ : короткий історичний путівник / М. Голубков, Г. Січкач. – Львів, 1963; Галюк Б. Івано-Франківськ : путівник / Б. Галюк, О. Шеремета. – Ужгород, 1979; Маршрутами слави Прикарпаття. – Ужгород, 1987 та ін.
2. Андрухів І. Станіславщина : двадцять буремних літ (1939–1959) / І. Андрухів, А. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001; Список реабілітованих жителів м. Івано-Франківська // Західний кур’єр. – 1991. – 5 грудня; Українська загальнонародна організація (УНФ-2) : дослідження, документи, матеріали. – Львів, 2005. – Т. 1; Миндак І. Програмні документи УНФ як джерело з історії суспільно-політичної думки українського національно-визвольного руху / І. Миндак // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. праць. Чис. 13. – К., 2006. – Ч. 2. – С. 56–67; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / А. Русначенко. – К., 1998; Українська загальнонародна організація (УНФ-2) : дослідження, документи, матеріали : у 2 т. / [упоряд. і відп. ред. Ю. Зайцев]. – Львів, 2005; Програмна концепція Українського Національного фронту, укладена Зіновієм Красівським (1964 р.) // Україна: антологія пам’яток державотворення Х–ХХ ст. : у 10 т. / [редкол.: І. Дзюба та ін.]. – К., 2008. – Т. IX; Губка І. Мої зауваження / І. Губка // Воля і Батьківщина. – 1995. – № 1. – С. 95; Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / [упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев]. – Львів, 2000; Квецко Д. УНФ у спогадах учасників підпілля / Д. Квецко // Воля і Батьківщина. – 2007. – № 1–2. – С. 13–18; Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту / Ю. Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 2; Зайцев Ю. Український Національний Фронт у боротьбі за волю України / Ю. Зайцев // Воля і Батьківщина. – 2007. – № 1–2. – С. 19–57; Русначенко А. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. / А. Русначенко // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 81–94.
3. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / І. Винниченко. – К., 1994; Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух / В. Кафарський. – Івано-Франківськ, 2002; Сергійчук В. Повернення учасників національно-визвольного руху та їхніх сімей в Україну / В. Сергійчук // Початок десталінізації в Україні (до 40-річчя закритої доповіді М. Хрущова на XX з’їзді КПРС) : матеріали “круглого столу”, 26 лют. 1996 р. – К., 1997. – С. 82–85 та ін.
4. Гаврилів Б. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Б. Гаврилів, П. Арсенич, Р. Процак. – Івано-Франківськ, 1998; Полек В. Майданами і вулицями Івано-Франківська / В. Полек. – Івано-Франківськ, 2007; Гаврилів Б. Історичні постаті Івано-Франківська / Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ; Гаврилів Б. Іван Франко в Станіславові : історико-краєзнавче видання / Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2006; Івано-Франківськ : енциклопедичний словник / [авт.-упоряд.: Карась Г. та ін.]. – Івано-Франківськ, 2010.
5. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1, оп. 23, спр. 919, арк. 74–75.
6. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. Баран. – Львів, 2003. – С. 38.
7. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. П-1, оп. 5, спр. 417, арк. 69.
8. Сергійчук В. Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955 / В. Сергійчук. – К., 2005. – С. 201.
9. Андрухів І. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х–50-х роках ХХ ст. / І. Андрухів, о. П. Кам’янський. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 203.
10. Білас І. Репресивний апарат тоталітарного суспільства у боротьбі з національно-визвольним рухом в часи Другої світової війни / І. Білас // Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА, 16–17 січ. 1993 р., Івано-Франківськ ; Стрий, 1993. – С. 21.
11. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. Баран. – Львів, 2003. – С. 36.
12. Андрухів І. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х–50-х роках ХХ ст. / І. Андрухів, о. П. Кам’янський. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 228.

13. Посацький Б. Реконструкція міст Західної України: спадщина і сучасність. (З досвіду післявоєнного сорокаліття) / Б. Посацький. – Режим доступу : <http://www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream>.
14. Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. Патриляк, М. Боровик. – Ніжин, 2010. – С. 520.
15. Брегеда М. Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953–1964 рр. / М. Брегеда. – Миколаїв, 2010. – С. 34–35.
16. Українська РСР у цифрах у 1987 р. – К., 1988. – С. 101.
17. Полек В. Майданами і вулицями Івано-Франківська / В. Полек. – Івано-Франківськ, 2007. – 148 с.
18. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 1470, арк. 15.
19. Там само. – Спр. 1648, арк. 155 а.
20. ДАІФО. – Р-388, оп. 2, спр. 32, арк. 193.
21. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – К., 2001. – С. 75.
22. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 5667, арк. 321, 322.
23. Там само. – Арк. 267, 268.
24. ДАІФО. – Р-389, оп. 1, спр. 15, арк. 66.
25. Там само. – Ф.Р-584, оп. 2, спр. 22, арк. 24.
26. Там само.
27. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. Баран. – Львів, 2003. – С. 516.
28. ДАІФО. – П-1, оп. 1, спр. 1211, арк. 17–18.
29. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. Баран. – Львів, 2003. – С. 106.
30. Там само. – С. 108.
31. Там само.
32. Там само. – С. 313.
33. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4494, арк. 4.
34. Там само. – Оп. 25, спр. 872, арк. 76.
35. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – К., 2001. – С. 236.
36. ДАІФО. – П-1, оп. 1, спр. 1211, арк. 17.
37. Андрухів І. Станіславівщина: двадцять буремних літ (1939–1959) / І. Андрухів, А. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. – С. 281.
38. Програмна концепція Українського Національного фронту, укладена Зіновієм Красівським (1964 р.) // Україна: антологія пам'яток державотворення Х–XX ст. : у 10 т. / [редкол.: І. Дзюба та ін.]. – К., 2008. – Т. IX. – С. 409.
39. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту / Ю. Зайцев // Воля і батьківщина. – 1997. – № 2. – С. 29.
40. Вирок Верховного Суду у справі Д. Квецка, З. Красівського, Я. Лесіва, В. Кулинина і М. Дяка // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / [упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев]. – Л., 2000. – 399 с.
41. Лист 139 діячів науки, літератури і мистецтва, робітників і студентів Генеральному секретарю ЦК КПРС Л. Брежневу, А. Косигінові, голові Президії Верховної Ради СРСР М. Підгорному // Україна : антологія пам'яток державотворення Х–XX ст. : у 10 т. / [редкол.: І. Дзюба та ін.]. – К., 2008. – Т. IX. – С. 454–459.
42. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод : у 4 т. – Харків, 2001. – Т. 2 : Документи і матеріали. 9 листоп. 1976 – 2 лип. 1977. – С. 22–24.

Social, political and socio-economic history of Ivano-Frankivsk in 1945–1985 is investigated in the article. The policy of the soviet government concerning to radyanizaciya of region, offensive in national and religious spheres is reflected. The branches of motion of resistance are analyzed: national, right-protective and religious. It is well-proved that Ivano-Frankivsk was one of the centers of opposition motion of resistance to the soviet mode.

Key words: *Ukrainian liberation movement, dissidents, shestydesyatnyky, right-protectors, soviet government.*

УДК 94 (477) 1990/1994:323

ББК 63.3 (4 Укр)

Стенан КОБУТА

МІСЬКА ВЛАДА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (1990–1994): ПРАВЛІННЯ “ПЕРШИХ ДЕМОКРАТІВ”

Стаття присвячена процесові розвитку міських органів самоврядування Івано-Франківська на початку здобуття Україною державної незалежності. Розглядаються питання становлення та реформування владних відносин, діяльності представників політичних партій і громадських організацій, які визначали суспільне обличчя тогочасної влади.

Ключові слова: виконавчий комітет, влада, демократичний табір, депутати, Івано-Франківськ, мер, міська рада, міський голова, націонал-демократія, самоврядування, Я.Тайліх.

У зв'язку з відзначенням у 2012 році громадськістю Івано-Франківська 350-ї річниці від заснування міста (стара назва міста – Станіславів) помітно зріс суспільний інтерес до його історичного минулого, процесів політичного, економічного, культурного розвитку. У контексті вказаної тематики автор виділяє з багатовікової історії міста короткий часовий проміжок, події якого на регіональному рівні відобразили складність і драматизм масштабної трансформації українського суспільства та держави в момент переходу від комуністичної тоталітарної до відкритої демократичної системи функціонування за умов державно-політичної незалежності України. Об'єктами дослідження є напрями й характер функціонування владних органів Івано-Франківська (обласного центру однойменної області) у період боротьби за незалежність України й у перші роки існування суверенної держави і політичні та суспільні позиції провідних політичних сил, що виступали фундаторами або опонентами тогочасної влади. З точки зору наукової розробленості теми це є, по суті, перша наукова розвідка, спрямована на з'ясування як загального процесу, так і особливостей розвитку владних відносин у місті (і частково в області) на зорі української самостійності. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли своє фактологічне чи синтетичне відображення в ряді наукових праць автора¹, однак спеціальних наукових досліджень із сучасної історії Івано-Франківська поки що немає.

Основною джерельною базою праці стали документи й матеріали органів міської влади, політичних і громадських організацій, матеріали місцевої преси, зокрема Івано-Франківської міської газети “Західний кур'єр”. Ураховуючи коротку часову віддаленість від досліджуваного періоду, різницю в оцінках подій і діяльності тогочасних посадовців та їх опонентів, ми намагалися до мінімуму звести суб'єктивний фактор власних оцінок, надавши можливість читачам осягнути дух і характер тих подій через свідчення та сприйняття їхніми безпосередніми учасниками чи спостерігачами, у ролі яких активно виступали й тогочасні друковані засоби масової інформації (ЗМІ).

Навіть за умов задекларованої в СРСР політики “перебудови” традиційна для радянської комуністичної системи організація влади ґрунтувалася на політичній монополії комуністичної партії (КПРС–КПУ) і відповідно віддавала пріоритети в загальному керівництві міст міським партійним комітетам (міськкомам партії) і їхнім очільникам – першим секретарям. Система рад, як представницьких органів державної влади і їхніх виконавчих комітетів, вважалася номінальною владною структурою, але в практичному житті була підпорядкована політичній та економічній лінії діяльності відповідних партійних комітетів. Наміри М.Горбачова шляхом проведення політичної реформи повернути радам власне управлінські функції, зробити стрижнем владної вертикалі знаходили підтримку не тільки серед представників реформаторського крила партії, але й новітніх політичних сил, що виникли на хвилі політики “перебудови”.

Політичні процеси на рубежі 1989–1990 років проходили на фоні динамічного заго-стрення відносин між двома основними політичними таборами: комуністичною владою, пред-

ставленою комітетами комуністичної партії (КПУ) і підконтрольними їм державними, господарськими й правоохоронними структурами, та національно-демократичними силами, чії представники після березневих виборів 1990 року в обласній раді народних депутатів, у багатьох міських і районних радах області отримали більшість або ж значну частину депутатських місць і через владні органи намагалися реалізувати програмні й ідейні засади демократичного табору. Перші демократичні вибори в республіці змінили не тільки обличчя представницької влади, але й ставлення до неї з боку населення². Передбачаючи зміну характеру діяльності новообраних рад, з ініціативи ЦК КПУ ще старий склад Президії Верховної Ради УРСР своєю постановою від 30 березня 1990 року вивів із підпорядкування місцевих рад органи внутрішніх справ і друковані ЗМІ³.

Новий депутатський корпус місцевих рад за професійним, соціальним, освітнім складом був достатньо строкатим, але більшість його представників усе ж сповідували гасла й ідеї демократизації владних відносин, ліквідації однопартійної монополії на владу, розвитку багатопартійності, відродження національних, культурних і духовних традицій українського народу. Від діяльності новообраних депутатів значною мірою залежала не тільки поведінка основних політичних гравців, але й суспільна думка громадськості. У контексті загальнополітичної активності громадян увага мешканців міста була прикута до роботи новообраних міської й обласної рад народних депутатів, що, на протигагу попереднім скликанням, отримали умовну назву “демократичних”.

З початком функціонування нових рад в Івано-Франківську почала формуватися відмінна від радянської схеми управління система влади, де центром прийняття рішень ставала демократично обрана міська рада (депутатський корпус і постійні депутатські комісії), а не міський комітет тогочасної КПУ. Голова ради виступав як уповноважений міської громади, здійснюючи керівництво не тільки роботою депутатів, але й впливаючи на діяльність міського виконавчого комітету. Виконком безпосередньо забезпечував реалізацію ухвал, прийнятих на сесіях міської ради, а також власних рішень щодо забезпечення господарської та комунальної життєдіяльності міста.

Установча сесія Івано-Франківської міської ради народних депутатів XIV скликання (пізніше було впроваджено новий порядок нумерації – першого демократичного скликання) розпочалася 3 квітня 1990 року. Ознакою суспільних змін стало вшанування депутатським корпусом хвилиною мовчання патріотів Прикарпаття, що віддали свої життя за волю України в попередні часи. Із 150 депутатських місць мандатна комісія підтвердила повноваження 140, по десяти виборчих округах були призначені повторні вибори. Депутатський корпус оновився майже повністю, 134 депутати вперше отримали представницькі мандати. У політичному відношенні домінували представники новітніх громадсько-політичних організацій, тільки 34 депутати були членами тогочасної КПРС–КПУ. Достатньо високим був і рівень освіченості депутатів – 112 мали вищу й незавершену вищу освіту, решта 28 – середню. За національним складом 128 осіб були українці, 12 – росіяни. За існуючою тоді процедурою із числа депутатів було обрано голову міської ради. На альтернативній основі (опонентом був депутат В.Кричун) рада більшістю голосів підтримала кандидатуру асистента кафедри обладнання Івано-Франківського інституту нафти і газу Я.В.Тайліха⁴.

Як кандидат на посаду міського голови Я.Тайліх пройшов попереднє обговорення на засіданні міської організації НРУ, отримавши підтримку присутніх, уособлював молоде покоління людей, що прагнули змінити тогочасне життя, і ці фактори відіграли важливу роль у підтримці його кандидатури на посаду керівника міськради. Заступником голови міської ради депутати обрали В.Голода, що набрав найбільшу кількість голосів із чотирьох кандидатур. Після завершення процедури обрання керівників ради депутати ухвалили рішення про підняття над будинком міськвиконкому (приміщення в той час розташовувалося на вул. Грюнвальдській) національного блакитно-жовтого прапора та підтримали звернення до новообраної Верховної Ради УРСР затвердити його державний статус.

Наступного дня на сесії міськради на альтернативній основі було обрано голову міського виконавчого комітету. Це місце посів тогочасний директор Івано-Франківського заводу тонкого органічного синтезу З.Шкутяк. Було також сформовано 20 постійних депутатських

комісій з усіх питань життя і діяльності міста. Після роботи депутатського корпусу в комісіях на черговому засіданні сесії міської ради було обрано заступників голови виконкому: Б.Ониськіва, О.Галька, О.Кравця і керуючого справами В.Волошука, а також сформовано склад міського виконавчого комітету міської ради в кількості 13 осіб, очолюваний головою міськвиконкому З.Шкутяком. Сесія затвердила голів постійних комісій, керівників структурних підрозділів міськвиконкому⁵. Таким чином, організаційні питання щодо формування керівництва й робочих органів міської влади в основному були завершені.

Через 2 дні після початку роботи міської ради, 6 квітня 1990 року, відбулася перша сесія новообраної обласної ради народних депутатів. У ході її роботи головою обласної ради було обрано керівника обласної (крайової) організації Народного руху за перебудову М.Яковину⁶. Народні обранці теж ухвалили рішення про підняття над адміністративним будинком обласних організацій (пізніше – будинок обласної ради й облдержадміністрації на вул. Грушевського, 21 (на побутовій мові мешканців міста – місцевий “білий дім”) і приміщенням Івано-Франківської ратуші (будинок обласного краєзнавчого музею) національного блакитно-жовтого прапора поряд з тогочасним державним прапором УРСР⁷. Над приміщенням міської ради на вул. Грюнвальдській установлення українського національного прапора, освяченого в кафедральному соборі УГКЦ, відбулося 7 квітня, у день християнського свята Благовіщення. А 15 квітня, на Великдень, синьо-жовті знамена були підняті над адміністративною будівлею обласної ради (там перебував й Івано-Франківський обком КПУ) і на шпилі купола колишньої міської ратуші.

На засіданні сесії обласної ради 11 квітня більшістю голосів було ухвалено “Декрет про владу”, у якому вказувалося, що обласна рада “бере усю повноту державної влади на території Івано-Франківської області”. У документі зазначалося, що рада “вважає недопустимим усяке втручання будь-яких політичних партій та громадсько-політичних організацій та їх органів у діяльність обласної та місцевих Рад народних депутатів на території Івано-Франківської області, а також у діяльність організацій і установ, що перебувають у підпорядкуванні рад”⁸. Обласні обранці фактично кинули виклик комуністичним партійним органам, що де-факто були усунуті від прямої участі у формуванні виконкомів багатьох новообраних рад.

Перші кроки представників новітніх організацій у владі мали продемонструвати комуністичній владі рішучість, з якою демократичні сили прагнули змінити ситуацію на місцях. У неділю 15 квітня 1990 року, уперше за багато десятків років, у місті відбулося урочисте відзначення одного з найбільш великих християнських свят – Великодня. Для забезпечення його святковості міською владою було рекомендовано керівникам і трудовим колективам підприємств й установ зробити понеділок і вівторок неробочими, з наступним відпрацюванням за погодженим графіком⁹. В Івано-Франківську відкрито пройшло вшанування Дня героїв, свята Трійці. Натомість, за формального дозволу міськвиконкому, досить скромно, без колишньої масової помпезності, міський комітет КПУ відзначив чергову річницю народження В.Леніна та день солідарності трудящих (1 травня).

Перший період діяльності міської влади (1990–1991 рр.) можна означити як революційно-романтичний. Депутатський корпус міської ради здебільшого переймався політичними питаннями, активно реагуючи на динамічні зміни політичної ситуації в країні, республіці й на місцях. У його середовищі сформувалася група публічних політиків, які ініціювали проведення масових політичних заходів, прийняття різноманітних заяв і звернень, за допомогою агітаційних популістських прийомів намагалися формувати суспільну свідомість жителів міста. Звичним явищем тогочасного політичного процесу в Івано-Франківську залишалися багатолюдні мітинги й віча, за участю представників депутатського корпусу, активістів політичних формувань, мешканців міста. Натомість міськвиконком і його структурні підрозділи займалися в основному господарськими питаннями, спрямовували свою діяльність на забезпечення соціально-економічного розвитку, утримання, в умовах поглиблення економічної кризи, ситуації на споживчому ринку. Ця робота, у порівнянні з депутатськими засіданнями та виступами, була складною, не публічною, до того ж мало висвітлювалася в тогочасній пресі. Закритість роботи міських чиновників нерідко спричиняла різного роду чутки та домисли, що ставали “аргументами” при з’ясуванні певних гострих питань чи ситуацій. Але в цілому і рада, і вико-

навчі структури намагалися діяти в одному напрямі, у міру можливостей змінюючи тогочасне життя.

У місті при підтримці владних органів набирал рух за департизацію та деідеологізацію (декомунізацію) підприємств, установ й організацій, навчальних закладів. Партійні організації комуністичної партії виводилися за межі відповідних установ, їхній вплив на виробниче та суспільне життя трудових колективів і молодіжних колективів середніх і вищих навчальних закладів суттєво знизився. Почали формуватися осередки нових політичних партій і громадсько-політичних організацій, більшість з яких стояла на національно-демократичних позиціях, декларуючи політичний курс на незалежність та державний суверенітет України. Значна увага міської влади й політично активних громадян приділялася процесам національно-культурного та релігійного відродження. У навчальних закладах міста активно популяризувалися ідеї повернення до принципів національної освіти, навчання дітей рідною мовою. Розширювалася сфера вживання української мови й на промислових підприємствах, в установах та організаціях, де раніше діловодство й технічна документація велися виключно російською.

Серед першочергових заходів з відновлення національного обличчя міста стала боротьба із символами комуністичної епохи й повернення в міську вуличну топоніміку прізвищ людей, причетних до його розвитку чи України в цілому. У травні, з ініціативи історико-культурницького товариства “Меморіал”, у сквері за готелем “Україна”, активісти товариства та волонтери відновили меморіальні могили на місці колишніх поховань Українських січових стрільців¹⁰. З літа 1990 року розпочалася кампанія перейменування вулиць Івано-Франківська. Суспільна дискусія, що розгорілася на шпальтах тогочасних газет, указувала на значну зацікавленість громадськості цією проблемою, гострота якої мала не тільки культурологічний, але й політичний підтекст¹¹. На сесії міської ради в кінці червня 1990 р. було ухвалено перші рішення про зміну назв ряду міських вулиць: вул. К.Маркса перейменована на М.Грушевського, вул. Тобілевича – на Страчених, вул. Соцзмагання – на Р.Левицького. Площа Урицького біля кафедрального собору отримала назву митрополита Андрея Шептицького¹². Невдовзі список перейменованих вулиць зріс, а відповідна депутатська комісія постійно розширювала перелік імовірних вулиць для майбутньої зміни назви¹³.

Боротьба представників новітніх політичних і громадських організацій не могла не зачепити й головного символу комуністичної держави – постаті В.Леніна. У тогочасній неформальній пресі, а також у новітніх періодичних демократичних виданнях постать Леніна, комуністична ідеологія й практика піддавалися масштабній критиці та розвінчуванню. Оскільки численні пам’ятники, погруддя, бюсти Леніна (типові зразки масового виробництва) буквально заповнили населені пункти в області, боротьба із цією формою радянської скульптурної ідеології ставала дієвим і достатньо ефективним способом протистояння комуністичному режимові взагалі.

Улітку 1990 року, особливо після прийняття Верховною Радою УРСР 16 липня Декларації про державний суверенітет України, подібні ініціативи озвучувалися в багатьох містах Прикарпаття та Галичини. На Львівщині, у шахтарському місті Червоноград, відповідна міська рада першою ухвалила рішення про демонтаж місцевого пам’ятника Леніну. У середині серпня подібну ініціативу підхопили й на Прикарпатті. За рішенням Коломийської міської ради, 17 серпня в місті Коломия було теж демонтовано скульптуру комуністичного вождя. У Калуші також знесли статую “засновнику Радянської держави”. Після цього бюро Івано-Франківського обкому Компартії України оприлюднило заяву, у котрій подібні рішення і дії нової влади були названі “актами вандалізму” і такими, що “не сприяють консолідації населення краю по створенню на українській землі суверенної, гуманної правової соціалістичної держави”. У заяві лунала вимога “покласти край актам глумління і вандалізму по відношенню до одного з найвеличніших геніїв людства”¹⁴.

“Війна з пам’ятниками” мала свій “фронт” і в обласному центрі. Ще в ході проведення першої сесії обласної ради народних депутатів було ухвалено рішення про винесення погруддя В.Леніна із зали засідань. На початку серпня активісти Руху та інших організацій розпочали збір підписів під вимогами знести скульптури Леніну (у місті було два “офіційних” пам’ятники – на розі тогочасних вулиць Леніна–Радянської біля готелю “Україна”, де нині пам’ятник

І.Франку, і на вул. Грюнвальдській, біля тогочасного будинку міськвиконкому й міськкому Компартії України). Виникали стихійні дискусії між прихильниками та противниками таких намірів, що нерідко набирали достатньо гострих форм. У вересні в Івано-Франківську був створений міський громадський комітет захисту пам'яті В.І.Леніна, що виступив з пропозицією провести в місті референдум з приводу доцільності демонтажу пам'ятників Леніну та їхньої подальшої долі¹⁵.

Однак уже 9 жовтня Івано-Франківська міська рада народних депутатів більшістю голосів ухвалила рішення про демонтаж скульптур В.Леніна. Така рішучість міської влади була певним чином пов'язана із загостренням суспільно-політичних відносин на республіканському рівні (початок студентського голодування, масові акції підтримки дій студентської молоді в столиці, посилення протистояння між політичними таборами). Увечері того ж дня, у присутності тисяч людей, був знесений пам'ятник біля готелю "Україна". Наступного дня демонтували пам'ятник Леніну біля приміщення міської ради і міськвиконкому. Окрім чергової заяви-протесту на знесення комуністичних символів у місті місцевих комуністів, демонтаж пам'ятників зумовив несподівану реакцію з боку невідомих "захисників вождя". Уранці 11 жовтня 1990 року в приміщення міськвиконкому були вкинуті дві бойові гранати, унаслідок вибухів пошкоджено майно, але ніхто з людей не постраждав. І міська влада, і новітні політичні сили, і громадськість міста розцінили цей терористичний акт як спробу залякування та дестабілізації обстановки в місті й регіоні¹⁶.

Правоохоронці так і не змогли розкрити цей злочин, який за своїм характером і "почерком" став непоодиноким. Наприкінці грудня 1990 року в селі Старий Угринів Калуського району невідомими було підірвано нововстановлений пам'ятник С.Бандері, а в червні 1991 р. там само вибухівкою знищено відновлений монумент провідникові ОУН.

Початок 1991 року пройшов під знаком зростання політичної активності, пов'язаної із загостренням протистояння консервативних і демократичних сил на всесоюзному рівні (криваві події в прибалтійських республіках, проведення всесоюзного референдуму з питань збереження СРСР). У лютому 1991 року частина міських обранців Івано-Франківська взяла участь у роботі об'єднаної сесії демократичних рад трьох галицьких областей ("Галицької асамблеї"), на якій обговорювалися питання регіональної співпраці та необхідності реформування існуючої системи управління на рівні областей і великих міст. У місті й області демократичними силами здійснювалася широка агітаційна кампанія проти ідеї збереження СРСР і за здобуття Україною незалежності. Результати референдуму 17 березня 1991 року продемонстрували самостійницькі настрої мешканців Івано-Франківська¹⁷. Тож головна увага й, відповідно, зусилля місцевого політикуму та населення західноукраїнських областей спрямовувалися на розв'язання ключового політичного питання, пов'язаного із здобуттям Україною політичного суверенітету.

Загострення соціально-економічної кризи в країні (так звана "Павловська фінансова реформа") вимагало від органів місцевої влади додаткових зусиль зі стабілізації ситуації та утримання під контролем процесів життєзабезпечення міст. Інфляція, тотальний дефіцит товарів широкого вжитку, перебої з постачанням окремих продовольчих товарів спричинили відновлення елементів картково-розподільчої системи в торгівлі. Запровадження з листопада 1990 року в республіці купонів одноразового використання паралельно з грошовим обігом тогочасного карбованця ("рубля") було спробою уряду республіки командно-адміністративними методами обмежити споживчий ринок від надмірної кількості вільних грошових коштів. Місцева влада змушена була вдаватися до штучного стримування купівельної спроможності громадян, запроваджуючи паралельно з купонами власні правила їхнього отоварювання продукцією масового попиту. На найбільш резонансні дефіцитні товари – цукор, алкогольна продукція, мило – міська влада запровадила свою талонну систему відпуску, а в 1991 році мешканці міста отримали на руки цілу "плахту" помісячних талонів на купівлю товарів промислової групи. Нестача багатьох товарів першої необхідності провокувала в магазинах довжелазні черги, викликаючи справедливе невдоволення в людей і зростання протестних настроїв щодо економічної політики союзного й республіканського уряду.

Гостро постало питання зміни системи місцевого управління, особливо повноважень виконкомів, однак тогочасні вищі державні органи не проявляли достатньої уваги цьому пита-

ню, обмежуючись половинчастими рішеннями. У грудні 1990 року Верховною Радою УРСР було прийнято Закон “Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування”, який залишав за радами повний контроль над діяльністю виконавчих комітетів. Натомість закон регламентував поєднання посад голови ради й голови виконкому, об’єднуючи їх повноваження в одних руках. Необхідність реалізації такої норми ухваленого положення про суміщення посад зумовила проведення повторного голосування за кандидата на посаду міського голови. Відповідно на сесії Івано-Франківської міської ради народні депутати 19 березня 1991 року переважаючою більшістю голосів (за – 114, утрималися – 4) проголосували за обрання Я.Тайліха на посаду голови міської ради й міськвиконкому, після чого він повноправно вже міг уважатися міським головою (мером) міста. Колишній голова міськвиконкому З.Шкутяк був обраний першим заступником голови міськвиконкому, а Б.Ониськіва з посади першого заступника голови міськвиконкому перевели на посаду заступника голови міськвиконкому¹⁸. Було також сформовано склад нового виконавчого комітету в кількості 19 осіб, до якого ввійшли голова, його заступники, керуючий справами міськвиконкому, а також 12 представників громадськості.

Перший рік діяльності міської влади відзначався відносно спокійною внутрішньою атмосферою. Це було зумовлене необхідністю спільних політичних дій проти політики комуністичних органів та хоч і повільним, але об’єктивним пізнанням основ управління великим містом. Але початок другого року каденції ознаменувався порушенням внутрішньої рівноваги у взаєминах між депутатським корпусом і виконавчим комітетом. Ініціатором цього виступив ряд міських депутатів від національно-патріотичних сил, які в травні 1991 року на черговій сесії міської ради гостро критикували діяльність міськвиконкому та його очільників. Один із тогочасних лідерів міської організації НРУ депутат міської і обласної рад Б.Голодюк публічно звинуватив ряд міських посадовців у непорядності та хабарництві, на що міський голова відреагував дорученням вивчити наявну в депутата інформацію для прийняття відповідних рішень¹⁹. Цей випадок, як й інші публічні висловлювання та заяви частини народних обранців, що поєднувалися із взаємними звинуваченнями, маніпулюванням політичними гаслами, указували на зростання внутрішніх суперечностей у демократичному таборі. Це можна вважати початком спершу прихованої, а згодом відвертої ворожнечі в стані представників демократичних політичних організацій у міській владі, що невдовзі розколола національно-демократичний табір, спричинивши в суспільній свідомості мешканців міста зниження авторитету й органу самоврядування, і народних обранців загалом.

Прийняття Верховною Радою України Акта проголошення незалежності України стало відліком нового етапу в діяльності міської влади. У першу чергу це пов’язувалося із зменшенням розгляду питань загальнополітичного характеру й переорієнтацією уваги депутатського корпусу на поточні проблеми міста, якими займався міськвиконком.

Почався пошук оптимальної моделі місцевого управління, який би якісно відрізнявся від традиційної спадщини радянського періоду. Проблемі реформування системи державного управління та самоврядування була присвячена й друга сесія “Галицької асамблеї” у вересні 1991 року в Тернополі²⁰. У прикарпатській пресі обговорювалися проекти та пропозиції щодо відповідних змін, але вирішальне слово залишалося за українським парламентом.

Головним завданням місцевої влади восени 1991 року стало забезпечення проведення в місті голосування стосовно всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року на підтримку Акта проголошення незалежності України та виборів першого президента України. Ця виборча кампанія проходила на хвилі емоційного національного піднесення і мала утвердити українську державну незалежність. Голосування щодо референдуму й вибори пройшли організовано, без порушень та ускладнень, що свідчило про високий ступінь політичної і громадянської культури мешканців міста²¹.

Узимку 1992 року в Івано-Франківську й області було проведено значну роботу із забезпечення реформування армійських і правоохоронних структур колишньої радянської держави, створення, відповідно до законів України, на їхній основі підрозділів Збройних сил України, прикордонної служби, Національної гвардії, місцевих органів Служби безпеки України, митної служби та ін. Упродовж зими 1991/1992 років особовий склад військових підрозділів і

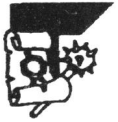
прикордонних частин склав присягу на вірність народу України. Активна участь у цьому процесі представників місцевої влади та громадськості дозволила уникнути соціальної напруги, провести цей процес у правовому полі, забезпечити відповідні умови для реформування армії та прикордонних військ.

Будівництво держави, трансформація системи влади неминуче загострювали питання зміни адміністративних, політико-правових, економічних відносин. На цілий “букет” економічних і соціальних проблем міста накладалися специфіка взаємин і протиріч з таких питань, як міська рада – міський голова/міськвиконком; обласна рада – міське керівництво (рада й мер): обласна державна адміністрація (представник президента) – міське керівництво (мер). Особливості нормативних взаємин між очільниками різних гілок влади доповнювалися ще й обставинами політичних й особистісних симпатій/антипатій і політичної лінії провідних на той час у регіоні партій правого спрямування: Української республіканської партії, Демократичної партії України, Народного руху України, Конгресу українських націоналістів та ін. Кожна із цих політичних сил прагнула оволодіти певними владними важелями в комісіях міської ради, управліннях і відділах виконавчого комітету, домогтися контролю над діяльністю державних підприємств та економічним потенціалом міста.

Особливо виразно ці прагнення проявилися під час процесу перерозподілу власності у зв'язку з проголошенням в країні курсом на роздержавлення та приватизацію основних виробничих фондів. З 1992 року об'єкти державної власності почали змінювати свого господаря (розпорядника). Загальна державна власність ділилася на власність держави, комунальну власність області (обласної громади) і комунальну власність міста (міської громади). На території міста розміщувалися об'єкти трьох розпорядників, але місто (міська влада) мала вплив тільки на свою частину. Подальша приватизація державного чи комунального майна теж була нормативною прерогативою місцевих рад. Процес перерозподілу власності був болючим і достатньо конфліктним для суб'єктів такого розподілу, непрозорим і малозрозумілим для широкої громадськості. Протистояння через конкуренцію та боротьбу за ресурси міста породжувало чимало різних чуток про так звану “тиху прихватацію”, викликало особливу увагу тогочасної місцевої преси. На фоні загального погіршення соціально-економічного становища оцінка діяльності місцевих “перших демократів” у масовій свідомості мешканців міста поступово змінювалася з позитивної до нейтральної і навіть негативної. Про це свідчили численні листи й скарги громадян у тогочасну місцеву пресу (підборки таких матеріалів були певним відображенням, соціологічного зрізу настроїв пересічних громадян).

Незважаючи на зростання економічної і соціальної напруги, міська рада продовжувала позиціонувати себе як політичний інститут. Вона активно приймала різноманітні політичні заяви, виголошувала протести з приводу перманентних загроз молодій державності з боку російського шовінізму й державного імперіалізму, питання поділу Чорноморського флоту, необхідності розширення сфери вживання української мови, засилля при владі колишніх партотократів та ін. Мало приділяла уваги потребі перебудови системи міського управління, відходу від радянської моделі врядування. Адже існуюча з радянських часів домінанта колективності при ухваленні рішень суттєво гальмувала процес оперативного розв'язання насущних проблем функціонування міського господарства. Процедури колегіального обговорення більшості питань на виконкомі, їх погодження в комісіях міської ради сильно затягували процес ухвалення рішень, а колективність їх прийняття знеособлювала особисту відповідальність, особливо за невчасні або ж за неправильні ухвали. Такий підхід знижував виконавську дисципліну й безпосередніх виконавців. Потреба в реорганізації міського виконавчого комітету, на чому неодноразово наполягало його керівництво, давала можливість посадовим особам, відповідальним за ту чи іншу ділянку роботи, самостійно вирішувати ціле коло питань і нести за це особисту відповідальність. Подібні підходи вже використовувалися в діяльності міських виконавчих комітетів сусідніх Львова та Тернополя, тож їх позитивний досвід намагалася застосувати в Івано-Франківську й команда Я.Тайліха.

Кризові явища в економіці міста вимагали швидких і дієвих рішень, але частина депутатського корпусу гальмувала відповідні рішення. Спроби міськвиконкому позбутися тотального контролю міської ради над власною діяльністю наражалися на популярські звинувачення

з боку депутатів у намаганні відособитися й узурпувати владу. Зрештою, 5 лютого 1992 року Я.Тайліх як голова міськвиконкому та його заступники подали на розгляд сесії міської ради (вона тривала кілька днів підряд) заяви про відставку. При обговоренні зазначеного питання депутатський склад ради розділився на дві приблизно рівні частини. На карб міській виконавчій владі ставилися питання слабкої роботи щодо вирішення комунальних проблем міста, загострення соціально-економічної ситуації, зловживання рядом працівників міськвиконкому своїми службовими обов'язками. Опоненти виконавчої влади звинувачували її керівництво у відсутності зусиль стосовно вирішення нагальних потреб життєзабезпечення міста та небажанні дослухатися до думки народних обранців, особливо в частині кадрових призначень²².

Головним опонентом міського виконавчого комітету виступила депутатська фракція "Рух", очолювана керівником міського НРУ Б.Голодюком. Позиція місцевих рухівців визначалася загальноукраїнською політичною стратегією тогочасної організації про конструктивну опозицію до влади з метою впливу на її роботу загалом і до демократично обраних місцевих органів (на заході країни) зокрема²³, хоч, власне, самого конструктивізму в діях критиків міського голови було небагато. Основне вістря критики спрямовувалося проти міського голови, який намагався в аргументованій формі спростувати частину звинувачень, наголошуючи, що критична ситуація в місті не найгірша й слід готуватися до складніших часів.

Співвідношення сил у міській раді було приблизно рівним і вирішального кроку жодна із сторін зробити не могла. Я.Тайліх закликав депутатів спільно з міським виконавчим комітетом зосередити зусилля на вирішенні болючих проблем міста або ж припинити повноваження депутатського складу й провести перевибори. Натомість Б.Голодюк, як один з ініціаторів голосування за відставку міського голови та його заступників, головною причиною конфлікту називав фактичне протистояння між представницьким органом (радою) і виконавчим комітетом, що шантажує депутатів власною відставкою. Загострення відносин депутати намагалися згладити шляхом утворення погоджувальної комісії, перенесенням прийняття рішення на наступний тиждень²⁴.

Зрештою, на четвертий сесійний день 68 народних обранців проголосували за відставку мера Я.Тайліха та його команди, 54 висловилися проти. Згідно із чинним законодавством, із 150 номінальних депутатів міської ради більшість не підтримала усунення вперше обраного демократично міського виконавчого комітету. Аналізуючи внутрішні причини конфлікту, журналісти визначили таку мотивацію в діях тогочасного місцевого політикуму: зведення частиною депутатів особистих рахунків з міським головою чи його командою; голий політичний популізм і відсутність у частини народних обранців відповідальності за отримані повноваження; нормальну практику внутрішньопартійної роботи (боротьби); реакцію депутатів на прояви з боку міськвиконкому тиску (пізніше подібне явище отримає звичне для України поняття "адмінресурс"), інші моменти, що визначалися позицією конкретних депутатів²⁵.

Після невдалого голосування за відставку Я.Тайліха фракція "Рух" заявила про перехід в опозицію до міського голови й міськвиконкому, про намір звернутися до Верховної Ради України з проханням дозволити проведення прямих виборів "голови Ради м. Івано-Франківська" та ініціювати місцевий референдум з питання висловлення недовіри голові міста. Я.Тайліх погодився з думкою "Руху" про потребу прямого обрання голови міської ради мешканцями міста, заявивши, що це чи не єдиний спосіб здійснення місцевого самоврядування, оскільки "система Рад себе вижила, і наша Рада є тому прикладом"²⁶. Сесія завершила свою роботу при збереженні позицій за командою Я.Тайліха, але, за оцінкою журналістів, найголовніші питання внутрішньополітичного життя міської влади залишилися нерозв'язаними.

Внутрішньополітичне протистояння в міській владі на деякий час було відсунуте на другий план новим політичним конфліктом, пов'язаним із запровадженням в області посади представника президента та формуванням нової виконавчої структури – обласної державної адміністрації (ОДА). Указом президента Л.Кравчука на цю посаду був призначений заступник голови Івано-Франківського облвиконкому В.Павлик. Це викликало незадоволення та відповідні оцінки з боку політичних сил, які підтримували голову обласної Ради М.Яковину. Оскільки владні органи обласної ради й обласної адміністрації знаходилися в Івано-Франківську, нова політична суперечка в стані місцевих демократів вилилася в серію галасливих мітингів про-

тесту, пікетувань, оприлюднення заяв, звернень тощо. Місцеві журналісти вказували на загострення взаємин між колись єдиною політичною командою, чії представники розійшлися не стільки за ідейними, скільки за службово-адміністративними чи політико-корпоративними інтересами.

Хитке “перемир’я” у міській владі було порушене під час розгляду на черговій сесії міської ради звіту виконкому за попередній рік. Під час звіту міський голова намагався не загострювати стосунки, окресливши взаємини між міською радою та міськвиконкомом короткою фразою “співпраця була”. Він висловив подяку окремим головам постійних депутатських комісій і побажання раді загалом, щоб у майбутньому співпраця була “більш дієва, більш ефективна”²⁷. Натомість рада при оцінці звіту роботи міськвиконкому за 1991 рік проявила дива демократичної процедури. Спроба депутатів оцінити діяльність міськвиконкому на “задовільно” продемонструвала антагоністичний результат: 35 – “за”, 35 – “проти”, 24 – “утрималися”. За визнання роботи на “незадовільно” проголосували 35 депутатів, 27 – “проти” і 30 – “утрималися”. Зрештою, в ухвалу міської ради було занесено компромісний варіант “звіт виконкому взяти до відома”. Його підтримали 55 народних обранців, 6 були проти й 31 утримався. Начальникам відділів і управлінь міськвиконкому, господарським керівникам міста “критичні зауваження і недоліки, висловлені депутатами, врахувати в подальшій роботі і працювати над їхнім усуненням”²⁸.

Міськвиконком “вистояв”, але це була хитка рівновага на фоні постійного загострення соціально-економічної кризи, що активно доповнювалася ескалацією напруги в політичній сфері. Серед частини депутатів-рухівців, близьких до лідера міської організації “Руху” Б.Голодюка, зростало прагнення за допомогою тиску та рішучих дій змінити ситуацію. Що в цьому прагненні було більше – віри у власну правоту чи цинічного розрахунку на підтримку знедолених (“люмпенізованих”) громадян, сказати важко. Переобраний у травні на своїй посаді Б.Голодюк у кінці червня ініціював гучну акцію міського “Руху”, що отримала резонанс на рівні області й прикувала до себе увагу владних органів, преси й простих громадян.

28 червня на площі перед адміністративним будинком (“білим домом”) семеро депутатів-рухівців: Б.Голодюк, О.Озарко, О.Смицнюк, М.Сухоробський, Й.Павелко, С.Севреї, Д.Суш розпочали голодування, висунувши ряд вимог політичного й економічного характеру, що тривало 7 днів²⁹. Серед вимог як глобальні – відставка уряду прем’єр-міністра В.Фокіна, припинення зростання цін та падіння життєвого рівня, так і локальні – відміна рішення міськради про відкриття української гімназії на базі СШ № 2, надання ефіру місцевій телекомпанії “Захід”, звільнення з посад керівників підприємств чи управлінців, що досягли пенсійного віку, надання міському “Руху” та іншим політичним організаціям приміщення під спільний партійний офіс тощо. Ця акція стала частиною загального фронту в протистоянні між обласною радою та облдержадміністрацією. Перша в особі президії обласної ради принципово підтримала голодування колег-депутатів та їхні вимоги, виступивши із заявою, у якій закликала виконавчу владу й представника президента В.Павлика “проникнутись розумінням непростой ситуації під стінами адміністративного будинку, що може мати погані наслідки для здоров’я наших колег-депутатів та призвести до подальшого погіршення соціально-політичного становища в області”³⁰. Численні плакати, на яких посадовців облдержадміністрації називали злочинцями, загострена реакція в ході дискусій на аргументи опонентів під час акції зумовили ряд конфліктних ситуацій між голодуючими та їх прихильниками й посадовцями “білого дому”³¹. Відповідь виконавчої влади області не забарилася, однак оприлюднене в пресі звернення В.Павлика не задовольнило радикалів. Протестна акція доповнилася також голодуванням частини вчителів розформованої СШ № 2, приміщення якої повинні були віддати новоутвореній українській гімназії, проти чого виступали депутати-рухівці. Акція голодування закінчилася мітингом, на якому його організатори піддали сумніву спроможність влади (і міської, і обласної) здолати існуючі труднощі, закликавши присутніх до радикальних дій.

Зрештою, на ці події відреагувала й міськрада, провівши 3 липня засідання чергової сесії, на якому розглядалося і питання вимог голодуючих. Із цього приводу була проголосована ухвала, у якій відображено позицію депутатського корпусу. Міська рада підтримала ідею відставки українського уряду, необхідність припинення зростання цін, безпідставного звільнен-

ня працівників і стабілізації соціально-економічної ситуації в країні й області. Було схвалено вимогу кадрової доукомплектації судового корпусу міста, вихід у постійний ефір місцевого телебачення приватної телестудії “Захід”, ряд інших вимог. Водночас принципове питання щодо гімназії залишилося у варіанті міськвиконкому. Рішення про виділення під гімназію приміщення СШ №2 значна частина депутатів не сприйняла, але голосів відмінити таку ухвалу в них не вистачило³². Це викликало в декотрих депутатів від “Руху” неприкриту образу та відверті погрози на адресу керівництва міськради й міськвиконкому. А тогочасні газетярі відгукнулися на липневі події загалом дуже неоднозначно. Так, “Галичина” назвала організаторів голодування та мітингу “містечковими фюрерами” і “малолітніми психопатами із шизофренічним блиском в очах та нездоровим кольором обличчя”, що сповідували “ідеї збанкрутілих політиків”, а “Західний кур’єр” відзначив, що “в повітрі запахло насиллям, як реакція вкрай знервованого і вимученого безкінечними проблемами суспільства”³³. Зрештою, про загрозу зростання люмпенських настроїв, поширення й обґрунтування радикалами думки про те, що демократію не можна завоювати мирним шляхом, а тільки насильством і кровопролиттям, про більшовицькі пошуки “ворогів” і “крайніх” указував на своїй прес-конференції і представник президента в області В.Павлик, відзначаючи тривожні симптоми нав’язування суспільству ідеї внутрішньої “братовбивчої” війни³⁴. Одним із практичних наслідків проведеного рухівцями голодування стала зміна назви їхньої фракції в міській раді на фракцію “28 червня”.

Радикальні дії “конструктивної” опозиції мали під собою відповідну суспільну легітимацію з боку населення, пов’язану з наростанням дефіциту товарів, знеціненням купоно-карбованця, зростанням цін та іншими економічними негараздами. Редакції тогочасних газет були завалені скаргами від мешканців міста на незадовільне забезпечення продовольчими й промисловими товарами, зловживання у сфері торгівлі та побуту. Нової гостроти набула “цукрова” проблема. Сам цукор у роздрібній мережі відпускався за талонною системою, але отоварити навіть виділену кількість талонів було складно. Інформація про “викидання” у торгову мережу чергової порції солодкого продукту для влади була на рівні стратегічно-секретних відомостей, нерідко викликаючи скандали чи нездоровий ажіотаж на суспільному рівні (навіть загрозу свободі слова) і довжелазні черги в продовольчих магазинах³⁵. Крім цього, і торгові працівники, і правоохоронці виявляли чимало підроблених “цукрових” талонів. Тож торговий відділ міськвиконкому прийняв рішення про відміну талонної системи відпуску цього продукту й переходу з третього кварталу 1992 року на реалізацію цукру за списками громадян. У пресі були оприлюднені адреси продовольчих магазинів та перелік вулиць і будинків, мешканці яких закріплювалися за цими торговими закладами³⁶. Така новація викликала нову хвилю невдоволення, оскільки не всі мешканці мали міську прописку чи проживали за відповідною адресою. Не сприяв такий підхід і розв’язанню проблеми, у принципі, через брак необхідних обсягів цього продовольчого товару.

Подібна ситуація була й з іншим “стратегічним” продовольчим товаром – спиртним. Ще з попереднього року діяла талонна система придбання горілки в мережі державних магазинів з розрахунку 2 пляшки (1 літр) цього продукту на одну дорослу (з 21 року) особу. Із запровадженням відпуску цукру за місцем проживання відділ торгівлі міськвиконкому ініціював аналогічний підхід і до реалізації горілчаних виробів із збереженням норми відпуску³⁷. Така практика регулювання стосувалася тільки державних торгових закладів, у комерційних магазинах ніяких обмежень, але й ціни були набагато вищими. Окрім цього, “процвітав” нелегальний продаж спиртного (у тому числі й різних сурогатів, самогонки) приватними особами біля ринків, на привокзальній площі, почали плодитися так звані “точки” – квартири в житлових будинках, де власники нелегально продавали контрафактні спиртні вироби в необмеженій кількості.

Альтернативою державній торгівлі з її регульованою розподільчою системою ставала приватна торгівля, зорієнтована на вільні ринкові ціни та вільноконвертовані грошові знаки, до яких український карбованець явно не дотягував. У місті появився ряд магазинів або ж торгових відділів, де товари продавалися за іноземну валюту чи цінники визначали вартість товару в них (із відповідним для покупця перерахунком за курсом на український карбованець). Серед перших “ластівок” вільної валютної торгівлі були магазини “Мінолта”, “Доброміль”, валютний

магазин фірми “Аускопрут”. Цінова прив’язка до іноземної валюти вберігала торгівців від швидкого знецінення українського карбованця, що девальвував чи не щодня. Оскільки офіційний Ощадний банк України регулював обіг тільки українських грошових знаків – купоно-карбованців³⁸, обіг валютних грошей і відповідне визначення курсового співвідношення національної одиниці до вільноконвертованої валюти здійснювалося на речових ринках так званими приватними мініялами (валютниками) за їхніми правилами й курсом.

Ще однією ознакою “вільного економічного плавання” стала критична ситуація на ринку нафтопродуктів. У лютому 1992 р. Івано-Франківський облвиконком прийняв розпорядження про економію паливно-мастильних матеріалів на території області, згідно з яким установлювався ліміт на придбання бензину приватними автовласниками – не більше 30 літрів у місяць за спеціальними картками-запрошеннями (для ветеранів війни й інвалідів – додатково ще 30 літрів на квартал). Із значним скороченням поставок нафтопродуктів із Білорусії та Росії його наявність на автозаправних станціях звелася до мінімуму, породивши бензиновий дефіцит. Спроби регулювати розподіл бензину через запрошення теж себе не виправдали, їх банально надрукували значно більше, ніж могло забезпечити паливом управління нафтопродуктів. За тогочасною оцінкою експертів “бензин існував сам по собі, запрошення самі по собі”, тож така форма реалізації нафтопродуктів (явно з арсеналу соціалістичного регулювання) була малоефективною.

Подібні підходи не могли виправити ситуацію, оскільки головною причиною дефіциту пального була його фізична відсутність. І не тільки в області, а в Україні загалом. Наприкінці жовтня влада області вдалася до крайніх заходів. Було заборонено вільний продаж бензину приватним автовласникам, суттєво зменшено ліміти для транспортних засобів державних і комунальних підприємств, дано завдання до початку 1993 року переобладнати вантажний державний автотранспорт на скраплений газ. Але, як зазначалось у міській газеті, “незважаючи на повне припинення реалізації бензину приватним власникам, вони ще їздять вулицями міста, і їх кількість у пропорційному відношенні до державного транспорту з кожним днем зростає”³⁹.

У липні 1992 року відбулися персональні зміни в керівництві міськвиконкому. Указом Президента України Л.Кравчука першого заступника голови міськвиконкому З.Шкутяка було призначено першим заступником голови облдержадміністрації. На роботу в ОДА перейшов і заступник мера Б.Оницьків⁴⁰.

У серпні 1992 року влада та мешканці міста урочисто відзначили першу річницю державної незалежності України. У рамках святкових днів 25 серпня місто відвідав відомий український економіст з діаспори Б.Гаврилишин, який провів для місцевих владних і господарських керівників своєрідний майстер-клас щодо проблем роздержавлення та приватизації майна. А 26 серпня президент Л.Кравчук підписав указ про утворення на базі Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника Прикарпатського університету. Цим було покладено початок створення класичного університету, який невдовзі став одним із флагманів вищої школи на Прикарпатті.

Відгукуючись на всеукраїнську політичну кампанію НРУ, 8 серпня міська організація Руху провела зібрання громадян (274 особи), на яких було проголосоване рішення про створення ініціативної групи із збирання підписів для проведення всеукраїнського референдуму щодо припинення діяльності Верховної Ради України. Були також ухвалені рішення про проведення збору підписів за відставку обласної ради (“за” 269 голосів) та Івано-Франківської міської ради (“за” 270 голосів), утворена ініціативна група, що невдовзі розпочала свою діяльність на території міста й області⁴¹.

Її діяльність суперечила потребі проведення восени 1992 року по одному з міських виборчих округів дострокових виборів народного депутата до Верховної Ради України замість вибулого депутата. Депутатське місце, після призначення його послом України в Канаді, звільнив Л.Лук’яненко. У руслі виборчого процесу активізувалися радикали з міської рухівської організації. Вони провели 2 листопада пікетування “білого дому”, спрямоване на “розвінчування ворогів нашого народу”. До числа “зрадників”, звинувачених у “комунізації”, потрапили чиновники – ще недавні кумири й лідери демократичного руху. Політичні транспаранти спрямовували свій гнів і на представників новітніх пресових видань: “Галичини”, “Західного

кур'єра", "Нового часу", "Рідної землі". Основні гасла та звинувачення рухівців були розміщені на паперових плакатах на стінах кафе "Тайстра", що вважалося на той час ледь не штабним місцем тогочасної місцевої опозиції⁴².

Складна економічна ситуація, надзвичайно низький рівень довіри до самого парламенту та збір підписів "Рухом" за його розпуск стали чи не основною причиною провалу виборів через низьку явку виборців (за тогочасним законом потрібно було не менше половини внесених до списку громадян). У неділю, 22 листопада, на виборчі дільниці прийшло всього 46 відсотків учасників, тож вибори були визнані такими, що не відбулися⁴³.

У середині грудня на обласному владному рівні відбулися кадрові зміни, що, зрештою, мали далекосяжні наслідки для суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку області в цілому. Перший демократично обраний голова обласної ради М.Яковина подав у відставку у зв'язку з призначенням його на посаду першого заступника міністра культури України в новоствореному уряді прем'єр-міністра Л.Кучми. Його місце посів обраний на засіданні обласної ради С.Волковецький – народний депутат України, голова обласної організації Демократичної партії України. Його обрання у відгуках тогочасних експертів сприймалося позитивно, із сподіванням, що новий керівник представницької гілки влади " внесе чіткий елемент конструктивізму у непрості до того, часто на грані фолу стосунки з держадміністрацією"⁴⁴. Водночас, уже на першому засіданні сесії обласної ради, яке він вів у ролі голови, пролунали тривожні, на думку присутніх журналістів, нотки стосовно майбутніх взаємин влади й преси⁴⁵.

В умовах тотального дефіциту та гіперінфляції, непевностей економічного життя "перспектива" редакції опинитися під жорстким контролем і диктатом радівських органів, від яких залежало фінансування державних ЗМІ була більш ніж очевидною. Як показали наступні події, подібний "наступ" на позицію редакційних колективів не забарився⁴⁶.

На фоні цих непростих відносин обласної ради й преси окремі випадки міських посадовців проти журналістів місцевого "Західного кур'єра" (про це газета повідомляла на своїх шпальтах) виглядали дитячими забавками, випадковим сплеском емоцій, що не мав під собою прагнення контролювати й керувати роботою газетярів. На такій мінорній ноті для перспектив місцевої преси завершувався перший рік української незалежності. Рік суспільних потрясінь, жорсткої економічної і політичної кризи в державі, тотального дефіциту, початку гіперінфляції (дві тисячі процентів річних), зростання соціальної напруженості, загострення криміногенної ситуації.

Роботу міської влади за перший рік української незалежності її очільник Я.Тайліх оцінив так: "Найголовніший соціально-політичний і економічний підсумок минулого року для Івано-Франківської міської ради полягає в тому, що ситуацію в місті при всій її неоднозначності Рада і виконком зуміли втримати в руках"⁴⁷.

Попри це місто жило, розвивалося і його мешканці з надією дивилися в майбутнє. Наприкінці грудня 1992 р. міська рада ухвалила рішення про створення міського Фонду комунального майна, на який покладалося завдання організації роздержавлення та приватизації об'єктів комунальної власності, і Контрольну комісію з питань приватизації. Головою Фонду комунального майна було обрано депутата міської ради В.Кричуна, а головою Контрольної комісії – депутата В.Луканюк⁴⁸. У січні 1993 року Івано-Франківський міськвиконком ухвалив рішення про офіційне відзначення Дня міста, визначивши день його проведення – другу неділю травня (припало на 9 травня), і затвердив програму святкування⁴⁹.

У переддень Різдва 1993 року Івано-Франківськ уперше відвідав Президент України Л.Кравчук. Він узяв участь у презентації Прикарпатського університету, побував на хутовому виробництві в Тисмениці, провів зустріч з керівниками місцевих державних адміністрацій. Його візит можна вважати формою підтримки представника президента в області В.Павлика й очолюваної ним виконавчої структури в політичному протистоянні з обласною радою⁵⁰.

Свої претензії до міської виконавчої влади продовжували висловлювати й міські рухівці, які ініціювали збір підписів за проведення міського референдуму з висловлення недовіри міському голові Я.Тайліху. Цьому передувала активна агітаційно-інформаційна діяльність рухівців, спрямована на спонукання обраних за підтримки "Руху" у 1990 році депутатів міської

ради в письмовій формі підписатися за відставку мера на спеціальному бланку в офісі “Руху”. Тих, хто проігнорував цю вимогу, провід міської організації ляжав рішенням проводу міського “Руху” про “позбавлення представництва від демблоку всіх депутатів, які підтримують Я.Тайліха”⁵¹.

Упродовж двох місяців ішов процес збору підписів за проведення місцевого референдуму щодо відставки голови міськвиконкому й 23 березня Б.Голодюком була оприлюднена інформація про 25 тисяч підписів за референдум, заява про готовність Центральної виборчої комісії в якості “експерименту” провести в Івано-Франківську прямі вибори голови міської ради й міськвиконкому, а також традиційні вже закиди на адресу міського голови Я.Тайліха. До цього дивним чином додалася ініціатива органів міської та обласної прокуратури про перевірку фактів порушень у роботі міськвиконкому, зокрема в частині нібито незаконного надання житла окремим громадянам, перша інформація про яку була спочатку вивішена на рухівському “кубі гласності” на Вічевому майдані міста, а вже згодом в установленому порядку скерована на розгляд спеціальної комісії для перевірки ймовірних фактів⁵².

Усе це скидалося на добре сплановану політичну акцію з елементами психологічного тиску на Я.Тайліха та його команду з метою паралізувати роботу міськвиконкому. Подібні політична й психологічна атаки були здійснені й на керівництво обласної держадміністрації, а оскільки натхненниками й виконавцями подібних дій виступали одні й ті самі політичні сили та дійові особи, то місцевим журналістам не складало особливих труднощів виявити справжнього ініціатора та модератора цього соціально-політичного замовлення⁵³. Фактично мова йшла про відкриту конфронтацію між представницькими та виконавчими структурами і на рівні області, і на рівні міста, де ініціативна сторона, представлена депутатським корпусом від політичних партій правого спрямування, прагнула повністю контролювати діяльність і облдержадміністрації, і міськвиконкому, які знаходили між собою точки порозуміння та взаємодтримки. В умовах економічної кризи, коли на останніх лягав основний тягар повсякденної роботи щодо забезпечення життєдіяльності регіону й обласного центру, їхні опоненти використовували як помилки й промахи своїх візаві, так і відвертий політичний і соціальний популізм, з метою продемонструвати себе “захисниками й виразниками” народних мас.

Наступні події в суспільно-політичному житті міста продемонстрували згуртованість саме команди міського голови. Перевірка відповідною комісією підписних листів громадян за проведення міського референдуму про недовіру міськвиконкому виявила майже десять тисяч сфабрикованих підписів і міська рада відхилила пропозицію щодо його проведення. Велика група народних депутатів різних рівнів і представників ряду політичних партій і громадських організацій рішуче виступила на захист і підтримку міського голови та його соратників, засудивши дії “самозваних “вождів” і “лідерів”, спрямовані на ескалацію правового нігілізму й громадського непослуху, на профанацію демократії та загальноприйнятих норм політичної діяльності”⁵⁴. Міськвиконком надіслав у Генеральну прокуратуру України листа, у якому вказувалося на втягування органів прокуратури міста й області в політичну діяльність і винесення неправомірних оцінок щодо роботи міського голови Я.Тайліха та членів міськвиконкому⁵⁵.

На черговій сесії міської ради прокурор міста Д.Петрович вніс на її розгляд відповідне прокурорське подання про факти зловживання головою та членами міськвиконкому влади при вирішенні питання надання окремим громадянам житла та вимогу прийняти відповідне рішення про усунення з посади цих осіб. Така позиція прокуратури викликала бурхливе обговорення в депутатському корпусі, а головуючий Я.Тайліх наполіг на процедурі голосування з питання довіри/недовіри до нього як керівника міськвиконкому. Результати голосування: за звільнення голови міськвиконкому проголосувало 25 депутатів, проти – 63, утрималися – 16, тогочасними аналітиками було розцінено як “катастрофічне падіння авторитету “ультрареволюціонерів” в депутатському корпусі міста і одночасно як перемогу тверезих, реально мислячих демократичних сил, серйозну трансформацію поглядів депутатів на процеси, що відбуваються в місті, і роль у цих процесах Я.Тайліха”⁵⁶. Сам Я.Тайліх, оцінюючи тривалу боротьбу опонентів, заявив, що “фракція (“Руху”. – С.К.) втратила багато часу, за який свою організацію можна було зробити сильнішою, і в мене його забрали не менше”⁵⁷.

Після цього політичне протистояння й напруга в міській раді та її стосунках із виконкомом значно знизилися, а керівництво міста отримало можливість приділити більше уваги тогочасним гострим проблемам міста.

Одним із ключових питань залишалася проблема задовільного функціонування комунального господарства міста. Спроби його реформування впиралися, у першу чергу, у слабку матеріально-технічну й фінансову базу наявних ремонтно-будівельних управлінь. На відміну від інших міст, де відповідна комунальна база опиралася на підтримку потужностей великих промислових підприємств, в Івано-Франківську діючі ремонтно-будівельні управління не могли забезпечити якісного виконання робіт по заявках житлово-експлуатаційних організацій. Системна економічна криза “ударилася” по багатьох промислових підприємствах, нівелювавши їх потужності. В умовах припинення оновлення машинного парку, проблем з робочими кадрами, недостатнім фінансуванням, низькою рентабельністю ремонтних робіт комунальна сфера міста опинилася у важкому стані. Спроби міськвиконкому здійснити реформування цієї галузі залишалися нереалізованими. Коштів міського бюджету не вистачало на найнеобхідніші соціальні видатки, тож доводилося мізерні кошти спрямовувати на утримання того, що функціонувало ще з попередніх часів.

Зрозуміло, що відсутність дієвих кроків з реформування міського господарського та комунального комплексів, на фоні прогресуючої економічної кризи й галопуючої інфляції, у першу чергу уособлювалася у свідомості громадян з низькою ефективністю діяльності тогочасної міської влади. Окремі здобутки сприймалися швидше як виняток ніж відповідальна робота. Улітку 1993 року в місті відкрився перший приватний готель міжнародного класу “Роксолана” на вул. Грюнвальдській. У тому ж році Івано-Франківськ вийшов на лінію міжнародних пасажирських авіаперевезень, відкривши міжнародний повітряний маршрут з британським містом Манчестер.

До другої річниці незалежності було приурочено задачу в експлуатацію останнього в місті шкільного комплексу-новобудови – приміщення СШ № 25 у мікрорайоні “Каскад”. У лютому 1994 року, після гострої суспільної дискусії, Івано-Франківське управління магістральних газопроводів передало в розпорядження першої української гімназії приміщення, збудоване словацькими будівельниками в мікрорайоні “Пасічна”. Передбачалося, що ця частина мікрорайону невдовзі стане центром новобудов цілого кварталу, однак далі намірів справа не пішла. У місті розпочався процес приватизації малих державних і комунальних підприємств, що спрямовувався на пошук ефективного власника-виробника й надання якісних послуг. Проїшли перші аукціони, де право приватизації об’єктів насамперед отримували їхні трудові колективи. За визнанням експертів і багатьох політичних діячів, владній команді міста вдалося в цілому втримати ситуацію в руках, не допустити стрімкого закриття промислових підприємств, зростання масового безробіття. Зрештою, Івано-Франківськ залишався частиною великої країни, де вирувала криза, тож принципово не міг бути винятком у тогочасних тенденціях суспільного та соціально-економічного розвитку.

Навесні 1994 року в країні відбулися позачергові парламентські, а в червні – позачергові президентські вибори й вибори до місцевих рад. 26 червня 1994 року мешканці Івано-Франківська обирали новий склад депутатського корпусу міськради, а також, за новим законодавством, міського голову (голову ради й міськвиконкому) прямим голосуванням. Основними суперниками в боротьбі за посаду мера Івано-Франківська стали чинний міський голова Я.Тайліх і висуванець домінуючих на той час в області партій правого спрямування Б.Борович. У загалом рівній виборчій боротьбі тодішня міська виборча комісія віддала перемогу Б.Боровичу, за якого проголосували 39,5 відсотка виборців, Я.Тайліх посів друге місце, набравши 27,4 відсотка. Прихильники Я.Тайліха та й сам претендент не погодилися з висновком міськвиборчому, оскаржували рішення в судовому порядку. Судовий процес оскарження результатів виборів набрав затяжного характеру. Натомість 5 липня 1994 року новий склад міської ради та міськвиконкому, очолюваний новообраним головою Б.Боровичем, приступив до виконання своїх обов’язків. Починався новий етап у розвитку міської влади міста.

1. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988–2001) / С. Кобута // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 34–47; його ж. Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989–1990 роках // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 76–94.
2. Кобута С. Демократичні вибори в Україні 1990 року. Особливості проведення та наслідки / Степан Кобута, Лариса Кобута // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 35–45.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 11, спр. 5455, арк. 40–43.
4. На сесіях Рад // Прикарпатська правда. – 1990. – 6 квіт.
5. Там само.
6. Сесія обласної ради народних депутатів // Прикарпатська правда. – 1990. – 7 квіт.
7. Про встановлення українського національного прапора. Рішення обласної ради народних депутатів від 6 квітня 1990 р. // Прикарпатська правда. – 1990. – 14 квіт.
8. Сесія обласної ради народних депутатів // Прикарпатська правда. – 1990. – 13 квіт.
9. Звернення обласної ради народних депутатів до громадян області // Прикарпатська правда. – 1990. – 14 квіт.
10. Круцик Р. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини / Р. Круцик. – К., 2009. – С. 190–193.
11. Своєрідним прологом до таких подій можна вважати серію публікацій у пресі під спільною назвою “Ім'я нашого дому” місцевого журналіста В. Назарчука (Назарчук В. Ім'я нашого дому / В. Назарчук // Прикарпатська правда. – 1990. – 18, 21, 23 берез.). Автор аналізував тогочасні назви вулиць і площ обласного центру Прикарпаття в контексті пошуку відповіді на актуальне питання – наскільки їхні імена визначали історичне й духовне обличчя міста. В. Назарчук сформулював конструктивну модель міської топоніміки: “Місто, як і людина, повинно бути індивідуальністю, особистістю, зі своїм обличчям, характером, долею, національністю. Мені б хотілося, щоб по назвах його вулиць, як по борознах на долоні, можна було прочитати його лінії долі, його лінії серця, лінії розуму, згадати падіння і велич, передбачити майбутнє”.
12. Аргументуючи такі зміни, начальник відділу культури міськвиконкому М. Когутяк відзначала, що подібні кроки влади спрямовані на відродження національного духу, а “повернення несправедливо забутих імен – перший крок до національного прозріння. Ми повинні навколо них єднатися” (Федьків Б. Вулицю перейменовано // Прикарпатська правда. – 1990. – 26 лип.).
13. У березні 1991 року депутати міської ради повернули попередню назву вулицям: Гагаріна – Вовчинецька, Камо – Низова, Єреванська – Вірменська, Бабушкіна – Пасічна. Було перейменовано вулиці Крупської – на Академіка Гнатюка, Дарвіна – на Марії Підгірянки, Цимбалюка – на Леся Курбаса, Павлика Морозова – на Євгена Озаркевича, Белінського – на Драгоманова. У планах ініціаторів перейменування було понад двісті вулиць міста, що мали назви російських і радянських діячів, представників комуністичного й революційного руху, учасників Великої вітчизняної війни. Ініціатори перейменування аргументували своє бажання потребою відновлення колишніх історичних назв вулиць і площ міста, а також заміни назв тих діячів, що не мали ніякого відношення до міста чи краю на представників українського національно-політичного й культурного руху, місцевих уродженців чи визначних осіб, які жили в місті або на Прикарпатті та прислужилися їхньому розвитку (Арсенич П. Вулиці міста одержують нові назви // Західний кур'єр. – 1991. – 21 берез.; Ухвала п'ятої сесії міської ради народних депутатів “Про перейменування вулиць” // Західний кур'єр. – 1991. – 30 берез.).
14. Заява бюро Івано-Франківського обкому Компартії України // Прикарпатська правда. – 1990. – 25 серп.
15. До народних депутатів міста Івано-Франківська та області // Прикарпатська правда. – 1990. – 29 верес.
16. Вибухи у міськвиконкомі // Прикарпатська правда. – 1990. – 12 жовт.
17. За союзний бюлетень про збереження СРСР в місті проголосували 29,2% учасників, за галицький – про повну незалежність України – 81% виборців. (Результати референдуму // Галичина. – 1991. – 20 берез.).
18. Ухвали Івано-Франківської міської ради народних депутатів // Західний кур'єр. – 1991. – 21 берез.
19. Гордієнко В. Часи компромісів минули? / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1991. – 8 трав.
20. Яковина М. Про реорганізацію системи державної влади і місцевого самоврядування / М. Яковина // Західний кур'єр. – 1991. – 7 верес.
21. Участь у голосуванні 1 грудня взяли 148 540 виборців міста (90% внесених до списків). З них 141 375 (95,3%) підтримали незалежність, 5 425 (майже 4%) проголосували проти. Частина учасників голосування 300 бюлетенів забрала із собою “на пам'ять”. У президентських перегонах лідером довіри іванофранківців виявився В. Чорновіл – 91 482 голоси (61,7%), за переможця Л. Кравчука віддали свої голоси 30 013 учасників (20,3%), на третьому місці опинився Л. Лук'яненко – 11 662 голоси (7,8%).

22. Голова Івано-Франківської міської ради п. Ярослав Тайліх і його команда подали на вчорашній сесії міської Ради у відставку // Західний кур'єр. – 1992. – 6 лют.
23. Войтик В. Рух: крок вперед, два назад / В. Войтик // Західний кур'єр. – 1992. – 6 лют.
24. Практично безрезультатно закінчився третій день роботи сесії Івано-Франківської міської Ради народних депутатів // Західний кур'єр. – 1992. – 8 лют.
25. Гордієнко В. Сесія Івано-Франківської міської ради: день роботи четвертий і п'ятий / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1992. – 13 лют.
26. Гордієнко В. Дев'ята сесія Івано-Франківської міської ради у вівторок закінчила свою роботу / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1992. – 20 лют.
27. Про роботу виконавчого комітету міської Ради народних депутатів за 1991 рік // Західний кур'єр. – 1992. – 23 квіт.
28. Ухвала десятої сесії Івано-Франківської міської ради народних депутатів “Про роботу виконавчого комітету від травня 1991 по травень 1992 року” // Західний кур'єр. – 1992. – 7 трав.
29. Під стінами “Білого будинку” голодують сім депутатів-рухівців // Західний кур'єр. – 1992. – 2 лип.
30. Заява президії Івано-Франківської обласної ради // Західний кур'єр. – 1992. – 2 лип.
31. Прес-конференція п. Колтика, секретаря держадміністрації // Західний кур'єр. – 1992. – 4 лип.
32. “Про ситуацію в місті у зв'язку з акцією протесту групи депутатів обласної та міської рад”. Ухвала одинадцятої сесії // Західний кур'єр. – 1992. – 4 лип.
33. Василенко Г. В повітрі запахло насильством / Г. Василенко // Західний кур'єр. – 1992. – 4 лип.
34. Там само.
35. Гордієнко В. Заступник голови міськвиконкому О. Галько позавчора зробив спробу поставити редакцію “на місце” / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1992. – 11 черв.
36. Цукор: новий порядок продажу // Західний кур'єр. – 1992. – 9 лип.
37. Всім, хто купує і продає горілку, на замітку // Західний кур'єр. – 1992. – 28 листоп. – 4 груд.
38. Поступово в широкому вжитку утвердилася назва карбованець. 16 листопада 1992 року Указом Президента Л. Кравчука купоно-карбованець визнавався єдиним законним засобом платежу на території України, а Національний банк України на початку 1993 року дав роз'яснення, що вітчизняний платіжний засіб офіційно має назву “український карбованець”, слово ж купон стосувалося форми існування грошової одиниці, на зразок банкнота, казначейський білет, монета тощо // Західний кур'єр. – 1993. – 16 січ.
39. Тиждень // Західний кур'єр. – 1992. – 31 жовт.
40. Їхні місця впродовж майже чотирьох місяців залишалися вакантними, і тільки наприкінці жовтня на засіданні міськвиконкому першим заступником голови міськвиконкому був затверджений до цього виконуючий обов'язки В. Голод, а на його функціональне місце заступника – новопризначений Я. Павлюк. Однією з причин такого затяжного пошуку кандидатів на заступників представники міськвиконкому називали досить низьку зарплатню чиновників – 5 700 крб. у місяць. (Тиждень // Західний кур'єр. – 1992. – 31 жовт.). Для порівняння, середня зарплата директорів держпідприємств міста станом на четвертий квартал 1992 р. була не нижча за 45 тис. крб, місячна платня керівника Івано-Франківського швейного об'єднання складала 67 тис. 312 крб, “Карпатагромаш” – 59 тис. 932 крб, заводу “Металопласт” – 52 тис. 924 крб. При цьому в грудні 1992 року офіційна зарплата українського президента була в межах 20 тис. крб (Владко З. Від кожного – по здібностях, кожному – по трохи, а директорам – більше // Західний кур'єр. – 1993. – 3 квіт.).
41. Нас чекає новий референдум? // Західний кур'єр. – 1992. – 10 верес.
42. Тиждень // Західний кур'єр. – 1992. – 3 листоп.
43. У міськвиконкомі // Західний кур'єр. – 1992. – 28 листоп. – 4 груд.
44. Гордієнко В. Новий спікер і преса: стосунки обіцяють бути непростими / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1992. – 19 груд.
45. Так за ініціативою С. Волковецького радою були внесені зміни до регламенту обласної ради стосовно юридичного статусу газети “Галичина” з перетворенням її виключно на друкований орган обласної ради (співзасновником газети з травня 1990 року виступав і редакційний колектив газети). Щодо інших місцевих газет в області, ним було наголошено (і на це одразу звернули увагу газетярі), що “радівські видання повинні працювати на державу”. Такий підхід новообраного високопосадовця породив у журналістських колах прогноз, що “певний пресинг, якого вже найближчим часом можуть зазнати видання Рад, призведе до ослаблення тих паростків свободи, якої “вкусили” засоби масової інформації в результаті загальної демократизації суспільства” (Гордієнко В. Новий спікер і преса: стосунки обіцяють бути непростими / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1992. – 19 груд.).
46. Головний редактор “Західного кур'єра” так оцінив ініціативи нового голови облради: “Короткий виступ спікера на сесії облради у вівторок, в якому він у різкій формі заперечив право журналістів

- радівських видань мати власну точку зору на роботу Ради і прямо їй недвозначно запропонував незгодним піти в інші газети, розставив усі крапки над "і" (Гордієнко В. Новорічне "привітання" журналістів "Галичини" головою обласної Ради Степаном Волковецьким кинуло їх в шок / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1993. – 1 січ.).
47. Західний кур'єр. – 1993. – 13 лют.
 48. Про фонд комунального майна. Ухвала XII сесії Івано-Франківської міської ради // Західний кур'єр. – 1993. – 1 січ.
 49. 9 травня – День міста Івано-Франківська // Західний кур'єр. – 1993. – 22 січ.
 50. Гордієнко В. "Що стосується чуток про мій перехід на іншу роботу, то це вигадки від початку до кінця..." / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1993. – 30 січ.
 51. Голодюк Б. З 25 січня 1993 р. провід НРУ м. Івано-Франківська виходить з ініціативою про позбавлення представництва від демблоку всіх депутатів, які підтримують Я. Тайліха... / Б. Голодюк // Західний кур'єр. – 1993. – 30 січ.
 52. Міський Рух: рубікон перейдено // ЗК. – 1993. – 27 берез.; Драган Н. "...це було соціально-політичне замовлення, яке прокуратура добросовісно виконала"... / Н. Драган // Західний кур'єр. – 1993. – 27 берез.
 53. Гордієнко В. Депутатські фракції Руху та Конгресу українських націоналістів облради переходять у відкритий наступ на президентські структури влади в області / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1993. – 27 берез.; Інформація представника президента в області Василя Павлика сесії обласної ради // Західний кур'єр. – 1993. – 31 берез.; Співдоповідь депутата обласної ради Василя Скрипничука // Західний кур'єр. – 1993. – 31 берез.
 54. Звернення до громадськості, трудових колективів, усіх жителів міста Івано-Франківська та депутатів міської ради народних депутатів // Західний кур'єр. – 1993. – 10 квіт.
 55. Генеральному прокурору України п. В. Шишкіну // Західний кур'єр. – 1993. – 10 квіт.
 56. Гордієнко В. Редакційна стаття / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1993. – 17 квіт.
 57. Гордієнко В. Я. Тайліх: Ми маємо полюбити наше місто щирою, безкорисливою любов'ю / В. Гордієнко // Західний кур'єр. – 1994. – 7 трав.
 58. Результати виборів голови Івано-Франківської міської ради // Галичина. – 1994. – 5 лип.

The article highlights the process of development of Ivano-Frankivsk local self-government at the early stages of gaining of the Ukrainian independence. The problems of the formation and reformation of the authoritative relations, the activity of the political parties' and public organizations' representatives, who determined the public image of the authority of that time, are studied.

Key words: *Ivano-Frankivsk, executive committee, authority, democratic camp, mayor, local council, national-democracy, self-government.*

УДК [323.21] (477.8) “1654/1959”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Іван **МОНОЛАТІЙ**

ЄВРЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА СТАНИСЛАВОВА (СТАНІСЛАВА)

У статті охарактеризовано політичне, соціально-економічне та культурне становище єврейської громади Станиславова у період середини XVII ст. – середини XX ст. Визначено локалізацію єврейської громади, її соціальну структуру, з'ясовано особливості етнічного бізнесу євреїв та міжетнічної конкуренції. Проаналізовано процеси інституціоналізації партійного представництва єврейства, визначено його політичну свідомість. Простежено катастрофу євреїв міста під час Другої світової війни.

Ключові слова: євреї, місто, етнічний бізнес, сіонізм, Голокост, Станиславів, Станіслав.

Єврейська громада зайняла свою нішу в “чужому” семантичному просторі польсько-вірменського й австро-українського Станиславова, додаючи йому виразного забарвлення. Складаючи вагому частину поліетнічного міського населення Станиславова до Другої світової війни, місцеві євреї мали помітний вплив на формування міського соціуму. Одночасно, упродовж століть, під впливом місцевих традицій вони формували свою етнічну культуру міста на перетині християнства та юдаїзму¹.

Етносоціальна структура населення Станиславова завжди була строкатою. Адже різні прошарки мешканців були дуже несхожі за місцем і становищем у міській ієрархії (містяни, шляхта, духовенство, селяни-утікачі й оброчні селяни, бюргерство, плебейські маси), родом занять (ремесло, торгівля, служба в органах управління – у багатих містян і шляхти, випадкові заняття тощо), національною та релігійною належністю (українці, поляки, євреї, вірмени, німці; православні, католики, юдеї). Імовірно, що перші поселення євреїв на теренах сучасного Івано-Франківська розпочалися приблизно в XIV ст. Нащадки Авраама прибували на майбутні міські терени як з півдня – Молдавії і Валахії, так і з Північного Заходу – території, які входили до складу Речі Посполитої.

Уперше в історичних джерелах євреї в Станиславові згадуються в міській грамоті 7 травня 1654 р. Засновник міста, галицький староста гетьман Андрій Ревера Потоцький дозволив їм селитися у місті, а також надав землю під будівництво. Релігійну недоторканість місцеві юдеї отримали 9 листопада того ж року спеціальною грамотою католицької церкви (*neminem ad exercitum liberum religionis admittendi*). А вже 17 вересня 1662 р. А.Потоцький підтвердив довічне право євреїв проживати в Станиславові й торгувати, користуючись однаковими можливостями з поляками, русинами-українцями чи вірменами². Цією грамотою він звільнив юдеїв від податків. Євреї мали у місті власну вулицю поблизу валу, три молитовні будинки, а також синагогу, аптеки, крамниці. Було дозволено займатися підприємництвом, пов'язаним із золотом, сріблом, хутрами, одягом і капелюхами. Усе це вони могли тоді продавати у своїх будинках чи крамницях, однак не на Ринковій площі. Тільки єврейські різники й пекарі мали такий привілей, однак не без зиску для власника міста, адже вони розраховувалися за це право, поставляючи товари до його палацу. Торгувати можна було щодня, окрім християнських свят, коли крамнички відкривалися тільки після закінчення богослужіння. За муром, на дорозі, що вела до Тисмениці, місто виділило ділянку під юдейський цвинтар. Там саме була і єврейська лазня. Ця ж грамота дозволяла євреям за 2–3 злоті річної плати відкривати гуральню для виробництва лікерів, медів, горілки. Те ж стосувалося і власників млинів. Євреї могли купувати будинки християн і продавати будинки християнам, що на той час було рідкістю. У разі пожежі вони мали брати участь в її ліквідації³.

Поширеним серед станиславівських євреїв було також пекарське ремесло, адже виробництво пекарської продукції для їхніх потреб не вимагало спеціального дозволу міської влади. Випікання святкових хал і маці було предметом особливої турботи кагалу. Дуже популярним було ремесло різників. Різники Станиславова 24 квітня 1664 р. отримали від А.Потоцького

привілей заснування своєї гільдії, хоча головою гільдії міг бути тільки римо-католик. Разом з гільдією єврейські різники отримали 12 яток на ринку, а в травні 1722 р. – ще 12 яток. Із ритуальних причин євреї споживали лише передню частину худоби, а решту м'яса продавали дешевше, конкуруючи з іншими місцевими різниками⁴. Більшість євреїв працювала шевцями, чоботарями, ковалями, різниками, гробарями, музикантами, смолярами. Ще єврейські ремісники часто виробляли пояси, гудзики й тасьму.

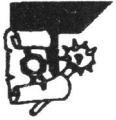
Наприкінці XVII ст. єврейський квартал містився коло Тринітарської площі поблизу міських валів. Коло них євреї побудували свою першу (дерев'яну) синагогу, лазню, доми рабина, служки при синагозі й лікаря. Оскільки єврейська дільниця зосереджувалася довкола синагоги, то вона згадується в записках мандрівника й дипломата У. фон Вердума вже під 1672 р.⁵

Станиславівські євреї, зазвичай, були лояльними до королівської і місцевої польської влади. Вони вбачали в ній захисника й арбітра в конфліктах між християнами та гебреями, зокрема, у господарській царині. Але це настане трохи пізніше. А до того часу всі містяни були одностайні у відстоюванні власних інтересів. Адже під час війни між Річчю Посполитою та Оттоманською Портою 1683–1699 рр. наказ бурмистра про оборону міста стосувався всіх мешканців: “Кожен, чи то юдей, чи християнин, мають мати справну зброю і два літри пороху”⁶. Однак, незважаючи на це, місцеві євреї, які побачили в подальших війнах між гетьманом Богданом Хмельницьким, польськими королями Августом II та Станіславом Лещинським загрозу своєму економічному стану, почали залишати місто. Саме за це не-юдеї звинуватили їх у погіршенні економічного достатку Станиславова.

У 1716 р. місцеві поляки поскаржилися Ю.Потоцькому на євреїв, які, на їхню думку, деморалізували місто. Вони вимагали накладення на юдеїв податків, які б відповідали їхнім прибуткам: “Юдеї проникли у всі сфери підприємництва і домінують у них. Християни не мають змоги поліпшити своє становище та свої економічні умови. Вони не можуть самі себе забезпечувати, а тому мусять закладати свої будинки юдеям”⁷. Так, у травні 1736 р. у проханні до Й.Потоцького вірмени наголошували “на певних труднощах і прикростях, котрі щораз більше походять від жидівської синагоги, яка вправно захоплює всіляку торгівлю і шинки, які лиш може знайти, так що християни не мають способу рятуватися і здобувати успіх”⁸. Тому міська рада заборонила євреям винаймати нерухомість без спеціального дозволу власника міста, відкривати корчми та заїжджі двори в будинках, які вони винаймали у вірмен. До того ж суперечності між юдеями й християнами зросли після розпорядження від 24 квітня 1743 р., яким вірменам дозволили збудувати власну церкву коштом євреїв – спеціальним податком у тисячу злотих на рік. А що церкву будували 20 років, то юдеї сплачували цю суму щороку аж до 1762 р.⁹

Мабуть, перші сутички між юдеями й християнами, а відтак і напади на євреїв відбулися ще 1719 р. Через це похоронне товариство “Хевра Кадіш” заборонило своїм членам винаймати приміщення під крамниці в будинках християн. Певною мірою міжетнічна та міжконфесійна напруга в тогочасному Станиславові зростала. Відтак Ю.Потоцький заборонив євреям скуповувати майно не-юдеїв і мандрівників. Євреї мусили закрити заїжджі двори, більшість з яких винаймали в християн¹⁰. Хоча, як бачимо зі статистики, 1732 р. єврейський кагал Станиславова складав 1 470 душ. А загальна кількість населення була 3 321 мешканець, з яких 1 518 поляків і русинів-українців, 333 вірменина¹¹.

Опосередкованим наслідком польсько-єврейського суперництва в царині торгівлі стали й обмеження стосовно діяльності юдейської громади, формально пов'язані з будівництвом синагоги. Їх узагальнив привілей станиславівській юдейській громаді львівського римо-католицького архієпископа В.Сераковського від 28 червня 1761 р.¹². Зокрема, ним установлювалося, що в неділю, із суботи на неділю та церковні свята орендарі, продавці горілчаних виробів, пекарі не мають права торгувати або виробляти товари для продажу чи власних потреб. Усім іншим євреям-містянам, які займалися торгівлею, заборонили впродовж недільного чи святкового дня відчиняти свої крамниці, а також займатися публічною торгівлею перед власним будинком або його воротами (ст. 3). Про обмеження свободи віровизнання свідчили й ті статті привілею, які вказували, що під час процесії на свято Божого Тіла або в разі, коли римо-католицький священник іде чи їде до хворого з Найсвятішими Тайнами, юдеї мусять заховатися у своїх помеш-

каннях і зачинити вікна (ст. 4). Дійшло до того, що юдеям заборонили запрошувати до себе в помешкання християн і самим до них приходити. Якщо ж такі випадки трапилися, то, скажімо, щодо християн, які їли чи пили в євреїв, передбачалася церковна відповідальність, а самі особи вважалися такими, що впали в гріх перед церквою (ст. 6). Євреям заборонялося в будь-якому випадку говорити образливі слова щодо християн, а також використовувати проти них фізичну силу (ст. 7). Юдеї мусили ховати своїх небіжчиків до сходу чи вже після заходу сонця (ст. 8)¹³.

Незважаючи на такі обставини, євреїв у Станиславові більшало й селилися вони вже не лише довкола храму. Стара синагога, збудована 1665 р., була вже замала, а тому в 1717–1721 рр. розпочалося будівництво нової (знову дерев'яної) синагоги й нового кварталу – біля Тисменицької брами. Архітектура дерев'яних божниць найповніше серед інших видів єврейського мистецтва відтворювала духовне життя численної громади. Ці унікальні, шляхетної простоти й оригінальності будівлі, які до наших часів не збереглися, були, до певної міри, найвищим досягненням традиційної національної культури, так само як зрубні церкви й костьоли. Оскільки й нова синагога виявилася замалою, то почали будувати із цегли. Саме її бачив 1745 р. мандрівник Лейб син Ніссана (Нісонович). Та вже 1761 р. делегація станиславівського кагалу просила у львівського римо-католицького архієпископа М.Вижицького дозволу на будівництво нової цегляної синагоги. Її будували аж 16 років і відкрили 1777 р.¹⁴

Тепер небагато відомо про таких тогочасних станиславівських рабинів, як Йосеф бен Менаш (1699), Аріель Лейбіш бен Мордехай Ауербах (1740–1750), Маєр Марголіс (1740–1750), Леві бен Шломо Ашкеназі (після 1750 р.), Дов Беріш бен Якуб Авраам (1759), Авраам (?), Йоель Кац (1770), Єгуда Зелка (після 1770 р.). До кагалу в той час належали: рабин Дов Беріш бен Яков Авраам, голова громади Хаїм бен Яков, Ізраель бен Аарон.

Наприкінці XVIII ст. у Станиславові було 220 ремісників, з яких 151 (68,6%) були християнами, що жили на околицях, і 69 (31,4%) євреями, які мешкали в центрі¹⁵. На початках австрійського врядування в місті та на околицях мешкало 17 500 євреїв, які володіли 1 577 будинками. У середньому в кожному будинку мешкало по 7 душ.

Окрему епоху в історії станиславівських євреїв творить австрійський період – 1772–1918 рр. Починаючи з 1791 р., австрійський уряд заборонив євреям поселятися в селах, відкривати заїжджі двори й крамниці з алкогольними напоями. Із цього приводу громада станиславівських євреїв відправила до Відня делегацію в складі Я.Ландау та М.Шенера з проханням відмінити заборону. Однак уряд відхилив прохання, посилаючись на те, що євреї не мають права вибирати голів громади без особливого на це дозволу влади. Відтак боротьба австрійської бюрократії проти єврейського корчмарства в Галичині загалом і Станиславові зокрема спричинила велику еміграцію юдеїв до Молдавії й Валахії. Цей рух став настільки помітним, що віденський уряд давав вказівки австрійському консульству в Яссах відмовляти в праві на еміграцію¹⁶.

Інший важливий сегмент політики Габсбургів в єврейському питанні – військовий відбуток, який вважався значущим чинником “виховання” і “цивілізування” юдеїв. Із самого початку станиславівські євреї прийняли військову повинність неохоче, вважаючи, що вона, як й інші заходи влади, загрожує традиційному, релігійному укладові життя. Як стверджував польський історик С.Кутшеба, “... євреї зі Станиславівського округу оголосили, що платитимуть за кожного рекрута, якого б до них спровадили, гривню 150 дукатів. [...] Станиславівський староста навіть радив використовувати спеціальних залякувачів для побору (єврейських рекрутів. – *І.М.*) [...] євреї просили про звільнення від служби, мотивуючи це релігійними міркуваннями, особливостями кошерного харчування і заборонаю їм працювати у святкові дні”¹⁷.

Увесь період XIX ст. був часом розквіту ідей єврейської емансипації. Станиславівські євреї дедалі менше давали дітям традиційну релігійну освіту, і все частіше їхні діти виявлялися “німцями Мойсеевого віросповідання”. У 1788 р. у місті відкрили громадську школу за системою єврейського просвітителя Г.Гомберга. У Станиславові працював учитель Я.Рейнберг, який отримував платню у 200 ринських. У цій школі викладали письмо, читання, арифметику, історію, географію, німецьку й польську мови, релігію¹⁸. У 1818 р. рабин Еліаху бен Шломо Бурштин заснував у місті перші добродійні організації, які давали позики бідним людям. Із цього часу традиція єврейської добродійності закоренилася в Станиславові. Але були й проблеми.

Так, 28 березня 1851 р. самбірський рабин С.Дойч у листі до Міністерства віровизнань та освіти Австрії обурювався, що, мовляв, "... у Станиславові немає жодної установи або закладу для підтримки бідних"¹⁹.

1848 рік позначив перехід єврейства від неусвідомленого суспільного буття до свідомого його пошуку. Переломною і визначальною подією в цьому процесі була революція 1848–1849 рр. – “Весна народів”. У той час син відомого станиславівського купця Й.Гальперна – Авраам – створив у Станиславові спеціальний Єврейський підрозділ Національної гвардії на чолі з Л.Заксом. Революція знайшла глибокий відголос у місцевій юдейській громаді. Секретар “Єврейського клубу” Станиславова д-р Гіршман виступив у синагозі з приводу революції та коронації імператора Франца Йосифа I²⁰.

Значного успіху було досягнуто на виборах до місцевих органів влади. Євреї здобули певну перемогу на цих виборах, отримавши більшість депутатських місць у магістратах. У Станиславові до міської ради обрали 15 християн і 27 євреїв. До того ж у результаті виборів до Установчих Зборів Австрії 1848 р. євреї провели до парламенту п’ять депутатів – А.Фішгофа й І.Гольдмарка з Відня, І.Н.Майгаймера з Бродів, А.Гальперна зі Станиславова та рабина Б.Майзельса з Кракова. Саме з їхньої ініціативи було поставлене запитання про становище єврейства в Австрійській державі. Пізніше, на виборах 1887 р. до міської ради Станиславова, уже згадуваний А.Гальперн отримав блискучу перемогу – з 18 членів міської ради в ній були 3 його брати, 5 членів сім’ї, 2 родичі та його зять²¹.

Показовим прикладом польсько-єврейського протиборства за владу вважаємо парламентські вибори в Станиславові (12-й міський виборчий округ), які відбулися 17 і 24 травня 1907 р. У першому турі за єдине посольське місце змагалися: від сіоністів – М.Брауде; від українців – Е.Фішлер і В.Янович; Е.Раух – єврей-поляк; чинний посол П.Ствертня; соціаліст М.Зайнфельд, а також лікар Ш.Бергоф та інженер Г.Шаль²². Ще напередодні виборів стало зрозуміло, що найбільша боротьба відбуватиметься між П.Ствертнею, Е.Раухом і М.Брауде. Як свідчать джерела, агітаційна кампанія останнього – лідера станиславівських сіоністів, кандидата від Центрального виборчого національно-єврейського комітету у Львові – відзначалася неабияким передвиборчим запалом. А що М.Брауде був автором програми “крайової роботи” сіоністської організації Малопольщі, яку ухвалив партійний з’їзд у Кракові 1905 р.²³, то його відома промова в місцевій поступовій синагозі ще 6 квітня 1907 р. мала політичний характер і свідчила про готовність сіоністів об’єднатися з українцями в боротьбі проти спільного ворога – польського націоналізму, репрезентованого ендеками²⁴. Контркандидати забили на сполох, коли за кандидатуру М.Брауде почали агітувати місцева молодь, професійна інтелігенція й купецтво, убачаючи в ньому єдиного кандидата від міста. Саме тому передвиборча кампанія 1907 р. у Станиславові мала напружений характер, оскільки опоненти не добирали засобів і слів, не гребували навіть взаємною дискримінацією і терором²⁵.

Свого кульмінаційного пункту передвиборча кампанія досягла в той час, коли сіоністи уклали угоду з українцями й прибічниками П.Ствертні на підтримку кандидатури М.Брауде проти Е.Рауха. Як згадував Л.Штрайт, “це було вперше, коли два євреї змагалися між собою під час виборів до законодавчого тіла – прикре попередження пізніших виборів у Станиславові”²⁶. Тоді ж місцевий орган Стронніцтва Народно-Демократичного “Kurjer Stanisławowski” почав остерігати євреїв, аби ті “підтримкою ворожої і такої, що провокує польську суспільність, кандидатури д-ра Брауде не гралися з вогнем, бо такий надмірний рух уперед може швидко на них помститися. Нехай євреї не порушують гармонії, яка дотепер між ними і християнами панувала, і нехай не форсують кандидата із стронніцтва, яке найворожіше налаштоване до поляків у краю”²⁷. Підсумки першого туру голосування (проголосували 3 866 із 4 395 осіб (1 852 християни й 2 543 євреї), або 89% виборців) показали, що найголовніші фігуранти виборчої кампанії отримали таку кількість голосів: М.Брауде – 1 204, П.Ствертня – 1 151, Е.Раух – 1 119²⁸. Отже, ураховуючи загалом незначний розрив між трьома кандидатами, на 24 травня 1907 р. призначили другий тур. Боротьба розгорнулася між М.Брауде, який уперше брав участь у виборах, і П.Ствертнею – дотепер дійсним послом рейхсрату. Тут соціалісти-євреї уклали угоду із сіоністами про підтримку М.Брауде в Станиславові ціною підтримки сіоністами кандидатури Г.Діаманда у Львові; українці, які в першому турі голосували за єврейського кандидата-

сіоніста, оголосили відозву до українських виборців, щоб ті голосували за М.Брауде. Проте в результаті голосування (свій голос віддало 3 918 виборців, або 90%) об'єднаний єврейсько-український кандидат отримав 1 853 голоси, а П.Ствертня – 1 976 (різницю становили зіпсовані та невизнані бюлетені), який і став послом до рейхсрату від Станиславова²⁹.

Як зазначали сучасники, завдяки участі М.Брауде у виборах, сіонізм трансформувалася з “молодіжного” руху на велике політичне стронництво³⁰. Цей факт додав рейтингу М.Брауде – новообраному голові Центрального комітету сіоністської організації, який кандидувал до Галицького крайового сейму 1908 р. у Бродях. Реалізуючи постулати “крайової політики” щодо етнічного бізнесу, політик заснував єврейський містянський банк “Unia Kredytowa”, яким управляли директор-сіоніст і службовці-сіоністи³¹. Не можна, однак, стверджувати, що місцеві асимілятори погодилися з підсумками згаданих виборів. Уже в червні 1907 р. вони заснували “Єврейське поступово-демократичне товариство”, яке у своїй діяльності керувалося “національно-польськими засадами”. Як повідомляла місцева преса, ініціатива такої політичної організації вийшла із середовища “тих поважних і розсудливих євреїв, які бажають собі жити в якнайкращій згоді з людноістю польською”. А тому мета товариства визначалася як “проти діяльності місцевих сіоністів”³².

Як відомо, за всі 147 років правління Габсбургів євреї боролися за свої права: спершу – за громадянське рівноправ'я, а після конституції 1867 р. – за суспільне визнання. Не менш важливою була нова внутрігєбрейська дискусія про орієнтацію на конфесію чи національність. Чернівецька газета “Нойє Ізраелітше Аліанц” від 7 грудня 1883 р. писала: “Вулицями Перемишля, Дрогобича, Станиславова, Бучача, Коломиї та інших міст шпацірує наша галицька молодь: короткі піджаки з білими комірцями, чоботи на високих підборах, зачіски з проділом, тоненькі рукавички, “Фрає пресе” – у правій руці, збірка творів Шіллера – у лівій, французька – забута, німецька – на вустах! Гірко бачити ось такого галицького ліберала, який “чистою” німецькою мовою звертається до свого супутника: “Leon, gehen wir doch euf der zukünftigen sejt, hir ist eine balotee und ich wangere lange hosen” (“Леоне, перейдемо на другий бік вулиці, бо тут болото і я забрудню довгі штани”. – *Пер.*). Гірко це не тільки бачити, але й чути! Ці ліберали переконані, ніби це Шіллер у своїх творах написав: “Підрізавши собі пейси і кафтан, відразу стаєш освіченим чоловіком, і не важливо, що ти не розумієш жодного слова по-німецьки, мої вірші ти можеш носити при собі завжди, бо не в мені і не в моїх творах, але в підрізаних пейсах і піджаках суть еси і культура, і прогрес”³³.

Просвітництво мало безпосередній вплив на релігійність місцевого єврейства, адже частина юдейської молоді, яка підпала під вплив А.Гілера, заснувала в Станиславові “Прогресистську синагогу” для “прогресивних юдеїв”. Але ось які були враження сучасників: “Автору цих рядків згадується його подорож з Берліна в Румунію, під час якої він, декілька днів перебуваючи у Станиславові, був запрошений як кандидат на посаду рабина прочитати проповідь у тамтешній головній синагозі освічених юдеїв. Я дуже зрадів з того, що маю можливість у Галичині відвідати модерну синагогу. Тільки ж яке розчарування чекало на мене! Вже при вході до цієї так званої синагоги красувався надпис наступного змісту: “Вхід до цього храму дозволяється тільки членам нашої спілки”. І мені на думку спало питання ... яким чином пани ліберали думають поширювати у Станиславові новий світогляд, якщо вони зачиняться у нехай, навіть і згідно з вимогами нового часу, облаштованому храмі?! І це було ще не все й далеко, не найгірше, що я там побачив. Уже сама поява цього “освіченого” панства в своєму молитовному будинку, їхнє поведіння під час служби, їхнє сидіння, а також сама молитва, одним словом – уся їхня поведінка там справляє враження, що знаходишся в приміщенні театру, чи, навіть, у шинку! Перед самим вівтарем, на передній лаві, розвалившись сидів якийсь молодий франт з ціпком в одній і газетою – в іншій руці, і весь час тільки те й робив (про молитву не могло бути жодної мови), що, оголивши голову, постійно поправляв проділ своєї зачіски! Але хіба поява у синагозі з ціпком та газетою і перебування там з непокритою головою вважається ознака: освіченості? Таке вчинити, звичайно, “неосвічений” гебрей не наважиться. Адже він ніколи не дозволить собі з'явитися у синагозі з ціпком і газетою. Можливо, у себе вдома, але ніколи у синагозі, він не буде поправляти свою зачіску. Саме тому у Станиславові він і не називається “освіченим”, не читає Шіллера, обманюючи самого себе!”³⁴

В австрійський період рабинами в Станиславові були: Аріє Лейбіш бен Елізер Галеві Іш Горовіц (1784–1844), Гаон Авраам (1845–1887), Йцхак Леві (1888–1904), Аріє Лейбіш (1904–1909), Давид Галеві (1909–1934)³⁵. У цей час у місті процвітала і єврейська культура. Сьогодні знаємо про відомого поета Авраама Яакова Беберінга (1818–1882), критика Шломо Франкеля (1816–1894), новеліста й журналіста Єхієля Мелера (1822–1893), Гілея Кахана (1827–1910), бібліографа Хаїма Давида Ліпа (1823–1900)³⁶.

Розвивалося і єврейське політичне та громадське життя Станиславова. Оскільки початком національно-єврейського руху стало заснування в 1883 р. львівського товариства “Мікра Кодеш” (з 1889 р. – “Ціон”), то 9 грудня 1885 р. тут відкрилася філія національного руху Маккабі, першим активістом якого був Й.Мінц. У 1887 р. було утворене схоже товариство “Гайврит”. Через рік, у 1888 р., постало “Товариство ізраелітських святинь”, 1891 р. з’явилося товариство “Агудат Ахім”, що плеало ортодоксальний юдаїзм, а 1896 р. – соціал-демократичний робітничий союз “Брідерলেখкайт”. 1897 р. д-р Е.Ф.Фішлер створив “Товариство підтримки колоністів у Ізраїлі”³⁷. У 1898 р. після другого сіоністського конгресу в Галичині виникли три партійно-політичні осередки: краківський, станиславівський і львівський. Вони активно боролися за депутатські місця в рейхсраті та місцевих органах влади, за єврейську національну фракцію у Віденському парламенті та Галицькому крайовому сеймі. Економічна криза 1900–1903 рр. сприяла активізації діяльності єврейських робітничих об’єднань, а 1 травня 1905 р. євреї-робітники Станиславова організували мітинг з політичними вимогами³⁸.

Продовжували євреї й своє домінування в міській господарці. Так, у середині ХІХ ст. із 56 крамниць тільки десять були в руках римо-католиків, а в 1880-х рр. крамниць християн налічувалося лише 14. Це дало привід місцевим полякам стверджувати, що “міська торгівля, з малими винятками, є в жидівських руках”, а тому “важко говорити про польське купецтво як групу містянства Станиславова”, оскільки з групи 1 885-и купців міста й повіту вже 1 000 припадала на євреїв-містян³⁹.

Згодом станом на 1913 р. у місті налічувалося 909 торговельних підприємств, зокрема, єврейських – 843 (92,7%), польських – 50 (5,5%) й українських – 16 (1,7%). Згідно з даними окружного суду, у самому місті та Станиславівській судовій окрузі працювало 255 приватних фірм, торговельних та акційних спілок: єврейських – 227 (89,0%), польських – 22 (8,6%), українських і німецьких – по 3 кожна (відповідно по 1,2%)⁴⁰. У страті ремісників теж переважали євреї – 781 особа (70,3%), за ними йшли поляки – 242 особи (21,3%); групу замикали українці – 85 осіб (7,6%) і німці – 2 особи (0,3%). Щоправда, серед учнів майстрів і челядників зростала кількість українців. Якщо з 28-ми учнів-столярів, які в січні–травні 1913 р. склали фаховий іспит, налічувалося 16 євреїв, восьмеро поляків і четверо українців, то в шевському ремеслі серед помічників було 40%, серед учнів – 60% українців, у той час як власне майстрів-українців було тільки 3%. А разом у ремісництві Станиславова, за підрахунками Л.Зьобровського, працювало 60% євреїв, 32% українців і 8% поляків⁴¹. Співвідношення етнічної належності й основних страт міської економіки демонструє табл. 1.

Таблиця 1

Кількісний та етнічний склад приватних торговців, виробників і власників нерухомості в Станиславові в 1913 р.⁴²

<i>Національність приватних торговців і власників нерухомості</i>	<i>Купці</i>	<i>Ремісники</i>	<i>Власники нерухомого майна</i>
Українці	16 (1,7%)	85 (7,6%)	164 (7,2%)
Поляки	50 (5,5%)	242 (21,3%)	613 (27,8)

Продовж. табл. 1

Євреї	843 (92,7%)	781 (70,3)	1 303 (59,0%)
Німці	–	2 (0,3%)	–

Домінування євреїв у всіх сферах соціально-економічного життя Станиславова напередодні Першої світової війни суттєво хвилювало поляків, які із занепокоєнням писали: "... Напередодні світової війни польське містянство Станиславова опинилося перед сумним образом прірви. Польський містянський запал згасав порівняно з колишніми роками, коли польський шляхтич одягав мундир службовця намісництва чи люстратора повітової ради, тепер містянин-поляк дедалі частіше ходив "за шлагбаум" – на місце, яке століттями займало жидівське гетто – й уподібнювався до ролі поденного заробітчанина на єврейських підприємствах"⁴³.

Традиційний спосіб життя єврейства зруйнувала Перша світова війна, підсиливши в ньому як асиміляційні процеси, так і національні рухи. Єврейство почувалося вкрай розгубленим: у Галичині було розпочато загальний призов до австро-угорської армії, і поміж призваними було понад 300 офіцерів-євреїв. Утікачі їхали до Угорщини, Богемії, Моравії, Верхньої Австрії. На згарищах світової війни, у грудні 1917 р., у січні та лютому 1918 р. єврейські робітники Станиславова проводили демонстрації і мітинги з вимогами припинити військові дії, запровадити восьмигодинний робочий день, а також хліба робітникам і землі селянам, установа республіки, повної свободи українського й польського народів, культурно-національної автономії⁴⁴.

Перші враження про ставлення євреїв до новопроголошеної Західно-Української Народної Республіки знаходимо в оперативній інформації польського офіцера не раніше як 9 листопада 1918 р.: "...Жиди в своєму органі – "Жидівській народній газеті" – вороже налаштовані проти поляків, називають їх "кровними ворогами". Природньо вони тішаться симпатією і підтримкою українських влад, проте український селянин не відчуває до них жодної приязні. Усі оголошення з'являються чотирма мовами: українською, польською, жидівською і німецькою"⁴⁵. Такі події були наслідком того, що 2 листопада до будинку повітової УНРади з'явилася делегація євреїв-сіоністів, яка "побажала Раді "щастя Боже", заявила, що годиться з теперішнім станом, і просила злучити в особний легіон Жидів з війська й віддати його під її руку"⁴⁶. Щоправда, такої згоди українська влада не дала, оскільки в розпорядженні комісара міста було близько 2 000 вояків.

Згодом 25 грудня 1918 р. Єврейська Національна Рада Станиславова надіслала українському урядові листа про бажання євреїв організувати свою національно-культурну автономію, а 6 січня 1919 р. голова ЄНР міста К.Гальперн і Р.Йонас нанесли візит прем'єр-міністру ЗУНР Л.Бачинському. Незважаючи на те, що УНРада ще 19 жовтня 1918 р. проголосила декларацією рівність прав усіх національних меншин у західноукраїнській державі, євреї принципово дотримувалися нейтралітету в українсько-польському конфлікті 1918–1919 рр.⁴⁷

Обрання євреями тактики нейтралітету зумовлювалося й іншими чинниками. Зокрема, вони не хотіли протистояти ані українському, ані польському народам, а дотримання політики невтручання мало відвести від євреїв загрозу можливої помсти з боку переможців. Зрештою, для багатьох з них вирішальним виявився не стільки предмет політичного вибору (ЗУНР – Польща), скільки пріоритет життєвих інтересів: толерантне співжиття з іншими націями, налагодження мирного життя на попелищі Першої світової війни. Ці постулати відображені серед першочергових завдань в ухвалі ЄНР Станиславова⁴⁸. Щоправда, проголошення євреями нейтралітету не знайшло розуміння ані в української, ані в польської сторони. Серед частини польської громадськості й армії поширювалося припущення, що за тактикою невтручання в польсько-українську війну криється, принаймні, опосередкована підтримка євреями ЗУНР.

Оволодіння Львовом польськими військами призвело до встановлення в Східній Галичині українсько-польського двовладдя і зумовило потребу в координації діяльності ЄНР, які перебували на контрольованих УГА територіях. 18 грудня 1918 р. у Станиславові розпочав ро-

боту установчий з'їзд Єврейських Національних Рад тієї частини Східної Галичини, що контролювалася українськими військами. Участь у ньому брали близько 30 делегатів, які представляли 22 місцеві ЄНР. Визнавши Станиславів за місце тимчасового розташування новоствореної ЄНР, учасники форуму заявили про своє прагнення до національного самовизначення й ухвалили політичну платформу східногалицького єврейства: “У суперечці між поляками і українцями залишаємося, як і досі, на становищі повного нейтралітету”. 23 березня 1918 р. у Станиславові розпочало роботу пресове бюро при ЄНР. Органами останньої були “Дос кадше ворт” (“Жидівське слово”) і “Міттелунген фунім Остгаліцієн націоналрат” (“Вісті Східногалицької національної ради”)⁴⁹.

Гнучка політика уряду ЗУНР у національному питанні спонукала окремі єврейські партії офіційно задекларувати зміну своєї позиції в польсько-українському протистоянні. Першою від позиції нейтралітету відмовилася партія “Поалей Ціон”. 21 березня 1919 р. під час дискусії навколо питання про політичну ситуацію в краї було ухвалено резолюцію, якою проголошено підтримку самостійної Української держави. Слідом за “Поалей Ціон” від уже усталеної тактики ЄНР відмовився “Загальноєврейський робітничий союз”. Наприкінці березня 1919 р. у заяві, проголошеній на з'їзді українського Селянсько-робітничого союзу, “Бунд” сповістив про зміну в ставленні до ЗУНР. Водночас змінила свою політичну позицію і ЄСДП: на крайовому з'їзді Української радикальної партії її представники заявили про співпрацю з українським урядом. Соціал-демократ С.Гольдельман згадував, що єврейські робітники брали участь у першотравневій демонстрації 1919 р. у Станиславові під гаслами “Хай живе соборна, вільна Українська Народна Республіка!”⁵⁰. Згаданий політик записав: “Для мене, звикшого до більшої байдужності Жидів до української справи на Великій Україні, було цілком щось нове і несподіване, хоч і надзвичайно приємне, коли я зобачив в робітничій ідальні нашої партії у Станиславові десятки вояків-Жидів місцевого гарнізону, що з'явилися на пасхальну вечерю. Ще більше було їх в ці дні свята у місті, відпущених з касарень і фронту до дому і родин”⁵¹.

Українська влада доклала чимало зусиль для того, щоб не допустити антиєврейських погромів чи агітації проти місцевих євреїв. Рескрипт Державного секретаріату ЗУНР від 3 березня 1919 р. забороняв антиєврейську агітацію та передбачив покарання винних за неї. Відразу ж після антиєврейських ексцесів у Станиславові (березень 1919 р.) Державний секретаріат на засіданні 5 квітня ухвалив утворити “Єврейський децернат”, що мав стати на сторожі інтересів місцевих євреїв⁵². Визнавши Східногалицьку ЄНР найвищим органом влади євреїв у краю, уряд ЗУНР ухвалив проведення виборів її нового складу в Станиславові. Вибори відбулися 18 травня 1919 р. Тоді вперше було дозволено голосувати жінкам. Було обрано 50 представників, з яких шість жінок. Однак ця виборча кампанія була оцінена з українського боку як відхід євреїв від нейтралітету й визнання Української держави. Проте українсько-єврейська співпраця не встигла набрати чітких організаційних форм: у середині липня 1919 р. підрозділи УГА було витіснено зі Східної Галичини польськими військами. У місті розпочалася розправа над євреями, яких вважали українськими колаборантами⁵³.

Одночасно міжвоєнний період у житті станиславівських євреїв тільки підтвердив загальне правило, що їхня спільнота залишається найчисленнішою і найвпливовішою в міській господарці. На 1921 р. у Станиславові працювали 730 єврейських підприємств, 800 єврейських крамниць, 130 євреїв-адвокатів⁵⁴. Згідно із загальним переписом населення, у 1932 р. у Станиславові з населенням 60 256 осіб на поляків припадало 36%, на українців – 16%, на євреїв – 46%, на інших – 2%⁵⁵.

Стосовно ж міської нерухомості, то вона перебувала переважно у власності євреїв. Про це свідчить табл. 2.

Власники нерухомості в Станиславові в 1934 р.⁵⁶

Дільниця	Разом	Поляки	Українці	Євреї	Німці	Публічні будівлі
I	634 (100%)	79 (12,5%)	35 (5,5%)	479 (75,5%)	1 (0,2%)	40 (6,3%)
II	684 (100)	152 (22)	81 (12)	421 (61,6)	3 (0,4)	27 (4)
III	928 (100)	265 (28,6)	124 (13,4)	426 (46)	37 (4)	76 (8)
IV	708 (100)	308 (43,5)	94 (13)	224 (32)	25 (3,5)	57 (8)
V	1 170 (100)	585 (50)	296 (25)	236 (20)	25 (2)	28 (3)
VI	524 (100)	152 (29)	186 (35,5)	167 (32)	8 (1,5)	11 (2)
VII	76 (100)	27 (35)	22 (29)	24 (32)	–	3 (4)
VIII	1 175 (100)	214 (18,2)	209 (17,8)	735 (62,6)	5 (0,4)	12 (1)
Середмістя	254 (100)	20 (8)	7 (3)	187 (73,6)	1 (0,4)	39 (15)
X	8 (100)	2 (25)	6 (75)	–	–	–
XI	54 (100)	26 (48)	15 (28)	7 (13)	3 (5,5)	3 (5,5)
XII	328 (100)	125 (38)	45 (14)	29 (9)	119 (36)	10 (3)
XIII	810 (100)	395 (48,7)	211 (26)	111 (13,7)	70 (8,6)	23 (3)
XIV	118 (100)	62 (53)	25 (21)	21 (17)	9 (8)	1 (1)
XV	125 (100)	66 (52,8)	50 (40)	5 (4)	4 (3,2)	–
XVI	93 (100)	52 (56)	36 (39)	1 (1)	4 (4)	–

Подібною була ситуація в ремісництві. На 1934 р. із 1 067 ремісників 789 були євреями (74%)⁵⁷, у т. ч. кравцями й кравчинями (191), різниками (109), перукарями (76), шевцями (76), столярами (54), бляхарями (35) та ін.⁵⁸. З-поміж 1 565 торговельних фірм 1 383 були єврейськими (88,6%)⁵⁹, а з промислових закладів таких було 34 (71%) із прибутком у 7 млн злотих (84,8%)⁶⁰. У міжвоєнний період в Станиславові домінуючі позиції посідали 86 євреїв-адвокатів (79,6%), 53 євреї-лікарі (59%), 13 євреїв-інженерів (56,5%), а також 17 кваліфікованих євреїв-друкарів із чотирма євреями-учнями друкаря⁶¹. Тому, як зауважував Т.Квашневський, "... наплив євреїв в усі царини громадського життя в Станиславові є величезний. Проти того напливу мусить боронитися польська спільнота з усіх сил і переконання, що в Польщі, яка здобута польською кров'ю, господарями є тільки й виключно поляки"⁶².

У міжвоєнний період єврейська спільнота міста об'єднувалася довкола "Єврейського товариства народної і середньої школи", "Товариства поширення професійної освіти серед євреїв Східної Малопольщі", "Товариства приятелів Єврейського університету в Єрусалимі", "Товариства есперантистів". Професійні єврейські організації представляли: "Спілка єврейсь-

ких ремісників”, реміснича організація “Яд Гарудзім”, “Товариство єврейських купців” і “Купецька конгрегація”. У місті працювали “Ліга єврейських лікарів” і “Ліга єврейських адвокатів”, які висували делегатів до лікарської та адвокатської палат у Львові. Активно діяли товариство “Єврейська асоціація колонізації”, яке у місті мало земельний маєток і гуральню, “Єврейське окружне товариство ветеранів”, “Спілка єврейських офіцерів запасу”, а єврейська інтелігенція збиралася в “Єврейському казино”⁶³.

Великим культурним здобутком євреїв у Станіславові був музично-драматичний театр ім. Гольдфадена, яким керував поет і письменник Г.Сафрін. Із часом його перейменували на “Драматичну студію ім. Гольдфадена”, і він став пересувним театром. У ньому працювала оперета, диригентами якої були Фальгерт і Л.Рубінг-Оравський, а режисером – Д.Демерер. В опереті грали: Л.Гляне, Л.Рубінгер, Б.Літман і Касвінер. Суфлером був Д.Штокгамер. Акторами театру були: М.Берг, Б.Мольдавер, М.Лебзелер, М.Бітман, І.Касвінер, Л.Брук, М.Кац і Г.Сафрін. У цьому театрі виступав прославлений актор А.Гранах, уродженець с. Вербівці на Городенківщині. Виступи останнього після 1932 р. високо піднесли значення театру для розвитку єврейської культури в Східній Малопольщі. Його діяльність дала Станіславову ім’я “Єврейський Веймар на кресах”⁶⁴.

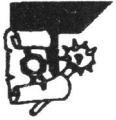
Єврейська молодь належала до скаутської організації “Шомер Гатзаїр”. Діяла також організація “Менора”, яку заснував А.Бібрінг. Переважно єврейську молодь збирали політичні партії. Зокрема, до ідеологічних організацій єврейської молоді належала права мілітарна організація “Бетар”, а “Бунд” організував молодь у товариство “Майбутнє”. Молодь, яка перебувала під впливом ортодоксального “Агутат Израель”, працювала в організації “Товаг ва Агудаг”. “Тегалутц” була організацією піонерів землеробства в Ізраїлі. Євреї-студенти належали до соціалістичного об’єднання “Верітас” і до ряду корпорацій – “Категія”, “Бар Кохба”, “Маккабі”, “Гіскала”. Серед видів спорту станіславівська єврейська молодь зосереджувалася перш за все на футболі. Видатними спортивними діячами були брати Касвінер і Зонтаг. Футбольний клуб “Гокоах” грав у класі “В”. Визначними гравцями клубу були: Касвінер, брати Прешер, Діамант і Фаер. Існував футбольний клуб “Адміра”, що грав у класі “С” (керівник – Зарваніцер). Діяв також футбольний клуб “Маккабі”. Серед єврейської інтелігенції поширеним був теніс, у якому вирізнялися Фальк і Шмерхлер⁶⁵.

Для задоволення релігійних потреб у 1930-х рр. у місті діяло 49 синагог і єврейських будиноків молитви. Рабинами в міжвоєнний період були М.Горовіц, Д.Горовіц, А.Небенцаль, Х.Г.Бертіш, громаду напередодні війни очолював М.Зайбальд⁶⁶.

У вересні 1939 р. – за першої радянської окупації – місцеві євреї скористалися усуненням польської інтелігенції і службовців із суспільно-політичної сфери, оголошенням адміністративно-господарського апарату. Щоправда, нова влада швидко заборонила діяльність єврейських партій, товариств і релігійних організацій, закрила хедери та єшиви, активістів єврейського руху депортувала. А внаслідок початку німецько-радянської війни й окупації німецькими військами регіону більшість станіславівських євреїв не змогла евакуюватися⁶⁷.

З переходом міста 1 серпня 1941 р. у німецьку зону окупації почалося масове знищення євреїв Станіслава. Уже 3 серпня гестапо провело в місті акцію “очищення від євреїв” (нібито реєстрацію всієї єврейської інтелігенції) під назвою “Синій понеділок”. Делегації євреїв за спеціальностями повинні були бути представлені шефу гестапо: о 12 год – представники єврейської громади й рабини; о 14.00 – адвокати, о 16.00 – наукові працівники й учителі, о 18.00 – лікарі й фармацевти, о 21.00 – художники, актори, музиканти. Ні одна з делегацій, за винятком частини музикантів, які добровільно з’явилися в гестапо для “реєстрації”, не повернулася⁶⁸. Згідно з підрахунками Л.Соловки, усього за шість днів нацисти розстріляли 2 865 осіб (142 лікарі, 68 інженерів, 425 учителів, 9 художників, 7 письменників, 135 юристів, 180 представників єврейської громади й рабинів, 27 артистів і музикантів, 28 ветлікарів, 76 фармацевтів, 1 750 службовців)⁶⁹.

Наймасовіший розстріл євреїв, “Кривава неділя”, у Станіславі відбувся в неділю 12 жовтня 1941 р. (день єврейського нового року *Гошанна Раба*), під час якого на єврейському кладовищі розстріляли, за різними даними, від 6 до 12 тис. осіб⁷⁰. Систематичне знищення євреїв міста починається 31 березня 1942 р., коли, за різними відомостями, від 2 до 5 тис. осіб

було схоплено й вивезено в концтабір Белжець на території Польщі. Після цієї акції в гето залишалося 15 тис. осіб⁷¹.

3 весни 1942 р. у місто почали щоденно привозити євреїв із периферії. Але тільки незначна їх кількість потрапляла в гето № 2, частину депортували в Белжець, а більшість розміщували в “таборах” (млині Рудольфа та фабриці Шузмана). 7 травня 1942 р. там розстріляли 600 євреїв, а в період із липня до жовтня щосуботи партіями по 500 чол. їх вивозили на розстріл на цвинтар. Частково євреїв знищували й у самому млині – розстрілювали біля стіни й тут же ховали. Такі акції мали місце 28 серпня, 4, 19, 26 вересня та 3 жовтня 1942 р.⁷²

24 серпня 1942 р. нацисти провели “театральну” акція помсти – за акт спротиву, що мав місце 24 липня 1942 р., коли єврей побив поліцая-українця й облив його лице мідним купоросом. 1 200 осіб було розстріляно, спалено та живими кинуто в ями в центрі гето – на площі Вандлера й вулиці Бельведерській⁷³. Остання масова акція в гето відбулася на площі Вандлера 12 вересня 1942 р. (день єврейського нового року), під час якої було вбито приблизно 2 тисячі осіб, майже 5 тисяч – вивезено в Белжець⁷⁴. Днем офіційної ліквідації гето стало 23 лютого 1943 р., коли поліція розстріляла всіх колишніх членів юденрату, службовців єврейської поліції та його останніх мешканців. Після цього Станіслав оголосили *юденфрай* і по місту були розклеєні оголошення про те, що “Станіслав очищений від євреїв”⁷⁵.

Жертвами Голокосту стали рабин Горовіц, професор Розенбаум, єврейські письменники: Берловец, Н.Штокгамер, С.Ріхтер, Ф.Бертіш, Е.Л.Табак, дитяча поетеса М.Зільберман, поет А.Д.Вербнер, поет і публіцист Я.М.Гофман, історик і автор праці про караїмів Галича Р.Фан, поет Б.Горовіц, адвокат Кляйн, гінеколог Коган, кардіолог Фогель, окуліст Гіршгаут, лікарі Вітгельс, Штерн, Візенталь, Рейперт, Тадей, Ордовер, Форепер, Штамер, Обергарт та ін.⁷⁶. У підпільній боротьбі в єврейському партизанському загоні в лісах поблизу Станіслава загинули брати Меніси, Р.Штрайт, Домбергерова, Гашер, А.Люфт з донечкою і її двоє братів, Г.Лібляйн, Гошовський, Т.Штайн, М.Пергер, родина Ляйбів, Й.Фріш, Шраєр, Шапіро, Фінгерер, Гай, П.Фрідман, П.Фрішнер із сестрою, Набенцалівна, Ліхтман, Фляшер, С.Іго, Шварц, У.Вальдман, Л.Геблер⁷⁷.

За підрахунками О.Круглова, через Станіслав пройшло 49 тисяч євреїв, з них більше 40 тисяч загинули в місті⁷⁸. В акті огляду єврейського кладовища від 29 листопада 1944 р. указано, що тут виявлено 458 могил, із них 32 групові, повністю заповнені трупами й попелом. За документами “Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів” (НДК), на кладовищі загинуло приблизно 100 тисяч осіб. Однак кількість загиблих у Станіславі, за різними підрахунками, становить від 40 до 127 тисяч⁷⁹.

Катастрофа євреїв Станіслава в роки Другої світової війни призвела до фактичного зникнення єврейської спільноти. У серпні-вересні 1944 р. у комітетах НДК було зареєстровано 150, а за відомостями міської інспектури ЦСУ станом на 1 листопада 1944 р., у місті проживало 228 євреїв. Згідно з даними першого післявоєнного перепису населення 1959 р., їх кількість у місті складала 2 100 осіб⁸⁰, а за переписом 2001 р. в Івано-Франківську проживало 254 євреї⁸¹.

1. Возняк Т. Феномен галицького штетла / Тарас Возняк // Штетли Галичини. Інтелектуальний путівник / Тарас Возняк. – Львів : НКЖ “І”, 2010. – С. 3–7; Монолатій І. “Інші свої”. Жидівський сегмент нашої історії / Іван Монолатій // Штрайт Л. Станіславські синагоги ; [пер. з пол. Т. Прохаська ; передм. І. Монолатія]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 3–10.
2. Монолатій І. Жидівський світ Станіславова / Іван Монолатій // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – Ч. 55 : Франко/Станіславів. – Львів : НКЖ “І”, 2009. – С. 92, 93; Його ж. Гебреї у Станіславові: чотири століття юдео-християнської амбівалентності / Іван Монолатій // Галицька брама. – 2009. – № 1–3 (169–171). – Січень-березень : Станіславів – Івано-Франківськ. – Львів : Громадська організація “Інститут Львова” ; Вид-во “Центр Європи”, 2009. – С. 39, 40.
3. Возняк Т. Штетли Галичини. Інтелектуальний путівник / Тарас Возняк. – Львів : НКЖ “І”, 2010. – С. 46–47.
4. Там само. – С. 47.
5. Pamiętki miasta Stanisławowa. Zebrał X. Sadok Barącz. Nakładem Konwentu WW. oo. Dominikanów w Podkamieniu. – Lwów : W drukarni Zakładu Narod. im. Ossolińskich, 1858. – S. 16–17.

6. Возняк Т. Станіславів / Тарас Возняк // *Ї: Незалежний культурологічний часопис*. – Ч. 48 : Гебрейський усе-світ Галичини. – Львів : НКЖ “Ї”, 2007. – С. 186.
7. Там само. – С. 187.
8. Хованець Ч. Вірмени у Станіславові в XVII–XVIII століттях / Чеслав Хованець ; [пер. з пол. Т. Прохаська ; передм. І. Монолатія]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – С. 31.
9. *Pamiętki miasta Stanisławowa*. Zebrał X. Sadok Barącz. Nakładem Konwentu WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. – Lwów : W drukarni Zakładu Narod. im. Ossolińskich, 1858. – S. 105–106.
10. Возняк Т. Станіславів / Тарас Возняк // *Ї: Незалежний культурологічний часопис*. – Ч. 48 : Гебрейський усе-світ Галичини. – Львів : НКЖ “Ї”, 2007. – С. 187–188; Монолатій І. Гебреї у Станіславові : чотири століття юдео-християнської амбівалентності / Іван Монолатій // *Галицька брама*. – 2009. – № 1–3 (169–171). – Січень-березень : Станіславів – Івано-Франківськ. – Львів : Громадська організація “Інститут Львова” ; Вид-во “Центр Європи”, 2009. – С. 41.
11. Возняк Т. Штетли Галичини. Інтелектуальний путівник / Тарас Возняк. – Львів : НКЖ “Ї”, 2010. – С. 50.
12. Streit L. Dzieje wielkiej miejskiej synagogi w Stanisławowie / Leon Streit. – Nakładem Zarządu wielkiej miejskiej synagogi w Stanisławowie, MCMXXXVI. – S. 17, 18; Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 455–456.
13. Streit L. Dzieje wielkiej miejskiej synagogi w Stanisławowie / Leon Streit. – Nakładem Zarządu wielkiej miejskiej synagogi w Stanisławowie, MCMXXXVI. – S. 18, 21.
14. Штрайт Л. Станіславівські синагоги / Леон Штрайт ; [пер. з пол. Т. Прохаська ; передм. І. Монолатія]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 18–24.
15. Возняк Т. Станіславів / Тарас Возняк // *Ї: Незалежний культурологічний часопис*. – Ч. 48 : Гебрейський усе-світ Галичини. – Львів : НКЖ “Ї”, 2007. – С. 189–190.
16. Возняк Т. Штетли Галичини. Інтелектуальний путівник / Тарас Возняк. – Львів : НКЖ “Ї”, 2010. – С. 53.
17. Kutrzeba S. Sprawa żydowska w Polsce. Szkic historyczny / S. Kutrzeba. – Lwów, 1918. – S. 67; Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 384.
18. Куцмани Б. Духовная, культурная и политическая жизнь евреев Галиции при австрийской власти (1772–1918) / Бёрис Куцмани // *Материалы IX ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике*. – Ч. 1. – М. : Сефэр, 2002. – С. 179; Монолатій І. Евреи и немцы – жители сельскохозяйственных колоний Галиции (конец XVIII – нач. XX вв.) / Іван Монолатій // *Материалы VIII ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике*. – Ч. 1. – М. : Сефэр, 2001. – С. 58–59.
19. Возняк Т. Станіславів / Тарас Возняк // *Ї: Незалежний культурологічний часопис*. – Ч. 48 : Гебрейський усе-світ Галичини. – Львів : НКЖ “Ї”, 2007. – С. 193–194.
20. Streit L. Dzieje synagogi postępowej w Stanisławowie / Leon Streit. – Stanisławów : Nakładem zarządu synagogi postępowej, 1939. – S. 3.
21. Возняк Т. Штетли Галичини. Інтелектуальний путівник / Тарас Возняк. – Львів : НКЖ “Ї”, 2010. – С. 58.
22. Streit L. Dzieje synagogi postępowej w Stanisławowie / Leon Streit. – Stanisławów : Nakładem zarządu synagogi postępowej, 1939. – S. 67–68.
23. *Żydzi w Polsce odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna* / [red. I. Schipper, A. Tartakower, A. Haftka]. – Warszawa, 1932–1934. – Т. II. – S. 396–399.
24. *Narodowa demokracja o karności narodowej* // *Kurjer Stanisławowski*. – 1911. – 11 czerwca. – S. 1.
25. *Wybory do parlamentu w r. 1907* // *Kurjer Stanisławowski*. – 1911. – 23 kwietnia. – S. 1; *Demagogia syjonistyczna* // *Kurjer Stanisławowski*. – 1907. – № 1129; *Krajowa organizacja żydowska* // *Kurjer Stanisławowski*. – 1907. – № 1112.
26. Streit L. Dzieje synagogi postępowej w Stanisławowie / Leon Streit. – Stanisławów : Nakładem zarządu synagogi postępowej, 1939. – S. 69, 76.
27. Там само. – S. 69.
28. Там само. – S. 70.
29. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – С. 405.
30. *Dubanowicz E. Stanowisko ludności żydowskiej w Galicji wobec wyborów do parlamentu wiedeńskiego w r. 1907* / Edward Dubanowicz. – Lwów, 1907. – S. 20–21.
31. Streit L. Dzieje synagogi postępowej w Stanisławowie / Leon Streit. – Stanisławów : Nakładem zarządu synagogi postępowej, 1939. – S. 71.
32. Там само. – S. 67, odsyłacz 4.

33. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст. : зб. док. та матеріалів / [упоряд. О. Добржанський та ін.]. – Чернівці : Наші книги, 2007. – С. 183–185, док. № 36.
34. Там само.
35. Возняк Т. Штетли Галичини. Інтелектуальний путівник / Тарас Возняк. – Львів : НКЖ “Ї”, 2010. – С. 58.
36. Там само.
37. Там само. – С. 59.
38. Монолатій І. Євреї в імперії Габсбургів / Іван Монолатій // Нариси з історії та культури євреїв України / [упоряд. Л. Фінберг, В. Любченко]. – К. : Дух і Літера, 2005. – С. 111.
39. Zeliński J. Z przeszłości dziejowej mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1662–1870 / Józef Zeliński // Księga pamiątkowa mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1868–1934 / [pod red. Dr. Józefa Zelińskiego]. – Stanisławów : Nakładem Zjednoczenia mieszczan polskich w Stanisławowie ; Druk St. Chowaniec, drukarnia i litografija w Stanisławowie, 1935. – S. 8–9.
40. Ziobrowski L. Mieszczaństwo polskie Stanisławowa w r. 1913 (Jego siła gospodarcza i znaczenie kulturalne) / Leon Ziobrowski // Księga pamiątkowa mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1868–1934 / [pod red. Dr. Józefa Zelińskiego]. – Stanisławów, 1935. – S. 30.
41. Там само. – S. 31–32.
42. Таблицю укладено й підраховано за: Ziobrowski L. Mieszczaństwo polskie Stanisławowa w r. 1913 (Jego siła gospodarcza i znaczenie kulturalne) / Leon Ziobrowski // Księga pamiątkowa mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1868–1934 / [pod red. Dr. Józefa Zelińskiego]. – Stanisławów, 1935. – S. 30–33.
43. Там само. – S. 34.
44. Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу : монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 60.
45. Станиславів у часи Західно-Української Народної Республіки : документальні свідчення, спогади, оголошення, накази революційної доби / [упоряд. І. Монолатій]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – С. 19.
46. Там само. – С. 26.
47. Гон М. Євреї і Західноукраїнська Народна Республіка [Електронний ресурс] / Максим Гон. – Режим доступу : // <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/hon.htm>.
48. Там само.
49. Там само.
50. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну : матеріали до історії українсько-жидівських відносин за часів революції / Соломон Гольдельман. – Відень : Жидівське вид-во “Гаймон” на Україні, 1921. – С. 39.
51. Там само. – С. 28.
52. Гон М. Євреї і Західноукраїнська Народна Республіка [Електронний ресурс] / Максим Гон. – Режим доступу : // <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/hon.htm>.
53. Там само.
54. Возняк Т. Штетли Галичини. Інтелектуальний путівник / Тарас Возняк. – Львів : НКЖ “Ї”, 2010. – С. 59–60.
55. Kwaśniewski T. Mieszczaństwo polskie w chwili obecnej (Jego liczebność i siła gospodarcza) / Tadeusz Kwaśniewski // Księga pamiątkowa mieszczaństwa polskiego w Stanisławowie 1868–1934 / [pod red. Dr. Józefa Zelińskiego]. – Stanisławów : Nakładem Zjednoczenia mieszczan polskich w Stanisławowie ; Druk St. Chowaniec, drukarnia i litografija w Stanisławowie, 1935. – S. 45.
56. Таблицю укладено за: Там само. – S. 47–49.
57. Там само. – S. 51.
58. Там само. – S. 53.
59. Там само. – S. 56–57.
60. Там само. – S. 60–61.
61. Там само. – S. 61–63.
62. Там само. – S. 63.
63. Баранський К. Станиславів до і після 1919 року / Каміль Баранський ; [пер. з пол. Т. Прохаська ; передм. І. Монолатія]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 67–68.
64. Там само. – С. 68.
65. Там само. – С. 71–72.
66. Соловка Л. М. Геноцид євреїв Станіслава в роки Другої світової війни / Л. М. Соловка // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIV. – С. 36.
67. Там само.

68. Климишин М. “Станиславівський процес”. (На основі матеріалів, поданих Іваном Р. Костюком) / М. Климишин // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 338–340.
69. Соловка Л. М. Геноцид євреїв Станіслава в роки Другої світової війни / Л. М. Соловка // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIV. – С. 38.
70. Бартов О. Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні / Омер Бартов ; пер. з англ. С. Коломійця. – К. : Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – С. 110; Фоєрман Ю. Щоденник зі Станіслава (1941–1943 рр.) / Юліуш Фоєрман / пер. з пол. Б. Арсена ; [передм. І. Монолатія]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 15–19.
71. Фоєрман Ю. Щоденник зі Станіслава (1941–1943 рр.) / Юліуш Фоєрман ; [пер. з пол. Б. Арсена; передм. І. Монолатія]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 27, 30.
72. Там само. – С. 31–33.
73. Там само. – С. 35–37.
74. Там само. – С. 39.
75. Там само. – С. 48; Соловка Л. М. Геноцид євреїв Станіслава в роки Другої світової війни / Л. М. Соловка // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIV. – С. 40.
76. Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. Євреї Восточної Галиції, Західної Волини, Буковини и Закарпаття в 1933–1945 годах / Яков Хонигсман. – Львов, 1998. – С. 344–345.
77. Баранський К. Станиславів до і після 1919 року / Каміль Баранський ; [пер. з пол. Т. Прохаська; передм. І. Монолатія]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – С. 96.
78. Круглов А. И. Катастрофа українського єврейства 1941–1944 гг. : енциклопедический справочник / А. И. Круглов. – Х., 2001. – С. 132–134.
79. Соловка Л. М. Геноцид євреїв Станіслава в роки Другої світової війни / Л. М. Соловка // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIV. – С. 41.
80. Там само. – С. 42.
81. Головатий М. Єврейська громада / М. Головатий, Р. Діда // Івано-Франківськ : енциклопедичний словник / [авт.-упоряд. Г. Карась та ін.]. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – С. 167.

The article described the political, socio-economic and cultural situation of the Jewish community of Stanislaviv during the middle XVII – middle of the XXth centuries. Defined localization of the Jewish community, its social structure, defines the features of ethnic businesses Jews and inter-ethnic competition. The processes of institutionalization of parties' representation of Jewry, its political consciousness. Investigates the crash of Jews) during World War II.

Key words: Jews, city, ethnic business, Zionism, the Holocaust, Stanyslaviv, Stanislav.

УДК 393.95. (=16:3)
ББК 6.597.78 (4 Укр)

Олександр УДОД, Михайло ЮРІЙ

ЖЕРТВОПРИНЕСЕННЯ ЯК САКРАЛЬНИЙ АСПЕКТ МАГІЧНИХ ДІЙ СЛОВ'ЯН-ПРАУКРАЇНЦІВ

У статті йде мова про принесення в жертву, що асоціюється з освяченням. Показано, що при будь-якому акті жертвопринесення об'єкт переходить із сфери мирського у сферу релігійного. Детально це підтверджено на прикладах жертвопринесень, що існували в наших предків.

Ключові слова: жертвопринесення, освячення, жертва, Бог, релігійний акт, ритуальне вбивство.

Поняття принесення в жертву асоціюється з “освяченням”, що дає підставу говорити про збіг цих понять. Справді, поняття про жертвопринесення завжди передбачає освячення: при будь-якому акті жертвопринесення об'єкт переходить зі сфери мирського у сферу релігійного, він освячується. Але не всі процедури освячення мають єдину природу. Існують серед них такі, дія яких поширюється тільки на освячуваний об'єкт, ким або чим він би не був – чи то людина, чи річ. Наприклад, це стосується помазання. Чи є освяченням помазання царя на царство? Відбувається тільки зміна релігійного статусу царя; дія ритуалу цим й обмежується. При жертвопринесенні, навпаки, освячення поширюється за межі освячуваного об'єкта: воно захоплює, зокрема, персону, яка замовила церемонію. Людина, котра надала жертву, що є об'єктом освячення, у кінці дії вже не та, якою була на початку. Вона набула релігійного статусу, якого раніше не було, або позбавилася від неблагонадійної характеристики, що тяжіла над нею. На неї або зійшла благодать, або вона очистилася від скверни – як і в тому, так і в іншому випадку в сенсі релігійному вона змінилася.

Таким чином, у ролі того, хто приносить жертву, ми назвемо суб'єкта, який отримує вигоди від жертвопринесення або відчуває на собі його дію. Цей суб'єкт може бути як індивідом, так і колективом – сім'єю, родом, племенем, нацією, таємним співтовариством. В останньому випадку група інколи виконує функції того, хто приносить жертву, тобто в повному складі бере участь у принесенні жертви. А інколи колектив делегує одного зі своїх членів, який і діє від імені всієї групи. Так, сім'ю зазвичай представляє її голова, а колектив в основному уособлюють представники влади.

Однак буває і так, що освячення спрямоване не прямо на того, хто приносить жертву, а на певні речі, які стосуються його особистості. Жертвопринесення, яке відбувається у зв'язку зі спорудженням будинку, направлене на будинок, отже, якість, яку набуває будинок, може зберегтися і після смерті його власника. В інших випадках це можуть бути такі об'єкти, як поле, що належить тому, хто жертвує, річка, яку він повинен переплисти, клятва, угода тощо. Об'єктом жертвопринесення ми назвемо ті речі, заради яких приноситься жертва. Варто зауважити, що дія жертвопринесення зачіпає того, хто жертвує внаслідок його присутності під час обряду, участі в ньому або зацікавленості в його проведенні. Здатність жертвопринесення поширювати свій вплив у цьому разі особливо відчутна, оскільки воно може діяти у двох напрямках. З одного боку, воно впливає на об'єкт, заради якого приноситься жертва і на який, власне, спрямоване жертвопринесення. З іншого боку, воно звернене на особу, яка бажає справити вплив і викликає його. Інколи жертвопринесення має сенс тільки за умови цього подвійного результату. Коли батько сімейства приносить жертву при завершенні будівництва, він досягає не тільки того, щоб будинок міг умістити сім'ю, але й того, щоб вона була спроможна ввійти в нього.

Звідси видно, яка відмінна риса освячення в жертвопринесенні: освячувана річ служить посередником між тим, хто жертвує, або об'єктом, на який має спрямуватися корисна дія

принесення, і божеством, якому, зазвичай, адресується жертва. Людина й Бог не вступають у безпосередній контакт. Цим жертвопринесення відрізняється від більшості фактів, що стосуються кровної угоди, у яких, завдяки обміну кров'ю, відбувається пряме об'єднання людського життя і життя божества. Те саме можна сказати про деякі випадки жертвопринесення: тут суб'єкт унаслідок того, що віддає частину свого тіла, вступає в прямий зв'язок з Богом. Без сумніву, ці ритуали й жертвопринесення знаходяться у певному зв'язку між собою, але їх необхідно розрізнати.

Отже, ми можемо сказати, що жертвопринесення – це релігійний акт, який, завдяки освяченню жертви, змінює статус особи, котра здійснює цей акт, або певних об'єктів, що становлять для неї інтерес¹.

Методологічно розглянувши сакральну сутність жертвопринесіння, ми можемо тепер на прикладах, які побутували в давніх слов'ян, наших предків, показати, як здійснювався цей обряд з усіма його особливостями й у всій багатогранності.

Свідчення про людські жертвопринесення в праукраїнців є доконаним фактом, що підтверджується як писемними джерелами, так і археологічними даними. Найдавніші свідчення містяться в Лева Діакона: воїни князя Святослава після битв зібрали своїх мерців і спалили їх, “заколовши при цьому, за звичаєм предків, багато полонених, чоловіків і жінок. Здійснивши цю криваву жертву, вони задушили декількох грудних дітей і півнів, топлячи їх у водах Істру”². Здійснювалися жертвопринесення і в Києві на пагорбі, де стояли кумири, поставлені при князі Володимирі: “Привожаху сына своя и дщери и жряху бесом, [и] оскверняху землю теребами своїми. И осквернися кровью земля Руська и холмо-ть”³. Те саме відбулося після походу князя Володимира на ятвягів. Ось як цю подію описує “Повість минулих літ”: “В рік 6491 (983) пішов Володимир проти ятвягів, і переміг ятвягів, і завоював їхню землю. І пішов до Києва, приносячи жертви кумирам з людьми своїми. І казали старці і бояри: “Кинем жереб на отрока і дівчину, на кого впаде він, того і заріжемо в жертву богам”. Був тоді варяг один, а двір його стояв там, де зараз церква святої Богородиці, яку побудував Володимир. Прийшов той варяг з Грецької землі і сповідував християнську віру. І був у нього син, прекрасний обличчям і душею, на нього і впав жереб, з задрощів диявола. Тому що не терпів його диявол, маючи владу над усіма, а цей був йому як голка в серці, і намагався згубити його поганим і направив людей. І послані до нього, прийшовши, сказали: “На сина твого впав жереб, вибрали собі його боги, та й принесемо жертву богам”. І сказав варяг: “Не боги це, а дерево: зараз є, а завтра згниє; не їдять вони, не п'ють, не говорять, але зроблені руками з дерева. Бог один, йому служать греки і поклоняються; створив він небо, і землю, і зірки, і місяць, і сонце, і людину, і зобов'язав її жити на землі! А ці боги що зробили? Самі вони зроблені. Не дам свого сина бісам”. Посланці пішли і розповіли про все людям. Ті ж, взявши зброю, пішли на нього і зруйнували його двір. Варяг стояв на порозі з сином своїм. Сказали йому: “Дай сина свого і принесемо його богам”. Він відповів: “Якщо боги вони, то нехай пошлють одного з богів і візьмуть мого сина. А для чого здійснюєте їм треби?” І крикнули, і кинули їх з порогу, і так їх вбили”⁴.

Як видно з тексту, літопис не дає пояснення, чому в жертву хотіли принести саме варяга-християнина. Він указує тільки про жереб, згідно з яким визначали майбутню жертву, і хто брав участь у жеребкуванні та чи було воно добровільним.

Пролити світло на ці питання дозволяють свідчення Гельмольда, який повідомляє, що західні слов'яни приносили в жертву богам “людину-християнина, якого вкаже жереб”⁵. Найчастіше християн приносили в жертву під час слов'янських повстань. Наприклад, у 1066 р. ободрити принесли в жертву єпископа Іоанна й ще багатьох священиків⁶.

Жеребкування і наявний конфлікт між язичництвом і християнством зближують свідчення Гельмольда із ситуацією в Київській Русі кінця X століття. Це дозволяє припустити, що сутність жертвопринесення 983 р., про яке повідомляє літопис, полягала саме в убивстві християнина. Тут ми, можливо, стикаємося з особливим типом людських жертвопринесень, які побутували в слов'янському язичництві напередодні прийняття християнства.

Сенс людських жертвопринесень був багатограним і змінювався залежно від рівня розвитку суспільства, конкретних вірувань і характеру народу, від обставин принесення жерт-

ви. З великої кількості спонукаючих стимулів для принесення в жертву людини до слов'ян можуть бути застосовані деякі з них.

За уявленнями наших предків-язичників, смерть була тільки переходом в інший стан і померлий продовжував жити на тому світі, який, власне, вважався відбиттям земного світу. Потойбічний світ, за українськими казками, мав вигляд чудового саду й луків, де немає роботи, туди приходять померлі й там можна побачити всіх своїх родичів.

У багатьох народів світу було поширене уявлення про кругообіг у природі “життя–смерть–життя” – для того, щоб відбулося відродження, необхідна смерть, життєва сила вбитого переходить до живих, як це вважалося при вбивстві старих вождів або знатних людей⁷.

Померлий родич-предок ставав захисником і покровителем живих, долучався до сонму богів. Із цим пов'язаний звичай убивати спеціального представника общини й відправляти його на той світ до богів як свого посланця.

Цей аспект можна чітко прослідкувати на волинських подіях 1097–1099 рр., які висвітлюють акт осліплення Василька та включені до складу другої і третьої редакцій “Повісті минулих літ”⁸. Ми зупинимося на тих деталях й епізодах, які, на наш погляд, дають можливість міркувати про деякі традиційні уявлення давньоруських людей, породжені ще давньохристиянським, язичницьким світоглядом.

Після спроби, що провалилася, силою “неряяти Василкову волость” володимирський князь Давид Ігорович повинен був звільнити з полону Василька Ростиславовича й укласти з ним мир⁹, що означало вимушену відмову володимирської общини від планів відновлення політичного панування над своїми минулими “пригородами” – Тербовлею та іншими червоно-руськими містами¹⁰.

Але військові дії на цьому не припинилися. Бажаючи відомстити за свою образу, “приде Володарь и Василко на Давыда, и придоста ко Всеволожу, а Давыд затворися Володимери”¹¹. Мета цього походу, на перший погляд, очевидна, на неї вказує і сам літописець – “створить мщенье”¹², і таке пояснення приймається істориками. М.С.Грушевський зауважує при цьому, що Ростиславичі “не мали на увазі, як і пізніше, під час боротьби з Святополком, територіальних претензій і обмежилися помстою”¹³.

У дійсності справа була не настільки однозначною. На початку своєї розповіді літописець заявляє, що Ростиславичі прийшли “на Давыда”, але одразу ж виявляється, що помсту брати роблять зовсім не над володимирським князем, який у цій історії зовсім не постраждав: “Онема (Ростиславичі) же ставшима около Всеволожа, и взяста копцем град и зажчаста огнем, и бегоша людне огня. И повеле Василко исечи вся, и створи мщенье на людех неповинных, и проля кровь неповинну”¹⁴. Помста братів, отже, відбулася, але впала вона на голови “людей”, жителів Володимирської волості. Це переконливо свідчить, що перед нами не стільки міжкнязівський, скільки міжобщинний конфлікт¹⁵. Помститися Давиду – це означало помститися всій володимирській волосній общині, що підтримувала свого князя, коли він замислив “перяяти Василкову волость”, тепер виявила готовність “битися” за нього. Сам Давид, як видно з подальших слів джерела, зовсім перестає цікавити месників: “Посем же при доста (Ростиславичі) к Володимери, и си отступиша град. И посла ста к володимерцем, глаголюще: “Ве не приидохове на град вашь, ни на вас, но на врагы своя, на Туряка, и на Лазаря, и на Василя, ти бо суть намолвили Давыда, и тех есть послушал Давыд и створил се зло. Да еще хочете за сих битися, да се мы готовы, а любо выдайте врагы наша”¹⁶.

Отже, вимоги Ростиславичів зводяться до того, щоби в обмін на припинення облоги, до якої володимирці, судячи з усього, виявилися неготовими, володимирська община видала на розправу трьох своїх бояр, на яких указали брати. Виконати таку вимогу означало поступитися своїм політичним престижем. Звідси – гострі суперечки серед володимирців, які для вирішення цього питання скликали віче: “Гражане же, се (вимоги Ростиславичів) слышавъ, созваша вече, и река Давыдовы людье: “Выдай мужи сия, не бьемся за сихъ, а за тя битися можем. А ще ли, – то отворим врата граду, а сам промышляй о себе”. И неволя бысть выдати и. И рече Давыдъ: “Нету ихъ zde”; бе бо я послал Лучьску. О нем же пошедшим Лучьску, Туряк бежа Киеву, а Лазарь и Василь воротистася Турийску”¹⁷.

Звертає на себе увагу такий факт. Туряк, Лазар і Василь, судячи з усього, завчасно знають про те, яка доля їх очікує за певних обставин. Тому вони за допомогою князя намагаються сховатися від володимирців, стараючись при цьому заплутати сліди: відправляючись ніби в Луцьк, один з них опиняється в Києві, а двоє інших – у Турійську. Із цього випливає, що вимога Ростиславичів про видачу ініціаторів злочину не є чимось небувалим і несподіваним, а, навпаки, вона узгоджується з традиційними нормами правової поведінки і, мабуть, відповідає уявленням про способи вирішення таких конфліктів. З таких самих позицій варто трактувати й готовність володимирців прийняти умови Ростиславичів.

Виникає питання, що спонукає общину погоджуватися з такими вимогами, які приносять їй суверенітет, і навіть заставляти свого князя, усупереч його волі, підкорятися їм? Останнє ми бачимо у взятому в облогу Ростиславичами Володимирі-Волинському, жителі якого у відповідь на небажання князя видати бояр “кликнула... на Давыда, и рекоша: “Выдай, кого ти хочать. Аще ли, – то предаемься”¹⁸. Не можна сказати, що володимирці погодилися на видачу своїх бояр, оскільки не могли вже тримати облогу. Адже вони водночас заявляють про готовність продовжувати війну, мовлячи Давиду: “А за тя битися можем”¹⁹. Отже, у розглянутому випадку вирішальний вплив на поведінку общини справляють інші, приховані від поверхневого погляду мотиви, що лежать у сфері усталених відносин, зумовлені традиційною (архаїчною) свідомістю²⁰.

Дослідження особливостей архаїчної свідомості й мислення на великому етнографічному матеріалі дають результати, які допоможуть вирішити це питання. “Первісна людина, – пише Л.Леві-Брюль, – зазвичай відмовляється розлучатися з тим, що їй приносить щастя. Це почуття спонукає її шукати товариства тих осіб, яких супроводжує удача, й уникати тих, кого переслідує невдача або нещастя”²¹. Це пояснюється тим, що випадок у розумінні стародавньої людини “раптово і беззаперечно відкриває..., що той, з ким він трапився, знаходиться під дією одного або кількох поганих впливів. Ще до випадку ця людина була поміченою жертвою таких впливів. Скоро мають з’явитись й інші біди, оскільки поганий вплив... не обмежується першим проявом своєї шкідливості. Той, хто не відсторониться якнайшвидше від “нещасного”, розділить його нещастя”²². Діючи у сфері суспільної свідомості, цей принцип стає визначником відповідної суспільної поведінки, коли община намагається відгородити себе від тих людей, які стали провідниками поганого впливу й шкодять благополуччю общини.

У випадку з володимирськими боярами, яких прагнуть позбутися городяни, ми вбачаємо дію тієї самої світоглядної настановки: ці бояри стали причиною важкої невдачі, що переслідує общину, оскільки через них прийшла біда – запропоновані ними заходи з боротьби із зовнішнім ворогом не тільки не досягли своєї мети²³, але, навпаки, призвели до воєнної поразки. За уявленнями, якщо не відгородити суспільство від впливу таких людей, вони будуть продовжувати сіяти біду²⁴. Але річ, мабуть, не тільки в цьому.

У розглядуваному випадку йдеться не про рядових общинників, а про представників знаті, суспільних лідерів, які були радниками князя²⁵. За давньою традицією, що сягає корінням ще в первісну епоху, архаїчна свідомість приписує людям, які є очільниками суспільства, особливі магічні здібності, завдяки яким вони можуть приймати рішення з приводу найважливіших суспільних справ²⁶. Давньоруські джерела, вірогідно, зберегли певною мірою це давнє язичницьке уявлення, називаючи бояр “кращими”, а бояр-радників – “розумними мужами”, тим самим усвідомлюючи наявність у них певних характеристик, непридатних простим “мужам”.

На суспільних лідерів, які в традиційних суспільствах завжди мають стосунок (прямо чи опосередковано) до суспільної магії, лягає тягар відповідальності за благополуччя своєї общини. “Кар’ера мага, – пише Дж.Фрезер, – обіцяє майстрові своєї справи всілякі блага, але вона повна пасток, у які завжди може потрапити його невмілий або невдалий побратим по професії. Становище того, хто займається суспільною магією, справді дуже ненадійне: народ твердо переконаний, що він може своєю владою викликати дощ, змусити світитися сонце, прискорити дозрівання плодів. Тому природно, що засуху й нестачу продуктів харчування також приписують його злочинній недбалості або зловмисній упертості. Він несе за це відповідне покарання”²⁷.

Дію таких самих язичницьких стереотипів свідомості, що проявляються в періоди суспільних катаклізмів, переконливо показав І.Я.Фроянов у своєму дослідженні з історії соціальної і політичної боротьби в Стародавній Русі. Загальний висновок, зроблений ученим, зводиться до такого. Відзначені джерелами випадки розправи над представниками знаті (“кращими мужами” і “кращими жонами”), що стосувалися управління суспільними справами й відбувалися під час суспільних катаклізмів, мали зазвичай сакральний (магічний) характер: на цих людей лягала відповідальність за нещастя, що переслідували общину, вони визнавалися свідомими або несвідомими в тому винуватцями. У відповідному покаранні винуватих “люди тієї пори вбачали засіб для відновлення суспільного благополуччя”²⁸.

Язичницькими мотивами суцільно просякнута подальша оповідь літопису про володимирські події 1098 р., зокрема, розповідь про розправу Ростиславичів над виданими їм боярами Лазарем і Василем: “Давыд же, пославъ, приведе Василя и Лазаря, и дасть я. И створиша миръ в неделю. А завтра, по зори, повесиша Василя и Лазаря и растреляша стрелами Василковичи, и идоша от града. Се же 2-е мщенье створи, его же не бяше лепо створити, да бы богъ отместник былъ, и взложить было на бога мщенье свое, яко же рече пророкъ: “И вздам мечь врагам, и ненавиждащим мя вздам, яко кровь сыновъ своих мщаетъ и мститъ, и вздасть мечь врагам и ненавиждащим, сею же снемше погребоша я”²⁹.

Першочергово розповідь про розправу з боярами варто зіставити з характеристикою, поданою літописцем. Туряк, Лазар і Василь “намолвили” свого князя Давида Ігоровича “створить зло” (осліпити Василька Ростиславича) не просто, оскільки в справу втрутився сам диявол, який розлючений “братской любовью” князів, “влезе” названим боярам “в сердце”, підбурюючи їх на погану справу³⁰.

Зовнішньо таке трактування поведінки злочинних бояр повністю відповідає ідеї християнського провіденціалізму, яку послідовно проводили літописці впродовж усієї праці. Водночас таке трактування повністю вміщується і в межі язичницького світосприйняття, отже, могло народитися й у свідомості язичника. Достатньо згадати добре відоме в етнографії язичницьке уявлення про вселення (втілення) у тій чи іншій людині якої-небудь надприродної сутності, божества або духу, що починає керувати життям чи вчинками свого реципієнта³¹.

“Таке втілення, – пише Дж.Фрезер, – є в примітивному суспільстві звичною справою. Утілення може бути тимчасовим або постійним. У першому випадку втілення... знаходить прояв швидше в надприродному знанні... Його звичними проявами виявляються... пророцтва і передбачення”³².

Чи не таким пророцтвом і передбаченням могли сприйматися одкровення володимирських бояр, які звинувачували в потаємних намірах проти київського й володимирського князів теребовлянського князя Василька? Адже ніяких інших доказів проти нього не існувало. Водночас ці обвинувачення стали достатнім обґрунтуванням для розправи з Васильком. І хоча літописець дивиться на описані події інакше, трактуючи їхню сутність винятково з позицій християнського віровчення, можна помітити, що провести свій погляд до кінця йому так і не вдається. Цьому перешкоджає поведінка самих героїв розповіді, учасників описуваних подій, вчинки яких не вписуються в концепцію літописця, оскільки були обумовлені іншими мотивами. Звідси – підсумкове судження автором “Повісті...” розправи Ростиславичів з виданими їм володимирськими боярами як богонеприйнятеного діяння, висловлене, незважаючи на наявну симпатію автора до осліпленого Василька й Ростиславичів узагалі?³³

Розправу теребовлянського й перемишльського князів зі своїми ворогами Лазарем і Василем літописець підносить як акт помсти, називаючи його другою помстою братів володимирцям. Та водночас треба зауважити: те, що сталося, не може зводитися лише до акту помсти у звичному розумінні. На це вказують деякі обставини страти винуватих, що містяться в літописній розповіді, і, перш за все, спосіб убивства, які свідчать, що перед нами не звичне покарання злочинців, а якийсь стародавній язичницький ритуал або його пережиток.

Як відомо, у традиційній свідомості східних слов'ян і багатьох інших народів люди, покарані через шибеницю, як і самогубці, що покінчили життя таким самим чином, сприймалися як “заложные покойники”, котрі віддали душу дияволу, оскільки їх душі із часу смерті знаходяться в підпорядкуванні в нечистій силі³⁴.

Другою характерною обставиною страти, за літописним свідченням, є розстріл стрілами повішаних, здійснений “Василковичами”. Ось як про це говориться в Хроніці Феодосія Софоновича: “Василко і Володар... казали високо на деревах повісити (Лазаря і Василя) і стрілами насмерть постріляли”³⁵. Мабуть, так само треба трактувати й повідомлення “Повісті минулих літ”, де Лазаря і Василя “повесиша... и растреляша стрелами Василковичи”³⁶.

Такий спосіб розправи знаходить пряму відповідність тим уявленням, які панували в епоху середньовіччя, про муки, що очікують на грішників, які потрапили в нижній, підземний світ. У пам’ятках давньоруської писемності й фольклору можна знайти детальний опис таких сцен, деякі деталі яких майже збігаються з відповідними обставинами розправи Ростиславичів над володимирськими боярами.

Усе це не можна вважати випадковим. Літописні месники, чинячи розправу над Лазарем і Василем, діють, мабуть, відповідно до тих язичницьких понять і норм, які відбилися в традиційних уявленнях про потойбічне життя тих, хто віддався дияволу. Отже, муки, яким піддаються володимирські бояри, як і вся процедура вбивства злочинців, мають сакральний характер і пов’язані з певним язичницьким ритуалом³⁷.

Сказане наводить на думку, що вбивства Ростиславичами своїх ворогів Лазаря і Василя, у якому проглядається ритуал передачі злочинців у розпорядження диявола, повинно було також мати значення ритуального жертвопринесення, де жертвами виступають вороги-злочинці, а адресатом жертви – божество, семантично пов’язане з потойбічним світом.

Ще однією важливою рисою жертви в указаному випадку є те, що страчені бояри – це, по суті, військовополонені, які стали здобиччю Ростиславичів; вони також виступають представниками ворожої общини, неодноразово намагаючись завоювати й підкорити своїй владі жителів червононоруських міст³⁸.

Дослідниками зазначається побутування на Русі ще в XI ст. стародавнього язичницького звичаю, пов’язаного з ритуалом відправлення на “той світ” (насилницького вбивства) общиною деякої частини своїх членів. Ритуальному вбивству підлягали немічні старі, інші фізично неповноцінні члени колективу, а також усі ті, кого підозрювали в шкідливому чаклунстві³⁹ й таким чином вважали ворогами. Колись цей обряд обов’язково й без будь-яких обмежень дотримувався общиною. Однак в XI ст. його застосовували лише у виняткових випадках, під час бід і катастроф, з надією перебороти їх і ліквідувати загрозу ще більших бід.

Зазначене підтверджується літописними свідченнями. Наприклад, у Суздалі під час голоду в 1024 р. за ініціативи волхвів “избиваху старую гадь по дьяволу на-оученью и бесованию, глаголше тако си держать гобино”⁴⁰. У 1071 р., також під час голоду в Ростовській землі, волхви заявили: “ве сведе, кто обилье держить”, “ту же нарицаху лучшиие жены глаголаща, тако си жито держить...”, “и привожаху к нима сестры своя, матери и жены своя... и оубивашета многы жены”⁴¹.

Жертвопринесення Ростиславичів має милостивий характер, що відповідає широко представленому в релігії багатьох народів, які досягли пізньої стадії первісності, милостивому (пропіціальному) культу. Згадаємо про звичай наших предків жертвувати богам злочинців, а також полонених, що виступали синонімами злочинців, розраховуючи тим самим відвести їхній гнів, спокутати гріхи. Чи не цієї мети добивався осліплений Василько, котрий, за словами літописця, сприймав нещастя, що сталося з ним, як наслідок божого гніву: “... на мя богъ наведе (нещастя) за мое възвышенъ”, – бідкається князь⁴², але при цьому зовсім не обмежується одним тільки покайням перед християнським священиком, а отримавши свободу, діє в душі язичницьких традицій”⁴³.

Відповідно до світогляду стародавніх слов’ян, у їхніх звичаях, тобто людських жертвопринесеннях, не можна вбачати якоїсь особливої жорстокості. Ці жертви були обумовлені світоглядом того часу й застосовувалися для користі й спасіння суспільства. Смерть при жертвопринесенні сприяє благополуччю живих і продовженню життя на землі, вважається почесною і на неї інколи могли йти добровільно, що підтверджують численні писемні джерела.

Водночас з поширенням християнства акцент людських жертвопринесень зміщується саме в бік християн, що, крім писемних джерел, підтверджують археологічні дані. Саме археологія, завдяки численным розкопкам слов’янських язичницьких святилищ, проведених в остан-

ні десятиліття, розвіяла сумніви багатьох дослідників щодо існування в наших предків людських жертвопринесень як таких.

У пошуку слідів ритуальних убивств християн у великій кількості археологічних матеріалів варто звернутися до тих археологічних пам'яток, де такі жертвопринесення найбільш очікувані. Одне з таких місць – знаменитий Збручський культовий центр, що виник на межі X–XI ст., у переломні для язичництва роки. Три святилища Збручського комплексу були з усіх боків оточені слов'янськими поселеннями, розташованими в досить незручних для постійного проживання місцях: їх розміщення зумовлене, мабуть, близькістю до святилищ. Жертовні речі, знайдені на капищах, походять з різних районів теперішньої України, а сам Збручський культовий центр включав у себе майже весь спектр слов'янських язичницьких культових споруд, ніде більше не зустрічаючись у такій близькості один від одного. Ці важливі свідчення говорять про те, що слов'янський релігійний центр на Збручі можна розглядати як своєрідний автономний “язичницький анклав”, створений для захисту від християнізації, і який справляв великий релігійний вплив. Отже, вороже ставлення до християнства язичників, що здійснювали обряди на святилищах Говда, Богит і Звенигород, сумнів, не викликає.

На святилищі у Звенигороді археологи знайшли багатий матеріал про людські жертвопринесення. Найбільшу увагу з усіх зроблених там знахідок привертають три: “розрізнені кістки чоловіків віком близько 45 років”⁴⁴, християнський хрест і кадило. З розташування цих знахідок на капищі не зрозуміло, чи стосувалися вони одні одних, але викликає зацікавлення подібність обряду жертвопринесення, унаслідок якого були вбиті порівняно одного віку чоловіки, з розповіддю Гельмольда про вже згадуване принесення в жертву єпископа Іоанна: ободриди у своїй столиці Ретрі “відрубали йому руки і ноги, тіло викинули на дорогу, голову ж відсікли і, ввіткнувши на спис, принесли її в жертву своєму богу Радегасту”⁴⁵. Зазначимо, що серед залишків людських жертв у Звенигороді були знайдені тільки фрагменти черепів, нижня щелепа й кисті рук та ніг, а кісток тулуба знайдено не було⁴⁶.

Серед знахідок на іншому капищі Звенигорода, крім слідів людських жертвопринесень, були обвуглені хрести різних розмірів і з різних матеріалів⁴⁷.

У спробах пояснити таку велику кількість предметів християнського культу на язичницькому капищі пропонувалися різні версії. Теорію про те, що вони могли свідчити про можливі обряди розхрещування, які ніби проводилися тут, заперечує знахідка кадила (навіть чи християнський священик міг пройти обряд розхрещення). Негативне ставлення “вірян” Збручського комплексу до християнства змушує сумніватися в тому, що деякі обряди на капищах Звенигорода могли бути здійснені християнами-двовірцями. На наш погляд, найбільш правдоподібно пояснити дивні для язичницького капища знахідки можна, якщо визнати їхніми господарями тих людей, кому належать знайдені там залишки.

Існування ритуальних убивств християн не тільки підтверджується археологічними й писемними джерелами, але й у цілому відповідає логіці слов'янських язичницьких ритуалів, пов'язаних з людськими жертвопринесеннями. Жертвопринесення християн можна зіставити з двома видами відомих з історичних джерел людських жертвопринесень. По-перше, за своїм призначенням ритуальні вбивства християн нагадують здійснювані в критичних ситуаціях принесення в жертву людини, яка вважалася втіленням небезпеки й загрожувала суспільству, з метою позбавитися її. Наприклад, убивство жінок у Чернігові 1024 р. По-друге, є певна подібність між жертвопринесенням християн і ритуальними вбивствами полонених ворогів, як, наприклад, жертвопринесення Святослава, описане Левом Діаконом.

Питання про те, чи зараховувати ритуальні вбивства християн в окрему категорію слов'янських язичницьких жертвопринесень, поки що не має однозначної відповіді. У роки протистояння язичництва й християнства, яке нерідко переростало з ідеологічного в озброєне, позбавлення життя християнина можна порівнювати зі стратою військовополоненого. Якщо розглядати зміну релігії і проповідь християнства як злочин, то принесення в жертву християн можна зарахувати до розправи над злочинцями.

З іншого боку, ритуальні вбивства християн суттєво відрізняються від інших видів жертвопринесень – ця відмінність не тільки помітна з історичної точки зору, але й зазначалася самими слов'янами-язичниками: за словами Гельмольда, слов'яни “приносять богам своїм

жертви волами і вівцями, а багато й людьми-християнами, кров яких, як запевняють вони, приносить особливе задоволення їхнім богам⁴⁸. Справді, незважаючи на наявність у слов'ян багатьох інших ворогів, крім християн, саме вбивство останніх переросло з епізодичних ритуалів у традицію, що підтверджується і писемними, й археологічними даними.

Характерно, що саме принесенням у жертву християнина воїни князя Володимира вирішили відзначити вдалий похід на ятвягів, хоча християнство, здавалося б, не мало до цього походу ніякого стосунку. У цьому зв'язку досить примітним є те, що Гельмольд згадує християн в одному ряду з жертвними тваринами – волами й вівцями.

Жертвопринесення християн, що здійснювалися в Київській Русі, були викликані, по суті, однією обставиною – протистоянням ворогу, який, мабуть, уперше за всю слов'янську історію загрожував не стільки “ззовні”, політичним підпорядкуванням, скільки “зсередини”. Для боротьби з ним був вибраний відповідний метод, найадекватніший з точки зору наших предків. Порівняно з іншими відомими конфліктами релігій, методи боротьби слов'янського язичництва з християнством не відрізнялися (умовно) жорстокістю, навіть без поправки на суворі звичаї середньовіччя, і не виходили за межі звичного язичницького релігійного правосуддя⁴⁹.

Звичайно, крім людських жертвопринесень у наших предків були й інші форми цієї обрядовості, у яких відображалися їхні уявлення про світ, або були приурочені до календарних свят. Наприклад, космогонічному акту близька за символікою будівельна жертва, необхідна для успішного завершення спорудження будинку, міста тощо. Зазвичай, як будівельну жертву використовували череп коня, який закладали під фундамент будинку, а також півня і курку, яких різали при будівництві житла. При цьому сам будинок уявлявся в слов'янській традиції антропоморфним. Людина, кінь і птиця втілювали в традиційній картині світу образ світового дерева.

Особливо шанувалося дерево, що стояло біля води, джерела, де проводилися жертвопринесення. У X ст. візантійський імператор Константин Багрянородний описував жертвопринесення слов'ян на острові св. Григорія (Хортиця) у гирлі Дніпра, де ріс величезний дуб. Навколо дуба встромляли стріли й приносили в жертву півнів, шматки хліба, м'ясо та ін. Ці жертви приносилися заради успішного плавання шляхом з варяг у греки.

Криваві жертви приносили за слов'янською традицією під час головних календарних свят: на Різдво наші пращури різали овець, курей на порозі будинку. М'ясо жертви з'їдали під час різдвяної вечері. Ці процедурні обряди знаходили своє продовження і під час літніх свят.

Характерні також дрібні підношення духам-демонам, нечистій силі, покійникам. Так, лісовику залишали яйце в лісі на перехресті, щоб він повернув корову, що заблукала, водяникам приносили жертву при будівництві млина тощо. У жертву тваринам, наділеним демонічними рисами, приносили ритуальні предмети: біля нори ласки клали веретено й пряжу, вовку несли льон і коноплю, останні колоски залишали мишам і птахам, щоб вони не чіпали врожаю. Навпаки, худоба, яка стала здобиччю вовків, сприймалася як жертва, призначена богом.

Отже, повертаючись до початку висвітлення цього питання, ми бачимо, що жертвопринесення покликане було забезпечити нормальні взаємовідносини (взаємообмін) зі світом надзвичайного, “тим світом”, язичницькими богами, поновити й зміцнити світобудову в цілому⁵⁰.

1. Мосс М. Социальные функции священного / М. Мосс. – С. Пб., 2000. – С. 15–17, 19.

2. Цит. за: Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М., 1981. – С. 71.

3. ПСРЛ. – Т. 1. – М., 1997. – Стлб. 79.

4. ПСРЛ. – Т. 1. Стлб. 82.

5. Гельмольд. Славянская хроника / Гельмольд. – М., 1963. – С. 129.

6. Русанова И. П. Языческие святилища древних славян / И. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – М., 2007. – С. 126.

7. Фрезер Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрезер. – М., 1986. – С. 87.

8. Словарь книжников и книжности Древней Руси / [отв. ред. Д. С. Лихачев]. – Л., 1987. – Вып. 1 : XI – середина XIV вв. – С. 91–92.

9. ПВЛ. – М. ; Л., 1950. – Ч. I. – С. 176–177.

10. Фроянов И. Я. Города-государства Древней Руси / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – Л., 1988. – С. 117–118.

11. ПВЛ. – Ч. I. – С. 177.

12. Там само.
13. Грушевський М. С. Волинське питання 1097–1102 рр. / М. С. Грушевський. – К., 1891. – С. 21.
14. ПВЛ. – Ч. I. – С. 177.
15. Фроянов И. Я. Города-государства Древней Руси / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – С. 117.
16. ПВЛ. – Ч. I. – С. 177.
17. ПВЛ. – Ч. I. – С. 177.
18. Там само. – С. 177.
19. Там само.
20. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / А. В. Майоров. – С. Пб., 2001. – С. 132–136.
21. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. – М., 1994. – С. 407.
22. Там само. – С. 409.
23. Метою ініційованого Туряком, Лазарем і Василем осліплення теребовлянського князя Василька, перш за все, було захоплення і підкорення Володимиру Теребовлі з “пригородами”, що відповідало політичним інтересам володимирської общини (Фроянов И. Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. – М. ; С. Пб., 1995. – С. 541–542).
24. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении... – С. 410–411.
25. ПВЛ. – Ч. I. – С. 177.
26. Фрезер Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии / Дж. Фрезер. – М., 1986. – С. 85–92.
27. Там само. – С. 88.
28. Фроянов И. Я. Древняя Русь... – С. 160.
29. ПВЛ. – Ч. I. – С. 177.
30. Там само. – С. 171.
31. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь... – С. 136–140.
32. Фрезер Дж. Золотая ветвь... – С. 95.
33. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь... – С. 140–141.
34. Там само. – С. 142–143.
35. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Ф. Софонович. – К., 1992. – С. 80.
36. ПСРЛ. – С. Пб., 1843. – Т. II. – С. 285.
37. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь... – С. 143–144.
38. Там само. – С. 149.
39. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Н. Велецкая. – М., 1978. – С. 47.
40. ПСРЛ. – Т. II. – Стб. 135.
41. ПСРЛ. – Т. I. – Стб. 175.
42. ПВЛ. – Ч. I. – С. 176.
43. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь... – С. 152–154.
44. Русанова И. П. Языческие святилища древних славян / И. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – М., 2007. – С. 137.
45. Гельмольд. Славянская хроника / Гельмольд. – М., 1963. – С. 77.
46. Русанова И. П. Языческие святилища древних славян... – С. 137.
47. Там само. – С. 77–81.
48. Гельмольд. Славянская хроника... – С. 129.
49. Ритуальные убийства христиан как разновидность славянских языческих жертвоприношений. – Режим доступа : http://pnm.ru/blogs/Eutamias/ritualnye_ubiystva_hristian. – С. 2–6.
50. Петрухин В. Я. Жертва / В. Я. Петрухин. – Режим доступа : <http://www.pagan.ru/slower/zh/zhertwa0.php>. – С. 1–2.

The article refers to the sacrifice associated with sanctification. It is shown that at any act of oblation an object goes across from a sphere mundane in a religious sphere. In detail is confirmed on the examples of oblations that existed for our ancestors.

Key words: oblation, sanctifying, victim, God, religious act, ritual murder.

УДК 39:639.2(477.83/.86)
ББК 63.5 (4 Укр)

Микола ЛИЦУР

РИБА В СИСТЕМІ ТРАДИЦІЙНОГО ХАРЧУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ В КІНЦІ ХІХ ст. – 1930-х рр: ЕТНОСОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті, на основі нових фактів, проаналізовано місце риби в системі харчування населення Галичини в кінці ХІХ ст. – 1930-х рр. Автор висвітлив зміни, яких зазнав рибний раціон етнічних та етнографічних груп краю, а також різних верств галицького суспільства, і розкрив головні причини таких змін.

Ключові слова: традиційне харчування, риба, Галичина, етнологія.

Прогрес етнологічної науки в Україні мав своїм наслідком, поміж іншими, і перегляд деяких проблем, які, начебто, вважалися вивченими. Нові методи досліджень, свіжовиявлені факти, урешті-решт, модерне бачення дозволили максимально об'єктивно підійти до охарактеризування багатьох аспектів духової та матеріальної культури українського народу. Ураховуючи той фактор, що в різний хронологічний період українські землі входили до складу багатьох держав, територіальний чинник мав вплив на формування специфічних компонентів діяльності етнографічних груп нашого народу й етнічних меншин, які проживали поряд.

Однією з таких складових є система харчування населення Галичини. Ми б хотіли торкнутися такої її вузької проблеми, як вживання в їжу риби жителями краю. На перший погляд виникає враження, що це малозначуще питання і воно не вартує наукового розгляду. До того ж етнографи кінця ХІХ – початку ХХ ст., деякі сучасні дослідники тією чи іншою мірою висвітлювали його. Ми ж поставили за мету не просто вказати, у якому вигляді, коли і якою мірою місцеве населення харчувалося рибою. Наше завдання полягало в тому, щоб з'ясувати чинники, які впливали на цей процес. Нами були визначені такі фактори, які визначали різноманітність чи, навпаки, бідність рибного раціону:

- стан рибальської сфери;
- характер ринків збуту рибної продукції;
- етнічні взаємини та культурні смаки.

Етнографічна наука не може похвалитися серйозними доробками стосовно означеної нами проблеми. Уперше аналіз системи харчування українського населення Галичини спробувало зробити Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка. Було видано ряд публікацій із цієї тематики, автором чи укладачем яких був В.Гнатюк¹. Проте статті мали ознайомчий (джерельний) характер, багато уваги приділялося рецептурі, обрядовості їжі тощо. З польських авторів можна відзначити працю Н.Цибульського², яка, на відміну від багатьох розвідок етнографічного чи туристичного спрямування, мала непогане наукове підґрунтя. З її недоліків відмітимо тільки те, що деякі аспекти харчової системи сільського населення Галичини були розглянуті поверхово (можливо, за браком інформації). Стосовно радянського періоду, з багатьох робіт узагальнюючого характеру чи присвячених конкретним етнографічним регіонам, найбільшої уваги заслуговує монографія Т.Гонтар³. Звичайно, не можна не згадати рецептурних книг, де висвітлено смакові вподобання польського й українського населення Галичини зазначеного хронологічного періоду⁴.

Якщо вірити тогочасним дослідникам харчування сільського населення Галичини, вимальовується картина про незначущість рибних продуктів у повсякденній їжі селян. Тільки в період Різдвяних свят і посту їхнє споживання зростало. Проте це відбувалося за рахунок оселедців (риби з роду *Alosa*), яких у Галичині називали “москаліками”⁵ (оскільки завозили їх з Російської імперії, а пізніше з Радянського Союзу).

Географію вживання в їжу риби дослідники розповсюджували тільки на мешканців прибережних сіл над великими та більшими річками⁶. Тому дивним виглядає факт про бідність рибного раціону, адже більшість населених пунктів того часу розташовувалися саме над руслами річок чи іншими водоймами. Такий стан речей частково можна пояснити характером збору інформації про харчування галицьких селян. Так, досить часто про особливості їжі в тому чи іншому повіті робили висновки виключно на основі одного населеного пункту. Щоб не бути голослівними, зазначимо, що народну поживу в Турчанському повіті описували на основі села Ільник, у Бучацькому – села Пужники⁷. Проте слід брати до уваги, що в різних селах існували свої кулінарні традиції. Це яскраво підтверджують слова Б.Заклинського, одного з авторів повідомлень про селянську їжу: “А тимчасом тут в однім селі їдять одно, у другім – де-що відмінно, а тамтих страв не знають”⁸.

Більше того, звернімо увагу на той факт, що про вживання риби в їжу можна черпати дані з фольклору⁹. Постає логічне питання, чому інформатори рубежу XIX–XX ст., якими послуговувалися тогочасні етнографи, указували на мізерну частку рибних продуктів (або взагалі їх відсутність) у повсякденному раціоні населення?

Розкриття цієї проблеми було б неможливим без з’ясування того, наскільки була розвинута рибальська галузь Галичини, і, зокрема, чи був вільним доступ місцевого населення до рибних ресурсів. Дані, які дійшли до нас, доволі суперечливі, а тому не дають змоги зробити однозначного висновку. З одного боку, є чимало свідчень про колективний вилов риби та її розподіл. Так, один з дослідників Бойківщини В.Охрімович зазначав, що жителі деяких сіл Стрийського повіту спільно рибалили та ділили улов¹⁰. Видатний польський природознавець М.Новицький, який безпосередньо досліджував проблеми рибальства Галичини, залишив чимало свідчень про стан цієї галузі в другій половині XIX ст. Він писав, що на одних річках двір, якому належало право риболовлі, ловив рибу великими сітками й волоками, а селяни дрібними снастями. В інших випадках двір постачав засоби риболовлі, а жителі довколишніх гмін – робочу силу (улов ділили). Цей самий дослідник згадував, що в часи жнив на Збручі жінки із чоловіками вдавалися до масового вилову риби. На Дністрі мешканці кількох гмін збиралися на колективну риболовлю¹¹. Про спільний вилов риби на Дністрі жителями кількох сіл, що проводився приблизно раз на п’ять років, писав також український природознавець І.Верхратський¹². Натомість інший бік проблеми яскраво характеризує тогочасне прислів’я: “Рибу їдять пани, а християнинові можна лише дивитися, як вона грає у воді”¹³.

Цікавою є та обставина, що на рубежі XIX–XX ст. повідомлення про вживання риби в їжу, як і про її вільний вилов, стали рідкістю. Причина цього полягала, без сумніву, у законодавчому регулюванні рибальства. Фактично до останньої третини XIX ст. рибальська галузь не була регламентована, а імперський закон від 1865 р. узагалі дозволив вільне рибальство. Проте в 1870–1880-х рр. ряд нових законів у цій сфері суттєво ускладнив місцевому населенню доступ до рибних ресурсів. Більше того, закон від 1887 р. (набрав чинності з 1890 р.) поділив усю річкову сітку краю на рибальські угіддя (з 1932 р. – рибальські округи), які здавалися в оренду одиноким власникам. Тільки вони й могли здійснювати рибальство на річках. Остаточою поділ річкової системи Галичини на рибальські угіддя був оформлений у 1907 р. Отже, більшість жителів краю були позбавлені доступу до рибних ресурсів. Єдиним легальним джерелом отримання риби стала її купівля.

Закон від 1887 р. запровадив доволі сувору систему штрафів і покарань за порушення його норм. Сума штрафів коливалася від 5 злотих (далі – зл.) до 50 зл., а в особливо тяжких випадках до 100 зл., або, відповідно, від 1 до 20 днів арешту¹⁴. Для звичайних селян то були чималі кошти. Це змусило їх відмовитися від такого заняття, як рибальство. “Тота риба не виросте хоч би й меду давав, а жандар як зловит, запише і треба три дні сидіти задаремно” – так висловлювався на початку XX ст. мешканець с. Мшанець Стрийського повіту, розповідаючи про причини невеликого вживання риби в їжу¹⁵. Звернемо увагу на той факт, що перші наукові дослідження системи харчування населення Галичини почалися вже після законодавчого врегулювання рибальства. Таким чином, на нашу думку, недоцільно говорити про низький рівень вживання риби в їжу сільськими жителями краю. Мова може йти тільки про тенденцію до зменшення рибного раціону, починаючи з кінця XIX ст.

Ще одним важливим чинником, який призвів до поступового зниження кількості рибних страв серед галицьких селян, стало те, що рибу було вигідніше продати, аніж з'їсти. Звичайно, це був мізерний заробіток, а за умов жорсткої регламентації рибальства доволі небезпечний. Проте в тогочасних реаліях бідному жителю краю будь-яка копійка була дійсно на вагу золота. Факти свідчать, що до часу законодавчого врегулювання рибальських відносин на річках Галичини, місцеве населення ловило рибу переважно для власного споживання¹⁶. Однак з кінця XIX ст. рибалки стали збувати рибу місцевим гендлярям, корчмарям та ін. Часто вони продавали свій майбутній улов наперед, звичайно за низьку ціну¹⁷.

Натомість споживання риби міським населенням, а особливо заможними верствами (чиновниками, інтелігенцією), зростало. Цьому сприяв ряд факторів.

Насамперед це було пов'язано з характером ринків збуту продукції рибальства. Рибні базари розташовувалися в містах. Формально вони забезпечували доступ до рибної продукції всім прошаркам галицького суспільства залежно від їх платоспроможності. Торговці закупляли рибу в орендарів відразу після проведення вилову, обчислюючи її у фурах або корцях (приблизно 106 кг). Уже безпосередньо на ринку вони продавали велику рибу на вагу, середню – поштучно, а дріб'язок – у мисках різного розміру¹⁸. Цікаво, що на львівському базарі спеціально для біднішого населення на місці чистили рибу й продавали дрібними кусками¹⁹.

Потребу міст у постійному надходженні свіжої чи живої риби забезпечували за рахунок зберігання її у великих дерев'яних скринях (садках), що знаходилися в ставах або безпосередньо в річці. Стінки цих скринь мали щілини, які забезпечували безперешкодне надходження води. Для кожного виду риб була своя скриня²⁰. У день торгу рибу продавали на місці або забирали на ринок у бочках. Подібні садки для зберігання живої риби мали в себе орендарі та рибальські сторожі²¹.

Полегшувало доставку риби в міста й розширення мережі залізниць. Перевозили її за допомогою скринь із подвійним дном, у внутрішній стінці якого були просвердлені дірки. У порожнину між стінками закладали кригу. Саму рибу клали всередину скриньки таким способом, щоб вона не торкалася льоду. З аналогічною метою використовували й плетені кошики. На дно ставили пласт соломи, потім кригу, тоді знову солому, на неї рибу й т. д.²². У кошиках пересилали й раків, але їх перекладали мокрими покривами. Після 24-годинної дороги їх ще можна було так зберігати 3–4 дні в холодному льосі²³.

Зауважимо, що представникам деяких соціальних груп було доволі легко мати постійний доступ до рибної продукції завдяки своєму статусу. Це стосувалося, зокрема, духовенства та місцевих урядовців. Скажімо, рибне господарство в Тарнаватці тільки з Возницького ставу з кінця 1895 р. до 1 березня 1896 р. роздало священикам, чиновникам і війту 12 пудів коропа (*Surginus caprio* L) та 11 пудів щуки (*Esox lucius* L)²⁴.

Цікаво, що соціальна приналежність зумовлювала й споживання тих чи інших видів риб. Шляхетні види риб коштували значно дорожче, тому їх могли придбати тільки представники заможніших верств галицького суспільства. Таку ситуацію зумовлював певною мірою й етнічний чинник, а саме – смакові вподобання євреїв. Не є таємницею, що саме вони прибрали до своїх рук торгівлю рибою, а тому визначали й цінову політику на неї. Це стосувалося закупівель як на первинному ринку (у рибаків, а пізніше орендарів рибальських угідь), так і на вторинному (продаж споживачам). Станом на 1893 р. середня ціна щуки в Галичині становила 1 злотий ринський і 6 центів, форелі (*Salmo trutta morpha fario* L) – 90 центів, коропа – 97 центів, лина (*Tinca tinca* L) – 77 центів²⁵. Переважаюча більшість населення була неспроможна придбати таку рибу. Тому їм залишався дріб'язок і так звана “біла риба” (марени (*Barbus fluviatilis*), плотиці (*Rutilus rutilus*), підусту (*Chondrostoma nasus*))²⁶. Крім того воно вживало в їжу також м'ясо минів (*Lota vulgaris*) і сомів (*Silurus glanis*), якими через їхні низькі смакові якості нехтували євреї²⁷. Подорожчання риби, на наш погляд, зумовило переорієнтацію селянських смаків зі свіжої риби на дешевих оселедців, яких завозили з Російської імперії, а згодом з Радянського Союзу. Незважаючи на такий стан речей, рибні страви не зникли повністю зі столів пересічних галичан.

Характер рибних страв не був дуже різноманітним і залежав від сезону. Ми вже згадували, що в основному споживання риби зростало в період Різдва свят і посту. У багатьох

селах її вживали тільки в цей час. Можна стверджувати, що найдавнішим способом приготування і, водночас, зберігання риби було її сушіння. Такий висновок зроблено на основі того, що протягом століть населення краю сплачувало податок сушеною рибою²⁸. Крім того раніше в Галичині сушений підуст становив вагому складову рибного продажу²⁹.

Стосовно способів сушіння то їх було декілька. Найпростіший з них полягав у тому, що спійману рибу на місці чистили, солили, надівали на рожен і тримали так над вогнем, стежачи, щоб вона не пригоріла. Коли риба ставала повністю твердою, то могла довгий час зберігатися. Її називали “опіканкою”³⁰. У Стрийському повіті почищену рибу клали в піч за вогонь на кленове листя або на соломку й тримали там поки вона не висохне³¹. На Снятинщині посолену вичищену рибу ставили у витоплену піч на листках капусти або також на соломі. Сушили рибу й безпосередньо на шпарті (металевій частині печі, на якій варили їжу)³². Сушіння риби в печі було характерним і для інших українських регіонів, особливо Полісся³³. Зазначимо, що сушена риба складала основу більшості рибних страв, які побутували в Галичині. Тут її часто називали “судаком”³⁴.

Крім того, рибу різних видів в’ялили. Її натирали сіллю і так тримали в якомусь посуді 2–3 дні. Якщо траплявся більший екземпляр, то вздовж хребта робили повздовжній надріз, щоб краще увібралася сіль. Після цього промивали у воді й підвішували на шнурок. Чищена риба в’ялилася 4–5 днів, невичищена дещо більше³⁵.

На Гуцульщині особливо поширення набуло коптіння форелі. У коморах жителів цього регіону нерідко нараховувалося до сотні копчених форелей і головатиць (регіональна назва дунайського лосося (*Hucho hucho* L)), приготовлених на зиму³⁶. Улітку в спеку, наловивши значну кількість риби й перебуваючи далеко від домівки, гуцул змушений був на місці приготувати рибу. Для цього він підготовляв спеціальну колодку (дуплянку, вулик). Усередину набивав багато поперечних жердин, на які навішував рибу. Потім внизу колодки запалював тріски й стежив, щоб вони курилися. Сам процес коптіння тривав 4 години³⁷. Таким чином форель була готова до транспортування і могла тривалий час зберігатися.

Рибу коптили також на жердинах над ялівцевим димом³⁸. Цікаво, що використання ялівцевої сировини із цією метою дуже цінували польські ресторатори при приготуванні коропа³⁹.

Найбільше розмаїття рибних страв спостерігалося на перший і другий Святий вечір, причому їх наявність у більшості випадків була обов’язковою на всій території Галичини⁴⁰. Гуцули говорили, що “то риба мусит бути, бо то великий встид вечеряти без риби”⁴¹. Ми не можемо вести мову про якісь спільні для всього регіону рибні страви, які готували на Святий вечір і в піст, проте певні тенденції щодо вживання тих чи інших страв усе-таки існували.

Так, одним з найпоширеніших був пісний борщ із риби⁴². Досить розповсюдженим був холодець з риби. Його готували таким чином. Сушену рибу намочували в гарячій воді, додавали цибулі, прянощів, варили, а потім охолоджували. Він відомий під назвою “гижки”, “драгли” або “стугінець”⁴³. Рибу також тушили з капустою⁴⁴. Особливо вишуканою вважалася “замашена” риба, яку готували з додаванням конопляної або соняшникової олії, цибулі та борошна⁴⁵.

Деякі етнографічні регіони мали свої унікальні рибні страви. Так, на Покутті робили “креплики” (пиріжки) з рибною начинкою та варили пироги з рибою⁴⁶. На Гуцульщині подавали приготовлену в глиняних горщиках копчену форель, крім того з неї робили “маринату” і також смажили на олії⁴⁷. На Бойківщині поширеними були зрази, які готували з посіченої риби чи оселедців з додаванням борошна, а потім відварювали⁴⁸.

Риба, печена на вогні, і рибна юшка (з бабців (родина *Cottus*) чи мерісниць (*Phoxinus phoxinus*)) були доповненням до повсякденної їжі пастухів і лісорубів⁴⁹. Деякі бідні рибалки вживали жир із сома замість солонини⁵⁰.

Натомість заможніші верстви населення та інтелігенція, зокрема, споживали чималу кількість рибних страв – від перших страв до різноманітних котлет і кручеників⁵¹. З 30-х рр. ХХ ст. поширилася мода на тушковану (“душену”) рибу⁵². Зазначимо, що чимало кулінарних переписів, якими користувалися заможні прошарки українського населення, були запозиченими з інших національних кухонь, особливо єврейської. Тому не дивно, що споживали саме так звані шляхетні види риб – щуки, коропа, форель⁵³. Цікавий факт, що в українських

інтелігентних родин на Святий вечір риба також була обов'язковим атрибутом. Але на відміну від селян, основу святкових страв яких становила переважно сушена риба, представники розумової праці неодмінно діставали свіжу рибу⁵⁴.

Якщо розглядати споживання риби крізь призму етнічної приналежності, то тут перше місце належало євреям. Це яскраво демонструє такий приклад. За деякими даними, у кінці XIX ст. у Галичині єврейська етнічна спільнота в середньому на тиждень споживала 60 тонн риби⁵⁵. Зазначимо, що риба була обов'язковою при святкуванні Шабату (суботи – сьомого дня тижня в іудаїзмі). Польська традиційна кухня стосовно рибних страв також значно випереджала українську. У кулінарній книзі, виданій польською діаспорою в 1917 р. у Чикаго, містилося 70 переписів страв із риби та раків⁵⁶! Більше того, тільки на один Святий вечір кількість рибних страв у поляків часто переважала за 12, тому в них було прийнято вважати їх за одну страву⁵⁷. Польський поет XIX ст. М'яковський, описуючи харчування заможніших поляків під час посту, згадував, що вони їли вугрів (*Anguilla anguilla*), оселедців, солоних шук, визину (так називали м'ясо риб родини осетрових (*Acipenseridae*) – ЛМЗ), лососів (*Salmo salar* L), коропів тощо⁵⁸.

Крім риби, місцеві жителі вживали в їжу раків у вареному або печеному вигляді⁵⁹. Залишилися свідчення про споживання ікри раків у сирому вигляді. Її називали “пшеничкою”⁶⁰.

Зазначимо, що населення краю час від часу харчувалося й іншими представниками річкової фауни. У другій половині XIX ст. у часи посту та голодні роки бідне населення Галичини вживало в їжу річкові та ставові мушлі. Як правило, з них готували суп. Таке явище було досить поширеним від галицького Поділля під Яворовом до басейну Збруча. Місцеве населення називало їх “шкаралупами”, “скалками” і “черепачами”⁶¹.

Протягом другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. відбулися суттєві зміни в системі харчування населення Галичини. Вони полягали в поступовому зниженні частки рибопродуктів у раціоні сільської людності. Станом на перші десятиліття XX ст. риба фактично зникла зі столів сільських жителів. Це відбулося внаслідок завершення процесу законодавчого регулювання рибальства. У зв'язку із цим переважаюча більшість мешканців краю була позбавлена легального доступу до рибних ресурсів. Попри такий стан речей рибні страви в українській традиційній кухні зберегли присутність на святвечірньому столі, завдяки своєму сакральному змісту. Причому це стосувалося як бідних селянських родин, так і провідної верстви галицького суспільства – інтелігенції.

Натомість зросло споживання риби в містах. Цьому сприяв ряд об'єктивних факторів. Передусім відбулося розширення мережі рибних ринків і, як наслідок, зросла пропозиція. Крім того міські жителі були більш платоспроможними, а тому могли собі дозволити купляти рибу, не зважаючи на зростання вартості останньої. Поряд із цим більшість населення галицьких міст у той час становили євреї та поляки, традиційна кулінарія яких відзначалася розмаїттям рибних страв. Завдяки культурним запозиченням, значна їх частка стала набутком українського населення Галичини.

1. Народня пожива в Галичині [упоряд. В. Гнатюк] // Матеріяли до української етнології (далі – МУЕ). – Львів : НТШ, 1918. – Т. XVIII. – С. 5–85; Гнатюк В. Народня пожива на Бойківщині / В. Гнатюк // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – Записки НТШ). – 1900. – Т. XXXVI. – С. 1–19; Гнатюк В. Народня пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині / В. Гнатюк // Матеріяли до українсько-руської етнології (далі – МУРЕ). – Львів : НТШ, 1899. – Т. I. – С. 96–110.
2. Cybulski N. Proba badań nad żywieniem sie ludu wiejskiego w Galicyi / N. Cybulski. – Kraków, 1894. – 211 s.
3. Гонтар Т. О. Народне харчування українців Карпат / Т. О. Гонтар. – К. : Наукова думка, 1979. – 138 с.
4. Терлецька З. Українські страви / З. Терлецька. – Нью-Йорк : Союз українок Америки, 1990. – 201 с.; Grzyby – ryby. Zbiór najlepszych przepisów przyrządzania, marynowania, konserwowania oraz suszenia grzybów i ryb. – Chicago, 1917. – 94 s.
5. Крушельницька Л. Рубали ліс... (спогади галичанки) / Л. Крушельницька. – Львів ; Нью-Йорк : [б. в.], 2001. – С. 145.
6. Cybulski N. Вказана праця. – С. 122; Гнатюк В. Народня пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині. – С. 107.
7. Народня пожива в Галичині. – С. 31; Гнатюк В. Народня пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині. – С. 105.

8. Народня пожива в Галичині. – С. 171.
9. Гнатюк В. Коломийки. Т. 2 / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів : НТШ, 1906. – Т. XVIII. – С. 36; Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів : НТШ, 1899. – Т. VI. – С. 65.
10. Охримович В. Про останки первісної спільності у бойків-верховинців / В. Охримович // Вісник руху. – 2006. – 19 січня. – С. 6.
11. Nowicki M. O stanie stosunków rybackich i prawnych w Galicyi. – [В. w. ; b. d.]. – S. 4.
12. Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминології природописної народнеї / І. Верхратський. – Львів : [б. в.], 1869. – Ч. II. – С. 25.
13. Онищук А. Останки первісної культури у Гуцулів / А. Онищук // МУЕ. – Львів : НТШ, 1912. – Т. XV. – С. 167.
14. Ustawa krajowa // Nowicki M. O rybach dorzeczy Wisły, Styru, Dniestru i Prutu w Galicyi. – Kraków, 1889. – S. 24.
15. Гнатюк В. Народня пожива на Бойківщині. – С. 6.
16. Fiszer Z. Stosunki rybackie nad Prutem i Czeremoszem / Z. Fiszer // Okólnik. – 1893. – № 9. – S. 41.
17. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р. Ф. Кайндль. – Чернівці : Молодий буковинець, 2000. – С. 94.
18. Badania rozsiadlenia ryb // Okólnik. – 1883. – № III. – S. 66; Fiszer Z. Указана праця. – S. 41.
19. Wycieczki w zachodni i wschonie strony Galicyi, do Wielkopolski i Prus // Okólnik. – 1893. – № 9. – S. 7.
20. Підгайний В. Тернопільський став / В. Підгайний // Шляхами золотого Поділля. – Філадельфія : [б. в.], 1970. – С. 174; Свідчення Мазура Рудольфа Антоновича, 1928 р. н.; місце народження: м. Болехів Івано-Франківської обл.; проживає: м. Болехів, вул. Замкова 9, кв. 2; освіта: середня спеціальна (кінооператор), вища (фізична культура і спорт); пенсіонер. Записано М. З. Лицуром 28.12.2008 р. у м. Болехів. – Арк. 4.
21. Свідчення Лицура Миколи Васильовича, 1931 р. н. (помер у 2010 р.); місце народження: с. Витвиця Долинського району Івано-Франківської обл.; освіта: середня; працював водієм. Записано М. З. Лицуром 20.07.2008 р. у с. Витвиця. – Арк. 1.
22. Rozwadowski J. Poradnik dla miłośników sportu wędkowego / J. Rozwadowski // Okólnik. – 1899. – № 41. – S. 33.
23. Lindes L. Zużytkowanie rzek, stawów, bagien, jezior i dołów torfowych na chów ryb, raków i pijawek / L. Lindes // Okólnik. – 1894. – № 11. – S. 5.
24. Львівська наукова бібліотека Національної академії наук України імені В. Стефаника (відділ рукописів). – Ф. 45, оп. III, спр. 1445, п. 158 (Ключ Тарнаватка. Рибне господарство, 1859, 1896/97 pp.). – Арк. 6.
25. Sprawozdanie z czynności krajowego TR za czas od 1 września 1892 do 31 grudnia 1892 r. // Okólnik. – 1893. – № 7. – S. 23–24.
26. Rozwadowski J. Nasze ryby / J. Rozwadowski // Okólnik. – 1901. – № 54. – S. 194; Rozwadowski J. Nasze ryby / J. Rozwadowski // Okólnik. – 1902. – № 56. – S. 18.
27. Rozwadowski J. Nasze ryby / J. Rozwadowski // Okólnik. – 1901. – № 51. – S. 89, 93.
28. Грабовецький В. Гуцульщина XIII–XIX ст. / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1993. – Т. 3. – С. 48; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1993. – Т. 3. – С. 25; Мандибур М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст. / М. Д. Мандибур. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 21.
29. Rozwadowski J. Nasze ryby / J. Rozwadowski // Okólnik Rybacki. – 1903. – № 62. – S. 27.
30. Jacenko W. Narew – Нору҃ / W. Jacenko // Wiadomości Wędkarskie. – 1939. – № 3. – S. 31.
31. Гнатюк В. Народня пожива на Бойківщині. – С. 6.
32. Народня пожива в Галичині. – С. 58; Паньків М. Народна їжа на Покутті / М. Паньків // Берегиня. – 2006. – № 2. – С. 68.
33. Полесье. Матеріальна культура. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 389.
34. Cybulski N. Указана праця. – S. 122; Народня пожива в Галичині. – С. 78.
35. Свідчення Мазура Рудольфа Антоновича. – Арк. 4.
36. Kulmatycki W. O połowie głowacicy w Czeremoszu / W. Kulmatycki. – Warszawa, 1930. – S. 20; Fiszer Z. Указана праця. – S. 41.
37. Gregorowicz J. Przewodnik po zwiedzających Czarnogórę, położoną w powiecie Kossowskim / J. Gregorowicz. – Lwów, 1881. – S. 62.
38. Попович К. Спомини про Івана Франка / К. Попович // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 129.
39. Naimski M. Sposób wędzenia karpia / M. Naimski // Okólnik. – 1892. – № 6. – S. 35.

40. Галька И. Народныи звычаи и обряды зь околиць надь Збручемь / И. Галька. – Львов : Типомь Института Ставропигійского, 1862. – Ч. 2. – С. 11; Мрочко К. Снятинщина. Причинки до крайової етнографії / К. Мрочко. – Детройт : [б. в.], 1977. – Ч. 1. – С. 37.
41. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування, прив'язані до поодиноких днів у році записані у 1907–1910 р. в Зелениці Надвірнянського пов. / А. Онищук // МУЕ. – Львів : НТШ, 1912. – Т. XV. – С. 22.
42. Гонтар Т. О. Указана праця. – С. 101; Клодницький О. Народний побут, звичаї і фольклор Товмаччини / О. Клодницький // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен : [б. в.], 1975. – С. 880; Народня пожива в Галичині. – С. 58, 71; Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. – К. : Обереги, 1994. – Кн. I. – С. 30.
43. Гнатюк В. Народня пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині. – С. 107; Народня пожива в Галичині. – С. 60; Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / [відп. ред. Ю. Г. Гошко]. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 209.
44. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування, прив'язані до поодиноких днів у році записані у 1907–1910 р. в Зелениці Надвірнянського пов. – С. 22.
45. Васильчук-Кобилянська М. Кухня Великого Ключева / М. Васильчук-Кобилянська // Коломия й Коломийщина. – Філадельфія ; Коломия : Видання Комітету Коломия, 2008. – Т. II. – С. 87.
46. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / O. Kolberg. – Kraków, 1888. – Т. III. – S. 85–86.
47. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Верховина : Гуцульщина, 1999. – Ч. 4. – С. 17; Gregorowicz J. Указана праця. – S. 62.
48. Артюх Л. Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження / Л. Артюх. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 106.
49. Schnaider J. Z życia górali nadłomnickich / J. Schnaider // Lud. – 1911. – Т. XVII. – Zeszyt II–III. – S. 149.
50. Rozwadowski J. Nasze ryby / J. Rozwadowski // Okólnik. – 1901. – № 51. – S. 93.
51. Гаврилик Р. Наш великий земляк / Р. Гаврилик // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів : Каменяр, 1972. – С. 195; Терлецька З. Указана праця. – С. 84–85.
52. О. П. Дещо про приправу риб / О. П. // Нова хата. – 1933. – Ч. 1. – С. 10.
53. Терлецька З. Указана праця. – С. 18, 83; Що їсти // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 3. – С. 10; Мійська С. Переписи / С. Мійська // Нова хата. – 1926. – Ч. 1. – С. 20.
54. Свідчення Лукомської (Крип'якевич) Лукії Львівни, 1928 р. н.; місце народж.: м. Бережани Тернопільської обл.; проживає: м. Івано-Франківськ, вул. Івана Франка 10/а, кв. 25; освіта: вища (зак. Львівський політехнічний інститут); працювала архітектором; пенсіонерка. Записано Н. М. Лицур 28.09.2008 р. у м. Івано-Франківськ. – Арк. 6; Свідчення Дмитрів Наталії Іванівни, 1928 р. н.; місце народження: м. Долина Івано-Франківської обл.; проживає: м. Івано-Франківськ, вул. Академіка Гнатюка, 4, кв. 19; освіта: середня (технікум); працювала бухгалтером; пенсіонерка. Записано Н. М. Лицур 10.09.2008 р. у м. Івано-Франківськ. – Арк. 4; Свідчення Сондей (Тимцюрак) Софії Іванівни, 1931 р. н.; місце народження: м. Калуш Івано-Франківської обл.; проживає: Калуський р-н, с. Добровляни, вул. Миру, 37; освіта: вища педагогічна; працювала вчителем; пенсіонерка. Записано Н. М. Лицур 7.12.2008 р. у с. Добровляни. – Арк. 2.
55. Badania rozsiedlenia ryb // Okólnik. – 1883. – № III. – S. 69.
56. Grzyby – ryby... – S. 91–94.
57. Лемнис М. В старопольской кухне и за польским столом / М. Лемнис, Г. Витри. – Лодзь : Интерпресс, 1985. – С. 168.
58. Gołębiowski Ł. Domy i dwory / Ł. Gołębiowski. – Warszawa, 1830. – S. 40.
59. Гнатюк В. Народня пожива на Бойківщині. – С. 6; Гнатюк В. Народня пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині. – С. 105.
60. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів : НТШ, 1898. – Т. V. – С. 177.
61. Wiłkosz F. Muszle stawowe i rzeczne jako pokarm ludowy / F. Wiłkosz // Okólnik. – 1893. – № 9. – S. 2.

In the article, based on new facts, analyzed the place of fish in the system of nutrition the population of Galicia in the late 19th century – 1930th years. The author described the changes in fish diet of ethnographic, ethnic groups and different classes of Galician society. He disclosed main reasons for these changes.

Key words: traditional food, fish, Galicia, ethnology.

УДК 94 (477/86):(084.3):572.9 “XVI / XXI ст.”
ББК 63.3 (4 Укр)+63.5

Андрій КОРОЛЬКО

МЕЖІ ПОКУТТЯ В ІСТОРИКО-КАРТОГРАФІЧНИХ ТА ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ XVI – ПОЧАТКУ XXI ст.

У статті розглядаються міркування дослідників щодо окреслення кордонів історико-географічного (історико-етнографічного) регіону (району) Покуття. До уваги взяті іноземні картографічні дослідження XVI–XVIII ст., етнографічно-фольклорні та історико-краєзнавчі розвідки XIX – першої половини XX ст., праці радянських і сучасних українських істориків, етнологів, географів і мовознавців, енциклопедичні видання.

Ключові слова: історико-географічний (історико-етнографічний) регіон (район), Покуття, етнографічне районування, межі, картографія.

На Івано-Франківщині, мабуть, найбільше порівняно з іншими областями збережені регіональні культурно-побутові особливості. Тут є багата матеріальною й духовною культурою історико-географічний (історико-етнографічний) регіон (район) Покуття. Його територія охоплює той етнокультурний простір, де відбувалася кристалізація й становлення індоєвропейських, праслов'янських, слов'янських етнокультурних утворень, що згодом, набувши територіального й етнополітичного значення, трансформувались у назву – український народ. Доречним є вивчення меж Покуття, яке довгий час знаходилося під колоніальним гнітом і тим самим відчувало значний вплив культур різних етносів.

У руслі розгляду цієї проблеми важливим є вирішення питань співвіднесеності регіонів України. Адже в практиці політичного життя, в історико-краєзнавчій роботі, у наукових дослідженнях застосовуються дуже відмінні підходи до поділу України на окремі історико-політичні та етнографічні райони або історико-етнографічні райони. Важко не погодитись з думкою львівського етнолога Михайла Глушка, який стверджує, що залежно від предмета дослідження й наукових завдань українські етнічні землі дослідники поділяють по-різному: історики – передовсім за адміністративно-територіальними (історико-політичними) принципами, географи – за природно-географічними зонами, мовознавці – за діалектами, етнологи – за етнографічними критеріями¹. Часто буває так, що історико-політичні та історико-етнографічні землі подаються як категорії одного змісту, що не раз значно знижує чіткість наукових і навчальних текстів; трапляється термінологічна невідповідність прийнятого поділу всієї України на етнографічні райони локальним групам населення (є етнографічне Поділля, Покуття, але їм відповідають локальні групи подолян, покутян); у підході до визначення локальних рис традиційної культури населення етнолог (як й історик) повинен використовувати як історико-політичні, так й етнографічні назви районів, але пам'ятати, що вони не є однозначними за змістом, що їх віднесеність до тих чи інших територій може збігатись². Відмінність поглядів стосовно меж історико-географічного (історико-етнографічного) регіону (району) Покуття помічаємо в дослідженнях істориків, картографів, етнологів, фольклористів, географів, мовознавців.

Від найдавніших часів погляд на територію України знаходив своє відображення в існуванні різних субетнопонімів та субетнонімів (так званий племінний літописний поділ України). До найдавніших етнографічних топонімів поряд з Волинню (X ст.), Україною (1187 р.), Поліссям (1275 р.), Сівером, Поділлям (1362, 1396, 1430–1432 рр.) слід віднести і Покуття³.

Варто відзначити, що до XIV ст. назва “Покуття” не зустрічається в жодних літописах, хроніках та інших тогочасних актах. Лише з утворенням молдавсько-польського пограниччя й початку міжсусідських конфліктів у кінці XIV–XV ст. появляється спочатку в молдавських грамотах, а потім у польських хроніках назва “Покуття”. Не є винятком, що від цього спірного кута (території від рік Дністер, Прут і Черемош по тогочасному кордону Молдавії та Угорського королівства) і ввійшла ця назва в історію.

Уперше назва Покуття зафіксована в чолобитній грамоті молдавських бояр і господаря Стефана 1395 р.: "... А і также слюбуюм о коломыєю і о снатиных и о покутее отъ наш г[с]дрь, стефань, не имаеть ми одно слова речи". 1411 р. польський король Ягелло стверджує грамотою, що за борг, позичений ним ще 1388 р. у молдавського воєводи Петра, "имають они тако долго держа[т]... покутскую землю... докола мы... заплатилимы имъ, тыхъ одну тысячу рублевъ". На початку XV ст. назва "Покуття" зустрічається ще кілька разів у молдавських грамотах, зокрема 1411 р. ("... имаемъ ему дати наш город Снятин и Коломыю и покутскую землю"), 1433 р. ("а покутская земля как издавна слушала о своєю границею из века наша так тягнетъ"), 1455 р. ("... а також коли бы вышло [л] андрен Трушкович или боу [д] каким шикдник покутски до наших земл..."). Зустрічається назва і в хроніці Я.Длугоша (1415–1480)⁴. Пізніше назва "Покуття" та її жителі – "покутяни" згадуються в польських хроніках Я.Длугоша, М.Кромера (Русі Покутянів), М.Бельського (Покутя), М.Стриковського (Покутська Русь) у зв'язку з виступом Мухи⁵.

У статті спробуємо показати палітру міркувань дослідників щодо окреслення кордонів Покуття. До уваги взяті іноземні картографічні дослідження XVI–XVIII ст., етнографічно-фольклорні та історико-краєзнавчі розвідки XIX – першої половини XX ст., праці радянських і сучасних українських істориків, етнологів, географів і мовознавців, енциклопедичні видання.

Наукове зацікавлення вивчення Покуття як історико-географічного регіону сягає пізнього середньовіччя. У другій половині XV ст. у Європі започатковується й набуває розвитку книгодрукування (у тому числі й картодрукування). З'являються численні нові карти – *tabula moderna* (сучасні карти), авторами яких були знані картографи світу Герард Меркатор, Себастьян Мюнстер, Йодок Гондій, Віллем Блау, Вацлав Гродецький, Герард де Йоде, Томаш Маковський, Ісаак Масса, Сигізмунд Герберштейн та ін.

Зображення території України на стародавніх картах відповідало тогочасним уявленням західноєвропейських картографів про наш край. Тож і не дивно, що деякі з карт мають неточності й помилки при відображенні тих чи інших елементів географічної основи.

Серед опрацьованих нами 84 карт Європи й світу XVI – першої половини XVII ст. локалізовано місцезнаходження Покуття та його міст і містечок лише на 20 картах⁶. Як правило, Покуття позначене на картах Польщі, Литви, а також Московії й Трансільванії. Лише в частині цих карт позначений історико-географічний регіон ("Нова карта Польщі та Угорщини" Бернарда Ваповського й Себастьяна Мюнстера (Базель (Швейцарія), 1540 р.); "Новий опис Польщі та Угорщини" Себастьяна Мюнстера (Базель, 1559 р.); карта Угорщини, Польщі, Литви, Русі, Волощини та Болгарії Себастьяна Мюнстера (Базель, 1578 р.); карта "Росії з прилеглими територіями" Герарда Меркатора (Амстердам, 1630 р.); карта Великого князівства Литовського Томаша Маковського й Віллема Янсона Блау (Амстердам, 1643 р.); карта Великого князівства Литовського Томаша Маковського й Генріка Гондія (Амстердам, 1649 р.)⁷.

Традиційно на цих картах позначали два найвідоміші покутські міста Коломию й Снятин, інколи Тисменицю, Гвіздець, Жуків, Устя (зараз село в Снятинському районі Івано-Франківської області). Серед прикарпатських міст частіше зображували Галич, а також Рогатин, Долину, Войнилів, Куропатники, Мартинів. Серед гідронімів найчастіше зображували ріки Прут і Дністер, а також Серет. Часто іноземні картографи помилково визначали локалізацію Снятина: то його включали до складу Молдавії (карта "Польщі, описана в [її] кордонах і місцевостях" Вацлава Гродецького (Антверпен, 1570 р.), Волощини (карта Угорщини, Польщі, Литви, Русі, Волощини та Болгарії Себастьяна Мюнстера (Базель, 1578 р.), на цій мапі Покуття знаходиться значно південніше від Молдавії й Бессарабії) і навіть Поділля (карта Литви Герарда Меркатора (Амстердам, 1628 р.) та біля р. Дністер (карта "Росії з прилеглими територіями" Герарда Меркатора (Амстердам, 1628 р.)⁸. На одній із карт покутське місто Коломия позначене в складі Молдавії й південніше Снятина (карта Росії Гесселя Герітца (Амстердам, 1633 р.)⁹.

У розвитку картографування в нові часи особливе місце займає період від середини XVII ст. до другої половини XVIII ст. Посилилися вимоги до створення точних і докладних карт. У порівнянні з попереднім періодом спостерігаємо відчутний поступ у розвитку картографування.

Початок цього періоду в історії картографування території України пов'язаний з виданням карт французького військового інженера, картографа Гійома Ле Вассера де Боплана. Він

зробив найбільший внесок у розвиток картографування України XVII ст. Здійснюючи власне інструментальне знімання, його карти виконані на високому рівні. Г.Боплан ліквідував спотворення в зображенні України на тогочасних картах: зменшив розтягнення території з півночі на південь, збільшив відстань із заходу на схід.

Із цілої низки карт історико-географічних регіонів України вирізняється мапа Покуття. Автор визначає її частиною українських земель *Ukraine pars, quas Pokutia vulgo dicitur* (частина України, що її по-народному називають Покуттям). Карта охоплює територію від Завалова на півночі до р. Білий Черемош на півдні, від Карпат на заході до Чернівців на сході.

На карті позначені контури краю, який розміщений у басейні правих приток Дністра. На заході його межа проходить уздовж гір Горгани в Українських Карпатах і межує з Трансільванією, потім тягнеться на північ через Калуш і Войнилів, далі руслом Дністра на схід, де межує з Нижньою Молдавією або Валахією. На південному сході межа проходить Чорним Черемошем.

Умовними знаками на карті позначені об'єкти гідрографії, населені пункти, шляхи сполучення. Художніми малюнками зображені гори та лісові масиви в Прикарпатті і в басейні правих приток Дністра, на Буковині, в окремих місцях на лівому березі Дністра. Населені пункти, які зображені на карті, переважно згруповані вздовж річок. Особливо детально показано мережу населених пунктів уздовж Дністра й Пруту. З карти видно, що гірські райони є малозаселеними. Усього на карті Покуття нанесено 453 населені пункти¹⁰.

Після Г.Боплана приблизне визначення меж Покуття подав у 1672 р. Ульріх фон Вердум – секретар французького таємного дипломата абата Польміє, який побував тут і зробив опис його містечок і сіл. Зокрема, він відзначив, що “положене воно (Покуття. – *Авт.*) поміж Дністром і угорськими й семигородськими горами”. На заході до Покуття Вердум відносить містечко Єзупіль (селище Галицького району). Навіть містечко Козова, що на Поділлі (Тернопільщина), він теж вважає покутським¹¹.

На жаль, у наступних голландських, французьких, німецьких та італійських картах не завжди точно окреслені межі Покуття. Для прикладу, на карті французького картографа П'єра Дюваля “Нова й докладна карта Польщі й залежних держав” (Париж, [1666 р.]) Покуття визначено помилково – північно-західніше, там, де знаходяться Стрий, Калуш, Моршин, Жидачів¹². Подібні помилки в окресленні кордонів спостерігаємо на іншій карті П'єра Дюваля й Ніколя Сансона “Північні королівства або зображення земель Польської Корони...” (Париж, 1667 р.). Назва Покуття нанесена західніше від покутських міст Коломия і Снятин, на прикордонні з Трансільванією й віддалено від Молдавії та Поділля. Щоправда, обидва населені пункти помічені на р. Прут. Серед інших прикарпатських міст чітко окреслений Галич¹³.

Користувалася великою популярністю завдяки чіткому графічному зображенню й ошатному оформленню мапа французьких картографів Гійома Сансона й Алексіса Юбера Жейо “Польські землі з поділом на воеводства” (Париж, 1672 р.). Покуття, як південна частина Червоної Русі, розташоване на доволі великій території, охоплює фактично все Прикарпаття. Серед покутських міст зафіксовані: Снятин, Заболотів, Коломия, Тисмениця, Тлумач. А також у кордонах Покуття зображено такі прикарпатські міста й містечка: Галич, Єзупіль, Микуличин, Добротів, Богородчани, Войнилів, Рогатин. Усі міста позначені фортечними мурами¹⁴.

На італійській карті Ніколя Сансона I та Джованні Джакомо де Россі “Коронних польських земель з поділом на головні землі й воеводства...” (Рим, 1678 р.) Покуття позначене південно-східніше в кордонах Львівської землі між Галичем, Калушем і Косовом. Серед покутських міст зображені Снятин, Заболотів, Коломия, Тисмениця, Тлумач, Єзупіль, а також Косів, Добротів, Галич, Войнилів, Калуш, Рогатин. Цікаво, що на карті Покуття межує не тільки з Поділлям, Молдавією й Трансільванією, але й з Австрією¹⁵. Подібною за оформленням є мапа картографа Ніколя Сансона I “Коронних польських земель, що включають Королівство Польщі, князівства й провінції Пруссії, Куявії, Мазовії, Чорної Русі тощо, Князівства Литовського, Волині, Поділля тощо, України тощо” (Париж, 1679 р.). Топографічно окреслене Покуття охоплює також південно-східну частину сучасної Львівщини. Серед покутських міст позначено Снятин, Заболотів, Коломию, Тлумач, Тисменицю, а також Косів, Добротів, Єзупіль, Галич, Рогатин, Войнилів, Калуш. Серед міст Львівщини, які входять до території Покуття,

позначені Стрий і Жидачів. Покуття межує з українськими провінціями Поділлям, Червоною Руссю (Львівське воєводство), Молдавією, Трансільванією й Угорщиною¹⁶.

Таких прикладів розширення території Покуття до меж сучасного Прикарпаття й частини сучасної Львівщини можна помітити й на картах XVIII ст. Таким чином, у документах XVI–XVIII ст. територія Покуття визначалася по-різному. Це свідчить, що, по-перше, Покуття не було адміністративною одиницею, по-друге, край залишався ареною для прикордонних суперечок між Польщею (Річчю Посполитою), Молдавією, Трансільванією, Волощиною. А тому не дивно, що іноземні картографи не завжди компетентно ставилися до окреслення території Покуття.

Починаючи з XIX ст. на науковому рівні були зроблені перші спроби визначити межі Покуття й дати пояснення його назви І.Вагилевичем, А.Бельовським, В.Полем, Л.Вайгелем, А.Татоміром, А.Кіркором та ін.

Іван Вагилевич, визначаючи етнографічну границю Гуцульщини, тим самим відмежував її від Покуття по лінії Надвірна – Делятин – Яблунів – Пістинь – Кути¹⁷.

Торкався вивчення історико-етнографічних меж Покуття чеський письменник та історик Карел Владислав Запп. Дослідник пояснив етимологію слова “Покуття”, зазначивши, що “поляки назву цю виводять з того, що територія ця знаходиться на межі давнього польського королівства й завжди вважалася найвіддаленішим рубежем держави. Також і в наш час цю сторону іронічно називають «кінцем світу»”. Описуючи географічне розташування регіону, автор наголосив: “Ціла та країна, котра належить до коломийської округи, називається Покуттям; в основному охоплює давні польські підстароства: Кутське, Коломийське й Снятинське. Тутешній народ називає Покуттям тільки гірську частину, розташовану в трикутнику між Прутом і Черемошем”¹⁸. Проте дослідник не чітко окреслив межі Покуття, торкаючись при цьому історичних і політичних питань розвитку краю. Іноземні етнографи-мандрівники кінця XVIII – першої половини XIX ст. ідентифікували Покуття як частину Польщі, переважно не уточнюючи, що це етнічні українські землі.

1830–1840 рр. стали періодом поступового нагромадження фольклорного матеріалу із західноукраїнських земель, першими спробами його класифікації, систематизації, наукового осмислення. Це робили переважно польські фольклористи. Водночас їхні публікації мали передусім науково-популярний характер, адже автори часто не паспортизували матеріал, фольклорно-етнографічні відомості подавали узагальнено, схематично, а український фольклор трактували як складник польського. Водночас, вивчаючи свій народ, вони не могли обминути й українців¹⁹. Монографічні дослідження з вивчення Покуття присвятили Л.Вайгель, О.Кольберг²⁰.

Польський дослідник Казімеж Владислав Вуйціцький (1807–1879) Покуттям називав околицю, що знаходиться над річкою Прут, а починається від містечка Делятин у Карпатах і сягає Чернівців на Буковині. Автор розкриває етимологію досліджуваного слова: “Покуття – це вираз український, місцевий, від слова кут (kat), тобто це був кут чи крайня межа регіону з Буковиною, точно названа Покуттям”²¹. Останнім містом Покуття К.Вуйціцький уважав Снятин, яке було “давньою фортецею і головним воєнним пунктом у часі походів на Буковину і Волощину”.

Відомості про Покуття та навколишні землі знаходимо в розвідках польських учених у середині XIX ст. Варто зазначити, що об’єктом їх вивчення не завжди було власне Покуття – про нього йшлося переважно принагідно у вивченні звичаїв, обрядів і фольклору Поділля, Полісся, Гуцульщини, Буковини.

Ґрунтовну працю про цей регіон написав польський історик, архівіст, поет, перекладач Август Бельовський²². “Покуття” Августа Бельовського – це широка картина життя й побуту місцевих жителів, подано етнографічну характеристику гуцулів і бойків, звернено увагу на історію краю, опришківський рух. Ця книга складається із шести тематичних розділів, перший з яких присвячений місцезорозташуванню й природно-географічним умовам краю. А.Бельовський зауважує, що “з-поміж земель давньої Польщі Покуття є особливим регіоном, як і сама його специфічна назва. З півночі Дністер відокремлює його від решти земель Речі Посполитої, а з інших сторін заслонюють гори, тому складається враження, що це наче найвіддаленіший куточок, розміщений далеко на півдні. Чорногора прикриває його з південно-східного боку, простягаючись від двох до трьох миль уздовж кордону з Угорщиною, формуючи ніби стіну великої фортеці”. Дослідник визначає територію регіону не тільки за річкою Дністер і пасмом

Чорногірського хребта, але й ріками Прут, Чорний і Білий Черемоші, указуючи, що Білий Черемош відокремлює Покуття від Волощини²³.

В.Поль північною границею Покуття називає р. Дністер, західною – долину річок Товмач і Бистриця Надвірнянська, східною – кордон з Буковиною, а південну межу відсував далеко в Карпати²⁴. Л.Татомир північною границею Покуття, як й інші дослідники, називав р. Дністер, південною – р. Прут, західною – межиріччя Бистриці Надвірнянської та Бистриці Солотвинської й далі горбами до Єзуполя. Східної межі він не означив²⁵.

Польський археолог Адам Кіркор наголосив, що конкретні межі Покуття визначити не можна. Це та частина південної Галичини, до якої входять такі повіті: Станіславський, Городенківський, Тлумацький, Снятинський і Коломийський. З півночі Покуття відділене від інших частин Галичини Дністром; з південно-східного боку простягається до Чорногори, що межує з Угорщиною; на сході – до г. Піп Іван; на заході – до Говерли, найвищої вершини: “Покуття також має кордон з однієї сторони з Волощиною, а з другої впирається в глухий кут Угорщини і скелі Семигороду. Карпати разом із Чорногорою, наче вінком, оточують його”²⁶.

Відомий польський фольклорист Оскар Кольберг, опублікувавши чотиритомний збірник “Покуття”, дуже приблизно визначив його територію: від півночі його межею є р. Дністер, а від Станіслава на південний схід простягається розлога низина, відтіята від заходу темною стіною Карпат²⁷.

Серед досліджень початку ХХ ст. слід виокремити працю польського етнографа Яна Фальковського. Автор виділив східну межу Покуття – до неї відносить межиріччя Пруту й Черемоша. Проте між Гуцульщиною й Покуття штучно утворює велику перехідну зону підгір'я. Вона не поступається площею Гуцульщині та Покуттю. Західна межа так і не була точно визначена. Беручи за основу розповсюдження жіночих запасок на сході, він відділяв Покуття по лінії Тлумач – Отинія – на схід від Ланчина²⁸.

Польський ономаст С.Грабець, досліджуючи топонімію Гуцульщини, дійшов висновку, що границя між Гуцульщиною й Покуттям проходить уздовж долини р. Бистриця Надвірнянська до сіл Битків і Пнів, на півночі вона не доходить Надвірної; звідси йде на південний схід до Делятина, залишаючи поза гуцульською діалектною територією села Лоеву й Добротів і включаючи Делятин і Заріччя; далі межа проходить через села Чорний Потік, Білі й Чорні Ослави, Лючки, Баню-Березів, Верхній Березів, Нижній Березів, Лючу; звідси вона повертає на схід, захоплюючи Пістинь, а потім Хімчин і Рожнів. Автор зазначив, що у зв'язку з недостатнім вивченням гуцульського діалекту вказана вище межа може бути дещо неточною й зазнавати змін²⁹. Український дослідник Д.Бучко погоджується з окресленням гуцульсько-покутської границі, визначеної С.Грабцем³⁰.

На основі покутсько-буковинського діалекту визначив етнографічну зону Покуття радянський дослідник Б.Кобилянський. До складу Покуття автор включив такі райони Івано-Франківської області (за довідником адміністративно-територіального поділу УРСР 1947 р.): Отинянський, Коршівський, Коломийський (північно-східна частина), Заболотівський, Снятинський, Гвіздецький, Чернелицький, Обертинський, Тлумацький і Тисменицький³¹. Д.Бучко слушно зауважує, що не названий Городенківський район, територія якого знаходиться всередині перерахованих вище. Із цього переліку випливає, що Б.Кобилянський не включив до складу Покуття ряд населених пунктів інших районів (Станіславського, Лисецького, Богородчанського, Надвірнянського, Ланчинського й Печеніжинського), які І.Вагилевич, Я.Головацький, С.Грабець та інші вважали покутськими³². М.Паньків, інтерпретуючи межі Покуття, запропоновані Б.Кобилянським, за сучасним адміністративним поділом визначає територію Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північно-східну частину Тисменицького, більшу частину Коломийського (без південної частини) районів. Крім того, покутський говір поширений у колишніх буковинських районах: Новоселицькому, Чернівецькому, Садгирському, Вашківському, Сторожинецькому, Кіцманському і Заставнівському³³.

На основі вивчення народної архітектури Івано-Франківської області І.Р.Могитич подає карту “Зонування народного будівництва Івано-Франківської області”. На сучасній території є 4 зони будівництва Гуцульщини, Бойківщини, Опілля й Покуття. Межі покутських забудов проходять на півночі вздовж правого берега Дністра, на заході й півдні через населені пункти

Нижнів – Братківці – Палагичі – Тлумач – Старі й Нові Кривотули – Отинію – Струпків – Раківчик – Верхній і Нижній Вербіж – Дебеславці – Джурів і даліше границею з Чернівецькою областю до Устя Черемоша. На заході вони переходять на територію Чернівецької області³⁴. Якщо взяти до уваги зауваження Б.Кобилянського та І.Могитича про ідентичність матеріальної й духовної культури Покуття та західної частини Чернівецької області, то можна припустити, що цей регіон входить у Буковину (Заставницький і Кіцманський райони)³⁵.

Етнографічні межі Покуття досить близькі до географічних, про що свідчать праці та фізико-географічні карти М.Койнова, В.Онкієнка, Я.Жупанського³⁶. Так, М.Койнов, подаючи схематичну карту фізико-географічних районів і типів місцевості Івано-Франківської області, визначив фізико-географічні межі Покутського лісостепу, а в текстовому матеріалі дав йому характеристику. До Покутського лісостепу він відніс Правобережне Придністров'я, Західне Покуття, Східне Покуття. Його межі: Тлумач – Отинія – Коломия. Боковими границями є ріки Дністер і Прут. Покутський лісостеп лежить між долинами Пруту й Дністра в межах східної частини Станіславської області. На Заході Покуття обмежене Станіславською улоговиною. Даючи стислу характеристику Івано-Франківщини, він також характеризує Покуття: “Рівнинні частини області – Покуття... належать до районів із давньою рільничою культурою. Там, де раніш знаходились ліси і степи, тепер розкинулись поля, сади і городи”³⁷.

Д.Бучко зауважує, що географічне визначення меж Покуття не збігається з лінгвоетнографічним. З фізико-географічного погляду Покуття – це горбисто-хвиляста височина, що локалізується в дністровсько-покутському межиріччі на території Івано-Франківської та Чернівецької областей. У минулому це лісостеп, тепер близько 72% цієї території займають культурні ландшафти³⁸.

Визначення меж Покуття запропоноване в енциклопедичних довідниках, але не завжди вони повністю окреслюють місце розташування регіону. Так, за Радянською енциклопедією історії України, Покуття – це історико-географічна область України, яка займає східну частину Івано-Франківської області³⁹. Більш детально, хоча теж не цілком точно, означення території Покуття подано в Українській Радянській Енциклопедії: “Покуття – східна частина сучасної Івано-Франківської області УРСР, що включає територію Богородчанського, Городенківського, Коломийського та Косівського районів”⁴⁰. Д.Бучко уточнює, що перелік районів на період найбільшого їх укрупнення: на території Івано-Франківської області, згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р., було утворено шість сільських і один промисловий район (у 1946 р. – 36 районів, а тепер – 12)⁴¹. До складу Покуття помилково зарахований і Косівський район, населені пункти якого завжди належали до Гуцульщини. У другому виданні УРЕ подано більш загальне визначення території Покуття: воно займає рівнинну частину між Дністром, Черемошем і Карпатами⁴². Зустрічається й суто географічне визначення регіону: “Покуття – це південно-західна частина Подільської височини”⁴³.

Упорядники “Енциклопедії українознавства” Покуття називають географічно-історичним краєм, розташованим між Передкарпаттям на півдні (межа р. Прут) і Поділлям (межа р. Дністер) на півночі (тому й визначають Покуття Пруто-Дністровським межиріччям), Станіславівською улоговиною на заході й Кіцманським зниженням та р. Совиця на сході. Населення, яке вживає покутську говірку, займає також сусідню частину Передкарпаття, а деколи й сьогодні краєм називають усю південно-східну частину Галичини – колишній кут між Угорщиною на південному заході й Молдавією на сході. Інколи під цією назвою розуміють навіть і сусідню частину Буковини⁴⁴. Автори енциклопедії також звернули увагу на визначення слова “покутяни” – територіальна назва людності Покуття. Покутяни антропологічним типом наближаються до гуцулів і частково до населення Поділля⁴⁵. Покутсько-буковинська або покутська говірка розповсюджена між Дністром, Бистрицею Надвірнянською й Серетом, споріднені з гуцульськими й наддністрянськими говірками, менше з подільськими⁴⁶.

Далеко не точними є визначення цієї території і в польських енциклопедіях. Так, в енциклопедії С.Оргельбранда Покуттям називається Коломийський повіт між Карпатськими горами й Дністром⁴⁷; в іншій енциклопедії подано: “Покуття – це історична частина Русі, що займає територію над верхнім Прутом і Черемошем, на пограниччі давніх Львівської і Галицької земель”⁴⁸.

Користуючись матеріалами Августа Бельовського⁴⁹, детально подає кордони Покуття польський “Словник географічний”. Автор замітки вказує, що це висунута найвіддаленіша південно-східна земля давньої Польщі. З північної сторони у вигляді корита відокремлена від інших земель р. Дністер, а з інших сторін заслонена горами, становить найдавший кут Речі Посполитої. З південно-східного боку Покуття межує з Чорногірським хребтом, який тягнеться 2–3 милі повз угорського кордону й становить своєрідний мур великої твердині⁵⁰.

1987 р. редактор особливо популярного в ті часи львівського часопису “Жовтень” (сьогоднішня назва “Дзвін”) Роман Федорів надрукував історико-етнографічний нарис “Покуття” Михайла Паньківа, де визначені межі регіону, його культурно-етнографічні особливості, походження назви “Покуття”⁵¹. Автор, зіставивши територію розповсюдження покутських говірок (за Б.Кобилянським), зони поширення покутських забудов (за І.Могитичем) та покутського одягу (за О.Кольбергом, Я.Фальковським), зауважує, що їх “межі... в основному співпадають у західному і північному напрямках”. Стосовно східної границі Покуття автор конкретно не визначився, вказуючи, що її треба шукати в південній частині Чернівецької області⁵².

Як “історико-географічну територію” України, а не історико-етнографічний (етнографічний) район розглядає Покуття український лінгвіст Дмитро Бучко. Він окреслює межі району, спираючись на дані мовознавства (праці С.Грабця, Б.Кобилянського, С.Бевзенка), етнографії (дослідження І.Вагилевича, Я.Головацького, А.Бельовського, О.Кольберга), історії (спостереження Г.Боплана, У. фон Вердума) і навіть археології (дослідження А.Кіркора), а також на власні спостереження й матеріали експедиційних досліджень. На його думку, “північною границею регіону є р. Дністер; північно-західна границя проходить уздовж річок Бистриця та Бистриця Солотвинська до смт Солотвин, а потім повертає на південний схід через населені пункти Бабче, Молодилів, Пнів, Надвірну, Лоеву, Добротів, Чорний Потік, залишаючи справа (на Гуцульщині) Ділятин, Заріччя, Ослави (Чорні та Білі), а далі проходить через Великий і Малий Ключів, Княздвір (тепер Верхне і Нижне), Трач, Рожнів, Новоселицю до р. Черемош, утворюючи південно-західну та південну межі; на південному сході та сході залишається Чернівецька область”⁵³. Отже, автор включив до складу Покуття всі населені пункти таких сучасних районів Івано-Франківської області, як Городенківський, Коломийський, Снятинський, Тисменицький, Тлумацький, більшість поселень Богородчанського й Надвірнянського, а також окремі поселення Галицького й Косівського районів.

У період незалежності активізувались етнологічні дослідження з історико-етнографічного районування України. У більшості підручників з етнології розглядають межі Покуття. Автори колективного посібника “Культура і побут населення України” доволі схематично подали контури історико-етнографічного району: рівнинна частина Івано-Франківської області між Дністром, Прутом і Карпатами (у джерелах XVII–XVIII ст. – це південно-східний “кут” Галичини)⁵⁴. Галина Лозко подібно окреслює контури етнографічного району, указуючи що це рівнинна частина Івано-Франківщини між Дністром і Прутом. До речі, дослідниця вважає, що назва Покуття походить від назви селища міського типу Кути Косівського району⁵⁵. Автори підручника “Українське народознавство” С.Павлюк, Г.Горинь, Р.Кирчів детальніше описують кордони Покуття, називаючи його одним з історико-географічних районів України, – це територія південно-східної частини теперішньої Івано-Франківської області. З півночі її межа проходить по Дністру, на північному заході вона доходить до річок Бистриця (Бистриця Надвірнянська. – А.К.) і Бистриця Солотвинська, на південному заході межує з етнографічною Гуцульщиною, на південному сході – з Буковиною⁵⁶.

Оригінальної позиції дотримуються київські дослідники, автори підручника “Українська етнологія” (за загальною редакцією В.Борисенко). Визначаючи Покуття історико-етнографічним регіоном і локалізуючи його на території південно-східної частини теперішньої Івано-Франківської області, північною межею вважають річку Дністер, південно-східною – границю з Буковиною. Певні розбіжності стосуються лише південної й західної меж. З урахуванням даних мовознавства й етнографії, автори схиляються до думки, що це рівнинна територія правобережжя середнього Придністров’я до річок Бистриця й Бистриця Солотвинська на північному заході та суміжна з етнографічною Гуцульщиною на південному заході. Це сучасні Городенківський, Коломийський, Снятинський, Тлумацький, північно-східна смуга Богородчанського,

Надвірнянського, Косівського районів, Івано-Франківської області. Охоплює східну рівнинну частину Івано-Франківської області між Дністром, Прутом, Черемошем і Карпатами⁵⁷. Борис Савчук Покуття включив до Західного надрегіону, що є крайньою частиною Східних Карпат та найменшим історико-етнографічним регіоном України. Згідно із сучасним адміністративним поділом, до його території належать сім районів Івано-Франківської області, верхів'я Дністра та Попругтя. Щоправда, автор не подає назви районів⁵⁸.

Ярослав Ісаєвич у “Довіднику з історії України” доволі лаконічно окреслив кордони Покуття – це історико-географічна область України, східна частина сучасної Івано-Франківської області. У джерелах XVII–XVIII ст. Покуття називали південно-західним “кутом” (звідки й походить назва) Галичини між річками Дністер, Черемош та Карпатами, включаючи Гуцульщину, а з XIX ст. – лише рівнинну частину цієї території⁵⁹. Подібні міркування висловив Ф.Заставний, який визначив, що Покуття – це невелика територія південно-східної частини Івано-Франківської області (на межі з Чернівецькою). Розташована між Дністром на південному сході та Черемошем на південному сході й утворює історико-географічну область площею 3 000 кв. км, яку в джерелах XVII–XVIII ст. називали Кут Галичини, а також Пруто-Дністровським міжріччям. Автор стверджує, що до Покуття входила також прилегла частина Карпат, включаючи Гуцульщину, пізніше (з XIX ст.) – лише передгірська частина⁶⁰.

Архип Данилюк, здійснивши етнологічну експедицію на Покуття, залишив ураження про свою поїздку. Дослідник торкнувся визначення території цієї історико-етнографічної області. Межі Покуття протягом віків визначалися по-різному. У XVII–XVIII ст. більшість дослідників “розміщували” його між Дністром, Черемошем і Карпатськими горами. Із середини XIX ст., у зв'язку з докладнішим вивченням Гуцульщини, Покуттям називали лише рівнинну частину даної території. Автор сучасні кордони цієї етнографічної зони окреслює чітко: до неї входять Тлумацький, Городенківський, Снятинський, Коломийський та північно-східні частини Надвірнянського й Косівського районів Івано-Франківської області⁶¹. У новітній публікації А.Данилюк дещо коригує межі Покуття. У XVIII–XIX ст. сюди відносили територію від Дністра до Карпат, у тому числі Гуцульщину. У другій половині XIX ст. почалось інтенсивніше дослідження Гуцульщини, у результаті якого вчені відзначили, що Покуття – це окрема історико-етнографічна територія. Нині Покуттям вважають південно-східну частину Івано-Франківської області – Тлумацький, Городенківський, Івано-Франківський (автор, мабуть, мав на увазі Тисменицький район. – А.К.), Коломийський, Снятинський райони та північно-східні райони Косівського, Надвірнянського й Богородчанського районів⁶².

Зіновій Сав'юк окреслює умовну межу між Гуцульщиною й Покуттям, яка проходить попри Вишницю, Кути, Косів аж по Делятин, перетинаючи далі обидві Бистриці – Надвірнянську й Солотвинську. Краєзнавець звужує територію сучасного Покуття: охоплює майже всю Коломийщину й частину Городенківського району по Дністру й відділяється від Буковини межею між Івано-Франківською й Чернівецькою областями. Снятинщина займає центральну частину історико-етнографічного регіону⁶³.

У ході підготовки й проведення Другого Міжнародного фольклорного фестивалю етнографічних регіонів України “Родослав” (21–22 вересня 2002 р.) було надруковано “Довідник учасника фестивалю”, у якому подано коротку характеристику етнографічних регіонів (районів) України. На відміну від Гуцульщини, Бойківщини й Опілля, які в довіднику детально окреслені з указівками районів областей західноукраїнського регіону, узагальнено визначені кордони Покуття – указано лише, що це межиріччя Дністра й Пруту, на заході Станіславська низовина, на сході – Чернівецька область. Цікаво, що упорядники не включили до Покуття Коломию, яку віднесли до нівельованої зони⁶⁴.

Роман Кирчів провів фольклорне районування регіонів України, знайшовши місце й Покуттю. Автор відзначає, що коли мова йде про визначення фольклорних регіонів України, то реальною основою може бути наявний досвід етнографічного й діалектно-говіркового районування з урахуванням історичних, суспільно-політичних, природно-географічних чинників. Фольклорний район Покуття територіально покривається з етнографічним Покуттям без його буковинської частини. Р.Кирчів за основу бере працю Оскара Кольберга “Покуття”, у якому регіон окреслюється з півдня гуцульським передгір'ям, на південному сході – Прутом, з півночі

– Дністром, на заході – Бистрицею і є перехідною зоною між бойківським Прикарпаттям та Опіллям. На захід від Покуття простягається смуга Передкарпатського Подністров'я⁶⁵.

Протягом 1990-х рр. Михайло Паньків продовжив досліджувати етнокультурні й господарські процеси на Покутті, розглядаючи його як історико-етнографічний регіон, який розміщений у межиріччі Дністра й Пруту. На сході воно межує з Буковиною (Заставницький і Кіцманський райони), на заході – обмежене Станіславською низовиною. За сучасним адміністративним поділом до Покуття належать території Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північна частина Тисменицького, більшість Коломийського (без південної частини) районів. Розмовляють покутяни покутсько-буковинським діалектом (говором), який розповсюджений у міжріччях Дністра й Пруту, Бистриці Надвірнянської й Серету⁶⁶. Цікаво, що такий підхід у визначенні меж Покуття став основою в написанні колективної монографії «Покуття. Історико-етнографічний нарис»⁶⁷.

Автор в окремій публікації звернув увагу на проблему перехідних зон в етнографічному територіальному районуванні Івано-Франківщини. Дослідник послуговується думкою етнологів А. Пономарьова, який пов'язує територіальну невизначеність регіонів з формуванням дедалі меншої чіткості культурно-побутових ознак і тим, що цією проблемою, крім етнологів, почали займатись економісти, демографи, історики, антропологи й навіть письменники⁶⁸. Автор указує, що в межах Івано-Франківщини, територія якої становить 13,9 тис. кв. км із населенням 1 млн 409,8 тис. осіб, територія Покуття становить 3 042 кв. км, населення – 292,2 тис. осіб. Натомість на перехідні зони припадає 3 300 кв. км із населенням 330,3 тис. осіб. Тобто населення перехідних зон наближається до кількості одного історико-етнографічного регіону⁶⁹.

З етнографічного боку дослідник окреслює перехідну зону між Покуттям і Гуцульщиною. Підтвердженням цьому є зміна забудови сіл на шосейній трасі між Снятином і Кутами, де можна побачити перехід покутської садибної архітектури до гуцульської. Аналогічна перехідна забудова спостерігалася від Джурова, Тростянця (села Снятинського району), Хімчина (Косівський район) у бік Косова. Визначення меж перехідної зони між Покуттям і Гуцульщиною автор коригує залежно від особливостей розвитку матеріальної культури: народної архітектури, елементів одягу, розвитку землеробства й домашнього тваринництва й навіть наявності лісів (у міру їх збільшення житлові будівлі наближаються до гуцульських).

У духовній культурі, з одного боку, спостерігається звуження перехідної зони, з іншого боку, – домінування елементів одного з регіонів на всій перехідній території. Як приклад, автор наводить календарні обряди. Гуцульські вірування й ворожіння, прийоми лікування ввійшли в села перехідної зони й навіть окремі з них розповсюдились на Покуття⁷⁰.

Автор визначає північну й східну частину Покуття, яка проходить по р. Ворона й межує з покутськими Тлумацьким і Коломийським районами⁷¹.

Іван Могитич здійснив порівняльний аналіз архітектурно-етнографічних особливостей народного будівництва Гуцульщини, Бойківщини, Покуття й Опілля. Івано-Франківська область лежить у двох фізико-географічних зонах: лісостеповій зоні та зоні Українських Карпат. В адміністративних межах Івано-Франківської області лісостепова зона розташована у двох фізико-географічних областях: лісо-луко-степове Опілля й Покутський лісостеп (інша назва – Пруто-Дністровська лісостепова область), а Українські Карпати – у двох фізико-географічних підпровінціях: Прикарпаття (інша назва – Передкарпаття) та північно-східні схили Українських Карпат. На думку автора, Покутський лісостеп розташований між долинами Пруту й Дністра в межах східної частини Івано-Франківської області як складова частина Пруто-Дністровської лісостепоної області, ще тягнеться в цьому межиріччі через Чернівецьку область на південь. Північна межа йде Дністром до гирла річки Тлумач, на заході межує з Бистрицько-Тлумацьким Опіллям приблизно до села Кривотули, далі – правим берегом р. Ворона майже до містечка Отинія й приблизно через населені пункти Голосків, Лісна Слобідка, Мала Кам'янка, північніше Коломиї до Пруту. У Покутському лісостепу виділяють три ландшафтні райони: Правобережне Придністров'я, Західне та Східне Покуття. Дослідник узагальнює: у межах Івано-Франківської області в Покутський лісостеп входять цілковито Снятинський і практично весь Городенківський райони (за винятком лівобережжя в меандрі Дністра), майже половина Коломийського району (за винятком межиріччя Пруту й Пістиньки, а також

сіл Товмачик та деяких інших), більша частина Глумацького району⁷². Слід додати, що автор подав карту археологічних культур першої половини першого тисячоліття н. е., на якій Покутський лісостеп також позначений на території сьогоднішньої північно-східної частини Чернівецької області й Молдови⁷³.

Таким чином, Покуття належить до найдавніших в Україні історико-географічних (історико-етнографічних) регіонів (районів). По-перше, інтерес до його вивчення сягає пізнього середньовіччя й Нового часу. Покуття зображувалося на мапах іноземних картографів XVI–XVIII ст. Упорядниками карт регіон розглядався як південний прикордонний форпост Польщі, видовжений у вигляді кута, що межував з Молдавією, Трансильванією, Волощиною. При оформленні карт територія краю подекуди сягала майже всієї сучасної Івано-Франківщини й південної частини Львівщини. Покуття не було на той час адміністративно-політичною одиницею Польської корони (в уявленні іноземних картографів входило до складу Руського воєводства, Червоної Русі), тож і не дивно, що деякі з карт мають неточності та помилки при відображенні тих чи інших елементів географічної основи. По-друге, починаючи з XIX ст. на науковому рівні були зроблені перші спроби визначити межі Покуття. Здійснюючи аналіз господарського укладу місцевих жителів, українські й польські етнографи, краєзнавці й фольклористи поступово звужували територію Покуття: у східній частині до межиріччя річок Прут і Черемош; північною межею, як правило, визначали межею річку Дністер; південна (південно-східна) межа розглядалась як Червоногірський хребет або перехідна передгірська зона Карпат; західна частина визначалась межиріччям Бистриці Надвірнянської й Бистриці Солотвинської або взагалі не розглядалась. По-третє, у радянський час і в період незалежності з'явилася низка праць етнологів, істориків, фольклористів, географів і мовознавців, які по-різному трактують контури Покуття: від доволі спрощених підходів (це межиріччя Дністра й Пруту, на заході – Станіславська низовина, на сході – Чернівецька область), до більш ускладнених (підхід Д.Бучака). Фокусується увага на кордонах Покуття як етнографічного району в посібниках з етнології, щоправда, авторами межі по-різному окреслюються. Фольклорний район Покуття територіально покривається з етнографічним Покуттям без його буковинської частини. Проводячи фізико-географічний аналіз регіону (Пруто-Дністровська лісостепова область), дослідники зменшують його територію на Івано-Франківщині, проте Покутський лісостеп простягається в бік сьогоднішньої північно-східної частини Чернівецької області й Молдови. Покутський говір (діалект) дістав поширення не тільки в Снятинському, Городенківському, Глумацькому, північно-східній частині Тисменицького, більшої частини Коломийського (без південної частини) районів Івано-Франківської області, але й у кількох суміжних до Прикарпаття районах Чернівецької області. У наукових дослідженнях розглядається проблема перехідних зон в етнографічному територіальному районуванні Івано-Франківщини, де важливе місце займає Покуття, що межує з Гуцульщиною й Опіллям. По-четверте, в енциклопедичних виданнях спрощено й не завжди повно окреслюють кордони регіону, як правило, називаючи історико-географічною областю, географічно-історичним краєм. Для такого характеру публікацій давно назріла потреба подати більш детальне визначення меж Покуття.

1. Глушко М. Історико-етнографічне районування Галичини: сучасний стан / Михайло Глушко // Карпати : людина, етнос, цивілізація. – 2009. – № 1. – С. 8–18; Глушко М. Етнографічне районування України : стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини XX – початку XXI ст.) / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету. Серія історична / за ред. Олексія Вінниченка. – Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2009. – Вип. 44. – С. 179–215.
2. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності / Степан Макарчук // Народознавчі зошити. – Зошит 3 (39). – 2001. – Травень–червень. – С. 388–394.
3. Там само. – С. 388, 391.
4. Паньків М. Покуття / Михайло Паньків // Жовтень. – 1987. – № 2. – С. 100.
5. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття з найдавніших часів до кінця XV століття. Т. 1 / Володимир Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 119–120.
6. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К. : Картографія, 2004. – 208 с.
7. Там само. – С. 28–29, 42–43, 50–51, 144–145, 184–185, 198–199.

8. Там само. – С. 44–47, 50–51, 122–123, 126–127.
9. Там само. – С. 152–153.
10. Вавричин М. Україна на стародавніх картах : Середина XVII – друга половина XVIII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К. : Картографія, 2009. – С. 44–45.
11. Покуття : Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт – Львів, 2010. – С. 10.
12. Вавричин М. Україна на стародавніх картах : Середина XVII – друга половина XVIII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К. : Картографія, 2009. – С. 56–57.
13. Там само. – С. 58–59.
14. Там само. – С. 60–61.
15. Там само. – С. 66–69.
16. Там само. – С. 70–71.
17. Wahilewič D. J. Huculowé, obywatelé východnjho pohořu Karpatského / D. J. Wahilewič // Časopis Českeho museum. – 1838. – Sw. 4. – S. 485–486; Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець / Григорій Дем'ян. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 107–108.
18. Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach cudzoziemskich podróżników. Wybór tekstów z lat 1795–1939 / Do druku przygotowali oraz przypisami opatrzili J. Gudowski, A. Ruszczak, K. Tur-Marciszuk, W. Witkowski. – Warszawa : DIALOG, 2001. – 252 s.
19. Збір І. Фольклор Покуття у розвідках чужоземних дослідників кінця XVII–XIX ст. / Ірина Збір // Мандрівець. – 2008. – № 6. – С. 48–57.
20. Kolberg O. Pokucie. Cz. 1. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. T. 29. – Wrocław ; Poznań : PTL, 1962. – 360 s.; Kolberg O. Pokucie. Cz. 2. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. T. 30. – Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. – 300 s.; Kolberg O. Pokucie. Cz. 3. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. T. 31. – Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. – 344 s.; Kolberg O. Pokucie. Cz. 4. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. T. 32. – Wrocław ; Poznań : PTL, 1963. – 328 s.; Wajgiel L. Rys miasta Kołomyi. – Kołomya, 1877. – 114 s.
21. Wójcicki K. Stare gawędy i obrazy / K. Wójcicki. – Warszawa : Nakładem G. Sennewalda Księgarza, 1840. – S. 358. – T. 1. – 324 s.; T. 2. – 324 s.; T. 3. – 332 s.; T. 4. – 350 s.
22. Bielowski A. Pokucie / August Bielowski // Czas. Dodatek miesięczny. – Kraków, 1857. – S. 653–734; Королько А. “Покуття” Августа Бельовського – важлива пам'ятка з вивчення історико-етнографічного регіону / Андрій Королько // “Туцільщина у гомоні віків” : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Львів : Тріада плюс, 2011. – С. 41–60.
23. Op. cit. – S. 653, 656.
24. Pol W. Rzut oka na północne stoki Karpat / W. Pol. – Kraków, 1851. – S. 131.
25. Tatomir L. Geoграфия Galicyi na podstawie prac monograficznych i urzędowych źródeł / L. Tatomir. – Lwów, 1878. – С. 51.
26. Кіркор А. Г. Покуття з археологічного погляду (1874 р.) : Дослідження / Адам Гонорі Кіркор. – Коломия : Вік, 2009. – С. 8–9.
27. Kolberg O. Pokucie. Cz. 1 / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. T. 29. – Wrocław ; Poznań : PTL, 1962. – S. 5.
28. Паньків М. Покуття / Михайло Паньків // Жовтень. – 1987. – № 2. – С. 101.
29. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny / S. Hrabec. – Kraków, 1950. – S. 8–9.
30. Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – С. 5.
31. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – К., 1960. – С. 118–119.
32. Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – С. 5–6.
33. Паньків М. Покуття / Михайло Паньків // Жовтень. – 1987. – № 2. – С. 101.
34. Там само.
35. Покуття : Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт – Львів, 2010. – С. 10.
36. Койнов М. М. Природа Станіславської області / М. М. Койнов. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1960. – 102 с.; Онікієнко В. В. Природа і господарство Станіславської області УРСР / В. В. Онікієнко, Я. І. Жупанський. – Чернівці, 1960. – 184 с.
37. Койнов М. М. Природа Станіславської області / М. М. Койнов. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1960. – 102 с.
38. Онікієнко В. В. Природа і господарство Станіславської області УРСР / В. В. Онікієнко, Я. І. Жупанський. – Чернівці, 1960. – С. 8; Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – С. 6.
39. Радянська енциклопедія історії України : у 4 т. / відпов. ред. А. Скаба. – 1969–1972. – Т. III. – С. 404.
40. Українська Радянська Енциклопедія [Текст] : у 18 т. / ред. М. П. Бажан, О. І. Білецький, І. К. Білодід [та ін.]. – К. : Українська Радянська Енциклопедія, 1959–1965. – Т. 11. – С. 312.
41. Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – С. 6.
42. Українська Радянська Енциклопедія. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1982. – Т. 8. – С. 463.

43. Большая Советская Энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1975. – Т. 20. – С. 171.
44. В. К. Покуття / В. К. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 6. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1970. – С. 2153–2155.
45. [Б. а.] Покутяни / [Б. а.] // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 6. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1970. – С. 2155–2156.
46. Горбач О. Покутсько-буковинські або покутські говірки / О. Горбач // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 6. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1970. – С. 2153.
47. Orgelbrand S. Encyklopedia powszechna / S. Orgelbrand. – Warszawa, 1884. – Т. 5. – С. 104.
48. Wielka encyclopedia powszechna. – Warszawa, 1966. – Т. 8. – С. 810.
49. Bielowski A. Pokucie / August Bielowski // Czas. Dodatek miesięczny. – Kraków, 1857. – С. 653–734.
50. В. R. Pokucie / В. R. // Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : Nakładem Władysława Walewskiego, druk “Wieku” Nowy-Świat, 1887. – № 61. – С. 550.
51. Паньків М. Покуття / Михайло Паньків // Жовтень. – 1987. – № 2. – С. 100–104.
52. Там само. – С. 101–102.
53. Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів : Світ, 1990. – С. 6–7.
54. Культура і побут населення України : навч. посіб. / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко [та ін.]. – К. : Либідь, 1991. – С. 23.
55. Лозко Г. С. Українське народознавство / Галина Лозко. – 3-тє вид. – Х. : Див, 2005. – С. 105.
56. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – С. 64–65.
57. Українська етнологія : навч. посіб. / за ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2007. – С. 55.
58. Савчук Б. Українська етнологія / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – С. 528.
59. Ісаєвич Я. Покуття / Я. Ісаєвич // Довідник з історії України (А-Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – С. 589.
60. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1992. – С. 162.
61. У краю, що Покуттям зветься // Данилюк А. Шляхами віків : Етнографічний нарис / Архип Данилюк. – Львів : Світ, 2003. – С. 112.
62. Данилюк А. Давня архітектура українського села : етнографічний нарис / Архип Данилюк. – К. : Техніка, 2008. – С. 57.
63. Сав'юк З. Покуття краєм рідним зветься / Зіновій Сав'юк // Покуття : Історико-краєзнавчий та літературно-мистецький альманах. – Снятин : ПрутПринт, 1996. – Ч. 1 (2). – С. 34–41.
64. Довідник учасника фестивалю [другого Міжнар. фольк. фест. етногр. регіонів України “Родослав”, м. Івано-Франківськ 21–22 верес.]. – Івано-Франківськ : [б. в.], 2002. – С. 11, 15; Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект : монографія / В. В. Грещук, В. І. Кононенко, М. П. Лесюк [та ін.]. – К. ; Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 23.
65. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України : нариси й статті / Роман Кирчів. – Львів : [б. в.], 2002. – С. 24, 26–27.
66. Паньків М. Хто ми такі? / Михайло Паньків // Галичина. – 1993. – 25 трав. – С. 6; Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект : монографія / В. В. Грещук, В. І. Кононенко, М. П. Лесюк [та ін.]. – К. ; Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 22–23.
67. Покуття : Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт – Львів, 2010. – 456 с.
68. Пономарьов А. Українська етнографія [Текст] / А. Пономарьов. – К., 1994. – С. 131.
69. Паньків М. Етнографічний територіальний поділ Івано-Франківщини: перехідні зони / Михайло Паньків // Етнос і культура. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – № 4–5. – С. 162–173.
70. Там само. – С. 165–166.
71. Там само. – С. 167.
72. Могитич І. Традиційні зональні особливості народного будівництва Івано-Франківської області / Іван Могитич // Праці Наукового товариства ім. Шевченка. Т. II : Краєзнавство. – Косів, 2006. – С. 323–335.
73. Там само.

The article reviews researchers' considerations concerning the outline of the borders of historical and geographical (historical and ethnographic) region (district), Pokuttya. Foreign cartographic researches of the 16th – 18th centuries, ethnographic and folklore and local history explorations of the 19th – early 20th century, works of Soviet and modern Ukrainian historians, ethnologists, geographers and linguists encyclopaedias are taken into consideration.

Key words: *historical and geographical (historical and ethnographic) region (district), Pokuttya, ethnographic zoning, boundaries, cartography.*

УДК 94 (477.83/86)“13/15”:929.52 Гербурт
ББК ТЗ (4 Укр33)44+Т214-21 Гербурт

Олександр КУЧИК, Олег ЦЕБЕНКО

УЧАСТЬ ГЕРБУРТІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ XIV–XVI ст.

У статті розглядається діяльність родини Гербуртів у суспільно-політичному житті Галичини XIV–XVI століть. Основний акцент зроблено на участі в роботі сеймиків та внеску в польсько-литовське порозуміння в контексті інтеграції двох державно-політичних утворень.

Ключові слова: *родина Гербуртів, польсько-литовська інтеграція, польсько-литовська доба.*

Польсько-Литовська доба в історії України є періодом зародження нових тенденцій у суспільно-політичному й господарському житті краю. Інкorporація українських земель до складу Великого Литовського князівства та Польського королівства є однією з досить контраверсійних проблем в українсько-польському науковому діалозі. Незважаючи на це, значний дослідницький інтерес представляють дослідження про участь тих чи інших шляхетських родів у суспільно-політичному й економічному житті краю. Однією з досить значимих подій того часу була діяльність родини Гербуртів у суспільно-політичному та соціально-економічному житті Галичини.

Очевидним є факт важливості володіння галицькими землями для Польської Корони. Це пов'язувалося з необхідністю колонізації галицької землі та її швидким включенням до комплексу польської державності.

Водночас видається неможливим розглядати діяльність родини Гербуртів у житті Галичини без урахування факту інтеграційних процесів у контексті польсько-литовського зближення в XIV–XVI століттях та інших не менш важливих чинників, зокрема міжнародно-політичної ситуації в регіоні.

Територіальні домагання на Галичину мала Угорщина, яка зробила спробу приєднати Галичину ще на початку XIII століття. Плани розширення на сході мала й Польща. Коли польським королем став 1333 року Казимир III Великий, одним з його пріоритетів був план приєднання до Польщі Галичини зі Львовом і Волині з Володимиром і Луцьком. Казимир 1349 року рушив на Галицько-Волинські землі й захопив Львів, оволодів також Галичем, Холмом, Белзом, Володимиром і Берестям. 1349 року розпочалося тривале, майже тридцятирічне суперництво за галицько-волинські землі між Польщею, Угорщиною та Литвою¹.

Після смерті польського короля Казимира III 1370 року угорський король Людовик Анжуйський став і королем Польщі, а одночасно Львів і Галичина перейшли під його безпосередню владу. Людовик уважав “Руське королівство” окремим державним утворенням. Щоб юридично відокремити Руське королівство від Польщі й підготувати заплановане ним остаточне включення цього королівства до Угорщини, Людовик 1372 року передав “Королівство Руське з містами і населенням в управління на вічні часи” Владиславі, володареві Опольського князівства в Сілезії, який провів своє життя при дворі імператора священної Римської імперії та короля Чехії Карла IV, потім був палатином – найвищим достойником Угорського Королівства². Столицею князя Галицької Русі Владислава Опольського став Львів. У своїх грамотах він титулувався “володарем з Божої ласки, спадкоємцем, господарем Русі”³.

Владислав Опольський 1374 р. надав братам Гербуртам Гербордові, Фридрушу й Миколаєві дев'ять сіл у Перемишльській землі: Доброміль, Смільницю, Старяву, Сушицю, Хирів, Городовичі, Ляшки Муровані, Хліплі та Сусідовичі. Документом, виданим в Ополі 22.07.1386 р., Владислав Опольський надає братам Гербуртам ще п'ять сіл: Брухналь, Прилбичі, Мужилевичі, Чолгині й Підлуби. Ці чотирнадцять сіл, наданих Опольським у 1374–1386 рр., становили зруб найстаріших посідлостей Гербуртів на Русі. Новим містом і замком, на закладення

якого брати мали дозвіл від князя, був Фельштин. Перша згадка про нього походить з документа перемишльського єпископа Ерика від 10.01.1390 р., у якому згадується “Гербурдус з Фельштина”.

Документ Владислава Опольського, датований 27 листопада 1374 р. у Сяноку, становить першу правову підставу осідлості Фульштайнів на Русі, званого тут як рід Гербуртів⁴.

Назва Гербурт походить від німецького імені “Герборд”. Версія походження Гербуртів неодноразово дискутувалася в чеській, німецькій і польській науковій літературі. У ній висловлюється єдина думка, що Гербурти були спроваджені в Моравію з Вестфалії Олумінецьким єпископом Бруньоном із Шаненбурга. Чеський дослідник Ян Пілначек у своїй праці “Староморавські роди” про походження роду Гербуртів пише, що від найдавніших часів вони проживали в Моравії⁵.

В останніх десятиліттях XIV ст. зростає могутність Опольських, а головне князя Владислава. Політична кар’єра Опольського дозволила йому розширити свої сілезькі володіння – захопити Фульштайн біля Славкова. На підставі цього можна висловити припущення, що князь Владислав ще до 1374 р. був знайомий з представниками роду Гербуртів із Фульштайна.

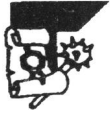
Очевидним є те, що Опольський протегував насамперед своїх земляків. Деякі з них дали початок родинам, знаним у XV–XVI ст. на теренах Русі. Прикладом є Гербурти з роду Фульштайнів, які підтримали неодноразово почесні військові традиції в обороні краю, нарощуванні його могутності й освіти, і тому заслуговують на широке дослідження їхньої діяльності на теренах Русі.

В останній чверті XIV століття намітилося політичне зближення Польського Королівства й Великого Литовського князівства. 1385 р. було укладено Кревську унію, державно-політичний союз Польського Королівства та Великого Литовського князівства, підписаний 14 серпня 1385 р. у місті Кревно (на території сучасної Білорусі). Цей союз був спробою примирити їхні претензії на галицько-волинські землі та об’єднати сили проти агресії німецьких рицарів-хрестоносців у Прибалтиці.

Консолідація військових сил Польщі й Литви забезпечила перемогу над німецькими рицарями-хрестоносцями в Грюндвальській битві 15 липня 1410 р. Союзна армія очолили польський король Владислав II Ягайло і Великий князь литовський Вітовт. Битва закінчилася перемогою союзних польсько-литовських військ. Військово-політична потуга Тевтонського й Лівонського орденів була назавжди підірвана, почався їх занепад. На полях битви брали активну участь і Гербурти. Відповідно до зобов’язань, узятих на себе в Сянку, до військових повинностей Гербуртів входило “забезпечення восьми озброєних людей на конях на кожную відправку почти”⁶. Відповідно до цих зобов’язань бачимо Миколая та Фридруша Гербуртів на полях Грюндвальської битви. Серед прибічників короля Владислава II Ягайла в битві бере також участь родич Гербуртів з Моравії (Чехії) Ліндріш II з Фульштайна та його військо. Згодом польський правознавець та історик, автор праці “Історія Польщі” Ян Гербурт (1524–1577) детально описує Грюндвальську битву та згадує про участь у ній своїх родичів⁷.

Перемога в битві не ліквідувала напруженості у відносинах Польщі з орденом хрестоносців. Орден підтримував чеський король Зигмунд Люксембурзький, який боровся за розрив Польсько-Литовського союзу. Після смерті Вітовта (1430 р.) новим великим князем литовським став Болеслав Свидригайло, який за підтримки московських бояр боровся за одержання більшої самостійності Великого Литовського князівства від Польщі. Зрозуміло, що такі домагання Свидригайла знайшли підтримку Сигізмунда Люксембурзького й великого магістра Тевтонського Ордену хрестоносців Павла фон Русдорфа.

Після смерті польського короля Владислава Ягайла (травень 1434 р.) хрестоносці вирішили використати ситуацію в Польщі й Литві, де точилася міжособна боротьба Сигізмунда Кієстутовича зі Свидригайлом, на свою користь. Незабаром, 1 вересня 1435 р., об’єднані польсько-литовські війська завдали відчутної поразки під Валкомером військам хрестоносців та Свидригайла. У переговорах, що розпочалися, польську сторону представляв краківський єпископ Збігнев Олесницький, що керував закордонною політикою польської держави. Дослідники вважають його чи не головним редактором підписаного 31 грудня 1435 р. “вічного” трактату в Бресті Куявському. За свідченням історичних джерел активну участь у підготовці

тексту трактату брав Миколай Гербурт, відомий в історичних джерелах у 1423–1447 рр. З 1433 р. він носив титул львівського ловчого⁸. Саме так титулує його мирний Брестський трактат від 31 грудня 1435 р. Згаданий трактат змусив хрестоносців та Свидригайла остаточно відмовитись від планів про розрив польсько-литовської унії.

Важливе значення в житті Польщі відігравали вальні сейми – законодавчий орган (парламент) Польської Корони (Речі Посполитої). 1505 року відбувся вальний сейм у місті Радом. Завдяки записам у рахунках коронного підскарбія відомо прізвища шістнадцяти послів з Малопольщі й шести послів із Великої Польщі. Серед них представник роду Гербуртів – Ян Гербурт Арламівський (1478–1536) – посол від руського воєводства, член “посольської ізби” на Радомському сеймі 1505 р. (Посольська ізба – нижня палата сейму Речі Посполитої, утворена перший раз на сеймі в Пйотркові 1493 р. як репрезентація польської шляхти, обраної на земських сеймиках. Посольська ізба разом з королем і сенатом утворювали три сеймуючі стани). Вальний сейм в Радомі 1505 р. мав завдання втілити в життя унію 1501 р. Мова йшла про спільну з Литвою нараду й затвердження ухвал унії, акт якої проголошував: “Польське королівство і Велике Литовське князівство об’єднуються і йдуть в одне неподільне монолітне ціле так, щоб повстав один народ, один люд, один братерський зв’язок, а також спільна рада, а в цілому – одна голова, один король і один пан стане вибраний у місці й часі, визначених голосами спільними звичайних і прибулими на вибори короля, голоси інших не будуть тому перешкодою, а декрет вибору короля в королівстві нехай завжди буде виданий згідно зі звичаями, яких у цьому питанні віддавна дотримуються. На сесії великокняжої ради в Бресті Литовському 25.02.1505 р. була прийнята програма, у якій зазначалося, що на сеймі дійшло до закінчення унії, урегулювання вибору короля і в цілому всіх спільних справ”⁹.

Водночас вальний сейм у Радомі 1505 р. не став об’єднавчим. Попри старання польського короля справа об’єднання була реалізована лише на сеймі в Любліні 1569 р.

Перша половина XVI ст. позначилася для Європи низкою воєнних затяжних конфліктів, у числі яких були Литовсько-Московські війни. Ці війни стосувалися безпосередньо українських і білоруських земель, за які саме й відбувалася більшість воєнних дій. Їх наслідком стало руйнування, розорення, захоплення й розподіл цих земель між різними державами. 12–14 березня 1534 р. вийшов універсал, за яким на 4 квітня 1534 р. призначалася мобілізація земського ополчення в районі Мінська. У вересні 1534 р. на Велике Московське князівство рушили військові сили Великого Литовського князівства. Унаслідок цих дій війська литовської держави, зміцнені загонами з Польщі, змогли з 16 липня до 29 серпня здобути Гомель, Радогощ і Стародуб.

У воєнній компанії 1535 р. активну участь узяв Миколай Гербурт Віднівський (1482–1555) як ротмістр королівських військ. За військові заслуги в цьому поході король надав йому посаду перемишльського каштеляна¹⁰.

Згідно з твердженнями польського дослідника С.Ореховського¹¹, за яким це підтверджують геральдики на чолі з Папроцьким, – у московській війні 1534–1537 рр. воював Андрій Гербурт (1477–1535) під керівництвом Яна Гарновського при облозі Стародуба (29.08.1535 р.) і приклав значних сил для захоплення цього міста. Повернувшись з війни, незабаром помер і був похований у Львові¹². У лютому 1537 р. було підписано п’ятирічне перемир’я між Великим князівством Литовським і Великим князівством Московським з відправною датою – 25 березня.

Стародубська війна не внесла суттєвих змін у становище Великого Литовського князівства, Великого Московського князівства та Кримського ханства. У той же час розорення, якому піддавались українські землі, розірвані між Великим Литовським князівством і Великим Московським князівством, показали всю трагічність існування народу без держави.

Король Польщі Сигізмунд I Старий був не тільки супротивником процесів реформації в Польщі, але й не прикладав жодних зусиль до вирішення питання унії Польського королівства й Великого Литовського князівства. Це питання вийшло на порядок денний тільки 1540 р. після турецької окупації сусідів Польщі, зокрема Угорщини. Налякана турецьким сусідством, польська шляхта почала тиск на короля з метою вирішення питання більш тісної консолідації сил Польщі, Великого Литовського князівства та Пруссії.

1548 року в Пйотркові відбулося засідання польського сейму. Це був перший сейм, скликаний за нового польського короля Сигізмунда II Августа. Сейм у Пйотркові розпочався 31 жовтня й тривав до 12 грудня 1548 р. Перебіг сейму не був спокійним, тому що в порядку денному шляхта підняла питання одруження короля Сигізмунда II Августа з Барбарою Радзивілівною. Головним промотором опозиції були краківський воєвода Петро Кміта й сандомирський воєвода Ян Течинський.

Підтримували короля перш за все великий гетьман Ян Амор Тарнавський і енергійний канцлер Самуель Мацейовський. За свідченням архівних матеріалів, у роботі сейму в Пйотркові 1548 р. узяв участь Миколай Гербурт Віднівський, який підтримував короля Сигізмунда II Августа¹³.

Надзвичайно гостро постало на сеймі питання унії з Великим Литовським князівством. Посли ставили перед королем питання про проведення спільного з Литвою сейму. У питанні унії король пообіцяв, що буде старатися скликати спільний сейм, але це не можна робити примусово, оскільки це суперечитиме правовим нормам. Миколай Гербурт Віднівський за підтримки короля одержав 1549 р. нагороду – краснаставське староство¹⁴.

Під впливом гострої опозиції на сеймі в Пйотркові 1548 р. король не проявляв бажання до скликання сеймів. Тільки 1550 р. знову був скликаний сейм у Пйотркові. Питання унії Польщі з Великим Литовським князівством усе-таки фігурує серед постулатів шляхетських послів. Вони вимагали, щоб ще на цьому сеймі був визначений день спільного з Великим Литовським князівством сейму. Незважаючи на гострі дебати із цього питання, ніяких конкретних рішень сейм не прийняв. Активну участь у ході сейму в Пйотркові 1550 р. брали представники роду Гербуртів: Миколай Гербурт (1524–1593), перемишльський каштелян, на протигагу своїм братам, був прихильником реформації в Польщі; Ян Гербурт (1524–1577), сяноцький каштелян, уперше виступає на політичній арені як посол на сеймі 1550 р. у Пйотркові; Станіслав Гербурт (1524–1584), львівський каштелян, з 16.03.1546 р. перемишльський підкоморій, у 1550 р. був послом на сейм в Пйотркові. Після сейму розпочав політичну кар'єру завдяки прихильності короля Сигізмунда II Августа до далеких родичів Барбари Радзивілівної; Валенти Гербурт (1524–1572), перемишльський єпископ 1550 р. разом із братами брав участь у Пйотрковському сеймі¹⁵.

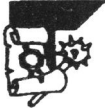
На сеймі 1553 р. у Пйотркові питання унії було предметом дуже жвавої дискусії. Один із провідників шляхетської опозиції, краківський посол Єронім Оссолінський, дорікнув королю, що той до цього часу не скликав спільного сейму з литовськими послами й сенаторами. Повинна бути проведена унія в розумінні інкорпорації Великого Литовського князівства в Корону Польську. Після закінчення сейму король заявив, що “Велике Литовське князівство – це також наша держава, має свої свободи, права і вольності, ми на них їм присягали і їх ламати, боронь Боже, не годиться”¹⁶.

За свідченням архівних матеріалів, у роботі сейму брав участь Ян Гербурт, який був послом від перемишльської землі¹⁷.

На сейм 1555 р. у Пйотркові були запрошені сенатори й послы Великого Литовського князівства. Але вони відмовилися від участі в сеймі через “пильні справи й потреби”, а саме через напружені відносини з Московією. У роботі сейму 1555 р. у Пйотркові брав участь Станіслав Гербурт.

Рішення польського сейму в Пйотркові 1555 р. про надання військової допомоги Великому Литовському князівству в майбутній війні з Московським царством не заохотило литовських сенаторів і послів прибути на Варшавський сейм 1557 р. Тому в рішенні Варшавського сейму було записано бажання польських сенаторів і послів про прибуття литовських станів на наступний сейм. У ході сейму 1557 р. посольські функції виконував Ян Гербурт¹⁸.

Гостро на Пйотрковському сеймі стояло питання унії Речі Посполитої з Великим Литовським князівством. Представники Великого князівства Литовського не прибули на сейм у Пйотркові 1558–1559 рр. Судячи зі збережених щоденників сейму в польських колах, інтерес до унії в цих роках відійшов на другий план перед внутрішніми справами. Любачівський каштелян Ян Гербурт брав участь у роботі сейму¹⁹.

Важливою політичною реформою, яка змінила лице краю, була унія з Литвою. Литва, крім довготривалого зв'язку з Польщею, була практично пов'язана з нею персональною унією. На сеймі в Пйотркові 12.11.1564 р. Станіслав Гербурт висловився разом з іншими сенаторами за унію з Литвою²⁰. Валенти Гербурт у цей період проводив жваву політичну діяльність. 1566 р. король вислав його разом зі Станіславом Мушковським й Адамом Древецьким до Литви. Посольська місія, однак, не привела до приїзду представників Литви на сейм до Любліна²¹.

У другій половині XV ст. у становищі Великого Литовського князівства відбуваються серйозні зміни: падіння Золотої Орди призвело до втрати союзника в боротьбі з Московським князівством, посилювалися зіткнення з московською державою через кордони (у війні 1500–1503 рр. Литва втратила Чернігово-Сіверщину), з виникненням кримського ханства починаються набіги татар на Велике Литовське князівство. Неспроможність протистояти тискові Московської держави в Лівонській війні (1558–1583), а також прагнення шляхти обмежити магнатів зрівняти права з польською шляхтою дали поштовх для підписання 1569 р. Люблінської унії. Нова Люблінська унія, підписана на засіданні сейму в Любліні 1569 р., стала новим законодавчим актом, що намагався методами державного права згладити протиріччя між Великим Литовським князівством, Руським, Жемантійським князівствами та Польщею. Згадані держави утворили з Польським королівством федеративну державу – Річ Посполиту. Майже всі українські землі згідно з Люблінською унією були включені до складу Польщі – Полісся, Волинь і Київщина.

Станіслав Гербурт підписав документ приєднання згаданих українських земель як і акт самої унії. Під час Люблінського сейму він домагався такого проведення унії, щоби по можливості уникнути ущемлення прав литовської сторони. Одночасно Станіслав Гербурт закликав до посилення кордонів, оскільки передбачав, що унія може викликати війну з Московською державою²².

Під час засідань цього сейму активну участь бере уже згадуваний Ян Гербурт (1524–1577). Під час роботи Люблінського сейму підтримав унію, але переконливо радив, як правник, обережно, без поспіху, впроваджувати її в життя. Радив не представляти на скликаний сейм раніше складені проекти актів унії, а краще написати нові. 1.03.1569 р. застерігав, щоби не давати литовцям приводів до скарг, тому що “їх поневоляють хочуть” і “права і вольності порушено”, радив для того “скласти такий акт, аби всі люди зрозуміли, як з ним поступили”²³.

1 липня 1569 р. польський король Сигізмунд Август урочисто оголосив унію. Важливо відзначити, що в європейській історії добровільне й мирне об'єднання держав було безпрецедентним і “небаченим” актом. Річ Посполита на півтисячі років “обігнала” всі інші держави світу, оскільки “вік федерацій”, що формувалися з двох або більше окремих держав, наступив більш ніж 400 років після першої унії, ініційованої Ягайлом ще в другій половині XIV ст.

Смерть короля Сигізмунда Августа (1572 р.) перервала процес реформ, що проводилися шляхтою у співпраці з королем. Проте прибічники езекуційного руху продовжили його 1573 р. у так званій Варшавській конфедерації²⁴, яка гарантувала правову релігійну толерантність. Варшавська конфедерація – популярне спрощене визначення акту формування генеральної (загальної) конфедерації, створеної на першому конвокаційному сеймі в 1573 р. у Варшаві. Документ вважається початком правового гарантування релігійної терпимості. На конвокаційному сеймі у Варшаві на завдання протестантів сеймова комісія під керівництвом єпископа Станіслава Кариковського опрацювала 28.01.1573 р. акт Варшавської конфедерації.

Акт конфедерації мав запевнити протестантському колу правові підстави й безпечність співіснування поряд з католицькими колами. Був він прийнятий сеймом більшістю голосів. Узаконення засад толерантного співіснування було великим досягненням в європейській політиці.

Пункти-конвенти Варшавської конфедерації стали важливою політично-правовою основою діяльності сеймів. Були прийняті одночасно з Генриковими статтями. Ян Гербурт був одним із редакторів як пактів-конвентів Варшавської конфедерації, так і Генрикових статей²⁵.

Генрикові статті 1573 р. – постійні конституційні норми, що діяли в Речі Посполитій з 1573 р., видані французьким принцом Генрихом Валуа при обранні його польським королем. Вони разом із пактами-конвентами визначали фундаментальні засади політичного устрою шляхетської держави, на дотримання яких мав присягати польський король перед вступом на

трон. Варшавська конфедерація була першим у Європі актом широкого толерантного співіснування різних релігій.

Ян Гербурт у часи конвокаційного сейму, незважаючи на те що був католиком, підтримав і підписав Варшавську конфедерацію. Станіслав Гербурт 1573 року також поставив свій підпис під статтями Варшавської конфедерації²⁶.

Таким чином, підводячи підсумок, можна з певністю стверджувати про значний вплив діяльності представників родини Гербуртів у суспільно-політичному житті галицьких земель. Зрозумілою є участь Гербуртів у суспільному житті Польського Королівства, які вжили низку заходів для приєднання галицьких земель. Водночас слід відзначити значну активність Гербуртів і в процесах польсько-литовської інтеграції, яка здійснювалася через їхню діяльність у різних сферах життя: суспільно-політичному, господарському та духовному розвитку краю.

1. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. – К., 1998. – С. 17.
2. Władysław Opolski, jakiego nie znamy. Proba oceny w szescsetlecie smierci / red. A. Pobog-Lenartowicz. – Opole, 2001. – S. 117.
3. Sroka S. Itenerarium Ksiiecia Władysława Opolszyka z lat 1372–1378 / S. Sroka // Rocznik Przemyski. – 1993. – T. 28. – S. 147–154.
4. Augustyn M. Przyczynek do badan nad osadnictwem dorzecza gornego Sanu. Strwiaz I Wiaru / M. Augustyn // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – 1993. – T. 31. – S. 147–154.
5. Pilnacek J. Staromorawsti rodove / J. Pilnacek. – Wien, 1930. – S. 417–418.
6. Laszczynska O. Rod Herburtow w wiekach srednich / O. Laszczynska. – Poznan, 1948. – S. 38.
7. Sobieszczanski F. M. Jan Herburt z Fulsztyna / F. M. Sobieszczanski. – Warszawa, 1864. – S. 401.
8. Laski J. Commune incliti Poloniae regni privilegium constitutionum et indultum publicitus decretorum / J. Laski. – Krakow, 1506. – S. 151.
9. Kutrzeba S. Historia zrodel dawneqo prawa polskego / S. Kutrzeba. – Lwow, 1925. – T. I. – S. 257-9.
10. Matricularum. Regni Poloniae Summaria / wyd. T. Wierzbowski. – Warszawa, 1919. – S. 391.
11. Orzechowski St. Polskie dialogi polityczne (Rozmowa okolo egzekucyjej I Quincunx) 1563–1564 / St. Orzechowski ; wyd. Los z objasnieniami hist. St. Kota. – Krakow, 1919. – S. 78.
12. Paprocki B. Zreadlo slavneho markrabstvi moravskeho / B. Paprocki. – Olumuntii, 1593. – S. 45.
13. Kolankowski L. Poslowie sejmowi Zuqmunta Auqusta “Reformacia w Polsce” / L. Kolankowski. – Lwow, 1928. – S. 124-6.
14. Matricularum. Regni Poloniae Summaria / wyd. T. Wierzbowski. – Warszawa, 1919. – S. 45.
15. Hawelka A.-H. T. Polski Słownik Biograficzny / Hawelka Antoni-Heryna Teodor. – 1961. – T. 9/3. – S. 453.
16. Там само. – S. 451.
17. Sobieszczanski F. M. Jan Herburt z Fulsztyna / F. M. Sobieszczanski. – Warszawa, 1864. – S. 401.
18. Там само. – S. 402.
19. Kolankowski L. Poslowie sejmowi Zuqmunta-Auqusta, “Reformacia w Polsce” / L. Kolankowski. – Lwow, 1928. – S. 93.
20. Hawelka A.-H. T. Polski Słownik Biograficzny / Hawelka Antoni-Heryna Teodor. – 1961. – T. 9/3. – S. 451.
21. Там само. – S. 453.
22. Kroniki Stanisława Orzechowskiego. – Sanok, 1856. – S. 103-4.
23. Kojalowicz M. Dnewnik Ijublinskago sejma 1569 goda / M. Kojalowicz. – Peterburg, 1869. – S. 187.
24. Budka W. Kto podpisal Konfederacje warszawskie 1573 r. “Reformacia w Polsce” / W. Budka. – Warszawa, 1921. – S. 318.
25. Sobieszczanski F. M. Jan Herburt z Fulsztyna / F. M. Sobieszczanski. – Warszawa, 1864. – S. 402.
26. Budka W. Kto podpisal Konfederacje warszawskie 1573 r. “Reformacia w Polsce” / W. Budka. – Warszawa, 1921. – S. 318.

The article deals with the Herburt's activity in Galician social and political life in the XIV–XVI centuries. The accent is on the participating of the local parliament and contribution to the Polish and Lithuanian mutual understanding in the context of the two state political formations.

Key words: *The Herburt's, Polish and Lithuanian integration, Polish and Lithuanian epoch.*

УДК 94 (477) "1860/1870"

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ГАЛИЧИНА В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКИХ ГРОМАДІВЦІВ-УКРАЇНОФІЛІВ*

У статті розповідається про місце й роль Галичини в ідеології та діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів. Особливу увагу звернуто на аналіз публікацій у журналах "Основа" і "Киевский телеграф", діяльність П.Куліша і М.Драгоманова, що були рушійними українофільського руху в Галичині 1860–1880-х рр.

Ключові слова: українофіл, національний рух, діяльність, Галичина.

Антиукраїнські репресії царизму. Активізація наддніпрянсько-українського національного руху, що почав зміцнювати свою соціальну базу, поширюватися в маси, стривожила царські власті. Щоправда, на перших порах до й після реформи 1861 р. уряд не бачив серйозної загрози в діяльності українофілів, про що свідчило, зокрема, асигнування через Міністерство народної освіти Росії 500 рублів для видання українських підручників для народних шкіл. На всіх рівнях імперської адміністрації "малоросійское особничество" розглядалося перш за все як прояв місцевого регіонального патріотизму, своєрідний пережиток старовини, приречений відійти в минуле¹. У самій Росії довго домінувала оформлена в історичних працях відомого російського історика кінця XVIII – першої третини XIX ст. М.Карамзіна концепція триєдиного "русского народа", в основу якої було покладено тезу про спільне історичне минуле та мовно-культурну єдність східних слов'ян. Щодо відмінностей у мові на панрусському просторі, то вони розглядалися як місцеві наріччя єдиної загальноросійської ("общерусской") мови². Поштовх до майбутнього загострення українського питання в політиці Петербурга дала наукова полеміка М.Погодіна й М.Максимовича впродовж 1856–1857 рр. на сторінках слов'янофільського журналу "Русская беседа". Суть дискусії зводилася до того, хто (великороси чи малороси) має більше прав на спадщину Київської Русі. М.Максимович не погоджувався з ідеєю М.Погодіна про "старшинство" й домінування великоруського елемента³.

Російський уряд вирішив удатись до жорстких репресивних заходів, що мали на меті перешкодити розвитку українського руху, у перспективі небезпечного для існування імперії, її територіальної цілісності. Гоніння на українофільство було пов'язано з польським повстанням 1863 р., яке викликало хвилю підозрілості до всього неросійського. Поширювалася думка, нібито український рух є наслідком "польської інтриги" з метою ослаблення Росії, а українське "наріччя" – це зіпсута польськими впливами російська мова. Водночас офіційно вважалося, що "малороси" становлять племінну гілку триєдиної "русской" ("загальноросійської") нації. "Для насъ, – писала російська права преса, – не можетъ быть никакого соперничества между южною и сѣверною частью одной и той же народности, какъ не можетъ быть соперничества между двумя руками, между двумя глазами одного и того же живущаго организма"⁴. У передовій статті "Московских ведомостей" 1863 р. прямо говорилося, що "малоросійскаго языка никогда не было и, несмотря на всѣ усилія украинофиловъ, до сихъ поръ не существуетъ... Общепринятый русский языкъ... не племенной, а исторической и... въ его образовании столько же участвовала сѣверная Русь, сколько и южная, и послѣдняя даже болѣе"⁵. Українофоб І.Кулжинський переконував, що "малоросійское нарѣчіе есть тотъ же общерусскій языкъ, только испорченный въ то время, какъ Малороссія стонала подъ игомъ Польши", "малороссіяне, живущіе въ Галиціи... начали уже очищать свое нарѣчіе и приближать его къ общему русскому языку". На думку автора, єдина реальна перспектива "для малоросійскаго наречія" – об'єднатися "съ русскимъ

* Закінчення. Початок статті див.: Галичина. – 2010. – № 17. – С. 108–122.

языкомъ: такъ маленькій ручеекъ катить свою нитку воды въ большую рѣку и соединяется съ нею”⁶.

У боротьбі з українофільством особливо відзначилася газета “Кієвлянинъ” (далі – “Кієвлянин”), що виходила з липня 1864 р. у Києві, позиціонувала себе як орган, що виступає від імені корінного населення краю – “малоросів”. Субсидії газеті надавав царський уряд, редактором був відомий російський історик, колишній професор Київського університету В.Шульгін, якого після смерті в 1879 р. на редакторській посаді змінив економіст і політичний діяч Д.Піхно. Він понад 20 років визначав політику газети, що займала відверто українофобські позиції⁷. Видання виступало проти входження народнорозмовної мови в літературу, вбачало в “українському літературному сепаратизмі” серйозну загрозу для існування “єдиної неподільної Росії”. Для аргументації думки про шкідливість розвитку української мови на сторінках “Кієвлянина” регулярно виступали відомі науковці, публіцисти (Т.Флорінський, С.Щоголев та ін.)⁸. Редакція газети прихильно ставилася до поширення русофільських ідей у Галичині, насаджувала образ українофілів як “зрадників-мазепинців”, що є нібито продуктом інтриг польського руху та австрійської політики⁹. У відповідь на звинувачення в сепаратизмі громадівці писали про лояльність до царизму, сподівалися на “мирное, свободное развитие малорусскаго нарѣчя”, що не виключало користування “літературнымъ русскимъ языкомъ”¹⁰.

Валуєвський циркуляр 1863 р. (майже на десятиріччя) й особливо Емський указ 1876 р. законодавчо оформили заборону українофільства в Російській імперії. Так, у циркулярі міністра внутрішніх справ П.Валуєва від 18 липня 1863 р. було прямо сказано, що “ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути, і що нарѣчя їх (“малоросіяні”). – *І.Р.*), яке вживається простолюдом, є та ж російська мова, тільки зіпсована впливами на неї Польщі...” Водночас говорилося, що “загальноруська мова так само зрозуміла для малоросів, як і для великоросів, і навіть значно зрозуміліша, ніж тепер створювана для них деякими малоросами, й особливо поляками, так звана українська мова”¹¹. Циркуляр забороняв друкування українською мовою шкільних і релігійних видань, призначених для простолюду. Заборона не стосувалася творів “красного письменства”, художньої літератури, але цензура, щоб догодити міністру, не пропускала будь-яких українських книжок (за сім років після циркуляра їх вийшло стільки ж, як за один 1862 р.). Характерно, що недільні школи, у яких громадівці навчали української мови й культури, були заборонені ще в 1862 р., до Валуєвського циркуляра. Метою російського царизму було перешкодити українському рухові, що проявився в діяльності гуртків-громад, перетворитись із заняття вузького кола інтелектуалів на масове явище¹².

Лідери громадівського руху не змогли відвернути репресії деклараціями про свою лояльність царизму. В опублікованій у пресі 1862 р. заяві київських громадівців-українофілів “Отзыв из Киева” (під листом був 21 підпис – В.Антоновича, Т.Рильського, П.Чубинського та ін.) рішуче спростовувалися звинувачення в “государственном сепаратизме”, як і взагалі будь-який інтерес до політики. Прагнення розвивати “южно-русский язык и южнорусскую литературу” громадівці вважали цілком природним і нешкідливим для імперської влади¹³. У відозві йшлося, що в російському суспільстві “всеобщемою симпатією пользуются усилия Русинов галицких к обособленію своей народности из-под польского влияния”, звідси випливало риторичне питання, чому ж “Русины русские должны быть одни лишены права, признанного за всеми другими народностями”¹⁴. Однак тон столичної преси по відношенню до українофільства не змінився, як і раніше, звучали підозри в сепаратизмі, що поєднувалися з побоюванням використання діяльності громадівців польським визвольним рухом у своїх цілях. Показово, що після відвідин лідерами українських громадівців П.Валуєва, що мали на меті зупинити чинність циркуляра, міністр записав у своєму щоденнику 28 липня 1863 р.: “... Были у меня несколько лиц, в том числе Костомаров, сильно озадаченный приостановлением популярных изданий на хохольском наречии. Мягко, но прямо и категорически объявил ему, что принята мною мера останется в силе”¹⁵. Іншим разом П.Валуєв писав про “неразвитость и слабость ассимиляционных сил России вообще...”¹⁶. Мабуть, він усвідомлював неефективність свого циркуляра в далекій перспективі, уважав неможливою успішну боротьбу з українофільством тільки заборонними заходами¹⁷.

Валуєвський циркуляр фактично визначив підхід владних структур до українського питання аж до кінця століття. Більш повно це проявилось в підписаному особисто царем Емському указі 18 травня 1876 р. За цим указом заборонялося не лише друкувати українською народнорозмовною мовою (її називали наріччям) оригінальні та перекладні твори, навіть тексти до нот, а й увозити україномовну літературу з-за кордону, не дозволялися нею театральні вистави й публічні виступи, навчання будь-яких шкільних дисциплін, закрито київську філію географічного товариства й газету “Кіевскій телеграфъ” (“Киевский телеграф”), що перебували під впливом громадівців, тощо. З червня 1876 р. розгляд усіх рукописів українською мовою було виділено цензурою в окреме провадження. Характерно, що антиукраїнські акції проводилися не з ідейних причин, оскільки громадівці займалися культурно-просвітницькою діяльністю й неодноразово запевняли уряд у своїй лояльності, а через формальну мовну ознаку¹⁸. Громадівців, передусім П.Куліша – засновника фонетичного українського правопису, так званої “кулішівки”, звинувачували в намаганні “обособить во что бы то ни стало свою Украину отъ Россіи и создать украинскій языкъ и украинскую литературу”. Серед прихильників урядових заборон була поширена думка, що українська мова – це “тотъ же самый общерусскій языкъ, только изуродованный Кулишовскою какографіей”¹⁹. Підкреслювалася необхідність дотримуватися “загальноросійської орфографії”, зокрема не вживати літеру “ї”, введено в “кулішівці”, якої не було в російській літературній мові. В основі указу лежало прагнення максимально скоротити граматичні й орфографічні відмінності української мови від російської, утвердити статус першої як діалекту. Подібну практику використовувала раніше польська адміністрація в Галичині, що намагалася перевести “руську” мову на латинку, результатом чого стала “азбучна війна” 1859 р.²⁰.

Громадівці доклали зусиль для інформування європейської громадськості про свою діяльність. Найбільше прислужився популяризації української справи на Заході М.Драгоманов, перебуваючи в еміграції із середини 1870-х рр. Однак опублікований як історичний документ у журналі “Кіевская старина” політичний памфлет “Малорусская національність рядомъ съ польскою”, датований 1863 р.²¹, засвідчує прагнення громадівців ще на початку антиукраїнських репресій царизму звернутись до передової європейської громадськості (“къ европейскому общественному мнѣнію”). Текст маніфесту знайдено в паперах, що залишилися після смерті (1887 р.) відомого громадського діяча, композитора і фольклориста Петра Сокальського, що був, мабуть, його автором²². У маніфесті говорилося від імені народу, відомого під різними іменами – “малоруссовъ, rutheniens, украинцевъ, русиновъ, южноруссовъ, черкасовъ, казаковъ d'Ukraine, запорожцевъ”, якого в літературі найчастіше називали “малоруссы и украинцы”. Об’єктивні ознаки (“характеръ, нравы, внутренній семейный бытъ, интеллектуальный складъ и особенности хозяйственной жизни”) свідчили про окремішність “южноруссовъ” у сім’ї слов’янських народів²³.

Автор відкрито обстоював національну єдність галичан і наддніпрянців: “... Русины Галиції должны отойти къ своимъ соотечественникамъ-южноруссамъ, ибо это – одинъ и тотъ же народъ”. Водночас було сказано про зусилля галицьких русинів заради “сохраненія своей національности”²⁴. Етнічні межі проживання українського народу окреслювалися губерніями в Російській імперії (Волинська, Кам’янець-Подільська, Київська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Катеринославська, частина Таврійської, а також частково суміжні губернії – Люблінська, Гродненська, Мінська, Курська, Воронежська, земля Чорноморсько-Кубанського війська) та більшою частиною австрійської Галичини. Багато місця маніфест приділив історичному минулому народу, щодо території проживання якого вжито терміни “Украйна”, “Южная Русь”, але із сумом говорилося, що для Європи, мабуть, “не существуетъ малороссійской національности”²⁵.

Емський указ і Галичина. Царські власті розглядали Галичину як невід’ємну частину загальноросійського (“общерусского”) простору, що в силу несприятливих історичних обставин потрапила під владу поляків, перебувала в складі Речі Посполитої. Уявлення чиновників про національний рух у південній Галичині дає таємна записка 1874 р. про діяльність громадівців Київської губернії, що передувала Емському указу. Текст документа проїнятий

ідеєю небезпечності для Російської держави діяльності українофілів по обидва боки російсько-австрійського кордону. Редакція львівського українофільського часопису “Правда”, що видавався спільними зусиллями галичан і наддніпрянців, була звинувачена в сепаратизмі, пропольській політиці. Водночас русофільське “Слово” послідовно виступало проти поляків, виражало симпатії до Росії, що, на думку авторів записки, потребувало всілякої підтримки, зокрема фінансової²⁶.

Емський указ приділив особливу увагу підтримці русофільської течії в Галичині, що обстоювала панруські настрої, належність місцевих русинів до єдиної східнослов'янської спільноти, яку означувано поняттям “русский народ”. На перших порах русофіли, що виступали проти розвитку української народнорозмовної мови як літературної, отримували з Росії тільки спорадичні субсидії, приватні пожертви (наприклад, у 1866 р. значну суму виділив М.Погодін), з кінця 1860-х рр. періодичну підтримку їм надавали Слов'янські благодійні комітети – Московський, Санкт-Петербурзький та особливо Київський²⁷. Кошти на підтримку русофільської діяльності надходили через о. М.Раєвського, священника при російському посольстві у Відні, що був головним закордонним представником слов'янських комітетів на теренах Габсбурзької монархії, як писалося в донесенні поліції, “руководителемъ и покровителемъ всѣхъ здѣшнихъ славянъ”²⁸. Зокрема, у другій половині 60-х рр. о. М.Раєвський передавав грошову допомогу редактору “Слова” Б.Дідицькому (для прикладу, у 1868 р. – 500 російських рублів, у 1869 р. – 500 австрійських гульденів, у 1870 р. – 300 рублів). Крім певних сум (для “русскихъ школь” Галичини, для студентів Львівського університету тощо), надсилалися відповідні книги інституціям русофільської орієнтації – “Галицько-руській матиці”, “Народному дому” та ін.²⁹.

Відомий русофільський діяч у Галичині Б.Дідицький писав у спогадах на схилі віку, що надходила “щедрая субвенція отъ братей нашихъ Малорусиновъ изъ-за кордону”, але спосіб отримання фінансової допомоги справедливо вважав утаємниченим (“способъ скрытый, таинственный... на обѣ стороны постыдный”). Він згадував про 7 тис. російських рублів субвенції “для галицкихъ русиновъ... для поддержания нашихъ слабыхъ силъ въ борьбѣ съ могущими противниками Галицкой Руси”, що надійшли за сприяння начальника навчальної дирекції на Холмщині Т.Лебединцева, пізніше першого редактора журналу “Кіевская старина” (1882–1888 рр.), після його від'їзду з Галичини в 1865 р. Цю досить велику суму потратили на підтримку русофільських інституцій (часопису “Боянь” у Львові, Галицько-руської матиці та ін.), театральної трупи О.Бачинського³⁰.

Поступово російський царизм перейшов до цілеспрямованої матеріальної підтримки діяльності галицьких русофілів. Положення про грошову підтримку для русофільського часопису “Слово” у Львові увійшло до Емського указу. Якщо до 1876 р. субсидія “Слову” була порівняно незначною, то відтепер передавати кошти пропонувалося на постійній основі таємно через російське посольство у Відні³¹. Щороку протягом 1876–1879 рр., як стверджує сучасний російський історик О.Міллер, редакції “Слова” надавалося по 1 тис. рублів, що відповідало 2 тис. австрійських гульденів. Однак редактор газети В.Площанський, перебуваючи в кінці 1879 р. у Петербурзі, поскаржився тодішньому міністру внутрішніх справ, що грошей не отримував³². Під час розслідування виявилось, що в Київській губернії за останні три роки було тільки 5–8 передплатників львівського “Слова”, ще один – у Волинській, а в Подільській – жодного, тобто русофільська газета мало цікавила наддніпрянських читачів. Усупереч сподіванням високопоставлених російських чиновників, вона не стала перешкодою для поширення українофільських настроїв на Правобережжі³³.

Загострення міжнародної ситуації, поглиблення суперечностей між Російською та Австро-Угорською імперіями як потенційними противниками наприкінці XIX ст. сприяло посиленню інтересу царських властей до Галичини і, відповідно, підтримці русофільської течії. Так, уже 1881 р. В.Площанському надійшло 8 тис. гульденів одноразової допомоги на видання “Слова”. Щорічна матеріальна підтримка часопису надавалася до 1887 р., коли львівське “Слово” перестало виходити³⁴. Однак у розвитку галицького русофільства зовнішні причини – “російські гроші”, що надходили на підтримку течії, чи москвофільська пропаганда російського уряду та його представників відіграли більше другорядну роль. Не можна ігнорувати той факт,

що “лева частка” фінансової допомоги русофілам від російських державних структур поступила у 80-х рр. XIX – на початку XX ст., коли русофільство в Галичині явно пішло на спад³⁵.

Більшість освічених росіян підтримали урядові репресії щодо українофільства, вбачали “малоросів”-українців невід’ємною частиною російської (“русской”) нації. Свого часу тон виступам задав відомий російський письменник і громадський діяч, західник В.Белінський, який різко висловлювався проти Т.Шевченка й кирило-мефодіївців. “Я не читал этих пасквилей, – писав В.Белінський у грудні 1847 р. про Шевченкові поезії, зокрема знамениту поему “Сон”, – и никто из моих знакомых их не читал (что, между прочим, доказывает, что они несколько не злы, а только плоски и глупы)...” Водночас зневажливо писалося про творчість П.Куліша (“скотина з хахляцьких лібералів”), як і взагалі про українофілів-“хохлів”, які діяли нібито в ім’я “галушок і вареників із свинячим салом”³⁶. Отже, рішуче несприйняття літературних творів протонародною українською мовою було характерним навіть для російської ліберальної інтелігенції, що виступала гострим критиком самодержавства.

Серед російських лібералів противники урядових антиукраїнських заборон обстоювали, по суті, формулу “єдність у множинності”, що передбачала вільний розвиток української культури в рамках так званої “загальноруської” (“общерусской”) культури. Українській культурі, насамперед мові та літературі, відводилася роль культури провінційної, “для хатнього вжитку” простолюду³⁶. Найбільш рішуче проти заборонних заходів царизму виступив О.Герцен в еміграції, безцензурний журнал “Колокол” за його редакцією однозначно став на бік українського руху й обстоював федеративний союз незалежної України з Росією та Польщею, вільне об’єднання всіх слов’янських народів³⁸. Позитивно відгукнувся про вихід у світ журналу “Основа” в Петербурзі та львівської газети “Слово” М.Чернишевський, заявивши в знаменитій статті “Национальная бестактность”, надрукованій у московському журналі “Современник” (“Современник”) 1861 р., про єгнічну єдність “малоросів” і галицьких русинів, підтримку формування української літературної мови. Більш обережну позицію зайняв О.Піпін, автор замітки “Малорусско-галицкие отношения” на сторінках “Вестника Европы” (1881 р.), який, з одного боку, піддав критиці тих, хто прагнув бачити українську мову мовою “високої” культури, а з другого – став на захист громадівців-українофілів. На думку О.Піпіна, антиукраїнські репресії в Росії відштовхували від неї “русских галичан”³⁹. Противником Валуєвського циркуляра 1863 р. був тодішній міністр народної освіти Росії О.Головнін, невдовзі відправлений у відставку. Однак помірковано-ліберальна позиція щодо українофільства не знайшла підтримки як серед владних кіл імперії, так і в російській громадській думці другої половини XIX ст.⁴⁰.

Емський указ помітно загальмував розвиток українського національного руху. У брошурі, надрукованій з дозволу міністерства освіти Російської імперії 1876 р., писалося, що попри відмінності в мові й характері малоросів і великоросів, “въ этотъ своеобразный бытъ малороссовъ замѣтно начинаютъ проникать великороссійскіе или московскіе обычаи”⁴¹. Сила дії указу була дещо пом’якшена в 1881 р., але пізніше з’явилися нові заборони, його положення зберігали чинність майже 30 років, аж до 1905 р. Про серйозність заходів царизму свідчить хоча б той факт, що між 1895 і 1904 рр. цензори дозволили до друку лише 30% усіх українських рукописів, поданих на їхній розгляд⁴². Навіть якщо кількість заборонених книжок була дещо меншою (про це, зокрема, стверджує сучасний російський історик О.Міллер)⁴³, суть залишається незмінною: цензура робила свою справу. Чимало рукописів автори навіть не пробували подавати цензорам, друкували відразу за кордоном. Сучасні історики-“модерністи” концептуально схильні вважати, що Валуєвський циркуляр та Емський указ засвідчили курс властей на “французьку” модель тотальної асиміляції “малоросів”-українців, що заперечувала культурну й регіональну специфіку, на відміну від англо-шотландського проекту. В останньому випадку був логічним пошук якогось компромісу з тогочасною українською елітою, громадівцями-українофілами, за прикладом тактики київського генерал-губернатора на початку 1870-х рр. О.Дондукова-Корсакова, який не підтримував радикальних методів боротьби з київською громадою⁴⁴. Однак уряд вирішив удатись до жорстких заборонних заходів, цензори послідовно не допускали поширення “малороссійскихъ книгъ, издаваемыхъ за границей” (А.Вахнянина, О.Кониського та ін.)⁴⁵.

Український рух через урядові репресії зазнав серйозних організаційних утрат: більшість громадівців-українофілів була змушена відійти від активної громадської діяльності або емігрувати за кордон. Водночас частина діячів, переважно молодь, вступали в загальноросійські організації революціонерів-народників, що виникли в середині 1870-х рр., ставили вимоги соціальної революції (Я.Стефанович, М.Кибальчич, С.Перовська (правнучка останнього гетьмана К.Розумовського) та ін.). За належність до російського революційного народництва, що вчинило “державні злочини” в імперії, від 1875 до 1880 рр. було обвинувачено понад 2 200 чол., з них вихідці з південних губерній імперії становили 440 осіб або майже 20% від загальної кількості⁴⁶. Порівняно з народництвом, що приваблювало героїкою, революційним романтизмом, українофільство могло видатися надто мізерним, аполітичним і культурницько-обмеженим. Народництво в Росії, представлене різночинною інтелігенцією, як і рух дворян-декабристів, практично не ставили українське питання. Між російськими революціонерами-народниками та українськими громадівцями-народолюбцями була схожість таких світоглядних цінностей, як орієнтація на народ, ідеали селянського демократизму, бажання покращити становище селянства тощо. Однак це були два самостійні народницькі потоки, відмінності між якими мали принциповий характер⁴⁷.

Діяльність української інтелігенції з метою поширення в масах новочасної національно-політичної свідомості, почуття спільної національної мети наштовхнулася на серйозну проблему – неписьменність абсолютної більшості населення Наддніпрянщини. У Російській імперії не існувало обов’язкового навчання, а освітні витрати на душу населення були одними з найнижчих у світі. Навіть на початку ХХ ст. дві третини дітей шкільного віку не ходили до школи. Найбільш високою була неписьменність на селі, що вважалось соціальною опорою українського руху, де вона становила близько 90%. До реформ 1860-х рр. кількість учнів і шкіл було ще значно меншим. Однак навіть для дітей, які мали можливість здобувати шкільну освіту, не було доступу до вивчення української мови й культури. З другого боку, імперські власті, з огляду на низькі показники витрат на освіту, не могли вповні скористатися потенціалом шкіл для русифікації. Інструментом для поширення офіційної імперської ідеології в ХІХ столітті була Православна церква на Наддніпрянській Україні, що мала більший доступ до селянських мас, аніж школа⁴⁸. За словами визначного історика й громадського діяча Д.Дорошенка, “українське національне життя протягом цілого 19-го століття було розвинуте дуже слабо. Українську національну ідеологію визнавала й плекала дуже нечисленна частина інтелігенції, ціле суспільство стояло осторонь від неї, народна ж маса була темна і національно несвідома. Російське правительство боялося примари українського сепаратизму не менше, як революційного руху, і робило все, що тільки могло, аби не допустити української національної свідомості в масах...”⁴⁹.

В умовах масової неписьменності та опору імперської влади зусиллям українофілів на Наддніпрянщині відомості про півавстрійську Галичину серед простолюду залишалися спорадичними, неточними. “Серед звичайних російських громадян усяких напрямків, – писав у своїх “Австро-руських споминах” М.Драгоманов, – панує повнісінький індіферентизм до Галичини. Не всі навіть знають, що там живуть «руские», чи русини, «малороссы», а хто й зна, то якось не пам’ятає того”⁵⁰. В.Дорошенко, український діяч родом із Полтавщини, згадував, що “колись про Галичину, її населення та відносини політичні, суспільні й національні в російській займанщині мало хто і знав поза окремими одиницями”⁵¹. У “подорожніх листах” колишнього студента Петербурзького університету В.Кельсієва, що подорожував Галичиною в 1865–1866 р., писалося про неї як “совершенно для русской публики невѣдомомъ русскомъ краѣ”⁵². В.Кельсієв зневажливо висловлювався про галицьке українофільство (“ни одного серьёзно образованного человека... не было между украинофилами...”), насправді жалів, що в Галичині не навчають у школах “общерусскому литературному языку”, як наслідок, місцеві літератори “пишуть такимъ варварскимъ языкомъ”. У розумінні В.Кельсієва галичани просто не привикли “говорить по-книжному (російською літературною мовою. – *І.Р.*), да и не для всѣхъ еще рѣшень вопросъ: одинъ народъ южноруссы и великоруссы, или два”⁵³. Під українофільством автор розумів штучний витвір, “сфабрикованное австро-поляками панукраинство...”⁵⁴. Мабуть, ці

свідчення відображали погляди значної частини тодішнього російського суспільства на Галичину.

Відомий меценат української культури, поміщик на Лівобережжі, українофіл Г.Галаган був пов'язаний особистим знайомством і листуванням з Т.Шевченком, М.Максимовичем, П.Кулішем, В.Антоновичем та ін., збирався в 1870-х рр. видати популярну брошуру про Галичину, навіть написав програму видання, з якою ознайомив В.Антоновича⁵⁵. Однак, за словами В.Дорошенка, “нічого з цього заміру не вийшло... не найшлося нікого, щоб таку книжечку зладив”⁵⁶. Очевидно, це було пов'язано з малодоступністю галицьких видань у Росії, зокрема через цензурні перешкоди, що створювало брак інформації про край. Водночас інтерес наддніпрянських громадівців до Галичини виразно засвідчила діяльність уже згаданого Г.Галагана. Він уперше дізнався про півдавстрійську Галичину як “про землю не польську” у віці 30-ти років, постійно цікавився громадським життям краю. У приватних розмовах, як згадував А.Степович, директор Колегії П.Галагана, заснованої в пам'ять про померлого сина, Г.Галаган “висловлювався так: перш за все нам треба рятувати галичан від ополячення, і на це не можна жалкувати ніяких матеріальних засобів. А що буде далі – це вже інша справа, “д'їло історії...”. Г.Галаган не був прихильником запровадження в Галичині російської літературної мови, навпаки, вважав, що місцева інтелігенція повинна працювати над введенням протонародної мови в літературу спільно з українськими письменниками Наддніпрянщини⁵⁷.

Г.Галаган підтримував контакти з галицькими діячами. Так, він зустрічався на своїй квартирі з вихідцями з Галичини, за словами А.Степовича, “особливо інтересувався в ту пору різними партійними відносинами і суперечками” в краї. Наддніпрянський діяч надавав матеріальну допомогу галичанам, що через різні життєві обставини опинилися в Росії⁵⁸. Після розмови Г.Галагана в Києві в лютому 1872 р. з приїжджими з Габсбурзької монархії М.Астрябом, Л.Лопатинським, К.Устияновичем та ін. у його щоденнику з'явився прихильний до українофільства запис: “... Українофілы хотять сохраниць малорусскую народность, гонимую въ Россіи со стороны Москалей. Они надѣются на ея самобытность и силу во всѣхъ отношеніяхъ... что не можетъ быть однообразія ни въ рѣчи, ни въ обычаяхъ на пространствѣ отъ Архангельска до Одессы и Карпатъ”⁵⁹.

Таким чином, діяльність громадівців у кінці 1850-х – середині 1870-х рр. сприяла утвердженню в масах української національної самосвідомості, духу соборництва. Наукові розвідки обґрунтовували мовно-культурну самобутність українського народу з глибоким історичним корінням, багатотою фольклорною спадщиною, що дало змогу окреслити етнічні межі, зробити своєрідне територіальне “уявлення” України. Порівнюючи з науковим етапом (“збирання спадщини”) в “національному відродженні” першої половини ХІХ ст., громадівці діяли більш організовано, займалися не лише народознавчими дослідженнями, але й докладали зусиль для піднесення культурно-освітнього рівня селянства, проникнення українофільських ідей у суспільство. Зусиллями передової інтелігенції поширювалося серед простолюдів усвідомлення належності до українців як окремої нації, що має відмінні об'єктивні (у мові, релігії, одязі, звичаях та ін.) і суб'єктивні ознаки, уявлення про свою національну самобутність⁶⁰. Етнодослідження сприяли також окресленню території сусідів – поляків і росіян, тобто українці як модерна нація утверджувала себе шляхом емансипації від інших, що було характерною рисою національного руху для “недержавних” народів у ХІХ ст.⁶¹.

Сучасний етнонім “українець” (“український”) поступово утверджувався серед населення, що усвідомлювало першість своєї національної ідентичності над соціальними, конфесійними, регіональними та іншими самовизначеннями. Щодо українських жителів Наддніпрянщини, в абсолютній більшості селян, здебільшого вживалася самоназва “руський”, в офіційному вжитку – “малоруський”, народнорозмовний варіант слова – “хохол” (зневажливого характеру), були також окремі регіональні назви (“поліщуки”, “степовики” та ін.), аж до етнічно невизначених “тутейших”. Національна (етнічна) свідомість існувала на рівні антитези “Ми – Вони”, усвідомлення, ким ми не є – католиками, росіянами (великоросами), поляками тощо, бо відмінності в мові, релігії, одязі, звичаях та деяких інших об'єктивних ознаках досить легко простежуються на побутовому рівні. Однак серед значної частини народонаселення не існувало

чіткого розуміння, до якої спільноти воно належить⁶². Проблема самоусвідомлення (вибору) ідентичності в тогочасному українському суспільстві знайшла відображення в художній творчості. У сценарії фільму “Зачарована Десна” О.Довженко згадував про розмову, яку малим хлопцем мав зі своїм батьком: “ – Тату! / – Що, синку? / – Що там за люди пливуть? / – То здалека. Орловські. Руські люди, з Росії пливуть. / – А ми хто? Ми хіба не руські? / – Ні, ми не руські. / – А які ж ми, тату? Хто ми? / – А хто там нас знає, – якимось журливо проказує мені батько. – Прості ми люди, синку... Хахли, ті, що хліб обробляють. Сказать би, мужики ми... <...> Колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіє зосталось”⁶³.

Особливу роль в утвердженні всеукраїнської ідеї, національної єдності українців по обидва боки Збруча відіграв громадівський рух, навколо якого об’єдналися діячі з різних регіонів – Лівобережжя (колишньої Гетьманщини) та Правобережжя, що до кінця XVIII ст. входило до складу Речі Посполитої, вважалося тереном значних польських впливів. Менш активною була діяльність громадівців на Півдні (Степовій Україні), яка не мала за собою глибоких історичних традицій⁶⁴. Лідерами громадівського руху були “культурник”, ідеолог “хлопоманства” з Правобережжя В.Антонович і “політик” М.Драгоманов із Лівобережжя, представник молодшого покоління, що намагалося поєднати національну справу із соціалістичними гаслами. “Громади об’єднали два покоління – кирило-мефодіївців та молодше, яке стартувало наприкінці 1850-х”, – стверджує Я.Грицак. Отже, вдалося “зберегти тяглість і спадковість інтелектуальних традицій. З другого боку, громади завершили об’єднання двох регіональних струменів – правобережного й лівобережного, уособлених у двох лідерах тогочасного руху, Антоновичі й Драгоманові. Результатом стала кристалізація поняття “соборності” України”⁶⁵. Звідси, виходячи з класичного означення націй як “уявлених спільнот” авторитетного фахівця з питань націології Б.Андерсона, формувалось уявлення про українську національну самобутність. Громадівці-українофіли розглядали півдавстрійську Галичину як невід’ємну частину України, що охоплювала етнічні українські землі обабіч державного кордону між Росією та Австро-Угорщиною. Символічно, що громадівцем був автор тексту національного гімну “Ще не вмерла Україна” П.Чубинський, що написав свій вірш у 1862 р. Невдовзі надрукований у львівському часописі “Мета”, він швидко став популярним у Галичині, місцевий композитор о. М.Вербицький написав до нього музику (уперше пісня-вірш виконана в березні 1865 р.)⁶⁶. Антиукраїнські репресії царизму, вінцем яких став Емський указ 1876 р., завдали тяжкого удару по національному рухові.

1. Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму: ставлення владних кіл Імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II / О. Міллер // Україна модерна. – Львів, 1997–1998. – Ч. 2–3. – С. 78, 79.
2. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / И. Михутина. – М., 2003. – С. 12, 22.
3. Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму... – С. 80, 81.
4. Українофильство и г. Костомаровъ // Русский вѣстникъ. – 1881. – № 4. – С. 705.
5. Там само. – С. 691, 692.
6. О зараждающей, такъ называемой, малороссійской литературѣ / соч. И. Кулжинскаго. – К., 1863. – С. 25.
7. Половинчак Ю. Газета “Киевлянин” і українство: досвід національної самоідентифікації / Ю. Половинчак. – К., 2008. – С. 6, 7, 8.
8. Там само. – С. 9, 10, 175.
9. Там само. – С. 178.
10. Выдумки “Кіевлянина” и польскихъ газетъ о малорусскомъ патріотизмѣ. – К., 1874. – С. 43, 44.
11. Національні процеси в Україні: історія і сучасність : документи і матеріали : довідник : у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 260, 261.
12. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К., 1996. – С. 67; Міллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) // А. Міллер. – С. Пб., 2000. – С. 137.
13. Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму... – С. 86.

14. Отзыв из Киева // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. – К., 1997. – Т. 2. – С. 95.
15. Дневник П. А. Валуева министра внутренних дел : в 2 т. – Т. I : 1861–1864 гг. – М., 1961. – С. 239.
16. Там само. – Т. II : 1865–1876 гг. – М., 1961. – С. 421.
17. Миллер А. Россия и русификация Украины в XIX веке / А. Миллер // Россия – Украина: история взаимоотношений / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 145, 154.
18. Грицак Я. Нарис історії України... – С. 70, 71.
19. Замѣтки и дополнения къ статьямъ г. Пыпина, напечатаннымъ въ “Вѣстникъ Европы” за 1885 и 1886 годы / сочиненіе Якова Головацкаго. – Вильна, 1888. – С. 67.
20. Міллер О. Емський указ / О. Міллер // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 31, 38, 39.
21. Матеріали къ історії національного движенія 60-хъ годовъ прошлаго вѣка // Кіевская старина. – 1905. – Т. LXXXVIII. – Февраль. – С. 189–200.
22. Там само. – С. 189, 190.
23. Там само. – С. 191, 200.
24. Там само. – С. 197.
25. Там само. – С. 192, 200.
26. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. : До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. / Ф. Савченко. – Х., 1930. – С. 65, 66.
27. Миллер А. Субсидия газете “Слово”. Галицийские русины в политике Петербурга / А. Миллер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – Львів, 2001. – С. 333.
28. Государственный архив Российской Федерации. – Ф.109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии. 1826–1880), оп. 4 а, д. 429, л. 2 об.
29. Серета О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) / О. Серета // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 2. – С. 107, 108, 113.
30. Своєжитєвьи записки Богдана А. Дѣдицкого. Ч. 1 : Где-що до історії саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – С. 69, 70.
31. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 707 (Керівництво Київського навчального округу), оп. 261, спр. 18, арк. 10 зв.; Серета О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей... – С. 113.
32. Миллер А. Субсидия газете “Слово”... – С. 334.
33. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р... – С. 166, 170.
34. Там само. – С. 171, 172.
35. Аркуша О. Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 232.
36. *Цит. за:* Лушпинський П. Шевченко й Белінський / П. Лушпинський // Сьогодні й минуле. Вісник українознавства. Видає НТШ у Львові. – Львів, 1939. – Вип. III–IV. – С. 17, 18.
37. Полещук Т. Російська громадська думка та український культурно-національний рух (1863–1876) / Т. Полещук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 218.
38. Під час польського повстання 1863 р. О. Герцен заявив про підтримку маніфесту польських революціонерів, що містив вимогу відновлення Речі Посполитої в кордонах до 1772 р.
39. Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении... – С. 85, 86, 217; Полещук Т. Образ України в російській громадській думці другої половини XIX ст. (на прикладі наукової і публіцистичної спадщини Олександра Пипіна) / Т. Полещук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 398, 399, 408.
40. Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении... – С. 116, 124, 125.
41. Малороссія, описаніе края, въ историческомъ, географическомъ и этнографическомъ отношеніи. Съ шестью рисунками. – С. Пб., 1876. – С. 36, 37. Характерно, що під Малоросією в брошурі розумілася Полтавська, Чернігівська, Київська і Харківська губернії. “Малороссія называється также «Украиною», – писали автори брошури, – потому что прежде она была дѣйствительно крайнею областію русскаго государства на юго-западѣ. Населеніе Малороссіи во многихъ отношеніяхъ не походитъ на населеніе остальной Россіи” (с. 4, 36).
42. Грицак Я. Нарис історії України... – С. 71.

43. Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении... – С. 185, 186. Историк перекопує, що загалом репресіям було піддано 30 % представлених у цензуру творів, не рахуючи тих, які друкувалися за кордоном, в обхід російських цензорів.
44. Миллер О. Емський указ... – С. 47, 48; його ж. Засвоюючи логіку націоналізму... – С. 101, 102.
45. ЦДІАК України. – Ф. 294 (Канцелярія Київського окремого цензора), оп. 1, спр. 147, арк. 48, 48 зв.
46. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття : Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С. Світленко. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 134, 182–184.
47. Світленко С. І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему / С. Світленко // Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 71, 72, 74.
48. Магочій П.-Р. Історія України / П.-Р. Магочій. – К., 2007. – С. 323, 324, 325.
49. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Д. Дорошенко. – К., 2007. – С. 53.
50. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867–1877) / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні статті : у 2 т. – К., 1970. – Т. 2. – С. 228.
51. Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. / В. Дорошенко // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч. 9 (вересень). – С. 197.
52. Кельсєв В. Галичина и Молдавия, путевыя письма Василя Кельсєва / В. Кельсєв. – С. Пб., 1868. – С. II.
53. Там само. – С. 94, 95.
54. Там само. – Второе изд. – [Б. г.], 1976. – С. I.
55. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 362 (Студинський К. – академік), оп. 1, спр. 141, арк. 71.
56. Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. ... – С. 197.
57. До кийво-галицьких зв’язків початку 1870-х рр. (з щоденників Г. П. Галагана) / подав А. Степович // За сто літ : матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – Х. ; К., 1930. – Кн. V. – С. 185, 186.
58. Там само. – С. 183.
59. Там само. – С. 186, 187.
60. Грицак Я. Нарис історії України... – С. 12.
61. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) / М. Кармазіна. – К., 1998. – С. 115, 339.
62. Грицак Я. Нарис історії України... – С. 12, 13; На путях становления украинской и белорусской наций: факторы, механизмы, соотношения / под ред. д.и.н. Л. Е. Горизонтова. – М., 2004. – С. 82.
63. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник / О. Довженко. – К., 1995. – С. 49, 50.
64. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 153, 154, 155; Грицак Я. Нарис історії України... – С. 21.
65. Грицак Я. Нарис історії України... – С. 71.
66. Середа О. Національна свідомість і політична програма раних народовців у Східній Галичині (1861–1867) / О. Середа // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 209.

The article is about the place and role of Galicia in the ideology and activity of the Dnieper Ukrainophile communities. The particular attention is paid to the analysis of the publications in journals “Osnova” and “Kievskiy telegraph”, the activities of P.Kulish and M.Dragomanov, who were the driving forces of the Ukrainophile movement in Galicia in 1860–1880.

Key words: ukrainophile, national movement, activity, Galicia.

УДК 821.161.2.09

ББК 83.3 (4 Укр-4 Льв)

Володимир ГАЛИК

ВЗАЄМИНИ ІВАНА ФРАНКА З ОСТАПОМ ЛЕВИЦЬКИМ

У статті на основі віднайдених нами листів від Остапа Левицького до Івана Франка та інших матеріалів, простежується літературно-просвітницьке співробітництво цих діячів. Розглянуто оцінку І.Франком діяльності педагога, письменника й перекладача О.Левицького.

Ключові слова: Іван Франко, Остап Левицький, епістолярна спадщина, співробітництво.

Украй необхідним сьогодні у такій науці, як франкознавство, є вивчення епістолярної спадщини Івана Франка. Ці джерела майже не розглядалися у наукових колах. Ними можна вдало скористатись дослідникам-франкознавцям для реконструкції відносин ученого не лише з видатними особистостями, а й на їх основі доповнити автобіографічні матеріали Івана Франка.

У цьому сенсі слід виокремити три маловідомі листи до Івана Франка від знаного педагога й письменника Станіславщини Остапа Левицького, які віднайдені нами у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (далі – ІЛ.). Розгляд цього питання сьогодні потребує ширшого вивчення. Потрібно виокремити дослідження І.Білінкевича¹ й П.Арсенича², де представлено окремі сюжети взаємовідносин між І.Франком та О.Левицьким.

Остап Левицький народився 2 жовтня 1834 р. у селі Раковець Городенківського району на Івано-Франківщині. Відомий як педагог, письменник, перекладач, громадсько-культурний діяч. Упродовж 1851–1858 рр. навчався в гімназіях Бучача, Станіслава, Львова. У 1863 р. записався на філософський факультет Львівського університету. У період навчання співробітничав з журналами “Страхопуд” (виходив у Відні), “Русь” (виходив у Львові). 1869 р. закінчує університет, після чого влаштовується на роботу в реальній школі в місті Ярослав, а через деякий час, з 1878 р. і фактично до смерті, викладав польську, німецьку й українську мови в реальній школі Станіслава³.

Паралельно з навчанням ще у Львівському університеті О.Левицький долучився до перекладацької діяльності. Зокрема, у 60-х роках XIX ст. він перекладав для українського театру п'єси німецьких і польських письменників⁴. Він є також автором перекладів на українську мову творів Г.Гейне, І.Гете, Г.Лессінга, комедій А.Фредра “Досмертщина” та “Дами і гусари”, опери С.Монюшка “Галька”. Творчість О.Левицького високо оцінював І.Франко. Так, у своїй статті “Руський театр у Галичині”, І.Франко досить позитивно відгукується про цю сферу діяльності О.Левицького, зазначаючи, що чимало праці він доклав у збагачення театрального репертуару: “писатель-галичанин з українофільського табору” Остап Левицький, “котрий достарчив кілька гарних перекладів з німецького”⁵. Про О.Левицького із цього приводу І.Франко згадує й у своїй статті “Наш театр”⁶.

Також О.Левицький писав і сатиричні твори, про що розповідає І.Франко: “... Русини, испробовав еще в 1848 году национальную нетерпимость поляков, ставили пассивный отпор их требованиям, а некоторые, как Остап Левицкий, шли еще далее и осмеивали в едкой сатире («Усієкінієгу») новое восстание на восточногалицкой почве, представлявшееся далеко не идейным и не серьезным”⁷. З огляду на це, варто зазначити, що в 60-х рр. XIX ст. у Львові існувало товариство літературної богемі “руської молодіжі”, куди входили веселі літератори та артисти⁸. За словами І.Франка, “видне місце в кружку тої «богемі» займав Остап Левицький, який 1863 р. виявив немалий сатиричний талант у польській поемі «Усієкінієгу», підписаний псевдонімом Остап Ковбасюк”⁹. У цей час досить популярним було прізвище Ковбасюк через те, що його носив учасник “руського” сеймового клубу посол-селянин, який завзято виступав противником польських порядків. Саме від його прізвища, як підкреслює І.Франко, поляки у Львові та інших містах Галичини почали прозивати українців “ковбасюками”¹⁰.

Про О.Левицького та його діяльність дуже тепло І.Франко відгукнувся на шпальтах “Зорі” від 1 (13) січня 1886 р. Учений зазначив, що О.Левицький є автором кількох чудових поезій, гумористичних поем, він – талановитий перекладач з “многих штук для руского театру”, написав на привітання єпископу Ю.Пелешу в Станіславіві вірша, який публікувався в газеті “Діло”. З огляду на це, І.Франко бажав, “щобъ п. Левицкій, разъ узявши до рукъ здавна покинене перо, не выпускавъ его, а принявъ хочъ бы за выкончене тыхъ перекладовъ зъ н[і]мецкихъ класичныхъ поетовъ, котри у него позачинани”¹¹. Закінчуючи свій допис, учений підкреслює: “Добре владаючи рускою мовою и гарнымъ, звонкимъ стихомъ, онъ бувъ бы до такой работы вельми способный и заслуживъ бы соб[і] в нашей литератур[і] на добру память”¹².

О.Левицький був активним діячем філій “Просвіти” та “Руської бесіди”, обирався членом їхніх управ, брав участь у виступах на мистецьких заходах, присвячених ушануванню творчості Т.Шевченка. Зокрема, 1 квітня 1889 р. у Станіславіві Остап Левицький разом з І.Франком узяли участь у концерті, який присвячувався пам’яті Т.Шевченка. І.Франко на ньому виступив із рефератом про Кобзаря, а О.Левицький експромтом виголосив свого вірша¹³.

Будучи головою “Руської бесіди”, О.Левицький організував 31 березня 1890 р. вечорниці на честь Т.Шевченка, де знову був запрошений І.Франко. Про цей захід було поміщено змістовну статтю в газеті “Діло”, автором якої, мабуть, був один з учасників свята, оскільки стаття підписана псевдонімом І.П-кій¹⁴. Припускаємо, що це був Йосиф Партицький, оскільки О.Дей у “Словнику українських псевдонімів” указує, що саме під псевдонімом “П-кий, Г” підписувався Й.Партицький під своїми статтями на сторінках газети “Діло”¹⁵. У статті повідомляється, що О.Левицький виступив зі вступною промовою, де наголосив на значущості Шевченкової творчості. Після нього промову мав Каменяр. Його доповідь присвячувалася Шевченковій “Тополі”. Також учений розповідав про легенди народів світу. Автор статті зазначає, що “дуже щасливий початокъ робить п. Франко въ нашомъ письменств[і], то й не диво, що гр[о]мк[і] оплески витали его входячого на естраду и зступаючого зъ естрады”¹⁶. Після концерту в залі “Руської бесіди” професор Остап Левицький “розпочвъ комерсь (дискусію. – В.Г.) импровізованою промовою въ форм[і] поезіі...”, яка викликала бурхливі овації, після чого хор заспівав “Ще не вмерла Україна”¹⁷. До подальших обговорень прилучився І.Франко. Використовуючи уривки промови Євгена Левицького, який виступав на подібному заході у Львові, учений зазначив, що суперечка, яка виникла навколо промови останнього, це лише дріб’язкове непорозуміння, яке не повинно спричинитись “до якогось роздвоєня, тымъ больше заинавгурованого помирєня вс[і]хъ Русинов до спольной прац[і]”¹⁸. Наприкінці дебатів І.Франко взяв заключне слово, О.Левицький прочитав ще одного вірша, а К.Устиянович промовив тост на честь І.Франка¹⁹.

10 березня 1893 р. І.Франко отримав лист від О.Левицького зі Станіслава, де автор щиро дякував за прислану йому Каменярем монографію про Івана Вишенського. О.Левицький також повідомив, що написав кілька дописів для публікації у “Літературно-науковому віснику” або в журналі “Жите і Слово”. Автор вибачився, що не зміг вчасно передати вченому рукопис про Івана Дамаскіна, тому що позичив його одному “халдею”, який його ще не повернув і тому буде писати до нього із цього приводу. Пізніше І.Франко послуговувався цим рукописом, коли готував перший том “Апокрифів і легенд з українських рукописів”. У передмові до цього видання вчений зазначив, що користувався рукописним перекладом деяких творів святого Івана Дамаскіна, який був власністю професора О.Левицького зі Станіслава. Його переклад XVI – поч. XVII ст., без сумнівів, є старим, оскільки відсутніми є склади “білорущини”, які б мали знаходитися в перекладі Курбського й “отсі слова, так як їх вище виписано, знаходяться на кінці короткого посліслівія до Дамаскинового твору «О ересех»”²⁰.

У наступному листі до І.Франка від 20 квітня 1895 р. О.Левицький повідомляє, що висилає для вченого ще ряд творів для друку²¹. Далі автор пише, що у випадку, коли надіслані ним твори сподобаються вченому, то нехай він надрукує їх у журналі “Жите і Слово”. З листа також дізнаємося, що О.Левицький надіслав такі твори: “Під вечір”, “В ночі”, “Пригати”, “В лісі”, “Похорон”, “Відрада”²². У кінці листа автор уміщує додаток, де розповідає про кумедну історію, яка сталася з його творами “Похорон” і “Відрада”²³. Іван Франко виконав прохання

свого дописувача, а оцінюючи поетичний талант О.Левицького, сказав: “Руською мовою Остап Левицький написав декілька гарних поезій, із яких останні друкувалися в «Житі і слові» 1895 р. Більшу часть свого життя він провів у Станіславові як професор реальної школи”²³.

Останній лист від О.Левицького до І.Франка датується 30 червня 1896 р. У ньому адресант повідомляє, що дуже радий з того, що продовжуватиметься видання журналу “Житє і слово”. О.Левицький звернувся до І.Франка з проханням, щоб він помістив присланий ним фейлетон на сторінках часопису “Kurjer Lwowski”, оскільки це для нього є дуже важливим, а якщо не пощастить це зробити, то вчений повинен повернути йому цю кореспонденцію²⁴.

1903 р. І.Франко розмістив на сторінках антології української лірики “Акорди” чотири вірші О.Левицького: “Замовкли бандури”, “Сповідь”, “Під вечір”, “Любов”. Усі вони були взяті І.Франком із публікацій у періодичній пресі, авторських видань, рукописних творів²⁵. Цього ж року 13 червня О.Левицький помирає у Станіславові²⁶.

Отже, як бачимо, взаємини між І.Франком та О.Левицьким мали літературно-просвітницький характер. Учений видавав твори О.Левицького, а той, у свою чергу, запрошував його на культурно-освітні вечори, які сам організовував, надавав для студіювання стародруки тощо.

1. Білинкевич І. Іван Франко на Станіславщині : Біографічно-краєзнавчі нариси / І. Білинкевич ; вступ. ст., підгот. тексту і наук. ред. М. Васильчука. – Коломия : Вік, 2006. – 191 с.
2. Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 352 с.
3. Див. про це докладніше: Левицький Остап // Енциклопедія українознавства : у 10 т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1954–1989. – Т. 4. – С. 1269; Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – С. 242.
4. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 446.
5. Франко І. Руський театр у Галичині / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 367.
6. Франко І. Наш театр / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 28. – С. 286.
7. Франко І. Южнорусская литература / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 136–137.
8. Там само. – С. 318.
9. Там само. – С. 319.
10. Там само.
11. [Франко І.] Дрѣбни в[і]сти зь литературы и науки. П. Остапъ Левіцький... / [І. Франко] // Зоря. – Львів, 1886. – Рокъ VII. – 1 (13) січня. – Ч. I. – С. 19.
12. Там само.
13. Історія Станіславава. – Режим доступу : // <http://webcache.googleusercontent.com>; Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – С. 243.
14. П-кій І. [Партицький Й.] Дописи “Д[і]ла”. Зь Станіславава. [Роковини смерти Т. Шевченка въ Станіславов[і.]] / І. П-кій [Й. Партицький] // Д[і]ло. – Львів, 1890. – Ч. 67. – 23 марта (4 цв[і]тня). – С. 2–3.
15. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / О. І. Дей. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 298.
16. П-кій І. [Партицький Й.] Дописи “Д[і]ла”. Зь Станіславава. [Роковини смерти Т. Шевченка въ Станіславов[і.]] / І. П-кій [Й. Партицький] // Д[і]ло. – Львів, 1890. – Ч. 67. – 23 марта (4 цв[і]тня). – С. 2.
17. Там само. – С. 2.
18. Там само.
19. Франко І. Передмова (до видання “Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. I : Апокрифи старозавітні”. Львів, 1896) / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 38. – С. 20.
20. Левицький О. Лист до І. Франка від 20 квітня 1895 р. із Станіславава / О. Левицький. – І. Л. – Ф. 3, спр. 1613. – С. 83–85.
21. Там само. – С. 85.
22. Там само. – С. 86–87.
23. Франко І. Южнорусская литература / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 319.

24. Акорди. Антологія української лірики від смерті Шевченка / уложив Іван Франко. – Львів : Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1903. – С. 81–84.
 25. Історія Станіслава. – Режим доступу : // <http://webcache.googleusercontent.com>.

ДОКУМЕНТИ

ЛИСТИ ОСТАПА ЛЕВИЦЬКОГО ДО ІВАНА ФРАНКА

№ 1¹

Станіславів 10/3 1893.

Високоповажаний Добро[ді]ю!

Уперше сер[д]ешно, [д]якую Вам за прислане ц[і]нної прац[і] Вашої, себто за монографію Івана Вишенського²; в недуз[і] моїй, аж лекше мен[і] стало, коли побачив, що лю[д]е еще на Ост[апа] Левицького ц[і]лком не забули, що є ще такі, котрі на нього прец[і] памятають. Єще раз, Добро[ді]ю, спасибі Вам за те! Я і сейчас хот[і]в в письмом по[д]якувати Вам за память Вашу ласкаву, та заким [д]о того забрав ся (спинило мене посл[і]дне “обгибльовуванє” тих кількох “станц”^{*}, котрі тепер Вам посилаю), [д]істав я за кілька [д]ень письмо Ваше, в еоторім просите мене о на[д]іслане Вам рукописи Іоанна Дамаскина³, яку Ви у мене раз бажали. Ставже я зараз шукати єї у себе, аж не знайшовши нага[д]ав я собі, що рукопис ту позичив у мене пере[д] [д]вома еще роками о[д]ин “Хал[д]ей” – та що він, [д]оси не нага[д]ався еще, наза[д] мені єї звернути. Сейчас написав я [д]о нього – раз о[д]ен, а за тиж[д]ень еще і раз [д]ругий, – та аж вчера [д]о перва зволив він рукопись ту мен[і] ві[д]ослати (напевне спочивала, собі [д]есь “в старій скрини”), тож і я [д]о перва нин[і] могу Вам єї вислати.

Рукопись ся, як бачите, з[д]ефектована – а іменно нема єї ц[і]лого початку ([д]е було якесь опові[д]анє про Івана Дам[аскина]) і ц[і]лого кінця (найц[і]кавійшої може части: “Книги философскої”); лиш середина (теологічно-моральна) є ц[і]лковита; але я рукопись ту уже таку, з[д]ефектовану, [д]істав. Тож наколи она Вам при[д]ається (я [д]умаю, що і те, що в н[і]й є, бу[д]е Вам [д]о прац[і] Вашої при[д]атне), то за[д]ержіть єї, як [д]овго схочете у себе; она мен[і] зовс[і]м непри[д]атна.

Окрім рукописи сеї посилаю Вам еще – а властиве Високоповажн[і]й Ж[і]нц[і] вашій 3 “станци” [д]о “Вістника”⁴ єї “Жите і Слово”⁵; наколи спо[д]обаються, то на[д]рукуйте їх, – а тог[д]и я пришлю Вам еще кілька “станц”, котрі уже маю нашкіцовані^{*}; напрям в них такий самий, як в сих, що тепер посилаю, часто реальний, тож тому, розуміє ся, і полету поетичного в них не знай[д]ете; алеж мен[і] і не хо[д]идл о поезию, як більше о образ бі[д]ного лю[д]у нашого на[д] котрим вс[і] безкарно згнушаються!

Коли мати бу[д]ете трохи більше вільного часу та охоту, то ві[д]пишіть бо[д]ай кілька стрічок; тільки не [д]айте мен[і] так [д]овго чекати, як Ви на мене ж[д]али!

З[д]оровлю Вас сер[д]ечно

Ваш щирій Ост[ап] Левицький

Вашій Високопо[важній] Пани мій щирій поклін!

№ 2⁶

Станіславів 20/4 1895.

Високоповажаний Добро[ді]ю!

Я [д]авно уже вибираюся [д]о Вас писати – а іменно хотів я Вам на бажанє Ваше і [д]альші мої Станци післати, та воно, не з моєї вини, так якось склалось, що я з висилкою тою так опізнився. Се, бачите, хот[і]в я [д]о висланих Вам уже Станц еще і 3 нові (також самого напрям) переслати – і 2 з них вигоготовив я майже таки зараз і з 3тьою о[д]накож з[д]ержатись прийшло ся, бо [д]о неї потребував я еще [д]окла[д]н[і]йших [д]ат, о котрі я [д]о перва постаратись мус[і]в. В ц[і]ли тій написав я зараз лист [д]о мого швагра, ві[д] которого саме я тиї [д]ати о[д]ержати над[і]явся, та вн ві[д]писав мен[і], що фактів [д]отичащих [д]окла[д]но сам не знає, але що те уже постарася, щоби я як найскорше міг їх [д]істати. На жаль о[д]накож я [д]о сеї пори [д]ат сих ще не маю; але що го[ді] уже і [д]альше еще чекати може і так уже я

оп[і]звився!), то зложив я 3-тю сю Станцу “(...)”⁷ – і в такій свиті висилаю єї, – а щоби ві[д] процесу пресового (і конфіскації) забезпечитись, то обгоро[д]ив я Станцу імено такими “валами” (в “Примітці”), що вона супроти “аттаків прокураторських” агейже остойтєся! Може бути, що за кілька [д]ень бу[д]у вже мати цілком певні [д]ати, то тог[ді] перероблю Станци і вишлю Вам сейчас “(...)”⁸ Але може воно і зовс[і]м непотрібне, бо і в сій сукмані, в якій тепер висилаю Станцу, вона [д]осить [д]обре “презентуєся”, – то нехай вже й так – може і ліпше бу[д]е – іде “у мір Божий”!

“Niema nic z tego, coby nie wyszło na dobre”⁹. Но все воно прав[д]а, а і густ[і]йше лучаєся, що воно виходить “na nispotem”; але тепер воно злучайно якоесь дісталосє. Се, бачите, насл[і]дком того, що я на зга[д]ані [д]ати [д]оселі єще чекаю, вийшло те, що я, зну[д]ьги і [д]оса[д]и, написав “Испові[д]ь мою”, котру Вам тепер також посилаю. Наколи Вам она спо[д]обаєся, то прошу єї також в “Житіє” і Сл[ово]” намістити; а наколи воно Вам непри[д]атне, то напишіть мен[і], – то може я єї [д]еин[д]е наміщу.

Що [д]о [д]руку Станц – евентуально “Исові[д]и”, то хочу єще [д]еякі замітки і бажаня мої по[д]ати:

а) Наголовок на[д] Станцами прошу [д]ати: “З верховинських Станц” [я бо єще мати бу[д]у [д]ля Вас (пізн[і]йше, може вже і [д]о сьл[і]дуючого випуску “Ж[итя] і Сл[ова]”), наколи приймете, і Станци иньшого ро[д]а, н[а] приклад “політичн[і]”. або иньші].

б) Порядок Станц, то моїй га[д]ц[і], був би може найл[і]пший такий:

1) (яко вступ і більше загаль[ний] харак[тер]) “Пі[д] вечер”; 2) “В ночи”; 3) “Пригати”; 4) “В л[і]с[і]” (ск[оро]чено); 5) “Похорон rag. exs.”; 6) “Ві[д]ра[д]а”.

в) Примітки мої (прав[д]а, що вони [д]овгі) хот[і]в би я конче (оскільки мож) в повн[і] умістити, – а особливо хо[д]ить мен[і] о 2-гу часть Примітки [д]о “Ві[д]ра[д]и”. Се через ню прибере Станца характер більше об-ективний – а тимсамим і сильн[і]ше зробить враженє (навіть у розумн[і]йших попів).

г) Примітку [д]о ст[ації] “Пригати” можете [д]обре скоротити; але [д]о[д]ати там прошу, наколи я забув, єще і те, що робітникам в Скарбі тім стягають [д]осить значну пайку з невеличкої платн[і] – “на шпіталь”.

д) Пі[д]писати мене прошу – так при Станциях як і (евентуально) при “Испові[д]и” – “Столярченко”¹⁰ (або, як схочете, і иньшим яким псев[д]он[і]мом). При Станцах зробити се мушу за[д]ля “святого, значить: [д]омашного супокою”, бо, бачите, о[д]ин з тих хлопів, о котрих бес[і]да в Станцах, то якийсь свояк, а [д]ругий таки рі[д]ний вуйко моєї “магніфіки”. Коли о[д]накож 3 перші (на[д]іслані уже) станци вже з пі[д]писом “О. Л.” (чи “Ост. Лев.”) вже на[д]руковані, то най вже і на них, що тепер посилаю, такий сам бу[д]е пі[д]пис; почейже єще жінка не повісить – “Wszak w kominie nie ur[...]zi – I za karę kark nie utnie”¹¹ (як каже от[се] Фра[нк]о). [Впрочім о Станцах тих (як се роскажу на окреім листку) д[ивним] способом знає уже Пресв[ятый] наш Консистер¹²!]. На “Испові[д]и” о[д]накож [д]айте [д]оконче псев[д]онім – з причин, котрі самі напевне ві[д]га[д]аєте.

Наконець е) Чи не можна би з “Сонетів” (обаз зі “Станц” (самих або з “Испові[д]ею”) окремішний ві[д]биток зробити? Я би коштів також причинився.

Остаю з глибоким поважаням

Ваш щирый

Ост[ап] Левицкий

Високоповажаній Вашій Дружині мій щирый поклін!

На [т]ой раз, прошу [д]уже, ві[д]пишіть мен[і] зараз!

Додаток.

Зі Станцами моїми – а іменно з “Похороном” і “Ві[д]ра[д]ою” – злучила ся така “ку-ме[д]ня”. Один мій свояк (зять мого брата), моло[д]ий піп, котрий отій уже рік побиває ся за якою такою копоратурою, бу[д]учи у мене, ві[д]писав собі станци, бо, як казав, [д]уже єму спо[д]обалися. Другого [д]ня був він в нашім Консистері у прилата¹³ Литвиновича¹⁴ – і з [д]оса[д]и і буцім-то [д]ля [д]оказу, що він, такий постний, не має приміщеня, а [д]ругі

“не[д]остойні” мають “крилошанські ві[д]знаки”, ~~що~~ суть уже [д]еканами и т[ак] [далі], прочитав ему 2 ті мої станци, [д]о[д]аючи, що случайно знайшов їх поміж моїми паперами! Дурницю сю зробив він notabene¹⁵ не з волі зло[ї] – але по просту з глупоти, бо так[е] мій свояк, бачите, трохи “запливаний”! Ну, розуміє ся, що о[тець] Прилат непотребував [д]овго на-га[д]уватись, хто такі станци писав... , але се мен[і] байдуже! От, “куме[д]ня”!

Єще раз прошу – ві[д]пишіть мен[і] зараз!

P. S. Чи не ліпше булоб, з[д]ержатись з [д]рукованєм “Испові[д]и” аж [д]о сьл[і]дуючого числа “Ж[итя] і Сл[ова]”? Так, щоби она на короткий час пере[д] виборами появилася? Як га[д]аєте!

При коректі прошу [д]уже уважати на инерпункції – і прошу не жалувати акцентів бо “наро[д]” наш, Ви знаєте, не ум[і]є Стаций ситати.

О[стап] Л[евицький].

№ 3¹⁶

Станіславів 30/6 1896.

Вельмиповажаний пане Доктор!

Вичитавши з “Д[і]ла”¹⁷, що “Слово і Житє” [д]альше вихо[д]ити бу[д]е, зра[д]ів я [д]уже і зараз взяв ся [д]о роботи, щоб [д]ещо виготовити [д]ля нього. А що я ві[д]року пере[д] роком єще [д]ля Вашого Письма написав “Станци весняні”, то тепер вигла[д]ив [ї]х єще потрохи і ~~ноєнлаю~~ так “обтесані” посилаю Вам [ї]х чимскорше, може і вони вам при[д]а[д]уться. До “Станц” [д]о[д]аю єще і 2 перево[д]и, може і вони Вам спо[д]обають ся. А перево[д]ів маю єще більше, але коротких, та не знаю, чи “Ж[итє] і Сл[ово]” такі короткі перево[д]и приймає.

Тепер звертаю ся єще [д]о Вас з о[д]ною, великою просьбою – а се іменно прошу Вас [д]уже, чи не могли-б Ви сю [д]опись польску, котру Вам тут посилаю, в найблизших числах “Kurjера Lw[owskiego]”ⁱⁱ – яко фейлетон або яко [д]опись – помістити? Мені [д]уже багато потім залежить – і велику зробили бисьте мені прислугу, колиб Ви [ї] яким-небу[д]ь способом до “Kurjера” упхали. Се як бачитеж, проста рекляма, але вона мені конче потрібна, – а я нарешно так [ї] широко розспизав, щоби властиву ціль [д]описи з с[е] с[ть] рекляму – ліпше замаскувати.

Єще раз прошу Вас, зробіть мені, коли воно можливе, а бу[д]е Вам за се [д]уже, а [д]уже в[д]ячний.

Поз[д]оровляю Вас сер[д]ечно

Ваш щирий

Остап Левицький

В[исоко]п[о]в[ажаній] Вашій Дружині мій поклін!

Прощу [д]уже – ві[д]пишіть мені зараз – чи [д]опись бу[д]е пом[і]щена, чи ні. Коли ні, то прошу єї наза[д] мені звернути.

КОМЕНТАРІ

¹ Публікується за автографом: Левицький О. Лист до І. Франка від 10 березня 1893 р. із Станиславова. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1610. – С. 61–64.

* В оригіналі листа автор пише букву “д” латинкою “d”, а букву “і” як “i”. Тому, тут і далі, при поданні цих літер використовуємо квадратні дужки, через що наближуємося до сучасного правопису. Це буде виглядати таким чином: “d”=[d], а “i”=[i]. Див. про аналогічне подання цього в публікації наступних листів О.Левицького до І.Франка.

² Іван Вишенський (між 1545–1550 – після 1620) – давньоруський письменник-полеміст, народився в м. Судова Вишня. Деякий час жив у Луцьку. У 70-х рр. XVI ст. став ченцем Афонського монастиря, що був у ті часи центром православного чернецтва. Перебував у жвавих стосунках зі Львівським Успенським братством. Літературну діяльність почав одночасно з острозькою групою полемістів. Відомими є всього 16 його творів. У 1590-х рр. були написані найвизначніші з них, спрямовані проти Берестейської церковної унії. 1598 р. в острозькій “Книжці” надрукував послання до самого К.Острозького та православних, написане Вишенським від імені монахів Святої Гори. У 1600–1601 рр. І.Вишенський написав “Краткословный ответ” П.Скарзі. Можливо, у 1604 р. він прибув в Україну, недовго лишився у Львові, бо розійшовся поглядами з керівниками братства. У 1606 р. повернувся на Афон. У період 1615–1616 рр. написано останній відомий твір “Позопище мысленное”. Про І.Вишенського чимало писав І.Франко. Див. про І.Вишенського в дослідженнях І.Франка: Франко І. Іван Вишенський та його твори (Монографія). – Львів, 1895. – VII. – 536 с.; Франко І. Іван Вишенський. Поема // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 3. – С. 50–83.; Франко І. Іван Вишенський і його твори // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 30. – С. 7–177 та ін.

* Станца – це закінчене за змістом висловлення, тобто замітка або невелика стаття.

³ Іван (Іоанн) Дамаскін (приблизно 675 – між 749 і 753) – християнський святий, знаменитий візантійський богослов і філософ, церковний письменник, шанований у більшості православних спільнот по всьому світу. Іоанн Дамаскін народився близько 675 р. у Дамаску в християнській арабській сім’ї. Був міністром Дамаського халіфа, потім ченцем. Отримав енциклопедичну освіту в грецькому дусі. 754 р. іконоборчий собор піддав анафемі Іоанна Дамаскіна як “мислячого по-сарацинськи, автора брехні, який зводив наклепи на Христа, зробив замах проти імперії, вчителя зла, що перекрутив Писання”. Дамаскін покинув Єрусалим, щоб стати ченцем у монастирі Сави Освященного, де він зайнявся поезією і філософією. Помер у монастирі близько 753 року При візантійському імператорові Андроніку II його святі моці було перенесено до Константинополя. Іоанн Дамаскін прагнув підпорядкувати науку під егідою церковної догми й на основі аристотелівської логіки він створив основи схоластичного методу, що пізніше отримав розвиток у середньовічних теологів Заходу. Головний твір – “Джерело знання” – це компендіум філософських і богословських відомостей, що передбачають “суми” західних схоластів. Праці Дамаскіна набули поширення в східно-християнських країнах: Грузії, Стародавній Русі та інших. В історію літератури Дамаскін увійшов як видатний поет, який створив ряд знаменитих церковних співів. Див. про життя та діяльність І.Дамаскіна детальніше у: Васильєв А. Арабское житие св. Иоанна Дамаскина // Богословие. – Режим доступа : // http://www.portal-slovo.ru/theology/37667.php?ELEMENT_ID=37667&SHOWALL_2=0.; Св. Иоанн Дамаскин. Точное изложение православной веры. – Режим доступа : // <http://www.vehi.net/damaskin/index.html>.; Дамаскин И. Три слова в защиту иконопочитания / пер. с греч. А. Бронзова ; ред. В. А. Крохи. – С. Пб. : Азбука-классика, 2001. – 192 с. та ін.

⁴ “Літературно-науковий вістник” (“ЛНВ”) – загальноукраїнський літературний і науковий часопис, заснований Михайлом Грушевським, Іваном Франком, Олександром Борковським, Осипом Маковеєм. Двох останніх невдовзі замінив Володимир Гнатюк. Фактичним редактором першого періоду існування був Іван Франко. Виходив у Львові (1898–1906 рр.), у Києві (1907–1914 рр., 1917–1919 рр.) та у Львові під редагуванням Д.Донцова (1922–1932 рр.). Видавався часопис Науковим товариством імені Тараса Шевченка. У журналі друкувалися найкращі українські письменники та вчені. Саме тут були вперше надруковані “Перехресні стежки” Івана Франка, “Свщан-зілля” Миколи Вороного, “Досвітні огні” Лесі Українки. Друкувалися тут також українські переклади Едгара По, Фрідріха Шиллера, Вільяма Шекспіра. Тематика часопису мала такі напрями: літературний, публіцистичний, критичний, науковий. Див. про це: Літературно-науковий вістник. – Річник XXXIX. – Кн. I. – Тернопіль, 1930; Дорошенко В. Літературно-науковий вістник // Енциклопедія українознавства : у 10 т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Львів : НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1364–1365.

⁵ “Жите і Слово” – щомісячний літературно-науковий і громадсько-політичний журнал прогресивного напрямку. Виходив у Львові з 1894 по 1897 рр. Видавався О.Франко та І.Франком. Головним редактором був І.Франко.

* Нашкіцований – викінчений, завершений, написаний.

⁶ Публікується за автографом: Левицький О. Лист до І.Франка від 20 квітня 1895 р. із Станиславова. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1613. – С. 83–87.

⁷ Не можна відчитати назву статті, оскільки важко встановити мову написання.

⁸ Не вдається відчитати назву, бо важко визначити мову, якою вона написана.

⁹ Немає нічого з того, щоби не вийшло на добре.

¹⁰ Часто під своїми статтями Остап Левицький ставив псевдонім “Столярченко”.

¹¹ Адже в димарі не ур[...]зі – І за штраф карк не відсіче.

¹² Мається на увазі: Консисторія – від латинського *consistorium* – місце зборів, рада. У Православній церкві установа при архієреї з управління епархією. У Римо-католицькій церкві особлива нарада кардинальської колегії при Папі Римському, як правило, для призначення нових кардиналів. У протестантизмі й церковно-адміністративний орган, у Стародавньому Римі і Візантії – рада при імператорі.

¹³ Мається на увазі: Прелат – від латинського *praelatus* – кращий, вищий церковнослужитель. У католицькій та англіканській церквах – почесний титул представника вищого духовенства (кардинала, архієпископа, єпископа тощо).

¹⁴ Тут автор, мабуть, має на увазі Митрополита Спиридона Литвиновича (6 грудня 1810 – 4 червня 1869), який був єпископом Української Греко-Католицької церкви, а з 5 травня 1864 року Митрополитом Галицьким та Архієпископом Львівським – предстоятелем Української Греко-Католицької церкви.

¹⁵ З латині “*nota bene*” перекладається як “звернути увагу”.

¹⁶ Публікується за автографом: Левицький О. Лист до І. Франка від 30 червня 1896 р. із Станиславова. – І. Л. – Ф. 3. – Спр. 1613. – С. 527–528.

¹⁷ “Діло” – провідний часопис Галичини: її перший, найстаріший і впродовж багатьох років єдиний щоденник; офіційний орган Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО). На початку 1920-х рр. через цензурні переслідування видання часто змінювало назву: “Громадська думка”, “Українська думка”, “Український вістник”, “Громадський вістник”, “Свобода”. Виходив у 1880–1939 роках: (у 1880–1882 рр. – двічі на тиждень, у 1883–1887 рр. – тричі на тиждень, з 1888 р. – щоденно). Див. про це докладніше у: Кедрин-Рудницький І. “Діло” / І. Кедрин-Рудницький // Енциклопедія українознавства : у 10 т. / гол. ред. Володимир Кубійович]. – К. : Глобус, 1994. – Т. 2. – С. 521–522.

¹⁸ “*Kurjer Lwowski*” – польська щоденна газета, яка виходила у Львові протягом 1883–1926 рр. У період, коли її співробітником був І.Франко, підтримувала польський і український демократичний рух у Галичині.

The article is devoted to the letters from Ostap Levickiy to Ivan Franko and other materials, development of collaboration is traced on to literary-elucidative to the field. The looks of I.Franko are traced in relation to activity of Stanislavskogo of teacher, writer and translator of O.Levickiy.

Key words: *Ivan Franko, Ostap Levickiy, epistolary inheritance, collaboration.*

УДК 930:94 (477)

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Володимир БУЛАЧЕК

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА Й ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЛІАНА РОМАНЧУКА У ВІЗІІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано праці І.Франка, у яких охарактеризовано громадсько-політичну й видавничу діяльність Юліана Романчука, зокрема польсько-українські відносини в Галичині, причини переходу до політики “нової ери”.

Ключові слова: І.Франко, Ю.Романчук, “нова ера”, “Руська писемність”.

Ю.Романчук – представник нового покоління української світської інтелігенції в Галичині, яка на зламі ХІХ–ХХ ст. керувала українським національним рухом. Будучи головою Народної Ради, Української національно-демократичної партії (УНДП), українських представництв у Галицькому сеймі та Державній раді у Відні, співзасновником більшості українських громадських організацій, Ю.Романчук здобув незаперечний авторитет і статус політичного лідера серед доволі жорсткого конкурентного середовища української політичної еліти в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. З огляду на роль чільного діяча народовців у польсько-українському порозумінні, внесок Ю.Романчука в розвиток українського книгодрукування, його громадсько-політична діяльність широко відображена в працях сучасників, зокрема творах Івана Франка.

Відносини І.Франка та Ю.Романчука на тлі суспільно-політичних процесів в Галичині фрагментарно відображені в розвідках І.Чорновола¹, О.Аркуші², О.Середі³, Б.Янишина⁴, О.Сухого⁵, І.Сохоцького⁶ та деяких інших дослідників. Джерельну основу статті становлять праці І.Франка, а також матеріали періодичної преси, передусім часописи “Діло” та “Народ”. Основна мета розвідки – охарактеризувати громадсько-політичну діяльність Ю.Романчука у візії І.Франка.

Уперше І.Франко згадав Ю.Романчука в статті “Загальний збір рустикального банку”⁷, надрукованій у галицькому часописі “Діло”. Автор, розповідаючи про перебіг зібрання, у заключній частині повідомив, що львівські русини за ініціативою посла Ю.Романчука вирішили утворити комітет у складі О.Огоновського, І.Добрянського, В.Нагірного та ін., який мав працювати на користь боржників-селян Галичини в порозумінні з руськими послами й правниками з провінції⁸. Цю ж тему він продовжив у статті “По загальному зборі «Рустикального банку»”, яку опублікувало “Діло” 20 березня 1884 р. І.Франко вважав, що “при добрій волі хоч часті інтелігенції можна много довжникам помогти, і для того ми много надіємось від зиніційованої послом Романчуком діяльності львівського руського комітету, але на се, думаємо, кожний згодиться, що надто много “урятувати” тут попросту годі”⁹.

У статті “Галицька Русь”¹⁰ І.Франко описав три зібрання українців на початку грудня 1887 р. – “так званої старої партії: ліквідаційного комітету крилошонського банку, членів Народного дому і членів Галицько-руської матиці”¹¹. На думку автора, вони виразно показали, що “стара партія навіть не думає про будь-яке поєднання з «молодою». Навпаки, нечисленні члени цих товариств виявили послідовність у своїх поглядах usque ad finem (аж до кінця. – В.Б.), послідовність, яку не видше слід було б назвати впертістю і засліпленням”. Обговорення питання про надання зали українському театру на зборах членів Народного дому, за словами І.Франка, “непохвально свідчать про політичну і розумову зрілість більшої частини членів, що зібралися. Другим питанням було неприйняття керівництвом Народного дому в число членів таких заслужених людей з «молодої партії», як депутати Романчук, Левицький та інженер Нагірний. І тут тільки ці троє з числа присутніх членів виступили в дусі порозуміння”¹².

У “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.”¹³ І.Франко відвів Ю.Романчуку провідне місце в руському педагогічному середовищі, що займалось укладенням шкільних

книжок. Уперше, за словами автора, Ю.Романчук до громадської діяльності “приткнувся ще на початку 60-х років як університетський студент, будиши анонімним співробітником «Слова». Ставши учителем гімназійним, він вчасно посивів, і відколи я пізнав його, видавався все старшим над свої літа”¹⁴.

За словами І.Франка, Ю.Романчук у 1870-х рр. не займав “видного місця серед руської суспільності”, окрім свого професорського становища при руській гімназії. Тільки 1877 р. він виступив уперше на полі літератури, опублікувавши між книжечками “Просвіти” популярну переробку повісті Держжковського “У пропасть дорога ховзька”. У 1879 р. він видав дві частини “Руської читанки для нижчих класів середніх шкіл”, які укладені, як на свій час, говорив І.Франко, досить старанно, з перевагою вибору галицьких письменників над українськими. Того ж року вийшла його “Руська читанка для четвертого класу шкіл народних”. Це були, на думку І.Франка, літературні початки Ю.Романчука, який у наступних десятиліттях відіграв визначну роль у політичному житті Галичини¹⁵.

І.Франко вважав, що у 1880-х рр. партія народовців була “на дорібку”¹⁶. З тогочасних здобутків народовців він виділив заснування “Діла”, перше руське народне віче у Львові 1880 р., вибори до Крайового сейму 1883 р. і перемогу на них Ю.Романчука. Зростанню свого політичного значення народовецька партія, за переконанням І.Франка, повинна завдячувати розвитку своєї преси упродовж 1880-х рр.

У статті “З останніх десятиліть ХІХ в.”¹⁷, аналізуючи зародження соціалістичного руху, роль М.Драгоманова в цьому процесі, Каменяр згадав Ю.Романчука й часопис “Батьківщину”. На його думку, “хоча видавець (Ю.Романчук. – В.Б.) належав до найвидніших старших українофілів, але в його газеті українофільського в старім смаку не було майже нічого. Правопис етимологічний, про Україну, козаків, гайдамаків, загалом про «славну минувщину» і «народні святощі» майже ані слова, натомість тверезе, просте слово до селян про їх насущні справи, про те, що діється довкола них, у краю, в державі; деколи редакція не боялася сказати й гострішого (наскільки тоді можна було) слова осуду на тих, хто робив кривди народові, без огляду на те, чи се були свої, чи чужі – все те робило «Батьківщину» перших років появою незвичайно цікавого й симпатичного”¹⁸.

У статті “Южнорусская литература”¹⁹, уперше надрукованій в “Энциклопедическим словаре” Р.Брокгауза й А.Євфроніної, характеризуючи громадське життя Галичини 1880-х рр., І.Франко підкреслив банкрутство москвофільської партії та швидкий розвиток українофільської партії, яка перетворилася в русинську, національну або народовецьку партію²⁰. Серед головних діячів партії він назвав Ю.Романчука разом із С.Качалою, братами Барвінськими, О.Партицьким²¹.

Також І.Франко вважав, що старше покоління колишніх галицьких українофілів добилося деякого політичного значення в 1889 р., коли послами галицького сейму стали Ю.Романчук, нотаріус Телішевський, адвокат Окуневський. На думку Каменяра, ці депутати досить жваво й талановито захищали селянські й національні русинські інтереси, але пізніше під тиском намісника графа К.Бадені та польської шляхетської партії підписали договір, який назвали “новою ерою”. Ця польсько-русинська угода стала ерою деморалізації й привела до кривавих баденівських виборів 1897 р. – відповіді польської урядуючої партії на намагання галицько-русського народу “свою думку мати” в політичних питаннях. Польська сторона не виконала своїх обіцянок, а Телішевський, як згодом і Романчук, відступив від її продовження²².

Опосередковано І.Франко згадав Ю.Романчука в некролозі про Д.Гладиловича – професора руської гімназії, голови НТШ. Автор некролога констатував, що покійний цілим серцем ненавидів партію москвофільську, а головно її проводирів, котрих уважав “платними агентами російськими”. Саме ця ненависть, на думку І.Франка, можливо, “попхнула його в обійми угодовства, бо сумнівається дуже, щоби його манили обіцяні д. Романчуком рясні «посади і аванш», котрі евфемічно прозвано «програмою Романчука»”²³.

У зв’язку з такими висловлюваннями газета “Діло”²⁴ опублікувала матеріал під заголовком “З реєстру клевет”, у якому виступила з нападками на І.Франка, начебто він у некролозі Д.Гладиловича “звів наклеп” на програму лідера партії “народовців” Ю.Романчука, проголошену ним у 1890 р. На ці звинувачення І.Франко відповів листом від 23 лютого 1892 р. У ньому він висловив здивування “грубому і простацькому тону” “Діла” з часів “нової ери”. І.Франко

навів слова виступу Ю.Романчука 26 грудня 1890 р. на зборах Народної ради, у якому розкритикував урядову кадрову політику в краї: “Важніші посади в адміністрації і судівництві не заміщуються майже зовсім русинами; в раді шкільній є тільки один сталий член русин, майже так само буває в радах окружних, в університеті Львівським робляться всякі перепони руським доцентам і професорам; руські урядники, учителі, священники дізнають всяких секатор і поминаються при компетуванні о вищі посади. Ся іменно «система привительствена» в «новій ері» мала бути зміненою відповідно до потреб русинів, а потреби ті зібрав д. Романчук у своїй (читаній) промові в шести точках, з котрих п’ять наводжу: «1. Щоби при обсаджуванні вищих посад в адміністрації і судівництві узглядтовано також русинів; 3. Щоби урядники і учителі русини при авансах і в кожному іншому вигляді були нарівні трактовані з другими; 4. Щоби в міністерстві просвіти був один вищий урядник русин для справ руського шкільництва і греко-католицької церкви; 5. Щоби для руських шкіл народних інспекторами і учителями іменовано тільки такі особи, котрі докладно знають руський язик; 6. Щоби при обсаджуванні греко-католицьких канікул і парохій уважано перед всім на спосібність і заслуги компетентів»²⁵.

Не критикуючи цих пунктів, І.Франко констатував, що мова в них йшла “про посади і аванси для русинів”. Через півтора тижня, у березні 1892 р., І.Франко в “Народі” опублікував замітку, у якій звернув увагу на те, що “Діло” все ще “жде на відповідь і лишає свою публіку в тім переконанні, що на його запитання я не міг найти ніякої відповіді. А тим часом річ, мабуть, маєтья зовсім противно і редакція «Діла», сама непотрібно приперши себе до стінки, встидається признати, що «програма Романчука – то тільки евфемічно прозвані «рясні посади і аванси»»²⁶. Після цього – 23 березня 1892 р. в газеті “Діло” була опублікована відповідь І.Франка.

Проблема перебігу й наслідків політики “нової ери”, ролі Ю.Романчука в ній була чи не головною в багатьох статтях І.Франка. В одній із них – “Селянський рух у Галичині”²⁷, уперше надрукованою німецькою мовою в журналі “Die Zeit” у 1895 р., він з’ясував роль Ю.Романчука в польсько-українській угоді 1890 р. Ведучи мову про роздроблення руської інтелігенції, яку довершив намісник Галичини гр. К.Бадені “русько-польською угодою”, І.Франко підкреслив: “Кого і з ким він погодив, се не легко сказати. Одні говорили, що се угода русинів із правительством, та се очевидна дурниця, бо русини від 1772 р. належать до Австрії, не творять в австрійській державі жодної окремої сили ані організації і не потребували заключати з нею ніяких *tracta convalita* (затверджених угод. – В.Б.). Не була се також угода з поляками, бо, по-перше, гр. Бадені не мав від польської нації ніякого мандату для заключення такої угоди, так само як не мав його і другий контрагент із руського боку посол Романчук, а по-друге, відносини між поляками й русинами, особливо селянами та селянським духовенством, лишилися при угоді такі самі, як були перед тим”²⁸.

Зміст угоди 1890 р. І.Франко вбачав в тому, що одна частина руської інтелігенції (“народовське або українофільське сторонництво”), завдяки різноманітним обіцянкам, стипендіям, посадам “в інтересі гармонійного співжиття обох народностей у Галичині”, покинула своє дотеперішнє становище природних заступників інтересів селянства і “дали взяти себе в волок польського шляхетського сторонництва”²⁹. Проте І.Франко зауважив, що Ю.Романчук “пізнав се по трілітній пробі і відрікся від угоди, але зараз знайшлися три мужі, три професори – Барвінський, Вахнянин і Стоцький – готові станути на виломі сервілізму і провадити діло угоди”³⁰.

У статті “Дещо про польсько-українські відносини. Відповідь п. Т.Романовичу на статтю «Хатні справи українців»”³¹ І.Франко навів слова польського посла, який охарактеризував внутрішньо-українську дискусію (“спір”): “Ми не можемо визнати домашнім, внутрішнім спором питання, чи українець стоїть на національно-українському, чи на всеросійському ґрунті. На мій погляд, домашнім спором поміж українцями є боротьба між тими українськими таборами, які визнають окремішність від Росії, не відрікаються своєї національної мови, свого національного духу, своїх звичаїв, а відрізняються чи то в соціальних справах, чи в питаннях політичної тактики. І можу ствердити, що польська партія, до якої я належу, не втручалася ніколи до спорів між Романчуком, з однієї, а Барвінським та Вахнянином, з другої сторони. Бо тут борються між собою українці, з яких одні нині стоять за опозиційну політику, другі – за те,

щоб знову з допомогою покірності і підлеглості урядові намагатися отримати щораз нові здобутки, для української національності”³².

У статті “Зміна системи”³³, уперше надрукованій у журналі “Житє і слово” (1896), І.Франко відгукнувся на дискусію, яку започаткувала львівська “Правда” в українській пресі, й зазначив, що “порушено чимало важних питань, що відносяться до розвою нашої народності”³⁴. Він навів цитату з “Правди” про те, що “зміна системи – се улюблений коник, на яким від якогось часу гарцює шеф народовської опозиції п. Романчук, а щоби виправдати своє становище, голосить, що система супроти русинів не змінилася, що не тільки нічого не поліпшилося, але навіть погіршало”³⁵.

З’ясовуючи зміст дефініції “зміна системи”, І.Франко розкритикував пояснення “Діла”: “Зміна системи – се основна зміна наших відносин політичних в краю, се виконання в практиці всіх прав прислугуючих русинам яко народності в конституційній державі на засадах повної рівноправності, – се спинення агресивності поляків і зламання їх верховодства, се за поручення всіх умовин розвитку народності руської після її питоменності без всякої опіки”. На думку І.Франка, “ся дефініція – се стилістичний фесверк і більше нічого. Вона невірна історично, то значить д. Романчук, роблячи «нову еру», зовсім не хотів такої зміни, а радше не посмів і марити про таку зміну. Коли б у нього були такі широкі бажання, то він, певно, не був би перетрактував з польським шляхтичем про те, щоби «зламати верховодство поляків», з польським консерватистом про основну зміну наших політичних відносин в краю, з польським станьчиком про «засади повної рівноправності» і про знесення «всякої опіки над русинами». Ні, д. Романчук зовсім так високо не літав, умовляючися в падолисті 1890 р. з гр. Бадені. В його вбогій фантазії мріли тільки посади і аванси та «здобутки» в ролі відібрання «Народного дому» для народовців, відібрання накладу шкільних книжок від Ставропігії і відання його товариству ім. Шевченка і т. д. Се вже давно відомі речі, ствержені самим Романчуком в його численних коментаріях до його прославлені «програми», далі ствержені д. Телішевським в його розмові з русином Турчанського повіту»³⁶.

І.Франко вважав, що зміни польсько-шляхетської урядницької системи русини мали “повне право і навіть обов’язок” добиватися. Початок цьому зробили, на його думку, руські сеймові послы, “вносячи в р. 1889 звісну преміальну інтерпеляцію, котра в первіснім нарисі поставлена була принципіально ясно і широко, то єсть виступала проти усяких нарушень з боку властей без огляду на те, проти кого вони звершені, та опісля перероблена була д. Романчуком з односторонньо партійного погляду, так що правительству зроблено докори властиво тільки за переслідування народовців, а злегка дано до зрозуміння, що супроти москвофілів і соціалістів може собі нарушувати закони скільки йому подобається. Вже в тенорі сеї інтерпеляції д. Романчук показався здатним на батька «нової ери», – і міродатні сфери се живо зрозуміли”.

І.Франко вщент розкритикував промову Ю.Романчука в листопаді 1890 р., назвавши її “відповіддю на повторювані від 12 літ дзявкання польських шовіністів, що попихали уряд до переслідування русинів”. “Русини – зрадники” – кричала польська преса. “Ні, ми вірні державі і династії”, – відповідає “програма” д. Романчука. “Русини – схизматики!” – “Ні, ми вірні сини католицької церкви”. “Русини – москалі”. – “Ні, ми самостійний нарід, відрублений від московського”. “Русини тягнуть до Росії”. – “Ні, для таких нема тут місця!” – докидає митрополит. “Русини соціалісти і комуністи”. – “Ні, ми хочемо економічного піднесення селянства і маломіщанства без нарушення нічиїх прав”, – говорить “програма” д. Романчука. Вже тоді навіть тямущі поляки з усміхом пожалування говорили, що се не жадна програма, а формальний акт скрухи. Та проте яка дика радість опанувала тоді всіх наших політичних анальфабетів! Який гомін піднявся в цілім краю! Кілько хробаччя повилазило наверх! А на тій великій демонстрації політичного анальребатизму, що в історії називається другими загальними зборами “Народної ради”, на які то різнорідні голоси величано сей понижаючий хід до Каносси як верх політичної мудрости”³⁷.

І.Франко вкотре нагадав Ю.Романчуку про те, що він укладав угоду не з австрійським урядом: “Добродій Романчук «мабуть», і досі ще думає, що він робив угоду з правительством. З поступування тих, котрі тепер перейняли його роль, видно без найменшого сумніву, що ходило тут о угоду з репрезентацією польської шляхти; ілюзія угоди з правительством могла повстати і

держатися досі тільки обставиною, що та шляхта рівночасно держить керму правительства в Австрії. Але се обставина випадкова, котра як не тепер, то в четвер може змінитися”³⁸.

У статті “Віче в Турці” Каменяр висновує, що “добродій Романчук проголосив у раді державній при debatі бюджетовій досить інтересну промову, в котрій на перший раз виступив досить сміло і справді політично проти теперішньої системи правительственої, і вказав на факт, що русини ані яко нація, ані яко горожами не можуть бути вдоволені теперішніми порядками”. Цю промову опозиційні руські, польські і чеські газети вітали “як перший прояв звороту серед русинів на бік політики опозиційної, а “Діло хоч помістило її в повнім тексті, та навіть не стрібувало витягти з неї які-небудь політичні консеквенції”³⁹.

У праці “Болгарські праці М. Драгоманова”⁴⁰ І. Франко підкреслив, що “добродій Романчук жалувався в своїй парламентарній промові на те, що русинів в Австрії мало знають. Питаємо: по чім їх мають знати? Чим вони себе показали? Своім географічним положенням, котре вони, як каже приповідка “собі не вискакали” і котрого самі не розуміють та не вміють використати? Чи такими репрезентантами як Сінгалевичі, Охримовичі, Барвінські та Брилинські?”⁴¹.

Не оминув увагою І. Франко видавничу діяльність Ю. Романчука. Він високо цинив (не без критики) видання “Руської письменності”. У рецензії на видання “Руська письменність. III. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могилянського”. Видання товариства “Просвіта” (1906). Каменяр звернув увагу на те, що третій том “Руської письменності”, яку видавав Ю. Романчук коштом товариства “Просвіта”, мав відмінний характер від попередніх, що були присвячені українським письменникам і подавали повні збірки їх українських писань у, можливо, незміннім тексті. Зокрема він стверджував, що, перейшовши на галицький ґрунт, видавець “наткнувся на наш нещасний язиковий дуалізм, так що вже з самого язикового погляду приходилося робити вибір у творах мало що не кожного автора”, та й вибрані твори подавати з деякими змінами і скороченнями. “Приходилося, – кажу – з огляду на так, який поставив собі д. Романчук у передмові до 1-го тому «Руської письменності», де сказав, що бажає дати в руки поперед усього галичанам поправні і по змозі повні збірки творів наших старших письменників з метою популяризації нашого письменства серед широкої маси читачів”⁴².

Таким чином, у низці досліджень, які побачили світ у другій половині XIX ст., І. Франко проаналізував громадсько-політичну діяльність Ю. Романчука. Чи не головною в багатьох статтях Каменяра стала проблема перебігу й наслідків політики “нової ери”, ролі Ю. Романчука в польсько-українському порозумінні. З тогочасних здобутків народовців, яких очолював Ю. Романчук, Каменяр виділив заснування “Діла”. Зростанню політичного значення народовецька партія, за переконанням І. Франка, повинна завдячувати розвитку своєї преси упродовж 1880-х рр. Аналізуючи видавничу діяльність Ю. Романчука, І. Франко зокрема, високо оцінив видання “Руської письменності”, а також виділив його працю над складанням шкільних підручників.

1. Чорновол І. Українська фракція Галицького Крайового Сему. 1861–1901 : (Нарис з історії українського парламентаризму) / І. Чорновол. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 288 с.
2. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. / О. Аркуша // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1997. – Вип. 3–4. – С. 118–139; її ж. Русофіліство в Галичині у середині XIX – на початку XX ст. : генеза, етапи розгляду // Вісник Львівського національного університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 231–268.
3. Серета О. Питання української національної ідентичності у громадсько-політичному житті Галичини в 1860–1867 рр. / О. Серета // Третій міжнародний конгрес українців, (26–29 серп. 1996 р.). – Х., 1996. – С. 112–118.
4. Янишин Б. Політичне товариство “Народна Рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) / Б. Янишин // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 214–225; його ж. Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст. : творення нової моделі політичної культури // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 86–100.
5. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX ст. – початку XX ст. / О. Сухий. – 2-ге вид. – Львів, 1999. – 226 с.

6. Сохоцький І. Юліан Романчук / І. Сохоцький // Історичні постаті Галичини ХІХ–ХХ ст. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1961. – С. 91–117.
7. Франко І. Загальний збір рустикального банку / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 44, кн. 1. – С. 340–354.
8. Там само. – С. 344.
9. Там само. – С. 350–351.
10. Франко І. Галицька Русь / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 44, кн. 1. – С. 542–543.
11. Там само. – С. 542.
12. Там само. – С. 542.
13. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 34. – С. 331–334.
14. Там само. – С. 332.
15. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Передумови до другого видання / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 47. – С. 8.
16. Там само. – С. 9.
17. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 34. – С. 230–532.
18. Там само. – С. 281.
19. Франко І. Южнорусская література / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 34. – С. 676–684.
20. Там само. – С. 676.
21. Там само. – С. 677.
22. Там само. – С. 678.
23. Франко І. Перше видання творів Федьковича / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 33. – С. 100.
24. Діло. – 1892. – № 30.
25. Там само. – № 42.
26. Народ. – 1892. – № 46.
27. Франко І. Селянський рух у Галичині / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Ч. II. – С. 250–254.
28. Там само. – С. 250.
29. Там само.
30. Там само. – С. 251.
31. Франко І. Дещо про польсько-українські відносини. Відповідь п. Т. Романовичу на статтю “Хатні справи українців” / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Ч. II. – С. 262–263.
32. Там само. – С. 262.
33. Франко І. Зміна системи / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Ч. II. – С. 302–316.
34. Там само. – С. 302.
35. Там само.
36. Там само. – С. 307–308.
37. Там само. – С. 309–310.
38. Там само. – С. 316.
39. Франко І. Віче у Турці // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 34. – С. 612.
40. Франко І. Болгарські праці М. Драгоманова // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Т. 34. – С. 652–654.
41. Там само. – С. 652.
42. Франко А. Іван Франко – редактор видавничої арії Наукового товариства ім. Т. Шевченка “Українсько-руська бібліотека” / А. Франко // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : зб. наук. праць. – Львів : Світ, 1998. – С. 581.

In the article we have analysed works of I. Franko, in which social-political and publishing activity of Yulian Romanchuk have been characterized, particularly the Polish-Ukrainian relations in Halychyna have been characterized, as well as the reasons of transition to the policy of “a new era”.

Key words: I. Franko, Y. Romanchuk, “a new era”, “Rus written language”.

УДК 94 (477.83/.86):7.072.2
ББК 85.3 (4 Укр)

Василь БУРДУЛАНЮК

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено розвиток українського мистецтвознавства в Галичині в кінці ХІХ – першій третині ХХ століття. Зокрема, показано особливості його розвитку, охарактеризовано внесок у мистецтвознавчу науку краю І.Труша, І.Свенціцького, М.Голубця, М.Драгана, Й.Пеленського, І.Старчука, В.Січинського, В.Щербаківського та інших дослідників.

Ключові слова: Галичина, Наддніпрянська Україна, українське мистецтвознавство, Наукове товариство імені Шевченка, Національний музей, Львівський університет.

Українське мистецтво відігравало важливу роль у духовному розвитку, збереженні національної свідомості та ідентичності українців Галичини. Тому видається закономірним інтерес до національного мистецтва вчених Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. Однак ця наукова проблема досі не знайшла належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Метою статті є вивчення мистецтвознавчих досліджень українських учених Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ століття.

У середині ХІХ ст. елементи мистецтвознавчого характеру вперше спостерігаються в дослідженні І.Вагилевича “Монастир Скит у Маняві”. Він, зокрема, вперше в Галичині оцінив мистецьке значення іконостаса із церкви Скита Манявського, виконаного в кінці ХVІІ – на початку ХVІІІ століття визначним митцем Йовом Кондзелевичем і нині відомого під назвою Богородчанський¹. Однак досі в науковій літературі першовідкривачем згаданого іконостаса вважають уродженця прикарпатського містечка Єзупіль, польського вченого й політичного діяча Войцеха Дідушицького, який у 1880-х роках опублікував два дослідження про згадану пам’ятку².

Одним із перших українських істориків мистецтва можна вважати професора Львівського університету Ісидора Шараневича. Саме він виявив й опублікував фрагмент привілею короля Владислава ІІ Ягайла з 1426 року, яким він у винагороду за малярські роботи в Краківській, Сandomирській та Серадській землях надавав перемишльському художникові Гайлеві парафію церкви Різдва Христового на березі річки Сян у Перемишлі³. Цей королівський диплом складає основу відомостей про Гайля й дає ключ для вияснення не лише окремих аспектів його діяльності, але й певних сторін проблеми поширення фрескового малярства візантійської традиції на території Польщі в кінці ХІV – першій чверті ХV століття.

Відомо, що з кінця ХІV ст. в Кракові працювала артіль перемишльських художників на чолі з монахом Атанасієм. Ці митці створили шедеври світового рівня, художню школу, якій тоді в Україні не було рівних. У ХV столітті в Перемишлі, крім Гайля, працювали Тимофій Дробиш, Себастьян Влоснович, Андрій Федь, Олександр Гошовський⁴ та інші митці.

Організатором мистецького життя Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. був відомий художник і громадсько-культурний діяч Іван Труш. У цей час українське мистецтвознавство, а також мистецтвознавча критика тільки починали робити перші кроки. І.Труш належав до їхніх зачинателів.

Для розвитку української мистецької культури мають велике значення заснування 1898 року у Львові “Товариства для розвою руської штуки”, а згодом, 1905 року “Товариства прихильників української літератури, науки і штуки”, організація в місті перших українських мистецьких виставок – “Виставки руської штуки” (1898 р.), виставки українських художників Галичини і Наддніпрянщини (1905 р.) та вихід у світ першого в Галичині спеціального українського мистецького часопису “Артистичний вістник”. Згадані події відбувалися за ініціативою та найактивнішою участю І.Труша. Митець горів бажанням підносити рідну культуру,

зокрема сучасне йому мистецтво на найвищий рівень розвитку, вивести його на широку світову арену.

Крізь усі мистецтвознавчі розвідки І.Труша, яких налічується близько сотні, червоною ниткою проходить прагнення наблизити мистецтво до широких кіл громадянства, дати своїм сучасникам ключ до розуміння специфіки художньої мови. Саме через це він звертає увагу у своїх дослідженнях на питання композиції й колориту художніх творів.

Митець пред'являв високі вимоги до українського мистецтва, вказував на відсутність національного колориту у творах більшості тогочасних українських художників.

Публіцистичні виступи І.Труша можна поділити на рецензії, написані з приводу художніх мистецьких виставок, портретні характеристики сучасних йому художників і статті теоретичного характеру, присвячені різним питанням художньої творчості. Він виступав також у справах літературної критики, театру, з різних питань суспільно-політичного життя.

Публіцистична діяльність І.Труша – мистецтвознавця й критика – найповніше проявилася на початку ХХ століття, зокрема в 1905 році, коли він разом із композитором С.Людкевичем був співредактором “Артистичного вістника” і в той же час майже єдиним автором, який писав на мистецтвознавчі теми.

Через брак коштів існування цього часопису було дуже коротким. Вийшло всього десять номерів у шести зошитах. У часописі за весь час було вміщено сорок статей тринадцяти авторів. На теми образотворчого мистецтва припадає половина статей, з них п'ятнадцять належать перу І.Труша⁵.

В одній з перших статей автор інформує про реставрацію фресок 1470 року в каплиці на Вавелі в Кракові, указуючи на українське походження майстрів-монументалістів⁶.

Однією з найбільш цінних і цікавих мистецтвознавчих публікацій І.Труша є стаття-рецензія на першу всеукраїнську виставку українських художників, що була відкрита у Львові з 24 січня до 1 березня 1905 року. Ця виставка була відкрита зусиллями “Товариства прихильників української літератури, науки і штуки” за матеріальної підтримки НТШ. На ній було представлено 110 картин 12 художників, 73 твори 12 гуцульських сницарів (різьбярів. – В.Б.) і 23 плахти з Київщини й Полтавщини, зібрані Ф.Красицьким⁷. З наддніпрянських художників у цій виставці взяли участь: І.Гальвич, М.Жук, Ф.Красицький, І.Бурачек, І.Макушенко та В.Масляников, а з галицьких – І.Труш, Ю.Панькевич, М.Сосенко, А.Манастирський, Є.Турбацький та М.Бойчук.

Аналізуючи роботи, представлені на виставці, І.Труш відзначив картину Ф.Красицького “Гість із Запоріжжя” та його портрети Лесі Українки, І.Карпенка-Карого, М.Старицького, підкреслював, що Ф.Красицький, як учень І.Рєпіна, приділяє велику увагу темі та реалістичному виконанню. До того ж кола митців він також відносить І.Макушенка. Позитивно І.Труш оцінює виставлені картини М.Сосенка, М.Бойчука, М.Бурачека, А.Манастирського та інших митців. Він широко охарактеризував також представлене на виставці гуцульське різьбярство, твори якого давали можливість простежити його розвиток, виділивши вироби родини Шкрібляків із села Яворів на Гуцульщині⁸. І.Труш називає цю виставку однією з найцікавіших у Європі.

Серед інших статей І.Труша виділимо статтю “Японська штука”, у якій автор розглядає питання традиції й новаторства стилю, умовності й реалізму в японському мистецтві⁹.

Крім “Артистичного вістника” І.Труш публікував свої статті в “Літературно-науковому вістнику”, журналі “Будучність”, газеті “Діло” тощо.

У “Літературно-науковому вістнику” він помістив, зокрема, статтю “Нові напрями в малярстві” та статті на смерть художників К.Устияновича, Т.Терлецького, В.Верещагіна, Г.Семірадського та інших¹⁰.

Окрім мистецтвознавчі публікації досліджуваного періоду є також у творчому доробку М.Грушевського. Зокрема, М.Грушевський разом з О.Грушевським 1898 року опублікував у “Записках НТШ” розвідку “Портрет Хмельницького з видання 1683 р.”, а в 1910 році там з'явилася його замітка “Ще до портрета Мазепи”¹¹. У “Літературно-науковому вістнику” на початку ХХ століття з'явилися його публікації “Друга руська артистична вистава у Львові”, “Друга виставка образів І.Труша”, “Гуцульська вистава. Коломия. 19–21 червня 1904” та “Портрет Шевченка”¹².

У кінці XIX – на початку XX століття певні мистецтвознавчі зацікавлення проявила й М.Грушевська. Зокрема, на сторінках “Записок НТШ” з’явилося її дослідження “Причинки до історії руської штуки в давній Польщі, етнографічній” та близько десяти рецензій на мистецтвознавчі дослідження, що виходили у світ у Галичині та Росії¹³.

На початку XX століття в царині мистецтвознавства проявив себе галицький археолог і красзнавець Б.Януш. З 1907 року він деякий час працював у музеї НТШ, а в 1928–1930 роках – у Покутському музеї в Станіславові¹⁴. Учений цікавився, зокрема, стародавніми культовими спорудами Галичини, збирав відомості про українські церкви, польські костели, австрійські кірхи, караїмські кенаси, єврейські синагоги. 1912 року вийшла друком його праця про церкви, а наступного року – дослідження про народну архітектуру в околицях Львова¹⁵. На сторінках “Записок НТШ” було надруковано також кілька рецензій ученого на мистецтвознавчі теми.

Мистецтвознавець із Поділля К.Широцький на початку XX ст. збирав зразки народного мистецтва Галичини й Буковини, які експонував на виставці в Києві в 1917 році. У “Записках НТШ” були надруковані його дослідження “Надгробні хрести на Україні”, “Сама собі в хаті господиня. Картина Т.Шевченка”, “Дещо з української творчості артиста-маляра Тропініна”, “Дзвін Сави Чалого”¹⁶ та кілька рецензій на мистецтвознавчі російські видання.

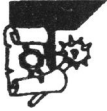
Слід згадати й про те, що напередодні Першої світової війни, у 1914 році у Львові було видано працю наддніпрянця О.Новицького “Тарас Шевченко як маляр”¹⁷, вихід у світ якої був приурочений до 100-річчя з дня народження Кобзаря. Вона знайомила громадськість Галичини з його мистецьким доробком. 1926 року на сторінках “Записок НТШ” з’явилося дослідження вченого “Символічні образи на ритинах київських стародруків”¹⁸.

У досліджуваний період одним із центрів українського мистецтва Галичини був заснований 1905 року у Львові за ініціативи та підтримки митрополита А.Шептицького Церковний музей, який 1911 року змінив назву на Національний музей. Від заснування музею в лютому 1905 року до 1952 року, тобто майже півстоліття, з незначними об’єктивно зумовленими перервами директором музею був філолог і мистецтвознавець Іларіон Свенціцький¹⁹. Він організував активну роботу зі збирання експонатів для музею в різних регіонах України. У 1905–1906 роках побував на Наддніпрянщині з метою закупки книг, різних антикварних речей, праці в архівах²⁰. Російська Академія наук видала І.Свенціцькому спеціальну грамоту, яка йому дуже допомогла в роботі під час перебування в Наддніпрянській Україні²¹.

Учений плідно працював у царині мистецтвознавства. Про це свідчать його дослідження “Дещо про церковну старину”²², “Галицько-руське церковне малярство XV–XVI ст.”²³, “Модест Сосенко”²⁴, “Іконопись Галицької України XV–XVI віків”²⁵, “Культурна праця Скита Манявського”, “Складові частини Богородчанського іконостасу”²⁶, “Консервація і реставрація історичних пам’яток церковного мистецтва”²⁷ та ін. Загалом у творчому доробку вченого є близько тридцяти досліджень на мистецтвознавчу тематику.

Слід згадати й про те, що поруч із галичанами в Національному музеї в досліджуваний період працювали й вихідці з Наддніпрянської України. Зокрема, з 1908 року технічним помічником директора працював учений В.Щербаківський з Київщини²⁸. Він активно їздив по Галичині, Буковині й Закарпаттю, де ретельно досліджував церковну й народну архітектуру та пам’ятки мистецтва. Результатом цього стало цікаве дослідження про українську й зарубіжну архітектуру²⁹. Цікаво, що в розділі, присвяченому вітчизняній архітектурі, учений дав характеристику архітектурних пам’яток усіх українських земель, порівняв українську архітектуру з досягненнями в цій царині інших народів. В іншій своїй праці В.Щербаківський слушно зауважив, що, незважаючи на тривалу роз’єднаність українських земель і різні політичні умови життя, український народ зумів зберегти свою спільну вдачу на всій території й цю одноцільність народної душі яскраво видно на прикладі мистецтва та архітектури. Адже попри всі відмінності бойківських церков у Галичині та на Закарпатті й козацьких церков на Полтавщині головні риси їх спільні³⁰.

Брат ученого Д.Щербаківський тривалий час активно збирав по всій Україні етнографічні матеріали та інші музейні експонати для київських і львівських музеїв. Він є автором ряду мистецтвознавчих розвідок, зокрема “Символіка в українському мистецтві”, “Українські дерев’яні церкви”³¹, “Українське мистецтво. II. Буковинські і галицькі церкви. Надгробні і при-

дорожні хрести. Фігури і каплиці³² тощо. Таким чином, брати Щербаківські зробили вагомий внесок у вивчення пам'яток вітчизняної архітектури й мистецтва.

У міжвоєнний період з Національним музеєм у Львові були пов'язані також життя й творчість наддніпрянських митців П.Холодного, П.Ковжуна, В.Пещанського та інших. Майже всі вони були також відомими мистецтвознавцями. П.Ковжун підготував нариси про митців М.Глуценка, О.Гриценка та Л.Геца³³. В.Пещанський у Національному музеї керував реставрацією старовинного іконопису та впорядкуванням пам'яток народного мистецтва. Він підготував дослідження “Давні килими України”, “Дещо про українські та великоруські ікони”³⁴, “Богородчанський іконостас 1698 до 1705 р. роботи Іова Кондзелевича”³⁵.

З галицьких учених, працівників Національного музею в зазначений період відзначилися своїми творчими здобутками М.Драган та В.Свенціцька. 1926 року М.Драган у книзі “Скит Манявський і Богородчанський іконостас” опублікував статті “Розвиток і занепад Скиту Манявського 1606–1786” та “Рисунок загального виду Богородчанського іконостасу”³⁶. У 1937 році вийшла друком двотомна фундаментальна праця вченого “Українські дерев'яні церкви”³⁷. Другим фундаментальним його дослідженням є книга “Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст.”, яка вийшла у світ уже після смерті автора за редакцією В.Свенціцької³⁸. Тут широко представлена творчість українських сницарів-різьбярів, яка міцно зв'язана з традиціями народного мистецтва й водночас зі здобутками світової художньої культури. Незавершеною залишилася, на жаль, ще одна робота М.Драгана про українські дерев'яні дзвіниці.

Молода дослідниця В.Свенціцька 1939 року опублікувала у двох частинах цікаву працю “Ручні різьблені хрести XVII–XX в.в.”³⁹.

Вагомим є внесок в українське мистецтвознавство Миколи Голубця. Він відомий як мистецтвознавець, історик, краєзнавець та письменник. За період з 1909 до 1942 р. учений опублікував 277 мистецтвознавчих досліджень⁴⁰.

У лютому 1917 року М.Голубець був серед засновників комісії з історії мистецтва при НТШ. На її засіданнях учений виступав з доповідями на мистецтвознавчі теми, сприяв популяризації комісії, інформуючи громадськість про її діяльність⁴¹.

У наступні роки М.Голубець як мистецтвознавець, критик і публіцист послідовно відстоював національні інтереси, активно працював задля духовного відродження, спрямовував зусилля на об'єднання провідних творчих сил і подальший розвиток українського мистецтва й науки в Галичині. Він спричинився до створення в грудні 1921 року у Львові Гуртка діячів українського мистецтва, у якому об'єдналися наддніпрянці П.Холодний, П.Ковжун, В.Січинський, Ю.Магачевський, С.Тимошенко, О.Новаківський і галичани О.Лушпинський, М.Осінчук⁴² та ін. Гуртківці організували чотири художні виставки, перша з яких відкрилася в червні 1922 року в залах музею НТШ. М.Голубець був автором вступних статей до каталогів, публікував ґрунтовні рецензії та відгуки на виставки у львівських часописах.

1926 року за ініціативою М.Голубця згаданому гуртку вдалося випустити кілька номерів часопису “Українське мистецтво”. Крім нього авторами часопису були П.Ковжун та В.Січинський. Співпрацював він і зі створеною 1931 року у Львові Асоціацією незалежних українських митців.

Одночасно М.Голубець активно включився в науковий процес, зокрема був активним дослідником історії українського мистецтва. Починаючи з 1918 року у Львові з'являються окремими книгами й брошурами його дослідження “Українське мистецтво. Вступ до історії”, “Українське малярство XVI–XVII століть під покровом Ставропігії”, “Начерк історії українського мистецтва”, “Долинський”, “Шевченко-маляр”, “Галицьке малярство (три статті)”⁴³, що складалося з досліджень “Сто літ галицького малярства (1804–1904)”, “Середньовічні фрески у Вірменському соборі у Львові” та “Лаврівська поліхромія”. Хоча творчий доробок ученого охоплює широкий тематичний і хронологічний спектр мистецтвознавчих проблем, він чи не найбільшу увагу приділив праці над підготовкою загальної історії українського мистецтва. Саме М.Голубець уперше у вітчизняній мистецтвознавчій науці наважився відобразити цілісний розвиток художньої культури в Україні від найдавніших до модерних часів. Свідченням цього є перша частина “Начерку історії українського мистецтва”, у якій дослідження завершується XVII століттям⁴⁴.

М.Голубець опублікував також ряд мистецтвознавчих досліджень, присвячених творчості своїх сучасників. Зокрема, слід згадати працю вченого про видатного скульптора О.Архипенка⁴⁵. Учений першим серед українських мистецтвознавців усвідомив значення його творчості у світовому модерному мистецтві та заакцентував увагу на українському родоводі митця. Таким чином, М.Голубець повернув О.Архипенка українській культурі, адже тоді мистецька критика Франції, Німеччини, Італії сприймала геніального скульптора як російського митця. Пізніше вийшли у світ дослідження М.Голубця, присвячені творчості П.Холодного⁴⁶, О.Кульчицької⁴⁷, О.Новаківського⁴⁸, П.Ковжуна⁴⁹ та інших митців.

У 30-х роках ХХ ст. М.Голубець співпрацював із концерном “Українська преса” І.Тиктора. Це було найбільш потужне тоді в Галичині українське видавництво. З ініціативи й на кошти І.Тиктора було реалізовано важливі й масштабні наукові проекти – “Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року” та “Історія української культури”. Ці видання виходили окремими зшитками щомісяця впродовж двох років: (перше – 1934–1935 рр., 18 зшитків; друге – 1936–1937 рр., 15 зшитків). М.Голубець мав безпосереднє відношення до згаданих видань. Перше з них він підготував з І.Крип’якевичем, а друге – з І.Крип’якевичем, В.Радзикевичем, С.Чарнецьким та В.Барвінським. В останньому виданні М.Голубець проаналізував розвиток українського мистецтва від найдавніших часів до 30-х років ХХ століття⁵⁰. Це була остання велика публікація вченого. Переважну більшість мистецтвознавчих розвідок М.Голубця було апробовано на засіданнях комісії НТШ з історії мистецтва, а пізніше вони публікувались у часописах, наукових збірниках чи окремими виданнями.

Слід згадати й цікаву мистецтвознавчу публікацію Г.Колцуняка “Народні хрести в Коломиїщині”, що вийшла друком у 1919 році на сторінках “Матеріалів до українсько-руської етнології”⁵¹. Ця публікація є однією з перших в українській науці Галичини, що присвячена вивченню христів як релігійно-духовних символів українського народу, чудових творів народного мистецтва в дереві, камені та металі на Гуцульщині й Покутті.

У досліджуваній період у розвиток українського мистецтвознавства Галичини зробив відчутний внесок уродженець Кам’янця-Подільського Володимир Січинський. У 1920–1923 роках він проживав у Львові, а пізніше в Празі, де працював в Українському педагогічному інституті та Українському вільному університеті⁵².

1922 року В.Січинський був співзасновником Гуртка діячів українського мистецтва⁵³. Із цього ж року був членом комісії історії штуки (мистецтва. – В.Б.) у НТШ⁵⁴.

У цей час В.Січинський активно займається дослідженням архітектурних пам’яток Галичини, пише ряд рецензій на мистецтвознавчі праці українських дослідників та мистецькі виставки. Зокрема, виходять друком спочатку на сторінках “Літературно-наукового вістника”, а потім окремими відбитками праці “Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 року”, “Гравюри українського першодруку (До ювілею українського друкарства)”⁵⁵. Ряд праць дослідника, пов’язаних із Галичиною, з’являлися друком і пізніше. Це, зокрема, праці “Українська хата в околицях Львова” (1924), “Бойківський тип дерев’яних церков в Карпатах” (1927), “Книжна графіка Павла Ковжуна”, “Книжна графіка Роберта Лісовського” (1927), “Будівництво міста Потилича”, “Сутківська твердиня” (1929), “Етрусський дім і гуцульський осередок” (1930), “Архітектура міста Бардієва” (1931), “Архітектура Лаврова” (1932), “Музей мистецтва при Богословській Академії у Львові” (1934), “Крехів” (1934), “Перемишль” (1934), “Церква греко-католицької духовної семінарії у Львові” (1936), “Історія українського граверства” (1937) та ін. Загалом до 1939 року вчений опублікував 260 праць з окресленої тематики⁵⁶.

У міжвоєнний період ряд мистецтвознавчих досліджень підготував В.Залозецький. Серед них такі, як “О.Новаківський”, “Історія старо-християнського мистецтва”, “Дерев’яні церкви в стилі готики і барокко в Карпатському краї”⁵⁷, “Вистава студії Пластичного мистецтва в Празі”, “Візантійська стилізація”, “Музеї та охорона пам’яток старини на Підкарпатській Україні”, “Реставрація і стиль митрополичої палати при катедрі св. Юра у Львові”⁵⁸, “Малярство Закарпатської України (XIV–XIX ст.)”⁵⁹ тощо.

Варто згадати й про те, що у творчому доробку І.Крип’якевича також є дослідження мистецтвознавчого характеру. Це, зокрема, розвідки: “З давньої української штуки”, “З культури Хмельниччини”, “Григорій Кузневич”, “Шевченко-маляр”⁶⁰, “З історії декоративного малярства

на Україні (Божий гріб і вертеп у Львові XVII–XVIII ст.)”, “Українські дерев’яні різьблені хрести XVII ст.”, “Український екслібрис XVII–XVIII ст.”⁶¹ тощо.

У кінці XIX – першій третині XX ст. певна увага мистецтвознавчим дослідженням приділялась у Львівському університеті. Але, на жаль, він був тоді майже цілком сполонізованим і до української науки мав опосередковане відношення. Професор історії нового мистецтва у Львівському університеті, дійсний член Краківської академії наук, мистецтвознавець вірменського походження Ян Антоневиц-Болоз у досліджуваній період цікавився архітектурою галицьких вірменів, зокрема в Станіславові, Снятині, Тисмениці, Кутах. Наприкінці XIX – на початку XX століття були опубліковані його дослідження “Риси світської архітектури польських вірменів”, “Про мистецтво польських вірменів”, “Про вірменську церковну архітектуру та орнаментику” та стаття, присвячена видатному українському художнику І.Трушу⁶².

У Львівському університеті деякий час працював український мистецтвознавець Йосип Пеленський. Перебуваючи на стажуванні 1908 р. у Києві, він брав участь в археологічних розкопках Десятинної церкви та Церкви Спаса на Берестові. У 1911–1912 роках проводив розкопки в Галичі, а 1913 року захистив дисертацію на тему “Костел святого Станіслава коло Галича”⁶³. 1914 р. у Кракові вийшла друком монографія Й.Пеленського “Галич в історії середньовічного мистецтва”⁶⁴. Тут велику увагу автор приділив опису та історії церкви св. Пантелеймона, охарактеризував галицьку архітектуру на підставі археологічних досліджень кінця XIX – початку XX століття, показав її зв’язки з давньоруською архітектурою, з архітектурою Суздальського князівства та з архітектурою південних слов’ян. На думку мистецтвознавця М.Фіголя, це найбільш ґрунтовна монографія про роль стародавнього Галича в історії давньоруської та середньовічної архітектури, що досі не втратила свого значення⁶⁵.

Серед інших наукових праць ученого слід згадати “Пам’ятки візантійського стилю в Києві”, “Дзвони на Україні-Руси в середніх віках”, “Нагрудний хрест, знайдений в Яксмоничах біля Перемишля”, “Культурні пам’ятки Володимира-Волинського”⁶⁶ та ін. З осені 1925 року на філософському факультеті Львівського університету навчався уродженець села Пилипи на Коломийщині І.Старчук. З 1928 року він серйозно вивчає грецько-римську різьбу. Під керівництвом професора Е.Булянди підготував і захистив докторську дисертацію “Антична скульптура Вілянова” про кам’яні оздобу замку Вілянів коло Варшави⁶⁷. У 1929 і 1931 роках на сторінках часопису “Eos” з’явилися дві статті вченого французькою мовою, присвячені згаданій пам’ятці, що зацікавили зарубіжних фахівців⁶⁸.

Весною 1931 року вчений вивчав унікальні колекції античного мистецтва в Британському музеї в Лондоні, а пізніше побував з аналогічною метою в Греції, Болгарії, Німеччині, Румунії, Угорщині та інших країнах. Він знайомиться з появою та еволюцією рослинного орнаменту, місцем рисунка в грецько-римській міфології, технікою різьби на побутових і культових спорудах античного періоду. Знайомство з музейними колекціями, відвідини розкопок античних пам’яток, які проводили німецькі, французькі та американські археологи, збагатили методику майбутніх польових досліджень і джерельну базу І.Старчука. Протягом кількох наступних років після згаданих поїздок виходить кілька мистецтвознавчих наукових статей, присвячених згаданим проблемам⁶⁹. Досвід опрацювання музейних колекцій, набутий за кордоном, дає змогу вченому вивчити й на новому рівні осмислити музейні експонати Львова, Варшави та інших міст. З’являються кілька його цікавих публікацій, присвячених цій проблемі. Зокрема, 1935 року французький часопис “Revue archeologique” вміщує його статтю “Antiquites de Pologne”, яку високо оцінили критики⁷⁰. Цікавиться вчений і середньовічними пам’ятками України. На сторінках часопису “Життя і знання” з’являються його публікації, присвячені народному мистецтву⁷¹.

Згодом І.Старчук співпрацює з археологом Я.Пастернаком, досліджуючи давньоруські городища в Галичі та Плісненську, вивчає мистецькі пам’ятки стародавнього Галича – керамічні плитки зі світських та культових споруд, кам’яну різьбу, прикраси давньоруського періоду. Згодом він підготував дослідження “Мистецькі пам’ятки феодального Галича” та “Давньоруські городи західних областей УРСР”⁷², які досі не опубліковані.

Як бачимо, мистецьке життя в Україні та світі займало важливе місце в дослідженнях українських учених Галичини кінця XIX – першої третини XX століть, які разом із наддніпрянськими вченими зробили вагомий внесок у вивчення цієї важливої проблеми.

1. Свенціцька В. Спадщина віків : Українське малярство XIV– XVIII ст. у музейних колекціях Львова / В. Свенціцька, О. Сидор. – Львів : Каменяр, 1990. – С. 37.
2. Батіг М. Йов Кондзелевич і Богородчанський іконостас / М. Батіг. – Львів, 1957. – С. 4; Полек В. Біографічний словник Прикарпаття / В. Полек. – [Б. м. : б. в.]. – Зош. 9. – С. 142.
3. Александрович В. Українське малярство XIII–XV ст. / В. Александрович. – Львів, 1995. – С. 85–86.
4. Семенюк С. Український путівник по Польщі / С. Семенюк. – Львів : Априорі, 2007. – С. 488.
5. Свенціцька В. “Артистичний вістник” та внесок І.Труша в українське мистецтвознавство / В. Свенціцька // Іван Труш. Збірник матеріалів наукових конференцій, присвячених 100-річчю від дня народження. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1972. – С. 45.
6. Артистичний вістник. – 1905. – № 1. – С. 8.
7. Артистичний вістник. – 1905. – № 2–3. – С. 25.
8. Артистичний вістник. – 1905. – № 5. – С. 59–61.
9. Артистичний вістник. – 1905. – № 6. – С. 73–74.
10. Ясінський Б. Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. Т. 1–109 (1898–1932) / Б. Ясінський. – К. ; Нью-Йорк : Смолоскип, 2000. – С. 296–297.
11. Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2003. – С. 77, 220.
12. Ясінський Б. Літературно-науковий вістник. Показчик змісту... – С. 80–81, 85.
13. Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка... – С. 80, 120, 122, 127, 134, 151, 157, 161, 172.
14. Берест Р. Краєзнавчі студії Богдана Януша / Р. Берест, І. Берест // Історичні пам’ятки Галичини : матеріали третьої наук. краєзн. конф., 19 листоп. 2004 р. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 206, 210.
15. Janucz B. Cerkwie drewniane w ocolicach Lwowa / B. Janucz. – Warszawa, 1912; Janucz B. Zdobnictwo w ocolicach Lwowa / B. Janucz. – Warszawa, 1913.
16. Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка... – С. 191, 253, 262, 266.
17. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр / О. Новицький. – Львів ; М., 1914.
18. Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка... – С. 333.
19. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 390, арк. 47; Сидор О. Національний музей у Львові в історії музейництва Галичини кінця XIX – початку XX ст. / О. Сидор // Літопис Національного музею у Львові. – Львів : Нац. музей у Львові, 2004. – С. 13–17.
20. Двадцятиліття Національного музею у Львові. – Львів, 1931. – С. 7.
21. Архів Санкт-Петербурзького відділення АН Росії. – Ф. 134, оп. 3, спр. 1608, арк. 1.
22. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 390, арк. 49.
23. Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка... – С. 325.
24. Свенціцький І. Модест Сосенко (1875–1920) / І. Свенціцький. – Прага : Вид-во укр. молоді, 1927.
25. Свенціцький І. Іконопись Галицької України XV–XVI віків / І. Свенціцький. – Львів, 1928.
26. Свенціцький Іларіон Семенович : До 120 річчя від дня народження / І. Свенціцький. – Львів : ЛДУ, 1996. – С. 31.
27. Свенціцький І. Консервація і реставрація історичних пам’яток церковного мистецтва / І. Свенціцький. – Львів : Накладом Національного музею, 1932.
28. Двадцятиліття Національного музею у Львові... – С. 9, 12.
29. Щербаківський В. Архітектура у різних народів і на Україні / В. Щербаківський. – Львів ; К., 1910.
30. Щербаківський В. Українське мистецтво. I : Дерев’яне будівництво і різьба на дереві / В. Щербаківський. – Львів ; К., 1913. – С. 17–18.
31. Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К. : Рідний край, 1991. – С. 353.
32. Інститут археології НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 9, спр. 171.
33. Митці України. Енциклопедичний довідник. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 302; Ріпко О. Мистецьке життя Львова 1920–1930-х років / О. Ріпко // Жовтень. – 1989. – № 4. – С. 78.
34. Митці України. Енциклопедичний довідник... – С. 456–457.
35. Літопис Національного музею за 1938 рік. – Львів, 1939. – С. 91.
36. Там само.
37. Там само. – С. 92.

38. Драган М. Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст. / М. Драган. – К. : Наукова думка, 1970. – 203 с.
39. Літопис Національного музею за 1938 рік. – С. 92.
40. Голубець М. Бібліографічний покажчик / Микола Голубець. – Львів, 2005. – С. 25–57.
41. Там само. – С. 8.
42. Там само. – С. 9.
43. Голубець М. Українське мистецтво. Вступ до історії / М. Голубець. – Львів ; К. : Шляхи, 1918. – 32 с.; його ж. Українське малярство XVI–XVII століть під покровом Ставропігії. – Львів, 1920. – 87 с.; його ж. Начерк історії українського мистецтва. – Львів : Накладом фонду “Учітеся, брати мої”, 1922. – Ч. I. – 262 с.; його ж. Долинський. – Львів, 1924. – 16 с.; його ж. Шевченко-маляр. – Львів ; К. : Накладом укр. видав. спілки, 1924. – 32 с.; його ж. Галицьке малярство : (Три статті). – Львів : Логос, 1926. – 88 с.
44. Голубець М. Начерк історії українського мистецтва : у 2 ч. / М. Голубець. – Львів : Накладом фонду “Учітеся, брати мої”, 1922. – Ч. I. – 262 с.
45. Голубець М. Архипенко / М. Голубець. – Львів : Українське мистецтво, 1922. – 48 с.
46. Голубець М. Холодний / М. Голубець. – Львів : Українське мистецтво, 1926. – 26 с.
47. Голубець М. Олена Кульчицька / М. Голубець. – Львів : Накладом АНУМ, 1933. – 20 с.
48. Голубець М. Новаківський / М. Голубець. – Львів : Акрополіс, 1936. – 64 с.
49. Голубець М. Павло Ковжун / М. Голубець. – Львів : Накладом АНУМ, 1939. – 32 с.
50. Голубець М. Мистецтво / М. Голубець // Історія української культури : в 15 зшитках / за заг. ред. І. Крип'якевича. – Львів : Вид-во І. Тиктора, 1936–1937. – Зшиток 10–14. – 1937. – С. 455–660. – Перевидання 1990, 1993, 1994 рр.
51. “Матеріали до українсько-руської етнології”. – Бібліографія. – Львів : НТШ, 2007. – С. 24, 56–58.
52. Січинський В. Бібліографічний покажчик / В. Січинський. – Львів, 1996. – С. 17.
53. Там само. – С. 5.
54. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 390, арк. 51.
55. Ясінський Б. Літературно-науковий вістник. Покажчик змісту... – С. 279.
56. Січинський В. Бібліографічний покажчик... – С. 9–47.
57. Полек В. Біографічний словник Прикарпаття. Зош. 11... – С. 171.
58. Ясінський Б. Літературно-науковий вістник. Покажчик змісту... – С. 148.
59. ЦДІА України у Львові. – Ф. 402, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
60. Крип'якевич Іван Петрович. Бібліографічний покажчик. – Львів, 1966. – С. 26–27, 36–37.
61. ЦДІА України у Львові. – Ф. 402, оп. I, спр. 6, арк. 323–334.
62. Полек В. Біографічний словник Прикарпаття. Зош. I... – С. 12.
63. Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). – Львів, 2000. – С. 142.
64. Pelenski J. Halicz w dziejach sztuki sredniewiecznej. Na podstawie badan archeologicznych / J. Pelenski. – Krakow, 1914.
65. Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича / М. Фіголь. – К. : Мистецтво, 1997. – С. 11.
66. Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка... – С. 143.
67. Там само. – С. 159.
68. Филипчук М. Археологічні, мистецтвознавчі та педагогічні студії Івана Старчука / М. Филипчук // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. – Львів, 1995. – Т. 25. – С. 98.
69. Starczuk J. Majatek i willa Horatiusa na tle epoki / J. Starczuk // Przegląd klasyczny. – 1936. – № II. – S. 413–444; його ж. Ornament roślinny na Ara Pacis Augustae // Przegląd klasyczny. – 1937. – № III. – S. 399–420 та ін.
70. Филипчук М. Названа праця. – С. 100.
71. Старчук І. Глиняні забавки / І. Старчук // Життя і знання. – 1932. – Ч. 3. – С. 67–69; його ж. Писанки // Там само. – 1932. – Ч. 8. – С. 250.
72. Филипчук М. Названа праця. – С. 102–103.

The article deals with the development of ukrainian art criticism in Galychyna at the end of nineteenth century up to the third part of the twentieth century. There were shown the peculiarities of this development. In the article we analyze the scientific contribution made by such researchers as I.Trush, I.Svyentsitskyi, M.Holubets, M.Dragan, Y.Pelenskyi, I.Starchuk, V.Scherbakivskyi and others.

Key words: *Galychyna, Naddnipyrianska Ukraina, ukrainian art criticism, the Scientific Community named after Taras Shevchenko, National museum, Lviv University.*

УДК 94 (477.83/.86)
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Петро СІРЕДЖУК

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВІЙ ПОЛОНІЇ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ (XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Уперше у вітчизняній історіографії розглядається проблема культурного розвитку польської спільноти на теренах Галицької Гуцульщини в XIX – на початку XX ст. У розвідці основна увага приділяється діяльності двох таких основних товариств, як “Сокіл-Матір” і “Товариство школи людової”, які зробили найбільший вклад зусиль у національний культурний розвій польської спільноти краю.

Ключові слова: Галицька Гуцульщина, гніздо, друг, польська спільнота, поляки.

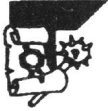
Польська спільнота на теренах Галицької Гуцульщини почала осідати ще за часів І Речі Посполитої, але на той час на досліджуваному терені жило вкрай мало поляків. Основними вогнищами зосередження поляків були міста Делятин, Косів, Кути, Надвірна, Яблунів та деякі села: Ворохта, Жаб’є, Микуличин, Пістинь, Рибно, Рожнів, Шешори і Яремче¹.

Не дивно, що її громади навіть у третій чверті XIX ст. були малочисельними. Наприклад, найдавніша польська громада краю, яка була в Надвірній 1861 р., складалася лише з 35 родин. Тоді до її складу входили родини: Франца Беднарського, Кароля Бідзінського, Йогана Бринковського, Марії Гадзінської, Яна Галіковського, Томаса Гюльського, Леопольда Древновського, Йозефа Добровського, Павліни Запалінської, Броніслава Казновського, Миколи Камінського, Йозефа Куницького, Антона Ніжнікевича, Кароля Карткевича, Леопольда Літинського, Албіна Маліновського, Йогана Мочульського, Мартина Мочарського, Антона Мочардинського, Франца Мочульського, Йозефа Новицького, Йогана Петруся, Мат’яса Петруся, Антона Петруся, Йозефа Ровінського, Яна Ровінського, Михайла Качуровського, Йозефа Петрелі, Миколи Скарупського, Яна Скульницького, Якоба Сольського, Йогана Стоцького, Антона Тушинського, Михайла Шидловського та Антона Яблонського. Окрім них до громади примкнули ще три родини полонізованих вірменів: Йозефа Нікіферовича, Габрієля Теодоровича та Миколи Торосевича².

Дуже мало проживало поляків і в сільській місцевості краю. Так, 1842 р. у Старих Кутах їх налічувалося 31, у Слобідці – 17, Кобаках – 28, Тюдіві – 2, Великому Рожені – 6, Розтоках – 16, Білоберезці – 5, Устеріках – 3, Стебному – 3, Красноїлі – 11, Довгополі – 10, Полянках – 3, Перехресному – 1, Головах – 4, Ферескулі – 2 і Гриняві – 8 осіб³.

У цій парафії, як і в інших на теренах краю, вплив поляків почався з отриманням Галичиною 1867 р. автономії. Щоправда, притік сюди поляків, як свідчать статистичні дані, був незначним. Зокрема, станом на 9 вересня 1916 р. ця парафія налічувала 3 878 осіб, у тому числі Великий Рожен, Річка, Розтоки, Тюдів – по 2, Красноіль – 3, Бервінкова, Брустори, Город – по 4, Ясенів Горішній – 5, Довгополе, Соколівка – по 6, Криворівня 7, Хімчин – 8, Микитинці – 14, Ільці – 18, Ферескуля – 50, Старі Кути – 52, Кобаки – 68, Слупейка – 82, Шешори – 176, Старий Косів – 350, Косів – 482, Пістинь – 493, Москалівка – 502, Кути – 1 456 віруючих католицького віровизнання, серед яких було чимало побожних німецького походження⁴.

Основними вогнищами духовного життя полонії досліджуваного терену були парафіяльні костели зі своїми філіями – молитовними каплицями. Першу католицьку парафію поляками закладено в Надвірній (1596), а наступну – відкрито в Косові (1740). Потім дещо пізніше римо-католицькі парафії появились в Яблуніві (1760) й Пістині (1774). Основна ж церковна мережа полонії Галицької Гуцульщини сформувалася за австрійської доби. Зокрема, у Делятині костел збудовано 1863 р., у Нижньому Березові – 1892, Ворохті – 1894, Микуличині – 1907, Жаб’ї – 1909, Пасічній, Рафайлові (з 1946 р. – Бистриця), Яремчі й Татарові – 1911 р. філіальні

костели, які підпорядковувалися парафіям. Їх у науковій літературі іменують молитовними каплицями⁵.

Разом із тим польська інтелігенція в особі духовенства, різних чиновників місцевої й повітової адміністрації через різні національні культурно-освітні, економічно-просвітні та спортивні організації почали займатись “відродженням” польського духу в гуцульських поселеннях. Насамперед ними увага була звернена на ті села й містечка, де любили відпочивати польські туристи.

Першою національною просвітницькою організацією, яка стала пробуджувати в населення польських громад Галицької Гуцульщини патріотизм, було спортивно-гімнастичне товариство “Сокіл-Матір”. Його культурологічна діяльність на ниві національно-культурного відродження найкраще простежується на прикладі діяльності сокільських гнізд Делятина й Косова.

Один із перших його осередків-гнізд засновано в Делятині (1892)⁶. Як свідчать архівні матеріали, на перших порах він себе нічим не проявив, тобто був бездіяльним і сам по собі розпустився. Повторне його заснування відбулося 1895 р.⁷ За кількістю членів він фігурував у зведеннях товариства як малочисельний. Так, станом на 1 січня 1896 р. у Делятині сокільське гніздо налічувало 30 друзів⁸. І цього разу нова управа не зуміла вдихнути в нього повноцінне життя. Він існував лише на папері.

Початкові прояви його активності матеріалами засвідчено влітку 1903 р. Тоді три друзі сокільського гнізда: Віктор Габрисі, Мар’ян Обертинський і Марія Красуська брали участь у ІV зльоті польських соколів, який проходив 27–29 червня 1903 р. у Львові⁹. Уперше за своє існування гніздо спромоглося заплатити членські внески: 15 корон. Це гніздо під патронат “Сокола-Матері”, який знаходився у Львові, прийнято 1 січня 1904 р.¹⁰

Бездіяльним делятинський “Сокіл” був до 22 грудня 1904 р., аж поки не обрали нову ефективну управу гнізда. Того дня до її складу ввійшли: голова Владислав Волощук, заступник Еразм Верницький, скарбник Мар’ян Черник, секретар Едвард Махович, господар Чеслав Стрелецький, виділові Філіп Гірш, Кароль Лінднер, начальником гнізда став Ян Шиговський. Ревізійну комісію обрано з двох осіб: Йозефа Бібера й Болеслава Міндака. Гніздо складалося з 86 осіб. Делятинські соколи почали двічі на тиждень займатися фізпідготовкою. З метою піднесення народного польського духу 21 січня 1905 р. проведено поминальну Службу Божу за загиблими учасниками повстання 1863 р., які полягли за незалежність вітчизни. На ній хор “Сокола” виконав кілька жалібних патріотичних пісень. У травні 1905 р. цей осередок урочисто відсвяткував 114 річницю Конституції 3 травня: тоді хор теж виконав кілька патріотичних пісень, а аматори здійснили постановку вистави “Х-й павільйон”¹¹. 30 вересня 1906 р. у Львові на XIV з’їзді делегатів сокільського товариства від делятинського гнізда був Й.Шиговський¹².

1 грудня 1906 р. “Соколи” провели в парафіяльному костелі Богослужіння в пам’ять загиблих учасників листопадового повстання, яке відправив ксьондз Чернятович. Увечері відбувся святковий концерт, на якому виступив голова товариства Ф.Гірш, а потім хор під диригуванням Гарасовського. Друг Махович прочитав твір Конопницької “До границі”, а друг Камінський презентував товариству свою книжку “В історичній хвилі”¹³.

16 лютого 1907 р. гніздо провело вшанування полеглих учасників січневого повстання 1863 р. З доповіддю про цю знаменну подію виступав В.Волощук, а Станіслав Камінський прочитав твір А.Урбанського “Заколот”¹⁴.

21 квітня 1907 р. делятинські соколи в урочистій обстановці відкрили гімнастичний зал у новозбудованому будинку п. Б.Папіра. Перше заняття зі спортивної гімнастики в цьому залі відбулося 4 травня того ж року за участю й під керівництвом начальника сокільського гнізда з Надвірної Казимира Грабіни. Кілька підготовлених ним друзів брали участь у зльоті польських соколів у Львові¹⁵. 3 травня 1907 р. з ініціативи делятинських соколів у місцевому костелі проведено Богослужіння з нагоди Дня Конституції¹⁶.

Наступного року, 3 травня, делятинські соколи знову організували святкування Дня Конституції Польщі. У святковому Богослужінні взяло участь 26 друзів у мундирах. Увечері друг Ояк зробив доповідь про польську конституцію. Також соколи подякували пані Гірш за працю й заслуги в їхньому гнізді й товариства в цілому¹⁷.

27 грудня 1909 р. соколи Делятина провели урочистий вечір, присвячений листопадовому повстанню. На ньому виступили голова осередку п. Байл, потім друг Штауфер з лекцією, яку ілюстрував світлинами. Під кінець самодіяльні актори гнізда зіграли виставу “На каторзі”, причому було показано живий образ “Польща в кайданах”¹⁸.

Сокольське гніздо Делятина мало свою невелику бібліотеку. Станом на 1 квітня 1908 р. її книжковий фонд налічував 132 томи¹⁹.

У делятинському сокільському гнізді менш-більш регулярно проводилися звітно-виборні збори. Зокрема, на таких зборах 3 березня 1906 р. було вибрано новий виділ на наступний звітний період. Головою гнізда соколами обрано Філіпа Гірша, заступником голови – Мар’яна Обертинського, до виділу увійшли Микола Антоневич, Атлас Кальман, Казимир Добруцький, Едмунд Фірліх, Станіслав Неведомський і Ян Шиговський²⁰.

Наступні звітні збори делятинського “Сокола” проведено 27 січня 1907 р. На них з доповіддю виступив голова сокільського гнізда, який присутнім розповів про розвій осередку за 1894–1904 рр. Доповідач зазначив, що други гнізда стали проводити фізичну підготовку, регулярно брати участь у заходах, які проводяться гніздом. Маєток гнізда складав 2 064 корон і 35 гелерів. У новий виділ увійшли: голова – Ф.Гірш, заступник голови М.Обертинський, виділові – К.Добруцький, Е.Фіріх, Й.Ясінський (господар), М.Єндрешевський, Е.Махович (скарбник), Й.Шидловський (секретар)²².

Сокільське гніздо в Косові закладено 1893 р. З перших днів існування Косівський “Сокол” розвивався активно. На осінь 1903 р. косівські соколи вже мали землю під сокільню – будинок культури. 16 серпня 1903 р. вони організували фестин, на якому були соколи коломийського й снитинського гнізд. 40 соколів за командами Полоньчика громадськості Косова показали вправи мачугами й ланцюгами. Бавилися дотемна. Потім у міському казино танцювали до ранку. Дохід від фестину пішов на будову сокільні²².

Станом на 31 грудня 1904 гніздо налічувало 90 соколів, з яких 19 мали сокільський мундир. За 1904 р. проведено ними два заходи. Спортом займалися чотири години в тиждень. На фізичні вправи вписалося 24, а щоразу на заняття приходило в середньому 17 осіб. Прихід складав 2 364, а розхід – 2 206 корон. Дари становили – 1 286, а внески – 1 128 корон²³.

Цей осередок був одним із найбільш рухливих і згуртованих гнізд краю. У 1903 р. 21 друг сокільської дружини брав участь у святкуванні IV зльоту соколів Галичини. Тоді на святкуванні були Оскар Альс, Станіслав Біскупський, Кароль Вишневський, Станіслав Вомсович, Сігізмунд Гавловський, Мар’ян Глазеревич, Антоній Грубер, Людвіг Кольб, Мечислав Корчинський, Йозеф Лісіцький, Францішек Лопушанський, Валерян Маєрановський, Йозеф Майгер, Вільбальд Ноаг, Вільгельм Ноаг, Ян Полоньчик, Станіслав Сташинський і Томаш Холоневський, а з жінок Ізобела Глазеревич, Марія Маєрановська та Здіслава Полоньчик²⁴.

Цього року други гнізда приступили до будови сокільні. Першим головою гнізда був Мар’ян Глазеревич. Він перейшов працювати до Любачева. На загальних зборах у перших числах липня 1903 р. був обраний почесним членом гнізда. Зі звіту гнізда довідуємося, що за 1904 р. внесків заплачено на суму 183 корони²⁵. У 1907 р. гніздо косівських соколів налічувало 94 членів, з яких 24 були обмундировані, 16 осіб ходило на фізичні вправи, проведено три заходи. Вартість маєтку гнізда становила 6 582 корони²⁶.

9 лютого 1908 р. косівські соколи відсвяткували чергову дату річниці січневого повстання. Було на заході багато селян польського походження, що свідчить про значний поступ в їх освідженні. Вступне слово мав голова товариства. Далше в програмі були декламації другів Лісіцького й Ставарського. Соліст Мельц із Вижниці виконав ряд пісень. З великим успіхом виконано фортепіанні твори Геленою Тишківською та Марією Марковецькою. Наостанок сокільські аматори зіграли виставу “Старий мундир”, показали виставку картин відомого художника Гроттера. Раз у місяць вони проводили вечорниці²⁷.

Косівські соколи брали участь у сокільських заходах не тільки місцевого, але й крайового значення. Для прикладу, у 1910 р. косівські соколи були на святі Грюнвальду в Коломиї²⁸. 50 косівських другів зібралось в поїздку до Кракова з прапором на Грюнвальдський зліт соколів, який там відбувся протягом двох днів: 16–17 липня 1910 р.²⁹.

Як і в дялятинському сокільському гнізді, у косівському осередку “Сокола” теж регулярно відбувалися звітно-виборні збори, на яких підводилися підсумки за звітний період і вибирали новий склад його керівництва. Так, 15 березня 1905 р. відбулися звітні збори, на яких до нової управи були вибрані Томаш Холщневський – голова, Казимир Мошинський – заступник, Валерій Мар’яновський – заступник, Олександр Бордзінський – секретар, Оскар Альс – скарбник, Антоній Грубер – господар, Станіслав Ставарський – бібліотекар, Йозеф Лісіцький, Йозеф Студненицький, Станіслав Скочияс – начальник. Контрольна комісія – Владислав Вомсович, Альбін Старинський. Почесний суд – Станіслав Скочияс, Едвард Завадський, Ян Людкевич, Шимон Ворох, Казимир Мошинський і Станіслав Біскуп. Заступники – Вільгельм Ноаг, Станіслав Ставарський і Йосип Тим’як. Делегат на окружний зліт – Валерій Маєрановський³⁰.

Чергові загальні звітно-виборні збори відбулися 30 грудня 1906 р. На них вибрано нову управу косівського “Сокола-Матір”. До складу його віділу ввійшли: голова Ян Людкевич, заступник голови Казимир Мошинський, а членами віділу стали: Оскар Альс, Станіслав Скочияс, Станіслав Сташинський, Станіслав Біскупський, Валер’ян Маєрановський, Ян Лісіцький, Міхал Россовський і Казимир Ямроз³¹.

18 січня 1908 р. пройшли наступні звітні збори, на яких вибрано нову управу: головою став Сігізмунд Андрушевський, заступником Максиміліян Мішко, другим заступником голови – Сігізмунд Скалетський, секретарем – Станіслав Сташинський, скарбником Оскар Алс, ліквідатором – Сігізмунд Дембовський, господарем – Альбін Сташинський, бібліотекар – Броніслав Будзінський, начальником – Йозеф Лісіцький, заступником начальника – Станіслав Ставарський³².

12 лютого 1910 р. відбулися наступні чергові звітні збори, на яких головою обрано одногосно Сігізмунда Андрушевського, а заступником Оскара Альса, трьома днями пізніше Сігізмунда Дембовського обрали другим заступником, секретарем – Станіслава Сташинського, господарем – Здіслава Сточкєвича, бібліотекарем – Станіслава Ставарського, до віділу увійшли Альбін Сташинський, Едмунд Цішка і Станіслав Васьневський, а до ревізійної комісії Ігнатій Бєс, Йозеф Стадзінський та Отто Алс. Із сокільського осередку 50 друзів з прапором зібралося в поїздку до Кракова на Грюнвальдський зліт соколів 16–17 липня 1910 р.³³

Керівництво Станіславського сокільського округу дбало про спортивну підготовку своїх членів. У зимовий час воно надавало перевагу лижному спорту. Із цією метою 28–31 січня 1911 р. у Ворохті з ініціативи польського товариства “Сокіл” відбулося навчання 14 учасників Станіславського сокільського округу їзди на лижах. У перші три дні інструктори голів гнізд навчали ходити на лижах угору й з’їжджати з неї. Потім підготовлені лижники зробили вихід на вершини ворохтянських гір: Микулянку, Кукіль і Середня³⁴.

Розвій членства кількісного складу осередків “Сокола” на теренах Галицької Гуцульщини був нестабільний. Він характеризувався хвилеподібним розвитком. Найкраще стан росту й спаду відтворює таблиця 1.

Таблиця 1

Чисельність соколів у гніздах Галицької Гуцульщини 1900–1913 рр.

№ п/п	Назва насел. пункту	Дата засн.	Рік	К-сть членів	Рік	К-сть членів	Рік	К-сть членів
1	Березів Нижній	1905	1907	68	1908	50	1909	43
			1910	28	1911	28	1912	28
2	Делятин	1892	1900	–	1905	92	1910	127
			1901	–	1906	114	1911	121
			1902	–	1907	119	1912	118
			1903	–	1908	131	1913	–
			1904	45	1909	148	1914	–
3	Косів	1894	1900	–	1905	99	1910	122
			1901	–	1906	99	1911	102
			1902	–	1907	94	1912	110
			1903	90	1908	94	1913	–
			1904	87	1909	92	1914	–

Продовж. табл. 1

4	Кути	1903	1900	–	1905	85	1910	49
			1901	–	1906	85	1911	50
			1902	–	1907	48	1912	67
			1903	70	1908	48	1913	–
			1904	79	1909	70	1914	–
5	Надвірна	1900	1900	–	1905	80	1910	70
			1901	–	1906	80	1911	70
			1902	–	1907	85	1912	77
			1903	–	1908	90	1913	–
			1904	30	1909	70	1914	–

Примітка. Складено на основі: Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1905. – № 1. – S. 6; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1905. – № 11. – S. 87; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1906. – № 5. – S. 55; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1907. – № 9. – S. 71; – № 10. – S. 78; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1908. – № 9. – S. 60; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1909. – № 9. – S. 77; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1910. – № 6. – S. 48–49; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1911. – № 6. – S. 61–62; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1912. – № 8. – S. 62; Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1913. – № 11. – S. 88.

Нестабільність членства сокільського руху полонії на теренах краю, злету й падіння в роботі пояснюються ординарністю осіб, які очолювали той чи інший осередок. Якщо його очолювала діяльна особа, то такий осередок жваво працював, а коли пасивна, то він згасав і навіть припиняв свою діяльність. Найкраще це можна проілюструвати на прикладі сокільського гнізда.

Другою національною організацією в українському середовищі було культурно-освітнє товариство “Товариство народної школи”. Перший осередок виник у Надвірній (1898), другий – у Косові. Він відомий з 5 серпня 1901 р. Ініціатором заснування осередку був лікар Еміль Бобровський. Його підтримали Броніслава Бобровська, Тадеуш Сірадський, Йозеф Мійський, Марія Рачинська, Станіслав Шетрел, Владислав Воліцький, Аполінарій Тарнавський, його дружина Р.Тарнавська, а також Софія Пілярська, Марія Герзабкова, Фердинад Герзабек, Софія Одривольська, Аніла Хлебовська, Броніслав Хлебовський, Ванда Жигадлович, Генрика Ярецька, Бенігна Янецька та Марія Шетрел. 31 липня 1901 р. осередок товариства “Школи людової” в Косові затверджено головним відділом товариства в Кракові. На той час він налічував усього на-всього 30 членів³⁵.

За ним виник осередок у Кутах, який був досить діяльним. Відомо, що з ініціативи цього осередку в Кутах у вересні 1909 р. відкрито приватну гімназію ім. Казимира Великого. Перший навчальний рік завершився 25 червня 1910 р. і виявився досить вдалим: з 53 гімназистів тільки троє залишено на повторний курс. До відкриття гімназії долучилися також і полонізовані євреї. Нею опікувалося гроно членів осередку ТШЛ під керівництвом Чайковського. Педагогічний колектив складався із семи педагогів, яких очолював директор Сеніцький. Успішна праця педагогічного колективу була висвітлена в березневому номері статті “Przewodniku Oświatowym”³⁶. 16 червня 1911 р. управа осередку домоглася, щоби крайова шкільна рада у Львові надала їй статус державної³⁷.

Третій осередок “Товариства народної школи” закладено 23 лютого 1910 року в Делятині з ініціативи директора школи Михайла Соболевського та ксьондза Йозефа Чорняловича.

Він носив ім'я покровительки польського студентства королеви Ядвіги й був активним із перших днів свого існування.

Осередок “Товариства Школи Людової” імені королеви Ядвіги для робітників і ремісників міста Делятин організував курс доповідей про видатних польських письменників: Сенкевича і Міцкевича, а також про Краків³⁸.

Осередки польських культурно-освітніх організацій займалися не тільки відродженням патріотичного духу в поляків краю, але й полонізацією місцевого населення, тобто гуцулів. Полігоном їх асиміляційної діяльності став Нижній Березів Печеніжинського повіту. Справа в тому, що в цьому селі за І Речі Посполитої жили полонізовані нащадки галицьких бояр. Деякі з них сповідували католицьке віровизнання. Щоправда, вони не знали польської мови. Тут 1 вересня 1907 р. з ініціативи “Школи Людової” розпочала свою діяльність польська школа, яку 9 грудня того року крайовою шкільною радою взято на повне державне утримання. Одночасно в цьому селі на той час заклали осередок “Сокола”, “Кулка Рольнічого”, “Бюро праці”, дитячий садок³⁹.

Насамкінець необхідно зазначити, що незважаючи на ідеологічні розходження, польські й українські громади старалися жити в злагоді й приходили одна одній на допомогу. Так, 1 серпня 1911 р. у залі польського “Сокола” українські студенти зі Львова, серед яких були й богослови, дали концерт для української громади Делятина. Організацією цього концерту займався створений у місті комітет товариства “Бесіда” на чолі з Григорієм Онуферком⁴⁰.

Успішна культурологічна діяльність польської спільноти на теренах Галицької Гуцульщини була перервана Першою світовою війною. Щоправда, вона відновилася з уходом краю в склад ІІ Речі Посполитої. Це вже були нові політичні реалії, а тому в їх діяльності були зовсім інші цілі й мета. Вони є предметом іншого дослідження, адже виходять за зазначені вище хронологічні рамки.

Підбиваючи підсумки, можна зробити такі висновки:

1. Польські громади на теренах Галицької Гуцульщини були малочисельними не тільки в селах, але й у містах. Найбільше поляків сконцентрувалося в містах: Кути й Надвірна, менше їх було в Делятині, Яблунові, а найменше в Пістині.

2. Національно-культурне відродження полонії краю почалося з отримання Галичиною національно-культурної автономії, тобто коли адміністративні важелі опинилися в руках поляків і крайовою державною мовою визнано польську.

3. Гуртували навколо себе полонію їх центри духовного життя – костели й молитовні каплиці, а також осередки двох національно-культурних організацій: “Сокола” і “Товариства школи людової”. Перший мав на меті більш широкі цілі: відродити польський патріотизм у полонійних громадах, створити воєнізовані організації, які б за сприятливих умов стали основою збройних сил відродженої польської держави. Як показав час, саме такий узятий курс виявився цілком правильним й оправданим і поляки взяли владу у свої руки не тільки в Галицькій Гуцульщині, але й у Галичині.

4. Культурно-просвітницьке життя поляків Галицької Гуцульщини інтенсивно протікало лише в чотирьох міських поселеннях: Делятині, Надвірній, Косові й Кутах, а із сільських поселень тимчасові полонізаційні успіхи поляки мали тільки в Нижньому Березові. Це не дивно, адже тут жили колись сполонізовані нащадки галицьких бояр.

5. З культурних заходів найбільш поважними і впливовими на свідомість поляків у краю, які спільно проводились обома осередками, були відзначення чергових роковин січневого й листопадового повстань поляків, Дня Конституції, костюшківські обходи. Апогей культурно-просвітницької праці сокільських гнізд та педагогічного товариства припадає на 1910 р., тобто коли польська громадськість широко відзначала 600-річчя Грюнвальдської битви.

6. Оцінюючи діяльність цих двох громадсько-просвітницьких організацій у культурному житті польських громад краю, слід зазначити, що поставленої мети досягли: зуміли відродити патріотичний дух поляків і зробити дальший поступ в їхньому культурному розвитку.

¹. ДАІФО. – Ф. 68, оп. 2, спр. 268, арк. 9.

². APKW. TS. – Syg. 1131, к. 414–444, 474, 475.

3. AALw. AV-13. Fasc. 7. Parafia Kuty 1842 r., k. 4.
4. ДАІФО. – Ф. 12, оп. 1, спр. 21, арк. 95.
5. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 146, оп. 20, спр. 864, арк. 31; Schematismus Archidioecesis Leopoliensis ritus latini. – Leopoli, 1930. – P. 106, 108, 133, 134; Brykowski R. Kościół parafialny P. W. Św. Trójcy w Pistyniu / R. Brykowski // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – Kraków, 2006. – T. 14. – S. 283; Ruszczyk G. Kościół parafialny w Kosowie / G. Ruszczyk // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – Kraków, 2006. – T. 14. – S. 182; Ruszczyk G. Kaplica zakładu leczniczego w Smodnej / G. Ruszczyk // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – Kraków, 2006. – T. 14. – S. 308; Ruszczyk G. Kaplica publiczna w Żabiem / G. Ruszczyk // Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – Kraków, 2006. – T. 14. – S. 494.
6. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 146, оп. 25, спр. 4102, арк. 1.
7. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 3, спр. 1025, арк. 38.
8. III Sprawozdanie wydziału związku polskich gymnast. Towarzystw sokolich (za rok 1895/ 1896) we Lwowie. – Lwów, 1896. – S. 12.
9. Pamiętnik IV zlotu sokolstwa Polskiego we Lwowie w dniach 27–29 czerwca 1903. – Lwów, 1903. – S. 136.
10. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1905. – № 5. – S. 39.
11. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1905. – № 5. – S. 39.
12. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1906. – № 11. – S. 106.
13. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1907. – № 2. – S. 14–15.
14. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1907. – № 3. – S. 22.
15. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1907. – № 6. – S. 45.
16. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1907. – № 6. – S. 45.
17. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1908. – № 4. – S. 48.
18. Kurjer Stanisławowski. – 1910. – 2 stycz. – S. 1.
19. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1908. – № 4. – S. 29.
20. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1906. – № 6. – S. 45.
21. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1907. – № 3. – S. 22.
22. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1907. – № 9. – S. 74.
23. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1904. – № 1. – S. 6.
24. Pamiętnik IV zlotu sokolstwa Polskiego we Lwowie w dniach 27–29 czerwca 1903. – Lwów, 1903. – S. 98.
25. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1904. – № 4. – S. 32; – № 7. – S. 55; – № 10. – S. 80.
26. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1908. – № 7. – S. 59.
27. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1908. – № 4. – S. 29.
28. Kurjer Kołomyjski. – 1910. – 12 czerw. – S. 3.
29. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1910. – № 3. – S. 22.
30. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1905. – № 4. – S. 30.
31. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1906. – № 6. – S. 58.
32. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1908. – № 4. – S. 31.
33. Przewodnik gimnastyczny Sokół. – Lwów, 1910. – № 3. – S. 22.
34. Kurjer Stanisławowski. – 1911. – 22 stycznia. – S. 3.
35. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 146, оп. 58, спр. 529, арк. 83, 85.
36. Kurjer Kołomyjski. – 1910. – 7 sierpnia. – S. 2.
37. Dziennik urzędowy c. k. Rady szkolnej krajowej w Galicyi. – Lwów, 1911. – S. 248.
38. Kurjer Stanisławowski. – 1913. – 20 kwietnia. – S. 1.
39. Діло. – 1910. – 3 січня. – С. 3.
40. Діло. – 1911. – 24 липня. – С. 6.

For the first time in Ukrainian historiography of the problem of cultural development of the Polish group in the territory of Galician Hutsul'shchyna in XIX – beginning of XX century. In article focuses on two main business community: "Falcon-Mother" and "Society schools nation", most have made efforts in the national cultural development of the Polish community land.

Key words: Galician Hutsul'shchyna, community, copartner, the Polish group, the Poles.

УДК 94 (498)
ББК 63.3 (4 Рум)

Володимир КРОЙТОР

ДИПЛОМАТИЧНІ КОЛІЗІЇ ВСТУПУ РУМУНІЇ В ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ

Стаття висвітлює політичні обставини вступу Румунії в Першу світову війну 1916 р. після Брусилівського прориву. Головна увага сфокусована на дипломатичних перипетіях і маневрах румунського керівництва в 1914–1916 рр., а також на реакції головних політичних гравців того часу – Росії, Франції, Австро-Угорщини й Німеччини.

Ключові слова: національне об'єднання, стратегія, диспозиція, переговори, домовленості, договори.

Вступ Румунії в Першу світову війну 1916 р. зі стратегічної точки зору не дав Антанті вагомих результатів, зате докорінно змінив геополітичну ситуацію наприкінці війни, коли румунське королівство анексувало українські землі. Румунські державні діячі – королі Карл I, Фердинанд і прем'єр-міністр І.Братіану – завдяки складній дипломатичній грі напередодні та в першому періоді світової війни повністю скористалися геополітичним розташуванням Румунії задля нарощування території країни. Коли розпочалася Перша світова війна, Карл I на засіданні Королівської Ради 3 серпня 1914 р. разом із П.Карпом та іншими германофілами намагався схилити більшість румунських політиків на чолі з І.Братіану до вступу у війну на боці Троїстого союзу, мотивуючи це зростаючою загрозою з боку Росії¹.

Деякі дослідники називають Карла I “останнім королем знівченої Румунії”². Відомий румунський дипломат К.Діаманді у своїх щоденниках згадує докори сумління короля, які не покидали його після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Він пояснює їх тим, що румунські війська під його командуванням у бою під Плевною врятували російську армію, яка пізніше одержала вирішальну перемогу. Після цього російська дипломатія, на думку К.Діаманді, підступно позбавила Румунію її власності. Сан-Стефанське перемир'я й Берлінський конгрес зблизили Румунію та Німеччину. Карл I уважав росіян найбільш небезпечним супротивником для Румунії³.

Масовий ідеологічний тиск румунських націоналістів посилювався перед війною, коли політичні сили розгорнули рух за вступ у війну Румунії на боці Антанти. Румунські політики ясно усвідомлювали, що національної єдності неможливо досягти без участі у війні, без “даннини кров'ю”⁴. З'явилися асоціації, що підтримували ці вимоги, вважаючи, що відстоюватимуть національні ідеали, і вимагали приєднання поліетнічних територій Австро-Угорської імперії. Н.Тітулеску заявив: “Румунія не може бути єдиним цілим без Трансільванії, яка є не тільки серцем політичної Румунії, але й з'єднуючою її ланкою із Молдавією”⁵. Буковина розглядалась як румунська частина Молдови, а Бессарабія – як невід'ємна частина, силоміць відібрана Росією.

Румунську політику В.Добрінеску пояснює тим, що “державна влада керувалася приматом інтересів Румунії в Першій світовій війні, яка велася між імперіалістичними альянсами”⁶. З іншого боку, румунська армія фактично не була готова до тривалих бойових дій, а економіка країни не могла забезпечити її достатню боєздатність, оскільки “в Румунії функціонували тільки три підприємства з виробництва легкого озброєння й боеприпасів”⁷.

Приєднання до Румунії цих земель пояснюється не румунською військовою присутністю, а волевиявленням народу, без огляду на відмінності жителів краю: “У 1918 р. румуни, що знаходились під гнітом чужоземців у Бессарабії, Буковині й Трансільванії, проголосили тотожні принципи самовизначення народів задля об'єднання з Румунією. Ідея національного самовизначення заклала юридичні основи нової стабільної румунської унітарної держави”⁸.

Коментуючи установчі акти національних зібрань у колишніх частинах Австро-Угорської й Російської імперій, В.Добрінеску пише, що “румуні повсюди розбивали кайдани і рвалися через дрімучий ліс Буковини, до Дністра й Тиси, де відкрито готували простори для кордону

майбутньої Великої Румунії. У двадцятому столітті необхідно досягати, а не чекати чийогось вищого дозволу на те, як і що саме треба робити, бо справедливість не прийде сама, керуючись лише однією сутністю історії⁹. Він вважає, що “для такої крайності в досягненні мети, слугує справа про передачу на розгляд етнографічних карт і таблиць у Берлін з датою збору статистичних матеріалів, які колись розроблялись австрійцями, угорцями й росіянами”¹⁰. Проте їх аналіз показує, що “етнічна ситуація не була повністю сприятливою”¹¹.

Ідея поділу Буковини між Росією та Румунією була частиною російсько-румунського дипломатичного компромісу. К.Діаманді писав, що “сєнс нашої політики став протилежний попередній домовленості. Тобто раніше ми щиро прагнули доброзичливого нейтралітету, у нас не було інших задумів щодо союзу з Антантою, окрім визнання росіянами повного права на приєднання наших територій Австро-Угорщини, які заселені румунами й будуть оголошені нашими після війни. Ця угода була укладена, певна річ, тільки з відома короля Карла I”¹².

Очевидно, король плекав надію на кінцеву перемогу країн Троїстого союзу, що дало б можливість одержати Буковину як нагороду від Німеччини та її союзників за нейтралітет. К.Діаманді зауважував, що “необхідно було зберігати угоду в суворій таємниці, щоб російський уряд повірив у наміри, відомі лише королю”¹³.

Германофільська позиція короля пояснюється побоюванням зростаючих експансіоністських амбіцій росіян, які прагнули контролювати перебіг подій на Балканському півострові, оскільки вони “відібрали Бессарабію, цю національну вотчину, одержану кандидатом на румунський престол. Вагання короля розглядались як сумніви щодо початку й подальшого перебігу подій на фронтах для демаршу проти угод, укладених Румунією з Центральними країнами”¹⁴.

Слов’янофобська позиція Карла I не була таємницею для керівництва Німеччини, тому що “10 липня 1914 р. німецький посол у Румунії В.Вальдбург, наділений повноваженнями імператорів Німеччини й Австро-Угорщини, офіційно повідомив від імені династії румунського короля Карла I про те, що для них існує серйозна загроза із боку слов’ян”¹⁵. Напередодні бойових дій, 17 (30) липня 1914 р. представники Антанти оголосили Румунії про свою згоду на приєднання Трансільванії до Румунії задля її участі у війні проти Троїстого союзу. Наступного дня, 18 (31) липня, німецький імператор Вільгельм II надіслав королю офіційний запит стосовно таємного румунсько-австро-угорського союзу.

Коли розпочалася Перша світова війна, німецько-австро-угорське керівництво, очевидно, вважало вступ у війну Румунії на їх боці справою часу. Варто зауважити, що в договорі із Центральними державами не було положення, яке зобов’язувало Румунію підтримати Австро-Угорщину й Німеччину у випадку їх військових дій¹⁶. Коли посол Австро-Угорщини в Румунії О.Чернін телеграфував до Відня, чи зобов’язаний він офіційно зажадати в Бухаресті роз’яснень щодо конфронтуючих блоків, то “імператор Франц-Йосиф відповів телеграмою, вельми енергійною, як офіцерська атака, що це рішення повинен приймати сам король, і не треба його примушувати виконувати домовленості, щоб спрямувати румунську армію проти Росії”¹⁷.

Дипломатичні зусилля Румунії щодо вироблення умов і часу для вступу її у війну привели до складної проблеми. З одного боку, Центральні держави обіцяли поступитися частиною Буковини й Бессарабії, а з другого, країни Антанти “були єдині в одному: необхідний якнайшвидший вступ Румунії у війну при мінімальних гарантіях з боку Антанти”¹⁸.

Після поразки австро-угорської армії в Галицькій кампанії 1914 р. король Карл прагнув укласти угоду з Габсбурзькою династією, аналогічну з російською. У ході цих переговорів австро-угорський представник дав зрозуміти, що Румунії не слід очікувати від росіян територіальних поступок: “Пан фон Буше, німецький міністр, який перебував з офіційною місією в Бухаресті й вів переговори щодо Трансільванії і Буковини, повідомив, що Росія заявила про свої права на ту частину Буковини, яку вона окупувала. Трансільванія є територією Австро-Угорщини, яка є неподільною, тому румунські пропозиції брати до уваги не варто”¹⁹. Ця відповідь була глибоким розчаруванням для Карла I, якому залишилось надіятись на І.Братіану, що очікував зручного моменту для вступу у війну на боці Антанти.

Російська сторона, очевидно, не збиралася у випадку перемоги дотримуватись укладених з Румунією угод. Вона складала план панування над Балканами, щоб поставити під свій контроль значну частину східного Середземномор’я. С.Сазонов зазначив, що “процес історичного

розвитку Російської держави не міг завершитись інакше, як встановленням нашого панування над Босфором і Дарданеллами, що є самою природою створеними воротами, через які безперервним потоком виливалися на Захід природні багатства Росії, у яких Європа відчуває постійну потребу, і вливаються назад необхідні нам предмети її промисловості”²⁰. Російський міністр повідомив румунський уряд про гарантії, що у випадку перемоги над Німеччиною та її союзниками до Румунії перейдуть провінції в Угорщині, заселені румунами. С.Сазонов уважав, що “Румунія була зовсім не готова до війни. Незважаючи на цю невідповідність, Румунія пред’являла настільки високі вимоги територіальних винагород, що не раз здавалося, що переговори повинні будуть обірватись, не досягнувши мети”²¹. Зауважимо, що про Буковину мова не йшла. У зв’язку із цим було скликано Королівську Раду, щоб вирішити голосуванням питання про нейтралітет²².

Через деякий час 23 липня (3 серпня) 1914 р. Королівська Рада розглянула питання про ставлення Румунії до Першої світової війни. 18 вересня 1914 р. між Росією й Румунією було підписано таємну угоду про передачу Румунії деяких частин території Австро-Угорщини у випадку перемоги держав Антанти. Вона передбачала, що Росія зобов’язується визнати за Румунією право приєднання тих місцевостей Австро-Угорської монархії, які населені румунами. Щодо Буковини, принцип етнічної більшості населення повинен лягти в основу майбутнього кордону між обома країнами (“Угода Сазонова–Діаманді”).

Основною перепоною, яка була на заваді участі Румунії в Першій світовій війні, була Росія. Румунські державні кола розглядали Російську імперію як таку, що виявляла найбільший опір політиці Румунії²³. Тому уряд І.Братіану вважав пріоритетом зовнішньої політики стратегічну ситуацію на Сході. Він розумів, що союз із Центральними державами не відповідав національним інтересам Румунії, оскільки розраховував на приєднання південної Буковини й частини Бессарабії, тоді як Трансільванія перебувала під контролем Габсбурзької династії.

Умовою вступу Румунії у війну на боці Антанти були її домовленості з Росією щодо імперських територій. К.Діаманді згадує, що “3 травня 1915 р. румунський прем’єр-міністр І.Братіану передав міністру закордонних справ Росії п. Сергію Сазонову румунські домагання стосовно майбутнього поділу територій. Після їх перегляду п. С.Сазонов висловився, що свого часу Італія вступала у війну менш вибагливо, ніж Румунія”²⁴. 5 травня 1915 р. у розмові з румунською делегацією С.Сазонов був широко здивований її оптимістичною налаштованістю щодо перспектив участі у війні. Невдоволений надмірними сподіваннями поступок від Росії, він скептично побажав румунській стороні скласти “ще й карту з вимогами бажаних зірок з неба”²⁵. У своїх мемуарах він стверджував, що “румунський елемент був представлений надто слабо, як, наприклад, у Буковині й Банаті, де були зачеплені інтереси Росії й Сербії”²⁶.

У свою чергу, він запропонував для розгляду румунській делегації карту, яка здивувала “своєю деталізацією місцевості проживання національностей між Тисою й Прутом. Вона була укладена 1875 р. і включала Трансільванію, Банат і Буковину, тобто точно ті території, які були предметом переговорів. Карта була розмальована різними барвами, щоб видно було місцевість, де мешкає певна національна більшість”²⁷. К.Діаманді не приховував здивування румунської делегації: “Зеленим кольором було представлено слов’янський елемент. Зрозуміло, що карта демонструвала собою наміри сторін, які не збігались на переговорах. Зовні карта Сазонова жала своїм зеленим кольором і неможливо було його відразу переконати. Потрібно було докласти чимало вольових зусиль, щоб отямитись і до цієї розмови повернутися знову”²⁸.

Каменем спотикання на переговорах була Буковина. К.Діаманді відмічав, що стосовно майбутнього приєднання Трансільванії до Румунії в С.Сазонова заперечень не було. Щодо Буковини він заявив: “Якраз саме у цій провінції Австро-Угорської монархії живуть і розмовляють в основному слов’яни, а поміж ними є частково і румунський етнічний елемент”²⁹.

Румунський дипломат пригадує, що перед розмовою з румунською делегацією С.Сазонов підкреслив особливу важливість для майбутнього облаштування світу проблеми, яка є предметом переговорів. Він пише, що російські дипломати вимагали приєднання до Росії майже всієї Буковини, “до лінії Сучави”³⁰. Тому із задоволенням відмічає, що в підписаному обома сторонами меморіалі ця лінія не згадується, оскільки в протилежному випадку Румунія втратила б усікі надії на цю землю й неодмінно зупинила переговори. Сторони домовилися, що ця

лінія буде визначена пізніше й проходитиме приблизно по річці Прут. Далі він відзначає: “Фронт по річці Прут відокремлював Румунію від Бессарабії і спрощував Росії план захоплення земель за Прутом, оскільки лінія фронту не могла бути постійно стабільною”³¹.

У контексті даної проблеми варто відмітити, що Росія не збиралася після можливого успішного закінчення для неї світової війни ділитися з Румунією Буковиною. На це певним чином указують документи Головного управління військових сполучень Південно-Західного фронту російської армії, зокрема циркуляр №138 від 9 червня 1916 р. командуючого 9-ю армією³².

Головне управління військових сполучень, яке перевели до Чернівців, у своєму циркулярі №2 від 3 січня 1917 р. вимагало від підлеглих оперативних відомостей “по цілому регіону без винятку”³³. Саме керівництво Південно-Західного фронту намагалося довести до відома підрядників необхідність збереження в усій Буковині наявних шляхів сполучень “ще більше після переходу на мирне життя”³⁴. Тобто воно вживало енергійних заходів не лише для зміцнення своїх оборонних рубежів у Буковині на випадок можливого контрнаступу противника, але в розрахунок на приєднання цілого краю до Росії.

Отже, Румунія розподілила з росіянами буковинський край приблизно до існуючого нині державного кордону між Румунією та Україною. Із цього приводу К.Діаманді відзначає: “І якщо б ми сьогодні не підписали угоди, з огляду лише на історичну ретроспективу, не можна було б розраховувати на цей прохід, бо росіяни не визнавали нашого права на території за Прутом”³⁵. Таким чином, К.Діаманді, по суті, підтверджує припущення щодо розрахунку Росії на передачу їй Буковини. Російський уряд погодився на укладення домовленостей із Румунією через ультимативну умову Франції, яка “була готова на поступки в надії, що ці умови будуть переглянуті в кінці війни”³⁶. Варто відмітити, що Німеччина й Австро-Угорщина доклали чимало зусиль, щоб утягнути Румунію в бойові дії. Однак виступити на боці Німеччини та її союзників закликали лише король і П.Карп. Прихильники союзу з Німеччиною в Румунії, які були в абсолютній меншості, висували як перспективу захоплення Бессарабії, але їхні аргументи для політичних супротивників виглядали непереконливо. Опоненти сподівалися стримувати російське проникнення на Балкани і в басейні Чорного моря за підтримки Франції та Англії³⁷.

Необхідно зауважити, що в Австро-Угорській імперії тоді компактно проживало в Трансільванії, Південній Буковині і Східному Банаті тримільйонне румунське населення³⁸. У Румунії, за переписом населення, проведеного 1899 р., проживало всього дев'ять мільйонів румунів³⁹. Тому об'єднання із Трансільванією відповідало національним прагненням румун. Намагаючись використати ці справедливі почуття, румунські правлячі кола прагнули приєднати землі, заселені представниками інших національностей, особливо українцями, які не мали своєї національної держави.

Зважаючи на те, що румунська інтелігенція відігравала в суспільному житті провідну роль і займала проантантівські позиції, для румунської правлячої еліти проблема вибору союзників була основним питанням упродовж двох воєнних років. Незалежно від орієнтації, румунське керівництво не виключало варіант приєднання до блоку Центральних держав⁴⁰. Прагнучи створити домінуючу державу на Балканах, уряд проводив надзвичайно обережну політику.

Після укладення конвенції з Росією, уряд І.Братіану, за участі опозиційної консервативної партії, розробив програму територіальних надбань за рахунок Австро-Угорщини. Вона виходила далеко за межі румунських етнічних земель і не мала нічого спільного з національно-визвольною боротьбою. Відповідно до неї, до Румунії мали відійти землі, заселені угорцями й сербами, та українські етнічні території Буковини й Бессарабії⁴¹. Лише за таку ціну уряд І.Братіану погоджувався вступити у війну. З точки зору Росії румунські правителі “опинилися в становищі розбірливої нареченої”⁴².

У 1915 р. змінилася стратегічна обстановка на російсько-німецькому фронті, у результаті якої росіяни зазнали відчутної поразки й під натиском англо-французької дипломатії погодилися на вимоги І.Братіану щодо умов вступу Румунії у війну⁴³. Бухарестський уряд усвідомлював свою роль нейтральної держави: “Мир для Румунії встановлював її роль як однієї з держав-посередниць в європейських планах та вагомої величини в Південно-Східній Європі при одночасному послабленні напруги між Бухарестом і Віднем”⁴⁴.

Румунський прем'єр І.Братіану усвідомлював, що румунські війська в існуючій ситуації не зможуть утримувати лінію фронту. Через австрійського посла в Бухаресті він намагався в'ясувати, чи погодиться Австро-Угорщина на територіальні компенсації в обмін на румунський нейтралітет⁴⁵. Австрійці на це не пішли, вважаючи безглуздя робити дарункові поступки.

Між тим політика “балансуючого нейтралітету” вичерпала себе влітку 1916 р., коли російський Південно-Західний фронт розгромив австро-угорську армію, яка так і не змогла отямитись після цієї поразки до кінця війни. Румунський прем'єр-міністр завершив переговори з представниками Антанти про вступ до їхнього табору. Шалений пропагандистський тиск антантофілів допоміг подолати сумнів короля Фердинанда, який зайняв престол після смерті свого дядька.

Король Фердинанд відразу дав зрозуміти свою прихильність до тих політичних кіл, які добивалися вступу Румунії в Першу світову війну на боці держав Антанти. На одному з перших засідань Королівської Ради Фердинанд оголосив про стратегічний курс на союз із державами Антанти й про те, що він дав доручення уряду опрацювати сприятливі для цього умови угоди⁴⁶. Таким чином, він став одним з ініціаторів участі Румунії у війні за переділ територій Європи.

У своїх мемуарах Раймонд Недхаммер пригадує, що за ініціативою короля Фердинанда було прийнято рішення щотижня розглядати питання про прискорене розгортання наступу румунських військ: “Румунські претензії далі зростали. Якщо на початку військової кампанії нейтралітет був ласкою долі, яка надавала можливість одержати дорогоцінну Буковину, тепер самі небеса сприяли бурхливому королівству”⁴⁷.

Держави Центрального блоку намагалися вжити контрзаходів, щоб утримати Румунію від війни. Із цією метою до Бухареста прибув Матіус Ерцбергер – німецький політик, дипломат, близький співробітник німецького імператора Вільгельма II. Він мав налагодити контакт із королем Фердинандом і, підтримуючи румунських германофілів, запропонувати румунському керівництву вигідні умови для підтримки Німеччини й Австро-Угорщини⁴⁸. Незабаром його місія дала певні результати. Питання про можливість отримання російської Бессарабії стало предметом обговорення вузького кола королівських радників. У кулуарах королівської резиденції й стінах парламенту можна було почути розмови на кшталт: “Необхідно нишком добре дивитися, чи не залишать раптом росіяни безпритульною Бессарабію!”⁴⁹.

Стратегічна диспозиція, запропонована М.Ерцбергером, виходила з того, що російські війська воювали з останніх сил, виглядали безсилими й не змогли б зупинити сміливих румунів. На пропозицію М.Ерцбергера, Бессарабію Румунія змогла б приєднати після того, як німецько-австро-угорська армія вирішить на східному фронті свої стратегічні плани. Така пропозиція пояснювалася тим, що німецькі спостерігачі побоювались, щоб Румунія не залишилась осторонь, коли війська центрального блоку рухатимуться до Києва⁵⁰.

Однак незабаром Фердинанду стало відомо про те, що австрійці не збираються поступатись румунам своєю територією, у той час як з росіянами можна було б спробувати домовитись про значно більшу частину землі⁵¹. Питання про вступ у війну на боці держав Антанти було практично вирішено. На засіданні Коронної ради германофіл П.Карп сказав йому: “Вступ у війну проти Антанти відповідає інтересам не тільки країни, але й династії. Не плекайте ілюзій: переможниця – Росія не буде терпіти в Румунії династію Гогенцолернів. Я буду молитися за поразку румунської армії, тому що тільки це може врятувати Румунію!”⁵². Фердинанд категорично відповів: “Мені чужі інтереси династії, я визнаю тільки інтереси країни. Династія піде за нацією, – переможна або переможена, тому що вона румунська”⁵³.

Однак російське керівництво після досягнутого успіху на фронті не виявило зацікавленості щодо вступу Румунії у війну. С.Сазонов уважав, що Росія “не в силах винести Румунію на своїх плечах із кривавого звалища”⁵⁴. Зважені стратегічні розрахунки росіян робили вагомим румунський нейтралітет відносно відкритого втручання. С.Сазонов звертав увагу на те, що “подальші події незабаром доказали, що наскільки нам був цінний дружній нейтралітет Румунії, настільки ж була небезпечна її військова допомога”⁵⁵.

Але західні союзники, насамперед Франція, відчуваючи гостру нестачу людських ресурсів, намагалися відволікти частину німецьких дивізій із Західного фронту. Тому влітку 1916 р., після переговорів у Бухаресті й Петрограді, їм удалося подолати опір російської дипломатії та добитись від Росії згоди на вступ Румунії у війну⁶. Порівнюючи з умовами угоди 1915 р., ру-

мунське керівництво досягло деяких поступок та визнання рівноправності при опрацюванні умов миру⁵⁷. Російський міністр закордонних справ Б.Штюрмер, який замінив С.Сазонова, без відома Ставки Верховного Головнокомандуючого пообіцяв послати в Румунію російські війська⁵⁸. Незабаром, 4 (17) серпня 1916 р. Румунія вступила до Антанти. Політична угода й військова конвенція були підписані в присутності декількох осіб у будинку брата румунського прем'єра Вінтілі Братіану⁵⁹. Союзники зобов'язалися виконати умови, на чому варто наголосити, залежно від підсумків війни. Таким чином, політика балансування на межі війни й нейтралітету для Румунії завершилася.

У стані загальної ейфорії при підтримці так званої “латинської корпорації” Румунія вступила в Першу світову війну. К.Діаманді так оцінив цю подію: “Ми узаконили Велику Румунію, проголосивши війну”⁶⁰.

Необхідно зупинитись на перебігу війни, у якій брала участь Румунія. 27 серпня 1916 р. Румунія оголосила війну Австро-Угорщині, 29 серпня – Туреччині, 31 серпня – Німеччині й Болгарії⁶¹. Після мобілізації в діючій армії перебувало 250 тис. військових (23 піхотні й дві кавалерійські дивізії)⁶². Наступ румунських військ при підтримці російських продовжувався протягом місяця. Наприкінці вересня з півдня й заходу одночасно розпочався контрнаступ німецько-австрійських військ силами 35 піхотних і 9 кавалерійських дивізій, якими командував генерал Е.Фалькенхайн. Румунській армії було завдано відчутної поразки. 4 грудня 1916 р. вона залишила Бухарест. У її складі залишилося на фронті близько 50 тис. чоловік.

Російське командування, щоб урятувати ситуацію, вимушене було перекинути 35 піхотних і 9 кавалерійських дивізій на заново створений Румунський фронт. Спільними зусиллями румунської та російської армій удалося зупинити противника біля річки Сірет наприкінці 1916 – на початку 1917 рр.⁶³. У 1917 р. російсько-румунські війська закріпилися на оборонних рубежах від Фокшан до гирла Дунаю. 335 000 населення втратила Румунія в Першій світовій війні. Після поразок румунської армії в 1916 р. І.Братіану заявив, що повністю усвідомлює те, що Румунія може зазнати поразки, але необхідно продовжувати війну заради того, щоб створити умови для більших політичних здобутків⁶⁴. Узимку 1917 р. румунське королівство опинилося у вкрай критичній стратегічній ситуації, на межі повної поразки. Для румунської армії фактично бойові дії в Першій світовій війні на цьому й закінчилися. Ніхто тоді не думав, що після завершення війни Румунія, програвши стратегічно, переможе політично, втричі збільшивши свою територію.

1. Zbucea G. Ultimul rege al Românilor mutilate / G. Zbucea // Magazin istoric. – București, 1997. – № 8. – P. 37.
2. Ibid.
3. Diamandi C. Tragedia unei conștiințe / C. Diamandi // Magazin istoric. – București, 1997. – № 8. – P. 38–39.
4. История Румынии. – М. : Весь мир, 2005. – С. 488–489.
5. Treptow K. A history of Romania / K. Treptow. – Iași : The Romanian cultural Foundation, 1996. – P. 373–374.
6. Dobrinescu V. Problema Basarabiei în cotețul raportolilor româno-sovietice (1920–1940) / V. Dobrinescu // Moldova. Revistă de cultură. – Iași, 1991. – № 1. – P. 11.
7. История Румынии... – С. 488.
8. Dobrinescu V. – P. VII.
9. Ibid.
10. Ibid. – P. 36.
11. Ibid. – P. 40.
12. Diamandi C., ibid. – P. 38.
13. Ibid. – P. 39.
14. Ibid.
15. Ibid.
16. Ibid.
17. Ibid. – P. 40.
18. История Румынии... – С. 491.
19. Diamandi C. – P. 41.
20. Сазонов С. Воспоминание / С. Сазонов. – Минск : Харвест, 2002. – С. 274.
21. Там само. – С. 300.
22. Diamandi C. – P. 42.
23. История Румынии... – С. 491.

24. Diamandi C. Cum s-a negociat harta României Mari / C. Diamandi // Magazin istoric. – București, 1996. – № 5. – P. 5.
25. Ibid.
26. Сазонов С. – С. 300.
27. Diamandi C. – P. 5.
28. Ibid.
29. Ibid.
30. Ibid. – P. 7.
31. Ibid.
32. Центральний Державний історичний архів України, ф. 702, оп. 1, спр. 15, арк. 161.
33. Там само. – Спр. 6, арк. 138.
34. Там само. – Арк. 115.
35. Diamandi C. Cum s-a negociat. – P. 7.
36. История Румынии. – С. 492.
37. Dobrinescu V. Basarabia în anii celui de al doilea război mondial (1939–1947) / V. Dobrinescu, I. Constantin. – Iași : Institutul European, 1995. – P. 18.
38. Constantinescu M. Desăvârșirea unificării statului național roman / M. Constantinescu, Ș. Pascu. – București, 1993. – P. 133.
39. Демографический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – С. 382.
40. Scurtu I. Contribuții. Privind viața politică din România / I. Scurtu. – București, 1988. – P. 126–127.
41. Diamandi C. Cum s-a negociat. – P. 40–42.
42. Виноградов В. Русско-румынские отношения в годы Первой мировой войны (1914–1916) : Новая и новейшая история Румынии : Сб. статей / В. Виноградов. – М. : Изд-во Академии наук, 1963. – С. 229.
43. Diamandi C. Memoria listică diplomatică inedită / C. Diamandi // Magazin istoric. – București, 1996. – № 4. – P. 10–11.
44. Constantiniu F. O istorie sinceră a poporului român / F. Constantiniu. – București, 1999. – P. 253.
45. Margiloman A. Note politice 1897–1924 / A. Margiloman. – București, 1927. – V. 3. – P. 473–475.
46. Netzhammer R. Regele Ferdinand / R. Netzhammer // Magazin istoric. – București, 1991. – № 8. – P. 10.
47. Ibid.
48. Ibid. – P. 12.
49. Ibid.
50. Ibid.
51. Ibid.
52. Basset L. Încoronarea promisiunii de a fi bun Român / L. Basset // Magazin istoric. – București, 1997. – № 9. – P. 14.
53. Ibid.
54. Сазонов С. – С. 302.
55. Там само.
56. Berindei D. Secretarul particular al regelui Ferdinand / D. Berindei // Magazin istoric. – București, 1999. – № 8. – P. 6.
57. Lucacin V. Luptător activ pentru unirea Românilor / V. Lucacin. – Cluj-Napoca, 1988. – P. 393.
58. Жильяр П. Император Николай II и его семья / П. Жильяр. – Вена, 1921. – С. 167.
59. Diamandi C. Galeria oamenilor politici / C. Diamandi. – București, 1991. – P. 148.
60. Ibid. – P. 115.
61. Mărăcineanu N. 1916. Război pe Dunăre / N. Mărăcineanu // Magazin istoric. – București, 1992. – № 1. – P. 10.
62. Советская историческая энциклопедия : в 16 т. – М. : Советская энциклопедия, 1965. – Т. 10. – С. 989.
63. Там само. – Т. 12. – С. 272.
64. Diamandi C. Galeria. – P. 379.

The article reveals the political circumstances of Romania's entry into the First World War in 1916, after Brusilovsky breakthrough. The main attention is focused on the diplomatic peripetia and maneuvers of the Romanian governance in 1914–1916 and the reaction of the major political players of that time – Russia, France, Austria-Hungary and Germany.

Key words: national unity, strategy, disposition, negotiations, agreements, contracts.

УДК 94 (477) “1914/1923”
ББК 63.3 (4 Укр) 61

Наталія ШУЛЬГАТА

АНДРІЙ ЖУК У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТБІ (1914–1923 рр.)

У статті висвітлено участь А.Жука в змаганнях за українську державність і соборність, розкрито його працю в українських владних структурах.

Ключові слова: національно-визвольні змагання, державність, соборність.

Злам ХІХ–ХХ століть ознаменував новий етап національно-визвольного руху, коли на політичну арену вийшло нове покоління, виховане в дусі “безкомпромісного українського націоналізму” на широкій європейській основі. Воно вже не задовольнялося культурологічною діяльністю, а прагнуло здобути для українського народу всю повноту національно-політичних прав.

До когорти тих самовідданих діячів самостійницького руху, людей практичного чину, які своєю діяльністю й конкретною працею залишили помітний для української справи слід в історії, належить й Андрій Жук. Його постать та життєва діяльність підносила дух кожного українця, зміцнювала віру в краще майбутнє рідного народу.

А.Жук народився 14 липня 1880 р. у с. Вовчок Лубенського повіту на Полтавщині в козацькій родині. Після закінчення сільської школи працював у земських і державних установах м. Лубен. Тут він 1900 р. став членом Революційної Української Партії (РУП), розпочав свою журналістську працю, написавши до львівського “Літературно-Наукового Вісника” під криптонімом А.Ж. критичну статтю про незадовільну роботу шкільної ради при Лубенській земській повітовій управі щодо розповсюдження українських книжок серед населення¹.

Разом з іншими партійцями А.Жук, пройшовши еволюцію від бунтарства до марксизму й соціалізму, завдяки своїй енергії, працездатності, зайняв скоро чільне місце як агітатор, пропагандист, організатор і публіцист і невдовзі став членом Центрального Комітету УСДРП. А згодом відома доля революціонера: арешти, тюрми й еміграція, а з нею напівголодне існування в “Академічному Домі” у Львові, де 1907 р. після багатьох вагань саме тут осів А.Жук.

Галицьке життя з його завзятою національною боротьбою, праця в галицькій українській кооперації (з 1909 р. редакторство в органах Красного Ревізійного Союзу – “Економіст” і “Самопоміч”) змусили А.Жука ґрунтовно переглянути та скоригувати набуте з молодих літ партійне кредо. Працюючи на кооперативній ниві, А.Жук не залишав партійних справ. У Львові існувала закордонна група Української соціал-демократичної партії, до якої входили Д.Донцов, В.Дорошенко та інші, а головою був А.Жук. Відповідно до рішень партійної конференції соціал-демократів Наддніпрянщини (1909 р.) у Львові почав виходити часопис “Праця” (співредактором був А.Жук), метою якого було розбудити партійне життя на східноукраїнських землях. Проте все більше політичних емігрантів Наддніпрянщини почали шукати нових шляхів для вирішення не стільки соціальних, а національних проблем, скерувати свою діяльність для розвитку самостійницької ідеї – від пропаганди звичайного сепаратизму від Росії до утворення незалежної держави. Дилему між національним і класовим А.Жук вирішив остаточно. Місце класової боротьби заступила в його свідомості національна, а класову солідарність інтернаціонального пролетаріату – національна єдність усіх верств української нації².

Зрозуміло, що на зміну ідеологічних переконань не тільки А.Жука, а, зрештою, й усієї наддніпрянської еміграції мав вплив галичан, очевидно, більше самі обставини, у яких вони жили та діяли, атмосфера, що огортала їх життя й працю. Від спілкування А.Жука з Д.Донцовим, В.Кушніром, В.Панейком у нього утвердилася думка, що самостійницька ідеологія тільки зміцнить і поглибить її всеукраїнський характер. Згодом це виявилось в співпраці галицько-буковинських діячів із наддніпрянцями.

Надзвичайно наддніпрянськими політичними емігрантами у Львові заопікувався український галицький меценат Кость Паньківський. Згодом усеукраїнський кооператор І.Витонович, який тісно співпрацював з А.Жуком, про ставлення К.Паньківського до наддніпрянців згадавав: "... Заопікувався не одним із них як добрий батько, допоміг вийти поза чужі доктрини, пристати до конкретної праці, почуватися на рідному ґрунті, вирости в нього й працювати для нього, не покидаючи з оvidу, як і він сам, всенаціональних змагань, для успіху яких треба було вміти щоденно працювати, хоч і в вузьких межах і з дрібними вислідами"³.

Як й інші представники українських національно-політичних сил, А.Жук замислюється над грядучим міжнародним конфліктом та місцем і роллю в ньому України. Однак він не обмежився якимись фантастичними планами, а намагався зреалізувати свої замисли, створивши відповідну організацію.

1912 року А.Жук заснував Український Інформаційний Комітет з метою ознайомлення з українською справою та її значенням західно-європейських політичних чинників. Він також планував видання спеціального часопису, що висвітлював би українську політику та її завдання у зв'язку з міжнародним становищем.

З вибухом Першої світової війни українці опинилися між двома ворогуючими країнами, проголосили свою лояльність до держав, під пануванням яких вони перебували. Це поставило їх у протилежні сторони воюючих країн, коли "йшов на брата брат". Галичани 1 серпня 1914 р. організували Головну Українську Раду й почали формувати Легіон Українських Січових Стрільців. Наддніпрянські політичні емігранти з початком війни створили свою міжпартійну політичну структуру. Уже 2 серпня 1914 р. А.Жук проінформував голову ГУР К.Левицького про плани створення організації⁴.

За почином А.Жука 4 серпня 1914 р. повстав у Львові Союз визволення України – безпартійна політична організація з державницькими й соборницькими кличами, яка поставила собі за мету відновлення самостійної України. Реалізацію своїх національних змагань Союз пов'язував з поразкою Росії у війні, поваленням царизму. Звідси впливала його орієнтація на Центральні держави. Як зазначав В.Дорошенко, "українці мусили бути по стороні ворогів свого головного ворога – Росії, тим більше, що одним із цих ворогів була Австрія, де український народ знайшов для себе змогу національно-політичного й культурного розвитку"⁵.

На зустрічі з митрополитом А.Шептицьким члени Союзу В.Дорошенко, Д.Донцов і А.Жук поінформували його про утворення організації та її завдання. Ознайомившись з політичною платформою Союзу, митрополит із нею цілком погодився.

З подання Івана Боберського, діяча сокільсько-січового руху, вже на наступне засідання ГУР був запрошений Микола Залізняк, відомий у львівських колах наддніпрянець-політемігрант, перед тим студент-правник, що прославився у виступах за український університет у Львові. Надалі в передросійський окупаційний період на засіданнях ГУР були присутні представники СВУ – А.Жук і Д.Донцов. Але СВУ, співпрацюючи з галичанами, не увійшов до складу Головної Української Ради, а мав у ній тільки дорадчий голос⁵.

На засіданні ГУР 5 серпня 1914 р. заслухано інформацію про створення СВУ та проект його роботи⁶. А.Жук виступив із заявою про визнання Ради найвищою та єдиною національно-політичною репрезентацією українців Австро-Угорщини й до "певної міри також виразницею національно-політичних стремлінь українського народу в Росії", а також зазначив, що Союз перебуватиме в "тісному контакт" з ГУР⁷. Зрозуміло, що СВУ сподівався на матеріальну й моральну підтримку від Ради.

К.Левицький від імені галичан запевнив політемігрантів, що будь-які переговори з урядами Австро-Угорщини й Німеччини в справах Наддніпрянщини проводитимуться разом із Президією Союзу. 15 серпня 1914 р. у часописі "Діло" з'явилась інформація про створення СВУ, у якій відзначалося, що антиросійська позиція Союзу відповідала "становищу значної частини політично активної української суспільності в Росії"⁸.

На засіданнях ГУР представники СВУ брали активну участь в обговоренні різноманітних актуальних питань, займали чіткі самостійницькі позиції, намагалися враховувати інтереси і наддніпрянців, і галичан. Так, обговорюючи маніфест ГУР "Український народ" від 3 серпня

1914 р., укладений М.Лозинським, А.Жук відстоював точку зору, що самостійницьку думку в документі потрібно “ліпше замаркувати” (підсилити)⁹.

З 4 до 27 серпня 1914 р., тобто до часу залишення Союзом Львова, відбулося 8 засідань організації, на яких були прийняті відозви до українського народу в Росії, болгар, румунів, шведів і турків, підготовлено брошуру для Січових Стрільців, розроблено план діяльності на випадок російської окупації, налагоджено облік роботи.

У зв'язку з російською інвазією в Галичині А.Жук разом зі СВУ та галицькими політичними діячами переїхав до Відня. Тут відбулася реорганізація Союзу – замість Д.Донцова головою обрано М.Залізняка, однак й того незабаром було усунено. Згодом було обрано Президію СВУ (В.Дорошенко, А.Жук, М.Меленевський і О.Скоропис-Йолтуховський), яка збиралася й діяла колегіально. Обов'язки між членами президії розподілялися так: загальне керівництво (внутрішні справи організації) – А.Жук, видавнича справа – В.Дорошенко, відносини з австро-німецькою владою – М.Меленевський і О.Скоропис-Йолтуховський.

Спочатку в Союзі було 6 наддніпрянців. З переїздом до Відня до нього долучилася низка наддніпрянських політемігрантів і галицько-буковинських громадсько-політичних діячів. Відповідно до списку, складеного А.Жуком, СВУ за весь час свого існування (серпень 1914 – липень 1918 рр.) нараховував у своїх рядах понад 250 членів, співробітників й активу з числа військовополонених¹⁰. Вони належали до різних політичних напрямів, мали неоднакові ідейні переконання, але сприймали єдиний політичний постулат Союзу – самостійність України¹¹.

У Відні Союз започаткував свої періодичні видання: “Вістник Союзу визволення України” (жовтень 1914 – грудень 1917 рр.), співредактором якого був А.Жук, і редактором “Вістника політики, літератури й життя” (січень – листопад 1918 р.). У редакції “Вістника” співпрацювало близько 60 чоловік. Він мав великий вплив на формування національної свідомості військовополонених, галичан і буковинців. Окремі його номери поширювалися в Наддніпрянщині¹². Крім “Вістника” Союз видавав у Відні німецькою мовою газету “Ukrainische Nachrichten” (вересень 1914 – січень 1917 рр.), а в Лозанні (Швейцарія) – франкомовний місячник “La Revue Ukrainienne”.

У Відні опублікована “Політична платформа” СВУ, наріжним каменем якої було утворення Української самостійної держави¹³. Зрозуміло, що реалізувати свої плани Союз не міг поза урядовими чинниками Центральних держав. Тому СВУ налагодив політичні контакти з урядами цих держав для представництва й захисту інтересів українського народу, його національно-державницьких змагань, виступаючи як самостійний і незалежний політичний чинник.

5 вересня 1914 р. А.Жук надіслав до шефа кабінету Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини О.Гойоса матеріал “Про план діяльності СВУ у зв'язку з війною”. У ньому зазначалося, що австро-російська війна, що розпочалася на галицьких землях, закінчиться на Правобережній Україні перемогою австро-угорської зброї. Тому російські українці повинні зайняти відповідне становище й через своїх представників увійти в контакт як з австрійськими українцями, так і з урядовими та військовими колами Австро-Угорської монархії. “Вважаємо за потрібне заявити, – наголошував А.Жук, – що Союз визволення України стоїть на сепаратному від Росії становищі, а свою політичну акцію веде в напрямі улегшення побіди австро-німецьким військам і одірвання від Росії українських земель”¹⁴.

Союз намагався вияснити відношення Центральних держав до української справи. Австрійський і німецький урядові чинники запевняли його представників у прихильності до українських визвольних змагань, однак нічого конкретного не чинили, оскільки територія Наддніпрянщини на той час перебувала за межами практичної політики цих країн. “Але це не може нас вести до відвороту від Центральних держав, – писав А.Жук, – бо нема куди-інде повернутись. Українство в Росії слабе. Русифікація може нас навіки здавити. Коли не буде поза межами українського руху, то нам грозить загибель”. Тому, орієнтуючись на Центральні держави, Союз прагнув використати будь-які можливості для досягнення своїх національно-політичних цілей¹⁵.

СВУ, сподіваючись на переможний хід армій Центральних держав і зайняття Правобережної України, планував скликати в тилу цих країн український національний конгрес – тимчасовий орган для формування правничо-державної організації українських земель, їх внутрішнього політичного устрою, для реформування аграрних відносин тощо.

Однак події перших місяців війни не дозволили СВУ втілити своє головне практичне завдання – проводити організаційну роботу в тилу австро-німецьких армій. У вересні 1914 р. А.Жук визнав, що національно-політична й організаційна робота в той час не була актуальною. Тому він уважав, що основну увагу слід зосередити на представництві української справи перед урядами та громадськістю європейських країн, а також на пропаганді визвольних ідей серед своєї суспільності, особливо в середовищі полонених українців¹⁶.

З метою інформації про українське питання та його пропаганду в нейтральних країнах або прихильних до Центральних держав А.Жук періодично виїжджав до Швейцарії, Болгарії й Туреччини.

Союз не мав змоги через воєнні дії підтримувати контакти з існуючими в Наддніпрянщині відповідними організаціями та поодинокими політиками, які підтримували політичну платформу СВУ. Значимо, що значна частина наддніпрянців, зокрема Товариство українських поступовців, не визнавала Союз своїм представницьким органом. Однак серед українського громадянства були активні самостійницькі діячі, що стали під прапор Союзу. Підтвердженням цього була політична нарада політичних діячів у квітні 1915 р. у Києві, яка схвалила політичну позицію Союзу, його діяльність і вирішила налагодити з ним тісніші зв'язки. Для цього виїхав за кордон Євген Голіцинський, один з колишніх видатних діячів РУП. Він відбув наради з Президією СВУ у Відні, побував на Балканах, був прийнятий графом Тисою в присутності Л.Цегельського.

З 16 травня 1915 р. у Філіпполі (тепер м. Трнава в Болгарії) та Константинополі відбулися наради А.Жука і М.Меленевського з Є.Голіцинським (він тоді з метою конспірації виступав під псевдонімом Панас Петренко), на яких обговорювалися питання стосунків між Союзом і місцевими емігрантськими організаціями в справі організації революційної діяльності під егідою Союзу. Було також укладено план політично-організаційної роботи в Україні. Ці наради підтвердили, як писав А.Жук, що Союз “є не тільки та організація, що виступає за границею, але й що ця загранична організація репрезентує созвучні політичні елементи на місцях, на Україні, які рівно ж організуються під тою самою назвою і становлять властивий, з природи речі конспіративний центр Союзу в Росії, а загранична організація являється явним репрезентантом того центру наверх”¹⁷.

Слід зазначити, що існували невеликі самостійницькі організації в різних містах України, зокрема в Катеринославі, Полтаві, Чернігові, які мали тісні зв'язки з київськими самостійниками, а через них із закордонним світом, отримуючи через Київ видання СВУ.

А.Жук, у діяльності якого одним із засадничих постулатів була соборність України, входив до складу комісії зі створення загальноукраїнської організації, у якій були б представлені всі політичні партії та депутатські клуби Галичини й Буковини, а також Наддніпрянщини¹⁸.

У результаті тривалих дискусій між різними українськими політиками 5 квітня 1915 р. відбулися перші установчі збори Загальної Української Ради, що мала репрезентувати український народ на час війни й накреслювати головні лінії української політики. Усі інші організації, зберігаючи свою автономію, координували з нею свою діяльність.

Наддніпрянщину репрезентували в Раді 3 делегати СВУ з вирішальним голосом – Володимир Дорошенко, Всеволод Козловський, Олександр Скоропис-Йолтуховський, пізніше В.Дорошенко, М.Меленевський, А.Жук. Проти представництва наддніпрянських українців у ЗУР дуже гостро виступили О.Назарійв, Д.Донцов і В.Степанківський. 7 червня 1915 р. вони подали голові Ради К.Левицькому протест, у якому рішуче заперечували визнання галичанами й буковинцями такого права для СВУ¹⁹.

У листі до І.Крип'якевича від 23 жовтня 1915 р. А.Жук зазначав, що той, хто солідаризується й хоче працювати разом із Союзом, повинен визначити своє місце, не забуваючи, що будь-яка праця має пов'язуватися з тією організацією, у якій перебуваєш. Він уважав, що абияка індивідуальна робота, яка ведеться не з рамена організації й не для організації, ніколи не принесе користі для національної політики, а то й зникне безслідно. “Так ми розуміємо ведення політики, – писав А.Жук, – а це розуміння є цілком відмінне від розуміння цієї справи деякими політичними провідниками і тими трьома російськими українцями, які залишилися поза нашою організацією та пішли на особисту службу особам. Так зрештою дивиться на цю справу і значна частина австрійських українців, яка стала і стоїть в опозиції до своїх провідників”²⁰.

А.Жук на засіданні ЗУР 30 жовтня 1915 р. так охарактеризував стосунки СВУ із західноукраїнськими політичними організаціями: "... Часом ми і австрійські українці говоримо про справи на різних мовах і одні других не розуміємо, – пущено в обіг злобну пльотку, що ми не хочемо нікого з австрійських українців пустити на Російську Україну, що ми хочемо когось підчинити собі і мало що не правительством майбутньої України себе уважаємо. Щось подібного може придумати лише злоба і зависть людська"²¹.

Остаточний розкол Загальної Української Ради стався після проголошення 5 листопада 1916 р. австро-угорським цісарем і німецьким кайзером маніфестів про утворення Польської держави й відокремлення Галичини.

СВУ гостро виступив проти листопадових актів 1916 р. із приводу проголошення Польського королівства й відокремлення Галичини, можливого включення до Польщі окупованих Центральними державами українських земель Холмщини, Підляшшя й Волині.

З вибухом російської революції репрезентаційно-політична роль Союзу за кордоном відпала. Змінилася його політична позиція. В ухвалах Президії СВУ від 2 травня 1917 р. Союз визначив практичні завдання – опіку над культурними потребами полонених та українського населення окупованих земель. "Тоді, – писав А.Жук, – серед страшної темряви та мряки єдиним, далеким від Рідного Краю вогником миготів Союз визволення України із своїми видавництвами та своєю діяльністю і вказував дорогу національно-політичній думці до державної самостійності України". Тепер, через об'єктивний перебіг подій у процесі збройної міжнародної боротьби, це стало фактом. Повалено царат і на його руїнах повстала Українська Народна Республіка.

А.Жук, єдиний із Президії СВУ, залишився в Австрії, а В.Козловський – у Німеччині секретарем берлінської централі. М.Меленевський і О.Скоропис-Йолтуховський виїхали до України; В.Дорошенко перебував у Львові. СВУ активно підтримував українську делегацію на мирних переговорах у Брест-Литовську. Коли більшовицька делегація на чолі з Л.Троцьким виступила проти участі українців у переговорах, Союз 2 січня 1918 р. опублікував комунікат, у якому стверджував, що "український уряд не має нічого спільного з російським реакційним струмом фальшивих поголосок", і вимагав, щоби "більшовицький уряд Центральної Росії провадив мирові переговори на власний рахунок"²².

На переговорах у Брест-Литовську українська делегація зуміла досягти значних успіхів, зокрема включити до УНР Холмщину, домоглася згоди австрійського уряду на утворення з Галичини й Буковини єдиного коронного краю з українською самоуправою. А.Жук писав, що ця угода створить умови, щоби український народ почувався господарем на своїй землі й творив свою волю та перестав бути, як досі, слугою інших народів²³.

Діяльною була праця А.Жука щодо розвитку українського національного життя в окупованих Центральними державами українських землях: Холмщині, Волині, Поліссі й Підляшші. Союз уважав, що для українців цих земель відкрилися нові перспективи розвитку, виникла потреба нової організації. Головною справою, з якої розпочалася культурно-національна праця, стало шкільництво, терен, який для України мав особливе значення й був одним з найбільш пекучих постулатів українства²⁴.

За ініціативи СВУ в серпні 1915 р. у Львові було засновано Бюро культурної помочі для українського населення окупованих областей, яке займалося справами організації українського шкільництва, збиранням фондів, загалом питаннями культурно-національного життя на Волині й Поліссі. Спочатку Бюро очолював Іван Крип'якевич, а з кінця 1916 р. – В.Дорошенко. Завдяки заходам Бюро та трьох вербункових комісаріатів Українських Січових Стрільців, які очолювали Д.Вітовський, М.Гаврилко і М.Сасвич, а також великій праці окремих галичан в окупованих повітах Волині й Полісся вдалося відкрити десятки українських народних шкіл. Так, на середину квітня 1918 р. тут працювало 40 українських шкіл, пожертвування для яких збирали полонені українці, Січові Стрільці. Кошти передавалися через А.Жука в Бюро культурної помочі, де зосереджувалися й добровільні внески української суспільності Галичини²⁵. Культурно-освітня та громадська праця СВУ на Волині й Поліссі була складовою частиною суспільно-політичного життя й загальноукраїнського процесу національного відродження.

Активну роботу проводив А.Жук у Загальній Українській Культурній Раді (утворена 5 лютого 1915 р. у Відні), де був обраний заступником голови секції популярних викладів літе-

ратури й науки. Він підтримував стосунки із товариством “Сільський господар”, у березні 1916 р. представив діяльність СВУ на засіданні товариства “Бесіда”²⁶.

Андрій Жук доклав багато зусиль у справі національно-освідомлювальної роботи серед військовополонених російської армії та формуванні національних військових частин.

Табори виховали тисячі свідомих українських громадян. Коли в Україні вибухнула революція й почалась українсько-московська війна, багато тисяч з-поміж полонених, що пройшли таборний вишкіл, стали в ряди українського війська й пішли виганяти ворогів із рідного краю. На заклик Союзу тисячі добровольців зголосились обороняти Україну. З них СВУ сформував дві дивізії: “синьожупанників” у Німеччині й “сірожупанників” в Австрії.

Союз визволення України як організація, покликана до життя обставинами війни й зорієнтована на завдання воєнного часу, виконав величезну політичну й культурну роботу. Здійснилося програмне домагання СВУ – державну самостійність України було здобуто.

30 червня 1918 р. за підписом А.Жука було опубліковано заяву про саморозпуск Союзу визволення України. Члени організації вважали, що здобуття Україною державної самостійності та утворення легальних українських репрезентаційних органів підтверджує виконання основного завдання Союзу.

Андрій Жук, займаючись справами ліквідації СВУ, одночасно був призначений радником з особливих доручень українського посольства у Відні, яке тоді очолював В.Липинський. Жук знайомиться з багатьма людьми, що мали репрезентувати Українську Державу за кордоном. Після Злуки 22 січня 1919 року А.Жук у листі до керівника зовнішньої політики ЗУНР Л.Цегельського, копія якого була надіслана С.Петлюрі, виклав свої міркування щодо можливої певної реорганізації дипломатичної служби, пропонував урядам УНР і ЗУНР підготувати спільну ноту, якою повідомити всі держави про важливу історичну подію – злуку українських земель, висловлював думку про українське представництво на Паризькій мирній конференції, очолювати яке, на його погляд, міг би М.Грушевський, а до його складу мав увійти Липинський, якого “відтак треба лишити послом у Парижі”. У цьому ж листі йшлося й про українсько-польську війну. А.Жук уважав, що потрібно зібрати військові сили обох частин України й витіснити поляків з Галичини й Холмщини. Стосовно румунів та угорців він радив до вирішення питання з поляками проводити збалансовану політику й “не наражатись на оружний конфлікт”. Він також висловлював міркування щодо доцільності існування Ради і Секретаріату ЗУНР аж до чітко визначеного об’єднання двох українських держав. “Може, пізніше прийдеться відвойовувати від нової російської навали, тоді пригодиться нам Галицька Рада і Секретаріат на зв’язок загальноукраїнської національної власті. Але вже тепер мусить бути спільне військо, спільне дипломатичне представництво, спільна загранична політика”. А.Жук звертався з листами до низки політичних діячів України, зокрема до В.Винниченка, у яких викладав свої погляди й ставлення до різних проблем української внутрішньої та зовнішньої політики²⁷.

Після повалення гетьманату уряд УНР скасував усі дипломатичні призначення гетьманського уряду, і 18 лютого 1919 р. посол В.Липинський та радник А.Жук були звільнені з посад, хоча фактично пропрацювали ще аж до травня включно.

З травня до жовтня 1919 р. Жук був призначений до “похідної канцелярії” міністра закордонних справ УНР В.Темницького, що перебував тоді у Відні і з яким його пов’язували добрі стосунки й співпраця в Загальній Українській Раді та Союзі визволення України. А.Жук брав участь у двох нарадах голів закордонних установ УНР, що відбулися 18–22 червня 1919 р. у Відні і 6–14 серпня 1919 р. у Карлсбаді (Чехословаччина) під головуванням В.Темницького, на яких обговорювалися головні засади української зовнішньої політики з урахуванням міжнародної ситуації того часу²⁸.

У зв’язку зі звільненням з посади В.Темницький був відкликаний з Відня і виїхав у вересні 1919 р. разом із Л.Жуком до Кам’янець-Подільського, де в той час перебував уряд УНР. Через воєнні обставини А.Жук покинув 19 листопада місто й виїхав до Відня. Звільнившись із державної служби, він зайнявся літературною працею.

Слід зазначити, що А.Жук отримав повноваження й надалі проводити ліквідацію СВУ за кошти українського посольства у Відні, яке вже очолював Г.Сидоренко. Юрій Жук у своїх спогадах писав, що майно табору полонених у Фрайштадті (Верхня Австрія), тобто бібліотека,

друкарня, театр і багато приватних речей, було передано товариству “Просвіта” в Ужгороді. За браком фондів була припинена видавнича діяльність СВУ в Женеві та Лозанні. Майно видавництва перейшло до українського посольства в Берні. Власність СВУ в Берліні та Празі теж перебрали українські посольства в цих містах. Наприкінці 1920 року ця робота була закінчена, і А.Жук усі відповідні документи передав посольству у Відні²⁹.

З лютого 1921 до березня 1923 р. А.Жук працював референтом в уряді ЗУНР у Відні, згодом у Комітеті оборони західноукраїнських земель аж до його розпуску 1927 року Він брав участь у підготовці різноманітних довідок, документів, заяв, резолюцій, меморандумів про становище на українських землях, що надсилалися до Ліги Націй у Женеві, урядів різних держав і громадських організацій. Одночасно він продовжував свою журналістську діяльність як співробітник різних часописів Галичини; дописував до українських газет в Америці.

Участь Андрія Жука в національно-визвольних змаганнях підтвердила його самовіддане служіння рідному народові, ідеалам Української держави.

1. Літературно-науковий вісник. – Львів, 1901. – Кн. 8. – С. 19–20.
2. Дорошенко В. Людина чину. (Слів кілька про Андрія Жука) / П. Дорошенко // Календар-альманах “Дніпро”. – Львів, 1939. – С. 129.
3. Витанович І. Кость Паньківський й українська довоєнна політична еміграція в Галичині / І. Витанович // Календар для всіх. Альманах “Нового Часу”. – Львів, 1939. – С. 50–51.
4. Жук А. Як дійшло до заснування Союзу визволення України / А. Жук // Календар-альманах “Дніпро” на рік 1935. – Львів, 1935. – С. 115.
5. Патер І. Андрій Жук і Союз Визволення України / І. Патер // Молода нація. – Смолоскип, 2002. – С. 59–60.
6. Жук А. Як дійшло... – С. 115.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 3807, оп. 2, спр. 1, арк. 23–24.
8. Діло. – Львів; Відень, 1914. – 15 серп.
9. Патер І. Андрій Жук... – С. 60.
10. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Львів, 2000. – С. 77.
11. Пам’яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень, 1917. – С. 363.
12. Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – С. 14.
13. Наша платформа // Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень, 1912. – № 1. – С. 1–2.
14. ЦДАВОУ. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
15. Патер І. Союз визволення України... – С. 86.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
17. Там само. – Спр. 14, арк. 34–36.
18. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 рр. / К. Левицький. – Львів, 1928–1929. – Ч. 1–2. – С. 71–72.
19. Там само. – С. 162–163.
20. ЦДАВОУ. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 65, арк. 23.
21. Там само. – Спр. 15, арк. 1–4.
22. Воляник С. Берестейський договір 9.ІІ.1918 / С. Воляник. – Клівленд, 1989. – С. 130.
23. Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – № 3. – С. 26.
24. Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 395, оп. 1, спр. 14, арк. 56–57.
25. Там само. – Арк. 98.
26. ЦДАВОУ. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 24, арк. 309.
27. Жук Ю. Спогади про батька / Ю. Жук // Політика і час. – К., 1994. – С. 60.
28. Витанович І. Андрій Жук (Ільченко), кооператор-громадянин / І. Витанович. – Львів, 1938. – С. 14.
29. Жук Ю. Назв. праця. – С. 63.

The article is with taking part of Andriy Zhuk in the competitions for Ukrainian state system and collegiality, his work in Ukrainian authoritative structures.

Key words: national-liberative competition, state system, collegiality.

УДК 94 (477): 902

ББК 63.4 (4 Укр)

Ярослав ЛЕВКУН

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ АРХЕОЛОГА І. БОРКОВСЬКОГО

У статті висвітлюється життєвий шлях, суспільно-політична та наукова діяльність видатного чеського вченого українського походження Івана Борковського (1897–1976), першовідкривача “празької культури”, визнаного у світі наукового авторитета в галузі слов’янської археології.

Ключові слова: Празький град, “Празький тип”, модерна чеська середньовічна археологія, Лівий градець.

Серед постатей української еміграції в Чехословаччині особливе місце посідає уродженець Галичини, археолог Іван Іванович Борковський. На жаль, повноцінне дослідження його життя та громадсько-наукової діяльності довгий час не мало належного висвітлення, про нього повністю мовчала радянська історіографія.

Звернення до постаті І. Борковського, вивчення його біографії надасть історикам можливість для нових інтерпретацій як подій української революції, так й особливостей становлення української нації на початку ХХ століття.

На долі діяльності вченого позначилися шляхи становлення української нації й трагічність боротьби українців за своє державне самовизначення – створення незалежної української держави.

Метою нашої статті є спроба викласти життєвий і науковий шлях І. Борковського на основі зібраних нами нових невідомих історичних джерел, зокрема сімейних документів.

З 19 до 23 вересня 2007 р. уперше в Україну повернуто із забуття ім’я її сина, який віддячив своїм вірним служінням чеському народу за вклад в археологічну українську науку чеха Вікентія (Вікенса) Хвойки, що народився 8 лютого 1850 р. у селі Семіні в північно-чеській провінції Ліберець¹. У Києві В. Хвойка прожив більшу частину свого життя – 38 років. Тож його вважаємо справжнім киянином, який своїми науковими відкриттями в Києві та в Україні прославив своє уже рідне місто та й українську науку. Нині майже всі вчені одноставні в тому, що першовідкривачем одного з найрозвиненіших землеробських утворень Трипільської культури часів енеоліту в Україні є Вікентій Хвойка.

Українець Іван Борковський став основоположником справжньої новаторської школи середньовічної археології в Празі. Його вихованці й колеги по роботі в Інституті археології Чехословацької академії наук (далі – ЧСАН) і сьогодні при зустрічі з нами тепло відгукуються про доктора І. Борковського, який завжди своїми порадами допомагав розібратись у складних завданнях археології. Його успіхи в дослідженні старожитностей Праги були високо оцінені керівництвом столиці. У грудні 1954 р. Івану Борковському присуджено головну наукову державну премію міста Праги. Через десять років, у 1964 р., він стає лауреатом колективної премії за працю “Давня Прага”. У день 70-річчя (1967 р.) йому присуджують почесну ювілейну премію й нагороджують медаллю “За унікальні праці”².

Народився І. Борковський 8 вересня 1897 р.³ у сім’ї Івана та Мотрі (з дому Василик) Борковських у великому селі Чортовець, що мало в 1585–1620 рр. статус міста⁴. Свою назву поселення отримало від назви потічка Чортовець, що тече мочарними луками, які є дном ставів і, можливо, саме тут зникла худоба, яку випасали селяни із сусідніх поселень, говорячи, що тут “чорт пасе овець”.

У той же час місцевість, де розташоване село, знаходиться на пагорбах, які за давніми переказами називали Чортовими горами⁵. Перша письмова згадка про село датується 1444 р.⁶.

За документами й метриками, які ми отримали від рідної сестри вченого Софії Кічоровської із США, знаємо, що родина виховала дев’ятьох дітей – сімох дочок та двох синів. Чотири з них 1939 р. виїхали до США, дві померли в м. Станіслав, а одна виїхала в Литву.

Молодший брат Володимир, приписавши собі два роки, записався добровольцем на фронт і загинув у визвольних змаганнях українців 1918–1919 рр. На сьогодні багато племінників, онуків Івана Борковського проживають у США, Канаді та Литві.

Батько, за особистими записами Івана Борковського в родоводі, працював робітником на залізниці в селі Ямниця біля м. Станіслава⁷ та регентом церковного хору в с. Чортовець⁸.

За спогадами племінниці Зої Гаюк, родина Борковських бере свій початок від родоначальника роду, Василя Борковського – полковника й генерального обозного, відомого діяча доби гетьманування Івана Мазепи. За певних обставин родина Борковських переселяється в Галичину.

Родинне дерево розгалужується на декілька гілок. Одні родичі в польському середовищі ополячилися, інші зайнялися сільським господарством та розчинилися серед простого селянства⁹.

У Державному архіві Івано-Франківської області нам удалося відшукати згадки про родичів родини Борковських Олексу Борковського із с. Сапогів Станіславського повіту, який був заступником голови сільського молодіжного товариства “Сокіл”¹⁰, Михайла Борковського, одного із засновників товариства “Луг” у с. Далешове Городенківського повіту¹¹, Антіна Борковського – засновника товариства “Просвіта” м. Кути Косівського повіту¹².

Про заможну родину Борковських у Долішному Угринові знаходимо згадку в книзі “Йосип Гурик – селянський посол”¹³.

Досліджуючи наукову діяльність, Тарас Романюк віднайшов лист Івана Борковського до сестри Софії Кічеровської, датований листопадом 1974 р.¹⁴, у якому вчений згадує про прапрадіда Карла Дуніна-Борковського та діда Ігнатія Борковського – заможного селянина із с. Вікторів, що неподалік Галича (поруч із с. Сапогів)¹⁵.

Після визволення Праги Червоною армією органи її контррозвідки опечатали ці матеріали (як “антирадянські”, “буржуазно-націоналістичні” й „контрреволюційні”), уважаючи їх своєю контрибуцією.

Першу партію матеріалів (шість вантажних машин) було “цілком секретно” (уночі) вивезено з Праги до Радянського Союзу в другій половині квітня 1948 р.¹⁶. Наступні – у 1958, 1983 та 1988 рр. Про місце їх вивезення не знали навіть працівники Клементинума, де ці матеріали зберігалися від лютого 1945 р. Згідно із загальною думкою, радянські органи їх знищили, щоб стерти пам’ять про величезну роботу української еміграції¹⁷.

Виявилось, що основна маса матеріалів музею визвольної боротьби України (далі – МВБУ) була доставлена в Харків. Там їх було об’єднано з матеріалами інших українських установ, вивезених із Чехо-Словаччини, головним чином Українського історичного архіву, Українського вільного університету, Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова, Української господарської академії в Подєбрадах і десятків інших установ та організацій. Частково їх було опрацьовано, а після побудови комплексу в Києві на вул. Солом’янській ці матеріали були переправлені туди й опрацьовані.

У 1958 р. до них було долучено понад десять тонн матеріалів МВБУ, привезених із празького Клементинума. Опрацьовані матеріали були розподілені до ряду архівів, що перебували під управою КДБ. Найважливіші (загальносоюзного значення) були направлені до Москви. Основна маса залишилася в Центральному державному архіві Жовтневої революції (нині Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Інші передані до Архіву ЦК КПУ (нині Центральний державний архів громадських об’єднань України), у Центральний державний історичний архів України в Києві та Львові, Центральний державний кінофотофоноархів України, Київський державний історичний музей та ряд обласних архівів Львова, Тернополя, Івано-Франківська, Рівного, Чернівців, Берегового, Харкова, Полтави та ін. Книжки й преса потрапили до спецфондів наукових бібліотек, зокрема Наукової бібліотеки НАНУ ім. Вернадського в Києві¹⁸.

У віднайденому нами в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України родоводі Іван Борковський, навчаючись в Українському Вільному Університеті в Празі, писав: “... Закінчив учительську семінарію в Станіславі, посвідка дирекції семінару учительського 864 з дня 28 марта 1918 р., рідна мова українська”¹⁹.

Про походження й наукову діяльність І.Борковського знали українські дослідники в еміграції, зокрема Я.Пастернак, В.Щербаківський, В.Кубійович²⁰, але їхні праці тривалий час були недоступні читачам з України. Власне про І.Борковського як “празького археолога українського походження” заговорили в нас лише 1991 р., з виходом у світ колективної монографії В.Д.Барана, Д.Н.Козака, Р.В.Терпиловського “Походження слов’ян”²¹. Згодом з’явилися невеликі розвідки львівських археологів Л.І.Крушельницької²² та В.М.Петигирича²³ про його життя та дослідження. Певним етапом у вивченні біографії вченого й пробудженні жвавого інтересу до його археологічних студій стала збірка нарисів В.Шендеровського, присвячена видатним науковцям, українського походження. Окремі сторони діяльності та наукових досягнень І.Борковського знайшли висвітлення в роботах Т.Романюка²⁴.

З переїздом у Чехословаччину розпочинається новий період життя молодого дослідника. Карел Скленаж у біографічному словнику відзначав, що І.Борковський походив із Галицького краю, української шляхетної родини. Прибув у Чехію як достойник, а не емігрант²⁵.

У роки Другої світової війни, коли археологічні дослідження централізовано на деякий час призупинилися, І.Борковський продовжив вивчення середньовічної кераміки з “Градчан” та випадкових знахідок у Празі та околицях міста. Зокрема, він звернув увагу на значну групу ліпних горщиків, які слугували поховальними урнами й були виявлені в курганних і безкурганних могильниках на території чеської столиці та поблизу неї. Відносно їх датування та приналежності певній етнічній групі давнього населення в науковців не було єдиної думки. Одні вчені відносили їх до епохи бронзового віку, інші просто фіксували знахідки, не встановлюючи хронологію. Шовіністично налаштовані німецькі дослідники з огляду на те, що такі урни трапляються й на території Німеччини, вважали їх германськими. Відповідно до цього стверджувалося про пізню появу слов’ян, насамперед чехів і словаків на європейських землях²⁶.

Не було єдності в судженнях про цей посуд і в археологів, які вивчали історію слов’ян. Якщо на сторінках писемних джерел чітко фіксувалося перебування слов’янських племен у Європі, то виділити синхронну й достовірну матеріальну культуру (кераміка, знаряддя праці, рештки будівель, поховальні комплекси) науковці не могли. Це було пов’язано з тим, що в похованнях із ліпними урнами не було добре датованих предметів (прикраси, зброя, монети тощо). На це звернув увагу відомий дослідник слов’янських старожитностей Л.Нідерле, який відзначив: “Якщо ми поставимо питання, якою була культура слов’янських чехів у VI–VII ст., ми отримаємо від наших археологів зняковіння та невиразні відповіді”²⁷.

Здавалося, що в тогочасних науковців не існує методики для виділення слов’янських пам’яток і, таким чином, нібито підтверджувалися націоналістичні заяви та претензії німецьких дослідників.

Науковцем, який зумів чітко виділити слов’янські старожитності другої половини I тис. н. е., охарактеризувати керамічні комплекси та їх продатувати, став І.Борковський. Працюючи над керамічними колекціями з Празького града, він установив їхнє чітке стратиграфічне членування (пошарове залягання на різній глибині) та простежив розвиток форм посуду від найпізніших (XVII ст.) до найдавніших (V–VII ст.). Тобто він визначив безпосередній еволюційний зв’язок між ранньослов’янською та середньовічною (добре датованою) кераміками. Таким чином, І.Борковський довів, що ліпні глиняні урни мають безпосередній зв’язок зі слов’янськими старожитностями²⁸.

Результати своїх спостережень він спочатку опублікував у невеликій статті в збірнику праць “Пам’ятки археології” за 1936–1938 рр. А 1940 р. вийшла його фундаментальна праця “Старослов’янська кераміка у Середній Європі (дослідження до початків слов’янських культур)”²⁹. У цій епохальній для археології слов’ян роботі були такі розділи: 1. Найдавніша слов’янська кераміка із середньовічної Чехії; 2. Празький тип слов’янської кераміки у світлі середньовічних знахідок; 3. Опис празького типу слов’янської кераміки; 4. Зв’язок давньослов’янської кераміки з культурами доби Римської імперії та епохи переселення народів; 5. Датування празького типу давньослов’янської кераміки. У кінці роботи наводились ілюстративні матеріали, які засвідчували еволюційний розвиток слов’янської кераміки від ліпних посудин раннього середньовіччя до гончарних виробів Чеської князівської держави.

Виділену групу найдавнішої слов'янської кераміки І.Борковський запропонував називати “празьким типом”. Дослідник звернув увагу науковців на ту обставину, що подібний посуд відомий і на інших теренах Європи, зокрема в Польщі, Словаччині, Угорщині та Німеччині. Ці спостереження доводили факт проживання слов'ян не тільки на тій території, де вони проживають і в новітній час, а й на землях, на яких їх присутність категорично заперечувалася. У післявоєнний час його спостереження знайшли надійні підтвердження в археологічних дослідженнях, коли такого типу глиняний посуд був виявлений на сотнях поселень і поховань, не тільки Чехії й Словаччини, а й на теренах Центральної та Східної Європи. Завдяки І.Борковському була фактично відкрита найдавніша достовірно слов'янська археологічна культура, яку ми сьогодні називаємо празькою (для теренів України – празько-корчакською)³⁰.

Вихід цієї роботи науковця повністю спростовував пануючу в той період шовіністичну точку зору німецьких учених про належність даної кераміки германцям і пізню появу слов'ян у Європі³¹. Отже, І.Борковський спростував один із міфів німецької історіографії.

Зрозуміло, що в умовах німецької окупації оприлюднення таких думок суворо переслідувалося. Не уникнув їх й І.Борковський. Перш за все в періодиці й наукових виданнях з'явилися негативні рецензії на його книгу. Наприклад, у Лейпцигу того ж 1940 р. під авторством німецьких “науковців” Л.Цотца та Б.Ріхтгофена була видана досить об'ємна брошура під недвозначною назвою “С Богемія і Моравія батьківщиною чехів?”, у якій знову ж заперечувалося будь-яке перебування слов'ян, тим більше чехів, на цих землях до періоду пізнього середньовіччя. А далі й сама книга І.Борковського була вилучена з продажу німецькими окупантами й знищена, збереглися лише поодинокі її екземпляри³². Згодом і сам автор потрапив до ув'язнення в гестапо. Від смерті І.Борковського врятувало заступництво провідних австрійських і німецьких археологів та істориків, які, незважаючи на розбіжність у поглядах, високо цінували професіоналізм і наукову порядність ученого.

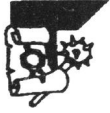
Планомірне дослідження пам'ятників празької культури як на території СРСР, так і в ряді країн Центральної Європи Чехословаччини, НДР, Румунії, Польщі, Болгарії, почалося в 50-х роках ХХ ст. Наразі на території Південно-Східної й Центральної Європи відомо близько 500 пам'ятників і місцезнаходжень празької культури. Багато пам'ятників піддавалися широким розкопкам: Корчак VII, Корчак IX, Зимове, Репнев II, Глибока, Лука-Каветчинська, Бакота, Кодин I, Шеліги, Могила, Бжезно, Пржитлуки, Серата Монтеору та ін. Повністю досліджено велике поселення Рашків III, на якому було відкрито 92 житла. Матеріали більшості відкритих пам'ятників опубліковані в багатьох статтях і монографіях.

Празька культура займає територію від Дніпра й Прип'яті на сході до Ельби й Дунаю на південному заході. Крайні пункти по Прип'яті й Дніпру – Хорськ, Хильціці, Петриків, Київ, Обухів, Мірополь; на Дністрі – Рашків і Козлів; на Пруті й Сереті – Кодин, Глибока, Сучава, Серата Монтеору, Беняса, Чурел; на Дунаї – Черна, Лінц; на Ельбі й Заалі – Дрезден, Штецш, Шаргау³³.

На північному сході вона межує з пам'ятниками колочинської культури, на південному сході – з пенківською й населенням кочівників, на півдні й південному заході – з фракійським, романським і германським населенням, на заході й північному заході – германськими й балтійськими народами. Слід зазначити, що в пограничних зонах пам'ятники празької культури нерідко перемешуюються з пам'ятниками сусідніх культур, границі празької культури тут дуже нечіткі.

В Україні пам'ятки празької культури представлені як поселеннями, так і могильниками, але останні досліджені поки що недостатньо. Крім того, є укріплені – городища³⁴.

Поселення, як правило, займають низькі ділянки перших терас великих річок, їх приток, невеликих струмочків і водоймищ або вищі місця в їх заплавах. Були випадки, що їх знаходили на відкритих місцевостях високих плато. У більшості випадків поселення розташовані групами на відстані 0,5–3 км один від одного. Вони невеликі, розміром 0,5–1 га, кількість жител у середньому 15–20, але відомі села як з меншою, так і зі значно більшою кількістю споруд. Так, на повністю дослідженому В.Д.Бараном поселенні Рашків III відкрито 92 житла. Крім того, на знищеній ділянці поселення могло розташовуватися ще сім-вісім споруд³⁵. Можливо, таку ж кількість жител було знищено при обвалах берега Дністра, який підмивався водою. Спосте-

рігається певна закономірність, яка вказує на те, що в поліських районах Волині поселення празької культури були в основному невеликими, тоді як на Дністрі існували села значно більших розмірів, що вмщали до ста й більше споруд. На поселеннях вони розташовувалися великими нерегулярними групами. Зрідка, особливо на пізньому етапі культури, окрім групових житлових споруд виділяються й одиничні. Групове розташування жител чітко простежується на поселеннях Рашків III, Лука-Каветчинська, Бакота, Дем'янов, Кодин I та ін.³⁶ Між групами жител є господарські ями, якими користувалися колективно великі патріархальні сім'ї. На Рашківському поселенні господарські ями розташовувалися поряд з певними житлами лише в чотирьох випадках, що дозволяє припустити про їхнє безпосереднє до них відношення.

На території України, в міжріччі Дніпра й Вісли, основним типом житла була квадратна напівземлянка з рівними стінами, заглиблена в землю до 1 м і більше, розмірами від 5 до 20 квадратних метрів. Землянки мали стовпову (Кодин I) або зрубову (Рашків III) конструкцію стін. Внутрішній устрій відрізнявся простотою. Підлога звичайно була материковою, іноді помашена глиною. На поселенні Рашків III в одному з жител зі слідами пожежі чітко прослідковуються залишки підлоги, викладеної дерев'яними плахами.

У земляній підлозі, окрім ям від стовпів, зв'язаних із конструкцією самого житла, є невеликі ямки, іноді заповнені обгорілим деревом, можливо, від ніжок меблів, а також ямки, у які було поміщено великі посудини з господарськими запасами. У деяких житлах уздовж стін відкриті прилавки, вирізані в материк або підсипані глиною, зі слідами облицювання деревом, лавами, що служили лежанками (Репнев II, Рашків III). Відомі житла, у яких є підпідлогові ями, перекриті на рівні підлоги, мабуть, дерев'яним настилом³⁷.

Атрибутом жител були печі, викладені переважно з каменю. Лише на декількох поселеннях у верхів'ях Західного Бугу печі були вирізані в материковому останці, а їх верх зроблений із глини. В окремих житлах такі печі відкриті на декількох поселеннях у Поліссі. Ймовірно, це пояснюється тим, що в найближчих околицях цих поселень не було виходів каменю. Глиняні печі на території України стають основним опалювальним спорудженням слов'ян у пізніший час.

Печі ставилися в одному з кутів житла, переважно в північній його частині. Але нерідко печі розташовувалися й у південній частині напівземлянки. На поселенні Рашків III 58 печей-кам'янок знаходилися в північній частині напівземлянки і 33 – у південній. Між піччю й материковою стінкою був простір, відповідний товщині дерев'яного облицювання. Проте в багатьох напівземлянках кам'яні стінки печі щільно прилягали до її материкових стін. Внутрішні розміри кам'яних і глинобитних печей, нижня частина яких вирізана в материковому останці, приблизно однакові – у середньому вони складають 0,4 X 0,6 м, висота доходить до 0,5 м від рівня підлоги. Лише в одиночних житлах замість печі були відкриті вогнища, іноді складені з каменю.

Такі ж або дуже близькі за характером слов'янські житла відомі в більшості регіонів розповсюдження празької культури. Вони відкриті на поселеннях у межиріччі Дністра й Дунаю, на території Словаччини, Моравії й Чехії, а також у межиріччі Ельби й Заале.

Серед пам'яток празької культури відомі й городища. Серед них на території України особливе місце займає городище в с. Зимове Волинської обл., досліджене В.В.Ауліхом. Воно розташоване на краю високого корінного берега р. Луги, правої притоки Західного Бугу. Мис завдовжки 135 і шириною 14 м піднімається над навколишньою поверхнею на 15–16 м. Городище займає найвищу центральну частину мису. Південно-західний схил городища був укріплений валом і частоколом. Під дерев'яною стіною з внутрішньої сторони виявлені ями від стовпів, а між ними – вогнища, скупчення обпаленої глини, багато фрагментів ліпної кераміки, кістки тварин, вироби з металу. Усе це свідчить, що вздовж дерев'яної стіни розташовувалася довга дерев'яна споруда, розділена на окремі камери. Вона тягнеться вздовж всієї південно-західної частини городища й конструктивно пов'язана з дерев'яною стіною. Горизонт ранньослов'янського городища стратегічно чітко виділяється від нижнього, більш раннього шару з матеріалами моравсько-розписної, лінійно-стрічкової й поморської культур³⁸.

На правому березі Західного Бугу в с. Лежніца Волинської обл. близький за характером мис, який височіє над долиною на 15–20 м, займало ранньослов'янське поселення. Зібраний

підйомний матеріал, частково наліпна кераміка VII ст., свідчить, що поселення якоюсь мірою збігається із Земневодським городищем. Допустимо, що в процесі розкопок будуть виявлені і сліди штучних зміцнень.

На території празької культури відомі городища у с. Хотомель Брестської обл., а в Польщі – у с. Шеліги Плоцького воєводства. Ці городища на відміну від Зимового можуть бути датовані не раніше VII–VIII ст., хоча за своїм характером досить близькі до останнього.

Важливою категорією пам'яток празької культури, як і будь-якої іншої, є могильники. На жаль, на території України вони досліджені в дуже малих масштабах. Могильники й одиночні поховання відкриті і в Тетерівці, і Бабці на Волині, Ужгороді та ін. Могильники празької культури ширше досліджені. Кількість поховань на могильниках різна: у багатьох випадках вона не перевищує і двох десятків, але є й великі поля поховань, які нараховують сотні й тисячі похованих (Серата Монтеору – близько 2 тис. поховань).

Найбільш ранні поховання (VI–VII ст.) – ґрунтові, без насипів. Лише на території Східної Волині відомі кургани. Але останні більш характерні для VIII–IX ст. Безкурганні могильники розташовані поблизу сіл і городищ. Для празької культури характерний обряд трупоспалення. Переважають поховання в урнах, але паралельно з ними на одних і тих самих могильниках є і ями. Спалювання проводилися на стороні. Кості, зібрані в урні, очищені від похоронного багаття. Як в урнових, так і в ямних похованнях речей дуже мало. Іноді зустрічаються залізні ножі, пряжки, виплавлені скляні бусини та ін. Курганні групи звичайно знаходилися на високих берегах річок далеко від поселень (Мірополь, Корчак та ін). Насипи невисокі – до 1 м, діаметром 4–10 м. Вони звичайно округлені, оточені ровом³⁹.

Речові матеріали празької культури представлені керамікою, виробами з металу, кісток і каменю. Кераміка ліпна, але в окремих, найбільш ранніх поселеннях, які виникли в V ст., зустрічається сіроглинний гончарний посуд, характерний для пам'яток римського часу. Основна форма ліпного посуду – горщики, наявні також сковорідки й поодинокі миски. Відсутність столової кераміки, можливо, компенсувалася дерев'яним посудом, який не зберігся. Деякі посудини мають орнамент по краю вінчика насічками або зигзагом по корпусу, а також валом з косими насічками під віночком або штампом у вигляді розетки.

На поселеннях виробы з металу малочисельні. Найбільшу кількість їх знайдено на городищі в с. Зимове. Це знаряддя землеробства (наральники, серпи, коси), ковальські інструменти (ковадло, зубило, молотки), побутові предмети (ножі, шила) і зброя (наконечники списів і стріл).

Вироби з кольорових металів представлені фібулами, браслетами, пряжками, бляшками, кільцями й підвісками, виробы з кісток – переважно проколені. Хронологія й періодизація пам'яток празької культури в цілому поки що розроблена недостатньо. Проте її крайні дати, визначені в межах V–VII ст. Вони підтверджені знахідками фібул, браслетів, пряжок й іншими чітко датованими речами, знайденими в житлах або добре досліджених шарах.

Нижня дата празької культури на території України визначається житловими комплексами, у яких поєднується ліпний і гончарний сіроглинний посуд, багато форм якого відносяться до ранніх культур римського часу – черняхівської й карпатських курганів. Такі поселення відкриті в Придністров'ї й у верхів'ях Пруту. На вказаних поселеннях у ряді жител з печами-кам'янками кераміка празького типу збігається з гончарним черняхівським посудом. На ряду поселень (Кодин I, Бакота) такі комплекси датуються пізньоримськими фібулами не пізніше V ст. Фібула з Кодина аналогічна такій самій знахідці з могильника західно-балтійської культури Осова в північно-східній Польщі, датованій у межах середини IV – першої половини V ст. Аналогічні фібули відомі зі східно-литовських курганів Неману. Фібула з Луки-Каветчинської знайдена в напівземлянці з піччо-кам'яною, датованою археомагнітним методом кінцем V ст. н. е.⁴⁰

Ще ранішою є велика залізна фібула із широкою прямокутною в перетині спинкою з житла на поселенні Бакота. На цім поселенні, крім жител празької культури, є черняхівський шар. Пізню дату празької культури, як і ранню, підтверджують матеріали з поселення Рашків III. На цьому поселенні в одному з жител виявлена бронзова п'ятипальчата фібула. Пальчаті фібули відомі також з поселень празької культури в Дем'янові. Першою половиною VII ст. або

кінцем VI – першою половиною VII ст. можна датувати бронзовий браслет і мініатюрну пряжку з Рашкова III.

В.Д.Баран, І.П.Русанова і Б.А.Тимошук розділяють пам'ятники празької культури на три хронологічні етапи. Ранній етап визначається комплексами з переважанням ранніх форм ліпної посуду, часто в поєднанні з гончарною сіроглиняною керамікою. Їх датування – друга половина V ст. – підтверджується стратиграфією й планиграфією, знахідками фібул у Кодині, Луці-Каветчинській, Бакоті, у Рашкові – археомагнітними датуваннями. Третій хронологічний етап датується VII ст. У комплексах жител третього етапу не зустрічається гончарна кераміка, переважають пізні форми ліпного посуду з добре розвитим високим і відтягнутим вінчиком, сковорідки з високими бортами. Деякі з них датуються бронзовими пальчатими фібулами VII ст. або археомагнітним методом. Другий етап, виходячи з датування I і II етапів, відноситься до VI ст.⁴¹

Локальні варіанти в празькій культурі визначені поки не дуже чітко. За характером кераміки виділяються пам'ятники типу Корчак на території Волині, включаючи Словаччину й Моравію, межиріччя Одри – Ельби й Заали. За характером жител виділяється регіон у межиріччі Вісли й Одери.

У Подністров'ї та верхів'ї Пруту відкриті датовані фібулами поселення, що відносяться до V ст. н. е. В інших регіонах вони поки невідомі. Пам'ятники празької культури за межами Прутсько-Дністровського регіону датуються не раніше ніж VI ст. Датування їх більш раннім часом на території Польщі й Словаччини базується на типології кераміки й ще вимагає обґрунтування.

Визначення регіону найбільш ранніх празьких пам'ятників має принципове значення для в'яснення території її знаходження. Сьогодні існує декілька напрямлень у пошуках витоків празької культури. Одна група дослідників віддає перевагу соціально-економічній моделі, бачить її підоснову на північному сході, у верхів'ях Дніпра, у районі розповсюдження пам'ятників київської культури III–V ст., інші, виходячи з морфологічних ознак самої матеріальної культури, головним чином із близькості або ідентичності визначених форм кераміки й похоронного обряду, пов'язують пам'ятники празької культури із пшеворською старовиною.

Відповідно, дослідники першої групи заперечують участь у формуванні празької культури населення черняхівської й пшеворської культур, пов'язуючи їх із германцями, а другої – носіїв київської культури, уважаючи їх балтами.

Припинення досліджень Празького града змусили І.Борковського акцентувати увагу на інших археологічних пам'ятках Чехії. Так, він звернув увагу на старожитності I тис. до н. е., а саме на пам'ятки, залишені кельтським населенням на даній території. Обстеження багатьох поселень і городищ, збір підйомного матеріалу й ознайомлення з дослідженнями попередніх років дозволили йому виділити декілька перспективних для вивчення об'єктів. Як завжди, інтуїція не підвела науковця й на пам'ятці Мшецькі Жехровіци (округ Нові Страшеці) ним було виявлено розбиту на чотири частини кам'яну скульптуру. Остання являла собою зображення голови людини зі схематично вирізаними волоссям, очима з віями, носом, вусами й ротом. Її висота становила 25 см. Це була перша знахідка кельтської скульптури на території середньої Чехії. На думку науковців, ця скульптура зображувала голову одного з кельтських героїв, а час її виготовлення датується II ст. до н. е. Ця знахідка виявилася унікальною для всієї території поширення кельтських археологічних пам'яток⁴². Сьогодні без фоторепродукції цієї знахідки не обходиться жодне з видань, у яких розглядаються ті чи інші проблеми розвитку суспільства давніх кельтів.

І знову ця знахідка кельтської кам'яної скульптурної пластики, яка виявилася найбільш східною на землях, де проживали давні кельти, спричинилася до “уточнень” у пануючій європейській, головним чином німецькій, історіографії. Вона спростовувала висновки про обмеженість і тимчасовість перебування кельтів на цих теренах і швидку їх асиміляцію з германцями. Отже, І.Борковський спростував ще одну (третю) “аксіому” нацистської історичної науки.

Закінчення війни й звільнення Європи від “фашистської чуми” принесло надії на краще майбутнє. Проте доля І.Борковського певний час була під питанням. Він не міг уникнути тавра “українського буржуазного націоналіста” з усіма подальшими наслідками. Але зважили на його

патріотизм під час видання книги зі слов'янської проблематики, знищеної нацистами, і позитивні рекомендації керівництва Чехословацької соціалістичної республіки про його розкопки Празького града. Проте довелося “забути” своє українське походження та зв'язки з усіма науковцями, які опинились у вимушеній еміграції.

Згідно з науковим відкриттям Івана Борковського, пам'ятки празької культури є окремою локальною групою, висхідною до пшеворської старовини Південно-Східної Польщі. Ця обставина приводить до принципово важливого висновку про самостійність розвитку даної групи пам'ятників незалежно від просування на захід слов'янського населення з міжріччя Дніпра й Верхньої Вісли, і навпаки.

Отже, вирішальний вплив на майбутнього науковця мав празький період його життя. Це навчання в гімназії при таборах біженців у Чехословаччині, УВУ (Український вільний університет) у Празі, Карловому університеті, громадська робота в товариствах “Єдність”, “Музеї вільної боротьби України”, на посаді ректора УВУ в Празі.

І. Борковському належить гідне місце в розвитку громадсько-політичного руху кінця XIX – першої половини XX століття. Про нього ми говоримо як про провідну наукову постать серед українських археологів, що працювали на славу чеського народу, чеської держави. Дослідницька діяльність І. Борковського набула європейського визнання й слави. Однак можемо констатувати, що науковий доробок Івана Борковського у дослідженні слов'янських старожитностей ще недостатньо вивчений професійними істориками в Україні.

1. Черняков І. Вікентій Хвойка (1850-1914) / Іван Черняков. – К. : Архетип, 2006.
2. Filip J. VYZNAMNE JUBILEUM DR IVANA BORKOVSKENO Dr Sc. Arche oloqické rozhledy roc. 19. – S. 4. AKADEMIA. PRAHA. 1967.– S. 615–616.
3. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р-631, оп. 2, спр. 29, арк. 356.
4. Сіреджук П. С. Джерела до вивчення історії виникнення міст Галицької землі в XV–XVIII ст. / Петро Сіреджук // Архіви України. – 1986. – № 1. – С. 65.
5. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. – Lwow, 1887. – Т. XII. – S. 134.
6. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. – К., 1971. – С. 195–196.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 3859, оп. 1, спр. 339, арк. 423.
8. ДАІФО. – Ф. Р-631, оп. 2, спр. 29, арк. 173.
9. Приватний архів Я. Левкуна. Аудіозапис розмови Зої Гаюк, громадянки США, племінниці І. Борковського. 23.09.2007 р. – С. 1.
10. ДАІФО. – Ф. 69 сч, оп. 1, од. зб. 976, арк. 107.
11. Там само. – Ф. 2 сч, оп. 3, од. зб. 203, – арк. 203.
12. Там само. – Ф. 21, оп. 3, од. зб. 70, арк. 132.
13. Дейчаківський І. Йосип Гурик – селянський посол / Ігор Дейчаківський. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – С. 52.
14. Романюк Т. Наукова діяльність Івана Борковського в Чехословаччині / Тарас Романюк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (МДАПВ). – Львів, 2008. – С. 448.
15. Падох Я. Археолог Іван Борковський. Дослідник Празького королівського замку / Я. Падох // Harvard Ukrain Studies – Cambridge. – Vol. III–IV. – S. 628.
16. Бирич Я. (Наріжний С.). Сторінка з чесько-українських взаємин (Український музей у Празі) / Я. Бирич (Наріжний С.). – Вінніпег, 1949. – С. 32–33.
17. Лозенко Л. Празький український архів : історія і сьогодення / Л. Лозенко // Архіви України. – К., 1994. – Ч. 1–6. – С. 18.
18. Лозенко Л. До історії Празького історичного архіву / Л. Лозенко. – К. : Генеза, 1995. – Ч. 1. – С. 144.
19. ЦДАВОВУ. – Ф. 3859, оп. 1, спр. 339, арк. 30.
20. Енциклопедія українознавства. – К. : Глобус, 1993. – Т. 1. – С. 161; Поулик И. Пражский тип в Чехословакии / И. Поулик // Фонды БЦАД. Архив И. П. Русановой. Отдельный оттиск. – М., 1957. – С. 27.
21. Баран В. Д. Походження слов'ян / В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 62.

22. Крушельницька Л. І. Праця українських археологів в еміграції (В. Щербаківський, Л. Чикаленко, І. Борковський) / Л. І. Крушельницька // Записки Наукового товариства імені Шевченка : праці археологічної комісії. – Львів, 1998. – Т. ССXXXV. – С. 640–642.
23. Петегирич В. Іван Борковський – видатний археолог з Прикарпаття : Постаті української археології / В. Петегирич // МДАПВ. – Львів, 1997. – Вип. 7. – С. 86–87.
24. Романюк Т. Навчання та дослідницька праця Ярослава Пастернака у період еміграції (1920–1928) / Тарас Романюк // МДАПВ. – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 318–328; його ж: Наукова діяльність Івана Борковського в Чехо-словащині / Тарас Романюк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (МДАПВ). – Львів, 2008. – С. 448–453.
25. Sklenar K. Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů / Karel Sklenar. – Praha, Libri, 2005. – S. 84.
26. Поулик И. Пражский тип в Чехословакии / И. Поулик // Фонды БЦАД : Архив И. П. Русановой. Отдельный оттиск. – М., 1957. – С. 2.
27. Поулик И. Древнейшие славяне в Чехословакии / И. Поулик // Фонды БЦАД : Архив И. П. Русановой. Отдельный оттиск. – М., 1957. – С. 6.
28. Borkovsky I. Neistarsi slovanska keramika ze strednich Cech / I. Borkovsky // Památky archeologicne. – 1936–1938. – R. 41. – S. 98.
29. Ibid.
30. Археология Украинской ССР. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 3. – С. 119.
31. Filip J. Enzyklopadisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas / J. Filip. – Praga, 1966. – Т. I. – S. 78.
32. Поулик И. Древнейшие славяне в Чехословакии / И. Поулик // Фонды БЦАД : Архив И. П. Русановой. Отдельный оттиск. – М., 1957. – С. 6.
33. Археология Украинской ССР. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 3. – С. 119.
34. Русанова И. П. Славянские древности VI–VII вв. (культура пражского типа) / И. П. Русанова. – М. : Наука, 1976. – С. 83.
35. Баран В. Д. Пражская культура Поднепровья (по материалам поселений у с. Рашков) / В. Д. Баран. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 59.
36. Русанова Т. П. Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут / Т. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – М. : Наука, 1984. – С. 34.
37. Русанова И. П. Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом / И. П. Русанова. – М. : Наука, 1973. – С. 49.
38. Баран В. Д. Пражская культура Поднепровья (по материалам поселений у с. Рашков) / В. Д. Баран. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 71.
39. Русанова И. П. Славянские древности VI–VII вв. (культура пражского типа) / И. П. Русанова. – М. : Наука, 1976. – С. 83.
40. Баран В. Д. Пражская культура Поднепровья (по материалам поселений у с. Рашков) / В. Д. Баран. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 62.
41. Русанова Т. П. Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут / Т. П. Русанова, Б. А. Тимошук. – М. : Наука, 1984. – С. 48.
42. Filip J. Keltska civilizace a její dedictvi / J. Filip. – Praha, 1959. – S. 118.

This article highlights life, social, political and scientific work of outstanding Czech scientist Ivan Borkovskuy. He was born in Ukraine (1897–1976). Ivan Borkovskuy discovered “Prague culture” and he was recognized worldwide as scientific authority in the branch of Slavic archeology.

Key words: *the Prague type, Prague culture, modern Czech medieval archaeology, Left Hradec.*

УДК 93:37.035.6

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Олег ЄГРЕШІЙ

КОСТЯНТИН ПЕТЕР: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

У науковій статті змальовується історичний портрет Костянтина Петера. Розкривається його військова, громадська й просвітницька діяльність.

Ключові слова: Костянтин Петер, національний рух, Галичина, УПА.

У сучасних умовах стрімкої нівеляції традицій, помітної дегуманізації, десакралізації суспільства історичні знання набувають не лише пізнавального, а й світоглядного значення. Масова культура, що наповнює повсякдення людини початку ХХІ ст., призводить до своєрідного уподібнення людей, формує такого собі нового героя нового часу, що заради гедоністичного способу життя, легкого заробітку нерідко відмовляється від давніх архетипів, цінностей, що формувалися століттями. До речі, нівеляцію традицій у сучасних умовах констатували автори історико-культурологічних видань: “Прикарпаття – спадщина віків. Пам’ятки природи, історії, культури, етнографії”¹, “Західно-українська народна республіка 1918–1923: Ілюстрована історія”², “Покуття: історико-етнографічний нарис”³. Авторський колектив вищезазначених праць намагався якраз привернути увагу суспільства до тисячолітніх культурних надбань наших країн.

Уважаємо, що частково деструктивну роль у цих тенденціях відіграють засоби масової інформації, що виступають у ролі своєрідного вихователя, “дороговказу” молодих людей. У вирі нинішнього надінтенсивного життя іноді складається враження, що людина просто не має часу на те, аби “поглянути назад”, прочитати книгу про історичне минуле своєї батьківщини, про спосіб життя своїх предків, їх усталені традиції, цінності тощо. Словом, відома теза “Історія – учителька життя” в сучасних умовах, на наш погляд, утратила певний сенс, особливо це помітно в середовищі молодих людей. Уважаємо, що це представляє серйозну небезпеку втрати своєї ідентичності, а відтак, безумовно, посилює світоглядне значення історичної науки. У цих умовах, на нашу думку, помітно зростає інтерес до дидактичної історії – історії, яка передусім учить.

Крім того, вважаємо, що наукові та науково-публіцистичні розробки біографічного характеру проводяться в руслі останніх тенденцій історичної науки. Адже не секрет, що останніми роками в середовищі науковців гуманітарного спрямування помітно зріс інтерес до вивчення історичної людини, досліджень життя суспільства у всіх його проявах, антропологізації історії тощо⁴. Разом із тим останнім часом на сторінках вітчизняних наукових видань з’являється інформація про вивчення долі не лише видатних осіб, а й пересічних людей. Причому видається, що така постановка проблеми не звужує, не спрощує дослідження, а, навпаки, часто розширює й урізноманітнює його. Наприклад українська дослідниця Ольга Коляструк, яка є автором низки статей, зокрема методологічного характеру, про історію повсякденності, зауважує, що історикам варто скеровувати свої дослідження на способи життя й екстремального виживання людей в умовах війн, революцій, терору, голоду тощо⁵.

Антропоцентричний підхід, на якому базуватиметься запропонована стаття, дозволить, на наш погляд, повніше відтворити історичне минуле, зокрема національно-визвольну боротьбу українського народу, державотворчі процеси, зародження й формування національної ідеї, адже за кожним прізвищем, датою, процесом чи явищем насправді “ховається” неповторна людина, що жила в конкретно-історичну епоху. Застосовуючи принципи холізму й есенціалізму, маємо можливість через одиничне краще пізнавати загальне й навпаки. Тож спробуємо змалювати портрет Костянтина Петера через детальніше розуміння історичних умов формування його особистості.

Зазначимо, що Велика французька революція (1789–1799 рр.) не лише відкрила новий етап у розвитку західної цивілізації, а й зумовила перехід усього людства на новий щабель суспільного розвитку, започаткувала як докорінну трансформацію всієї системи свідомості

європейських народів, так і зміну принципів самоідентифікації особи. Якщо до цього людина відчувала себе передусім представником певної конфесії, соціального стану та підданим певної держави, то тепер, коли свідомість почала “секуляризовуватись”, станові бар’єри долатись, верховним сувереном влади було проголошено сам народ, а отже, принципового значення почала набувати національна ідея. На українських землях, як і в усій Європі загалом, зростання національної свідомості спричинювало національно-демократичні рухи, вело до утворення національних партій, культурно-просвітницьких, громадських установ та організацій, що на перше місце ставили національні питання⁶.

Злам XIX і XX ст. видавався революційним ще й з інших міркувань. Швидкими темпами розгорталась емансипація суспільного життя, посилювалась індустріалізація, руйнувався традиційний сільський устрій життя, зменшувався вплив Церкви на суспільство. Маса людей відчужуються від звичного природного середовища, переїжджають до міст, що призводить до урбанізації культури. І, що найприкметніше, поступово формується масова свідомість, адже покращується комунікативний зв’язок (появляються потяги, телеграф, згодом телефон), на масовий рівень уводяться часописи, розширюється доступ до освітніх закладів, що сприяє підвищенню загального освітнього рівня населення⁷. Таким чином, історична людина, у нашому випадку Костянтин Петер, потрапивши у вир нових тенденцій часу, просто-напросто не могла не зазнати його впливу та модерних віянь.

Костянтин Петер народився 1893 р. у селі Пилипи Борівські теперішнього Тульчинського району Вінницької області. Батько К.Петера, Кирило Петер, лікар-ветеринар за фахом, мав німецьке походження, мати, Дарія Плакида, походила зі старовинного козацького роду, що проживав на Черкащині, у Звенигородці. Від батька юнак успадкував самодисципліну, німецьку пунктуальність, від матері – працьовитість і, що головне, український козацький дух. На формування національної свідомості Костянтина Петера, як і значної частини молодих людей його віку, великий вплив мав “Кобзар” Тараса Шевченка⁸. В умовах антиукраїнської політики уряду Російської імперії твори представників українського національного відродження формували в Костянтині український дух, закладали основи громадського та суспільно-політичного діяча. Після закінчення сільської школи (щоправда, не вдалося достеменно дізнатись, у якому саме населеному пункті. – *О.Є.*) К.Петер два роки навчався у Вінницькій духовній православній семінарії, а згодом у Київській учительській семінарії, після закінчення якої учителював у селі Дзигівка на Житомирщині.

До речі, середовище Російської імперії, зокрема умови розвитку національного руху Наддніпрянщини початкового періоду діяльності К.Петера були менш сприятливі, аніж у Галичині, яка залишалася складовою частиною Австро-Угорщини. У Галичині, зокрема, функціонували українські школи, культурно-освітні організації, видавалась українська література й преса, розгортали діяльність масові молодіжні спортивні організації “Сокіл”, “Січ”, “Пласт” та ін.⁹. Водночас на Наддніпрянщині національний рух не мав таких можливостей розвитку, адже в силі залишалися положення Валуєвського циркуляра (1863 р.) та Емського указу (1876 р.), що унеможливлювали легальну діяльність національних організацій. Революція 1905–1907 рр. у Росії в результаті так і не змогла докорінно змінити ситуації, а отже, задати нового тону розвитку національного руху.

Військові та психологічні випробовування Першої світової війни, зникнення з історичної арени імперій, які, на наш погляд, значною мірою сприяли збереженню традицій, поява й активізація діяльності нових політичних сил правого та лівого спрямувань – комуністів, націоналістів, анархістів, стрімке зубожіння населення колишніх імперій, подальша секуляризація свідомості багатьох людей, а отже, і переоцінка ними цінностей, безумовно, будували кардинально іншу цивілізацію. Узагальнимо, що перша третина XX ст. стала справжнім викликом для історичної людини, якій стало надзвичайно важко “розбиратися” не лише в собі, а й у своїй історичній епосі.

Імовірно, що саме під час навчання в Київській учительській семінарії Костянтин Петер познайомився із Симоном Петлюрою і це значною мірою позначилося на всій його майбутній діяльності¹⁰. Під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) К.Петер у чині поручника служив у царській армії, однак після проголошення Третім Універсалом Української Народної Рес-

публіки 1917 р., перейшов на службу до українських збройних сил. Більше того, володіємо інформацією, що певний час К.Петер працював при штабі Симона Петлюри, а згодом у чині сотника воював у діючій армії УНР¹¹. 1919 р. в одному з боїв під селищем Вапняркою, що на Вінниччині, К.Петера було важко поранено. Перебуваючи в шпиталі, Костянтин Петер познайомився з поручником Січових стрільців Миколою Луцьким, уродженцем села Лядське Шляхетське (тепер Липівка) Тисменицького району Івано-Франківської області. Це знайомство також безпосередньо позначилося на долі самого К.Петера, про що піде мова нижче.

Тим часом, в умовах складної військово-політичної ситуації, несприятливої міжнародної обстановки, Директорія УНР пішла на вимушений крок – розпочала переговори з Польщею. 24 квітня 1920 р. між урядами УНР і Польщі було укладено Варшавський договір, що передбачав спільну боротьбу проти більшовиків. Невдовзі Костянтина Петера було інтерновано польськими спецслужбами й відправлено до концентраційного табору в Тернопіль, де перебували здебільшого вихідці із Наддніпрянщини. Щоправда, кільком інтернованим удалося втекти з табору, і завдяки сприянню митрополита Андрея Шептицького, до якого українські вояки-втікачі звернулись за допомогою, частина українських вояків, серед яких опинився й Костянтин Петер, вийшла на волю¹². Не маючи засобів для існування, Костянтин Петер два місяці перебував у греко-католицькому монастирі у Львові. Фактично, це було перше знайомство К.Петера з невідомим йому галицьким краєм, з ментальністю галичан.

Володіємо також інформацію, що згаданий нами вище Микола Луцький познайомив Костянтина Петера із сином письменника Василя Стефаника – інженером за фахом Семеном, який допоміг йому влаштуватись на роботу на нафтові промисли в село Битків. 1926 року Костянтин Петер одружився із сестрою дружини М.Луцького, Михайлиною Голинською, й оселився на хуторі Копачівка, що поблизу с. Грабовець (нині Богородчанського району). Забігаючи вперед, зазначимо, що 1927 р. у подружжя народилася дочка Ліда, а 1930 р. – син Зиновій-Богдан, названий на честь Богдана Хмельницького¹³.

Тим часом територія Галичини опинилася в складі польської держави. Польські правлячі кола, ігноруючи міжнародні домовленості, відмовляли українському населенню в праві на вільний національний розвиток. Так, у січні 1920 р. польський уряд розігнав Галицький сейм і крайовий виділ, а їх майно передав польській державі. У містах і селах усувалися громадські ради, війти та бурмістри, а їх повноваження переходили до урядових комісарів. У березні 1920 р. було заборонено вживання етнонімів “Галичина”, “Україна”, замість них запроваджувалися назви “Малопольща Вихідна”, “русін”, “руські” тощо¹⁴.

Звісно, що у відповідь на посилення репресій активізувався національно-визвольний рух. Програма наймасовішої партії Галичини – Українського національно-демократичного об’єднання, до якого входила інтелектуальна еліта краю, включала легальні методи боротьби, визначалася гаслом незалежності України. Другою за впливом була Українська соціалістично-радикальна партія, яка прагнула поєднати принципи демократичного соціалізму з національним відродженням України. Ця партія відображала інтереси переважно селян, сільської інтелігенції й сільськогосподарських робітників. Разом із тим у міжвоєнні роки значно активізувалася діяльність українського націоналістичного підпілля. Так, 1929 р. на базі Української військової організації (УВО), створеної у 1920 р, виникла Організація українських націоналістів. Організатором і керівником ОУН протягом 1929–1938 рр. був Є.Коновалець. Методи боротьби цієї організації – переважно пропагандистські, агітаційні і, що показово, диверсійні й терористичні. Утворення ОУН з її безкомпромісними крайніми методами боротьби значною мірою стало результатом втрати українцями віри в можливість досягнення державної незалежності мирним шляхом, віри в підтримку західних країн. ОУН спиралася переважно на молодь, схильну до рішучих дій, здатну до самопожертви в ім’я національного визволення. Додамо також, що в Галичині в міжвоєнний період активно діяла широка мережа громадських, культурно-просвітницьких, кооперативних установ та організацій, великим авторитетом користувалася Греко-католицька церква, глава якої митрополит Андрей Шептицький користувався великим авторитетом серед західних українців, усіляко сприяв процесам національного відродження.

Тож Костянтин Петер потрапив у нову для себе атмосферу. Будучи молодістю, сповненою життєвих сил та енергії людиною і, що важливо, плекаючи неспідробні почуття любові до

української культури, нації, історичних традицій, він потрапив, на наш погляд, якраз у сприятливе, так би мовити “чуже/своє” середовище, середовище Галичини, де намагався вповні реалізувати свої амбіції громадського й суспільно-політичного діяча. Невдовзі він улаштувався вчителю місцевої школи, розгорнув серед населення культурно-просвітницьку роботу. Зокрема, організував в селі читальню “Просвіти”, драмгурток, хор. Біля власної хати на хуторі Копачівка посадив великий сад¹⁵.

Костянтин Петер, підтримуючи контакт із колишніми офіцерами армії УНР, також включається в національно-визвольну боротьбу, стає членом УВО, про що одразу стало відомо польській владі. Йому погрожують примусовим виселенням до радянської України, а невдовзі взагалі звільняють з роботи в школі. Згодом К.Петер, щоб прогледувати сім'ю, був вимушений поїхати на роботу до копалень польського міста Шленськ (за іншою інформацією – до міста Познань), а згодом – узагалі переходить на нелегальне становище¹⁶.

Тим часом, нападом нацистських військ на Польщу 1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна. Згідно з пактом Молотова–Ріббентропа й таємним протоколом до нього, радянські війська 17 вересня 1939 р. перейшли польський кордон і вступили на територію Західної України й Західної Білорусії. Офіційно радянське керівництво пояснило цей крок необхідністю запобігти нацистській окупації західноукраїнських і західнобілоруських земель. Одразу ж після воз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною розпочалася їх активна радянізація – здійснення перетворень відповідно до радянського зразка. Попри окремі позитивні реформи (українізація системи народної освіти, заходи з ліквідації неписьменності, створення системи соціального забезпечення, запровадження безкоштовного медичного обслуговування), було розгромлено українські партії, громадські організації, наукові товариства, зазнали репресій національні, релігійні діячі, окремі підприємці. Упродовж 1939–1940 рр. чисельність репресованих склала понад 10% населення Західної України. В умовах радянізації західноукраїнських земель 1939–1941 рр. К.Петер, вірогідно, перебував на нелегальному становищі, оскільки радянській владі стало відомо про його службу в армії Української Народної Республіки.

Змінилася ситуація з початком радянсько-німецької війни 1941 р. і нацистською окупацією. На перших порах (вірогідно, у зв'язку з його німецьким походженням) Костянтин Петера було призначено на дрібні чиновницькі посади спочатку в Богородчанах, а згодом – у Тисмениці. Однак К.Петер і надалі тісно співпрацював з осередками ОУН. Так, він сприяв українським націоналістам у постачанні боєприпасів, зброї, амуніції, ліків тощо¹⁷. Очевидно, саме за співпрацю з українським націоналістичним підпіллям у 1942 р. (за іншими даними – у 1943 р.) К.Петер був заарештований місцевим відділенням гестапо, перебував деякий час у станіславівській, а згодом – львівській в'язниці. Щоправда, існує й інша версія, згідно з якою К.Петера арештували через його співпрацю з ковпаківцями¹⁸. Зрештою, від суворого покарання Костянтин Петера врятували друзі, які зібрали кошти й найняли впливового адвоката фольксдойча (єтнічного німця, що проживав за межами Німеччини. – *О.Є.*) на прізвище Бемко, який уміло повів справу, переконавши суд, що К.Петер, воюючи в умовах Першої світової війни проти більшовиків, не міг співпрацювати з ними. Цікаво, що на суді знадобилася довідка, яку зберіг К.Петер, про те, що він 1920 року під Вапняркою був поранений у бою саме з більшовиками. Допомогли також свідчення начальника польової жандармерії, австрійця за походженням, який зазначив на суді, що, насправді, зброю К.Петер здав йому. Урешті, суд його таки виправдав. Хоча німецькі власті поставили перед К.Петером умову: служіння в дивізії СС “Галичина”.

Однак невдовзі Костянтин Петер приєднується до повстанських загонів, що в жовтні 1942 р. згуртувалися під назвою Українська повстанська армія. Основними об'єктами партизанських дій з боку УПА були не лише нацисти, а й радянські партизанські загопи, згодом підрозділи Червоної армії, а також формування польської Армії Крайової. УПА розраховувала лише на власні сили й підтримку місцевого населення. Мережа оунівського підпілля охопила не тільки західні, а й центральні, східні, південні райони України, хоча, звісно найдієвішими були загопи УПА на заході України. Так, лише в жовтні–листопаді 1943 р. УПА провела 47 боїв проти нацистів і 54 бої проти радянських партизан. Костянтин Петер вступає до Станіславівського тактичного відтинку (ТВ) “Чорний ліс”, яким командував відомий повстанець Василь Андрусак – “Різун”. Невдовзі К.Петер, який узяв собі псевдо “Сокіл”, був призначений командиром

військової розвідки Коломийської, Станіславівської округ, а згодом і всієї військової округи “Говерля”. Костянтину Петеру було доручено створити розвідувальну сітку в селах і містах військової округи.

Узагалі першоджерел, які змогли б достовірніше підтвердити чи, навпаки, спростувати той чи інший факт із життєдіяльності К.Петера періоду Другої світової війни й післявоєнної доби, обмаль. По суті, це окремі публіцистичні статті й деякі свідчення родичів Костянтина Петера, які через молодий вік не були очевидцями подій і не могли надати цілком достовірні дані. Утім, уважаємо, що “не порожні обличчя людей зі старих фотографій” часом здатні дуже промовисто засвідчити про епоху, передати її ментальність, посвяту людей, котрі своє життя віддали служінню високим національним ідеалам. Гортаючи окремі альбоми з родинними фотографіями, вдивляючись в обличчя наших предків на сторінках вищеназваних книг (наприклад, “Прикарпаття – спадщина віків. Пам’ятки природи, історії, культури, етнографії”) – вояків Карпатської Січі, учасників Свята зброї в галицьких містах 31 серпня 1941 р., Свята обжинків 1942 р., Дня полеглих 1943 р., тих же вояків УПА 1940-х початку 1950-х рр. тощо, зайвий раз пересвідчуєшся, що історична людина тих епох мала, окрім, зрозуміло, матеріальних цінностей, виражені духовні, до яких по праву належить і служіння національній ідеї. Це, на наш погляд, робило людей попередніх епох у чомусь по-особливому щасливими. Костянтин Петер, на наше переконання, не становив винятку з правил.

Восени 1943 р. у с. Старий Угринів, нині Калуського району, проводом ОУН було організовано вишкіл розвідників Служби Безпеки УПА, на який прибули підпільники з Львівщини, Волині, Житомирщини, а одним із викладачів вишколу був саме Костянтин Петер. Організаційна робота військової розвідки під його керівництвом тривала до кінця 1944 р. Були організовані відділи розвідників при сотнях УПА, а також розвідувальна сітка на території Карпатського краю¹⁹.

Між тим, у ході Сталінградської битви (листопад 1942 – лютий 1943 рр.) розпочалося визволення території України. У серпні 1943 р. було визволено м. Харків, а в листопаді того ж року – м. Київ. У жовтні 1944 р. радянське командування, здійснивши серію наступальних операцій, остаточно визволило територію України. Щоправда, під час звільнення української території від нацистів Червона армія не втручалася в бойові дії УПА, вживала заходів для збереження й зміцнення своїх сил. Активна боротьба радянських спецслужб проти українського націоналістичного підпілля розгорнулася лише з 1945 р.

Українська повстанська армія користувалася широкою підтримкою місцевого населення, проти якого апарат Надзвичайного комітету внутрішніх справ (НКВС) розгорнув масові каральні акції. Так, лише за період 1946–1948 рр. за “зв’язок з УПА” було вислано на Далекий Схід, до Казахстану, понад 500 тис. західних українців, переважно селян. Репресій зазнала й родина К.Петера. Наприкінці 1947 р. його дружину Михайлину, доньку Ліду й зятя Василя вивезли в Казахстан²⁰. Щоправда, 17-літньому сину К.Петера Зиновію-Богдану вдалося втекти й невдовзі він приєднався до батька, узявши собі псевдо “Тиміш” на честь сина Богдана Хмельницького. Однак тільки два роки тривала спільна боротьба батька й сина. У грудні 1949 р., у селі Максимець (нині Надвірнянського району) відділи НКВД напали на повстанську криївку, у якій перебували три бійці, у тому числі й Зиновій-Богдан Петер. Ніхто з трьох повстанців не залишився тоді живим²¹.

Діяльність УПА пішла на спад лише після загибелі 1950 р. її головнокомандувача Романа Шухевича, хоча окремі загони повстанців продовжували діяти до середини 1950-х рр. Загинули, зокрема, відомі вояки УПА: Ярослав Мельник (“Роберт”), Василь Андрусак (“Різун”), Микола Твердохліб (“Грім”) та ін. Завдяки підтримці жителів села Грабовець: Гандзюку, Глинському, Михайлові Ковтуну – Костянтину Петеру певний час удавалося втікати від переслідувань радянських спецслужб. Крім того, Михайло Ковтун за переховування К.Петера був невдовзі засуджений радянськими органами влади до 25 років позбавлення волі. Дуже ризикувала також місцева жителька Марія Кваснюк, яка взимку 1952 р. надала К.Петеру притулок у своєму помешканні²².

Зберігся лист Костянтина Петера до родини в Казахстан, написаний ним у листопаді 1952 р. і названий “Дорогі і ніколи незабутні”. Отож ми змогли пересвідчитись не лише у виразній національній самопошанні К.Петера, а й у глибокій вірі повстанця в Господа Бога, що

“читається” не лише буквально, а й “між рядками” листа. У листі, зокрема, К.Петер зазначав: “Посилаю цього коротенького листа до Вас – хочу бодай парою слів обмінятися з Вами. Життя котиться тернистою дорогою. Хто відгадав майбутність нашу? Хіба той знає, хто дав початок усій Вселенній. Його свята воля керує всім світом. Жити без Вас тяжко. Душа, серце розривається з болу і туги за Вами. Нема нічого страшнішого і тяжчого, як бути самотнім у цьому жорстокому світі. Я самотній, чужий та бездоленний і нікому не потрібний. Мучюсь, караюсь, але не каюсь. Одного тільки бажаю: діждати того щасливого дня, коли знову побачу Вас на руїнах рідного гнізда. Але чи доживу і діждуся побачити Вас? Це знає тільки той, що дав себе розп’яти за гріхи людей. Прошу Вас: не забувайте по мене тепер і не забувайте колись... Віддаю себе і Вас в опіку Божої Матері”²³. Це був один з останніх листів Костянтина Петера до родини.

У 1953 р. на Великодню П’ятницю, що символічно, біля присілка с. Грабовець – хуторі Копачівка Костянтина Петера оточили кілька сотень чекістів, які, як уважає нині його родина, діяли за чийсь доносом. Урешті, у нерівному бою, розуміючи безвихідь становища, Костянтин Петер застрелив себе. Його тіло радянські спецслужби невдовзі відвезли в Борогодчани, де таємно поховали. Тож невідомими є нині захоронення ані Костянтина Петера, ані його сина Зиновія-Богдана. До речі, дружина К.Петера померла 1962 року в Караганді. Тільки 1966 р. повернулися на батьківщину його дочка Лідія із чоловіком Василем та дітьми²⁴.

Однак, що найважливіше, пам’ять про вояка УПА нині зберігають і нащадки, і жителі села Грабовець. Так, на місці загибелі К.Петера (“Сокола”) та колишньої його оселі нині встановлено й освячено хрести. 29 вересня 2001 р. у с. Грабовець відкрито сільський музей Костянтина Петера. Того ж дня за ініціативи обласної управи Всеукраїнської Ліги Українських Жінок (ВЛУЖ), за сприяння агрофірми “Стецівська” Снятинського району, яка виділила 270 яблунь, та Прикарпатського військово-спортивного ліцею з м. Богородчани закладено сад. Навесні 2003 р. Голова обласної Управи ВЛУЖ п. С.Костюк та її заступниця п. М.Ільків звернулися до голови Івано-Франківської ОДА п. М.Вишиванюка з пропозицією в “Саду пам’яті” майора УПА Костянтина Петера встановити пам’ятний знак і збудувати каплицю, а також меморіальний комплекс включити в туристичне кільце Прикарпаття. Каплицю було збудовано влітку 2003 р., невдовзі упорядковано сад і під’їзну дорогу, а лауреат Шевченківської премії скульптор В.Вільшук виготовив із граніту пам’ятний знак. Символічно, що освячення каплиці й пам’ятного знака на честь Костянтина Петера в “Саду пам’яті” відбулося 14 жовтня 2003 р. на свято Покрови Пречистої Діви Марії.

Уважаємо, що біографія Костянтина Петера переконливо доводить, що часові виклики не змогли викоринити в ньому принаймні одного з кількох найістотніших цивілізаційних архетипів, що був закладений предками – архетипу жертви. Цей архетип, як і низка інших (табу, бінарних: своє/чуже, так/ні, культурне/сире, верх/низ та ін.) слушно сприймаються традиціоналістами, істориками церкви як визначальні. Причому якраз архетип жертви вважається одним із найбільш знакових: пригадаймо жертву Авраама в Старому Завіті чи жертву Христа в Новому. Потреба жертви, самопожертви (монаха, що віддає всеціло себе молитві, захищаючи близьких людей від “злих сил”, жертва вояка, котрий віддає своє життя в ім’я захисту свого від чужого (наприклад, своєї Батьківщини від ворогів), жертва книжника-інтелектуала, який через самовдосконалення, просвітницьку діяльність відкриває загалу істину про будову “Світу Божого”, жертву жінки, котра, народжуючи дітей, відкриває дар нового життя) в умовах наслідку первородного гріха впродовж тисячоліть сприймалось як щось не лише важливе, а й само собою зрозуміле. Збереження світового порядку безпосередньо залежить від дотримання суспільством цих архетипів, серед яких архетип жертви посідає чільне місце. Уважаємо, що саме жертва вояка є дуже характерною для біографії Костянтина Петера, свого роду, проходить червоною лінією через усе його життя. Костянтин Петер, виходець зі Східної України, потрапивши в Галичину, на Прикарпаття, у с. Грабовець – малу батьківщину своєї дружини, увібрив атмосферу незнайомого йому краю, зумів, на наш погляд, вповні себе реалізувати не лише як чоловік, батько, а й, що важливо, українець, людина, котра цілковито посвятила себе благодній ідеї – ідеї боротьби за незалежність своєї батьківщини.

¹. Прикарпаття – спадщина віків : Пам’ятки природи, історії, культури, етнографії / авт. ідеї та голов. ред. М. Кугутяк. – Львів : Манускрипт-Львів, 2006. – 567 с.

2. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 : Ілюстрована історія / авт. ідеї, голов. ред. і кер. авт. кол-ву Микола Кугутяк. – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт–Львів, 2008. – 524 с.
3. Покуття: історико-етнографічний нарис / авт. ідеї та кер. авт. кол-ву Василь Марчук. – Львів : Манускрипт–Львів, 2010. – 455 с.
4. Алексієвеч М. Українська історична біографістика: нове бачення / М. Алексієвеч // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. проф. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2005. – № 2. – С. 4–6.
5. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. Коляструк // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 174–184.
6. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : [навч. посіб. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студ. іст. фак. вузів, вчителів] / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 2000. – С. 10–15 ; Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – С. 119–124.
7. Дейвіс Н. Європа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи. – С. 925–927, 984–988.
8. Возняк М. Майор К. Петер воював із комуністами до 1953 року / М. Возняк // Галичина. – 2003. – 3 черв. ; Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 51–54.
9. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 87.
10. Томащук М. Запалала вогнем. Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї / М. Томащук. – Коломия, 2000. – С. 118–119; Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 51.
11. Томащук М. Запалала вогнем. Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї / М. Томащук. – Коломия, 2000. – С. 119; Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 51.
12. Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 51.
13. Томащук М. Запалала вогнем. Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї / М. Томащук. – Коломия, 2000. – С. 120.
14. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 155.
15. Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 51–52.
16. Томащук М. Запалала вогнем. Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї / М. Томащук. – Коломия, 2000. – С. 120; Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 52.
17. Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 52.
18. Томащук М. Запалала вогнем. Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї / М. Томащук. – Коломия, 2000. – С. 121; Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 52.
19. Томащук М. Запалала вогнем. Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї / М. Томащук. – Коломия, 2000. – С. 122; Коритко Р. Сотенний УПА / Роман Коритко // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 7–9. – С. 52; Український національний визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті : документи і матеріали. Т. 2, кн. 3 (1947–1957) / відпов. за вип. проф. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : ЛІК, 2011. – С. 577; Морозюк В. Пом'яник – 7 / В. Морозюк. – Івано-Франківськ : Вид. Третяк, 2008. – С. 27.
20. Нехай йому шумлять скорботою смереки... // Новий час. – 1992. – 28 листопада – 4 грудня. – С. 6.
21. Там само. – С. 6.
22. Томащук М. Запалала вогнем. Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї / М. Томащук. – Коломия, 2000. – С. 123.
23. Там само. – С. 124.
24. Там само. – С. 127; Свідчення Кардаш Надії Василівни, 1956 р. н. Народилася в м. Караганда. Закінчила Івано-Франківський педагогічний інститут імені Василя Стефаника (1985 р.). Працювала вихователем у дитячому садку № 9 м. Івано-Франківськ, нині – пенсіонерка. Проживає за адресою: м. Івано-Франківськ, вул. Івана Павла II, 27/33.

In the scientific article describes the historical portrait of Costantin Peter. His military, social and educational activities are represented there.

Key words: *Costantin Peter, national movement, Galicia, UPA.*

УДК 94 (477.8) 1923–1939

ББК 63.3 (4 Укр) 623

Ігор СОЛЯР

ПРОБЛЕМА АВТОНОМІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ УНТП-УНДО (1923–1939)

У статті проаналізовано причини та наслідки висунення гасла автономії Західної України у складі Другої Речі Посполитої українськими націонал-демократами на з'їздах УНТП (1923) і УНДО (1932), реакцію українського та польського політикуму щодо спроб зміни тактики УНТП-УНДО.

Ключові слова: автономія, Українська народно-трудова партія, Українське національно-демократичне об'єднання, нормалізація, українсько-польські відносини.

Проблема автономії Західної України неодноразово розглядалась українськими й польськими політичними силами як варіант розв'язання українського питання в Польщі. У вітчизняній та польській історіографії основну увагу звертали на питання автономії в діяльності Польської партії соціалістичної (ППС), українських конформістських політичних партій. Значно менше дослідники звертали увагу на автономістські гасла, що звучали в національно-державницькому таборі Західної України.

У сучасній правовій і політологічній науці термін *автономія* означає право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або ж Конституцією.

У національно-державницькому таборі Західної України політичні партії розглядали питання автономії по-різному. Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП) та Українська соціал-демократична партія (УСДП) негативно ставилися до гасла автономії упродовж 1923–1939 рр. Українська народно-трудова партія (УНТП) й Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) розглядали проблему автономії як тактичний засіб, етап до досягнення незалежності – найвищої мети українців у цей період.

Метою статті є аналіз проблеми автономії Західної України в діяльності УНТП-УНДО. У вітчизняній історіографії окреслена проблема епізодично розглядалася в дослідженнях М.Кугутяка¹, М.Швагуляка², О.Красівського³, О.Зайцева⁴ та ін.; у польській – у працях В.Кулеші⁵, А.Хойновського⁶, Р.Томчика⁷, М.Пап'єжинської-Турек⁸, Р.Торжецького⁹ та ін. Джерельну основу розвідки становлять документи Архіву актів нових (ААН) (м. Варшава, Польща), Центрального державного історичного архіву України у м. Львів (ЦДАУЛ), спогади тогочасних політичних діячів, матеріали української та польської преси.

Проблема автономії Західної України розглядалася УНТП як тактичний засіб. Причини її висунення діячами партії називалися різні: 1) необхідність установавання єдиного національного загальноукраїнського фронту на захід від ризької лінії; 2) вироблення спільної політичної платформи для всіх українських земель, які перебувають під польською владою; 3) висунення окремими польськими політичними колами гасла автономії Східної Галичини; 4) спроба нормалізації польсько-українських відносин.

На з'їзді УНТП, який відбувся в травні 1923 р., майбутній голова УНТП Володимир Охримович висловився за зміну “нашої дотеперішньої тактики”, ознаками якої вважав: 1) безмежний оптимізм; 2) “рахунок на чужу поміч і беззастережну віру в цю поміч”; 3) пасивність. У доповіді “Сучасне політичне положення й наша тактика” факт присутності в межах Польської держави Волині, Холмщини, Підляшшя й Полісся, Східної Галичини, на його думку, потрібно було б “використати найповніше” й тому “мусимо домагатися повної територіальної одноцільної автономії для всіх тих українських земель під Польщею”. Подальше досягнення цієї тактики викликало критику опонентів. “Я знаю, що ми цього швидко не досягнемо, може взагалі не досягнемо, – зауважував голова партії, але це гасло буде гаслом найдалшого стану до пов-

ного з'єднання з цілістю українських земель у власній державі і одночасно все ж таки ближшою, можливою для досягнення цілю”.

Зміст автономії Володимир Охримович розумів так: “З цього випливає потреба для нас, перебуваючих під теперішню хвилю під польською владою тих домагань, які будуть охоплювати цілість українських земель. Ці домагання мусять звестись до об'єднання всіх українських земель в одно правно-державне тіло, на чолі якого стояв би сойм з законодавчими функціями: з компетенцій центральної варшавської влади повинні бути вилучені всі ті справи, які торкалися української нації й території, яку замешкають українці й передані до остаточного розв'язання соймови західних українських земель. Не являються потрібними перераховувати докладно ті справи, які мусили би бути передані до розв'язання сейму західних українських земель; важно й необхідно зазначити лише одно, що ця компетенція мусить бути якнайширша, що завданням нашим було би обмежити компетенцію центральної варшавської влади до найменшої кількості справ”.

У підсумковій резолюції з'їзду відзначалося: “В теперішніх політичних умовах Народний з'їзд стоїть за об'єднання всіх українських земель, що найшлися під владою Польщі, себто Східної Галичини, Лемківщини, Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя в одноцілну правно-політичну одиницю в повноті політичних прав української нації на своїй землі; натомість Народний З'їзд рішучо протестує проти т. зв. воевідської автономії”. Позицію УНТП підтримали Народний З'їзд Холмщини, а також голова Української Парламентської Репрезентації (УПР) Самійло Підгірський у виступі 2 червня 1923 р.

Реакція політичних сил краю, зокрема Закордонної групи УНТП, була агресивно-критичною: НК УНТП звинувачено в “народній зраді”, відреченні від найвищого національного ідеалу”, оскільки “той хто ставить менше домагання, той зрікається більшого, бо хто змагає до ближчої цілі, той резигнує з дальшої мети”. У відповідь Володимир Охримович у статті “За автономію” заявив: “Одначе рівночасно з національно-територіальною автономією ми ухвалили й опублікували резолюції й енуціяції, які виключають таку інтерпретацію, бо ми заявили ясно й недвозначно, що ближчу ціль уважаємо дорогою до досягнення остаточної мети, до якої змагаємо і якої ніколи не зречемося. Думаю, що для людей доброї волі се повинно вповні вистарчити для опрокинення такого закиду”.

Щодо тверджень-закидів “змагання до ближчої цілі є резигнацією з дальшої мети”, “висування меншого домагання є відреченням від більшого”, голова УНТП відповів: “В таким разі ми мусили би консенквентно згодитися на се, що взагалі всякого домагання в напрямі поширення й забезпечення національних і політичних прав є спроневеренням найвищому національному ідеалови, бо ті домагання також не досягають найвищого національного ідеалу, а навпаки – вони ще більше віддалені від остаточної мети, ніж повна національно-територіальна автономія <...>”.

Володимир Охримович відкинув закиди у визнанні польської державності: “Одначе коли ся правда, в таким разі мусимо признати, що яке-небудь домагання, звернене до польської влади чи до польського сейму є признанням польської державности. Очевидно, можна бути прихильником такої політики, щоби взагалі від Польщі нічого не домагатися, лише держатися цілковитої й безоглядної негації, абсистенції й пасивности. Та моє сумління мені каже, що така політика була би дуже шкідлива для нашого народу”.

Звинувачення в “угодовстві”, “хрунівстві”, у спільності дій з Твердохлібом, Ільківим та їх товаришами також були спростовані головою НК УНТП: “... Національно-територіальна автономія – се не угодове, але бойове гасло, боевий постулят, бо лише боротьбою можемо його здобути <...>. Одначе ми знаємо добре, серед яких обставин, в якій формі та в якій цілі пп. Твердохліб, Ільків і тов.[ариші] сей постулят виступали і знаємо також добре, що вони висували ще й інші постуляти, як напр. домагання українського університету, українських шкіл, відбудови українських осель, забезпечення прав української мови і т. п. Чи ж ми маємо зрікатися всіх домагань лише тому, що ті самі домагання – хоч для іншої цілі – проголошували пп. Твердохліб, Ільків і товариші?”

Голова УНТП відкинув звинувачення в опортунізмі гасла національно-територіальної автономії (“воно йде в напрямі найменшого опору...”): “Але рівночасно ті саме люде (опоненти.

– І.С.) констатують, що се піднесено нами гасло зустріло рішучий і одностайний опір зі всіх сторін, бо за се гасло виступали проти нашої партії Поляки і Українці, хруні і патріоти, польонофіли і москвофіли, комуністи і “буржуї”, радикали і “християнські суспільники”, а навіть наші власні “партаймани”. Виходить ясно, що се гасло йде в напрямі ненайменшого, але в напрямі найбільшого опору”.

Водночас Володимир Охримович пояснив необхідність гасла національно-територіальної автономії: “Він нам необхідно потрібний як максимальний легальний клич для нашої організаційної і агітаційної роботи, бо робота нашої партії, хочемо того – чи ні, мусить бути легальна, а для легальної роботи нелегальні засоби є непридатні <...>. Сей клич і сей постулат національно-територіальної автономії потрібний нам також як дороговказ до нашої найвищої національної мети, щоби ми прямуючи до неї не заблудили, так як блудили наші провідники, що блукаючи між Денікіним і большевиками, між Камінцем Под.[ільським] і Варшавою, між Парижем і Москвою – не тільки найвищої, але й найближчої мети не осягнули, аж заблудилися вкінці до ухвали Ради Амбасадорів з 14 березня 1923 р.”

Згодом, у 1937 р. “першою поважною спробою нормалізації українсько-польських відносин” Дмитро Левицький назвав ухвалення Народним з’їздом УНТП (травень 1923 р.) резолюції “про територіальну автономію українського народу в межах Польщі”: “Поставив він (Володимир Охримович. – І.С.) ту резолюцію без попереднього порозуміння з поляками у площині боротьби українського народу за ці права, але кожний розумів, що це була для нього і для українського загалу політична база для поладнання мирного співжиття обох народів. Але тоді ворожнеча між двома народами була засильна, рани з недавньої збройної війни були ще засвіжі, тому ця спроба не найшла апробати ні українського, ні польського народу”¹⁰.

Автономічна резолюція Народного з’їзду УНТП (травень 1923 р.) спричинила розкол у самій партії та, загалом, у національно-державницькому таборі Західної України. Під тиском незалежної групи УНТП (перебувала під впливом Є.Петрушевича та закордонної групи УНТП), інших політичних партій національно-державницького табору Західної України, автономічна резолюція була анульована квітневим (1924 р.) з’їздом УНТП¹¹.

Автономістську позицію після з’їзду УНТП (квітень 1924 р.) відстоювала малочисельна й маловпливова група В.Бачинського. Його ініціативи в напрямі порозуміння з польськими владними інституціями восени 1926 р. зазнали краху. У 1937 р. Дмитро Левицький назвав їх “другою спробою нормалізації”: “Він [Володимир Бачинський] робив її поза плечима зорганізованого українського народу з польськими державними чинниками. Але його впливи серед українського громадянства були тоді вже замалі, а його здоровля заслабе, тому, крім газетного шуму, ці спроби не дали ніяких важніших політичних наслідків”¹². II Народний з’їзд УНДО в листопаді 1926 р. відкинув пропозиції групи В.Бачинського, а після з’їзду – його виключено з лав політичної партії.

Упродовж 1930-х рр. ідея автономії Західної України неодноразово обговорювалася на засіданнях ЦК УНДО й президії УПР, виступах у польському парламенті націонал-демократів, з’їздах УНДО в контексті пошуку оптимальної тактики в нових політичних умовах. Пацифікація 1930 р., арешти провідних членів ЦК УНДО, суттєве зменшення кількості українських послів після виборів 1930 р., наступ польських владних інституцій на українське громадське життя, а також зміни в політиці комуністичного режиму на Наддніпрянщині (колективізація, масові репресії) стали підґрунтям для зміни тактики провідної української партії Західної України.

Уперше питання автономії порушив Остап Луцький у дискусії над бюджетом Міністерства внутрішніх справ на засіданні бюджетної комісії сейму 9 січня 1931 р.: “Ми і на будуче будемо в парламенті пробувати здобути легальні підстави для кращого життя нашого народу. На цім шляху не видвигаємо ніяких неактуальних справ великої політики. Передусім мусить шезнути задуха нинішнього дня. Вона не шезне, поки уряд не узгіднить своєї політики з сучасним європейським духом, з багатьма своїми власними законами і предовсім з цими міжнародними зобов’язаннями, які Польща прийняла, прибираючи нас у свої межі. Загарантована нам цими договорами територіальна автономія є конечним постулатом!”¹³. Вимогу територіальної автономії підкреслили також Ярослав Олесницький 20 лютого 1931 р. (під час дискусії на засі-

данні комісії закордонних справ сейму) й Атон Горбачевський 4 березня 1931 р. (на засіданні бюджетної комісії сенату).

У середині січня 1931 р. Михайло Галушинський та Остап Луцький на зустрічі з маршалком сейму Казимиром Світальським обговорювали питання звільнення арештованих під час пацифікації послів УНДО. Президія проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ) використала цю ситуацію для пропозиції обговорити з президією УПР найактуальніші питання польсько-українських взаємин. Починаючи з 25 лютого 1931 р., відбулося кілька зустрічей інформаційно-ознайомлюючого характеру, на яких також обговорювалося питання надання територіальної автономії¹⁴.

Зміна тактики УПР, зокрема проголошення в стінах польського парламенту вимог автономії наприкінці 1930 – на початку 1932 рр., відбувалася після погодження із ЦК УНДО. Вона збіглася зі значним зацікавленням українським питанням у Європі, зокрема англійських політиків, які теж підтримували вимогу надання польським урядом автономії Західної України. 2 липня 1931 р. відбулося засідання послів і сенаторів УПР, на якому для інформування Ліги Націй про політичне становище українців у межах Польщі ухвалено шість резолюцій, серед яких однією з головних була “у справі невиконання міжнародних зобов’язань, устійнених рішенням їх на всі українські землі, себто також на Волинь, Холмщину, Підляся і Полісся на основі проекту статуту для Східної Галичини прийнятого Найвищою Радою 20 листопада 1919 р.”

На IV з’їзді УНДО Дмитро Левицький у своїй доповіді заявив: “Так само і виступи нашої Парляментарної Репрезентації зимою 1930/31 не стояли на висоті хвилі. Свої перші виступи ставила УПР не під знаком боротьби і бажання сатисфакції за заподіяну кривду і зневагу, лише під знаком рятування загрожених політичних, культурних і господарських дібр та надбань українського народу. За порозуміння і за повною апробатою Центрального Комітету партії наша УПР ввійшла в переговори з делегатами клубу ББ (Безпартійного блоку співпраці з урядом. – І.С.), які грали ролю посередників польського уряду. Ті переговори урвалися також за порозумінням з Центральним Комітетом в хвилі, коли УПР оставила вимоги не до прийняття. Таким чином, за винятком виступів нашої УПР на перших засіданнях сейму, треба вважати акцію УПР настільки правильною, що вона робила це на приказ проводу своєї партії. З політичними кроками нашої партії того часу можна без сумніву не погодитися і вважати їх помилковими. Але, хоч ці кроки не відповідали тому настроєві народніх мас, які він виказав при виборах, то все таки не можна в них добачити заломання нашої головної напрямної – нашої головної цілі. Можна в них бачити заломання політичної тактики, але не зневіру в ту найвищу мету нашого народу, в ім’я якої повстало й існує УНДО”¹⁵.

Одним із завдань IV з’їзду УНДО було ухвалення зміни тактики партії в нових політичних умовах. Президія ЦК УНДО запропонувала резолюцію: “Такі наміри польської влади вимагають від нас скріплення праці та усупільнення партії в ім’я безперервної боротьби за права українського народу і пристосування такої політичної тактики, яка могла б найспішніше тим наміром противитись (ця частина резолюції безспірна). Тому Народний З’їзд доручає партійному проводові вповні використовувати у політичній боротьбі всі конституційні і легальні можливості і не зрікаючись найвищої національної мети, вимагати від Польщі виконання прийнятих нею міжнародних зобов’язань супроти українського народу. Народний з’їзд розуміє це так, що доручає партійному проводові домагатися від Польщі, які і від інших сенаторів договору з 14 березня 1923 р., введення на всій українській етнографічній території в межах польської держави такого устрою, який покривався би зі змістом статуту, пропонованого Найвищою Радою Мирової Конференції для Сх. Галичини в листопаді 1919 р.”

Зміст Статуту Східної Галичини (Договору між Союзними державами і Польщею про Східну Галичину) проаналізував історик О.Карпенко в монографії “Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія”¹⁶. Цей документ складався з преамбули, восьми розділів і сорока статей. У преамбулі містилася заява союзних урядів, у якій наголошувалося на необхідності припинити кровопролиття, а також установити в Східній Галичині таке правління, яке забезпечувало б особисті, політичні або ж релігійні свободи населення.

У першому розділі Статуту відзначалося, що Польща одержує від Союзних держав мандат на Східну Галичину на двадцять п’ять років. Кордон Східної Галичини з Польщею прохо-

див лінією старого (з часів Австро-Угорщини) західного кордону Східної Галичини з тією різницею, що чотири повіти – Чесанівський, Ярославський, Перемишльський і Ліський – вилучалися з території Східної Галичини. Через 25 років Ліга Націй мала право або ліквідувати цей договір, або залишити його в силі. Другий розділ Статуту встановлював, що в Східній Галичині буде свій сейм, який матиме повноваження щодо окремих питань внутрішнього життя краю, які йому делегує загальнодержавний сейм. Затверджувати закони сейм міг би тільки після схвалення їх губернатором, що мав значно більші права, ніж сейм, у т. ч. право скликати й розпускати сейм, накладати на всі його ухвали вето й т. д. Третій розділ передбачав представництво від населення Східної Галичини в сеймі Польщі. Наступні чотири розділи (IV, V, VI, VII) стосувались організації адміністративного життя Східної Галичини. Останній, восьмий розділ, мав тільки дві статті (39 і 40), які регламентували внутрішнє життя краю до виборів сейму¹⁷.

Василь Мудрий дав коротке пояснення цієї резолюції: «Польщі зовсім не обов'язує пропонування свого часу (в 1919 р.) Найвищою Радою Мірової конференції статут. Він був тільки проєктом і таким по нинішній день залишився. Але це зовсім не перешкоджує українським політикам класти його в основу своїх домагань до Польщі та вливати таким чином зміст у речення про вимогу виконати Польщею її міжнародні зобов'язання з 14 березня 1923 р. Точка про ці зобов'язання звучить в цьому договорі так: «Польща признала, що дотично Сх. Галичини, етнографічні умови роблять конечним автономічний устрій. Договір цілковито не означає цього автономістичного устрою. Без цього – висування такого клича і домагання є тільки пустою фразою без змісту, або залишенням вільної руки для Польщі, щоби вона сама заповнила цю фразу довільним її змістом»».

Дмитро Паліїв запропонував власну резолюцію: «Народній з'їзд приймає до відома становище проводу й УПР, які на закордонній арені і в польському соймі висунули як тактичний засіб вимогу виконання Польщею міжнародних зобов'язань, що лягли в основу признання Польщі Українських земель».

На IV з'їзді УНДО створено комісію для узгодження всіх резолюцій. До неї ввійшли: І.Блажкевич, о. Л.Куницький, В.Кузьмович, В.Мудрий, Д.Паліїв, М.Рудницька, Є.Храпливий (у нарадах комісії Д.Паліїв участі не брав). Найважливіша зміна, з якою прийшла комісія, була пропозиція не приймати на з'їзді найбільше дискусійної, т. зв. «автономістичної резолюції». Члени комісії вважали, що ця справа не була ще на крайовому терені обговорена, зокрема в низових партійних організаціях. Оскільки ця проблема пов'язана з питанням тактики, комісія запропонувала резолюцію, у якій пропонувала доручити проводові виробити платформу політичної тактики й скликати спеціально для цієї мети окремий Народний З'їзд не пізніше кінця 1932 р. Дмитро Паліїв зняв з обговорення свою пропозицію.

На відміну від автономістичної резолюції УНТП 1923 р. у 1932 р. на Народному з'їзді УНДО ухвалити цю резолюцію не вдалося. Протиавтономічну позицію на з'їзді зайняла група Дмитра Паліїва. Перебуваючи в меншості на з'їзді, вона все ж домоглась ухвалення компромісної резолюції: «Наміри польської влади вимагають від нас скріплення праці та усучільнення партії в ім'я безперервної боротьби за права українського народу і пристосування такої політичної тактики, яка могла б найуспішніше тим намірам протиставитись. Тому Нар. З'їзд доручає Центр. Ком. І УПР випрацювати тактику партії на майбутнє і то в порозумінні з Пов. Нар. Комітетами та приложити й окремо для цієї справи скликаному Нар. З'їздові». Підтримав автономічну резолюцію один із лідерів УНДО Степан Баран у «Ділі»: «Підчеркуючи живучість найвищого ідеалу української нації, звернув референт увагу членів Народного З'їзду – і то в мужний і ясний спосіб – на потребу висунути партією практичні політичні домагання українського народу перед Польщею і за кордоном щодо етнографічних українських земель в теперішніх польських державних границях. Ними є територіальна автономія тих земель в Польщі з управліннями, що відповідали би приблизно проєктові статуту, який виготовлено свого часу на Паризькій Міровій конференції в листопаді 1919 р. щодо автономії Східної Галичини. Висунення цієї справи як реального домагання, поставить перед українським громадянством переходно конкретну мету, до якої воно повинно прямувати для рятування тих надбань на ріжнорідних ділянках життя, що їх маємо – і для витворення нових цінностей, що творитимуть капітал для наших дальших майбутніх досягнень»¹⁸.

Водночас Степан Баран визнав, що проект резолюції про зміну тактики УНДО висунуто без належної підготовки в пресі, без політичних консультацій у краї й “тому то доля, що її стрінула, є вповні зрозуміла. За великий скок назад від політичного максималізму до кличів буденної реальної політики”¹⁹.

Суспільна думка в краї не поділяла оптимізму ініціаторів автономічної резолюції. Проти зміни тактики УНДО виступили як легальні, так і нелегальні українські політичні сили. ЦК УНДО не наважився скликати з'їзд для ухвалення зміни тактики партії, обмежившись тільки проведенням повітових народних з'їздів й ухваленням резолюцій довір'я ЦКУНДО і УПР.

Політична ініціатива у висуненні автономії Західної України перейшла остаточно до УПР, проте на парламентській арені впродовж 1932–1935 рр. вимога національно-територіальної автономії була головною в її діяльності. У виступі 3 листопада 1932 р. на пленарному засіданні сейму (під час загальної бюджетної дискусії) Д.Левицький заявив: “Ми все стояли і стоїмо далі на становищі, що Польська держава має обов'язок виконати свої міжнародні зобов'язання супроти українського народу. Зокрема Рада Амбасадорів у своїй постанові з дня 15 березня 1923 р. признала Польщі Східну Галичину під умовиною надання цій країні автономічного устрою. Ми домагаємося від Польської держави, щоби згідно з ухвалою Ради Амбасадорів виконала свої зобов'язання міжнародного характеру в виді територіальної автономії. Вимагаємо тільки, щоби автономія була поширена на всі українські землі в межах Польської держави. Від цього домагання не можемо відступити, хоч знаємо як важким є це домагання для реалізації в часі, коли польський уряд ліквідує навіть рештки автономічних уладжень, що остали з австрійських часів, щоби таким чином перекреслити постанови Ради Амбасадорів. Ця постанова Українського Клубу цілковито не стоїть у суперечности з правно-державною декларацією Українського Клубу, яку я мав честь зложити на засіданні сейму дня 29 березня 1928 р. Висуваючи домагання автономії, український нарід не резигнує гасла про самоозначення народів, яке завдяки президентові Вільсинуві здобуло собі право горожанства в цілому світі”²⁰.

5 лютого 1935 р. Д.Левицький на парламентському засіданні сейму чітко заявив: “Ми, українці, що живемо в межах Польської держави, домагаємося, щоби признали нам всі ті права, які належаться кожному політично усвідомленому народові, що живе в межах чужої держави. Ми домагаємося, щоби нас не ділили на атоми й окремі територіальні чи головні одиниці і щоби нам запевнили можливості самостійного розвитку в усіх ділянках життя. Найдоречнішою формою такого усамостійнення вважаємо і для нас і для Польської держави признання нам територіальної автономії. Ідучи по цій лінії при ухвалюванні зміни конституції в Сенаті, ми поставили внесок, щоби признати українському народові в межах польської держави на всіх українських землях, де він творить більшість загалу населення, територіальну автономію з власним соймом, з власною адміністраційною владою, власним судівництвом, шкільництвом і власною територіальною обороною краю. Знаємо, що в теперішньому моменті цієї мети ми не досягнемо і що за це право ми мусимо важко боротись, хоч польський нарід і держава взяли на себе вже в р. 1922 моральне зобов'язання виповнити це право. Все ж віримо, що здобудемо це право в обопільному інтересі обох народів”²¹.

Проголошуючи в 1935 р. політику нормалізації польсько-українських відносин, представники УНДО не зрікалися гасла автономії Західної України²². На V з'їзді УНДО (січень 1938 р.) в ухвалених резолюціях перераховано головні політичні постулати українців на адресу польського уряду. Першою вимогою УНДО стало “наділення українських етнографічних територій у Польщі територіальною автономією з власним сеймом, урядом і з власною територіальною армією”. Проте польська сторона “не зреалізувала – здебільша поза дрібними справами – висунених восени 1935 р. Українською Парл. Репрезентацією вимог, яких виконання не потребувало майже ніяких матеріальних вкладів, ані значніших змін державного законодавства, хоч таке виконання могло бути виявом доброї волі державного режиму у напрямі злагіднення існуючого нестерпного стану на нашій території”²³. V з'їзд УНДО ухвалив “загострити дотеперішню тактику”, не відкинувши зі свого ареалу вимогу автономії.

2 квітня 1938 р. відбулося засідання УПР, на якому підкреслено надзвичайну вагу програмового виступу голови УПР В.Мудрого 2 грудня 1937 р. у сеймі в справі територіальної

автономії та ухвалено “цю справу поставити в центр політичної акції не тільки УПР, але й цілого партійного активу в терені”^{*}.

Основним політичним документом УНДО після резолюцій V з'їзду партії стала декларація ЦК УНДО “В справі положення українського народу в Польській Державі”, ухвалена на засіданні ЦК партії 7 травня 1938 р. “З уваги на те, що всі заселені українським народом землі в Польщі творять одну геополітичну і господарську цілість, – підкреслювалося в ній, – і що національні відносини на них вимагають окремого упорядкування, – ЦК УНДО домагається введення на всіх тих землях територіяльної автономії, при якій усі місцеві сили мали би спроможність виявити якнайбільше творчих зусиль і праці для культурного і господарського піднесення краю”^{**}.

Вимогу національно-територіяльної автономії українських земель у Польщі знову озвучено в програмовому виступі голови УНДО і УПР 3 грудня 1938 р. на пленарному засіданні сейму. Спробою реалізації цієї вимоги стала реєстрація в сеймі 9 грудня 1938 р. проекту закону “Про територіяльну автономію для етнографічних українських земель”.

Велике зацікавлення в політичних колах викликала відповідь маршала сейму В.Маковського щодо законопроекту УПР. Маршал сейму відповів, що не може прийняти підготовленого законопроекту до “маршалківської булави”, оскільки він передбачає зміну Конституції, а згідно зі статтею 80 Основного закону Конституцію можна змінити з ініціативи Президента, уряду або ¼ послів (законопроект мав би мати щонайменше 52 підписи послів, але його підтримало тільки 15)^{***}.

Таким чином, в умовах загострення міжнародних відносин у Європі, внутрішньополітичної ситуації в Польщі напередодні Другої світової війни постулат УНДО про національно-територіяльну автономію Західної України не мав шансів реалізації. Порівнюючи висунення гасла автономії у 1923 і 1932 рр., націонал-демократи зіткнулися з рішучим спротивом його в національному таборі. Якщо в 1923 р. на Народному з'їзді УНТП удалось ухвалити автономічну резолюцію, то в 1932 р. на з'їзді УНДО її ухвалено не було. Водночас польська сторона, маючи міжнародні зобов'язання, не була зацікавлена в наданні Західній Україні автономії в найбільш простих формах, навіть під тиском міжнародної спільноти на початку 1930-х років. В обох випадках висунення вимоги автономії спричинило розкольніцькі тенденції в українському політикумі, недовір'я до УНТП та УНДО української громадськості.

1. Кутуцяк М. Галичина: сторінки історії : Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939) / М. Кутуцяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 204 с.
2. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України / М. Швагуляк // Записки НТШ. – Т. ССХХVІІІ. – С. 207–248.
3. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. : проблеми польсько-українських стосунків / Орест Красівський. – Львів : УАДУ при Президентові України, Львівський філіал, 2000. – 416 с.
4. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939) / Олександр Зайцев // УДЖ. – 1993. – № 1. – С. 72–84.
5. Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935 / Władysław Kulesza. – Wrocław, 1985. – 268 s.
6. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / Andrzej Chojnowski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. – 251 s.
7. Tomczyk R. Ewolucja ideowo-taktyczna Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) wobec państwa i rządu polskiego w latach 1925–1939 / Ryszard Tomczyk // Akcja “Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku : materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego. – Szczecin, 1994. – S. 61–66; його ж. Zjednoczenie (UNDO) wobec Ukrainy Radzieckiej w latach 1925–1939 : zarys problemu / Ryszard Tomczyk // Kwartalnik ukraiński. Zustricz. – Warszawa, 1990. – № 1. – S. 98–108.
8. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. 1922–1926 / Maria Papierzyńska-Turek. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1979. – 390 s.

* Засідання Української Парляментарної Репрезентації // Свобода. – 1938. – 10 квітня.

** Деклярація // Свобода. – 1938. – 15 травня.

*** Маршалок Сейму не прийняв українського внеску // Діло. – 1938. – 24 грудня.

9. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933–1945 / Ryszard Torzecki. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1972. – 378 s.; його ж. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. – 467 s.
10. Левицька Д. Мусимо творити моральні вартости у громадянстві / Д. Левицька // Діло. – 1937. – 11 липня.
11. Детальніше див: Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) / І. Соляр. – Львів, 1995. – С. 4–20; його ж. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928). – Львів, 2010. – С. 35–59.
12. Там само.
13. На парламентарній арені : Промова посла Остапа Луцького на бюджетній комісії Міністерства внутрішніх справ дня 9 січня 1931 року // Діло. – 1931. – 13 січня.
14. AAN, MSZ, sygn. 2255, k. 1; Tomczyk R. Ukrainskie zjednoczenie narodowo-demokratyczne. 1925–1939 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2006. – S. 147.
15. За три кроки. Зі звіту голови УНДО посла д-ра Дмитра Левицького, виголошеного на Народньому З'їзді дня 25 березня 1932 // Діло. – 1932. – 6 квітня.
16. Західно-Українська Народна республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол-ву і відп. ред. Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001.
17. Західно-Українська Народна республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол-ву і відп. ред. Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 466–477.
18. Баран С. За політичний реалізм / С. Баран // Діло. – 1932. – 9 квітня.
19. Там само.
20. Положення українського народу в Польщі : Промова голови Української Парляментарної Репрезентації і голови Національно-демократичного об'єднання д-ра Дмитра Левицького // Діло. – 1932. – 7 листопада.
21. Українці як чинник внутрішньої та закордонної політики : Промова голови Української Парляментарної Репрезентації д-ра Дмитра Левицького на пленумі Сойму 5 лютого 1935 р. // Діло. – 1935. – 7 лютого.
22. Лисяк Л. Наша національна політика і останній Народний З'їзд / Л. Лисяк. – Львів, 1938. – С. 60–61.
23. Детальніше див.: Зашкільняк Л. Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2003; Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. / Л. Зашкільняк // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Torun, 1997.

The article analyzes the reasons for and the consequences of the calls for the autonomy of the Western Ukraine within the Second Polish Republic made by Ukrainian national democrats at the conventions of the Ukrainian People's Labour Party (1923) and the Ukrainian National Democratic Alliance (1932). It also deals with the reaction of Ukrainian and Polish politicum to the attempts to change the tactics by UPLP and UNDA.

Key words: *autonomy, the Ukrainian People's Labour Party, the Ukrainian National Democratic Alliance, Normalization, Ukrainian-Polish relations.*

УДК 94 (477.8):94 (438)

ББК 63:3 (4 Укр) 623

Андрій ЯЦІВ

ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ УНТП

У статті розглядається ставлення Української народно-трудової партії до Польщі та польської влади в першій половині 1920-х років. Основну увагу приділяється висвітленню оцінок історичної та міжвоєнної польської держави, геополітичних стратегій і проектів польської влади, трактувань українсько-польського конфлікту в Галичині. Фактологічною основою публікації є друковані періодичні видання Галичини, статутні партійні документи, резолюції міжпартійних з'їздів, політичні заяви ключових членів УНТП.

Ключові слова: Українська народна трудова партія, політична думка, суспільно-політичне життя, українсько-польські відносини, Річ Посполита, Галицька держава.

У першій половині 1920-х рр. суспільні процеси за участю українських партій у Східній Галичині перебігали здебільшого під знаком опору діям польської влади. Серед українського населення залишалася віра в тимчасовість польського урядування краєм та в можливий політичний реванш уряду на міжнародній арені. Одну із ключових ролей у суспільному житті Східної Галичини в цей період відіграла Українська народно-трудова партія (УНТП, колишня Українська національно-демократична партія). Члени УНТП становили основу УНРади, ініціювали на початку 1920-х років міжпартійний діалог та, за словами голови партії Володимира Бачинського, виступали в цей період “в ролі загальнонаціонального проводу”, ставлячи на першім місці “загально-національні справи народу, а щойно на другім програму суспільну”¹. Трудовики неодноразово виступали від імені українського народу, у співпраці з урядом формували тактику дій для українського політикуму та населення краю. Одне із ключових питань у політичній думці УНТП займала проблема ставлення до Польської держави та населення. У цьому контексті буде актуально прослідкувати формування й ідеологічні підстави відносин між провідною українською партією Західної України і Польщею та поляками в 1919–1925 роках.

Метою статті є дослідження ставлення до Польщі в політичній думці УНТП. Ця проблематика була зрозглянута в ряді праць як українських, так і польських істориків. Деякі аспекти ставлення членів УНТП до Польщі були висвітлені в дослідженнях українських істориків М.Кугутяка, О.Красівського, О.Зайцева, М.Швагуляка, І.Федика, а також польських дослідників Р.Томчика, Г.Мазура, Р.Тожецького та ін². Дослідник Л.Зашкільняк простежив роль історіографії у формуванні національних стереотипів у Польщі та Україні³. І.Соляр та І.Федик проаналізували ставлення представників Українського національно-демократичного об'єднання до Польщі⁴. Водночас у жодному зі згаданих досліджень не ставилося завдання проаналізувати формування та ідеологічні підстави оцінки Польщі представниками Української народно-трудової партії в 1919–1925 роках.

У 1919–1925 рр. основою західноукраїнського національно-державницького політичного табору стала Українська народно-трудова партія, колишня Українська національно-демократична партія, перейменована за пропозицією президента Української Національної Ради Євгена Петрушевича на Надзвичайному народному з'їзді УНДП у березні 1919 р. у Станиславові. З'їзд виявився знаковим для партії, адже окрім зміни назви була проведена ревізія партійної програми, підбито підсумки політичної діяльності за попереднє двадцятиліття. У своєму виступі Кость Левицький, один із засновників УНДП і на той момент голова Народного комітету, оголосив мету – прагнення до обнови партійного стороництва та “примінення його діяльності до сучасних державно-правових відносин”, які, за його словами, вимагали консолідації всіх національних партійних середовищ краю задля підтримки ідеї будівництва української держави на основах “демократизму, поступу та соціальної і політичної справедливості для всього народу”⁵. Прийнята на з'їзді програма УНТП містила основи державного устрою Української Народної Республіки, у яких проголошувалися принципи демократії, правової рів-

ності для всіх національностей, безпосереднього пропорційного виборчого права, свободи слова та віросповідання тощо⁶. Трудовики виступили за націоналізацію промисловості, виведення з приватної власності великих землеволодінь, введення восьмигодинного робочого дня, прогресивного податку. За словами дослідника О.Зайцева, викладені в цьому документі ідейні принципи УНТП можна означити як помірковану соціалістичну програму, що поєдналася з намірами керівництва партії очолити національний провід і бути виразником загальнонаціональних українських інтересів⁷.

Попри постійні дискусії всередині УНТП щодо тактики партії в обставинах польської окупації, стосунків із польською владою, а також протиріччя в питаннях підпорядкування урядові Є.Петрушевича та лідерстві у партії, до 1923 р. місцева партійна організація зберігала політичний зв'язок та сповідувала лінію закордонного уряду. УНТП виявилася політичним осередком, у якому гуртувалися відомі політики, колишні послы до австрійського парламенту, представники підприємництва, духовенства, науки та культури.

За словами дослідника О.Красівського, 1922 р. у середовищі трудовиків існувало три основні групи: а) прихильники невизнання Польської держави, серед яких церковний і політичний діяч, прелат Леонтій Куницький, колишній посол до австрійського парламенту, політик та публіцист В'ячеслав Будзиновський; б) ідеологи зближення з Польщею на основі міжнародних правових актів, що були об'єднані навколо політика, адвоката й журналіста Степана Барана і вважали своїм провідником відомого адвоката Володимира Охримовича; в) прихильники польсько-українського порозуміння, провідником яких уважався знаний громадсько-політичний діяч, юрист Володимир Бачинський. До цієї групи належали редактор газети "Діло" Федь Федорців, адвокат Ярослав Олесницький, громадсько-політичний діяч і журналіст Михайло Струтинський⁸.

У листопаді 1923 р. оголошено про створення т. зв. "незалежної групи" всередині УНТП на чолі з адвокатом Пилипом Евиним, лідерами якої були о. Олександр Стефанович, Марія Білецька, Степан Біляк⁹. Головною вимогою "незалежників" було скасування "автономістської" резолюції УНТП від травня 1923 року. Також члени цієї групи не вважали чинним рішення Ради послів Ліги Націй 1923 р. та виступали за поновлення повноважень Закордонного уряду. У Відні з 1919 р. діяла Закордонна група УНТП (ЗГ УНТП) під проводом Є.Петрушевича, членами якої були відомі громадсько-політичні діячі Кость Левицький, Станіслав Дністрянський, Роман Перфецький, Сидір Голубович та ін. Друкованим органом ЗГ УНТП та Закордонного уряду стала газета "Український прапор".

У жовтні 1919 р. збірний Народний Комітет УНТП очолив український суспільно-політичний діяч, колишній посол до Галицького сейму Іван Кивелюк, однак згодом за станом здоров'я змушений був передати провід у партії Володимирі Бачинському, знаному громадсько-політичному діячеві, юристу. Бачинського неодноразово звинувачували в контактах із польською владою, що виливалося в постійних закидах як з боку однопартійців, так і по лінії Закордонного уряду¹⁰. Володимир Бачинський очолював УНТП до березня 1923 року, а з червня до грудня 1923 р. на чолі партії був Володимир Охримович, відомий адвокат, прихильник гасла про автономію західноукраїнських земель у складі Польщі. Рішення Ради послів держав Антанти суттєво скоригувало політичну тактику трудовиків, що проявилось в прийнятті т. зв. "автономістичної" резолюції на Народному з'їзді партії в травні 1923 р., припиненні діяльності Закордонної групи УНТП, а також повноважень уряду Є.Петрушевича.

У 1924 р. група т. зв. "автономістів", серед яких були В.Бачинський, А.Горбачевський, Ф.Федорців, І.Крип'якевич та ін., уступили керівництво партії "Незалежній групі" УНТП. Головою НК УНТП обрано о. О.Стефановича, його заступником Ф.Евина, а генеральним секретарем партії М.Струтинського¹¹. Чергова зміна керівництва партії не привела ні до відновлення її колишніх позицій та авторитету в суспільстві, ні до об'єднання різних партійних груп. Попри скасування "автономістичної" резолюції, відновлення діяльності ЗГ УНТП, роздріблена партія поступово взяла курс на консолідацію національно-демократичних сил, що вилилося у формуванні Українського національно-демократичного об'єднання в липні 1925 р. До УНДО ввійшли як члени різних груп УНТП, так і представники Української Партії Національної Роботи

(утворилася як відлам УНТП у 1924 р.), Української парламентської репрезентації, зокрема з Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя¹².

У червні 1921 р. була утворена Міжпартійна рада, до якої, окрім УНТП, залучено представників Радикальної, Християнсько-суспільної та Соціал-демократичної партій (остання згодом вийшла з Ради). На першому міжпартійному з'їзді засуджено будь-які спроби “польської” чи “московської” орієнтації¹³. Міжпартійні рада, з'їзди та конференції відіграли роль політичного майданчика для українських партій Галичини, на якому розглядалися найбільш актуальні питання для українського народу краю і чи не основним із них було ставлення до Польщі. Західноукраїнський політикум і переважна більшість українського населення Галичини негативно поставилися до польської влади і в період, коли доля східногалицьких земель ще не була остаточно визначена, всіляко бойкотували ініціативи Варшавських урядів. З боку польської влади чинилися дії, спрямовані на усунення українців з адміністративних та приватних інституцій у краї¹⁴.

Політичні оцінки образу міжвоєнної та історичної Речі Посполитої займали важливе місце в риторичі членів УНТП. Неодноразово це питання фігурувало в публікаціях пресових органів партії, у публіцистичних та наукових працях партійних діячів, на засіданнях Народного Комітету, документах міжпартійних конференцій і з'їздів, у листуванні з урядом Євгена Петрушевича. Спектр тематики дискусій, у яких обговорювалося питання польської державності та політики, був доволі широким. Причиною цього було те, що повоєнне становлення Польської держави на спірних теренах формувало нову суспільно-політичну реальність, яка входила в прямий конфлікт із національними інтересами українського населення краю, та спричиняло багато гострих питань між обома народами в царині політики, громадських прав і свобод, освіти, економічних відносин тощо. Окрім того, конфлікт за територію автоматично означав і конфлікт за історію в контексті трактування легітимності права свого народу на спірні землі.

Повоєнна економічна та політична кризи всередині Польщі лише додавали аргументів українським політикам для критики польської державності та влади. У газеті “Діло” Польська держава характеризувалась як “несконсолідована внутрі, з трьома відмінними типами, вихованими в трьох заборах, без вироблених методів володіння, економічно до краю розхитана”¹⁵. До 1923 р. політична тактика УНТП узгоджувалася із політичними позиціями Є.Петрушевича, що полягали в невизнанні польської влади на теренах Східної Галичини та мораторії на українсько-польські переговори до моменту вирішення на міжнародному рівні питання спірних територій. Політична лінія уряду ЗУНР підтверджувалася на з'їздах партії (за відсутності легальної змоги проводити з'їзди УНТП відбувалися т. зв. з'їзди Мужів довір'я) у червні 1921 р., січні та серпні 1922 р., де лунали заклики до опору польській адміністрації, бойкоту урядових ініціатив. Відхід від політики уряду Петрушевича відбувся на з'їзді УНТП у травні 1923 року, коли була прийнята т. зв. автономічна ухвала, що мала назву “Визнання польської державності та боротьба за допомогою легальних засобів за територіальну автономію”, яка, однак, була скасована у квітні 1924 р.¹⁶. На засіданнях Народного Комітету партії висловлювалася критика репресій польської влади в політичному, культурному, економічному житті тощо, звучали вимоги усунення режиму військової окупації, колонізації краю, припинення дискримінації в галузі освіти¹⁷. Зазначалося, що “тимчасова польська управа має тільки характер окупаційної влади”¹⁸. У той же час, уже на початку 1920-х рр., під час внутрішньопартійних дискусій неодноразово піднімалося питання нормалізації українсько-польських відносин. Щоправда, прихильникам ідеї українсько-польських переговорів було складно знайти однодумців як у середовищі колег по партії, так і серед населення.

Оцінюючи політику Польської держави, члени УНТП неодноразово висували ряд ключових питань, критикуючи польську владу. Найактуальнішим із них була полонізація та позбавлення українців будь-якого права громадського самоврядування та політичних свобод. Багато-разово зазначалося, що одним із ключових питань, що турбували українців, була урядова програма надання земель переселенцям із Заходу Польщі, яку на з'їзді УНТП та в численних публікаціях у пресі було означено як новий етап колонізації українських земель¹⁹, простіше кажучи, “навали чужинців”²⁰. У таких діях уряду українські політики вбачали насамперед політичну мотивацію та далекоглядну стратегію польської влади²¹. Українська преса писала, що “на

українській землі будується нову фортецю, новий Кодак, та вже не з каміння й цегли, тільки з живих людей”²², звучали порівняння з діяльністю пруської колонізаційної комісії у ХІХ ст.²³. Ще одним щаблем цієї проблеми було, на думку українців, переведення українських урядовців на Захід, а саме “в чисто польський осередок, відповідне переміщення армії і стаціонавання мішаних поляків в чисто польських центрах”, що передбачало їх спольщення²⁴. Також критикувалося введення в державі надзвичайного стану та системи політичних репресій, тиску на українські економічні установи та церкву. Аналізуючи ситуацію, члени конференції закликали український політикум і населення, яке було звинувачене в пасивності й слабкому опорі, до організації масштабного національного й економічного бойкоту польського населення в Східній Галичині²⁵.

У резолюціях Міжпартійних з’їздів у 1921 та 1922 роках критикувалася польська політика у царині шкільної та університетської освіти, земельних відносин у краї, фінансової політики уряду, констатувалася відсутність свободи преси, критикувалася неналежна діяльність влади у справі відбудови знищених у результаті війни українських сіл у Східній Галичині тощо²⁶. В економічній діяльності польського уряду трудовики вбачали спробу незаконної експлуатації природних ресурсів Східної Галичини та підвищене оподаткування місцевого населення на користь поляків поза межами краю²⁷.

У пресі, близькій до УНТП, зазначалося, що Польська держава є занадто слабкою, щоб виконувати функції оборонця Європи на Сході і в той же час стримувати Німеччину на Заході²⁸. У статті “Idée fixe” в газеті “Громадська думка” була висловлена позиція про те, що одним зі слабких місць у політиці Польської держави є відсутність демократичних рис. На думку авторів, причиною цього є неспроможність позбутися “духу шляхетчини”: “зайшла лише певна “модернізація” поглядів, відповідно до “модернізацій” структури польського громадянства. Але суть світогляду залишилася та сама, так само як суть польської державності”²⁹. Резюмуючи, автори публікації зазначають, що неможливо побудувати національну ідею в державі, у якій близько 45 відсотків населення не є етнічними поляками³⁰. Подібний висновок знаходимо в статті “Кілько їх є насправді?” в газеті “Діло”, де йдеться про те, що навіть скорегована статистика національного населення не дає підстав свідчити про те, що Річ Посполита може вважатися національною державою³¹.

Події українсько-польської війни не лише нагнітили стосунки між обома народами в різних сферах суспільно-політичного життя в краї, але й актуалізували залучення стереотипів та історичних міфів, які стосувалися спільного минулого українців і поляків, зокрема періоду їхнього співіснування в Першій Речі Посполитій та Австро-Угорщині. Чимало таких уявлень використовувалися під час написання історичних нарисів, політологічних статей, політичних маніфестів та численних пропагандистських матеріалів.

Метою залучення українцями історичного контексту до розв’язання актуальних політичних питань було насамперед намагання підтримувати у свідомості українців відчуття глибинної знаковості та неперервності боротьби за Українську державу проти історично чужої для них Речі Посполитої. Активно використовувались історико-міфологічна образність, на взірць символів “шляхетської неволі”, панщини, козаччини тощо³². “Як в ХVІ в.: одна рука на плузі, друга з шаблею”, – описував у 1923 р. умови польської окупації І.Крип’якевич³³. Не менш важливим завданням українських політиків та інтелектуалів було доведення (легітимізація) права українців на Східну Галичину, аргументувавши при цьому неправомірність установа на цих теренах Польської держави. У цьому контексті додатковим завданням для українців була деконструкція актуальних у польській суспільно-політичній думці того часу міфів про історичну Річ Посполиту. Також висловлювалися побоювання, що можливий факт інкорпорації Польщею Галичини міг спричинити знищення корінної на цих теренах української культури, яка, у свою чергу, сприймалась як нижча за рівнем в основних польських політичних таборах³³.

У 1920-х рр. у польській політичній думці домінувала концепція націонал-демократів, за якою українські, білоруські та литовські етнічні землі підлягали новому адміністративному поділу без урахування їхнього національного складу, а місцеве корінне населення – примусовій асиміляції³⁵. У той же час у польському суспільстві актуалізувалися прагнення до відновлення історичної Польської держави з атрибутами т. зв. “ягеллонської ідеї”. В її основі було уявлення

про історичну місію Польщі, що полягала в поширенні християнської цивілізації та високої культури на східні слов'янські народи³⁶. У відповідь на це в західноукраїнській суспільно-політичній думці поширювався негативний образ шляхетської Речі Посполитої, історичного ворога українського народу³⁷. У риторичі членів УНТП т. зв. “цивілізаційна місія” Польщі означувалась як відновлення давнього напору на Схід, “екстермінаційний похід на українські землі” тощо³⁸. У геополітичних проектах післявоєнної Польської держави трудовики вбачали продовження історичних традицій польського імперіалізму, який не лише спричиняв українсько-польські конфлікти протягом багатьох століть, але й блокував українські державотворчі змагання та розвиток української культури. Поляків звинувачували в схильності уявляти себе “новітніми королями”, що проявлялося в неповазі та зверхності до народів, які проживають за кордонами етнографічної Польщі³⁹. Політичні лідери УНТП, зокрема В.Бачинський, у своїх виступах заявляли позицію щодо необхідності обмеження Польщі до її етнографічних кордонів⁴⁰. “Замість здобувати собі довір'я і прихильність сусідів”, як стверджували 1920 року автори “Громадської думки”, “Польща задивлена в Париж посилювала і поглиблювала ненависть сусідів до себе”⁴¹. Піддавалося критиці й гасло “Wolni z wolnymi, równi z równymi”, яке, на думку українців, використовувалося хіба “на експорт, для святочних виступів, для деклямацій без обов'язуючої сили”⁴². Українсько-польська війна 1918–1919 рр. та перерозподіл територій за наслідками розпаду Австро-Угорської імперії вважалися вирішальною фазою вікового протистояння обох народів, суть якого – “з одного боку змагання Польщі посунутися коштом української землі на Схід, з другого – змагання українського народу до оборони Галичини”⁴³. У той же час саме влада та панівні класи, а через них і Польська держава сприймалися джерелом ворожості щодо українців⁴⁴. У цьому ракурсі “Громадська думка” писала: “в Галичині український народ не ненавидів польського народу <...> тільки ненавидів польську шляхту і бюрократію”⁴⁵.

На сторінках суспільно-політичних часописів, близьких до УНТП, та у формі окремих видань було здійснено ряд спроб дати політичну оцінку українсько-польському минулому. Автори подібних текстів неодноразово користувались історіографічним інструментарієм, що, однак, не вберегло їх від допущення численних емоційних трактувань та оцінок, стереотипних узагальнень, ідеалізацій. Публіцисти оперували характерним для української історіографії того часу поняттям етнічної нації⁴⁶. Особливу увагу в таких текстах відводилось історії Галичини як давньої української землі та об'єкта окупаційної політики для Речі Посполитої. Це можемо пояснити зокрема й тим, що саме на початку 1920-х рр. на рівні уряду ЗУНР та в середовищі УНТП домінувала концепція державної самостійності Галичини⁴⁷. Українське населення Галичини розглядалось як окремий суб'єкт історичного процесу, народ, що століттями здобував право власної суверенної державності (в агітаційних матеріалах знаходимо звернення до галицьких українців, як “дітей Галицької Землі – Батьківщини Ростиславичів і Романовичів”⁴⁸).

У 1920-рр. відомим діячем УНТП, учасником українсько-польських переговорів о. Т.Войнаровським було зроблено спробу написання історико-публіцистичного нарису, у якому автор виклав хронологію історичного конфлікту між поляками та українцями в Галичині⁴⁹. Доповідь на цю тему була озвучена на міжпартійному з'їзді в червні 1921 р.⁵⁰ Обравши відправним пунктом історію Галицько-Волинської держави, автор висловлює думку, що Річ Посполита, на протигагу демократичній державі українців Галичини, завжди мала відсталий аристократичний устрій. Завоювавши Галицькі землі, польські володарі обмежили права та свободи населення, винищили галицьких бояр, українське міщанство й торгівлю, нав'язали нетолерантну релігійну політику, довівши ці землі “до повної господарської, соціальної і культурної руїни”⁵¹. Польську шляхту автор уважає “ледачою”. Вона, за його словами, винищивши галицьких бояр, згодом почала так само чинити і з собою. Польські міста, на думку Войнаровського, були відсталими на сотні років від міст західної Європи. Автор наголошує, що “не поляки, а українці були на сході заборолом Європи і християнства проти турків і татар”⁵². Наріжним мотивом нарису Т.Войнаровського є теза про те, що Польська держава знищила високу українську культуру європейського рівня, і на місце упорядкованих суспільних відносин нав'язала “самоволю, безприкладну анархію і безкарність”. “Одному належить дивуватися”, – резюмує автор, – “що супроти такого стану справи поляки мають відвагу чванитися перед цілим світом,

що вони сповняли супроти українського народу культурну місію, приносячи на дикі українські землі західню культуру”⁵³.

У 1921 р. схожий текст з’явився у виданнях Президії УНРади на еміграції. Так, у брошурі “За державну незалежність Галичини” за редакцією Михайла Лозинського, історії українсько-польських стосунків присвячений окремий розділ – “Історичний конфлікт між Польщею та Галичиною”⁵⁴. Хронологію українсько-польського протистояння за Галичину автори ведуть від XI століття, коли ці землі, на їх думку, утвердились як “основа самостійної Української держави”⁵⁵. У підрозділах, що стосуються історії Галицьких земель у складі Речі Посполитої та Австро-Угорщини, зроблено систематизацію основних суспільно-політичних та культурних наслідків експансії Польщі на Галичину. За словами авторів, “режим Польщі на українських землях <...> старався знищити ті верстви українського народу, які були в ті часи носителями української державної думки, і ті інституції українського національного життя, які стояли на сторожі української національної свідомості і культури”⁵⁶. У складі Австро-Угорської держави, на думку авторів, відбулося продовження згаданих тенденцій. Так, у тексті йдеться, що “як під Польщею старалися Поляки знищити ті верстви української державної думки, так під Австрією старалися вони не допустити до витворення нових верств, які стали б носителями української державної думки; як під Польщею, так і під Австрією нищили Поляки огнища української національної свідомості і культури, взглядно спиняли їх розвиток”⁵⁷. Автори звинувачували польську владу у репресіях стосовно української інтелігенції, духовенства, закидали полонізацію міст, колонізацію українських етнічних територій тощо. У вину полякам поставлено доведення обох народів до стану антагонізму та ненависті одне до одного, що вилилося в збройний конфлікт між обома народами у ХХ столітті. Налагодження територіального питання автори вбачали в утворенні незалежної Галицької держави (у виданні також міститься проект Галицької республіки)⁵⁸.

Схожі мотиви знаходимо в ряді публікацій у газетах “Громадська думка”, “Український вістник”, “Діло”. Зокрема, у статті “Так вони ширять культуру” в полемічній формі критикується історична роль і місія Польської держави з поширення західноєвропейської культури на Схід⁵⁹. Автори висловили тезу про те, що кілька століть частина українського народу перебувала в Речі Посполитій, і культура, яку було нав’язано українцям, “показалась без порівняння низшою, від раншої культури України XI–XII століття”⁶⁰. За їхніми словами, негативна тенденція продовжилася і в Австро-Угорській державі, де поляки, одержавши “мандат керування культурним життям Українців”, провалили освітні процеси в Галичині⁶¹. У серії публікацій під загальною назвою “Польський круговорот” подається ретроспективний аналіз минулого Речі Посполитої в контексті актуальних на початку 1920-х рр. ідей відновлення історичної Польщі⁶². Розглядаючи російсько-польські конфлікти як споконвічну боротьбу двох імперіалізмів, автори дійшли висновку, що джерелом такого вікового протистояння було аж ніяк не “противенство культур”, а інстинкт загарбання чужих “непольських неросійських територій”, насамперед України⁴³. Імперіалістичні прагнення поляків, а також “величезна диспропорція між етнічно-політичною силою нації і її фактичним станом посідання” призвели до розпаду й поділу Польщі. Однак і цей історичний факт не припинив імперських амбіцій польського народу, а відсутність державності, реалізованої на етнічно польських територіях, прикладом якої, за словами авторів, могло бути Велике Варшавське Князівство (насправді, мається на увазі Варшавське герцогство, засноване Наполеоном, що проіснувало з 1807 до 1813 р. – *А.Я.*), призвела до появи в політичній думці поляків утопічного проекту історичної Речі Посполитої⁶⁴. Аналізуючи польські національні риси, автори вбачають у них схильність до утопічних геополітичних концепцій, що походить від нахилу до “французчини, надмірної бомбастичності, поверховного ідеалізму”⁶⁵. У ряді публікацій польській владі дорікали перейняттям прийомів “вчорашнього пана”, а саме пруської реакційної політики, мілітаризму, політики австрійського та російського імперіалізмів тощо⁶⁶. Українські автори закидали полякам те, що, відновивши свою національну державу, останні не дозволили цього зробити українцям, а також не врахували власного історичного досвіду національного поневолення та відсутності державності: “Всі жахиття, які довелося польському народови перенести під німецьким і московським чоботом на

протязі 19-го століття, українському народови Східної Галичини задемонстрували вчорашні мученики скороченою процедурою в скондензованій формі протягом одного року⁶⁷.

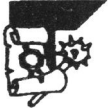
У статті “Границі з 1772 р.” анонімні автори “Громадської думки” проаналізували співвідношення етнічно польських земель із кордонами Першої Речі Посполитої до поділів її територій, дійшовши висновку, що “непольські землі про котрих будучину і долю береться рішати польське правління, перевисшають властиву Польщу майже в троє простором та в двоє населенням”⁶⁸. У публікації “Конфлікт двох засад” суть політики Першої Речі Посполитої зводиться до “визиску, нищення, гніту, нетерпимости і сваволі”, і саме ці фактори в контексті насильного включення Галичини в склад Польщі століттями каталізували українські визвольні рухи⁶⁹. У публікації з красномовною назвою “Польщі треба козаччини” анонімний автор висловлює думку, що, повертаючись до традицій історичної Польщі XVII ст. “з її пануванням шляхти й духовної гієрархії та її Соймам, з її пануючим католицизмом і шовінізмом, з її воєводами і т. п.”, поляки потребують і відновлення давньої Козаччини, яка “помагала б їм заробляти собі в Європі на титул оборонців культури й цивілізації на Сході”⁷⁰. У статті “За права українського народу” в газеті “Діло” автори в доволі різкій формі вдалися до критики новопосталої Польської держави в контексті повернення до її політики рис історичної Польщі, а саме: натиску на Схід, тотальної колонізації, релігійних протистоянь, розпалювання конфлікту з українським народом тощо⁷¹. Аналізуючи перші політичні кроки польської влади, автори підсумовують: “Так як би не було літ неволі, якби даремне пропав для Польщі досвід новітньої демократії, як би міязми давнього польського шляхетського шовінізму, нетолеранції, езуїтизму виповзли із старих льохів і підземних ходів, що остали в наших містах з часів середньовіччя”⁷². У публікації “На перехрестних стежках ідей і напрямків” Федь Федорців аналізує т. зв. концепцію “Середньої Європи” (Mitteleuropa), похідну від однойменної праці відомого німецького суспільно-політичного діяча Фрідріха Науманна⁷³. На думку Федорціва, більш ніж актуальним видається союз народів колишньої Російської імперії, який зміг би захистити будь-якого зі своїх членів від “завтрішньої, а у великій мірі і нинішньої Росії”. Водночас, тенденції до створення аналога концепту “Середньої Європи” автор вбачав і в політиці уряду Польщі. На його думку, такий проект мав розвернутися на теренах від західних кордонів Польської держави до річок Дніпро й Прип’ять та від Балтійського до Чорного Моря⁷⁴. Порівнюючи польську геополітику з науманівським проектом “Середньої Європи”, автор стверджував: “Ріжниця тут заходить ще й та, що німецьку «Середню Европу» проголошено перед загальним теоретичним прийняттям засади про самоозначення народів, а польську т. зв. федераційну, в дійсности імперіялістичну політику проклямовано після того”⁷⁵.

Подібні тези й образи були використані в політичній агітації та пропаганді, що проводилась урядом Є.Петрушевича за посередництва УНТП у краї. Агітуючи проти участі у виборах до Польського Сейму та Сенату у 1922 р., у листівках, що розповсюджувалися в краї, йшлося: “Польща в минувшині як королівство шляхотської сваволі чотири століття аж до свого упадку понижувала, переслідувала й упосліджувала нашу церкву і духовенство, нищила українське міщанство, переслідувала українську культуру, а нашого селянина запрягла в ярмо панщини як робочу худобу польського панства”⁷⁶. Українцям нагадувалося, що й у період існування Австро-Угорської держави Польща, “пануючи відтак в Галичині в протекції австрійських цісарів, спиняла розвиток нашого народу”⁷⁷.

Свою позицію стосовно історичної Польщі висловили учасники Першого міжпартійного з’їзду, що відбувся 3–4 червня 1921 р. у Львові під головуванням А.Горбачевського. Провідну роль на з’їзді відіграли члени УНТП – В.Бачинський, І.Кивелюк, І.Крип’якевич, Т.Войнаровський, С.Баран та ін.⁷⁸. У політичному маніфесті за результатами з’їзду, підписаному представниками українських політичних партій та колишніх послів до австрійського парламенту, знаходимо доволі різкі трактування стосовно політики Речі Посполитої по відношенню до українського народу. Так, у документі йдеться про те, що “завойована Польщею Галичина <...> була виставлена на всякі спроби польського імперіялізму, всеруйнуючої експльоатації і національної екстермінації”, а факт об’єднання обох народів в одній державі названо “неприродною злукою”, проти якої українці споконвік прагнули визволитись⁷⁹.

Таким чином, у першій половині 1920-х рр. Польська держава займала вагоме місце в політичній риторичній Української народної трудової партії. Відстоюючи національні інтереси українців Східної Галичини, члени УНТП висунули ряд критичних вимог до польської влади, давши при цьому загально негативну оцінку актуальній політиці Польської держави. У згаданий період у політичних маніфестах та публікаціях у пресі було зроблено ряд спроб відтворити ретроспективу українсько-польських відносин, визначити найбільш проблемні явища у взаєминах обох народів. У більшості з них Польська держава означувалась історичним ворогом українського народу, а т. зв. “цивілізаційна місія” Польщі – історичним польським імперіалізмом. Водночас представники УНТП не заперечували можливість українсько-польського порозуміння, яке, на їх думку, могло настати в разі обмеження східних кордонів Польщі до їх етнографічних меж та реалізації українцями права на власну державність на теренах Східної Галичини.

1. ЦДАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 123, арк. 8.
2. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. 1. – 535 с.; Красівський О. Я. Галичина у першій чверті ХХ ст. : Проблеми польсько-українських стосунків / О. Я. Красівський. – Львів : Вид-во ЛФУАДУ, 2000; Макарчук С. Ставлення української громадськості Галичини до польської держави (1918–1923) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : Світ, 1995. – Вип. 30. – С. 63–74; Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925) / О. Зайцев // Україна Модерна. – К. ; Львів : Критика, 2002. – Ч. 7. – С. 69–90; Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939 / R. Tomczyk. – Książnica Pomorska, Szczecin 2006. – 337 s.; Mazur G. Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939 / G. Mazur. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2007. – 484 s.; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. – 468 s.
3. Зашкільняк Л. Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість / Л. Зашкільняк // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 93–113.
4. Соляр І. УНДО і Польща в 1928–1930 рр.: пошук шляхів порозуміння / І. Соляр // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство : ХХ століття / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; гол. ред. кол. Ярослав Ісаєвич, упоряд. Микола Литвин, Василь Футала. – Львів, 2008. – С. 177–185; Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі / І. Федик. – Львів, 1998. – 80 с.
5. В річницю Надзвичайного Народнього З'їзду Трудової Партії // Громадська думка. – 1920. – 23 квітня.
6. Програма Української Народньої Трудової Партії // Громадська думка. – 1920. – 29 квітня.
7. Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925) / О. Зайцев // Україна модерна. – К. ; Львів : Критика, 2002. – Ч. 7. – С. 70.
8. Красівський О. Я. Галичина у першій чверті ХХ ст. ... – С. 188–189.
9. Зайцев О. Українська народна трудова партія... – С. 83–84.
10. ЦДАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 111, арк. 5.
11. Зайцев О. Українська народна трудова партія... – С. 84.
12. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії... – С. 302.
13. Резолюції Міжпартійного з'їзду. I : Політично-орієнтаційна резолюція. Цит. за: Кугутяк М. В. Українська націонал-демократія (1918–1939) Т. 2 / М. В. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Нова зоря, 2004. – С. 173.
14. Юрчук О. Українське питання в діяльності польських консерваторів (1919–1923) / О. Юрчук // Проблеми слов'язнознавства. – Львів, 2008. – Вип. 57. – С. 79.
15. Дорогою ціною // Діло. – 1923. – 20 липня.
16. Красівський О. Я. Галичина у першій чверті ХХ ст. ... – С. 178.
17. Там само. – С. 177–178; Кугутяк М. Історія української націонал-демократії... – С. 508.
18. Резолюції протесту Народного Комітету УНТП проти політики окупаційного режиму у Східній Галичині // Кугутяк М. В. Українська націонал-демократія... Т. 2. – С. 148.
19. ЦДАУЛ. – Ф. 372, оп. 1, спр. 15, арк. 25.
20. Українська земля Українському Народові! // Український вістник. – 1921. – 22 лютого.
21. ЦДАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 105, арк. 20.
22. Українська земля Українському Народові!..
23. ЦДАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 105, арк. 20.
24. М. Н. Польща й Україна / М. Н. // Громадська думка. – 1920. – 18 січня.
25. Звіт про VI Міжпартійну конференцію у Львові. 20 травня 1922 року // Кугутяк М. В. Українська націонал-демократія... Т. 2. – С. 239.

26. ЦДІАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 105, арк. 11, 20, 40.
27. Матеріали Першого міжпартійного з'їзду // Кугутяк М. В. Українська націонал-демократія... Т. 2. – С. 178.
28. Апетит і спроможність // Український вістник. – 1921. – 20 квітня.
29. Idée fixe. З нагоди вшехпольського проєкту зміни виборчої ординації // Діло. – 1925. – 24 січня.
30. Там само.
31. Кілько їх є насправді? Із секретів польської статистики // Діло. – 1925. – 7 січня.
32. Польщі треба козаччини // Громадська думка. – 1920. – 30 січня.
33. Листи Івана Крип'якевича до Степана Томашівського // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / відп. ред. Ярослав Ісаєвич, упоряд. Феодосій Стеблій. – Львів, 2001. (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. 8 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 404.
34. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. редкол. Ярослав Ісаєвич, упоряд. Микола Литвин, Василь Футала. – Львів, 2008. – С. 4.
35. Макарчук С. Ставлення української громадськості... – С. 67.
36. Зашкільняк Л. Україна між Польщею та Росією... – С. 96.
37. ЦДІАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 140, арк. 6; ЦДІАУЛ. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2043, арк. 39.
38. За права українського народу // Діло. – 1923. – 3 червня; ЦДІАУЛ. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2605, арк. 16.
39. Сліпці // Громадська думка. – 1920. – 27 лютого.
40. ЦДІАУЛ. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2605, арк. 3.
41. Пробудження на самоті // Громадська думка. – 1920. – 22 липня.
42. Польсько-українське зближення // Український вістник. – 1921. – 1 березня.
43. За державну незалежність Галичини: чому українська Галичина не може прийти під Польщу / зладив Михайло Лозинський. – Відень : Видання Президії Української Національної Ради, 1921. – С. 18.
44. За права українського народу // Діло. – 1923. – 3 червня.
45. Чи хочемо покластися в могилу? // Громадська думка. – 1920. – 27 травня.
46. Зашкільняк Л. Україна між Польщею та Росією... – С. 98.
47. Листи Івана Крип'якевича до Степана Томашівського... – С. 403.
48. ЦДІАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 140, арк. 6.
49. Див. ЦДІАУЛ. – Ф. 309, оп. 1, спр. 1182, арк. 9–25.
50. ЦДІАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 105, арк. 4.
51. Там само. – Арк. 20.
52. Там само. – Арк. 15.
53. Там само. – Арк. 21.
54. За державну незалежність Галичини... – С. 18–38.
55. Там само. – С. 19.
56. Там само. – С. 22.
57. Там само. – С. 28.
58. Там само. – С. 39–42.
59. Так вони ширять культуру // Громадська думка. – 1920. – 5 лютого.
60. Там само.
61. Там само.
62. Див. Польський круговорот // Громадська думка. – 1920. – 3–6, 8, 10, 14–17 вересня.
63. Польський круговорот // Громадська думка. – 1920. – 4 вересня.
64. Там само.
65. Там само.
66. Сліпці // Громадська думка. – 1920. – 27 лютого; Кольонізація // Громадська думка. – 1920. – 6 травня; Акція і реакція // Діло. – 1923. – 3 травня; Відогріті методи // Український вістник. – 1921. – 31 травня.
67. Польські мрії та українська дійсність // Громадська думка. – 1920. – 14 серпня.
68. Границі з 1772 р. // Громадська думка. – 1920. – 28 березня.
69. Конфлікт двох засад // Громадська думка. – 1920. – 4 січня.
70. Польщі треба козаччини // Громадська думка. – 1920. – 30 січня.
71. За права українського народу // Діло. – 1923. – 3 червня.
72. Там само.

73. Федорців Ф. На перехрестних стежках ідей і напрямків / Ф. Федорців // Громадська думка. – 1920. – 11 квітня.
74. Там само.
75. Там само.
76. ЦДІАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 140, арк. 6.
77. Там само.
78. Зайцев О. Українська народна трудова партія... – С. 73.
79. ЦДІАУЛ. – Ф. 581, оп. 1, спр. 105, арк. 52.

The article deals with the attitude of the Ukrainian People's Labor Party to Poland and the Polish government in the first half of the 1920-s. The main focus is on the coverage of the assessments of the historical and inter-war Polish state, geopolitical strategies and projects of the Polish government, interpretations of the Polish-Ukrainian conflict in Halychyna. Ukrainian printed periodicals of Halychyna, official documents of the UPLP, resolutions of the inter-party meetings, political statements by key members of the party are a factual basis for the publication.

Key words: *Ukrainian people's labor party, political thought, political life, Ukrainian-Polish relations, Rzeczpospolita, Halychynian state.*

УДК 94 (477.8) 1884–1939
ББК 63.3 (4 Укр)

Оксана ПАСИЦЬКА

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ РЕМІСНИКІВ, ПРОМИСЛОВЦІВ І ТОРГОВЦІВ “ЗОРЯ” (1884–1939 рр.)

У статті на основі архівних документів і матеріалів преси проаналізовано процес створення та основні напрями діяльності товариства українських ремісників, промисловців і торговців “Зоря” у Львові.

Ключові слова: товариство “Зоря”, Львів, ремісники, промисловці, торговці.

Одним з актуальних завдань української громадськості другої половини ХІХ ст. було об’єднання української робітничої верстви та піднесення її культурно-освітнього рівня. Над цією проблемою наполегливо міркували представники української інтелігенції, міщани та ремісники Львова, які намагались уникнути денационалізації т. зв. середньої верстви.

В українській історіографії немає комплексних досліджень, які б висвітлювали діяльність товариства українських ремісників, промисловців і торговців “Зоря”. Джерельну основу розвідки становлять архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львів (ЦДІАУЛ), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), матеріали періодичної преси, спогади відомих громадсько-політичних діячів. Основна мета статті – проаналізувати особливості створення й основні напрями діяльності товариства “Зоря” в 1884–1939 рр.

Перші спроби об’єднання українських міщан були здійснені у 1872 р. – львів’яни К.Сушкевич і М.Желехівський заснували товариство рукодільників “Побратим”, головою якого був відомий львівський купець М.Димет¹. Проте це товариство довго не проіснувало, і завдання щодо об’єднання української середньої верстви залишилося злободенним.

Шляхом до розв’язання згаданої проблеми стало створення товариства українських ремісників “Зоря” – одного з найстаріших українських товариств у Львові з програмою міщанських братств. Засноване у 1884 р., воно виконувало роль організаційного, культурного, освітнього, товариського центру українських ремісників. Великі заслуги в його створенні належали тогочасним галицьким громадським і політичним діячам: В.Нагірному, К.Левицькому та Ю.Романчуку, які прийшли на допомогу львівським міщанам-ремісникам. Зокрема, В.Нагірний був першим головою товариства, який упродовж тривалого періоду здійснював його послідовну й організаційну роботу, а К.Левицький працював над статутом товариства й надавав допомогу в правових питаннях. Від ремісників ініціаторами організування українських міщан Львова виступили: П.Мартинів (крavecь), Г.Козюк (крavecь), К.Ткач (друкар), Й.Ковальський (крavecь), М.Сембратович (переплетник), М.Спожарський (переплетник), Л.Качоровський (лякерник), Г.Васіка (слюсарський челядник), Г.Івахів (кушнір), які неодноразово радилися з представниками інтелігенції, зокрема з директором канцелярії львівської “Просвіти” А.Скородинським про те, яким чином заснувати своє товариство². Спільними зусиллями було досягнуто бажаної мети, і 22 травня 1884 р. відбулося перше засідання товариства³, яке проводив Ю.Романчук⁴.

При виборі Виділу одержали абсолютну більшість голосів (як виділові): М.Сембратович, М.Спожарський, П.Мартинів, Л.Качоровський, К.Ткач, Г. Козюк, а як заступники виділових: Ю.Грабовинський, Г.Васіка, І.Карабинь. Почесними членами товариства стали: Ю.Романчук, В.Нагірний, П.Огоновський, К.Левицький, Н.Вахнянин, Г.Веретено, М.Полянський, О.Марков, М.Король, П.Сушкевич, М.Димет, Ол.Огоновський, І.Добрянський, Ом.Огоновський, С.Держко, А.Ничай, І.Геровський, О.Калиновський, І.Шараневич, М.Малиновський, Я.Шведицький, С.Гавришкевич, Ю.Целевич, Л.Павенцький, А.Горбачевський, С.Громницький, І.Белей, Е.Савицький, О.Бачинський, О.Василевський, І.Шведицький⁵. Пізніше із цього приводу К.Левицький писав: “Нагадую собі ту велику радість наших українських ремісників у

Львові, коли вони найшлися разом на перших загальних зборах товариства руських ремісників “Зоря” у Львові в кімнатах Народного Дому при вул. Корняктів і пізнали своїх...”⁶.

У початковий період свого існування метою діяльності товариства декларувалось “організувати українських ремісників (згодом ще й промисловців і торговців), усвідомлювати їх всесторонньо в любові до нашої минувшини, охороняти перед відступництвом від нації, у всіх потребах давати поради і матеріальну поміч та опікуватися ремісничою молоддю”⁷. Товариство швидко розрослося кількісно та якісно.

Прогресивний розвиток товариства призвів до його реорганізації. Так, у 1907 р. на засіданні Виділу було вирішено змінити статут, а саме назву товариства “Товариство руських ремісників” на “Товариство ремісників і промисловців “Зоря”⁸, а з 1918 р. термін “руське” був замінений терміном “українське”⁹. Згідно з поправками до статуту “Зорі”, у 1927 р. до нього долучилися торговці, і з цього часу воно отримало назву “Товариство українських ремісників, промисловців і торговців”¹⁰.

На початковому етапі діяльності товариство не мало власного приміщення й орендувало його в “Народному домі”. У 1909 р. з нагоди 25-літнього ювілею при сприянні й матеріальній допомозі митрополита А.Шептицького стала актуальною й можливою ідея придбання невеликого приміщення на вул. Личаківській, 20. У 1912 р. “Зоря” придбала триповерхову будівлю на вул. Вірменській, 25, яку 1935 р. спромоглася розширити ще на декілька кімнат.

Число членів у товаристві постійно збільшувалося, зокрема за рахунок молодих ремісників. У 1900 р. товариство налічувало 86 осіб, з них 34 друкарі, 19 шевців, 9 кравців, 7 столярів, 6 слюсарів, 2 ковалі, 2 переплетники та особи інших професій, а протягом 1908–1912 рр. дійсними членами “Зорі” були 120 осіб¹².

Воєнні часи негативно позначилися на діяльності товариства. Більшість членів брали участь у бойових діях, а товариство стало об’єктом численних ревізій і переслідувань як з боку австрійської, так і російської окупаційної влади. Після Першої світової війни товариство відновило свою діяльність і продовжувало реалізовувати поставлені завдання впродовж 20–30-х років ХХ ст. під керівництвом Ю.Сидорака, М.Кліща, О.Бикаловича, С.Гевака й М.Стефанівського.

У міжвоєнний період львівська “Зоря” проводила велику суспільно-політичну та національно-культурну роботу серед українських ремісників, промисловців і торговців. Вона дбала про піднесення їхньої національної свідомості, надавала посильну матеріальну допомогу хворим, інвалідам, по можливості й безробітним, малозабезпеченим членам товариства при відкритті нового верстата праці, охороняла та підтримувала їхні спільні фахові інтереси, поширювала серед них освіту й культуру, опікувалася українською ремісничою молоддю, сприяла розвитку української промисловості, проводила благодійну діяльність на користь “Рідної школи”, “Просвіти”, церкви. Свої цілі товариство реалізовувало шляхом проведення концертів, аматорських вистав, екскурсій, спільних зборів, лекцій, діяльності бібліотеки, читальні, допомогового відділу, бюро посередництва праці.

Цілком зрозуміло, що керівний склад товариства не був сталим і зазнавав певних змін. Так, при виборі Виділу в 1928 р. головою товариства був С.Гевак, а до Виділу належали О.Бикалович, М.Стефанівський, Р.Амбрагамовський, М.Кліщ, С.Микитка, О.Беряк, І.Дропа, В.Хомин, В.Беллебай, О.Фединський. Заступниками виділових були О.Кушик, Д.Сачинський та П.Карпик, а до контрольної комісії належали О.Пашак, Д.Коновка та І.Мусій¹³. У 1932 р. товариство налічувало 146 дійсних членів (самостійних ремісників і підмайстрів (челядників)) та 230 осіб ремісничої молоді, а в 1936 р. товариство об’єднувало 248 членів¹⁴.

Найвищу владу в товаристві мали загальні збори його членів. Усі права товариства, що не підлягали загальним зборам, виконував головний віділ товариства, який станом на 1934 р. при головуванні Ю.Сидорака (директор друкарні) був таким: М.Кліщ (складач-друкар), Д.Хом’як (директор переплетні), О.Беряк (майстер-швець), Т.Цявка (власник магазину), Р.Амбрагамовський (інструментар), М.Галушка (складач-друкар), Й.Фединський (бронзівник), С.Фединський (бронзівник), В.Цьорох (кралець), Р.Партикавич (складач-друкар). Заступниками виділових були: В.Луць (челядник-швець), І.Рудницький (електротехнік), Й.Продиус (че-

лядник-кравець). До контрольної комісії належали: М. Стефанівський (майстер-слюсар), Ю. Грушевський (майстер-кушнір), В. Белегай (майстер-кравець)¹⁵. Функції товариства реалізували чотири секції: організаційна, опіки над ремісничою молоддю, освітньо-розважальна й музична.

Секція опіки над ремісничою молоддю розпочала свою діяльність у 1921 р. як фонд імені В. Нагірного, метою якого було об'єднання, виховання української молоді в дусі національно свідомих професійних ремісників, їх опіка й охорона, а членами її Виділу були С. Кезик, О. Бикалович, Б. Амбрагамовський, О. Фединський і П. Корняк¹⁶. Кошти на цей фонд жертвували, окрім професійних робітників, колективу та структурних відділів "Зорі", товариство (з хору, просфор, концертів), "Міщанське братство", Краєвий союз торгівців у Львові, Краєве товариство охорони і опіки дітей, спілка "Діло". Фонд поповнився й за рахунок зібраних коштів при церквах св. П'ятниці, Преображення, Успення, св. Петра і Павла, св. Юрія, св. Онуфрія (Василіян), добродійностей директора "Народної торгівлі" М. Заячківського, директора "Народної гостиниці" О. Пашака, митрополита А. Шептицького, священників та українців-емігрантів з Америки. Згодом фонд отримав назву "Секція опіки над ремісничою і торговельною молоддю ім. В. Нагірного при товаристві "Зоря" у Львові", а на початку 1930-х років його реорганізували в товариство. Станом на 10 вересня 1922 р. у ньому налічувалося 200 осіб, здебільшого це були хлопці 14–21 років зі Львова, сільських місцевостей Львівського та сусідніх повітів, які навчалися теорії та практики обраного фаху (кравці, шевці, слюсарі, столярі, друкарі, ковалі, переплетники, рідше механіки, кондитери, торговельники та учні торговельної школи, колодії, кахлярі, кушніри, цинкографи та ін.)¹⁷.

Опікуючись українською ремісничою молоддю, товариство давало їй належне національне виховання, зокрема займалось організацією позашкільної освіти. Діючими були "Пласт", бібліотека, фонди якої склали близько 1 000 томів. Завдяки діяльності В. Чуми, І. Стефанівського, Гнатковського діяв зорівський хор¹⁸, який користувався великою популярністю й неодноразово організовував концерти з такими відомими співаками, як М. Менцінський, О. Мишуга, С. Крушельницька¹⁹. Для членів товариства та бажаючих з 1 листопада 1929 р. взимку проводилися відомими українськими вченими та громадсько-політичними діячами систематичні виклади (щосуботи – один раз та щонеділі – два рази) на різноманітні актуальні історичні, економічні, політичні, культурно-освітні теми. Заходами Українського гігієнічного товариства читали лекції щодо профілактики здоров'я. З листопада 1928 р. при товаристві діяли вечірні культурно-освітні курси, на яких викладалися потрібні кожному ремісникові й робітникові галузі знання: історія, природознавство, географія, література, мистецтво, кооперація, історія селянського руху, соціологія, економіка. Курс викладали спеціалісти кожної галузі науки²⁰. Для виголошення рефератів товариство запрошувало спеціалістів – А. Ластовецького, М. Коця, М. Глушкевича²¹.

З 1924 р. почав діяти спортивний гурток під керівництвом М. Оприска [6, арк.28]. Він проводив змагання разом з українськими товариствами: "Україна", "Луг", "Степ", "Сила", Українським Студентським спортивним клубом з таких видів спорту, як футбол, пінг-понг, біг 3 000 метрів та ін.

З 1923 р. діяла жіноча секція, керівництво якою здійснювала С. Стефанівська. Члени жіночої секції проводили зібрання, на яких читали реферати на актуальні теми (про гігієну жінки – С. Парфенович, І. Сімович), влаштовували концерти для хлопців, займалися влаштуванням буфетів, чайних вечорів з розважальним гуртком, оглядали ремісничі бурси, чергували в Промисловій школі при роздачі підвечірків для хлопців із секції опіки. Станом на 1936 р. жіноча секція налічувала 47 осіб²².

Науково-забавовий гурток у 1919 р. об'єднував 21 особу, а до його першого Виділу входили: О. Бикалович, С. Сенюта, О. Сениківна, М. Галушка, Д. Кулинський, П. Грень, Е. Мартинів, С. Гайдучок²³. Протягом 1920–1930-х років забавовою секцією керували: Р. Амбрагамовський, О. Кушик, І. Ковалишин, М. Паньків, В. Цьорох, М. Галушка, С. Харчук²⁴. Секція займалась організацією вечорів, танців, пікніків, маскових вечорниць, вистав, більярду, хору, концертів на честь Т. Шевченка, І. Франка, а також з нагоди церковних свят – Андрія, Миколая, Маланки. При ній існували танцювальні курси та шахова секція. Мета діяльності секції полягала в тому, щоб "відчитами, аматорськими виставами, гутірками, концертами, чайними вечорами не тільки

дати розраду робітництву та ремісництву, але при допомозі цієї освітньої праці втягнути його до народної служби, піддержати його дух і енергію, вказати його ідеали, мету його мрій та змагань”²⁵. У травні 1936 р. “зорівці” ініціювали створення спеціального комітету, який займався організацією відзначення 10-ї річниці від дня смерті С.Петлюри.

Музична секція була задіяна в шлюбах членів та інших культурно-освітніх заходах товариства. Її запрошували на святкування українські товариства “Просвіта”, “Сила” та інші.

Про інтенсивність роботи членів товариства свідчить співпраця з українськими професійними робітничими товариствами: “Воля”, “Будучність”, “Труд”, “Праця”, культурно-освітніми, громадськими установами: Братством Серця Христового при Преображенській церкві, “Повітовою Січчю”, “Соколом”, “Лугом”, товариством українських шахістів “Шаховий коник”, Народною Організацією Українців м. Львів, “Міщанським братством”, “Українською захоронкою”. Львівські “зорівці” були членами “Українського гігієнічного товариства” у Львові, контактували з товариством українських студентів техніки “Основа”. Спільно з Комітетом українських друкарів Львова вони організували концерт (Святочну академію) на честь І.Федорова в 1924 р.²⁶.

Для “зорівців” читали професійні реферати члени товариства “Ощадність”, комітету преси (“Сучасна українська преса і громадянство”). Свою місію виконувало товариство “Відродження”, яке закликала “зорівців” вилучати зі щоденного вжитку алкоголь і тютюн, поширювати протиалкогольну та протинікотинову пропаганду серед членів за допомогою рефератів, статей, виставок. З метою ідеологічної підтримки товариства обмінювалися на урочистих заходах делегатами.

“Зоря” тісно співпрацювала з “Просвітою” не лише із приводу організації різноманітних концертів. На зібраннях членів “Зорі” виголошувалися реферати про “Просвіту” та її культурне значення для майбутнього українського народу. “Просвіта” забезпечувала товариство літературою, влаштовувала спеціальні курси про методикку виголошення популярних викладів (з історії, географії, літератури, правничих та економічних наук, медицини, природи й техніки) і надавала інструкції в справі заснування та ведення аматорських гуртків²⁷. Львівські “просвітяни” допомагали “зорівцям” у виданні та поширенні фахового часопису, подаючи інформацію про кількість й адреси українських ремісників²⁸. Надаючи підтримку мандруючому “Просвітянському театру”, організованому під протекторатом “Просвіти” у Львові, “Зоря” сприяла піднесенню рівня театральних вистав, розвитку театральної умілості серед українських театральних аматорів. Активно з львівською “Просвітою” співпрацювали й філії товариства “Зоря”.

Велику активність проявляли “зорівці” в громадській діяльності. Брала участь у заходах, організованих Українським товариством опіки над інвалідами з приводу будівництва дому для інвалідів. “Зоря” залучалася до діяльності Товариства охорони Военних могил, і спільно з іншими українськими культурно-освітніми товариствами й установами опікувалася могилами, визначала завдання та програму діяльності цього товариства.

Про тісну співпрацю товариства “Зоря” з українськими установами та її суспільну значимість свідчить різноманітна кореспонденція, зокрема привітання з нагоди ювілейних дат. У 1924 р. з нагоди 40-річного ювілею “Зорю” вітали Ю.Романчук, А.Шептицький, А.Чернецький, С.Шах (“Просвіта”), Р.Цегельський (НТШ), Б.Янів (УПТ), М.Струтинський (Народний комітет), І.Ліщинський (Народна Організація Українців м. Львова), Ю.Павликовський (Народна торгівля), К.Малицька (кружок УПТ ім. Ганни Барвінок), О.Павлів (УРП, “Громадянський голос”, “Селянська спілка”). “Зоря” отримала письмові привітання від М.Галушинського, С.Федака, “Союзу Українок”, “Діла”, Дністра”, “Народної гостинниці”, “Народного Дому”, товариства ім. П.Могили²⁹.

Звертає на себе увагу той факт, що львівські “зорівці” були задіяні в міжнародній співпраці, зокрема у 1936 р. брали участь у світовому конгресі молоді в Женеві. Його метою був обмін поглядів про міжнародні події, обговорення антивоєнних заходів, створення світових організацій миру, пропаганда ідей співробітництва молодіжних організацій світу³⁰.

Благодійна діяльність товариства проявлялась у допомозі своїм членам у випадках безробіття, хвороби та у зв’язку з іншими причинами. Грошову підтримку від “Зорі” отримували її філії, а також “Сокіл-Батько”, “Рідна школа”, кооператив “Український театр” та інші укра-

їнські установи здебільшого для придбання чи розширення власного приміщення, проведення національно-патріотичних, культурно-освітніх та релігійних заходів. Варто зауважити, що “Зоря” опікувалася не лише молоддю “Руської ремісничо-промислової бурси”, а й на прохання товариства українських дозорців і домашньої прислуги допомагала його найбіднішим дітям³¹. Підтримку від “Зорі” отримували сільські діти, які прагнули отримати фахові знання. Разом із “Рідною школою” товариство вело переговори з українськими майстрами про підготовку учнів, оскільки на той час однією з умов навчання у фахово-доповняючій школі було практичне заняття в майстра.

Не будучи байдужим до долі українських безробітних, “зорівці”, крім надання матеріальної допомоги, були задіяні в Комітеті допомоги українським безробітним³². З метою забезпечення безробітних місцем праці “Зоря” тісно співпрацювала з товариством Опіки над українськими емігрантами, надсилаючи йому списки українських безробітних³³.

Важливим засобом комунікації й обміну інформацією між українськими ремісниками, промисловцями та торговцями служили тогочасні професійні часописи: “Молоді ремісники”, “Новітній ремісник”, “Добробут”, “Торгівля і промисл”, “Фаховий вісник” (у Станіславові), “Наш прапор” (у Рогатині). Окрім професійних “зорівці” передплачували такі часописи: “Діло”, “Народне слово”, “Нове слово”, “Земля і воля”, “Голос”, “Вперед”, “Новий час”, “Батьківщина”, “Комар”.

“Зоря” здійснювала послідовні кроки в розвитку української промисловості, реалізуючи заклик “свій до свого по своє”. Разом із місцевими українськими інституціями підтримувала створення та діяльність українських кооперативів. Зокрема, поширювала серед українського громадянства ідеї новоствореної кооперативи галантерейних виробів “Базар” та багато інших³⁴.

Програму діяльності львівської “Зорі” поширювали її філії: у Любачеві, Бурштині, Сокалі, Коломії, Бориславі, Трускавці, Мокротині, Рогатині, Жидачеві, Підберізцях, Самборі, Калуші, Жовкві, Ярославі, Надвірній, Станіславові, Судовій Вишні, Тереховлі, Тисмениці та Підгайцях. Крім них, існували ще окремі ремісничі товариства, які були засновані на статуті львівської “Зорі” й перебували під її впливом, зокрема товариство “Міщанська бесіда” в Стрию, “Гаразд” у Яворові та товариства “Зоря” в Тернополі й Дрогобичі.

У своїй діяльності товариство не знаходило підтримки з боку державних установ, а навпаки – зазнавало переслідувань, ревізій з боку польської поліції. Влада чинила перешкоди щодо заснування філій. Так, протягом 1935–1936 рр. товариство подало на затвердження статуту зареєстрованих восьми філій, проте з юридично необґрунтованих причин жоден із них не був узаконений владою³⁵. З аналогічних причин було ліквідовано філію в Бурштині³⁶. З боку поліції були заборони, що стосувалися національного одягу, зокрема членам товариства в Сокалі забороняли носити шапки-мазепинки³⁷.

Упродовж свого існування, за винятком воєнних часів, товариство “Зоря” проводило активну діяльність, що безпосередньо підтверджується архівними й іншими рукописними документами того часу. Остаточо товариство було ліквідовано в 1939 р., після встановлення на території Західної України радянської влади.

Отже, товариство українських ремісників, промисловців і торговців “Зоря” було одним із центрів відродження й об’єднання українського міщанського стану. За час своєї роботи діячі товариства займалися поширенням серед робітничої верстви освіти й культури, підтримкою їх професійних інтересів, опікою ремісничої молоді та сприяли розвитку промисловості. Шляхом створення та діяльності близько 30 філій “Зоря” поширила свою діяльність на всі головні регіони Східної Галичини. Досвід роботи товариства переконливо засвідчив необхідність існування в тогочасному суспільстві організаційного центру українських ремісників, промисловців і торговців з метою об’єднання зусиль, піднесення їхнього національного культурно-освітнього рівня.

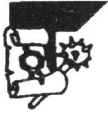
1. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 110, оп. 1, спр. 806, арк. 22.

2. Діло. – 1933. – 23 грудня. – С. 3; Діло. – 1937. – 27 серпня. – С. 1–2.

3. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 309, оп. 1, спр. 1667, арк. 104.
4. ДАЛО. – Ф. 110, оп. 1, спр. 806, арк. 59; Новітній ремісник. – 1938. – Жовтень.
5. “Зоря”. Її минуле й сучасне : Пам’ятна книга з нагоди сорокових роковин існування Товариства українських ремісників і промисловців “Зоря” у Львові. – Львів : Накладом товариства “Зоря”, 1924. – С. 13.
6. Новий час. – 1937. – 26 серпня. – С. 1–2.
7. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 29, арк. 80.
8. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 5, арк. 16.
9. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 3, арк. 12.
10. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 7, арк. 125; ДАЛО. – Ф. 110, оп. 1, спр. 806, арк. 69.
11. ЦДІА України у Львові. – Ф. 358, оп. 1, спр. 46, арк. 79.
12. Діло. – 1936. – 29 листопада. – С. 1.
13. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 7, арк. 135.
14. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 30, арк. 191.
15. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 37, арк. 2.
16. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 8, арк. 32.
17. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 8, арк. 2–11, 54–68.
18. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 12, арк. 7.
19. “Зоря”. Її минуле й сучасне : Пам’ятна книга з нагоди сорокових роковин існування Товариства українських ремісників і промисловців “Зоря” у Львові... – С. 24.
20. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 22, арк. 28.
21. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 63, арк. 123–125.
22. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 30, арк. 192.
23. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 6, арк. 2.
24. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 15, арк. 77, 93, 98, 110, 122, 126.
25. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 6, арк. 12.
26. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 16, арк. 13.
27. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 13, арк. 4, 10.
28. ЦДІА України у Львові. – Ф. 348, оп. 1, спр. 539, арк. 10.
29. Діло. – 1924. – 20 листопада. – С. 3.
30. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 64, арк. 77–78.
31. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 63, арк. 129.
32. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 66, арк. 59.
33. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 22, арк. 11.
34. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 63, арк. 87.
35. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 64, арк. 4.
36. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 74, арк. 1.
37. ДАЛО. – Ф. 295, оп. 1, спр. 63, арк. 129.

In the article the process of creation and the main activity directions of the society of Ukrainian craftsmen, manufacturers and dealers “Zorya” (“Dawn”) in Lviv is analyzed on the base of archive documents and press.

Key words: society “Zorya” (“Dawn”), Lviv, craftsmen, manufacturers, dealers.

УДК 94 (477):332.025.26

ББК 63.3 (4 Укр) – 7я73

Ярослав МАНДРИК, Роман ПУЙДА

ПІДГОТОВКА МАСОВИХ КАДРІВ РАДЯНСЬКОГО СЕЛА В РОКИ ЗАВЕРШЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

У статті на основі багатого фактичного матеріалу розкрито діяльність партійних і радянських органів радянської України з підготовки механізаторських кадрів у 1933–1937рр. В основному їх готували на короткотермінових курсах. На кінець досліджуваного періоду сільське господарство УРСР не було забезпечене кадрами. Ця діяльність зазнала провалу.

Ключові слова: політика радянської держави, механізатори, село, культура, освіта, курси.

Роки другої п'ятирічки (1933–1937) характерні деяким посиленням тракторизації сільського господарства, закінченням процесу колективізації, повним знищенням індивідуальних господарств. На селі панівним стає колгосп. Як розвивався процес забезпечення сільськогосподарського виробництва кадрами масових професій у ці роки, адже колгоспи поступово зміцнювалися і спеціалісти були дуже потрібні?

Певні зміни в цей період спостерігалися в оснащенні сільського господарства технікою. У роки першої п'ятирічки близько половини тракторів, що надійшли в сільське господарство, були імпортними. У 1933 році МТС і радгоспи отримали всі сільськогосподарські машини тільки вітчизняного виробництва. За роки 2-ї п'ятирічки кількість тракторів у МТС збільшилася на 41,5 тисячі й досягла 83,7 тисячі одиниць, комбайнів – на 21,8 тисячі й досягла 22,1 тисячі одиниць¹.

Колгоспи та МТС мали й іншу сільськогосподарську техніку, у тому числі: 220,2 тисячі жниварок, 56,9 тисячі молотарок, 402,8 тисячі сівалок (тракторних і кінних), 10,8 тисячі машин для збирання технічних культур, 54,5 тисячі тракторних плугів.

Однак якщо взяти такий факт, де в більшості розміщувалася основна техніка – трактори, то видно: у 1937 році з 83,7 тисячі цих машин у колгоспах було лише 700 одиниць, основна маса – 67,6 тисячі – була в руках держави й розміщувалася в МТС, а 15,3 тисячі – у радгоспах².

У такий спосіб держава прив'язала до себе слабкі колгоспи й отримувала від них надприбуток додатково ще за використання техніки.

Покращання оснащення сільськогосподарською технікою дозволило на кінець 2-ї п'ятирічки розпочати механізацію основних виробничих процесів. Загальний обсяг усіх тракторних робіт у колгоспах України в 1933 році виріс до 11 млн га, а в 1938 році він становив уже 46,4 млн га умовної оранки. У 1937 році понад 4/5 загальної площі всіх видів оранки виконували трактори, близько 40% площ ярих й озимих культур засівали тракторними сівалками, а комбайни збирали 40% площ зернових колосових культур.

Однак із завершенням колективізації в роки другої п'ятирічки до завершення механізації сільського господарства було ще дуже далеко. На 1935 рік тяглові сили сільського господарства були механізовані тільки на 22%. Механічна тяглова сила зрівнялась із кінною тільки в 1935 році. Напередодні радянсько-німецької війни вона складала 77,7% енергетичної потужності сільського господарства³. Тобто основний обсяг робіт у колективних господарствах України на кінець 30-х років продовжував виконуватися вручну. Важка фізична праця забирала в колгоспників здоров'я і час, не давала їм можливості приділяти належну увагу своєму духовному, культурному розвитку, негативно відбивалася на розвитку українського села в цілому.

Посилення механізації сільського господарства (хоча цей процес ще далекий до завершення і нині) вимагало постійного зростання кількості спеціалістів масових професій. Справа була не тільки в кількісному зростанні. Поступово, у міру зростання впливу техніки в сільському господарстві, зростало й значення механізаторів. Змінюються їх становище, місце в системі суспільних відносин на селі, вплив на його культурний розвиток. Механізатори все більше ви-

діляються в особливу категорію колгоспників-працівників МТС. Вони стають передовим прошарком колгоспного населення. Але, з іншого боку, перебуваючи на роботі в держави, механізатори все більше відриваються від землі, удержавлюються і поступово стають найманими державою працівниками, які обробляють землю, але якихось господарських почуттів до неї зовсім не відчують.

Звичайно, що довго таке становище не може існувати, настає період, коли земля не витримує панування над собою відчуженої, хоча й освіченої людини, і ми поступово просуваємося до екологічної катастрофи.

Як же вирішувалася проблема масових кадрів у роки другої п'ятирічки, який був їх культурний рівень розвитку? Основною формою їх підготовки й далі залишалася курсова, але в її організації проявляються певні особливості. Рада Праці та Оборони випускає в 1933 році дві важливі постанови: 4-го вересня – “Про організацію використання тракторного парку” і 21-го вересня – “Положення про тракториста”, якими ліквідовувалася короткотермінова підготовка механізаторів. Указувалося на необхідність організації постійно діючої школи для навчання бригадирів тракторних бригад і механіків.

Виконуючи ці постанови, на об'єднаному листопадовому (1933) пленумі ЦКК і ЦК КП(б)У було поставлено завдання про зміну строків навчання на курсах, про організацію на базі деяких курсів шкіл механізаторів. З реорганізацією шкіл колгоспної молоді в 1932 році в загальноосвітні школи підготовка механізаторських кадрів з 1933 року зосереджується безпосередньо при МТС, які стають основною ланкою в цьому процесі⁴.

До певної міри це був крок уперед. Перш за все тому, що навчання при МТС не відірване від виробництва. Це давало можливість курсантам краще вивчати техніку й виробничі процеси. Разом з тим навчання трактористів було продовжено до 4-х місяців. З іншого боку, навчання при МТС мало свої негативні сторони. Було важко поєднувати працю і навчання і, як правило, останнє часто опинялося на другому плані.

Крім того, курси при МТС не мали спеціальної навчальної бази, приміщення й обладнання, що не дозволяло поставляти туди підручники та наочність. Курси зовсім не були підготовленими для навчання механізаторів широкого профілю, вони готували вузьких спеціалістів (трактористів за марками тракторів), кожний новий тип машини породжував нову спеціальність. Це вимагало додаткових коштів і часу на підготовку. Не потрібно забувати ще однієї вагомій причини, яка стала на перешкоді організації курсів в Україні після голодної зими 1932–1933 років. Це добре видно на прикладі роботи курсів ветфельдшерів. Так, на 15 лютого 1933 року повинні були набрати на навчання 800 осіб, а фактично було набрано на 15 березня (місяць після початку занять) усього 248 осіб. Головна причина – відсутність харчування, голод. Із цієї причини набрані на курси слухачі в Білоцерківському та Коростенському районах були розпущені, це саме сталося на курсах при Кутинському веттехнікумі. НКЗС УСРР просив включити цих 800 курсантів, які повинні бути набрані на навчання, до централізованого фонду постачання і забезпечити курсантів стипендіями.

Через відсутність продуктів прохання НКЗС республіки не було виконано.

У лютому 1934 року виходить постанова ЦК КП(б)У “Про реорганізацію курсів підготовки комбайнерів у стаціонарні школи з 6-ти місячним строком навчання”, згідно з якою підготовка комбайнерів переводилася з курсової на стаціонарну⁵.

Збільшуються строки навчання з усіх інших спеціальностей. У 1936 році, як уже говорилося, трактористів готували на 4-місячних курсах, шоферів – у механізаторських школах зі строком навчання 6 місяців, школи бригадирів тракторних бригад були розраховані на 8 місяців, а школи механіків по комбайнах і автомеханіків – на 12 місяців. Це, звичайно, покращувало якість підготовки спеціалістів.

Створюються стаціонарні школи підготовки шоферів, механіків, бригадирів тракторних бригад. У Чернігівській області в 1936 році працювало 8 стаціонарних шкіл, 5 із них готували комбайнерів, 2 – механіків, 1 – шоферів⁶.

У лютому 1934 року ЦК КП(б)У запропонував у найстисліші строки укомплектувати курси трактористів, комбайнерів, механіків молотарок; випускати спеціалістів тільки після екзаменаційної перевірки. З того ж року в Україні розпочинається докорінна перебудова системи під-

готовки масових кадрів для радгоспів. Мережа курсів з тривалим строком навчання збереглася, але одночасно створюються постійно діючі школи з навчально-виробничими майстернями. Вони стають основною формою підготовки кадрів механізаторів для радгоспів. Протягом 1934–1936 років в УСРР для радгоспів було підготовлено близько 22,8 тисячі кадрів масових професій⁷. У 1937 році запроваджується нова система підготовки колгоспних кадрів. На базі кращих районних колгоспних шкіл (РКШ) були створені однорічні школи колгоспних практикумів для підготовки агротехніків, ветеринарів, бухгалтерів і 6-місячні школи для підготовки бригадирів і ланкових. У решті РКШ різноманітнішими стали спеціальності випускників. Якщо за першу п'ятирічку вони в основному готували голів колгоспів, бригадирів, тобто керівників господарств, то тепер у них навчалися техніки-рільники, зоотехніки-практики, колгоспні ветфельдшери та інші спеціалісти масових професій.

Зміцнюється база курсів. Так, у 1934 році в 20-ти школах механізації Донецької області було 52 комбайни, 25 тракторів, 31 автомашина⁸.

Згідно з рішенням Наркомзему СРСР від 24 вересня 1934 року, без певної матеріально-технічної бази для навчання школи заборонялося відкривати.

У кращий бік змінюється склад викладачів курсів. Обласні парторганізації посилали із заводів, інститутів, технікумів спеціалістів для роботи викладачами на курсах механізаторів. Так, Харківський обком компартії в 1934 році направив у школи механізаторів 45 спеціалістів для роботи викладачами. Усього в Україні в 1934 році для роботи викладачами було направлено на різні курси й у школи 430 осіб, із них 100 – із центральних органів, 200 – з вузів і технікумів, 130 – з обласних організацій⁹.

У роки 2-ї п'ятирічки підвищуються вимоги до загальноосвітньої підготовки курсантів. Для вступу на курси трактористів освіта повинна була бути не нижча 3-х класів, на курси комбайнерів – не нижча 4-х класів. Для вступу до школи бригадирів тракторних бригад, крім загальної підготовки, курсант повинен був мати виробничий стаж не менше двох років. Приймались туди тільки ударники-трактористи, які мали першу категорію й освіту не нижчу як 4 класи¹⁰.

На курсах і в школах механізації створюються спеціальні атестаційні комісії для перевірки знань випускників, їм починають присвоювати кваліфікацію і розряди. При обкомах партії організовувалися спеціальні комісії, які слідкували за набором курсантів, умовами роботи шкіл і курсів. Так, при Дніпропетровському обкомі партії в комісію входили 25 осіб. У 1934 році вона перевірила знання курсантів, у результаті якої з 5 814 осіб 288 курсантів (4,5% від загальної кількості) були виключені із шкіл і курсів через низьку успішність. Звичайно, що всі ці заходи вплинули на якість підготовки механізаторів. Так, Ольгопільську школу механізації Вінницької області в 1933–1937 роках закінчили 1 513 водіїв, 418 комбайнерів. Атестаційна комісія визнала їх знання добрими. Школа мала 11 навчальних аудиторій, майстерні для практичних занять, бібліотеку. У школі працювали 24 викладачі з вищою і середньою спеціальною освітою¹¹.

У 1936 році в республіканській Кіровській школі атестаційна комісія встановила в 86,2% випускників відмінні та добрі знання, її робота була відмічена Наркомземом СРСР. НКЗС України виділив для преміювання кращих викладачів 2,5 тисячі крб і 800 крб – для преміювання кращих учнів¹².

Як бачимо, зрушення в роки 2-ї п'ятирічки в підготовці масових колгоспних кадрів були. Удосконалюється їх підготовка, поліпшується якість навчання. На жаль, усе це були поодинокі факти. Загалом система курсової підготовки кадрів масових професій для сільського господарства України в роки другої п'ятирічки була ще дуже недосконалою. Так, 23 лютого 1934 року ЦК КП(б)У приймає постанову “Про перебіг підготовки кваліфікованих кадрів для МТС”, де змушений був визнати, що комплектування курсів проходить незадовільно. Наприклад, план комплектування курсів машиністів молотарок у республіці виконаний до 10 лютого (заняття розпочалися ще 1-го січня) лише на 30%, а в окремих областях ще менше: наприклад, у Вінницькій області – на 18%, Харківській області – на 18% і т. д.

Рівень підготовки курсантів залишався ще дуже низьким. Із цих причин ЦК партії категорично заборонив випускати з курсів і шкіл слухачів без старанної перевірки знань і присвоєння їм кваліфікації¹³.

За завданням ЦК КП(б)У було перевірено ряд курсів для підготовки масових кадрів. Картина в цілому була нерадісна. Наприклад, курси комбайнерів при Мелітопольській МТС не мали навчальних класів. У гуртожитках не було світла, вони не опалювалися (надворі лютий), не прибиралися, води не було. Не було підручників і зошитів. Курси для підготовки трактористів при цій МТС були в такому ж стані: не було навчальних класів і т. д. Фінансів своїх курси не мали, хоча МТС отримувала для них 5 тисяч крб, які витрачалися на іншу мету, зокрема, на ремонт тракторів.

Така ж картина була виявлена на курсах трактористів при Троянівській МТС, на Літенських курсах на Вінниччині¹⁴ тощо. Після роботи цієї комісії, після виходу постанови ЦК КП(б)У від 23 лютого 1934 року в наступні роки обстановка мало в чому змінилася. Тому 15 січня 1936 року ЦК КП(б)У приймає нову постанову “Про хід підготовки масових технічних та колгоспних кадрів по системі НКЗС УСРР”. Сільськогосподарський відділ ЦК перевіряв роботу ряду шкіл, курсів, районних колгоспних шкіл, курсів при МТС в Одеській, Вінницькій, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській областях і в МАСРР. Ось яку обстановку було виявлено, наприклад, у Володарській школі комбайнерів на Донеччині. З перевірених 113 курсантів у 35 осіб були виявлені незадовільні знання (1/3 від загальної кількості), а офіційні дані керівництва школи вказували всього 2,6%. Через погані побутові умови на курсах комбайнерів у цій області була дуже висока плинність слухачів. Так, у Новосвітлівській МТС покинули курси 17 слухачів із 30¹⁵.

Таке ставлення до підготовки комбайнерів негативно відбилося на рівні їх кваліфікації і результатах праці. Наприклад, у Вінницькій МТС у 1936 році зібрали на один комбайн по 6 га зернових, у Багалійській – по 17, у Хмельницькій – по 18, у Ямпільській – по 18 тощо. Важливим було те, що такий низький рівень роботи комбайнерів у МТС України був навіть нижчим від рівня 1933 року, коли в республіці вперше було застосовано на полях комбайни.

Незадовільним був стан інших шкіл і курсів. Погано були обладнані Перещепинська школа комбайнерів у Дніпропетровській області, Березівська школа трактористів в Одеській області, Балтійська школа комбайнерів і трактористів у Молдавії, дуже низькою була навчальна дисципліна в Ольгопільській школі трактористів на Вінниччині, Володарській школі трактористів на Донеччині та ін. Багато шкіл не було забезпечено підручниками, зошитами, у більшості з них відсутні гуртожитки, а там, де вони були, умови проживання в кімнатах були просто жахливими¹⁶.

Із цих причин зразу ж після виходу вищезазваної постанови від 1 квітня 1936 року виходить нова, тепер уже спільна постанова ЦК КП(б)У і РНК республіки “Про організацію в областях постійних 6-ти місячних агрозоотехнічних курсів”. Нею проголошувалося створення на базі РКШ стаціонарних курсів з контингентом 3,5 тисячі осіб. Усього організувалося таких 37 курсів для підготовки кваліфікованих агрозоотехнічних кадрів із числа найбільш передової колгоспної молоді. Кошти виділялись облвиконкомом, Наркомфіном України й лише частина – колгоспами. Тобто ці курси переходять фактично на державне утримання, що покращувало їх роботу¹⁷.

Дещо поліпшується робота, пов’язана з відбором працюючої молоді на курси. У першу чергу посилюється на навчання комуністи й комсомольці. Посилюється роз’яснювальна робота, курсантам стала надаватися матеріальна допомога. Збільшуються витрати держави на навчання курсантів. Так, у 1934 році вартість навчання 1-го курсанта тракторних курсів зросла до 194 крб на рік, на курсах трактористів-бригадирів – до 108 крб, на курсах комбайнерів – до 194 крб¹⁸. Зростають асигнування з держбюджету на утримання курсів і шкіл. Усього по Україні тільки в 1936 році було виділено на організацію курсів 7,5 млн крб, що становило 1/5 частину всіх витрат з держбюджету республіки на підготовку кадрів¹⁹.

За роки другої п’ятирічки (1933–1937) в Україні було підготовлено 644,5 тисячі спеціалістів масових професій, у тому числі 210,2 тисячі механізаторів. У кінці 1937 року в МТС працювало 170 тисяч трактористів, машиністів та інших спеціалістів масових професій²⁰.

Однак зусилля партійних і радянських органів УРСР, які всіляко рекламувалися з підготовки масових колгоспних кадрів у роки завершення насильницької злочинної колективізації в українському селі зазнали повного провалу. Проблема кадрів залишилася гострою в сільському

господарстві УРСР у всі роки існування радянської влади й була однією з основних причин відставання в його розвитку.

1. Центральний державний архів органів державної влади і органів державного управління (далі – ЦДАОДВОДУ). – Ф. 166, оп. 17, спр. 1721, арк. 14.
2. Листопадовий об'єднаний пленум ЦК і ЦК КП(б)У. Партвидав ЦК КП(б). – Х., 1933. – С. 100.
3. ЦДАОДВОДУ. – Ф. 5, оп. 1, спр. 1917, арк. 84.
4. Народне господарство Української РСР. – К., 1957. – С. 35.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1, оп. 2702, спр. 456, арк. 60.
6. ЦДАОДВОДУ. – Ф. 2623, оп. 1, спр. 2547, арк. 499.
7. ЦДАОДВОДУ. – Ф. 166, оп. 17, спр. 842, арк. 14.
8. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 221, спр. 459, арк. 34.
9. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 164, спр. 434, арк. 123.
10. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 164, спр. 13, арк. 464.
11. ЦДАОДВОДУ. – Ф. 256, оп. 1, спр. 1154, арк. 24.
12. ЦДАОДВОДУ. – Ф. 166, оп. 16, спр. 1917, арк. 30–31.
13. Народа в ЦК КП(б)У // Комуніст. – 1936. – 16 січня.
14. ЦДАОДВОДУ. – Ф. 160, оп. 17, спр. 362, арк. 8–9.
15. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 2702, спр. 419, арк. 3–5.
16. Працюють школи механізаторів // Комуніст. – 1936. – 16 січня.
17. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 2704, спр. 24, арк. 14.
18. ЦДАГО. – Ф. 1, оп. 2704, спр. 7986, арк. 43.
19. ЦДАОДВОДУ. – Ф. 5, оп. 1, спр. 633, арк. 12.
20. ЦДАОДВОДУ. – Ф. 5, оп. 1, спр. 2039, арк. 43.

In the article there has been disclosed the activity of partisan and soviet organs of the Soviet Ukraine dealt with the training of mechanization experts within 1933–1937 on the basis of the abundant facts. For the most part, the staff was trained at the short-term courses. At the end of the investigated period of time the husbandry (rural economy) of the Ukrainian Social Socialist Republic was not sufficiently supplied by the necessary staff. This activity was failed.

Key words: policy of the Soviet State, mechanization experts, village, culture, education, courses.

УДК 94 (478) 1941–1944

ББК 63.3 (4 Укр) 624

Іванна ЛУЧАКІВСЬКА

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА РОБОТУ В НІМЕЧЧИНУ (1941–1944 рр.)

У статті проаналізовані характер і послідовність вербування, мобілізації та депортації українського населення на роботи до військової економіки Німеччини. Авторка висвітлила умови праці й побуту в господарстві III Рейху під час Другої світової війни українських робітників.

Ключові слова: Західна Україна, Німеччина, депортація цивільних осіб, остарбайтери, примусовий вивіз, Рейх, німецька окупаційна влада, партизанські загони.

Окупація західноукраїнських земель фашистською Німеччиною призвела до значних утрат населення в таборах (тимчасового перебування, для військовополонених, праці), вивезення на примусові роботи в Німеччину, нищення людських ресурсів гітлерівським режимом, тому зазначена тема дослідження ще не до кінця вивчена й потребує більш об'єктивного висвітлення цієї проблематики.

Німецька окупаційна влада в 1941–1944 рр., керуючись ідеологією расизму, була зацікавлена в житті та праці українського й польського цивільного населення лише як способу одержання засобів, зокрема продовольчих, потрібних Німеччині, а також як джерела дешевої робочої сили.

Аналізуючи основні наукові праці з досліджуваної проблеми, слід відзначити, що питаннями вивезення українського населення на роботу в Німеччину 1941–1944 рр. займалися, зокрема, В.Косик, О.Забродець, Б.Соколов, Ю.Борець, А.Перковська, С.Пирожкова та інші. Основна частина документів із цієї проблематики зосереджена в Центральному державному архіві громадських об'єднань України – фонд 1 (адміністративно-територіальний поділ, кількість і соціальний стан населення), Державному архіві Львівської області – фонд 54 (насильницьке вивезення населення Західної України 1942 р.).

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні й об'єктивному висвітленні масового вербування, мобілізації українського населення на роботи до військової економіки та в господарстві III Рейху.

Предмет дослідження – з'ясування причин, характеру та наслідків насильницького вивезення громадян західноукраїнських земель до Німеччини.

Об'єктом дослідження є нацистський окупаційний режим і вивезення українського населення на роботу до Німеччини 1941–1944 рр.

Намагаючись мати повну владу над населенням Західної України, фашистський режим установлював тотальний контроль над суспільством. Німецьке командування прийняло рішення про фізичне знищення представників радянської влади й політичних керівників (комісарів), яке повинно було здійснюватися в “дурханстаборах” (перевалочних таборах). На відміну від решти військовополонених їм відмовляли в евакуації в тил. Таке розпорядження було видане 12 травня 1941 року в Головному штабі фюрера за підписом Вальрімонта.

З початком окупації Німеччиною Західної України, яка ввійшла до складу Генерального Губернаторства, розпочався процес установлення прописки громадян. 3 липня 1941 року в доносенні про стан справ на окупованих територіях СРСР говорилося: “Всіх українців, що перебувають у Генерал-губернаторстві, але там не мають постійного місця проживання, повідомлено, щоб вони негайно покинули Генерал-губернаторство і відбули туди, де живуть, бо інакше будуть арештовані”¹.

Дозвіл на в'їзд до Генерал-губернаторства видавав Паспортний відділ відповідного дистрикту. Для одержання дозволу на вїзд з певної території потрібно було внести прохання че-

рез старосту (крайсгавптмана), який давав дозвіл і пересилав його до Паспортного відділу при даному дистрикті.

Одним із засобів установаження і підтримки німецького окупаційного режиму були депортації цивільних осіб до Німеччини, які чинили дії, що загрожували Рейху, його безпеці чи бойовій готовності. Вивезених до Німеччини ізолювали від зовнішнього світу, створюючи таким чином навколо них тасмничість і невизначеність, за допомогою яких сподівалися залякати українське населення. Із цього приводу 4 лютого 1942 року вийшов декрет під назвою “Ніч і туман”².

Уже в перші місяці німецько-радянської війни на промислових підприємствах і на полях Рейху гостро не вистачало робітників. Перші заклики до української молоді їхати на роботу до Німеччини прозвучали вже влітку 1941 року.

Жителів сіл і міст окупаційні власті закликали взяти участь у “будівництві нової Європи та забезпеченні якнайшвидшого завершення війни”. Німецькі пропагандисти намагалися спокусити людей усілякими благами, котрі начебто чекають їх у Німеччині, – високими заробітками, опануванням цінними спеціальностями, “засвоєнням європейської культури”. У голови обивателів настирливо втовкмачувалося: кожен, хто поїде до Рейху, житиме там у кращих умовах, ніж жив у СРСР. Добровольцям обіцяли, що за півроку вони повернуться додому, матимуть земельну ділянку, різні пільги, а їхні сім’ї отримуватимуть матеріальну компенсацію тощо.

Спочатку українці самі добровільно їхали працювати до III Рейху, рятуючись від скрутних умов на батьківщині або щоб здобути якусь спеціальність. Проте так було недовго. Ухильницькі настрої серед населення постійно зростали й, зрештою, стали панівними, коли набули поширення відомості про те, як були зустрінуті в Рейху перші оstarбайтери. Документи різних німецьких інстанцій досить об’єктивно розкривають причини провалу добровільного залучення безробітних і нужденних українців до роботи на Рейх.

Перші розчарування “східних робітників” починалися вже під час перевезення. Збереглося чимало розповідей цих людей про “незабутню дорогу в Німеччину”. Переважає в них одне – зневага, ненависть, з якими ставилися представники “раси панів” до тих, хто мав необережність потрапити туди чи кому не пощастило уникнути відбування трудової повинності⁴.

З весни 1942 року німецька економіка гостро потребувала робочої сили, тому нацистський уряд узяв курс на примусові методи.

У хід були пущені такі заходи, як масові облави в селах, у церквах, кінотеатрах, організований вивіз учнів ремісничих шкіл. На вік молоді переставали звертати увагу. Брала 14–16-річних, а то й молодших. Допускалася, щоправда, заміна: замість молодшого брата чи сестри дозволялося їхати старшим, батькові, матері, аби тільки були здоровими. З багатьох сімей брали по двоє-трьох дітей. М.Лебідь згадує: “Одного дня німці оточили село. Вигнали усіх людей на майдан. Молодь завантажили і повезли до Ковеля. В уряді праці в Ковелі приділили їх на різні місця праці й поїздом вони від’їхали до Німеччини”⁴.

Завдяки бойовій активності партизанів, як радянських, так і з формувань Української повстанської армії, Поліській січі, а також підпільникам, вигнання до Німеччини зуміли уникнути сотні тисяч людей.

Восени 1941 року в Луцьку пройшла страшна облава на дітей, які були схоплені й відправлені до Німеччини. В одну з вересневих неділь жителі міста побачили красиво намальовані афіші про те, що для дітей о 12 годині в кінотеатрі “Адольф Гітлер” буде демонструватися фільм. Сеанс ще не почався, діти входили в зал, інші купували квитки, як раптом з’явилися есеєсівці із собаками. Кінотеатр був оточений, почалася облава. Люди в чорних мундирах стали виганяти людей із кінотеатру. Перелякані діти намагалися вирватися із цього кільця, але було пізно й марно... Коли всіх дітей зібрали до гурту, їх погнали центральною вулицею міста до вокзалу, де на них чекали товарні вагони.

Прямо з ешелонів людей привозили до “дурхгангстаборів”, тобто пересильних таборів, які були, по суті, концентраційними. Тут оstarбайтери відбували карантин. А далі – казарми, де жили ті невільники, яких відбирали для роботи в промисловості чи будівництві. Усього в Рейху налічувалося 20 тис. таборів примусової праці, і всюди поруч із робітниками інших національностей були й українці.

Життя оstarбайтерів у неволі було жорстко підпорядковане інструкціям, розробленим гестапо. Кожному новоприбулому вручалася “Пам’ятка” з правилами поведінки. Вона складалася із суцільних обмежень⁵.

З початку травня 1942 року до справи вербування робітників долучився відділ пропаганди У (УКРАЇНА). До того часу вербування робочої сили проводилося головною групою Праці економічної інспекції, часто примусовими методами. Пізніше відділ пропаганди У застосовував при вербуванні пресу, провідне радіомовлення, листівки, зібрання, гучномовці, усну пропаганду⁶.

У листі Головного уповноваженого з використання робочої сили Фріца Заукеля до Рейхсміністерства в справах окупованих східних областей від 3 жовтня 1942 року говорилося про необхідність залучення ще 2 млн іноземних працівників для виконання програми озброєння. Заукель отримав додаткові повноваження від фюрера в Рейху, протектораті, Генерал-губернаторстві й на окупованих територіях у вирішенні проблем, які б гарантували використання робочої сили для німецької військової економіки. Усі вказівки, які тимчасово обмежували вивіз робітників Сходу, відмінялися. Вербування ставало пріоритетним завданням для окупаційних властей.

Справжня війна велася проти сільського населення. Методи були ще жахливішими, ніж у містах. Страхітливу розправу вчинили гітлерівці над мирним селом Яринівка на Рівненщині, яке не дало людей у Рейх. За доносом старости, окупаційні власті вирішили знищити непокірне село. Воно було оточене німецькими солдатами й поліцаями. Жителів зігнали в школу, примусили роздягтися і розстріляли 375 чоловік, їхнє майно кати поділили між собою. Таких непокірних сіл виявилось на Рівненщині (утім, як і в інших областях) досить багато. Наприкінці літа 1943 р. “вербовці” робочої сили стали передувати систематичні бомбардування десятків сіл і містечок Північної Рівненщини⁷.

Примусовий вивіз українців до Німеччини набув широкого розмаху. Як указувалося в рознарядці відділу робочої сили губернатора дистрикту Галичина від 18 січня 1943 року, за період з вересня 1942 р. до весни 1943 р. підлягало вивезенню до Німеччини: з Дрогобича – 9 700 чоловік, Самбора – 2 200, Стрия – 3 300, Каменки – 5 450, Львова – 50 325, Рави-Руської – 4 200, Золочева – 6 615, Станіславова – 30 720, Бережан – 10 215, Чорткова – 14 330, Тернополя – 50 785 чоловік. За цей час з Галичини до Німеччини було вивезено на роботу 109 260 українців⁸.

Рейхскомісар України Ерїх Кох надавав особливого значення вербуванню робітників, ставлячи їх за важливістю на один щабель із потребою в солдатах. В інструкції щодо поводження з українським населенням від 20 лютого 1943 року він відзначає, що набір робітників з України ускладнився в порівнянні з літом 1942 року. Визначені для вивезення до Рейху на роботу люди рятувалися втечею, проте німецька окупаційна влада разом із загонами поліції, використовуючи метод взяття заручників, зуміла протидіяти зриву набору працівників.

У телеграмі Державного уповноваженого з постачання робочої сили Ф.Заукеля губернаторові дистрикту Галичина Вехтеру від 12 березня 1943 року говорилося про потребу в робочій силі для гірничої промисловості Німеччини на заміну тих працівників, які пішли на фронт. Зазначалося, що для цієї потреби робочу силу можна взяти тільки в Генерал-губернаторстві, бо інші області сходу та заходу вже отримали занадто високі вимоги щодо поставок робочої сили для військової промисловості. Для виконання цього завдання Заукель запропонував своєму заступникові в Генерал-губернаторстві не пізніше квітня 1943 року доставити 50 000 придатних до гірничих робіт чоловіків, у тому числі близько 30 000 з дистрикту Галичина. Мобілізації підлягали чоловіки віком від 19 до 22 років⁹.

Українські націоналісти протистояли вивезенню робочої сили до Німеччини. Вони через агітаційні листівки, зокрема у Володимирці, Сарнах, закликали українців не їхати до Німеччини й не вступати в збройні формування на боці окупантів. На їхню думку, унаслідок політики масових виїздів населення з України міг статися розпад національної культури. Проте одним з головних чинників, який змушував людей їхати на роботу до Німеччини, був голод. З повідомлення шефа поліції безпеки й СД від 31 липня 1942 року стає відомий факт нападу націоналістів на групу українських робітників, завербованих для робіт у Рейху, що йшли на збірний пункт, у результаті всі розбіглися.

За інформацією начальника поліції і СД від 19 березня 1943 року, в українській школі поліції у Львові інструктори-офіцери вели ворожу пропаганду проти Рейху, а українська поліція саботувала вербування робітників до Німеччини.

Поряд із звичайною організаційною і підривною діяльністю члени Компартії України поширювали тривожні чутки про воєнне становище й систематично проводили пропаганду проти використання українських робітників на роботах у Рейху¹⁰.

У національній політиці німецька окупаційна влада на Волині й Галичині надавала перевагу полякам при виконанні певних завдань управління на протипагу українцям. В акціях з набору й відправки молоді на роботи до Німеччини брали участь поляки. Слід зазначити, що польські сім'ї часто добровільно виражали прагнення їхати на роботу до Німеччини. У кінці квітня 1943 року німці направили із Сарн ешелон польських сімей, які виявили бажання поїхати на роботу до Німеччини.

Німецька окупаційна влада визначала функції похідних груп як воєнізованих формувань, покликаних вести боротьбу проти партизанів і парашутистів. Провід ОУН надавав дещо іншого значення діяльності похідних груп. Просуваючись разом із німецькими військами на схід, члени похідних груп повинні були займати головні посади в місцевих адміністраціях, особливо посади шкільних інспекторів.

Причиною міграції мирного населення часто ставали дії партизанських загонів. Про це свідчать доповідні записки на ім'я начальника Центрального штабу партизанського руху П.Пономаренка за підписом Л.Берії, де говорилося, що особовий склад 12-го батальйону О.Сабурова займався розгулом, п'янством, тероризував і грабував місцеве населення. Деколи партизанів за мародерство й насилля над місцевим населенням командування загонів розстрілювало. Слід зауважити, що хоч ядро партизанських загонів формувалося із числа партпрацівників Східної України й україномовних росіян, основною частиною в них були військовополонені бійці радянської армії та місцеве населення, яке масово йшло до партизанських загонів. Причиною цього можна вважати не складні матеріальні умови (відсутність їжі, речей першої необхідності й т. д.), а перш за все бажання вести боротьбу проти гітлерівських окупаційних військ. Говорячи про негативні явища, які мали місце в діяльності партизанських загонів на території західних областей України, варто зауважити, що основну їхню масу складали місцеві жителі, а не лише радянські партійні працівники¹¹.

З 1943 року партизанські загопи розпочали боротьбу з націоналістичними формуваннями. Командирам партизанських загонів давалися чіткі вказівки про фізичне знищення учасників націоналістичних організацій. Загону Чепіги потрібно було знищити понад 200 чоловік націоналістів. Оскільки репресіям піддавалися не лише безпосередні учасники ОУНівського руху, а й члени їхніх сімей, то наслідком цього стали масові втечі місцевого населення із зон дії партизанських загонів. У розвіданих партизанських загонів від 28.07.43 року говориться про прибуття бандерівців із сім'ями (приблизно 500 чоловік) у село Черниця (Львівської обл.). Причиною називається втеча від партизанських загонів Ковпака¹¹.

Генерал-майор Федоров, командир з'єднань партизанських загонів, звернувся 21 січня 1944 року до М.Хрушова, повідомляючи, що націоналісти з наближенням частин Червоної армії засилали й залишали в її тилу значні озброєні формування з метою проведення диверсійних і терористичних актів, насадження підпілля і підготовки збройного повстання. Він пропонував залишити після проходження частин Червоної армії 2–3 партизанських з'єднання в західних областях України для очистки районів від формувань націоналістів. Важливість цього рішення мотивувалася можливим відтягненням частин регулярних військ для знищення банд, що сповільнило б просування на Захід, чим зривали б основне завдання – розгром гітлерівських військ.

Жорстку боротьбу проти націоналістичного руху розгорнув секретар ЦК КП(б)У М.С.Хрушов. У листі до Й.Сталіна він зазначав, що при проведенні мобілізації проявлялися негативні явища серед мобілізованих, які виявлялися в небажанні йти служити до радянської армії. Були й факти уникнення від мобілізації і збройного спротиву органам влади. Організаторами саботажу мобілізації називалися націоналісти. Причинами, які ускладнювали ліквідацію УПА, УНРА й оунівського підпілля, називалися недостатня кількість військ НКВС, їхнє слабе оснащення, погана маневреність, нечисленність партійно-політичних і чекістських кадрів, що

володіли українською мовою. При всій упередженості до місцевого населення секретар ЦК КП(б)У Хрущов комплектував сільські органи влади головним чином з місцевого населення. З метою прискорення ліквідації націоналістів він пропонував здійснити такі заходи:

1. Провести мобілізацію всього чоловічого населення призовного віку, щоб унеможливити націоналістам вербувати нових учасників своїх формувань. Усіх мобілізованих негайно відвести в тиллові округи; після фільтрації кращу частину направити в бойові частини, решту використовувати в тиллових частинах (будівельні, дорожні та ін.) і на відновлювальних роботах. Першочерговій мобілізації підлягали призовники віком до 30 років як найактивніша частина чоловічого населення.

2. З кращих партизанів, які вийшли з ворожого тилу, створити в західних областях у всіх районах загони НКВС кількістю 50–60 чоловік кожен, які б несли гарнізонну службу й вели боротьбу з бандами. Загони укомплектувати рацією типу “Белка-5” і взяти на всі види забезпечення НКВС. На 03.03.1944 року із цією метою було відібрано 1 581 чоловік і створено з них 19 загонів.

3. Додатково до вказаних військ НКВС виділити для західних областей України 5 бригад внутрішніх військ НКВС, укомплектувавши кожен бригаду 20 легкими танками як найбільш прохідними машинами в даній місцевості, 10 бронемашинами, виділити кожній бригаді по 50 автомашин. Постачання паливом привіняти до діючих частин Червоної армії.

4. Для зв'язку загонів і бригад з обласними центрами виділити для НКВС УРСР 5 радіостанцій “РАФ”.

5. Озброїти обласний і районний актив, направлений у райони західних областей України, пістолетами й автоматами, виділивши НКВС УРСР 3 000 револьверів і 3 000 автоматів.

6. Відібрати в східних областях СРСР із числа тих, хто раніше працював в органах НКДБ і НКВС УРСР, а також із числа осіб, що не працювали в Україні, але знають українську мову, чекістських працівників: для НКДБ УРСР 2 000 оперативних працівників, з них начальників районних відділів 200 чоловік; для НКВС УРСР 790 оперативних працівників, з них начальників районних відділів 120 чоловік і направити їх НКДБ і НКВС УРСР для роботи в західних областях України¹³.

З квітня 1944 року почалася масова депортація жителів західних областей України – членів сімей ОУНівців і активних повстанців. Новий виток масових виселень, зумовлений просуванням радянських військ на Захід, став причиною активізації діяльності українських націоналістичних організацій. У загони ОУН та УПА вливалися солдати радянської армії, які поверталися з фронту, вивезена на роботи до Німеччини молодь, місцеве населення.

Метою німецької окупаційної влади в Україні було:

1. Повне спустошення природних і людських ресурсів.
2. Витіснення українців на північний схід.
3. Створення передумов для колонізації та германізації України.

Таким чином, на прикладі завдань для двох керівників адміністративних одиниць окупованої України (Генерал-губернаторства й Рейхскомісаріату) можна зробити висновки:

1. Розподіл українських етнічних земель на дві частини чітко вказував на небажання німецької окупаційної влади сприяти утворенню Української держави.

2. Фашистська Німеччина не лише не бажала утворення Української держави, але й проводила масштабні депортації українців у Німеччину.

3. Поміркована політика в Генерал-губернаторстві до місцевого населення зумовлена тривалим перебуванням указаної території під австро-угорським пануванням і слабким поширенням ідей комунізму протягом двох років радянського перебування.

4. Розв'язанням польсько-українського протистояння німецька окупаційна влада унеможливила виступ об'єднаних польсько-українських формувань¹⁴.

За підрахунками демографів А.Перковського та С.Пирожкова, станом на 1 січня 1945 р. населення західноукраїнського регіону складало 5 385 тис. осіб, тобто порівняно з 1941 р. скоротилося на 38%, у тому числі в Чернівецькій області – на 35%, Рівненській – майже на 40%, Львівській – на 40,6%. Найбільш помітним було скорочення міського населення краю: кількість

мешканців Львова за час війни зменшилася на 57%, Рівного – 55%, Коломиї – 61,5%, Чернівців – 64%, Тернополя – 74%, Бродів – 95%¹⁵.

Отже, німецька окупаційна влада в 1941–1944 рр., керуючись ідеологією расизму, була зацікавлена в житті та праці українського цивільного населення лише як способу одержання засобів, зокрема продовольчих, потрібних Німеччині, а також як джерела дешевої робочої сили. З Галичини й Волині гітлерівці вивезли на примусові роботи до Німеччини приблизно 455 тис. осіб. За офіційними радянськими даними, з Волинської області – 30 тис., із Львівської і Дрогобицької разом – 170,4 тис., з Рівненської – 22,2, зі Станіславської – 68,3, з Тернопільської – 164 тис. осіб¹⁶.

З окупацією України фашистською Німеччиною природна міграція населення була неможлива. У той час фашисти проводили повне спустошення природних і людських ресурсів, намагалися витіснити українців на північний схід, створювали передумови для колонізації та германізації України. У 1941–1944 роках гітлерівські окупанти вчинили в Україні кривавий геноцид: фізично знищили сотні тисяч людей, мільйони погнали в Німеччину та в завойовані ними країни Західної Європи на каторжні роботи, у концентраційні табори. Лише військово-полонених там перебувало понад 5 млн, 2/3 з яких загинули від голоду та виснажливої праці. Серед солдатів третина – українці.

1. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – С. 340.
2. Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945. – К. : Пошуково-видавниче агентство “Книга пам'яті України”, 2000. – С. 195.
3. Там само. – С. 197.
4. Забронець О. Волинські оstarбайтери (1941–1945) / О. Забронець // Волинь у Другій світовій війні. – Луцьк : Вежа, 2004. – С. 107–126.
5. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Т. 2 / упорядкув. Володимира Косика. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. – С. 205.
6. Там само. – С. 209.
7. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 54, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
8. ДАЛО. – Ф. 54, оп. 2, спр. 3, арк. 8.
9. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : документи, матеріали, спогади : у 3 т. – Львів : Жовківська книжкова друкарня вид-ва оо Василіан “Місіонер”, 1996. – Т. 1 : 1939–1945 рр. – С. 340.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1, оп. 22, спр. 75, арк. 37.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 22, спр. 75, арк. 44.
12. Соколов Б. Оккупация / Б. Соколов. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2002. – С. 246.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 62, оп. 1, спр. 253, арк. 117.
14. Борець Ю. Ідея сильніша від зброї / Ю. Борець. – Львів, 2003. – С. 34.
15. Перковський А. Л. Демографічні втрати населення Української РСР у 40-х рр. / А. Л. Перковський, С. І. Пирожков // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 15–25.
16. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : документи, матеріали, спогади : у 3 т. – Львів : Жовківська книжкова друкарня вид-ва оо Василіан “Місіонер”, 1996. – Т. 1 : 1939–1945 рр. – С. 234.

The article analyzes the nature and sequence of recruitment, mobilization and deportation of Ukrainian population of the military economy of Germany. The author described the working conditions and life on the farm Third Reich during World War II Ukrainian workers.

Key words: *Western Ukraine, Germany, deportation of civilians, Ostarbeiters, forcedremoval, Reich, German occupation authorities, guerrilla units.*

УДК 94-058.237 (477.8) “1941/1942”
ББК 63.3 (4 Укр) 624

Олександр ЛУЦЬКИЙ

ДОПОМОГОВА АКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ПРИКАРПАТТІ ВОСЕНИ 1941 – УЛІТКУ 1942 рр.

У статті проаналізовано екстраординарну ситуацію на Прикарпатті під час нацистської окупації і розглянуто основні напрями, форми та методи діяльності української інтелігенції, спрямованої на організацію допомоги жертвам повені й голоду.

Ключові слова: *повінь, голод, інтелігенція, допомога потерпілим, переселення дітей.*

Традиція збору коштів на громадські потреби існувала в Галичині задовго до Другої світової війни, сформувавшись усередині ХІХ ст. на хвилі революційного піднесення “Весни народів”, коли для цього виникли перші легальні можливості. Збір коштів на будівництво “Народного дому” у Львові, ініційований у січні 1850 р. Головною руською радою, був першою і наймасовішою за розмахом цього роду акцією, що охопила всі українські громади. Згодом подібні заходи перетворилися на звичну практику й уже ніколи не досягали надто великих масштабів. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. усі українські політичні сили закликали збирати кошти на різні громадські справи, як-от: закладання захоронок, шпиталів, бурс, сприяння педагогічним видавництвам, НТШ, студентським товариствам, деяким бібліотекам тощо. Особливо активно працювала в цьому напрямі Українська національно-демократична партія, чи не в кожному числі свого друкованого органу “Діло” оголошуючи збірку на ті або інші потреби. Зборові акції провадились як на загальногалицькому, так і на місцевому (повітовому чи громадському) рівні. Не став винятком і міжвоєнний час, коли після окупації краю Польщею виникла гостра потреба надати суспільну підтримку й захист різним групам українського населення – полоненим, інтернованим, біженцям, голодуючим, постраждалим від повеней тощо, кількість яких значно побільшала.

Безперечно, ефективність акцій зі збору коштів на загальнонародні цілі залежала від матеріального стану пересічних галицьких українців, що назагал втішним не був. Український інтелігент, бодай мінімально заангажований у національний рух, був обтяжений регулярними внесками до кількох фондів (членські внески в рамках партій, “Просвіти”, кооперативів, фахових інституцій, на видавничі спілки й т. ін.). Абсолютна більшість українських інтелігентів, отримуючи невисокі зарплати, ледве зводили кінці з кінцями. Лише відомі адвокати, як, прикладом, Євген Олесницький, були спроможні викроювати більші кошти зі своїх прибутків на “народну справу”. Не краще становище мало греко-католицьке парафіяльне духовенство: відомі в Галичині так звані “вдовичо-сирітські” фонди ледь животіли й після смерті священика не могли забезпечити його родині належного утримання. Внутрішні документи українських інституцій переповнені постійними наріканнями на затримки з виплатами членських внесків. Та попри все українське населення позитивно ставилося до благодійних акцій, активно збирало пожертви, хоч траплялися й невдоволені, зокрема, через плутанину й непрозорість у зборі коштів, що породжувало іноді звинувачення керівників добродійних заходів у фінансових зловживаннях. Траплялося, що й місцеві органи влади чинили перешкоди в проведенні українцями різних добродійних заходів.

Стаття має на меті висвітлити участь української інтелігенції Галичини в допомоговій акції жертвам повені та голоду на Прикарпатті наприкінці 1941 – у першій половині 1942 рр. Невеликі за обсягом сюжети окресленої теми раніше вже вплітались у канву окремих робіт, проте вони не були самодостатніми й мали здебільшого побіжний характер. Не претендує на вичерпність і це дослідження. Потрібно й надалі здійснювати джерелознавчі пошуки, критично оцінити матеріали тогочасної преси, запроваджувати до наукового обігу нові архівні документи, спогади учасників та очевидців подій, а відтак скрупульозно зіставити фактичний матеріал

для встановлення його достовірності. Без цього неможливі якісні зрушення у вивченні означеної проблеми.

Масовий голод узимку й навесні 1942 р. у гірських місцевостях Галичини був одним із найтрагічніших епізодів періоду нацистської окупації краю. Регіон найбільше постраждав від вересневої повені 1941 р., наслідки якої виявилися катастрофічними для населення. На початку вересня 1941 р. після кількадечних безперервних інтенсивних дощів на Бойківщині, Гуцульщині й Лемківщині з берегів вийшли ріки Дністер, Прут, Черемош, Бистриця, Лімниця, Стрий, Сян. Повінь одразу охопила великі території й набула руйнівного характеру. Вода залила тисячі гектарів полів, городи, пасовища, зруйнувала будинки, дороги, мости, спричинила масову загибель худоби й домашньої птиці. Були жертви й серед людей¹. У числі газети “Самбірські вісті” від 11 вересня 1942 р. очевидець так писав про повінь на Бойківщині: “Дня 30.VIII.1941 р., пізнім вечором страшні хмари почали надтягати з заходу. Вночі почав падати легенький дощ, який падав цілу неділю й понеділок з малими перервами. Вода в Дністрі і Стривігору почала чимраз більше прибувати, а у вівторок, о годині 8-й зрання, почала з великою силою виступати з берегів [...] Села Бабине, Береги і Кружики залляла вода протягом одної години цілком... Жаль серце стискав, сльози самі тиснулися до очей, коли з підвищеного місця хтось дивився на безкрає море води, в якому стирчали лишень телеграфічні стовпи, дерева і верхи хат. Збіжжя, яке було вижате чи в копах, а також конюшина в копицях скорим темпом сплили, неначе б, перті водою, тікали від своїх властителів. Вся ярина, бульба, отава знищені дотла”.

Аналогічна ситуація склалася на Гуцульщині й Покутті, де за багатолітніми спостереженнями подібна повінь була ще в 1886 р. Рівні води р. Дністер на ділянці Галич – Залішки піднімалися на 8–10 метрів². У Станіславові під водою опинилися передмістя, припинила роботу електростанція, перервався залізничний зв’язок з околицями. Півтораметровий шар води значної площі залив Надвірну³. На 10 метрів понад свій нормальний стан піднеслася розбурхана вода в р. Сян. У зоні затоплення опинився Перемишль і навколишні села: Острів, Бутковичі, Пралківці, Вовче, Перекопане та ін.⁴.

Тисячі людей, утративши все своє майно, залишилися без даху над головою і без засобів до існування. З огляду на те, що більшість селянських господарств у гірських районах краю як і раніше, за польського панування, так і за час майже дворічного перебування під радянською владою з великими труднощами зводили кінці з кінцями⁵, вереснева повінь прирекла горян на неймовірні страждання й бідкування. Найважче було селянам з колишньої прикордонної смуги, звідки їх виселила радянська влада, а з початком радянсько-німецької війни вони повернулися до своїх спустошених господарств і напівзруйнованих будинків. Повінь остаточно розвіяла сподівання селян на краще майбутнє, поставивши їх у безвихідь.

Для порятунку потерпілих від повені українська інтелігенція ініціювала створення в містах і селах Галичини громадських комітетів допомоги. 6 вересня 1941 р. Коломийський окружний комітет допомоги жертвам повені на чолі з о. прелатом Олександром Русином звернувся до населення округи із закликом організувати подібні комітети на місцях і розпочати збір продуктів, одягу, будівельних матеріалів тощо⁶. Оперативно було розроблено й оприлюднено інструкцію для комітетів, яка утверджувала засади самоорганізації та самопомоги. Ініціативу підтримала громадськість Галичини, і вже у вересні-жовтні найбільш потерпілі села одержали першу допомогу. Для створення фонду допомоги на Бойківщині службовці й робітники-українці сплачували 1–2 відсотки зарплати. У Дрогобицькій окрузі почалася збірна акція під гаслом “Допоможім собі самі”, основною ідеєю якої було самообмеження. 5 грудня 1941 р. місцевий український окружний комітет звернувся до громадськості з настановою: не їсти сніданку в неділю, а заощаджені продукти передавати потребуючим. На заклик першими зголосилися громади сіл Болахівці, Уличне, Снятинка, Воля Якубова, Почаєвичі, Летня. Через кілька днів їх представники, незважаючи на власну незаможність і розуміючи важливість допомогової акції, почали звозити до комітету перші сотні кілограмів збіжжя, картоплю, яйця, овочі⁷. У містах до збору коштів на допомогу потерпілим приєдналась і творча інтелігенція. 4 жовтня в Станіславові з ініціативи місцевих мистецьких кіл у переповненому залі відбувся добродійний концерт на підтримку жертв повені⁸. У ньому взяли участь провідні митці міста: піаніст Т.Левицький,

скрипалька О.Сімович, віолончеліст І.Вольфсталь, хор “Думка”, оркестр театру ім. І.Франка під керівництвом І.Недільського⁹.

Увагу справі допомоги потерпілим приділив також провід Організації українських націоналістів самостійників-державників. Як свідчить М.Лебедь, тогочасний урядуючий провідник ОУН-СД, на першій конференції ОУН, яка відбулася наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р., окремо розглядалося питання боротьби з голодом у підгірських районах Галичини¹⁰. Членам ОУН було доручено організувати допомогу для голодуючих по селах і допильнувати, щоб ніхто з українського населення такої допомоги не цурався¹¹.

Складне матеріальне становище абсолютної більшості українців значно обмежило можливості широкого розгортання збору коштів і продуктів харчування для потерпілих від повені. Тим більше, що негайної суспільної опіки громадських чинників гостро потребували також військовополонені українці-бійці Червоної армії, радянські громадяни – переселенці зі Східної України, які після початку радянсько-німецької війни змушені були залишитися в Галичині разом з дітьми без засобів до існування, а також удови, сироти, інваліди.

Восени 1941 р. через обмежену доставку харчів і мізерні норми продовольчих пайків, які не забезпечували мінімальних фізіологічних потреб, населення міст краю почало голодувати. У пошуках їжі городяни намагалися в приміських селах обміняти промислові товари й одяг на продукти. За тих обставин не всі мешканці Галичини з належним розумінням поставилися до громадських допомогівих акцій. “[...] От такий собі газда на 15–20 моргів, – констатувала повітова газета “Зборівські Вісті”, – котрий по більшовицьким розкуркуленню з погрозами відвоював коня, корову і ще дещо, тепер розгосподарився за своїми воротами і – “Що я маю комусь помагати, мені ніхто не помагав і я нікому не буду”. На жаль, про таких темних “куркулів” доводять відомості з повіту. [...] Таких правда не багато стрінемо, одиниці, але коли заповіджена на три тижні наперед збірка У(країнської) Д(опомогової) А(кції) дала дотепер маленькі висліди, то це треба взяти в вину недбайливості й браку належного зрозуміння потреби Духовенства (на котрих головню опертося на збірці) і сільського проводу. Бо в тих селах, де люди поважно й ділово взялися до справи, збірка дала гарні висліди [...]”¹².

Німецька окупаційна адміністрація мало переймалася турботами й проблемами поневоленого населення, хоча навіть її представники висловлювали занепокоєння розмірами спустошень, заподіяних стихією, і виділили невеликі кошти й продукти для окремих потерпілих місцевостей. Вони при цьому керувалися не мотивами гуманності, а усвідомленням небезпеки масштабів руйнувань і загрози від традиційних супутників природних катаклізмів – інфекційних епідемій, що могли зачепити також військових і цивільних німців, які опинилися на цих теренах. Траплялося, що окремі німецькі урядовці в міру сил і бажання намагалися сприяти українським громадським чинникам в організації допомоги потерпілим, як, наприклад, це робив станіславівський окружний староста д-р Альбрехт, але подібні поодинокі випадки не мали вирішального впливу на ситуацію. Водночас гітлерівці постійно наголошували, що за будь-яких обставин усі без винятку округи Генеральної Губернії, у тому числі й найбільш постраждалого від стихійного лиха галицького дистрикту, мусять повністю здати до кінця 1941 р. сільськогосподарський натуральний податок (т. зв. контингент), накладений на селян ще у серпні. Окупанти не бажали враховувати скрутне становище селян, у якому вони опинилися після повені. 4 жовтня 1941 р., тобто на початку заготівельної кампанії, губернатор галицького дистрикту К.Ляш у виступі перед представниками німецької адміністрації краю наголосив: “Головним завданням в дистрикті Галичина є збір та вивезення врожаю. Дистрикт є областю з надлишком зерна”¹³.

Проте для більшості індивідуальних господарств, які опинилися в зоні повені, установлені норми здачі аграрної продукції виявилися нереальними для виконання. За таких обставин Український центральний комітет (УЦК), єдина дозволена окупантами громадська представницька організація українців у межах усієї Генеральної Губернії, звернувся до головного відділу прохарчування і сільського господарства в уряді генерального губернатора з клопотанням про зниження розмірів контингентів у зоні стихійного лиха та продовження термінів їх здачі. За даними М.Сича, унаслідок зусиль УЦК керівник згаданого відділу окупаційної адміністрації визнав за можливе зменшити контингент відповідно до стану врожаю в окремих громадах і продовжити термін його здачі. Умовою застосування знижок стала вимога здачі продуцентами

60% накладених контингентів¹⁴. Самбірський повіт, зокрема, повинен був здати в 1941 р. контингент жита в розмірі 23,3 тис. центнерів, пшениці – 10,6 тис., ячменю – 8,1 тис., вівса – 16 тис., картоплі – 73,7 тис. центнерів. Коли окупанти виявили, що їх розпорядження належно не виконуються, самбірське староство оголосило крайній термін здачі контингенту. Того ж дня десять селянських родин, яким інкримінували “злобне затаєння продуктів” було вислано до таборів примусової праці, а їхнє майно й господарство конфіскували¹⁵. За невиконання податкових приписів передбачалися надзвичайно суворі санкції: аж до смертної кари включно. Згідно з розпорядженням німецької влади, власник господарства за невиконання норм поставок сільгосппродукції або несвоєчасну сплату податку підлягав: 1. Високим грошовим штрафам. 2. Конфіскації всього живого інвентарю. 3. Конфіскації збіжжя і всього майна та відправці на виконання важких примусових робіт у таборах. 4. Смертній карі¹⁶. Щоб уникнути каральних заходів, селяни зобов’язані були віддавати найнеобхідніше.

Щоб примусити населення якомога швидше розрахуватися з владою, окупанти заборонили вільний продаж сільськогосподарської продукції, а на Бойківщині, Гуцульщині та Лемківщині до закінчення здачі контингенту зупинили роботу млинів, насильно вилучаючи в жителів жорна й ручні млинки. Запроваджено карткову систему розподілу продуктів, мізерна відпускна норма яких для ненімецького населення не забезпечувала мінімальних фізіологічних потреб. При цьому для селян видача продовольчих пайків узагалі не передбачалася, оскільки вважалося, що вони здатні себе прогодувати.

За таких обставин наприкінці 1941 р. і особливо на початку 1942 р., в умовах незвично холодної і довгої зими, більшість південних районів Галичини охопив масовий голод. З початку 1942 р. звіди почали надходити повідомлення про зростання випадків голодної смерті. На Бойківщині й Гуцульщині така загроза постала для 250 тис. осіб. За даними УЦК, на початок травня на Стрийщині голодувало 69 000 осіб, Коломийщині – 41 138, Самбірщині – 39 000, Дрогобиччині – 30 000, Калушині – 35 000, Станіславівщині – 17 412 осіб¹⁷. Люди пухли від голоду, хворіли й помирали. За матеріалами ОУН, лише в Станіславівському повіті за першу половину 1942 р. від голодного виснаження померло 6 000 осіб. Особливо сильний голод поширився в гірських місцевостях, де в селах через ослабленість від хронічного недоїдання щоденно помирали 12–14 осіб¹⁸. 11 лютого 1942 р. на засіданні виділу (управи) Української національної ради адвокат В.Лисий стверджував: “[...] Економічна руїна загалом доведена до краю. Найгірше в горах, бо бойки і гуцули нічого не дістають, а владі це байдуже. З Поділля довозити хліб не можна, хоч є дозволи крайсгауптманів, бо відбирають, ще й б’ють. Голод зростає. До того особиста свобода більше обмежена, як за большевиків. Стягання контингентів проводиться у безмилосердний, просто жорстокий спосіб. Розбивають скрині, забирають усе, б’ють, при чому село нічого дістати не може. А контингенти рішуче зависокі. Багато людей арештують невинно. [...]”¹⁹. 15 травня 1942 р. о. Євген Левицький – парох с. Баличі Підгірні в листі до митрополита Андрея Шептицького зазначав: “[...] тим часом в Баличах страшний голод. Кількоро старших парохіян померло дослівно з голоду. В такім селі, де все, що мало будь-яку відживну вартість, з’їджено, дуже маленько посаджено чи посіяно. Вправді влади призначили деяку кількість бульби та зерна на засів, однак люди, які місяцями примірають з голоду, все насіння мимо строгости наказу поз’їдали. З голоду їдять люди падлину, множаться рабункові напади, виводять худобу зі стаєн і вбивають в корчах задля м’яса”²⁰.

Голод в українських селах Прикарпаття шаленів аж до середини липня 1942 р., щоденно забираючи нові жертви. Стягнення контингентів продовжувалося з попередньою беззастережністю. У деяких місцевостях німецькі карні експедиції, окрім усіх запасів харчів, реквізували все, що мало якусь матеріальну вартість: чоботи, мило, годинники тощо²¹. До участі в зборі контингентів нацистська адміністрація залучала й українську поліцію, яка теж застосовувала насильство та примус. Певне уявлення про це дає витяг зі звіту керівника Станіславівського проводу ОУН-СД “Богданка”: “В Рогатинщині до збірки контингенту німці організують теж українську поліцію, яка свої обов’язки виконує аж надто “солідно” (побої, здирства). Роблять це головню нейтральні підлі типи і барановщики²², які за це дістають премії (горілка, папіроси і т. д.)”²³. У серпні 1942 р. митрополит Андрей Шептицький у листі до папи Пія XII зазначав: “Сільському населенню нав’язаний режим рабства; практично всіх молодих людей

насилено вивозять до Німеччини працювати на фабриках та фермах. У селян відбирають все, що вони вирощують, і від них вимагають подвоїти продукцію. Покарання за купівлю чи продаж через виробника – смерть²⁴. Навіть ті, хто досі був досить заможним, констатував митрополит, зазнають зубожіння і потерпають від голоду²⁵. Лише наприкінці липня 1942 р., як інформував оунівський “Вісник української інформаційної служби” (1942, № 7–8), у Галичині було зафіксовано деяке зменшення випадків голодної смерті, коли “[...] зав’язалась бараболя, напучнявіли колоски зерна і люди замість травою і хабаззям стали жити недоспілою бараболею і таким же зерном”²⁶.

Селяни рятувалися як могли. За свідченнями Г. Дем’яна (1929 р. н.), навесні того страшного 1942 р. у його рідному селі Грабовець, розташованому в Сколівських Бескидах, “недоїдало все населення, навіть заможніші родини [...], [...] люди варили різні трави. Лобода і заяча капуста вважалися ще лакоминкою. Із смереки зривали молоді пагінці, очищали їх і готували з того страву, а то й цілком сирими їли. На болотистих місцях виривали так звані нюнюки. Очищали їх низ від болота та позеленілих листків і з’їдали. Таким способом найбільше тамувала голод дівчата, яка доглядала худобу на пасовищах. Рятувало ще трохи те, що була якась худобина. Але ж молока більшу частину забирали окупанти. Зарізати теля чи свинку було суворо заборонено”²⁷. Багато з горян, щоб урятуватися, вирушали в пошуках хліба до інших, переважно східних і північних округ галицького дистрикту, де селяни зібрали непоганий урожай. Прибулі випрошували харчі чи обмінювали на них свої речі. Проте німецькі порядки не дозволяли вільно перевозити продукти з однієї округи до іншої. Поліція й жандармерія затримувала верховинців на залізничних станціях, польових дорогах і стежках й конфіскувала придбані ними продукти. Ці акції супроводжувалися знущаннями й побиттям людей. Добратися додому без утрат вдалося небагатьом²⁸. Орест Кузьма (1928 р. н.) – колишній мешканець с. Хватів (тепер – Буського району Львівської області) згадує випадок, коли жінка, у якої відібрали збіжжя, з розпуки кинулася під поїзд²⁹.

Надзвичайна ситуація в гірських районах згуртувала українську громадськість. Український центральний комітет розпочав масову акцію допомоги голодуючим, яка поруч із пекучою проблемою порятунку інтернованих у нацистських таборах військовополонених українців – бійців Червоної армії стала для комітету першочерговою і невідкладною турботою. Так, 4 березня 1942 р. у Львові було скликано конференцію делегатів з потерпілих теренів, де створили окрему комісію для організації негайної допомоги голодуючим із засягом діяльності на цілу Генеральну Губернію і призначили в цій справі спеціального уповноваженого УЦК³⁰. Ним став Дмитро Паліїв, що від 1939 р. жив у Криниці (Лемківщина, тогочасна територія краківського дистрикту). Після того, як німецька влада заборонила Палієву перебувати в Галичині, його на цій посаді замінив лікар Іван Черкавський³¹. Осідком комісії став Львів (вул. Личаківська, 37-а).

Митрополит А. Шептицький, єпископи станіславівський Г. Хомишин і перемиський Й. Коциловський 25 березня 1942 р. підписали спільне послання духовенства всіх греко-католицьких єпархій Генеральної Губернії, у якому закликали до активної допомоги голодуючим і координування своєї праці з відповідними заходами УЦК. Священиків зобов’язували всіляко стимулювати вірних до складання пожертв на потреби голодуючих у неділі та свята й персилати матеріальну допомогу до УЦК і його місцевих комітетів. Крім того, духовенству було доручено спільно з УЦК організувати в потерпілих місцевостях народні кухні, де голодуючі могли б отримувати мінімальне харчування³². У Новосандецькій окрузі (Західна Лемківщина) активом місцевого Українського допомогового комітету вже в лютому 1942 р. було організовано 10 громадських кухонь, у яких харчувалося близько 3 тис. осіб³³.

Для допомоги голодуючим Об’єднання праці українських образотворчих мистців за сприяння Будівничо-індустріального кооперативу виготовило велику серію настінних теракотових медалей з портретами Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Б. Хмельницького, І. Мазепи, митрополита А. Шептицького з написом “Зимова допомога 1941–1942”, кошти від продажу яких пішли на фонд відділу суспільної опіки УЦК. За свідченнями С. Пахолка й О. Мельника, теракотові медалі, авторства відомих скульпторів Антона Павлося, Михайла Мухіна та Євгена Дзіндри, продавалися при церквах після богослужінь³⁴.

Найбільшого розмаху допомогова акція досягла в травні-червні. У березні 1942 р. УЦК вдалося вибити від влади харчові приділи для голодуючих і передати їх на Підгір'я. Загальний обсяг виданих владою харчів становив 437,5 тонни. Цих продуктів виявилось замало, щоб забезпечити потребує населення навіть у Галичині. Тому для найбільш постраждалих місцевостей, таких як Турка, Сколе, Долина, Ділятин, УЦК виділив із своїх власних запасів 241,3 тонни продовольства³⁵. До початку червня 1942 р. у дев'яти галицьких округах, що найбільше постраждали від голоду, УЦК організував 486 народних кухонь, послугами яких користувалися 96,7 тис. осіб, з них 80 відсотків склали діти, решту особи старшого віку й непрацездатні. Усі вони одержували щоденне одноразове харчування. В окремих селах, де, з огляду на високогір'я і дисперсне розселення мешканців, не було змоги організувати народні кухні, представники УЦК роздавали індивідуальну харчову допомогу³⁶. Ліва частина цієї роботи була виконана жінками.

Однак для повсюдного відкриття народних кухонь і надання допомоги всім потребуєчим УЦК не мав ані коштів, ані продуктів, ані організаційних можливостей. За таких обставин було вирішено терміново вивезти з голодуючих районів хоча б частину дітей віком від 8 до 14 років у ті місцевості Галичини, де була змога врятувати їх від смерті, передусім на Опілля та Поділля. Згоду на це дала й німецька адміністрація.

У березні 1942 р. УЦК розробив детальний план перевезення дітей і розгорнув потужну пропагандистську акцію в пресі. Низові структури на місцях отримали точні інструкції щодо механізму переселення, зібрали необхідні статистичні дані про кількість дітей, яких батьки зголюшувалися відпустити. В округах, які приймали переселенців, були визначені конкретні повіти й села, куди повинні були переїхати діти. Кореспонденти пресових видань краківсько-львівського "Українського видавництва" докладно нотували перебіг переселенської акції, закликаючи всіх, хто зустрічав переселюваних дітей у дорозі, і тих, хто приймав їх на тривалий побут, "виявити якнайбільше зрозуміння до їхнього положення та заступити їм їхніх батьків. Часто повинні їм дати навіть більше, як деякі батьки, які цієї опіки чи не вміли, чи не могли дати. Це наш суспільний обов'язок!"³⁷. Відділ народного здоров'я УЦК закликав до співпраці українських лікарів. На перехідних станціях чергував медичний персонал, слідкуючи за дотриманням переселенцями гігієнічних норм і правил, надаючи безпосередню допомогу хворим, забезпечуючи їх ліками. Духовними опікунами дітей були священники й учителі народних шкіл, зазвичай супроводжуючи їх до місць призначення. Українська кооперація в Галичині, її центральні установи – Ревізійний союз українських кооператив, Центросоюз, Маслосоюз, Народна торгівля – за всіх існуючих тоді обмежень надали допомогу коштами, продуктами харчування, транспортом. Почесне головування в комісії допомоги голодуючим, створеній з відповідальних і сповнених посвяти людей, доручили митрополитові Й.Сліпому.

Завдяки координації дій співробітників УЦК і зусиллям усього українського суспільства, у квітні-травні 1942 р. з усіх потерпілих від голоду місцевостей залізничним транспортом, вантажними автомобілями, підводами було вивезено 22,3 тис. дітей, у т. ч. із Самбірської округи – 3,2 тис., Дрогобицької – 3,9 тис., Коломийської – 2,3 тис., Станіславівської – 3,5 тис., Стрийської – 5,6 тис., Калуської – 2 тис., Перемишльської – 1,2 тис. Крім того, близько 3 тис. дітей батьки та родичі вивезли самостійно³⁸. У дорозі на всіх транзитних пунктах дітям та їх наставникам забезпечили харчі, зібрані серед місцевого селянства.

Найбільше дітей прийняли округи: Тернопільська – майже 8 тис., Чортківська – 3,7 тис., Золочівська – 2,1 тис., Кам'яно-Струмилівська – 2,1 тис., Бережанська – майже 1 тис.³⁹ Про готовність прийняти переселенців тамтешні жителі заявляли ще раніше, але повною мірою добра воля виявилася, коли діти прибули на місце призначення. Їх розхапали українські родини, узявши на себе відповідальність за матеріальну й моральну опіку над ними. Незважаючи на власні нестатки, опікуни подбали, щоб переселенці були добре нагодовані й одягнені. У цьому незабаром мали змогу переконатися й багато батьків, які приїхали їх відвідати. Зі свого боку діти допомагали тим родинам, які їх прийняли: пасли худобу, рубали дрова, виконували іншу посильну роботу на господарстві⁴⁰. Представники УЦК здійснювали контроль за станом переселенців, дбали, щоб їм не чинили кривди. Лікарі слідкували за здоров'ям дітей, священники проводили серед них виховну роботу. У багатьох випадках для переселенців організовували

навчання в народних школах. Водночас УЦК дорікав, що подекуди лікарі неналежно здійснювали медичне обстеження перед від'їздом дітей, що стало причиною частих звернень-скарг українських окружних комітетів, які організували прийом і розселення. Траплялися й інші недоліки в організації переселенської акції, але в цілому, як констатував у липні 1942 р. УЦК, “[...] переведені контролю виявили, що загально переселеним дітям живеться добре [...]”⁴¹.

У середині серпня 1942 р., коли небезпека голодомору в гірських районах минула, почалося організоване, добре сплановане повернення дітей додому. У другій половині серпня – протягом вересня діти повернулися до своїх сімей. Усі вони везли зі собою скромні подарунки, опікуни спорядили їм на дорогу хліб, молоко, мед, яблука, а також одяг (новий чи перешитий) і взуття. Майже всі повернулися, лише тисяча дітей-сиріт або тих, чиїх батьків примусово вивезли до Німеччини, залишилися у своїх опікунів до кінця війни або й назавжди.

Отже, допомогова акція 1941–1942 рр., урятувавши життя і здоров'я десяткам тисяч мешканців Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини, засвідчила достатньо високий рівень соціальної згуртованості й організованості українського суспільства в Галичині. Ця подія виявила, що в критичні, екстремальні моменти історії краща частина української інтелігенції здатна давати раду складним випробуванням, згуртовуючи громадськість на засадах національної солідарності й добровільної жертвності.

1. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-35, оп. 2, спр. 170, арк. 1.
2. Сусідко М. М. Районування територій України за ступенем гідрологічної небезпеки / М. М. Сусідко, О. І. Лук'янець. – Режим доступу : http://www.uhmi.org.ua/pub/nr/253/18_Sosedko+Luk.pdf.
3. Повінь на Прикарпатті // Воля Покуття. – 1941. – 28 вересня.
4. З українського життя. Перемищина // Краківські вісті : щоденник. – 1941. – 7 вересня.
5. Не випадково Коломийська окружна управа, контрольована ОУН, ще в липні 1941 р. звернулася до селян Коломийського, Снятинського, Городенківського повітів із закликом, щоб під час жнив і загалом польових робіт приймали на роботу верховинців і в такий спосіб дали горянам матеріальну допомогу й “відвернули від них марево голоду, що рік-річно відвідує нашу Гуцульщину” // Воля Покуття. – 1941. – 27 липня.
6. Відозва Окружного Комітету помочі жертвам повені // Воля Покуття. – 1941. – 14 вересня.
7. “Поможім самі собі”. Робота Українського окружного комітету Дрогобиччини // Вільне слово. – 1942. – 24 січня.
8. З життя у Львові й у Галичині // Краківські вісті : щоденник. – 1941. – 17 жовтня.
9. Концерт на допомогу жертвам повені // Вільне слово. – 1941. – 19 жовтня.
10. Лебедь М. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу / М. Лебедь. – Дрогобич, 1993. – Ч. 1 : Німецька окупація України. – С. 30. – (Репринтне вид.)
11. Дяків В. Мої спогади про Осипа Горнового. (У записі Л. Шанковського) / В. Дяків // Дяків-Горновий О. Ідея і чин. Повна збірка творів. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1968. – С. 51.
12. Поможім потребуючим // Зборівські вісті. – 1941. – 16 листопада.
13. ДАЛО. – Ф. Р-35, оп. 6, спр. 34, арк. 4; Цит. за: Боляновський А. Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського “нового порядку” в Європі у 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / А. Боляновський. – Львів, 2000. – С. 146.
14. Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II світової війни / М. Сич. – Львів, 2000. – С. 242.
15. Наша хроніка. Селяни Самбірського повіту мусять негайно здати контингент // Вільне слово. – 1942. – 9 березня.
16. Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників в 1941–1944 рр. : зб. документів і матеріалів. – Львів, 1949. – С. 90.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 3959, оп. 2, спр. 59а, арк. 10.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 62, оп. 1, спр. 1622, арк. 5; Лебедь М. Українська Повстанська Армія... – С. 30.
19. Протоколи нарад Ради сеньйорів і Української Національної Ради. Від липня 1941 до лютого 1942 (машинописна копія) // Особистий архів Михайла Романюка у Львові. – Арк. 131.
20. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 201, оп. 1, спр. 109, арк. 168.

21. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13, спр. 376, т. 21, арк. 85 зв.
22. Імовірно від прізвища Я. Барановського – секретаря (з 1933 р.) Проводу ОУН, якого в організації підозрювали в співпраці з польською поліцією. Після розколу ОУН працював в ОУН (м). 11 травня 1943 р. убитий у Львові за нез’ясованих обставин.
23. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2. – Кн. 1 : 1939–1945. – С. 216.
24. Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації, 1941–1944: Митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя / А. Кравчук // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / за ред. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. – Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 229.
25. Там само.
26. ГДА СБУ. – Ф. 13, спр. 376, т. 21, арк. 85 зв.
27. Дем’ян Г. Грабовець : історико-народознавче дослідження / Г. Дем’ян. – Львів, 2007. – С. 227.
28. 25 лютого 1942 р. у своєму щоденнику поет Мирослав Кушнір, що проживав тоді в Бережанах, писав: “Незчисленними підводами, зі санчатами, а то й пішки з торбою на плечах мандрують наші підгір’яни від села до села за прошенням і міняним хлібом. А тут саме слідує найтрагічніше. Це все, що вони наміняли чи просто випросили у людей, їм забирають. Поліція все конфіскує. А потім вертає бойко без скравка (окрайця. – *О.Л.*) хліба назад у свої гори і гине з голоду. [...] (Див.: Кушнір М. Невкоєне серце : поезії, проза, матеріали до життєпису / М. Кушнір ; передмова М. Дубаса. – Львів, 2005. – С. 335–336).
29. Кузьма О. Дорогою мого життя : спомин (машинописна копія) / О. Кузьма // Особистий архів Михайла Романюка у Львові. – С. 15.
30. За координацію і розбудову українського зоорганізованого життя // Наші дні. – 1942. – № 4. – С. 3.
31. Паньківський К. Роки німецької окупації 1941–1944 / К. Паньківський. – 2-ге вид. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1983. – С. 104; Кубійович В. Мені 70 / В. Кубійович. – Мюнхен ; Париж, 1970. – С. 49.
32. Послання до духовенства всіх греко-католицьких єпархій Генеральної Губернії // Місіонар. Релігійний місячник. – 1942. – Ч. 5. – С. 54.
33. Ценко М. Допомога потребуючим – гідна наслідування. Допомогові кухні на Лемківщині – Криниччині / М. Ценко // Львівські вісті. – 1942. – 26 лютого; ЦДІАУ у Львові. – Ф. 201, оп. 1, спр. 86, арк. 123.
34. Пахолко С. Медалі Спілки праці українських образотворчих мистців Львова “Зимова допомога 1941–1942” / С. Пахолко, О. Мельник // Брідщина – край на межі Галичини й Волині : матеріали V краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам’яток історії та культури. – Броди, 2011. – Вип. 4. – С. 154–156.
35. ЦДАВОУ. – Ф. 3959, оп. 2, спр. 39, арк. 67 зв.
36. З краю. 486 народних кухонь при українських комітетах // Краківські вісті : щоденник. – 1942. – 19 червня.
37. Дбаймо про здоров’я переселюваних дітей // Краківські вісті : щоденник. – 1942. – 17 травня.
38. Усього для переселення підготували близько 35 тисяч дітей, проте вільних місць для них виявилось на означений час тільки 25 тисяч (див.: Переселення 15000 дітей // Краківські вісті : щоденник. – 1942. – 19 травня).
39. Дзиндра Я. Переселення українських дітей весною 1942 / Я. Дзиндра // За народ. Календар на 1943 рік. – Львів. – С. 88–89.
40. Кузьма О. Дорогою мого життя : спомин... – С. 15.
41. Суспільна опіка. Акція переселення дітей // Вісник Українського Центрального Комітету. – Краків ; Львів, 1942. – Ч. 7/13. – С. 40.

The article provides an analysis of the extraordinary situation in the Ukrainian Carpathian region during the Nazi occupation, in particular of the main directions, forms and methods of activities of Ukrainian intelligentsia aiming at the organization of help to victims of flood and famine.

Key words: *flood, famine, intelligentsia, help to victims, resettlement of children.*

УДК 930.25:341.43 (477.86)
ББК 63.3 (4 Укр) 624

Петро ФЕДОРЧАК

ДЕПОРТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ПРИКАРПАТТІ В 1944–1946 рр. (До 65-ї річниці депортації етнічних українців з Польщі та поляків з України)

У статті автор аналізує депортації етнічних українців з Польщі та поляків з України в 1944–1946 роках. На архівних документах Прикарпаття підтверджено, що депортації перетворилися в життєву трагедію двох слов'янських народів.

Ключові слова: передумови, депортації, етнічні українці, поляки, трагічні наслідки.

Депортація етнічних українців з Польщі та поляків з Української РСР у 1944–1946 рр. висвітлювалася науковцями в публікаціях. Однак ця тема й сьогодні є актуальною. Вивчення не доступних раніше дослідникам архівних документів і введення їх у науковий обіг сприяють поглибленню інтерпретації подій, які в минулому трагічно вплинули на долю двох сусідніх слов'янських народів.

Депортації українців і поляків з прикордонної території Польщі та України передбачалися ще до їх визволення з-під фашистської окупації. Їх здійсненню сприяли керівники держав-переможниць у Другій світовій війні. Питання депортації вони обговорювали на Тегеранській, Кримській і Потсдамській конференціях¹. Однак безпосередньо депортація українського й польського населення здійснювалася на основі укладеної 9 вересня 1944 р. у Любліні угоди між урядом Української РСР і Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) про евакуацію українського населення з території Польщі в УРСР і польських громадян з УРСР у Польщу. Угоду підписали голова Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР М.С.Хрущов і голова ПНКВ Едвард Осубка-Моравський.

В угоді наголошувалося, що “евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо”². Передбачалося розміщувати евакуйованих згідно з їх бажаннями, забезпечувати житлом, землею, повертати їм вартість залишеного на місцях майна. Евакуацію намічалось почати 15 жовтня 1944 р. і закінчити 1 лютого 1945 р.³

Прийнятою 19 вересня 1944 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У постановою керівництво західних областей УРСР зобов'язувалося створити при облвиконкомах відділи з евакуації і розселення українського та польського населення, призначити районних уповноважених і представників у справах евакуації. Місцевим органам належало забезпечити облік, прийом і збереження майна та будівель, залишених виселеними громадянами⁴.

Постановою від 15 грудня 1944 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У рекомендували виділити кожній прибулій сім'ї придатні для житла приміщення або тимчасово до закінчення ремонту розміщувати переселенців у будинках колгоспників та інших громадян за їх згодою⁵. З Києва в області була також надіслана інструкція з евакуації та розміщення переселенців⁶.

Евакуація українців з Польщі в УРСР і поляків з України в Польщу в основному була здійснена з вересня 1944 р. до липня 1946 р. З 28 квітня 1947 р. до 1948 р. тривала акція “Вісла”, під час якої близько 150 тис. українців було переселено на звільнені західні території Польщі. Однак депортаційні процеси продовжувалися і пізніше.

Аналіз архівних документів, опублікованих даних і спогадів колишніх переселенців допомагає переконатися, що польські й радянські власті сприяли евакуації, розселенню і побутовому забезпеченню переселенців, а тому більшість з них прижилися на нових місцях. Проте вже на початку еміграційних акцій польські й українські місцеві органи часто порушували принцип їх добровільності та права людини. Обидві сторони не провели належної організаційної підготовки до проведення еміграції населення. У прикордонних районах Польщі з метою її прискорення власті вдалися до силових дій і навіть терору. Це призводило до численних людських жертв і поневірянь під час переїздів, яких зазнала значна частина населення.

Серйозні порушення урядових настанов щодо організації евакуації поляків були допущені місцевими владними органами в Станіславській (тепер – Івано-Франківській) області. 16 листопада 1944 р. тут почало діяти Станіславське районне представництво, яке очолив направлений в область ЦК КП(б)У П.В.Пасічний. Представництво своєю діяльністю охопило Станіслав, Коломию та всі 35 районів області. Реєстрацію польських громадян для переселення та їх майна, яка в основному здійснювалася в січні – березні 1945 р., і видачу евакуаційних листків представництво передоручило райвиконкомам і сільським радам, які не були обізнані з умовами й порядком евакуації населення. Це спонукало різні непорозуміння та помилки в реєстрації громадян на виїзд до Польщі, яка проводилася стихійно. У списки переселенців попадали такі люди, які й не підлягали еміграції, допускалися перекручення прізвищ громадян, списки зареєстрованих передавалися районному представництву по телефону. У більшості районів реєстрація тих, хто виїжджав, розпочалася лише 5 березня⁷. Працівники сільських рад часто завищували ціни на майно, яке залишали евакуйовані. Так, Яцівська сільрада Тлумацького району оцінила хату Леона Яскевича в 1 513 крб, коли її дійсна вартість становила 916 крб⁸. Неорганізованість у підготовці до виїзду в Польщу громадян негативно впливала на населення.

Евакуацію поляків зі Станіславщини було розпочато 20 грудня 1944 р. і проводилося залізничним транспортом. Районне представництво замовляло необхідні для цього вагони у Львівській залізниці. У Станіславі для перевезення переселенців до залізничної станції влада зобов'язала підприємства й установи виділити гужовий та автомобільний транспорт⁹. У районах для доставки людей до поїздів було подано 7 881 кінних підвод (у Тлумацькому районі – 2 300, Городенківському – 1 200, Обертинському – 1 758, Чернелицькому – 1 196)¹⁰. Але через несвоєчасну подачу вагонів переселенці на залізничних станціях у Городенці, Долині, Отинії, Заболотіві, Яремчі, Снятині очікували виїзду протягом 8–15 днів. Упродовж тривалого часу в кінці 1945 р. чекали транспорту на залізничних станціях Станіславщини біля 13 тис. осіб¹¹. Їм доводилося з дітьми томитися в тісних приміщеннях, а то й на відкритих привокзальних площах¹². Не скрізь було забезпечено доставку людей і до залізничних станцій. Це визнало бюро Станіславського обкому партії, яке в прийнятій у січні 1945 р. постанові відзначало, що місцеві керівники не всюди надали належну допомогу евакуйованим, несвоєчасно виділяли вагони для завантаження людей та їх майна. Не було організовано транспорту й для перевезення переселенців до залізничних станцій, не забезпечено їх охорону¹³. Це сповільнювало виїзд поляків з області. Частина з них під впливом польського еміграційного уряду в Лондоні надіялася на повернення західноукраїнських земель до Польщі, а тому не бажала переселятися. Від евакуації до Польщі стримувалися змішані сім'ї та старші люди. У Станіславській області до середини січня 1945 р. подали заяви на переселення лише близько 20 відсотків польських сімей, а евакуйовано до того часу було тільки 343 сім'ї¹⁴.

Уповільненню евакуації поляків із Станіславщини сприяли католицькі костели. Ксьондзи заявляли, що виїдуть з останніми парафіянами, а це призупиняло їх переселення. З метою усунення цієї перешкоди влада провела нараду ксьондзів, яким було повідомлено про складений графік евакуації костелів на квітень – травень 1946 р. Згідно із цим графіком у кожному з ешелонів, у яких відправлялося до Польщі духовенство костелів, налічувалося по 40–50 вагонів, переповнених переселенцями¹⁵.

Робітників дефіцитних професій – нафтовиків, працівників залізничного транспорту, інженерів і техніків Калуського калійного комбінату, механічних майстерень, лісозаводів власті з метою використання у виробничих цілях організували на виїзд в останню чергу, а вчителів після закінчення 1944/45 навчального року¹⁶.

До 1 вересня 1946 р. зі Станіславщини переселено 26 859 сімей (78 056 осіб). За час евакуації до Польщі було вивезено 1 176 знарядь для обробітки землі, 166 збиральних машин і 54 інших сільськогосподарських механізми. Було також вивезено 6 218 корів, 1 819 коней, 526 свиней, 3 769 овець і кіз та 110 561 ц зерна, 332 288 ц іншого майна¹⁷.

Ще більш трагічною була доля українців-переселенців з Польщі. Порушивши принцип добровільності, польські власті виселяли українців насильно, вдавалися до терору, позбавляли людей власного майна, несвоєчасно подавали для їх перевезення в Україну залізничний, авто-

мобільний і гужовий транспорт. Протягом листопада й грудня 1944 р. і січня та лютого 1945 р. для цієї мети було виділено лише 10 600 вагонів замість 49 тис. як це вимагалось¹⁸. Нерідко людей перевозили в необладнаних вагонах або на відкритих платформах.

Архівні документи підтверджують, що польські й українські власті не завжди узгоджували питання, пов'язані з переїздом етнічних українців з Польщі в СРСР на нові місця. Унаслідок цього, до середини 1946 р. у Станіславську область з Польщі прибуло на 2 476 сімей більше, ніж виїхало звідси польських сімей, що створило труднощі з їх розміщенням. До того ж біля 700 залишених поляками будинків зайняли військові частини. В області майже не виділялися кошти на будівельні матеріали для спорудження нового житла¹⁹. У 1948 р. для переселенців не здійснено заплановане будівництво житла, а в наступному році замість 221 індивідуального будинку було споруджено лише 12. Також замість у 472 звільнені евакуйованими поляками будинки, переселенці були вселені лише в 71. Евакуйовані, зокрема, не були забезпечені житлом у селі Седлице Коршівського району, оскільки звільнені для них будинки зайняли місцеві мешканці. Незважаючи на запланований приїзд переселенців з Польщі, місцева сільська рада не виділила їм передбаченого житла²⁰. Частина будинків на території Станіславщини, які залишили польські сім'ї, були пошкоджені й непридатні для проживання, а тому переселенцям довелося самим їх відновлювати та ремонтувати²¹. До початку 1948 р. 186 переселених з Польщі сімей змушені були придбати житло за власний кошт, оскільки в Польщі їх господарства були знищені в роки Другої світової війни²².

Частина переселенців постраждала від того, що місцева влада проігнорувала настанови про виділення їм протягом десяти днів ділянки землі не меншої від фактичного користування ними до евакуації²³. У Станіславській області це викликало незадоволення прибулих з Польщі українців, які змушені були вдаватися по допомогу до вищих органів влади. У 1947 р. 23 переселенці звернулися зі скаргою в облвиконком, бо їм не була виділена земля Шевченківською сільською радою Вигодського району²⁴. У заявах евакуйовані жалілися, що у Войнилівському, Коршівському та Калуському районах не одержали будинків, рівноцінних залишеним ними в Польщі, їх не було забезпечено якісною землею, кормами для худоби та пасовиськами²⁵.

З вини місцевих властей не всюди було здійснено розрахунки за залишене в Польщі майно. У липні 1949 р. на Станіславщині таких сімей було 708²⁶. Згідно з пред'явленими документами переселенцям належало в 1947 р. видати 10 363 ц картоплі. Однак уже в лютому на основі постанови Ради Міністрів УРСР її видача була припинена до нового врожаю²⁷. Не було також проведено обліку переселенців, яким з різних причин не вдалося зареєструвати у фінансових органах описів свого майна.

Архівні документи засвідчують, що на Станіславщину прибували сім'ї із східних областей України, які були переселені туди з Польщі. У 1948 р. таких сімей було 452 (2 313 осіб). Вони переселилися сюди зі Сталінської (тепер – Донецької), Ворошиловградської (тепер – Луганської), Полтавської та Одеської областей²⁸. Самовільний переїзд у західні області України зумовлювався їх невлаштованістю на нових місцях, бажанням поселитися ближче до кордону й повернутися на рідну землю. Однак становище цих переселенців ускладнювалося тим, що уряд УРСР ще в 1945 р. заборонив їх приписувати в західних областях УРСР і зобов'язав місцеві власті повернути в східні області²⁹. Незважаючи на це, депортовані з Польщі українці, долаючи перешкоди, продовжували переїжджати зі східних областей УРСР у західні. Про це, зокрема, 12 січня 1948 р. інформувало Раду Міністрів УРСР керівництво Станіславського облвиконкому³⁰.

Аналіз опублікованих праць і документів державного архіву Івано-Франківської області підтверджує, що в 1944–1946 рр. так звана добровільна евакуація етнічних українців з Польщі та поляків із західних областей України була перетворена в насильницьку депортацію двох сусідніх народів, яка трагічно вплинула на їх долю. Усього з вересня 1944 р. до початку серпня 1946 р. з Польщі переселено в Україну 482 тис. осіб, а з України до Польщі – біля 790 тис. осіб.

¹. Заброварний Б. Депортації українського населення із Закарпаття в 1944–1947 роках / Б. Заброварний // Україна – Польща: історія і сучасність : зб. наук. праць і спогадів пам'яті Павла Михайловича Калениченка (1923–1983). – К., 2003. – Ч. 1. – С. 359–360.

2. Угода між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки й Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі й польських громадян з території УРСР. 9 вересня 1944 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : документи, матеріали, спогади : у 3 т. – Т. 1 : 1939–1945 рр. – Львів, 1996. (Далі – Депортації. – Т. 1 : 1939–1945 рр.). – С. 287.
3. Там само. – С. 287–293.
4. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р.–295, оп. 2, спр. 4, арк. 170–175.
5. Там само. – Спр. 3, арк. 167.
6. Там само. – Ф. П.–1, оп. 1, спр. 167, арк. 146–151.
7. Там само. – Спр. 426, арк. 9–11.
8. Там само. – Арк. 10.
9. Там само. – Ф. Р.–295, оп. 2, спр. 31, арк. 4.
10. Там само. – Ф. П.–1, оп. 1, спр. 426, арк. 21.
11. Доповідна записка Народного Комісара державної безпеки УРСР секретарю ЦК КП(б)У про хід переселення поляків з України і зловживання місцевих властей. 6 листопада 1945 р. // Депортації. – Т. 1 : 1939–1945 рр. – С. 634; ДАІФО. – Ф. П.–1, оп. 1, спр. 426, арк. 24.
12. Галичина у Другій світовій війні (1939–1945). – Івано-Франківськ, 2001. – С. 91.
13. ДАІФО. – Ф. Р.–295, оп. 4, спр. 26, арк. 1.
14. Там само.
15. Там само. – Ф. П.–1, оп. 1, спр. 426, арк. 24–25.
16. Там само. – Арк. 24.
17. Там само. – Арк. 32–34.
18. Підсумковий звіт Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі. 14 лютого 1947 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : документи, матеріали, спогади : у 3 т. – Т. 2 : 1946–1947 рр. – Львів, 1998. (Далі – Депортації. – Т. 2 : 1946–1947 рр.). – С. 193.
19. ДАІФО. – Ф. Р.–249, оп. 1, спр. 10, арк. 92–93.
20. Там само. – Спр. 21, арк. 13; спр. 30, арк. 11.
21. Там само. – Ф. Р.–295, оп. 2, спр. 80, арк. 24.
22. Там само. – Оп. 5, спр. 294 “б”, арк. 2.
23. Там само. – Р.–249, оп. 1, спр. 10, арк. 92–93.
24. Там само. – Ф. Р.–249, оп. 1, спр. 21, арк. 60.
25. Там само. – Спр. 10, арк. 92–93.
26. Там само. – Спр. 30, арк. 11.
27. Там само. – Ф. П.–1, оп. 1, спр. 576, арк. 56.
28. Там само. – Ф. Р.–295, оп. 5, спр. 294 “б”, арк. 9.
29. Там само. – Арк. 3.
30. Там само. – Арк. 1.

The article examines the deportation of the ethnic Ukrainians from Poland and Poles from Ukraine in 1944–1946. The Carpathian archives confirm, that the deportation turned into the tragedy of life of two Slavonic nations.

Key words: *preconditions of deportation, ethnic Ukrainians, Poles, tragic consequences.*

УДК 39:314:94 (477.8)

ББК 63.5 (4 Укр)

Любов СОЛОВКА

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ ГЕНОЦИДІВ НА ПРИКАРПАТТІ СЕРЕДИНИ ХХ ст.

У статті подано порівняльний аналіз етнонаціональної ситуації на Прикарпатті в міжвоєнний період і в кінці 1930–1950-х рр. Показано, що стихійно й штучно створені катаклізми (зокрема, геноцид щодо західних українців, Голодомор 1946–1947 рр., Голокост євреїв, депортація поляків та ін.) у кінцевому підсумку призвели до незворотної етнодемографічної катастрофи регіону.

Ключові слова: геноциди, Голодомор, Голокост, депортації.

Етнонаціональний вимір такого регіону, як Прикарпаття, на нашу думку, завжди був і буде актуальним у вивченні й визначенні політичної, суспільної, громадської та етнонаціональної ситуації в Україні загалом, оскільки він є невід’ємною складовою її П’ємонту – Галичини.

Етнонаціональному розвитку України й окремих її регіонів, у т. ч. Прикарпаття, присвячено колективні монографії та численні статті істориків, політологів, економістів, етнологів, демографів, зокрема, О.Рафальського, М.Гона, І.Андрухів, С.Копчака, В.Мойсеєнко, М.Романюка та ін.¹ Їх дослідження переважно стосуються конкретних історичних періодів й аспектів означеної проблематики.

Метою нашої статті стало здійснення спроби порівняльного аналізу етнодемографічної ситуації на Прикарпатті в міжвоєнний період і після низки геноцидів середини ХХ століття. Причому не для “змагання жертв”, а вважаючи, услід за М.Гефтером, що кожен із такого роду злочинів проти людства – це злодіяння проти всіх².

У наведеній нижче таблиці для створення наочної картини ми подаємо порівняльно-статистичну інформацію щодо національної структури населення нашого краю, складену на основі останнього офіційного довоєнного перепису 1931 р., статистичних даних 1939 р., 1940, 1946 рр. і першого післявоєнного перепису 1959 р.

Національний склад населення Станіславщини в 1931–1959 рр.³

Роки	Загальна кількість населення (тис. осіб)	Українці (тис. осіб)	%	Поляки (тис. осіб)	%	Євреї (тис. осіб)	%	Інші (тис. осіб)	%
1931	1 243,8	908,6	73,1	207,5	16,7	117,3	9,4	10,4	0,8
1939	1 327,4	998,5	75,2	192,7	14,5	122,1	9,2	14,1	1
1940	1 342,1	1 026,8	76,5	120,8	9,0	147,4	11	47,1	3,5
1946	1 030,7	940,8	91,3	11,3	1,1	3,1	0,3	75,5	7,3
1959	1 094,6	1 037,7	94,8	10,4	1	3,8	0,4	42,7	3,8

Навіть поверховий погляд на динаміку національної статистики краю впродовж 1930–1950-х рр. наводить на висновок про те, що поліетнічний регіон зазнав справжньої етнодемографічної катастрофи. Тому в цій статті ми також поставили завдання окреслити основні її чинники.

У міжвоєнний період етнічне обличчя краю визначалося його гетерогенністю. Ураховуючи колосальні зміни в національному складі населення краю, це співіснування багатьох націй у регіоні з висоти років можна трактувати унікальним. Наприклад, передвоєнний перепис населення 1931 р. показав, що з усіх 240,8 тис. міських жителів області чисельність євреїв ста-

новила 35,6%, поляків – 28,6%, українців – 33,8%⁴. Переважна більшість міст і містечок Прикарпаття були або польсько-єврейськими, або єврейсько-польськими. Така тенденція збереглася аж до початку Другої світової війни.

У краї панували складні міжетнічні взаємини. Стан міжнаціональних стосунків у міжвоєнний період значною мірою визначався державною політикою поляків. Як відомо, 14 березня 1923 р. Рада Послів Великобританії, Франції, Італії, Англії та Японії, розтоптавши право українського народу на самовизначення, визнала східні кордони Польщі й прийняла рішення про передачу їй Галичини, за умови надання краю територіальної автономії. Проте, закріплюючи “польський стан посідання” на українських землях, окупаційні власті проводили політику злиття Галичини з етнічною Польщею. 30 січня 1920 р. уряд скасував Галицький крайовий сейм і Крайовий виділ. Таким чином, автономію Галичини, яку вона мала за Австрії, було ліквідовано. Нова польська конституція, прийнята сеймом 17 березня 1921 р., ґрунтувалася на унітарності польської держави з єдиною законодавчою й виконавчою владою без забезпечення національним меншинам будь-яких автономних прав. У березні 1920 р. було заборонено вживати назви “Галичина”, “Україна”. Замість них запроваджувалася назва “Східна Малопольща”. За таких умов українсько-польські стосунки перебували в стадії перманентної конфронтації, власне й спричиненої дискримінаційною національною політикою польської влади.

Не вдаючись у деталі, можемо констатувати, що українські та єврейські національно-визвольні рухи розвивалися паралельно. Крім цього мав місце, за висновками професора М.Гона, конфлікт інтересів та інтеграції – “категоричне неприйняття українцями ідеології комунізму при одночасному обвинуваченні євреїв у політичному лівацтві”⁵. У царині економіки між українцями та євреями в цей період сформувалося суттєве соціально-економічне протистояння, зумовлене різними формами втілення ідей українського економічного націоналізму. Учасники протистояння, окрім українських праворадикалів, за висновками дослідника економічного націоналізму П. Долганова, діяли легітимними методами⁶.

І хоча мали місце акції бойкоту, навіть підпалів, але масових єврейських погромів на Прикарпатті зафіксовано не було. Тому в мемуарній літературі ми частіше всього зустрічаємо словосполучення “жили нормально”. Ще більш промовисто написав про це Омер Бартов у своїй книзі “Стерті”, яка нещодавно побачила світ українською мовою: “Я також збагнув, що мамине дитинство було щасливим у тих краях, які в моїй свідомості поставали здебільшого сповненими жорстокості та ненависті, страху й смерті”⁷.

У мемуарно-історичному дослідженні сучасник тих подій Б. Арсен так змалював проживання своєї родини до війни в с. Підкамінь Рогатинського повіту: “Єврейські родини жили серед українців і поляків цілком по-добросусідськи і займалися сільським господарством, ремеслами, дрібною торгівлею..., не було міжнаціональних чи міжконфесійних конфліктів... Я думаю, що не менш важливим у міжнаціональних відносинах нашої родини з оточенням було те, що мої батьки завжди знали своє місце у цьому мікророзумстві, за межі якого не переступали”⁸.

Загалом етнополітична ситуація на Прикарпатті в складних умовах назрівання Другої світової війни характеризувалася співіснуванням багатьох національних, релігійних і мовних груп⁹.

Окрім проявів геноциду щодо західних українців, які відразу розпочалися після включення Західної України до складу СРСР у вересні 1939 р. і на яких ми зупинимось детальніше нижче, мали місце й інші невідворотні процеси зміни етнонаціональної картини регіону.

Згідно з переписом 1931 р., на території нинішньої Івано-Франківської області проживало біля 10 тисяч німців (0,9% населення)¹⁰. Після радянської окупації краю почалося зникнення німецьких колоній унаслідок виселення галицьких німців, які офіційно залишали СРСР і через переселенські комісії виїжджали до Німеччини.

Натомість мали місце поява й згодом суттєве збільшення кількості росіян: у 1940 р. їх чисельність становила 33,6 тисячі осіб (2,5% населення), 1946 р. – 53,8 тисячі (5,2%), 1959 р. – 37,9 тисячі (3,5%).

Значних репресій зазнало польське населення, особливо вони стосувалися на перших порах осадників, колишніх військовослужбовців, працівників польських державних і правоохоронних органів. Зі Станіславської області депортації підлягало 1 837 сімей (9 468 осіб), вивезено – 1 810 сімей (9 083 особи)¹¹. Після другого приходу радянської влади практика депортацій

була знову відновлена, у тому числі й щодо поляків. У результаті втілення в життя т. зв. Люблінської угоди з жовтня 1944 р. до серпня 1946 р. із Станіславської області до Польщі було переселено 26 558 сімей (77 930 осіб) поляків¹². Процес взаємного переселення поляків та українців з України до Польщі й навпаки тривав до середини 1950-х років.

Доля краю, ще до вступу на його терени радянських військ у вересні 1939 р., уже була визначена таємним додатковим протоколом до договору СРСР із Німеччиною від 23 серпня 1939 р., т. зв. “пакту Ріббентропа – Молотова”, за яким край було віднесено до сфери впливу СРСР. І хоча фактично відбулося возз’єднання українського народу, але те, що воно мало місце не в рамках України як незалежної держави, а відбулося в процесі реалізації планів двох тоталітарних режимів напередодні Другої світової війни, і наклало свій відбиток на характер, перебіг і наслідки “возз’єднання”.

У роки Другої світової війни загальна кількість загиблих по області, за даними Станіславської обласної надзвичайної державної комісії з обліку збитків і злодіянь, заподіяних німецькими загарбниками та їх спільниками, становила 223 920 осіб. Але слід зауважити, що в результаті втілення Третім рейхом нацистської політики “остаточного вирішення єврейського питання” більшість жертв серед мирного населення на території області склали євреї. За різними даними й підрахунками кількість жертв Голокосту в області сягала від 132 до 160 тисяч. Тут слід зауважити, що серед загиблих разом із місцевими євреями була й численна група єврейських біженців з інших регіонів і навіть країн. Загалом через область пройшло 12,5–22–39,5 тисячі біженців, у т. ч. 5,5–25,5 тисячі із Заходу (до 1941 р.) і 7–14 тисяч угорських євреїв, які почали прибувати в область із початку липня 1941 року¹³.

На території області загинуло понад 56 тисяч євреїв (це без урахування загиблих у Станіславі). Крім Станіслава, трагедія єврейського народу розігралася в більшості міст і містечок області. Після етнічних катастроф 1939–1953 рр. більшість із населених пунктів Галичини загалом кардинально змінили свою етнічну структуру й стали, у кращому разі, “селищами міського типу”.

Щодо євреїв нацистами проводилися також т. зв. “акції переселення”, у результаті яких з області за різними даними було виселено 35,5–44,5 тисячі осіб, з них у табір смерті Белжець – 32–41 тис., 1,5 тис. – у Майданек, більше 2-х тисяч – у Янівський табір у Львові.

Найбільш різняться дані щодо загиблих у м. Станіслав: від 40 до 127 тисяч. На судовому процесі в Мюнстері (1966 р.) нацистським злочинцям було висунуто звинувачення в загибелі біля 80 тисяч євреїв у Станіславі та його околицях.

Якщо напередодні війни чисельність єврейського населення області складала разом із біженцями від 130 до 150 тис., то згідно з переписом 1959 р. його кількість становила лише 3 900 осіб.

Динаміка руху єврейського населення Прикарпаття (1931–1959 рр.)¹⁴

Роки	Чисельність єврейського населення
1931	117 342
1939	122 120
1941	132–150 тисяч
1959	3 900

Демографічні втрати й соціальні наслідки Голокосту для Галичини стали невідворотними – галицьке єврейство взагалі перестало існувати як етнічна спільнота й соціокультурний феномен.

З 1943 р. Прикарпаття стає центром антифашистського, а з березня 1944 р. – антирадянського опору, що тривав до кінця 1950-х років¹⁵.

Ще з приходом радянської влади на західноукраїнські землі в 1939 році була оголошена війна всьому свідомому українству. Уже на першій сесії Станіславської обласної ради депутатів

першого скликання 4–5 січня 1941 року головою т. Ємцем відкрито ставилося завдання “служити своєму народові... не на словах, а на ділі”, “по-більшовицькому викоринити, викорчувати до кінця всіх і всяких ворогів народу, особливо жовто-блакитних українських націоналістів...”¹⁶.

Документи партійних органів – стенограми зборів партійного активу, конференцій дають змогу побачити, що навіть їх керівництвом визнавалося, що пропаганда політики радянської влади не дає своїх результатів, а український національно-визвольний рух, натомість, набирає всенародного характеру. Матеріали про боротьбу з ОУН і УПА в 1944–1950-х рр. підтверджують, що велася справжня війна не тільки із членами “банди” (як називали членів ОУН і бійців УПА радянські органи), а з усім народом. Про це свідчить навіть склад заарештованих, наведений у виступах радянських функціонерів, зокрема, секретаря Станіславського обкому КП(б)У, начальників Станіславського обласного Управління НКДБ: 60% серед заарештованих склали жінки (з них 27% – це молоді дівчата), молодь віком 17–20 років загалом складала 40% заарештованих, а подекуди це були ще діти 13–15 років. Ворогів радянської влади, як їх називали “оунівську агентуру”, бачили й шукали всюди: у школах, лікарнях, сільських кооперативах. Серед ворогів були члени сімей бійців ОУН і УПА, західноукраїнська інтелігенція, учителі, цілі українські родини, учні шкіл. У провину навіть ставилося вивчення історії України¹⁷.

Це яскраво ілюструють, зокрема, документи судової справи № 1-3 за звинуваченням Ю.Л.Борис за ст. 78 ч. 3 КК УРСР. 60-річну жінку та її 17-річну доньку заарештовують і засуджують як “бандпосібників” до п’яти років заслання в Новосибірську область із конфіскацією майна, незважаючи на те, що сина й брата – вояка УПА вже було вбито. Після спроби Ю.С.Борис повернутися в рідне село, розпочати самостійне особисте життя (вона виходить заміж), її знову заарештовують і “етапірують” до місця заслання¹⁸.

Це була справжня війна, причому з використанням не тільки нечисленних чекістсько-військових груп, але й усіх каральних органів і батальйонів військ НКДБ, армії. Станіславська область, як ні одна інша, була начинена військовими силами в мирний час. У звітах Станіславського обкому партії, виступах заступника Народного Комісара внутрішніх справ УРСР, прокурорів та інших неодноразово наводилися факти про те, як поводити себе ці “захисники народу”. Практично в кожному селі були факти порушення законів із боку бійців винищувальних груп, працівників органів НКВС і НКДБ. Людей могли розстріляти без суду й слідства, з боку п’яних представників т. зв. “радянської влади” траплялися навіть випадки наруги над жінками військово-вослужбовців, вагітними¹⁹.

Було оголошено війну й західноукраїнському селянству. Найбільш свідомі й матеріально-забезпечені його представники були репресовані або виселені з тавром “бандпосібники” і “куркулі” у віддалені райони СРСР. Документи дозволяють зробити висновок, що удар по заможному селянству був наперед запланований і нанесений за допомогою, цитуючи прокурора Станіславської області, “політики суду”²⁰. Заможному селянству, згідно з вказівками, на які орієнтувалися високопосадові радянські керівники й очільники каральних органів, наперед давали завищені показники здачі сільгосппродукції й стислі терміни, щоб потім рапортувати про кількість репресованих куркулів²¹. Тавро “куркуль” часто давали й середнякам, що вже не залишало їм шансів навіть працювати в “рідному колгоспі”. Під виселення в північні й далекосхідні райони СРСР потрапляли сім’ї, які були вже давно розкуркулені, а голови їх господарств репресовані. Так, наприклад, тільки в 1951 році зі Станіславської області було виселено 808 сімей (2 923 особи), причому 250 голів цих господарств уже були репресовані, а як “бандпосібників” у віддалені краї СРСР вивозили жінок із малолітніми дітьми²².

Ще одна сторінка з історії – це переселення українських громадян з Польщі в 1944–1947 рр. У результаті політики переселень вони на довготривалий час були залишені без житла й майна, приречені на зубожіння й утрату засобів існування, оскільки велика кількість родин українців-переселенців, що прибули з Польщі, не була забезпечена будинками, землею, кормами для худоби. Повних розрахунків за залишене в Польщі майно й посіви з більшою частиною родин не було проведено, про що, зокрема, зазначалося у відповідній постанові Станіславського облвиконкому²³. Загалом така ж доля тією чи іншою мірою спіткала 32 698 осіб (7 710 родин), які були переселені з Польщі в Станіславську область²⁴.

Іншій частині українського селянства було запропоновано “добровільно” переселитися в південні райони УРСР, а хутірські господарства, “в зв’язку з завершенням суцільної колективізації”, зселені з громадських земель, що призвело до зникнення десятків сіл на карті області. У листі Станіславського облвиконкому від 14 серпня 1952 року, зокрема, наводяться дані про те, що внаслідок переселенських кампаній 1949–1952 рр. з області було виселено 12–13 тис. осіб (4 тис. сімей)²⁵. У більшості випадків переселенці також залишалися без засобів існування, а їх майно розтягувалось і руйнувалось.

Розпорядчі документи органів влади періоду хлібозаготівельних кампаній 1946–1947 років свідчать про те, що в селян, які були залишені на місцях, у рамках виконання завищених норм поставок сільгосппродуктів і в умовах неврожаю 1946 року, унаслідок несприятливих кліматичних умов (посухи у весняні й сильні зливи в літні місяці 1946 р.), проводилося “безоговорочное и бесспорное изъятие хлеба”, з використанням усієї репресивно-армійської машини в умовах мирного часу. Судові справи цього періоду, коли за декілька кілограмів зерна засуджують до 5–8 років ув’язнення, вражають жорстокістю. Проілюструємо це двома документами.

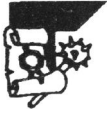
Згідно з ухвалою Станіславського обласного суду від 11 серпня 1949 р. у справі О.С.Коваль, 57-річну хвору жінку, матір п’ятьох дітей, троє з яких малолітні, засуджено на п’ять років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах за крадіжку з колгоспного поля 5 кг колосків жита. А касаційна скарга підсудної, у якій вона стверджує, що колоски ніхто не важив і насправді їх було 1–2 кг і нарвала вона їх на ділянці поля, яке колись належало їй і відійшло до колгоспного масиву тільки весною 1949 року, була відхилена.

Ситуація, яка склалася в районах області, що постраждали від голоду 1946–1947 рр., вимагає детального аналізу сільгоспзаготівельної кампанії, оскільки відомо, що державна заготівля продуктів сільського господарства була основним принципом радянської продовольчої політики. Плани здачі сільгосппродукції затверджувалися на основі постанов Рад Міністрів СРСР та УРСР, ЦК КП(б) і ЦК КП(б)У відповідними спільними рішеннями Станіславського облвиконкому й обкому партії. Районні органи влади, у свою чергу, доводили планові завдання колгоспам та одноосібним селянським господарствам. Станом на 01.01.1947 р. у Станіславській області було тільки 20 колгоспів. Тому весь тягар виконання планових завдань ліг на плечі одноосібних селянських господарств.

Аналізуючи постанову облвиконкому й обкому КП(б)У від 10 липня 1946 р. “Про норми здачі зерна державі обов’язкової поставки одноосібними господарствами з урожаєм 1946 року по Станіславській області”, можна зробити висновок, що хоча вона й була прийнята в липні, але ситуація, яка склалася в окремих районах, абсолютно, якщо не сказати злочинно, не була врахована. Зокрема, для Городенківського й Снятинського районів норми здачі зерна були встановлені одні з найвищих в області, у той час, коли середня врожайність зернових культур у 1946 р. в окремих місцях складала тільки 3,6 ц з гектара. Аналіз документів і наші підрахунки²⁶ свідчать про те, що фактично селянські господарства, які мали до двох гектарів землі, повинні були здати 38% врожаю; селянські господарства, які мали від двох до п’яти га – 55% врожаю; відповідно ті, які мали від п’яти до семи га – 83% врожаю (для порівняння: під час голоду в Україні 1931–1933 рр. обсяг хлібозаготівель коливався від 34 до 54,6%²⁷). Причому слід також узяти до уваги, що нарахування норм здачі відбувалося не з фактично засіяної площі, а з усієї наявної в господарстві землі (включаючи сади й городи), що суттєво збільшувало відсоток врожаю, який необхідно було здати державі.

Такі високі норми здачі зерна державі в умовах неврожаю 1946 р. по суті й не дали можливості селянам задовольнити свої продовольчі, насінневі та фуражні потреби. При нормах хлібоздачі 1946 р. у вражених посухою районах селянин, господарство якого належало до 1-ї групи, не міг фактично прогодувати сім’ю в складі 4-х осіб, адже для цього в нього залишилося на одного члена сім’ї біля 285 г хліба в день і не було можливості створити ні насінневого, ні фуражного запасу. Селянам, господарства яких належали до другої групи, для прогодування такої ж сім’ї залишилося по 317 г хліба в день, а найзаможніші селяни третьої групи були свідомо зовсім позбавлені засобів існування.

Хоча початок хлібозаготівлі показав, що труднощі будуть навіть із виконанням уже затвердженого річного плану, облвиконком і обком КП(б)У, у чіткій відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) і вказівками Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, постанов-

ляють 23 липня 1946 р. додатково збільшити план здачі хліба державі. Райвиконкомом було надано право збільшувати розміри зернопоставок на 50% від діючих норм. У пункті 5 згаданої постанови було сказано, що “безумовне й повне виконання” цих зобов’язань ставиться під особисту відповідальність керівників. Замість того, щоб просити вищі органи влади про зменшення плану, облвиконком і обком КП(б)У доводять усім районам (у тому числі й тим п’яти, які особливо постраждали від посухи) додаткові завдання. Більше того, Городенківському району, наприклад, 21 березня 1947 р. ще був доведений і план закупівлі хліба для допомоги східним областям України. І це в той час, коли вже почала ресструватися велика кількість хворих дистрофією. Рішень органів влади за 1946 – початок 1947 рр. про допомогу постраждалим районам Станіславської області не виявлено. Погані ж кліматичні умови, як було сказано головою облвиконкому на нараді обласного партійного активу 15 листопада 1946 р., “не можуть бути прийняті як поважні причини” для невиконання плану, “навіть якщо він в окремих випадках є напруженим”. Райони, які не виконали вчасно план заготівель, звинувачені в тому, що область зайняла останнє місце за цим показником.

Аналіз документів Станіславського обкому КП(б)У за 1946–1947 рр., на нашу думку, дає всі підстави зробити деякі висновки. Для районів, потерпілих від природних катаклізмів, норми здачі сільгосппродуктів були встановлені без урахування реальної ситуації і в умовах неврожаю позбавили їх засобів існування; репресивна хлібозаготівельна кампанія 1946 р. фактично прирєкла селян на голод. Ситуація в цих районах вчасно не була проаналізована: планові завдання не те що не зменшили, а, навпаки, збільшили; контингент, який отримував гарантовану мінімальну норму хліба (у Станіславській області він становив тільки 10% міського і 2% сільського населення), не був збільшений, що могло б, на нашу думку, хоч трохи полегшити ситуацію в постраждалих районах. Райони не отримали необхідної допомоги, що й призвело до розповсюдження епідемій, підвищення рівня смертності населення в 1947 р. Очевидним є факт, що практично збігаються райони, які найбільше постраждали від посухи 1946 р., і райони, у яких була найбільша кількість хворих дистрофією, тифом та іншими хворобами, найвища смертність узагалі й дітей до 1 року, а також райони, у яких смертність перевищувала народжуваність у 1947–1948 рр. Це, у першу чергу, Городенківський район, а також Снятинський, і дещо меншою мірою Чернелицький, Гвіздецький та Обертинський. Лише за липень 1947 р. у с. Стецева Снятинського району померло 94 особи. У червні 1947 р. у п’яти постраждалих районах кількість хворих на дистрофію, яка й виникає внаслідок голоду, складала, за даними секретаря Станіславського обкому КП(б)У та голови облвиконкому, 8 800 осіб, у т. ч. 2 950 дітей.

У 1946–1949 рр. кількість населення Станіславської області становила:

1945 р. – 909 908;
1947 р. – 1 025 400;
1948 р. – 993 113;
1949 р. – 1 011 147 осіб.

Якщо врахувати, що в жовтні 1947 року з області було виселено 12 476 осіб (4 574 родини), а чисельність населення області за сумнозвісний 1947 р. зменшилася на 32 287 осіб, то, урахувавши різницю, за підрахунками Я.Петрива, “19 811 осіб – це і є та найменша кількість осіб, не враховуючи природного приросту населення, які загинули і не народилися в Станіславській області внаслідок голоду, штучно створеного компартійними функціонерами різних рівнів влади у 1947 році”²⁸.

Наслідками сільгоспзаготівельних кампаній на території України, які проводилися в умовах природних катаклізмів, завжди були голодомори (1921–1922, 1932–1933, 1946–1947 рр.), що дозволяє зробити висновок про те, що саме сільгоспзаготівельні кампанії й були для радянського режиму головними інструментами голодоморів.

Хоча край в умовах мирного передвоєнного часу потенційно мав тенденції до мирного співіснування націй, стабілізації в суспільно-політичній сфері на засадах існуючого статус-кво, а т. зв. “економічна війна” могла перерости просто в здорову конкуренцію, геноциди середини ХХ ст. призвели до величезних утрат населення та кардинальних змін у його етнічній структурі. Краєм прокотилася хвиля як природних, так і штучно створених катаклізмів: епідемії, дві

світові війни, масова трудова еміграція галичан, репресії радянської влади щодо західних українців, Голодомор 1946–1947 рр., примусова депортація поляків, Голокост євреїв. Усе це значною мірою вплинуло на історичний розвиток Прикарпаття і, урешті-решт, спричинило незворотну зміну етнодемографічної картини регіону.

1. Андрухів І. О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. : історико-політологічний аналіз / І. О. Андрухів, П. Є. Кам'янський. – Івано-Франківськ, 2005. – 364 с.; Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / М. Гон. – Рівне, 2006. – 431 с.; Копчак С. І. Етнічна структура й міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. – Львів : Світ, 1996. – 282 с.; Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – К., 2000. – 356 с.; Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті : історіографічний нарис / О. О. Рафальський. – К., 2000. – 447 с. та ін.
2. Гон М. М. Геноциди першої половини ХХ століття: порівняльний аналіз / М. Гон. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 15.
3. Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура і міграції населення українського Прикарпаття... – С. 117, 180.
4. Там само. – С. 37, 40.
5. Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / М. Гон. – Рівне, 2006. – С. 362.
6. Долганов П. С. Український економічний націоналізм на західноукраїнських землях: 1919–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / П. С. Долганов. – Луцьк, 2010. – С. 13.
7. Бартов О. Стерті : зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні / О. Бартов. – К., 2010. – С. 28.
8. Арсен Б. С. Моя гірка правда. Я і Холокост на Прикарпатті / Б. С. Арсен. – Надвірна, 2004. – С. 10–11.
9. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – К., 2000. – С. 164.
10. Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура і міграції населення українського Прикарпаття... – С. 176.
11. Андрухів І. О., Кам'янський П. Є. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині... – С. 29.
12. Там само. – С. 243.
13. Холокост на території ССРСР : енциклопедія / [рук. проекта и глав. ред. И. А. Альтман]. – М., 2009. – С. 941–943.
14. Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура і міграції населення українського Прикарпаття... – С. 42–43; Круглов А. І. Енциклопедія Холокоста: єврейська енциклопедія України / А. І. Круглов ; [ред. И. М. Левитас]. – К., 2000. – С. 72; Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. Євреї Восточної Галиції, Західної Волини, Буковини и Закарпаття в 1933–1945 годах / Яков Хонигсман. – Львов, 1998. – С. 179.
15. Андрухів І. О., Кам'янський П. Є. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині... – С. 7.
16. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. Р-295, оп. 1, спр. 4, арк. 54–56.
17. Там само. – Ф. П-1, оп. 1, спр. 162, арк. 51–53; спр. 259, арк. 5–8; спр. 893, арк. 199–200, спр. 1153, арк. 17–19.
18. Там само. – Ф. Р-743, оп. 1, спр. 17, арк. 3, 3 зв., 6, 30.
19. Там само. – Ф. П-1, оп. 1, спр. 393, арк. 68–69; спр. 1153, арк. 137–138; ф. П-12, оп. 1, спр. 23, арк. 16.
20. Там само. – Ф. П-1, оп. 1, спр. 57, арк. 28–29.
21. Там само. – Спр. 1153, арк. 17–19; ф. П-12, оп. 1, спр. 23, арк. 40 зв.
22. Там само. – Ф. Р-295, оп. 1, спр. 2556, арк. 2–3.
23. Там само. – Оп. 5, спр. 20, арк. 81–82.
24. Там само. – Ф. Р-249, оп. 1, спр. 16, арк. 298.
25. Там само. – Ф. Р-295, оп. 5, спр. 882, арк. 37–38.
26. Підрахунки проведені на основі розрахунків спеціалістів про річну потребу селянина, яка складає 336 кг зерна (Голод 1921–1923 рр. в Україні // Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – С. 16).
27. Марочко В. І. Голод на Україні (1931–1933 рр.): причини та наслідки / В. І. Марочко // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – 1991. – № 1. – С. 65.
28. Петрів Я. Голод – 1947: хронологія злочину / Я. Петрів // Галичина. – 1998. – 28 березня.

The article contains a comparative analysis of the ethno-national situation in the Precarpathian region (interwar period and late 1930's–1950's). The author aimed to illustrate how the natural and artificial disasters (in particular, the Western Ukraine Genocide, the Famine of 1946–1947, the Holocaust of the Jews, the deportation of the Poles etc.) eventually led to the irreversible ethno-demographic catastrophe in the area.

Key words: *genocides, the Famine, the Holocaust, deportation.*

УДК 94 (477.8)
ББК 63.3 (4 Укр) 628

Олег МУРАВСЬКИЙ

“МІТИНГОВА ДЕМОКРАТІЯ” 1989 р. У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано особливості розгортання вуличних акцій, маніфестацій, мітингів, які організовувалися представниками “неформальних” громадсько-політичних організацій у західних областях УРСР упродовж 1989 р.

Ключові слова: мітинги, акції непокори, “неформальні” товариства.

Виборча кампанія квітня-травня 1989 р. розбурхала суспільство в західних областях України. Населення втомилося від диктату партії, замовчування наболілих проблем у соціально-економічній, екологічній, національно-культурній сферах. Висунення кандидатів трудовими колективами, створення виборчих комісій, передвиборна агітація сприяли політизації населення. “Мітинги, демонстрації, політичні дискусії – це реальність сьогодення, – відзначав дописувач часопису “Поступ”. – Свідомо чи несвідомо бюрократія йде по шляху нагнітання напруженості... Різниця поточного моменту з літом мин.[нулого] року лише в тому, що народ після перемоги на виборах 26 березня, нарешті, відчув свою силу й навчився протистояти бюрократії”¹.

Перебіг вуличних акцій національно-демократичного табору на завершальному етапі перебудови епізодично охарактеризовано в дослідженнях О.Гараня², В.Литвина³, О.Бойка⁴, А.Русначенка⁵ та інших дослідників. Джерельну основу статті становлять документи Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГОУ), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), мемуарна література, матеріали періодичної преси. Головна мета розвідки – проаналізувати передумови, особливості розгортання вуличних маніфестацій, які організовувалися “неформальними” громадсько-політичними організаціями впродовж 1989 р.

Протягом 1988 р. несанкціоновані владою вуличні зібрання не набули масового характеру, передусім, через відсутність розгалуженої мережі “неформальних” громадсько-політичних організацій, а також завдяки реальному контролю Компартії над суспільно-політичними процесами в регіоні. Поодинокі стихійні зібрання громадян наражалися на протидію силових структур у разі пропагування ідей, відмінних від “офіційної лінії” Компартії.

Ситуація докорінно змінилася в 1989 р. – у регіоні створено низку “неформальних” громадсько-політичних організацій, які сприяли поширенню т. зв. “мітингової демократії”. 13 червня 1988 р. національно-свідомі львів’яни, що зібралися на установчі збори Товариства рідної мови ім. Т.Шевченка, не отримавши дозволу від влади на приміщення, провели з’їзд “під відкритим небом” біля пам’ятника І.Франку⁶. Це вуличне зібрання більшість дослідників вважають першим в УРСР багатотисячним мітингом⁷. Надалі така форма “спілкування” з владою отримала своє логічне продовження.

Згідно з “Інформацією про стан виконання в республіці законодавства про порядок організації проведення зборів, мітингів, вуличних зібрань і демонстрацій” прокуратури УРСР, упродовж серпня 1988 – липня 1989 рр. тільки у Львівській області проведено 24 несанкціоновані владою заходи (у м. Львів – 13). Прокуратура області була стурбована тим, що у Львові, Стрию, Червонограді, Дрогобичі поширювалися несанкціоновані мітинги й демонстрації “з використанням націоналістичної символіки, які супроводжувалися акціями екстремістського характеру, поширенням листівок і плакатів несоціалістичного змісту”⁸. Серед порушників громадського порядку, що перебували на особливому обліку в прокуратурі Львівської області, варто виділити В.Чорновола, С.Хмару, І.Макара, І.Деркача, С.Романюка, П.Кагуя та ін.

Тривожною для Компартії залишалася політична ситуація в районних центрах і містечках Львівщини, адже, незважаючи на порушені адміністративні та кримінальні справи проти організаторів мітингів, вони залишалися судами нижчих інстанцій, здебільшого без розгляду, або ж, у кращому випадку, поверталися на доопрацювання в райвідділи міліції. Наприклад, 18 червня 1989 р. сімома жителями м. Миколаїв (Львівська область) організована вулична маніфестація з використанням синьо-жовтих прапорів за участю близько п'ятисот осіб. 22 червня матеріали справи були передані до суду, проте “без-будь яких пояснень ні письмових, ні усних повернуті повторно... невіршеними”. Після чергового судового розгляду й консультацій з обласним відділом юстиції справу було закрито⁹.

Обкоми західноукраїнських областей неодноразово здійснювали безуспішні спроби вплинути на суспільно-політичну ситуацію в краї, перехопити ініціативу в демократичних організацій, діяльність яких усе більше виходила з-під контролю партії. Спроби зупинити поширення “гласності” і “демократизації” або ж направити перебудовчі процеси в правильне русло напередодні виборів до Верховної Ради УРСР залишалися одним із першочергових завдань для західноукраїнських обкомів КПУ. Арсенал засобів вражав своєю різноманітністю: від розгону демонстрацій за допомогою силових структур до організації альтернативних вуличних зібрань, які створювали ілюзію повноцінних, проте відзначалися формалізмом¹⁰.

23 серпня 1989 р. у більшості обласних центрів Західної та Центральної України національно-демократичними силами проведені мітинги, присвячені річниці підписання Пакту Молотова–Ріббентропа. У Львові організоване філією УГС вуличне зібрання завершилося живим ланцюгом із запаленими свічками в центральній частині міста¹¹. Згодом, 2 вересня 1989 р., представники демократичних організацій Львівщини зібрали мітинги у восьми районах області, під час яких обговорили перспективи перемоги національно-демократичних сил на березневих виборах 1990 р. у західноукраїнському регіоні. На мітингу у Львові В.Чорновіл, М.Горинь та ін. виступили з різким осудом проекту Закону про вибори народних депутатів УРСР¹².

17 вересня 1989 р. державно-партійні органи Львівщини урочисто відзначали 50-річчя “золотого вересня 1939 р.”. Опозиційні до комуністичної влади сили також не залишилися осторонь цієї події. У цей день львів'яни утворили “живий ланцюг”, який простягнувся від Театру опери та балету до просп. Т.Шевченка. Згодом учасники акції, що використовували українські національні прапори із чорними стрічками, запалили свічки, що повинно було б символізувати “тишу скорботи”¹³.

“Мітингова демократія” суттєво ускладнила непросту політичну ситуацію в західному регіоні УРСР. Значний резонанс у республіці отримали події 1 жовтня 1989 р. у Львові: під час святкування дня міста, представники ШУМу на проспекті В.Леніна біля т. зв. “клумби” організували в присутності близько півтисячі осіб театралізоване дійство, що мало символізувати “насадження радянського рабства” у 1939 р. Згодом мітингуочі пройшли центральними вулицями міста до Музею народної архітектури і побуту. Увечері загони міліції розігнали демонстрацію, що зібралася біля міського управління внутрішніх справ. У результаті зіткнення у важкому стані госпіталізовано 44 демонстранти¹⁴. 70% усіх потерпілих – жінки та діти¹⁵.

2 жовтня 1989 р. біля “клумби” у Львові зібрався стихійний мітинг, учасники якого закликали провести двогодинний попереджувальний страйк і зібрати біля пам'ятника І.Франку мітинг. Пропозицію виголосив Б.Горинь. Вона була підтримана представниками Товариства Лева, “Меморіалу”, Товариства української мови ім. Т.Шевченка, Студентським Братством та ін. “неформальними” організаціями. В обкомі партії, за посередництва Б.Котика, відбулася зустріч М.Голубця, О.Батога, Б.Гориня, Є.Гриніва, І.Гриніва, І.Калинця, Р.Братуня, Р.Федоріва, І.Геля, Р.Дідули з Я.Погребняком. Останній висловив стурбованість наростанням конфронтації у відносинах партапарату й національно-демократичних сил. Перший секретар обкому Компартії повідомив, що в разі проведення подібного несанкціонованого мітингу в місті буде введено військовий стан. Однак після тригодинної дискусії сторонам удалося досягти порозуміння¹⁶.

Протестуючи проти свавілля органів місцевої влади, демократичні сили фактично паралізували роботу великих промислових підприємств Львова, було припинено навчання в низці вищих навчальних закладів¹⁷. Розпочалися страйки робітників “Автовантажувача”, “Конвеєра”, “Орбіти”. На мітингу 3 жовтня 1989 р. біля пам'ятника І.Франку у Львові за участю близь-

ко п'яти тисяч осіб пролунали вимоги притягнути до кримінальної відповідальності винних у трагедії та створити міський страйковий комітет¹⁸. Наступного дня для “захисту людських прав усіх громадян” із представників страйккомів підприємств і громадських організацій такий комітет було створено¹⁹.

У “Програмних принципах Львівського комітету захисту прав громадян” (страйккому) наголошувалося, що “забезпечити оптимальні умови для існування і розвитку народу України, а в сучасну пору навіть біологічне виживання, може тільки незалежна демократична українська держава”. Комітет виступав за: проведення демократичних виборів до Рад усіх рівнів; усунення ст. 6 Конституції СРСР; незалежну від держави діяльність церков; конституційні гарантії діяльності всіх громадських і політичних організацій; організацію ринкової економіки з рівноправними юридичними гарантіями для всіх форм власності та ін.²⁰.

15 жовтня 1989 р. секретаріат НРУ ініціював проведення вуличних демонстрацій у Рівному, Чернівцях, обласних містах Центральної та Східної України. 16 жовтня 1989 р. на мітингу, що був організований національно-демократичними силами біля пам'ятника І.Франку у Львові, М.Горинь зауважив, що масове побиття лівів'ян – це “провокація партійно-бюрократичного апарату”. Б.Горинь зачитав підсумки розслідування громадської комісії²¹. Шквал критики на адресу міськкому й обкому Компартії лунав на сторінках неформальних ЗМІ.

В “Орієнтировці про події 1 жовтня 1989 р. у Львові” міськком КПУ, закономірно, покладав відповідальність за масові сутички з правоохоронними органами на представників неформальних організацій, зокрема, активістів СНУМу. Зазначалося, що коли події “набрали непередбаченого характеру і стало зрозуміло, що наявний факт злісної негідності властям, було прийнято рішення задіяти сили загонів міліції особливого призначення. З їх допомогою, а також інших підрозділів УВД вдалося нейтралізувати конфлікт і поновити громадський порядок”²². У цей самий день відбулися мітинги в Бориславі, Дрогобичі, Бродах, Самборі, Червонограді та інших містах і районних центрах Львівщини.

Водночас Громадська Комісія, створена представниками національно-демократичних сил для незалежного розслідування деталей побиття громадян у м. Львів 1 жовтня 1989 р., прийшла до висновку, що “безперечна вина за драматичні події... лягає на республіканське і обласне партбюрократичне керівництво, яке постійно нагнітало напружену ситуацію в республіці і області, звалюючи свої біди на неформальні організації, зокрема Рух і УГС”²³. Громадськість Львова вимагала: законодавчого закріплення права на проведення мітингів, зборів, демонстрацій; розформувати львівський загін МОП; звільнити із займаних посад голову львівського облвиконкому М.Кирия, начальника УМВС у Львівській області, генерала В.Попова та командира загону МОП Л.Ізосімова²⁴. У відповідь обком КПУ відзначав, що події 1 жовтня 1989 р. у Львові були перетворені національно-демократичними силами в “об'єкт політичної спекуляції”²⁵.

Політична ситуація на Львівщині не влаштовувала як ЦК КПУ, так і національно-демократичні сили. У підсумку, у ролі “цапа-відбувайла” опинився Львівський обком Компартії. У статті “На пути к обновлению” (“Правда”, 21 жовтня 1989 р.) кореспондент констатував: “Як відомо у Львові розгул явно націоналістичних елементів поки що не отримав належного опору з боку партійних організацій, радянських і правоохоронних органів”²⁶. В іншій статті (“Куда они метят?”) журналіст пропонував “в судовому порядку забороняти і розпускати націоналістичні, шовіністичні і інші екстремістські організації”²⁷.

З іншого боку, представники львівської регіональної організації Руху здійснили спробу опанувати хаотичні страйкові акції Страйкового Комітету, адже подальші провокації обкому партії загрожували напередодні виборів непередбаченими наслідками. “Якщо ми в політиці далі залишатимемось бунтарями і будемо займатися киданням шапок на сонце, – констатував Т.Стецьків, – про здобуття суверенітету треба забути... Страйкком дав у руки апарату козири, які той, очевидно, спробує використати проти страйккому і Руху”²⁸. Проте представники більш радикальних політичних сил, молодіжні організації не погоджувалися з подібними твердженнями.

Згідно зі звітом МВС, із січня до жовтня 1989 р. в УРСР неформальними організаціями проведено 927 масових заходів, у яких взяло участь понад півмільйона осіб²⁹. Практично поло-

вина з них – несанкціоновані владою (48%). Особливо напруженою залишалася суспільно-політична ситуація в західноукраїнських областях. Зокрема, у Львівській області проведено 201 несанкціонований владою захід, Тернопільській – 44, Івано-Франківській – 34³⁰.

Упродовж жовтня-грудня 1989 р. кардинальних змін не відбулося – хвиля мітингів прокотилася в усіх обласних центрах західних областей УРСР. Виходити на вулицю людей змушували не тільки патріотичні почуття, бажання проживати в незалежній державі, а й скрутні матеріально-побутові умови. Звіти різних управлінь Компартії подекуди фіксували панічний стан населення області. Указувалося, що “люди доведені до відчаю вкрай негативними умовами, оплатою праці, відсутністю перспективи, перебоями в постачанні, дефіцитом робочої сили і фінансових ресурсів”³¹.

Окремою формою протесту залишалися відмови від роботи та страйки робітників. Ці способи вияву невдоволення не знайшли однозначної оцінки серед представників національно-демократичних сил. З одного боку, подібні акції завдавали шкоди економіці регіону, з іншого, – допомагали залучити робітництво до національно-демократичного руху. Однак страйковий рух набув надзвичайно широкого поширення, незважаючи на руйнівний вплив на економіку області. Наприклад, у березні 1990 р. у Стрию діяли 35 страйкових комітетів, які проводили акції непокори згідно з ухвалами Крайової організації НРУ³². У Львові потужні страйккоми діяли на ВО ім. 50-річчя жовтня, інструментальному заводі, ВО “Укрторгмонтажтехніка”, фабриці “Карпати”, ВО “Львівдерев”, ВО “Львівхімсільгоспмаш”, ВО “Мікроприлад”, ВО “Іскра” та ін.³³. Представникам національно-демократичних сил вдалося очолити профспілкові комітети на низці великих підприємств (завод фрезерних верстатів, ізоляторний, фабриці ім. Лесі Українки, СПТУ-33, ВО “Іскра” тощо)³⁴.

Загалом у 1989 р. тільки у Львівській області проведено 273 заходи, із них 182 – несанкціоновані (88 – у Львові, з них 72 – несанкціоновані). Серед них: 100 мітингів (70 – несанкціоновані); 7 (4) зібрань; 1 демонстрація; 24 (24) вуличних походи; 73 (68) молебні; 12 (7) інших масових заходів. У 156 випадках використовувалася “націоналістична атрибутика”. У заходах, що проводилися на території області, узяли участь близько 557 тис. осіб, з них 341 тис. – у несанкціонованих владою. За цей самий період за порушення законодавства УРСР затримано 394 особи, більшість з яких притягнуто до адміністративної відповідальності³⁵.

Таким чином, упродовж 1989 р. у західноукраїнських областях прокотилася хвиля т. зв. “мітингової демократії”. Вуличні акції національно-демократичних сил досягли поставленої мети – послабили страх суспільства перед існуючою системою, показали ідейну слабкість Комуністичної партії, продемонстрували значні організаційні можливості представників національно-демократичного табору, здобутки в морально-психологічній площині – ідеологам комуністичної системи ставало все важче маніпулювати свідомістю народу, спекулювати на історичних фактах.

1. Владі авторитетів – владу аргументів // Поступ. – 1989. – № 4. – Травень. – С. 1.

2. Гарань О. Убити дракона: з історії Руху та нових партій України / О. Гарань. – К. : Либідь, 1993. – 200 с.

3. Литвин В. Політична арена України : дійові особи і виконавці / В. Литвин. – К. : Абрис, 1994. – 494 с.

4. Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку : монографія / О. Бойко. – К. : ІПНЕНД, 2002. – 306 с.

5. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950 – початок 1990-х років / А. Русначенко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.

6. Інтерв'ю з одним із засновників Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка Ігорем Мельником (архів автора).

7. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці / В. Литвин. – К. : Абрис, 1994. – С. 103; Гарань О. Убити дракона: з історії Руху та нових партій України / О. Гарань. – К. : Либідь, 1993. – С. 15.

8. ДАЛО. – Ф. П. 3, оп. 62, спр. 521, арк. 53.

9. Там само. – Арк. 56.

10. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 32, спр. 2676, арк. 89.

11. Батенко Т. Назв. праця. – С. 54.

12. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 32, спр. 2676, арк. 63.

13. Батенко Т. Назв. праця. – С. 55.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 32, спр. 2676, арк. 107.
15. Гринів Є. Кому заважає спокій у місті / Є. Гринів // Поклик сумління. – 1989. – № 5. – С. 2.
16. Там само. – С. 2.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 32, спр. 2676, арк. 111.
18. Там само.
19. Там само. – Ф. 271, оп. 2, спр. 9, арк. 43.
20. ДАЛО. – Ф. П. 3, оп. 62, спр. 976, арк. 1–2.
21. Там само. – Ф. П. 3, оп. 62, спр. 525, арк. 30.
22. Там само. – Арк. 24–25.
23. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 2, спр. 8, арк. 3.
24. Там само. – Ф. 271, оп. 2, спр. 9, арк. 20.
25. ДАЛО. – Ф. П. 3, оп. 62, спр. 525, арк. 70.
26. Танцюй враже // Віче. – 1989. – № 8. – Жовтень. – С. 7.
27. Львович Р. Куди ж мітить “Правда”? / Р. Львович // Віче. – 1989. – № 8. – Жовтень. – С. 6.
28. Стецьків Т. Страйк, страйк!!! / Т. Стецьків // Поступ. – 1989. – № 14. – Листопад. – С. 7.
29. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 32, спр. 2616, арк. 237.
30. Там само. – Арк. 143.
31. ДАЛО. – Ф. П. 3, оп. 62, спр. 525, арк. 55.
32. Установча конференція // Гомін Волі. – 1990. – 28 вересня. – С. 1.
33. ДАЛО. – Ф. П. 3, оп. 62, спр. 525, арк. 65.
34. Там само. – Арк. 59.
35. Там само. – Ф. П. 3, оп. 62, спр. 521, арк. 55.

We have analysed peculiarities of the development of street actions, meetings organized by representatives of social-political organizations of the national-democratic camp in Western regions of Ukraine during 1989.

Key words: *meetings, actions of disobedience, “informal” societies.*

УДК 329.73 “1989/1990”
ББК 66.69 (4 Укр)

Володимир АГАПОВ

ВЗАЄМИНИ СТРАЙКОВОГО ШАХТАРСЬКОГО Й НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХІВ У 1989 р. – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1990 р.

У статті аналізуються відносини між шахтарським і національно-демократичним рухами в 1989 р. – першій половині 1990 р. З'ясовуються причини їхнього зближення, чинники, які стримували розвиток взаємин, описані форми співробітництва. Автор робить висновок, що характерною рисою періоду було встановлення контактів на територіальному рівні, наголошує, що створення культурологічних і суспільно-політичних організацій національно-демократичної спрямованості в шахтарських містах відставало від динаміки розвитку політичного процесу.

Ключові слова: шахтарський рух, демократичний рух, національно-патріотичні сили, Донбас, Галичина, страйк, незалежність, конфлікт, профспілка.

Україна відзначає 20-ту річницю проголошення своєї незалежності. Обов'язок істориків надати суспільству цілісний опис драматичних подій 1989–1991 рр., що неможливо зробити без аналізу взаємин головних рушійних сил революційного процесу – шахтарського й національно-демократичного рухів у період їхнього становлення й початку спільної боротьби за державну незалежність і демократичні перетворення суспільства. Історіографія проблеми представлена роботами С.Адамовича¹, Т.Болбат², В.Литвина³, А.Русначенка⁴. Мета статті – спираючись на досягнення вітчизняної історіографії, дослідити феномен співробітництва страйкового шахтарського й національно-демократичного рухів у визначений час як політичного явища. Дослідницькі завдання: простежити зародження, еволюцію й динаміку розвитку відносин, з'ясувати їхні форми й ефективність співробітництва.

У роки “перебудови” в Україні відродилися шахтарський і національно-демократичний рухи, обидва – як результат демократизації громадського життя і як прояв існуючих раніше прихованих соціальних, виробничих і національних протиріч і конфліктів. З моменту пробудження шахтарського руху, а цей процес був пов'язаний з весняними страйками 1989 р., обидва рухи еволюціонували назустріч один одному. Гірники, насамперед інженерно-технічні працівники, ставали членами культурологічної організації Товариства української мови ім. Т.Шевченка. У Донецьку, приміром, навесні 1989 р. ініціативні групи Товариства існували на шахтах “Мушкетівська” та ім. О.Засядька. Сприйнятливість частини гірників до імпульсів національно-демократичного руху була пов'язана з домінуванням у шахтарських колективах українців. Їх була абсолютна більшість на шахтах виробничого об'єднання (далі – ВО) “Укрзахідвугілля”, відносна більшість на шахтах Донбасу. На шахті ім. В.Бажанова ВО “Макіїввугілля” українців було 50,9%, росіян – 43,2%, на шахті ім. С.Кірова ВО “Стахановвугілля” українців було 49,9%, росіян – 44,1%⁵. До 25% загальної кількості гірників були уродженцями або нащадками вихідців з Галичини й Волині, тих, кого в післявоєнний період примусово вивезли на відновлення Донбасу. Багато гірників не забували про свої глибокі національні коріння. Донецький шахтар М.Жовніренко так пояснив причини свого приєднання до національно-демократичного руху: “Змалечку від свого запорізького прадіда Миколи я чув звернення до нас, рідні-малечі, не інакше, як “козак”, а до дівчат “козачка”. Діди і батьки постійно розповідали нам нашу історію, як є. Уже дорослим, під час перебудови я свідомо й остаточно зробив свій політичний вибір”⁶. Багато шахтарів придивлялися до Народного руху України (далі – НРУ), що зароджувався. Вони розуміли, що політичне керівництво державою неможливе без керівної партії. Суспільна свідомість шукала варіант заміни КП України на більш демократичну та більш моральну організацію.

Міста Донбасу були несприятливі для поширення національної духовної й політичної культури. Це був промисловий регіон. Для мешканців краю були важливими матеріальні

цінності, заради яких люди погоджувалися на роботу, яку вони ж у своєму колі визначали як каторжну. Давала свої плоди політика русифікації. Національно-демократичний рух, що відроджувався, був, насамперед, рухом української інтелігенції, у якому робітників нараховувалося, за оцінками органів КП України, тільки 9%⁷. Національна інтелігенція, яка вкрай негативно ставилася до основної тези марксистсько-ленінської ідеології про всесвітньо-історичну роль пролетаріату, яка спостерігала за процесом моральної деградації промислового пролетаріату, не поспішала йти в трудові колективи, щоб роз'яснити “гегемонові” власне розуміння причин національної, соціально-економічної й політичної кризи та шляхів її подолання. Тому гірникам національно-демократичний рух був багато в чому незрозумілим. Шахтарський рух відроджувався й поширювався переважно на територіях, де вплив національно-патріотичних сил на суспільну свідомість був мінімальним. Лише 6% учасників національно-демократичного руху проживали в східних областях УРСР⁸. Відчуженість, самоізоляція інтелігенції мали той негативний результат, що система цінностей національно-демократичної ідеології абсолютній більшості шахтарів була незрозуміла. Про це свідчить соціологічне дослідження, проведене в грудні 1989 р. у Донецькій області. Серед опитаних шахтарів байдужих до НРУ було 26,9%. Негативно ставилися до нього 64,6%, позитивно – 9%⁹. Саме прихильники національного відродження від імені трудящих регіону заявляли: “Робітники Донбасу тільки недавно відкрили для себе великий зміст тризуба”¹⁰. Але робітників з таким світоглядом у Донбасі була меншість. Проте шахтарські колективи порівняно з іншими загонами робітничого класу у своїх поглядах були найбільш близькі до світогляду національної інтелігенції. Про це свідчать дані згаданого соціологічного дослідження. На питання “У якій державі Ви хотіли б жити?”, були отримані відповіді: у соціалістичній республіці в складі СРСР у середньому по області хотіли б жити 75,6%, шахтарів – 56,3%; у самостійній неосоціалістичній державі, відповідно, 7,5% і 20,0%¹¹.

У Донбасі перший публічний політичний контакт національно-патріотичних сил і шахтарів відбувся 23 червня 1989 р., коли представники національної інтелігенції проводили мітинг “Демократизація життя у Донецьку”. Серед тих, хто виступив на мітингу на підтримку відкриття в місті української школи, був гірник шахти ім. О.Засядька О.Логачов. Нечисленність учасників мітингу свідчила про неактуальність для суспільної свідомості Донбасу національної проблематики. Випробуванням політичної зрілості національно-патріотичних сил став розпочатий у Донбасі 15 липня шахтарський страйк. Представники національно-демократичних організацій виїхали до гірників, шойно довідалися про його початок. На шахту “Ясинівська-Глибока” ВО “Макіїввугілля”, що застрайкувала першою, опівдні 16 липня прибули чотири представники Української Гельсінської спілки. Вони поширювали агітаційні матеріали, запропонували шахтарям організувати культурну програму, намагалися використати страйк для розширення соціальної бази опозиційного народного руху. Після виходу шахтарів на центральні площі міст активісти національно-патріотичних сил намагалися влитися в ряди учасників мітингів, проводити роз'яснювальну роботу, поширювали листівки, газети “Народний вісник”, “Голос Руху”, “Рубікон”. Серед шахтарів Донецька, Димитрова перебувала керівник донецької організації “Демократичний Рух”, у 1991 р. член консультативної ради Всеукраїнського об'єднання солідарності трудящих Є.Ратнікова, яка зуміла проголосити антикомуністичні гасла, пропонувала зняти радянський державний прапор. Можливо, у результаті її пропагандистської роботи шахтарі Димитрова (і це єдиний випадок в історії страйку) порушили питання про необхідність відкриття в місті школи з українською мовою навчання. Співробітники правоохоронних органів доповідали владі, що представники національно-демократичних організацій провокували українські настрої, виступали за українізацію республіки, але агресивного характеру їхні заклики не носили й підтримки в громадян вони не знайшли. Організатори страйку мали намір зберегти його галузевий характер і перешкоджали його політизації. Активістів національно-демократичного руху шахтарі підозрювали в намаганні “примазатися, користуючись ситуацією, нашими руками досягти своїх намірів”¹². Агітаторів витісняли з мітингів або передавали співробітникам міліції. У Торезі (Донецька область) представника Київської крайової організації НРУ, який поширював агітаційні матеріали, гірники передали співробітникам КДБ. Н.Шевченко так пояснює причини стриманого ставлення шахтарів до активістів національно-демокра-

тичних сил: “Більшість донеччан не розуміли ані Руху, ані його позиції”¹³. Проте активісти НРУ знаходили можливість працювати на площах, особливо у вечірній час.

Необхідно враховувати, що не тільки політична обережність гірників заважала встановленню контактів національно-патріотичних сил із шахтарськими колективами. Не слід забувати про всесильний у свій час КДБ. Його співробітники використали всі засоби, що знаходилися в їхньому розпорядженні, щоб перешкодити виникненню таких контактів. Начальник УКДБ Ворошиловградської області полковник М.Шама доповідав своєму керівництву: “Завдяки використаним агентам впливу, оперативним заходам, зазнали невдачі спроби частини неформалів додати страйку політичної спрямованості шляхом висунування вимог про необхідність створення в країні багатопартійної системи, нейтралізації КПРС і підтримки НРУ та інших громадських організацій”¹⁴. Не менш драматично процес зближення національно-патріотичного та шахтарського рухів відбувався в Галичині. У Червонограді (Львівська область) органи влади зуміли запобігти в'їзду до міста двох автобусів із прихильниками УХС. Тільки на двох із дванадцяти шахт Червонограда представники національно-патріотичних сил змогли увійти в контакт зі страйкувальниками.

Лідерів національно-патріотичних сил страйк надихнув. Вони робили висновок, що “центр політичного життя в Україні перемістився саме туди (на Донбас)”¹⁵, побачили в шахтарському русі прообраз польської “Солідарності”, а страйкову боротьбу сприйняли як один з головних способів досягнення поставленої політичної мети. Лідери демократичного руху високо оцінили досвід шахтарів щодо створення страйккомів, тактику силового тиску на владу. При цьому вони вважали, що гірники не зможуть очолити загальнонародний протестний рух, оскільки “рух шахтарів, не зважаючи на всю свою могутність, поки що не є повноцінним народним рухом, бо не ставить питання оновлення країни так широко, як НРУ”¹⁶. Національно-патріотичні сили почали пошук шляхів зближення з робітничим рухом. Секретар УХС С.Хмара встановив тісні контакти зі страйккомом Червонограда. Кампанія з переобрання складів профспілок і Рад трудових колективів, що розпочалася на шахтах ВО “Укрзахідвугілля”, була використана для того, щоб керівниками цих організацій були обрані прихильники національно-демократичних сил. У Червонограді активіст Товариства української мови ім Т.Шевченка М.Махник був обраний секретарем терпрофспілки червоноградської групи шахт. Оскільки найбільш складним було встановлення зв'язків із шахтарськими колективами сходу України, керівництво НРУ визнало доцільним створення на шахтах Донбасу земляцтв, які б поєднували вихідців з областей Західної України, і через них проведення політики НРУ¹⁷. Лідери національно-демократичного руху своє перебування в містах Донбасу використовували з метою пропаганди в шахтарському середовищі національно-демократичних поглядів. У Донецьку та Макіївці, наприклад, побували В.Яворівський і В.Черняк, які зустрілися з гірниками шахти ім. О.Засядька та страйккомом ВО “Макіїввугілля”. Такі зустрічі були потрібні гірникам з тієї простої причини, що в шахтарських колективах відбувався процес пошуку Правди. Аналіз фактів минулого страйку, подій наступних місяців підводив інтелектуально розвинених гірників до розуміння абсурдності національного ладу СРСР і створеної в державі системи економічних і політико-владних відносин. Гірник шахти “Південнодонбаська № 3” ВО “Донецьквугілля” М.Свенцицький міркував: “Ситуацією, що склалася у Донбасі, значно більше стурбована Москва, ніж Київ. Чому уряд України нічого для нас не знайшов? Хоча саме в республіці повинні були подбати, не доводити до того, щоб ми вимагали прямо від Рижкова і Горбачова. Керівники УРСР ще раз показали, що Донбас для них усього лише територія, не більше”¹⁸. Такі думки дозволяли гірникам терпиміше або більш усвідомлено сприймати національно-демократичну ідеологію та йти назустріч цьому рухові.

Після страйку політично активна меншість шахтарів, страйккоми, що діяли в умовах тимчасового двовладдя в моногалузевих шахтарських містах, діями, своїм авторитетом сприяли створенню національно-демократичних організацій. За участю гірників пройшли установчі конференції Крайової організації НРУ в Донецьку, міських організацій у Горлівці, Димитрові, Єнакієвому, Донецьку, Красноармійську. У Первомайську (Луганська область) міську організацію НРУ створив член міського страйккому В.Крутиков. З огляду на високий моральний авторитет шахтарського руху, члени національно-демократичних організацій обирали гірників

своїми керівниками. У Луганську співголовою міської організації НРУ був обраний прохідник М.Коваленко, у Донецьку НРУ очолив керівник ділянки шахти “Куйбишевська” М.Жовніренко. Унікальна ситуація склалася в Димитрові (Донецька область), де з 26 членів міської організації НРУ більшість становили шахтарі¹⁹. Ще інтенсивніше відбувався процес зближення суспільних сил у Львівській області. 22 серпня в Червонограді були проведені переговори лідерів страйккому й міської організації Руху щодо входження страйккому до відділення НРУ. Таким чином, частина гірників ставала одночасно учасниками шахтарського та національно-демократичного рухів і пропагувала ідеологію НРУ, була опорою національно-патріотичних сил серед шахтарів.

Незабаром після страйку події в Донецьку показали, що співробітництво між рухами можливе. 27 серпня в День шахтаря з ініціативи страйккому шахти ім. О.Засядька відбувся мітинг, присвячений пам'яті загиблих гірників. У його підготовці брали участь члени міської організації “Демократичний Рух”. Унаслідок домовленості з УХС, у Донецьк прибули активісти національно-демократичного руху, групи молодих людей зі Львова й Києва (50 і 30 осіб) із національною символікою. Виступи ораторів, насамперед прибулих із Західної України, мали відверто антирадянський характер. На мітингу шахтарі Донбасу вперше зіткнулися з іншою для себе політичною культурою, яку не відштовхнули. Представники національно-патріотичних сил змогли змінити тональність мітингу, надали йому яскраво виражену політичну спрямованість. Уперше в Донбасі звучали вимоги скасувати статтю 6 Конституції СРСР, відставки політичного керівництва УРСР, яке перешкоджало демократичним перетворенням у республіці. Революційна за своїм змістом резолюція мітингу була прийнята більшістю його учасників. Надалі жодний з масштабних політичних заходів у Донецьку не проводився без участі національно-патріотичних сил. Причини розширення контактів шахтарів з національно-демократичним рухом спробуємо з'ясувати на прикладі діяльності донецького страйккому. Його еволюція зрозуміла, якщо врахувати такі обставини:

– за липневим страйком 1989 р. стояли як сподвижники М.Горбачова, так і прихильники А.Сахарова й Б.Єльцина. Радикально налаштовані народні депутати СРСР у період страйку об'єднувалися в Міжрегіональну групу депутатів (далі – МГД), яка виступала проти підпорядкування національних республік сильному центру, відстоювала право народів на самовизначення аж до виходу зі СРСР. Лідери опозиції РРФСР, УРСР, інших республік у форматі МГД працювали над загальною стратегією боротьби з владою, координували свою діяльність. До МГД входили 22 народних депутати, що представляли громадян УРСР, у числі яких були лідери українського національного руху Д.Павличко, В.Яворівський, депутати від Донецька О.Бойко й від Макіївки А.Саунін. Останні в період шахтарського страйку мали тісні зв'язки зі страйккомами ВО “Донецьквугілля” і “Макіїввугілля”. Тобто перший контакт лідерів національно-патріотичних сил і представників шахтарських міст був досягнутий у рамках МГД. До того ж деякі члени донецького страйккому (Ю.Болдирев, О.Авер'янов) ще до страйку підтримували зв'язки з Московським міжрегіональним робітничим клубом, а пізніше зі створеною МГД, і намагалися сприяти реалізації її завдань;

– намагаючись протистояти партійним органам (там, де шахтарські лідери зайняли саме таку позицію), страйккоми взяли курс на співпрацю з усіма “неформалами”, серед яких виділялися національно-демократичні організації. Виділялися тому, що їхні члени намагалися розбудити до всього звикле суспільство, намагалися не допустити прийняття антидемократичного Закону про вибори, виступали за багатопартійність і скасування статті 6 Конституції СРСР. Дозволимо собі не погодитися з висловленими в історичній літературі судженнями, начебто “...процеси українського національно-демократичного відродження викликали у російськомовного населення Донеччини незадоволення і спонукали до поширення сепаратистських ідей”²⁰. Шахтарям імпонував гуманізм демократичної складової національно-демократичної ідеології, рішучість активістів НРУ. Член донецького страйккому Л.Калиновська писала: “Ця організація зуміла активізувати нас усіх, їй вдалося багатьох політизувати ... Багато болючих питань піднімають ці відважні люди. Те, про що ми говоримо один одному пошепки з оглядкою, вони заявляють із трибун мітингів і з'їздів. Тут їхня позиція співзвучна серцям усього народу, і в цих питаннях ми з ними єдині. Якщо члени НРУ своє національне питання поставлять

на останнє місце, то можна сказати, що багато в чому ми схожі й можемо сміливо йти однією дорогою. Прийде час, коли на ситий шлунок та із чистими руками ми займемося здобуттям національної справедливості”²¹.

І останнє: шахтарі бачили прагнення національно-патріотичних сил надати їм допомогу, “підставити плече”. Необхідно відзначити, що ініціатива зближення рухів ішла від національно-демократичного руху. Його лідери розуміли, що інтегральний націоналізм не буде прийнятим і підтриманим у багатонаціональному регіоні й тому адаптували свою риторичку до субкультури Донбасу. Спількуючись із шахтарями, лідери й активісти НРУ своїм основним завданням називали поєднання всіх демократичних сил, соціальне оновлення, досягнення принципу соціальної справедливості, передачу у власність робітників фабрик і заводів. Щоб не проковувати “антирухівські” настрої, лідери національно-патріотичних сил заявляли, що питання про суверенітет України не можна розглядати, як відокремлення від СРСР. Вони зверталися до своїх ідеологічних суперників як до “представників великого народу”, прагнули донести до їхньої свідомості “почуття народів, національне існування яких перебуває під загрозою”²². Жителі регіону розуміли ідеологію здорового глузду. Та ж Л.Калиновська писала: “Стаття В.Яворівського мене підняла з улюбленого мною дивана, відірвала від улюбленого мною телевізора, змусила активізуватися”²³.

До співробітництва обидва рухи підштовхувала політична реальність, насамперед, підготовка виборів до органів влади УРСР, що почалася, прагнення КП України, минаючи демократичні процедури, забезпечити собі панівні позиції у владі. Боротьба проти монополії на владу такої потужної політичної організації, якою була КП України, створювала об’єктивні передумови для зустрічного руху національно-демократичного й шахтарського рухів. Наприкінці липня 1989 р. народні депутати СРСР – члени МГД, що зібралися в Києві, після обговорення проекту Закону про вибори закликали всі трудові колективи включитися до боротьби за альтернативний проект Закону. У відкритому листі групи народних депутатів СРСР і депутатів ВР УРСР говорилося: “Якщо органами влади не буде прийматися альтернативний проект – призвати до бойкоту виборів, включаючи страйк”²⁴. Лідери страйккомів підтримали боротьбу національно-демократичних сил за зміну проекту Закону про вибори, обіцяючи в разі збереження привілеїв щодо КПРС почати проведення мітингів і страйків. Донецький страйкком заявляв: “...Ми не приховуємо наше бажання, щоб якнайбільше представників робітничого класу були обрані народними депутатами та взяли владу у свої руки. Це загальна мета і страйккому, і руху”²⁵. Погоджені з національно-патріотичними організаціями зауваження до проекту Закону про вибори зі своїми застереженнями представники гірників передали до ВР УРСР. Але як показали наступні події, національно-патріотичні організації і шахтарський рух союзниками все ж не стали. 27 жовтня 1989 р. лідери УХС почали спробу провести у Львові політичний страйк на знак протесту проти відхилення на сесії ВР УРСР альтернативного проекту Закону про вибори. На заклик УХС до страйку відгукнулися чотири тисячі працівників дев’яти підприємств міста. Шахтарі Червонограда в ньому участі не взяли²⁶. Тобто реальної підтримки патріотичним силам шахтарські колективи навіть у Галичині не зробили. З наближенням дати виборів члени страйккомів і НРУ все активніше співпрацювали в організації роботи клубів виборців, проводили зустрічі виборців з депутатами ВР УРСР, але, зрозуміло, ішли до виборців із різними програмами.

Майбутні вибори вимагали консолідації опозиційних сил. Гірники Кузбасу, що створили в листопаді 1989 р. Спілку трудівників Кузбасу, підказали формат об’єднувальної організації. 27 січня 1990 р. представники шахтарських колективів, національно-демократичного руху й клубів виборців Донецька, Горлівки, Макіївки, Маріуполя ухвалили рішення створити Спілку трудівників Донбасу. Завданням нового об’єднання, як було сказано в заяві його організаційного комітету, повинна була стати координація дій, спрямованих на поглиблення процесу демократизації суспільства, взаємодію між працівниками різних галузей. Спілка трудівників Донбасу була створена в Донецьку 10 лютого 1990 р. До її координаційної ради ввійшли представники Регіональної спілки страйкових комітетів Донбасу (РССКД, створена в серпні 1989 р.), Крайової організації НРУ, “Демократичного Руху”. Співголовами Спілки були обрані один з лідерів РССКД Ю.Болдирев і лідер “Демократичного Руху” Є.Ратнікова, яка пред-

ставляла радикальне крило в національно-демократичному русі Донецька. Під час лютневої “обласної революції”, коли був звільнений перший секретар Донецького обкому КП України, страйккомівці та члени організацій національно-демократичного спрямування діяли як рівноправні члени Спілки. Та все ж таки Спілка трудівників Донбасу не змогла подолати статус політично-другорядної регіональної групи (у цьому випадку ми використовуємо термінологію І.Шаблінського²⁷). Національно-демократичними силами була зроблена спроба об’єднатися з робітничим рухом на республіканському рівні. У лютому 1990 р. до Харкова прибули посланці незалежних профспілкових організацій і робітничих комітетів із 16 міст майже зі всіх регіонів України, зокрема, представники Горлівки, Макіївки, Червонограда з метою створення республіканської профспілкової організації “Єдність”. Профспілка засновувалася для побудови правової держави в політично й економічно незалежній Україні. У числі 7 обраних членів правління “Єдності” були один із лідерів РССКД О.Дубовик і секретар УХС С.Хмара. Однак ця організація впливу на розвиток робітничого руху не мала²⁸.

Різні ціннісні орієнтири шахтарів і національної інтелігенції зумовили те, що сторони з ряду питань займали протилежні позиції. Не збігалися погляди лідерів рухів на статус російської мови. РССКД не погодилася з проектом Конституції УРСР, у якій державною мовою оголошувалася тільки українська. Щоб зробити свою позицію більш переконливою, лідери гірників провели регіональну конференцію страйккомів і клубів виборців семи міст Донецької області, на якій була прийнята резолюція: “Учасники конференції не можуть погодитися з авторами проекту Конституції УРСР, яка передбачає введення однієї державної мови – української. Ненадання статусу державної мови російській є дискримінаційним актом щодо громадян України усіх національностей. Прийняття ст. 73 неприпустимо”²⁹. Делегати конференції наполягали на введенні двох державних мов: української як мови корінної нації і російської як мови міжнародного спілкування. Учасники конференції запропонували свій варіант культурної політики: “Трудові колективи самі визначають мову спілкування. Мову ЗМІ вибирає населення через референдум. У державних і громадських установах – кожна з мов національностей. Вибір мови радянських установ здійснюється через референдум. Мову навчання дітей до 14 років вибирають батьки. Обов’язкове використання у навчанні обох державних мов”³⁰. З таким підходом лідери національно-патріотичних сил погодитися не могли. В.Яворівський прокоментував позицію РССКД словами: “Не провина це їхня, а біда”³¹.

Непорозуміння сторін супроводжувало відкриття в Донецьку української школи. Для державницьких сил Донецької області відродження національної культури мало особливе значення. У регіоні лише 2,5% школярів, що проживали у віддаленні від обласного центру, одержували знання рідною мовою в сільських школах. У них навчалася від 20 до 200 дітей. Нетерпимість такого становища полягала в тому, що українцями були 56,9% мешканців області. У Донецьку школи з українською мовою навчання не було. Міська влада для розміщення української школи обрала будинок санаторної школи-інтернату для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи. В інтернаті перебувало 165 дітей, з яких вісім перенесли операції на серце. За 25 років функціонування інтернату тут була створена система реабілітації та оздоровлення дітей.

Влада міста поставила дітей, батьків, медпрацівників і вчителів перед фактом, що інтернат переміщується до однієї із середніх шкіл, де були відсутні медичний блок, зали лікувальної фізкультури, спальні кімнати, де хворі діти, які вимагали особливого режиму навчання, проживання та лікування, повинні були вчитися й жити поруч зі здоровими дітьми. Працівники інтернату, батьки звернулися за допомогою в страйкком: “В ім’я одних дітей не можна знедолювати інших, погіршуючи їхні умови життя та навчання. Не можна допустити руйнування того, що створено працею багатьох протягом чверті століття”³². Страйкком висловився проти такого рішення влади та заявив, що вважає неприпустимим закриття або перепрофілювання школи-інтернату, і це питання він буде тримати під постійним контролем. Зі свого боку керівництво Товариства української мови ім. Т.Шевченка та батьківський комітет створюваної школи висловилися проти передачі їм цього приміщення, виходячи з того, що таке вирішення питання викличе антиукраїнські настрої³³. Страйккому ж було повідомлено, що його вважають винним у відтягуванні відкриття української школи. Шахтарі відреагували заявою: “Представники

Товариства української мови ім. Т.Шевченка та НРУ поширюють інформацію, нібито страйкком вольовим рішенням заборонив відкрити українську школу у Донецьку. Страйкком офіційно заявляє, що його члени ніколи не виступали проти відкриття шкіл з українською мовою навчання. Страйкком уважає, що не можна надавати тимчасове непристосоване приміщення для таких цілей, що необхідно прийняти рішення, яке не зачіпає інтересів інших учнів. Страйкком уважає найбільш прийнятним варіантом відкриття національної школи нового типу у будівлі споруджуваного будинку політосвіти³⁴. Непорозуміння між сторонами було подолане через півроку. 28 березня 1990 р. донецький страйкком і Товариство української мови ім. Т.Шевченка виклали спільну позицію: “Пошук придатного приміщення для цього навчального закладу не повинен зачіпати інтереси дітей, що бажають навчатися російською мовою, зокрема інтереси дітей шкіл-інтернатів”³⁵.

Шахтарським лідерам необхідно було осмислити факт оформлення загальнонаціонального політичного руху НРУ (вересень 1989 р.), виробити лінію поведінки, принципи взаємин з ним. На установчих зборах НРУ перебувала делегація РССКД, присутність якої організаторами зборів залишилася ніби непоміченою. Шахтарі не одержали можливості викласти позицію РССКД щодо актуальних питань громадського життя, зокрема, з питання стосовно державної мови. Гірники, що виступали на зборах, представляли самих себе. Збори висловилися за повсюдне створення страйккомів з метою тиску на органи влади. У грудні 1989 р. у Києві під егідою НРУ була проведена установча конференція “Українського товариства робітників”. Аналіз підсумків зборів підводив лідерів шахтарів до висновку: не звертати уваги на цей рух не можливо. Змінилася тональність висловлень згаданої Л.Калиновської: “Програма не спокусила мене, скоріше стривожила. У програмі національне питання стоїть останнім. Але останній пункт став першим. Головні питання: національна мова й символіка... Окремі члени національного руху створюють умови нерозуміння однієї нації іншими. Кому це вигідно?”³⁶. Ідеологія націоналізму викликала заклопотаність: “Якщо лідерство у русі візьмуть такі люди, як Лук’яненко, то невідомо, куди вони поведуть”³⁷. Обговорювалася ідея шахтарського проникнення до НРУ для того, щоб “зробити цю організацію такою, яка нам потрібна”³⁸. Урешті-решт тактика стосовно НРУ була визначена: “Рух нехай іде своїм шляхом. Нам конфліктувати з ним поки не потрібно. Зараз завдання у всіх одне: зрозуміти один-одного і в жодному разі не йти брат на брата”³⁹. Можливо, процес зближення рухів був би більше інтенсивним, якби йому не перешкоджали партійні структури, які виконували вимогу ЦК КП України активно протидіяти консолідації шахтарського руху з НРУ. Це ж завдання виконували впроваджені в страйккоми агенти впливу КДБ.

Знаменна подія відбулася 31 травня 1990 р. у Вугледарі (Донецька область). У другу зміну на шахті “Південнодонбаська № 3” ВО “Донецьквугілля” відбувся політичний страйк. Йому передували розробка пакета вимог і прийняття звертання до Президента СРСР і ВР СРСР. Висунуті вимоги мали економічний характер. Оскільки союзні органи влади після отримання документів їх проігнорували, шахтарські лідери додали страйку політичної спрямованості та висунули вимоги: 1. Суверенітет республіки. 2. Прийняття закону про злочини проти людяності. 3. Прийняття закону про правову відповідальність особи, що підписала юридичний документ⁴⁰. Уперше шахтарський колектив страйкував, вимагаючи суверенітету республіки. Організатори страйку О.Бокарев, М.Свенцицький і С.Шаповалов були притягнуті до судової відповідальності. Тільки завдяки юридичній допомозі, наданій гірникам донецьким “Демократичним Рухом”, юристами НРУ, широкому міжнародному розголосу шахтарські лідери не опинилися за ґратами.

Таким чином, досліджуваний період став першим етапом розвитку взаємин національно-демократичного й шахтарського рухів. Його характерною рисою було те, що зближення рухів відбувалося на регіональному рівні й далеко не на всьому українському просторі. Створення культурологічних і суспільно-політичних організацій національно-демократичної спрямованості в шахтарських містах Дніпропетровської, Донецької, Луганської областей відставало від динаміки розвитку політичного процесу. Більшості страйккомів шахтарських міст при відсутності союзників доводилося опиратися на власні сили. Кампанія щодо підготовки до виборів у ВР УРСР і місцеві органи влади не була використана лідерами національно-демократичних сил

для поширення свого впливу на шахтарські маси. У серпні-вересні 1989 р. відбулося організаційне оформлення рухів, але їхні лідери не вважали за потрібне провести консультації, виробити програму спільних дій. Проте без досвіду співпраці, що був накопичений у 1989–1990 рр., була б неможлива спільна боротьба за демократію й українську державність у 1991 р.

1. Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. Адамович. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. – 882 с.
2. Болбат Т. Робітничий рух та національне питання на Донеччині (1989 – початок 1990-х років) / Т. Болбат // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Донецьке відділення НТШ. – Т. 18. – С. 115–122.
3. Литвин В. Новейшие политические партии и рабочее движение / В. Литвин // Политика и время. – № 13. – С. 41–46.
4. Русначенко А. М. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 роках / А. М. Русначенко. – К. : КМ Асacademia, 1995. – 230 с.; його ж: Національно-визвольний рух України: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1998. – 720 с.
5. Державний архів Луганської області. – Ф. 179, оп. 73, од. зб. 38, арк. 19.
6. Жовніренко М. Народний Рух у Донецьку / М. Жовніренко // Схід. Спецвипуск. – 2009. – Вересень. – С. 39.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 32, од. зб. 2658, арк. 198.
8. Там само.
9. Толстопятка В. Н. Трудящиеся о лидерах, партиях и будущем Украины / В. Н. Толстопятка // Анналы. – 1990. – № 1. – С. 123.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 32, од. зб. 2658, арк. 175.
11. Толстопятка В. Н. Назв. праця. – С. 128.
12. Обращение Макеевского городского стачечного комитета к шахтерам // Шахтерская жизнь (орган СТК шахты им. В. М. Бажанова ПО “Макеевуголь”). – 1989. – 31 октября.
13. Вугільний Донбас у другій половині ХХ ст. / [за ред. З. Г. Лихолобової]. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – С. 232.
14. Цит. за: Ледин И. Рожденный июльскими грозами: к 20-летию Независимого профсоюза горняков / И. Ледин, В. Агапов, Н. Белобрагин. – Павлоград ; Донецк : Донеччина, 2010. – С. 79.
15. Русначенко А. Національне відродження і робітничий рух на Донбасі / А. Русначенко // Слово і час. – 1992. – № 12. – С. 56.
16. Білецький В. Ми йдемо! / В. Білецький. – Донецьк : Рапіт, 1998. – С. 190.
17. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 32, од. зб. 2860, арк. 92.
18. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. 409, оп. 49, од. зб. 30, арк. 35.
19. Болбат Т. Політичне пробудження Східної України (1989 р.) / Т. Болбат // Схід. – 2007. – № 1. – С. 67.
20. Басай В. Єднання Донеччини і Галичини у боротьбі за незалежність України у 1991 р. / В. Басай, С. Адамович // Українознавчі студії. – 2005–2006. – № 6–7. – С. 294.
21. ДАДО, – Ф. Р-6777, оп. 1, од. зб. 37, арк. 26–27.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 32, од. зб. 2658, арк. 187.
23. ДАДО. – Ф. Р-6777, оп. 1, од. зб. 37, арк. 26–27.
24. С ответственностью перед народом // Ворошиловградская правда. – 1989. – 27 июля.
25. ДАДО. – Ф. Р-6777, оп. 1, од. зб. 37, арк. 14–16.
26. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 32, од. зб. 2611, арк. 189.
27. Шаблинский И. Департизация стачкомов и российская многопартийность / И. Шаблинский // Новые движения трудящихся: опыт России и других стран СНГ. – М., 1992. – Ч. 1. – С. 93.
28. Русначенко А. М. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 роках... – С. 169.
29. ДАДО. – Ф. Р-6777, оп. 1, од. зб. 34, арк. 6.
30. Там само.
31. Доповідь В. Яворівського на І з'їзді НРУ за перебудову // Літературна Україна. – 1989. – 21 вересня.
32. ДАДО. – Ф. Р-6777, оп. 1, од. зб. 7, арк. 10.
33. Там само. – Ф. 326, оп. 142, од. зб. 10, арк. 64.
34. Там само. – Ф. Р-6777, оп. 1 д., од. зб. 63, арк. 1–2.
35. Там само. – Ф. 326, оп. 142, од. зб. 10, арк. 83.
36. Там само. – Ф. Р-6777, оп. 1, од. зб. 37, арк. 1.
37. Там само. – Арк. 4.

^{38.} Там само.

^{39.} Там само. – Ф. Р.-6777, оп. 1, од. зб. 16, арк. 35.

^{40.} Политическое заявление. 31 мая 1990 г. // Архив автора.

The article deals with the relations between miners and national democratic movements in 1989 beginning of 1990. Reasons of its drawing together and reasons, which hold development of relations in are cleared up, forms of cooperation are described. The author comes to the conclusion that characteristic feature of this period is to establish contacts on territory level and emphasizes that making up culturologic, social and political organizations national democratic orientation in miners' cities has remained behind dynamics of political process development.

Key words: miners' movement, democratic movement, national patriotic forces, Donbas, Western Ukraine, strike, independence, conflict, trade union.

УДК 930.2:23/28
ББК 63.01

Олег ЖЕРНОКЛЕСВ

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті узагальнено й систематизовано інформацію про основні види періоджерел з історії християнських конфесій, які зберігаються у фондах Державного архіву Івано-Франківської області. Подано характеристику найбільших і найважливіших документальних колекцій та окремих унікальних документів архіву з погляду можливостей їх використання в новітніх наукових студіях з історії церкви, краєзнавства, генеалогії.

Ключові слова: джерела, документи, історія церкви, Державний архів Івано-Франківської області.

Духовне відродження України на рубежі ХХ–ХХІ століть цілком закономірно зумовило неабияке зростання наукового й суспільного інтересу до історичного минулого християнства та інших релігій на українських землях. Особливим чином це стосується Галичини, яка до Другої світової війни була унікальним поліетнічним і поліконфесійним регіоном із багатотисячними традиціями співжиття й власним досвідом міжнаціонального та міжрелігійного спілкування. Значний масив джерел з історії релігійного життя, і зокрема християнських конфесій, зберігся в Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО). Частина з них ще чекає на своїх дослідників.

Загальна характеристика основних фондів ДАІФО, що стосуються історії церкви, дана в монографічних працях, наукових статтях і дисертаційних дослідженнях І. Андрухів, Р. Делятинського, І. Дрогобицького, О. Єгрешія, Я. Заборовського, О. Лисенка, В. Марчука, І. Монолатія, В. Перевезія, Л. Пунько, Б. Савчука, Л. Соловки та інших дослідників етнорелігійних процесів і міжконфесійних взаємин у Галичині¹. Велика робота з виявлення й опису документів проведена архівістами ДАІФО. Вона знайшла відображення в новому ґрунтовному виданні Путівника архіву (відповідальний редактор К. Мицан, старший упорядник Л. Соловка)².

Однак досі фактично відсутня комплексна спеціальна праця, у якій було б здійснено детальний джерелознавчий аналіз пам'яток з історії релігійних конфесій у Галичині нової та новітньої доби. Завданням цієї невеличкої розвідки стали узагальнений огляд і систематизація найновішої наукової інформації про джерела з історії християнських церков у фондах обласного архіву.

Усі джерела з історії християнських конфесій, що зберігаються в ДАІФО, найдоцільніше, на нашу думку, класифікувати за критерієм їхнього походження. У разі застосування такого підходу до першої групи джерел слід віднести документи, що відклалися в результаті діяльності самих релігійних установ. Другу велику групу утворюють документи органів державної влади та місцевого самоврядування, що стосуються релігійних питань і віддзеркалюють розвиток релігійної ситуації в регіоні та державно-церковних взаємин. Загальну картину поширеності релігійних конфесій, чисельності вірних, територіального розміщення та динаміки розвитку громад дають результати переписів населення та інші статистичні матеріали, значна частина яких опублікована. Окремо слід виділити джерела особового походження і, у першу чергу, епістолярну спадщину, яка, відразу зауважимо, у силу відсутності в ДАІФО особових фондів релігійних діячів є порівняно незначною за обсягом і розпорошена по різних фондах. Події духовного життя, як правило, знаходили відгомін і на шпальтах преси, чималий масив якої зберігається в науково-довідковій бібліотеці архіву.

Серед джерел першої групи звертає на себе увагу насамперед унікальна колекція метричних книг церков, костелів, синагог Станіславського воєводства (фонд 631, описи 1–4). Створена 1993 р., вона була доповнена в 2009–2010 роках метричними книгами, що надійшли з обласного відділу реєстрації актів цивільного стану. Станом на сьогодні колекція охоплює 995 одиниць збе-

реження за 1752–1934 рр., оснащена географічним покажчиком і картотекою, містить документи латиною, польською та українською мовами й за підвищеного інтересу до генеалогії широко використовується в пошуково-довідковій роботі. Відомості метрик можуть дати багатющий матеріал для біографічних, генеалогічних студій, а також написання історії населених пунктів.

До найдавніших належить і фонд Коломийського римо-католицького деканату (ф. 594). Ця церковно-адміністративна одиниця об'єднувала римо-католицькі громади не лише міста Коломиї та повіту, але й Городенки, Снятина, Заболотова, Косова, Кут та інших населених пунктів. Серед матеріалів його 115 справ за 1769–1938 рр. є копія послання Папи Римського Лева XII від 25 грудня 1825 р., пастирські листи архієпископів, розпорядження римо-католицької митрополичої консисторії та Львівського архієпископа (1780–1925 рр.), результати канонічних візитацій парафій деканату в 1769–1774 рр., акти обстежень костелів, інвентарні описи майна тощо. Окремі аспекти діяльності мирян у церкві розкривають документи церковних братств при парафіяльному костелі в Коломиї й, зокрема, списки їх засновників і членів, статут товариства взаємодопомоги, касові книги.

Проте найбільший масив першоджерел з історії церкви на теренах Прикарпаття містить фонд Станіславської греко-католицької консисторії (ф. 504, 1199 од. зб. за 1788–1944 рр.). Виділена з Львівської митрополичої архієпархії 1885 р., Станіславська єпархія в різний час охоплювала територію сучасної Івано-Франківської області й ряд районів Тернопільської та Чернівецької областей. У фонді зберігаються протоколи засідань консисторії, єпархіального суду (у справах розриву шлюбів, 1928–1939 рр.), документи церковних товариств (про заснування, статuti, діяльність), парафіяльних шкіл, найрізноманітніші відомості про священиків і студентів духовної семінарії, їх особові справи, описи майна парафій, а також листування Львівської митрополичої та Станіславської консисторій з парафіями, деканатами, священиками, мирянами.

Серед матеріалів фонду знаходяться документи під назвами “Протоколи відправленого відвідання деканальної церкви” або “Протоколи відбутої деканальної візитації церкви”, у яких є метричальні дані про душпастиря, відомості про церковне майно, фізичний стан храму, опис його зовнішнього вигляду й інтер'єру, дата побудови (на жаль, не для всіх храмів). Цікаву інформацію про священиків містять “Табелі поведінки”, “Посвідчення про поведінку”, “Табелі властивостей”, “Табелі кваліфікаційні”. Зокрема, у “Табелях поведінки” подано послужний список священиків, зазначено їх моральний рівень, ставлення до влади, особливі заслуги, вади й погрішності. У “Табелях властивостей” дається оцінка таких рис священика, як ревність, ініціативність чи байдужість, ставлення до парафіян, характеризуються естетика дому Божого, порядок у помешканні священика, його зовнішній вигляд, “пристойність в одязі”, родинне життя. У “Табелях кваліфікаційних” є відомості про те, якими мовами володіє священик, які має знання з філософських і богословських наук.

Особливо цінними документами фонду є книга обліку священиків єпархії (за період з грудня 1873 до березня 1944 рр.) і метрики кліру (5 справ за 1887–1941 рр.), оскільки в них укавано біографічні дані священиків, подано інформацію про їх службову діяльність, у тому числі дати рукоположення, місце й термін служби та ін. До переліку унікальних документів архіву внесено й грамоту про складання о. Михайлом Ганушевським конкурсного іспиту з богословських наук з автографом та особистою печаткою митрополита Андрея Шептицького (1914 р.)³. Загалом цей фонд належить до найцінніших колекцій архіву й сьогодні залишається все ще недостатньо вивченим і опрацьованим дослідниками та значною мірою не введеним до наукового обігу. Це пояснюється багатьма причинами, зокрема, і великим обсягом фонду, наявністю в ньому численних складних для опрацювання рукописних матеріалів латинською, німецькою, польською мовами.

Цікаві деталі до соціального портрета релігійних рухів і суспільної діяльності церкви можуть додати матеріали невеличкого (з однієї справи) фонду 627 – Марійської конгрегації жінок і дівчат парафії Станіслав-Гірка, що належала до деканату Станіслав-місто. У справі – протоколи загальних зборів товариства, членська грамота Марійської конгрегації, фотографії членів товариства (1936–1937 рр.) і першого причастя дітей у Станіславі (червень 1938 р.).

Низка документів, що належали релігійним установам і діячам (протоколи засідань правлінь, статuti, листи тощо), відклалися й у фондах органів державної влади та місцевого самоврядування: Державного секретаріату освіти й віросповідань уряду ЗУНР, Станіславського воєводського управління, повітових староств (див., наприклад, ф. 6 “Станіславське повітове староство”, ф. 8 “Коломийське повітове староство”), відділів поліції часів Другої Речі Посполитої та ін. Так, у матеріалах ф. 632 “Колекція документів з історії освіти періоду ЗУНР” зберігається лист міністра віросповідань уряду УНР в екзилі Івана Огієнка від 22 травня 1922 р., адресований греко-католицькому парафіяльному управлінню в Жидятичах, із подякою за матеріальну допомогу дітям українських емігрантів. Документ був виявлений у ході підготовки нового видання Путівника ДАІФО архівістом Л.Соловкою. У листі є автограф й особиста печатка професора І.Огієнка (митрополита Іларіона)⁴.

Друга група джерел представлена, передусім, документами Станіславського воєводського управління – вищого органу польської влади на теренах нашого краю в міжвоєнний період (ф. 2, датування документів 1915–1939 рр.). У структурі воєводського управління з 1921 р. діяло 10 відділів, серед яких був і відділ релігійних культів. Надалі відбувалися реорганізації і в другій половині 30-х років релігійними питаннями відав уже так званий реферат у складі політико-національного підвідділу громадсько-політичного відділу⁵. Він займався наданням дозволів на організацію релігійних закладів, виділенням їм фінансової допомоги, забезпеченням католицькому віросповіданню опіки з боку держави, нагляду за веденням записів актів цивільного стану й т. п. Поміж його документації (описи 1, 2, 6, 7, 11, 14) дослідник може знайти циркуляри Президії Ради міністрів міжвоєнної Польщі, Міністерства внутрішніх справ, віросповідань і освіти про прийняття служителями релігійних культів присяги на вірність польському урядові, порядок ведення реєстрації актів цивільного стану та примусове введення польської мови в діловодство релігійних установ, а також циркулярні розпорядження, інформації, відомості та листування Станіславського воєводського управління про діяльність греко-католицького духовенства та лояльність до польської влади⁶, нагляд за митрополитом Андреем Шептицьким, організацію і реорганізацію парафій, призначення, звільнення і переміщення служителів релігійних культів⁷, вибори членів парафіяльних комітетів у Станіславському воєводстві.

У матеріалах фонду відображено будівництво й ремонт костелів, церков, цвинтарів. Можна віднайти дані про чисельність населення за віросповіданням, кількість греко- і римокатолицьких парафій, євангелістських громад, священників⁸; є списки релігійних громад воєводства, іменні списки священників, викладачів Станіславської духовної семінарії, а також скарги населення на священників окремих парафій. Частина документів стосується ведення записів актів цивільного стану, у т. ч. заборони використання для цього української мови й притягнення порушників до відповідальності⁹. Подібні факти є й у документах деяких інших фондів. Так, серед документації адвоката Й.Партицького в Станіславі (ф. 342, 79 од. зб. за 1919–1938 рр.) є справа захисту адвокатом Я.Крижанівським о. Івана Лятишевського, пароха в Ланчині, обвинуваченого в “підробці” метричних книг через те, що він вносив у метрики прізвища в українській транскрипції¹⁰.

Надзвичайно цікавим та інформативним джерелом є численні щоденні, тижневі, місячні, кварталні звіти органів польської державної влади й поліції про суспільно-політичну обстановку в краї¹¹, які збереглися не тільки в матеріалах воєводського управління, але й Станіславського воєводського управління державної поліції (ф. 68, 1921–1939 рр.) і деяких ін. Ці документи віддзеркалюють суспільну позицію й активність Греко-католицької церкви, діяльність пов’язаних із нею політичних і громадських об’єднань, участь священників в організації та проведенні богослужінь з нагоди українських національних і релігійних свят, спорудженні й освяченні хрестів, каплиць, символічних могил Українських січових стрільців та інших національно-політичних маніфестацій¹². У ДАІФО збереглася також частина аналогічних звітів Львівського, Тернопільського, Краківського, Люблінського, Волинського воєводських управлінь¹³.

У цілому документальна база фондів дорадянського періоду є досить репрезентативною й дозволяє відтворити багатобарвну палітру етноконфесійних взаємин і загальний розвиток релігійної ситуації на Прикарпатті в період між двома світовими війнами.

Окремі фрагментарні відомості, переважно господарського характеру, про існування й функціонування християнських храмів XVIII – XX ст. у ряді населених пунктів області (Станіслав, Богородчанах, Галичі, Городенці, селах Коломийського, Косівського, Снятинського та інших повітів) містять фонди міських управ, повітових староств, будівельних експозитур. Серед найдавніших – документи міської управи містечка Войнилів (ф. 539, 1773–1795 рр., у тому числі опис майна церкви 1786–1789 рр.), магістратського суду м. Галич (ф. 20, 1790–1855 рр.), магістрату м. Станіслав (ф. 7, 1841–1919 рр.), комісарів Городенківського, Коломийського, Косівського, Печеніжинського, Снятинського повітів Чернівецької губернії періоду Першої світової війни (фонди 12, 15, 62, 604, 605; 1914–1918 рр.).

Документи, пов'язані головним чином із вирішенням питань власності, виділення земельних ділянок і коштів на побудову або відновлення, ремонт церков, опису їх майна тощо, відклалися у фондах Станіславського й Богородчанського повітових управлінь з відбудови господарства й відповідних будівельних експозитур (початок 1920-х років), а також у фондах повітових староств (до 1939 р.). Попри здебільшого частковий та уривчастий характер відомостей ці документи все ж є дуже важливими для відтворення цілісної картини історичного минулого християнських святинь на Прикарпатті, а також для написання історії окремих населених пунктів нашого краю.

Щодо повоєнного часу найбільше інформації, яка безпосередньо стосується історії церкви, а також політики радянської влади у сфері релігії та конфесійного життя, можна почерпнути головню з двох фондів – Уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР у Станіславській (Івано-Франківській) області (ф. Р-388) та Уповноваженого Ради в справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР у Станіславській (Івано-Франківській) області (ф. Р-389)¹⁴. У першому з них детально висвітлюється драматичний період в історії римо-католицької та греко-католицької церков (1944–1987 рр.). Фонд містить звіти, таблиці про наявність релігійних громад, товариств, діючих храмів у 1944–1945 рр. (дані систематизовані по районах, містах Станіслав і Коломия та загалом по області), списки монастирів і монахів (1945–1946 рр.) та ін. Окрему велику групу складають документи про ліквідацію УГКЦ у процесі “возз’єднання” греко-католицької і православної церков та особливості перебігу цього процесу в області, про діяльність і закриття монастирів, використання культових приміщень для господарських і культурних потреб тощо. Інформацію про релігійну ситуацію в області в 1944–1966 рр. доповнюють документи фонду Р-389, а також матеріали виконкому обласної ради із цього питання, які в цілому висвітлюють антирелігійну політику радянської влади¹⁵. Окремі матеріали можна віднайти також у фондах Івано-Франківського обкому Комуністичної партії України, обласної прокуратури та деяких ін.

Яскравим свідченням карально-репресивної політики тоталітарного режиму щодо церкви стала архівно-слідча справа Лукача Семена Михайловича – єпископа, професора богослов'я Станіславської духовної семінарії, оголошеного Папою Римським блаженним, новомученика й вірного слуги Божого Української греко-католицької церкви – репресованого в 1949 році за ст. 54-10 ч. 2-а КК УРСР. У справі (111 аркушів) є автобіографія єпископа, протоколи допитів обвинуваченого та свідків, постанови на арешт й обрання міри запобіжних заходів, обвинувальний висновок, витяг з протоколу позасудового органу (Особливої Народи при МДБ СРСР), рішення прокуратури Івано-Франківської області про реабілітацію та ін.¹⁶

Порівняно нещодавно – у 2007 та 2010 рр. – матеріали опису 2 фонду Р-388 були доповнені за рахунок документів Відділу в справах релігій (1992–1998 рр.) та Управління в справах національностей, міграцій та релігій (1998–2007 рр.) Івано-Франківської облдержадміністрації. Це – рішення, постанови, розпорядження центральних і місцевих органів державної влади з релігійних питань, інформації, довідки, узагальнюючі матеріали про явища й процеси в духовному житті краю, листи, скарги, заяви громадян і документи їх розгляду, а також річні статистично-інформаційні звіти про релігійні організації області за 1998–2007 рр.¹⁷ Окрім того, з таємного зберігання надійшли 4 справи, зокрема, інформації з питань об'єднання греко-католицької та православної церков, про діючі й недіючі храми, наявність священнослужителів (вересень-грудень 1945 р.), кварталні плани роботи уповноваженого в справах релігійних культів та інформації про стан і діяльність релігійних об'єднань (1947, 1972 рр.). У листопаді 2008 р. на

зберігання надійшли 483 особові справи священників післявоєнного періоду (ф. Р-388, опис 1-д), а у 2010 р. був складений опис 3, який містить 613 справ релігійних громад області за 1946–1989 рр. Усі ці документи розкривають складний перебіг процесів духовного відродження на Прикарпатті кінця 80-х років ХХ – початку ХХІ ст.

Джерельну базу для різнопланових сучасних наукових студій з історії церкви суттєво доповнюють рукописні книги й друковані видання з фондів науково-довідкової бібліотеки ДАІФО. Це, насамперед, дві рукописні книги старослов'янською мовою: “Трефолог” (1431 р.) і “Трефологон”, які включають щомісячні євангельські читання й молитви, а також стародруки релігійного змісту латиною XVI–XVII ст.¹⁸

Бібліотека також зберігає різноманітні збірки статистичних матеріалів і колекцію періодичних видань. Особливо цінними серед них є вісники законів Австро-Угорської монархії, Галицького коронного краю, Польщі; часописи австрійського періоду в історії краю (“Діло”, “Галичанин”, “Руслан”, “Gazeta Lwowska” та ін.), періоду ЗУНР (“Република”, “Републиканець”), міжвоєнного часу (“Діло”, “Нова зоря”, “Новий час”, “Громадські вісті”, “Гуцульське слово”, “Kurjer Stanisławowski” та ін.) і преса періоду німецької окупації (“Українське слово”, “Станіславівське слово”, “Самостійна Україна”, “Рогатинське слово”, “Краківські вісті”).

На підставі розпорядження представника Президента України в Івано-Франківській області в 1993 р. ДАІФО передав бібліотеці Богословського катехитично-теологічного інституту УГКЦ релігійну літературу, яка за часів радянської влади була вилучена з духовних семінарій і церков. Серед неї – перші друковані видання в Україні (кінця XVI – початку XVII ст.): знаменита “Острозька Біблія” (1581 р.), “Євангеліє” (Вільно, 1600 р.), “Часослов” (Львів, 1600 р.) та інші, усього 1 991 найменування в кількості 2 861 прим.¹⁹

Підсумовуючи, хотілося б зазначити, що наведеним вище переліком не вичерпується інформація з історії християнських конфесій в архівних і бібліотечних фондах ДАІФО. Адже духовне життя, особливо до 1939 р., було так тісно вплетене в усі аспекти існування суспільного організму, що на ті чи інші його пам'ятки можна натрапити практично в усіх фондах архіву, передусім дорадянської епохи. Проте серед офіційних джерел усе ж найширше представлені документи органів державної влади, місцевого самоврядування та самих релігійних організацій. Частина з них ще не достатньо опрацьована дослідниками й по суті не введена в науковий обіг.

У цілому документальні колекції обласного архіву ще зберігають свій чималий евристичний потенціал і в найближчій перспективі можуть збагатити джерельну базу нових історичних і релігієзнавчих студій, досліджень з регіоналістики, біографістики, генеалогії, історії міст і сіл, родинної історії.

1. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Івано-Франківськ, 2010; Делятинський Р. Історія Станіславської єпархії (1885–1900) / Р. Делятинський. – Івано-Франківськ, 2001; Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2006; Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ, 2004; Монолатій І. Духовна Коломия: причинки до історії християнства Коломиї / І. Монолатій. – Коломия, 1998; Соловка Л. Документи Станіславської греко-католицької консисторії 1788–1944 рр. / Л. Соловка // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2001. – Т. 7. – С. 88–89 та ін.
2. Державний архів Івано-Франківської області : путівник. – Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року / [відп. ред. К. Мицан ; старш. упоряд. Л. Соловка]. – К., 2008.
3. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 504, оп. 1, спр. 767, арк. 6.
4. Там само. – Ф. 632, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
5. Державний архів Івано-Франківської області : путівник... – Т. 1. – С. 26–27.
6. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 180–181, 733, 2105 та ін.
7. Там само. – Спр. 1420, 1519 та ін.
8. Там само. – Спр. 538.
9. Там само. – Спр. 2044, оп. 11, спр. 21.
10. Державний архів Івано-Франківської області : путівник... – Т. 1. – С. 116.

11. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 146–147, 201, 258–265, 327, 415–418, 607, 668–670, 829–852, 953–964 та багато ін.
12. Там само. – Спр. 1285 та ін.
13. Там само. – Спр. 65–67, 141–145, 202–204, 409–410, 664–665, 1283, 1575–1576 та ін.
14. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть... – С. 45.
15. Державний архів Івано-Франківської області : путівник... – Т. 1. – С. 17.
16. ДАІФО. – Ф. 2157, оп. 2, спр. 4733, арк. 1–111.
17. Там само. – Ф. Р-388, оп. 2, спр. 286, 295, 301, 307, 313, 323, 328, 334, 341.
18. *Annales ecclesiastici*. – Antverpiae, 1609; Tirini Antverpiani, Jacobi. *Commentarius in vetus et novum Testamentum*. – Antverpiae, 1632 та ін.
19. Державний архів Івано-Франківської області : путівник... – Т. 1. – С. 19.

In the article the information about the basic types of original sources for history of christian confessions, which are saved in the funds of the State archive of Ivano-Frankivsk region, is generalized and systematized. Description of most and major documentary collections and separate unique documents of archive is given with a view to possibilities of their use in the newest scientific receaches in history of Church, study of a particular region, genealogy.

Key words: *historical sources, documents, history of Church, State archive of Ivano-Frankivsk region.*

УДК 930.1:94 (477.83/.86) “1914–1919”
ББК 63.3 (4 Укр) 6

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

АКТ ЗЛУКИ УНР І ЗУНР В ОЦІНЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті робиться спроба аналізу тяглості історіографічної традиції у вітчизняній історичній науці при висвітленні процесу соборності під час Української революції 1917–1920 рр., зокрема, проголошення, значення та наслідків Акту злуки між УНР і ЗУНР. Акцентується увага на з'ясуванні головних науково-теоретичних підходів до її вивчення в сучасній історичній науці та визначенні на цій основі загальних творчих здобутків і вузьких місць, дискусійних моментів, що потребують подальшого поглибленого дослідження.

Ключові слова: *соборницький рух 1918–1919 рр., злука УНР і ЗУНР, історіографічний аналіз, теоретико-методологічне осмислення суспільно-політичних процесів.*

Акт злуки (об'єднання) Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) сучасною вітчизняною історичною наукою вважається вершиною соборницьких прагнень і дій у ході Української революції 1917–1921 років. Його часто наділяють патетичними епітетами на кшталт “вікопомний акт”, “здійснення віковичної мрії українства”, “апогей національно державницьких прагнень” тощо. На фоні таких оцінок малопомітними, що жодною мірою не означає малозначими, є інші трактування цієї події, як-от “увертюра до акту, що не відбувся”.

Мету статті вбачаємо в показі тяглості історіографічної традиції висвітлення Акта злуки УНР і ЗУНР, з'ясуванні головних науково-теоретичних підходів до його вивчення в сучасній історичній науці та визначенні на цій основі загальних творчих здобутків і вузьких місць, дискусійних моментів, що потребують подальшого поглибленого дослідження.

Процес вивчення злуки УНР і ЗУНР характеризується досить помітною кількісною та якісною динамікою. Його основи заклали історико-мемуарні праці діячів Української революції 1917–1920 рр., погляди й оцінки яких часто виразно простежуються в сучасній науковій літературі. Українське зарубіжжя створило значну документальну базу дослідження цієї теми, основу якої складають мемуари та законодавчі акти тієї доби. Водночас її осмислення супроводжувала доволі гостра полеміка, спричинена не стільки відмінними науковими трактуваннями, скільки політичними мотивами й ідейними розбіжностями.

Радянська історіографія або взагалі оминала увагою події і явища, що стосувалися українського національно-консолідаційного руху, або ж гостро критикувала “буржуазних націоналістів” за намагання злучити різні українські землі в єдину державу, бо, згідно з пануючими ідеологемами, визнавалася “історична закономірність і справедливість” лише одного – радянського шляху вирішення цього питання.

Лавиноподібний потік публікацій з проблем української соборності в період новітньої державності України знаменували окремі рубіжні праці, що засвідчували помітні якісні зрушення в її вивченні. Спочатку осмислення теми соборництва відбувалося на основі історико-мемуарної спадщини української еміграції; із середини 1990-х років з'являються праці, підготовлені на нових джерельних матеріалах з вітчизняних і зарубіжних архівосховищ. Відтак на зміну публікаціям, що ввібрали національно-патріотичний пафос та підходи, притаманні літописанням українського зарубіжжя, історики України пропонують своє бачення й оцінки соборницького процесу революційної доби.

Посиленню уваги до цієї проблеми сприяло відзначення 75-ї та 80-ї річниць проголошення ЗУНР та Злуки УНР і ЗУНР. Це проявилось в улаштуванні “круглих столів” і наукових форумів¹, які помітно вплинули на історіографічне осмислення процесів етнотериторіального й духовного єднання українства в 1917–1920 рр. Це ж стосується і серії конференцій 2004 і 2005 рр., проведених у рамках реалізації проекту “Духовна вісь України”².

На початку ХХІ ст. в історіографії простежується зміщення акцентів від нагромадження фактологічних знань до осмислення феномену українського соборництва на теоретико-методологічному й синтетичному рівнях. Поряд з істориками активнішу роль у цьому процесі стали відігравати політологи, юристи, філософи, психологи та представники інших суспільних наук. Ця тенденція виразно проявилася в наростаючому потоці різного роду публікацій – від численних науково-популярних, історико-публіцистичних статей до спеціальних монографій, з-поміж яких відзначимо індивідуальні та колективні дослідження науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України³, а також В.Сергійчука⁴, М.Сеньківа⁵ та ін.

Підготовка, прийняття й наслідки Акта злуки 22 січня 1919 р. розглядаються в широкому контексті взаємин між Директорією УНР і ЗУНР, які відображають складний комплекс питань державно-соборницького руху за доби Української революції. При їхньому з'ясуванні створюється своєрідна “історіографічна строкатість”, де на численні ідеологічні й теоретико-методологічні підходи накладається тематичне розмаїття досліджень.

У зв'язку із цим звернемо увагу на кілька засадничих моментів, на які варто зважати при вивченні історіографії зазначеної теми. По-перше, важко погодитися з побутуючим у ній поглядом, нібито ідея соборності набула сучасного змісту за доби національно-визвольних змагань 1914–1920 рр., оскільки в тогочасних документах саме поняття “соборність” фігурувало рідко, а розуміння соборності української нації та соборності української державності в уявленнях тодішніх діячів часто не збігалися. По-друге, слід розрізняти тлумачення соборності у “вузькому” розумінні, що обмежується Актом злуки 22 січня 1919 р., і в “широкому” – як тяглість процесів державно-політичного, територіального, духовного, культурного єднання. По-третє, ідея української соборності передбачає досягнення не лише етнотериторіальної єдності в рамках однієї національної держави, але й духовної консолідації всього її населення, незалежно від етнічної приналежності, віросповідання, соціального стану тощо.

Характерно, що в працях з історії ЗУНР питанню соборницького руху приділяється значно більше уваги, ніж у публікаціях, присвячених Директорії УНР. Про це свідчать роботи відомих сучасних дослідників західноукраїнської державності 1918–1919 рр. І.Васюти, О.Вівчаренка, О.Карпенка, О.Красівського, В.Кондратюка, М.Литвина, С.Макарчука, О.Павлюка, О.Павлишина, В.Регульського, М.Сеньківа, В.Тищика та ін. Вони пропонують детальне документальне відтворення національно-консолідаційного процесу, а сам Акт злуки трактують у більш привабливому ракурсі. Щодо праць, присвячених Директорії, а також узагальнюючих студій з історії Української революції, то питання про злуку УНР і ЗУНР їхні автори часто висвітлюють, так би мовити, дотично, у контексті інших “центральных” суспільно-політичних подій, розглядаючи злуку як їхню “складову”. Таке бачення увиразнено в працях Б.Андрусишина, В.Верстюка, М.Литвина, О.Копиленка, М.Копиленка, О.Ресента, О.Рубльова, В.Семененка, В.Солдатенка, М.Яцюка та ін. Дослідження, присвячені історії УНР та ЗУНР, мають одну виразну рису: державотворчі процеси і в тій, і в іншій республіці розглядаються майже цілком відокремлено одна від одної, що відповідним чином відображає реалії (окремішність) їхнього державного будівництва.

Урочисте проголошення Акта злуки 22 січня 1919 р. у суспільній думці й історіографії незмінно подається як “апофеоз українського соборництва”. При цьому сам перебіг події реставрується на основі відносно обмеженого кола джерел, передусім спогадів її учасників (Л.Бачинського, Л.Цегельського), а також написаних за гарячими слідами відгуків відомих діячів (С.Єфремова та ін.). Тут простежуємо дещо несподіване “переосмислення” самої атмосфери цієї події. Учасники розповідають про неї без явного захоплення, а то й у відверто сірих, невиразних фарбах, навіюваних роздумами про важке становище та перспективи боротьби. Утім у сучасній літературі, особливо 1990-х років, під впливом національно-патріотичних почувань мінорний тон змінився на мажорний, так що зібранню на Софіївському майдані стали надавати вигляду урочистої, піднесеної велелюдної маніфестації.

Отже, Акт злуки став одним з головних символів українського соборництва воєнно-революційної доби, а значною мірою і всієї новітньої історії України, тому саме з ним пов'язуються основні здобутки, прорахунки й невиправдані сподівання тогочасного національно-об'єднавчого процесу. У зв'язку із цим у сучасній історіографії окреслилася низка дискусійних

проблем, що відображають як його окремі змістовні характеристики, так і загальне історичне значення й наслідки цієї події.

Однією з найулюбленіших тем історіографії Української революції стало з'ясування причин розриву соборницького фронту. Тут виявляється одна притаманна для неї колізія: вітчизняні історики значно просунулися в нагромадженні фактологічного матеріалу для реконструкції соборницького процесу, тоді як при з'ясуванні причин його невдач і наслідків продовжують побутувати трактування й оцінки перших літописців Української революції, переосмислення яких відбувається доволі повільно.

Це повною мірою стосується інституціонального аспекту соборницького процесу. Перші історики-мемуаристи й автори українського зарубіжжя його головною рушійною силою визначали, передусім, урядові державні чинники, тоді як партійно-політичним структурам відводили “другорядну”, здебільшого “деструктивну”, роль. Доходило до того, що наддніпрянських соціалістів і галицьких націонал-демократів розставляли по “різних боках барикади”: кожна зі сторін упереджено ставиться до опонентів, не хоче поступатися своїми принципами, тому й можливість досягнення компромісу видається й мемуаристам, й історикам як безнадійна справа.

Такі стереотипи поступово долаються новітньою історіографією, де політичні партії вже розглядаються як важливі самостійні чинники, що істотно впливали, а то й відігравали вирішальну роль у розгортанні національно-консолідаційного руху. Це питання досліджується в контексті становлення української партійно-політичної системи в Галичині чи Наддніпрянщині (О.Висоцький, О.Жерноклеєв, М.Кугутяк, Т.Панфілова, В.Расевич та ін.) і як один з напрямів розвитку їхньої ідеології і практичної діяльності (Т.Бевз, С.Білошицький, І.Дробот, О.Любовець, О.Павлишин). Відтак історики роблять перші кроки щодо комплексної постановки проблеми, яка б охоплювала всі названі аспекти.

При висвітленні зазначеного кола питань українська історіографія важко долає ще одну суперечність. З одного боку, домінуючі партійно-політичні впливи в Галичині/ЗУНР (націонал-демократи, менше радикали) і на Наддніпрянщині/УНР (соціалісти) представляються як одна з головних перешкод на шляху до порозуміння, а відтак і причин, що призвели до розвалу українського національно-державницького фронту. З іншого боку, коли йдеться про діяльність окремих партій у період боротьби за українську державність, то вони зображаються в незаперечному соборницькому руслі. Цей останній аспект, наприклад, виразно впливає з праць М.Кугутяка й Т.Панфілової, присвячених історії української національно-демократичної партії. Показуючи її роль у державотворенні 1918–1919 рр., науковці наголошують на соборницькій ідеології партії, показують практичну роботу щодо її втілення в життя⁶. З позицій історичної ретроспективи й сьогодення така точка зору має цілком логічне пояснення. Причому йдеться не стільки про примат “партійно-політичних інтересів над загальнонаціональними” (таке стереотипне пояснення домінує в мемуарних та історичних працях), скільки про принципове обстоювання наріжних ідейних засад, відхід від яких загрожував кризою та зникненням усієї партійної структури.

Низку оригінальних, хоча й дещо дискусійних науково-теоретичних узагальнень із цієї проблеми запропонувала О.Любовець. Дослідниця показала, що за дореволюційного часу ідея соборності не домінувала в програмах політичних партій, однак у процесі розбудови державно-політичних формацій вона набула статусу офіційної доктрини, ставши складовою їх зовнішньої політики. Відтак учена зробила низку важливих науково-теоретичних висновків: 1) у 1917–1919 рр. принцип соборності став єдиною універсальною засадою програм усіх політичних партій; 2) проголошення Акта злуки знаменувало їхню реалізацію на практиці, тож і відповідальність за неспроможність досягнути територіальної соборності, що мала стати головним об'єднуючим чинником у суспільстві, також несуть політичні партії, які не поділяли ідеї внутрішньої громадянської єдності⁷. На нашу думку, постановка питання в такому ключі, безумовно, є доречною, оскільки спонукає до з'ясування ролі й значення політичних партій у реалізації соборницької ідеї, причому не стільки як деструктивних, скільки як творчих чинників, що володіли значним потенціалом для її втілення в життя. Однак тут виникає загроза абсолютизації їхньої ролі в українському національно-консолідаційному процесі та недооцінки інших

вагомих чинників (військово-політичних, міжнародних тощо), які такою ж мірою вплинули на його характер і наслідки.

Свою розлогу історіографічну традицію має вивчення української соборності в контексті міжнародних відносин, яку помітно збагачують праці, де її окремі аспекти піднімалися в розрізі такої популярної серед вітчизняних істориків теми, як “українська проблема в міжнародній політиці” за воєнно-революційної доби. За останнє десятиріччя помітно активізувалося дослідження означеної теми й у контексті певних зовнішньополітичних векторів.

Утім викликає застереження підхід, згідно з яким український національно-об’єднавчий процес розглядається як складова зовнішньої політики ЗУНР або УНР. Він поступово утверджується в сучасній історіографії, типовий приклад чого дає колективна монографія івано-франківських учених, де проблеми української соборності, зокрема й Акт злуки 22 січня 1919 р., розглядаються в розрізі зарубіжної дипломатичної діяльності ЗУНР⁸. Вважаємо, що національно-політичні стосунки між двома українськими державними утвореннями, з одного боку, і міждержавні зносини, зокрема ЗУНР з іноземними державами, з іншого, мають якісно відмінний, причому не стільки формально-правовий, скільки суспільно-історичний характер. Отож важко визнати доцільним і виправданим їхнє вивчення в одній науковій і суспільній площині.

З іншого боку, у сучасній історіографії українська соборність починає розглядатися як вагомий фактор впливу на міжнародну діяльність УНР та ЗУНР. Такий підхід репрезентують праці О.Павлюка, який національно-об’єднавчий процес досліджує в розрізі зовнішньополітичної діяльності ЗУНР з листопада 1918 р. до березня 1923 р. Автор послідовно простежив її трансформацію від орієнтації на об’єднання з Великою Україною до планів федерації із Чехословаччиною, з небільшовицькою Росією та, врешті, відстоювання незалежності Галицької держави. Пояснюючи таку непослідовність складним військово-політичним і міжнародним становищем краю, науковець доводить, що злука з УНР відповідала прагненням передусім галицького українства, так що всі інші зовнішньополітичні орієнтації зумовлювалися вимушеною реакцією на міжнародну ситуацію і політику сусідніх держав⁹.

Усі причини “провалу” соборницького фронту тією чи іншою мірою фокусуються, а нерідко й загалом зводяться до “конфлікту еліт”. Особисті антипатії діячів УНР і ЗУНР одні до одних насправді просякають їхні історико-мемуарні праці. Зразком такої відвертості й упереженості слугують мемуари О.Назарука¹⁰, Л.Цегельського¹¹, М.Шаповала¹² та ін. Засвідчуючи напруженість стосунків в українському політикумі, вони гіпертрофують їх через призму пізніших переживань, які посилюються пошуком винуватців у невдачах і поразках. І саме в такому “концентрованому” вигляді цю конфронтацію сприймають історики, переносячи їх на сторінки своїх літописань.

Показовим прикладом висвітлення національно-об’єднавчого процесу через призму міжособистісних стосунків лідерів УНР і ЗУНР є ґрунтовна наукова розвідка О.Павлишина¹³. Насичена персоніфікація історичного процесу, з одного боку, є викликом “безіменній” радянській історіографії, а з іншого, – показує, яку важливу (подекуди вирішальну) роль у розв’язанні міждержавних справ і розвитку міжпартійних стосунків відігравали окремі діячі, лідери зі своїми вподобаннями, амбіціями, прагненнями, які зумовлювалися не лише національними, а й особистими інтересами. Так, на тлі революційних потрясінь, що об’єктивно мали б відкривати шлях демократизації суспільства, раз у раз виринають намагання отримати надзвичайні повноваження та спроби переворотів, які нестримно поглиблювали кризу об’єднавчого процесу.

Ця проблема надзвичайно багатогранна, тож зупинимось лише на одному показовому факті. У мемуарній та історичній літературі наполегливо проводиться теза про причетність Є.Петрушевича до виступів отаманів В.Оскілка та П.Болбачана. Про це відверто говорять або недвозначно натякають чимало сучасних дослідників, представляючи як доказ різні документи, зокрема телеграми про обіймання Є.Петрушевичем посади очільника об’єднаної України (В.Яблонський¹⁴ та ін.) тощо. Однак усе це дає підстави лише для опосередкованого припущення причетності лідера ЗУНР до таких “антипетлюрівських виступів” і спроб “державних переворотів”. Прямих доказів цьому немає, а, зважаючи на відданість Є.Петрушевича засадам конституціоналізму, законності та правопорядку, які сформувала в нього багаторічна парламентська діяльність¹⁵, узагалі важко уявити, щоб цей відповідальний державний урядовець міг

удатися до сумнівних змов, які б суперечили офіційним зносинам між обома українськими республіками.

Новий зріз складних напружених відносин між обома урядами на основі маловідомих документальних матеріалів розкрив С.Макарчук. Вони стосуються такого явища, як утеча на територію ЗУНР політичних і військових діячів, що потрапляли в немилість до С.Петлюри. Причому Рада державних секретарів (уряд ЗУНР. – В.В.) займала щодо них “нейтральну” позицію й не поспішала видавати опальних біженців на вимогу уряду УНР¹⁶.

В історіографії чи не найбільш дискусійними залишаються проблеми, пов’язані з одностороннім скасуванням Акта злуки очільниками ЗУНР і його легітимності загалом. Переважає погляд, що галицький провід публічно “розірвав” злуку з УНР. Авторі, що обстоюють цю точку зору (І.Гошуляк, М.Литвин і К.Науменко, О.Павлюк, С.Макарчук та ін.), опираються, передусім, на рішення скликаної Є.Петрушевичем у грудні 1919 р. наради у Відні. Таку позицію спростовують івано-франківські дослідники. Покликаючись на офіційний комунікант від 6 січня 1920 р., виданий за підсумками згаданої наради, вони доводять, що на ній була підтверджена державницька концепція ЗУНР щодо підтримки національно-державної єдності. Учені стверджують, що серед урядових документів ЗУНР узагалі не віднайдено документів про те, що її уряд в односторонньому порядку розривав Акт злуки.

Проведений нами аналіз офіційного “Комуніканту” від 6 січня 1920 р. про вищезгадану нараду (Український прапор. – 1919. – 6 січня) також не дає підстав для підтвердження факту одностороннього скасування Акта злуки. Більше того, члени УНРади тоді продемонстрували готовність продовжувати курс на консолідацію з Придніпрянською Україною. Гадаємо, висновки про одностороннє скасування злуки насамперед будуються на негативній реакції керівників ЗУНР на укладений С.Петлюрою з Ю.Пілуцьким договір, адже за його умовами УНР відмовлялася “від усіх своїх прав” на територію, що, згідно з Універсалом Директорії від 22 січня 1919 р., ставала її складовою, тобто від Галичини. На нашу думку, слушною в цій полеміці є позиція Ю.Сливки, який вважає, що Акт злуки не був анульований (“уневажнений”), бо зробити це могли лише законодавчі органи УНР і ЗУНР, чого, власне, і не відбулося¹⁷. Така позиція, безумовно, не заперечує того факту, що обидві українські республіки проводили самостійну зовнішню політику та направляли окремі делегації на міжнародні форуми. Це зумовлювалося обставинами іншого порядку, які, однак, не можуть слугувати аргументом для доведення “офіційного”, “одностороннього” скасування Акта злуки.

Проблема легітимності Акта злуки 22 січня 1919 р. виглядає ще складнішою, бо вона проектується на визнання законності й правомірності всього національно-консолідаційного руху досліджуваного періоду. У зв’язку із цим звернемо увагу на національно-демократичний аспект моделі соборності, запропонованої Л.Шклярем. Її автор підкреслює, що об’єднання УНР і ЗУНР – це історично зумовлений процес легітимації прагнення поділеного колись народу жити в єдиній державі з урахуванням його історичної та регіональної специфіки¹⁸. Цей принциповий момент недостатньо враховує сучасна історіографія, адже йдеться про те, що, перебуваючи в складі окремих державно-політичних утворень, різні частини українського народу мали повне право на об’єднання в “єдине національно-державне тіло”, що, можливо, і не відповідало якимось формально-правовим актам, але є правомірним з точки зору відновлення історичної справедливості.

В історіографічних джерелах легітимність Акта злуки трактується з двох позицій: формально-юридичної, що визначає правові підстави його укладення та реалізації, і так званої морально-зобов’язуючої, яка охоплює широкий комплекс суспільних (крім правових) питань щодо втілення злуки в життя.

Під впливом перших літописців Української революції, передусім В.Винниченка, М.Шаповала, М.Лозинського та інших, в історіографії утвердився погляд, що Акт злуки мав лише “декларативне значення”. У змістовному відношенні така позиція простежується в акцентах на його урочистому (формальному) проголошенні та законодавчих кроках, що передували проголошенню самого акта (ідеться про “передвступний” договір від 1 грудня 1918 р. у Фастові; ухвалу УНРади про злуку 3 січня 1919 р. у Станіславі; рішення Трудового конгресу 23 січня 1919 р. тощо). З огляду на це, стверджується, що оскільки ці три акти не довершували

легітимації злуки, а Всеукраїнські установчі збори, що мали її остаточно ратифікувати, не відбулися, то й саме об'єднання УНР і ЗУНР стало швидше “декларацією намірів” і аж ніяк не завершеним правовим актом.

Іншу позицію обстоюють автори, які доводять, що прийняті юридичні акти творили необхідну правову основу, тож соборницький процес, увінчаний Актом злуки 22 січня 1919 р., треба вважати цілком легітимним, тобто таким, що мав зобов'язуючу силу для обох сторін. Одним з перших її сформулював знаний дослідник українського зарубіжжя М.Стахів, який вважав Акт злуки “вповні зобов'язуючим правовим актом”, тому лише військові умови й перешкодили його втіленню в життя¹⁹. Так само й уже згадуваний дослідник Ю.Сливка вказав, що ухвалений УНРадою – вищим законодавчим органом ЗУНР – закон від 3 січня 1919 р. давав достатню правову основу для визнання легітимності її об'єднання з УНР, тим більше, що його зі свого боку окремим законодавчим актом схвалила Директорія²⁰. Вагомих аргументів на користь такої позиції додають і дослідження в галузі теорії та історії держави й права (Н.Єфремова та ін.). З них випливає, що прямим наслідком злуки УНР і ЗУНР став Закон “Про форму влади в Україні” від 23 січня 1919 р. Його фактично слід вважати тимчасовою Конституцією об'єднаної України²¹.

Невизнання легітимності об'єднання УНР і ЗУНР через відсутність належної правової бази висувається як один з мотивів для обґрунтування позиції, що весь соборницький процес, який асоціюється передусім з Актом злуки, мав лише “формальне значення”. Таке твердження виразно й безальтернативно представлено в монографії В.Кременя, Д.Табачника й В.Ткаченка, яка, на думку авторів, претендує на об'єктивну критику історичного досвіду²².

Песимізм в оцінках наслідків Акта злуки легко переростає в скептицизм. Ця тенденція проглядається у двох спеціальних дослідженнях історії ЗУНР. Отож, аналізуючи проекти законів про скликання і вибори до Сейму – вищого законодавчого органу Західноукраїнської Республіки, С.Макарчук доходить висновку, що на законотворчості УНРади в березні-квітні 1919 р. зовсім не позначилися прийняті раніше ухвали про об'єднання з УНР²³. Звідси підводить до думки, що в недалекій перспективі керманічі ЗУНР бачили її як цілком самостійне державне утворення. Ще категоричнішу точку зору висловив О.Павлюк, стверджуючи, що Акт злуки між УНР і ЗУНР “не розв'язав жодного конкретного питання об'єднання”, не був навіть вироблений практичний механізм для їхнього вирішення²⁴.

Заперечення реальних наслідків злуки для українського державотворення 1917–1919 рр. та акценти на її “формальності” відтіснили на другий план з'ясування позитивних проявів і здобутків співпраці між урядами УНР і ЗУНР у різних сферах суспільного життя. У науковій, тим паче в навчальній, літературі, цьому питанню приділяється не виправдано мало уваги. Утім праці О.Карпенка²⁵, М.Литвина²⁶, О.Павлишина²⁷ та інших дослідників поступово заповнюють цю прогалину. Монографічні (Б.Савчук і В.Солдатенко, В.Футулуйчук, О.Щусь), дисертаційні (Л.Скорич) роботи свідчать про достатнє висвітлення питання взаємин і співробітництва між УНР і ЗУНР у військово-політичній царині. І.Вівсяна досліджувала національно-культурну співпрацю українців Галичини й Наддніпрянщини в 1917–1920 рр. у сфері освіти, науки, преси, книговидавництва, мистецтва; у справі збереження культурних цінностей тощо²⁸. Разом з тим, оперуючи різними історичними й історіографічними джерелами, ніхто з науковців, здається, так і не спромігся визначити, яку реальну вартість мала багатомільйонна допомога наддніпрянців в умовах гіперінфляції воєнного часу. Учений С.Литвин узагалі висуває песимістичні прогнози щодо перспектив вивчення цього питання. З'ясувавши наявний масив джерельних матеріалів, він стверджує, що повних підрахунків розмірів матеріальної допомоги, наданої з боку УНР, через втрату архівних документів за часи воєнного лихоліття, мабуть, не в змозі зробити ніхто²⁹.

Отже, історіографічна парадигма висвітлення українського державно-соборницького процесу, причому не лише за доби Української революції 1917–1920 рр., а й у широкому загальноісторичному контексті незмінно фокусується на проголошеному 22 січня 1919 р. Акті злуки між УНР і ЗУНР. Попри “формальність” ця подія стала головним символічним уособленням усього складного, суперечливого, багатогранного комплексу процесів і явищ, що відображають реалії національно-консолідаційного руху в Україні в 1918–1919 рр. У наукових оцінках і характеристиках усе ще домінують підходи, які спрощують значення і наслідки Акта

злуки. Таким чином, теза про його “формальність” і “декларативність” як символічної маніфестації 22 січня 1919 р. на Софіївському майдані в Києві автоматично (“однолінійно”) переноситься на весь національно-об’єднаний рух, який не повинен асоціюватися тільки з постійними “внутрішніми колотнечами” і “розбратом”. Адже він ніс у собі й величезний творчий потенціал, мав реальні здобутки, які, хоча й не привели до створення єдиної унітарної держави, однак стали джерелом насаги подальших державно-сборницьких змагань українського народу.

При висвітленні цієї проблеми сучасна вітчизняна історіографія не повинна вдаватися до однієї чи іншої крайності – від повного заперечення (“негації”) до високопафосного звеличування Акта злуки УНР та ЗУНР, як і всього соборницького руху революційної доби загалом. З нашого погляду, його слід оцінювати не лише з “висоти часу”, а, передусім, виходячи з тогочасних складних реалій. Тоді стануть зрозумілішими і мотиви дій державних очільників, і рішення партійних лідерів, і, врешті, ставлення міжнародних чинників, що вирішували долю повосенної Європи. Тільки виважений, обґрунтований аналіз такої неоднозначної теми, як українська соборність, зможе прояснити всю велич і трагізм боротьби нації за свою єдність, незалежність, державність за переломної історичної доби.

1. Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західноукраїнської Народної Республіки. 1–3 листопада 1993. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – 128 с.; Проблеми соборності України у XX столітті: Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. I. – 379 с.; Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. I. – 415 с.; Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. II. – 483 с.; Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – 468 с.
2. Матеріали “круглого столу”, присвяченого 75-й річниці акта Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки, 24 січ. 1994 р. – К. : Ін-т нац. відносин і політології НАН України, 1994. – 230 с.
3. Соборність України : у 2 кн. / [І. Л. Гошуляк, І. І. Дробот, В. В. Кривошея, В. Ф. Солдатенко]. – К. : Ін-т політологічних і етнонаціональних досліджень, 2000. – Кн. 1. – 148 с.; Кн. 2. – 264 с. – (Бібліотека українця).
4. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1923 рр. / В. Сергійчук. – К., 1999. – 235 с.
5. Сеньків М. З історії соборності українських земель 1917–1945 рр. / М. Сеньків. – Дрогобич, 1999. – 163 с.
6. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. I. – С. 15.
7. Любовець О. Принципи соборності та українські політичні партії / О. Любовець // Українська соборність : ідея, досвід, проблеми. (До 80-річчя Акту злуки 22 січня 1919 р.). – К. : ІПІЕНД, 1999. – С. 162–170.
8. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / [кер. авт. кол. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ : Сівєрсія, 2001. – 628 с.
9. Павлюк О. В. Східна Галичина в політиці європейських держав 1918–1919 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. Павлюк. – К., 1993. – 21 с.; Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР / О. Павлюк // Київська старовина. – 1997. – № 3–4. – С. 114–138.
10. Назарук О. Рік на Великій Україні: Спомини з української революції / О. Назарук. – Відень : Український прапор, 1920. – 342 с.
11. Цегельський Л. Від легенди до правди. Спогади про події в Україні, зв’язані з першим листопада 1918 року / Л. Цегельський. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1960. – 313 с.
12. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. (Виклад в Америці) / М. Шаповал. – Прага : Вільна спілка, 1927. – 324 с.
13. Павлишин О. Об’єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) / О. Павлишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. I. – С. 327–349.
14. Яблонський В. Від влади п’ятьох до диктатури одного / В. Яблонський. – К., 2001. – С. 16–34.
15. Сохоцький І. Д-р Євген Петрушевич / І. Сохоцький (С. Ярославин) // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Бібліотека українознавства, 1961. – С. 159–207.
16. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – С. 155–158.

17. Сливка Ю. Етапи та головні напрями дослідження ЗУНР в українській історіографії / Ю. Сливка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 8–9.
18. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного / В. Яблонський. – К., 2001. – 189 с.
19. Стахів М. Україна в добі Директорії / М. Стахів. – Скрантон, 1964. – Т. 4 : Директорія і Антанта. – 352 с.
20. Сливка Ю. Етапи та головні напрями дослідження ЗУНР в українській історіографії / Ю. Сливка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 8–9.
21. Єфремова Н. В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. / Н. Єфремова. – Одеса, 2002. – 20 с.
22. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К. : ARS-UKRAINE, 1996. – 793 с.
23. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.
24. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР / О. Павлюк // Київська старовина. – 1997. – № 3–4. – С. 114–138.
25. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / [кер. авт. кол. О. Карпенко]. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. – 628 с.
26. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
27. Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) / О. Павлишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 327–349.
28. Вівсьяна І. А. Національно-культурна співпраця українців Галичини і Наддніпрянщини у 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / І. Вівсьяна. – К., 2003. – 19 с.
29. Литвин С. Симон Петлюра і Західна область УНР (нові джерела про допомогу Директорії Українській Галицькій Армії) / С. Литвин // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 102–103.

An attempt of analysis of the duration of historiographic tradition in domestic historical science is made in the article in the light of the conciliarism during the Ukrainian revolution in 1917–1920, in particular proclamation, significance and consequences of the Unification Act of UPR (Ukrainian People's Republic) and WUPR (Western Ukrainian People's Republic). Particular attention is accentuated on the clarification of main scientific and theoretical approaches to its study in modern historical science and on the determination on this basis of common creative achievements and bottlenecks; debatable points which need further deep research.

Key words: *conciliarism movement of 1918–1919, unification of UPR (Ukrainian People's Republic) and WUPR (Western Ukrainian People's Republic), historiographic analysis, theoretical and methodological comprehension of social and political processes.*

УДК 930.1:636 (477.83/.86)
ББК 63.5 (4 Укр)

Андрій ВИПАСНЯК

ТРАДИЦІЙНЕ СКОТАРСТВО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (90-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто вітчизняну та зарубіжну історіографію XIX – початку XXI ст., присвячену проблематиці традиційного скотарства українського населення Східної Галичини. Простежено специфіку й особливості дослідження зазначеної тематики на різних етапах характеризованого історичного періоду.

Ключові слова: Східна Галичина, традиційне скотарство, історіографія.

Зважаючи на кількість праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, у яких тією чи іншою мірою досліджується проблема традиційного скотарства України й Східної Галичини, доцільно проаналізувати їх, поділивши на кілька груп. До першої групи належать праці, які побачили світ у досліджуваний період; до другої – праці радянських учених; третю групу становлять дослідження науковців незалежної України; четверту – студії істориків української діаспори; п'яту – публікації зарубіжної історіографії.

З першої половини XIX ст. починають з'являтися поодинокі праці, у яких традиційне скотарство галичан було предметом спеціального дослідження, але вони стосувалися виключно гірської частини Східної Галичини.

Капіталізація економіки та зміни в аграрному секторі, зокрема й у скотарстві, спонукали в другій половині XIX ст. на території Східної Галичини до виходу відповідної спеціальної літератури. Так, першими українськими книжками на сільськогосподарську тематику були "Рільництво" (Перемишль, 1862 р.) і "Порадник для любителів скотарства" (Коломия, 1864 р.).

У Галичині в період із кінця XIX – на початку XX ст. відбулося формування наукової антропологічної школи, основою якої були широка фольклорно-етнографічна збиральницька діяльність і висвітлення традиційної життєдіяльності українців Східної Галичини. Результатом цього стала поява низки спеціальних праць, присвячених традиційному скотарству.

Одним із засновників висвітлення вказаної теми був вітчизняний дослідник В.Шухевич, який основні результати своїх досліджень виклав у п'ятитомному дослідженні "Гуцульщина". Окреме місце в ньому відводилося описові господарської культури гуцулів. Так, у другому томі праці В.Шухевич помістив два розділи, де й описав скотарство, рільництво, народні промисли й ремесла Гуцульського етнографічного масиву. У розділі "Полонина" ним детально висвітлено полонинське господарство мешканців галицької Гуцульщини, зокрема господарські та житлові будови, обставини найму й оплати праці, функціонування колективу пастухів, виготовлення молочних продуктів, сінокіс, обряди й вірування, пов'язані зі скотарством¹.

Важливе значення має праця професора вищої рільничої школи в м. Дубляни С.Павліка "Записки до історії годівлі рогатої худоби в Польщі". Покликаючись на дослідження А.Баранського "Історія рогатої худоби в краї", автор аналізує науковий доробок інших фахівців у галузі тваринництва й дає деталізований бібліографічний опис праць із цієї проблеми².

Вагомий внесок у вивчення теми дослідження зробив австрійський дослідник, професор Чернівецького університету Р.Ф.Кайндль. Значну увагу у своїх працях учений приділяв вивченню Карпатського регіону. В одній із розвідок подавалися відомості про рівнинну Галичину. Так, у публікації "З народних вірувань русинів у Галичині" Р.Ф.Кайндль ретельно розглянув календарні та сімейні обряди, побут населення, вірування про хату, подвір'я, хліви, поля, народну медицину довколишніх сіл Рогатина³.

Варто відзначити праці відомого польського вченого-статиста Ф.Буяка "Галичина"⁴ і "Розвиток господарства Польщі"⁵. У них дослідником проведено комплексний аналіз сільськогосподарського виробництва краю, розглянуто регіональні особливості аграрного сектора.

Важливими ґрунтовними дослідженнями, у яких висвітлювались особливості функціонування традиційного скотарства в Східній Галичині досліджуваного періоду, були праці Є.Храпливого. Так, у публікації “Плекання рогатої худоби в Східній Галичині (1880–1930 рр.)” автор проаналізував розвиток тваринництва в Галичині в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст.⁶. Дослідник використав у праці численні наукові розробки австрійських і польських авторів (С.Коморницького, К. фон Мальсбурга, В.Станєвіча, М.Пшиповського, Е.Штурма де Штерна, С.Кашніці, М.Надобніка, М.Заремби, З.Ігнатовича, П.Шумовського, З.Ястжембовського та інших), які торкаються досліджуваної нами проблеми. Загалом дослідник охарактеризував особливості плекання худоби на території Східної Галичини, подав чітку характеристику її господарського потенціалу, виокремивши від гірської частини досліджуваної території рівнинно-нищинний ареал⁷.

Вагоме значення мають праці з тваринництва, у яких давалися фахові поради щодо економічних основ ефективності ведення господарства селянами згідно з “новими” знаннями, стосовно розвитку домашнього скотарства, відгодівлі й догляду ВРХ, в основному корів, контролю молочності. Серед них слід виділити публікації Г.Дзіндзьо, О.Критовича, К.Михайлюка, Й.Раковського, М.Холєвчука, М.Хомишина й А.Шишковського⁸.

У 1920–1930-ті рр. наукові історичні й етнографічні, науково-популярні народознавчі та масові часописи, календарі, тижневі й щоденні газети постійно публікували невеликі за обсягом повідомлення та розлогі статті, де висвітлювалися найрізноманітніші питання функціонування тогочасного скотарства, збережених у ньому давніх традиційних елементів. Слід виокремити публікації А.Свенціцької⁹ про літнє свято пастухів і звичай петрикування.

Важливими для теми дослідження є праці В.Кубійовича й Р.Герасимчука та В.Табора “Етнографія полонин Гуцульщини”, присвячені проблемам полонинського скотарства¹⁰. Завдяки їхній діяльності було започатковано етнорегіональне дослідження традиційного скотарства.

У працях відомого українського географа й етнографа В.Кубійовича висвітлювалася проблематика карпатського полонинського, відгінного й рівнинного пастівницького скотарства, форм випасу різних видів худоби та протяжності пастівницького сезону, організаційних форм випасу, найму й оплати праці пастухів, полонинських господарських і житлових будівель, функціонування колективів пастухів, способів виготовлення молочних продуктів, обрядів і вірувань¹¹.

Заслуговує на увагу праця Я.Білинського, у якій дослідник детально описав торгові шляхи купців овець та іншої худоби в межах галицької Бойківщини¹².

Доцільно зауважити, що до появи фундаментальних робіт словацького вченого Я.Подолака¹³ й українського етнографа М.Мандибури¹⁴ про полонинське господарство Гуцульщини монографія Р.Герасимчука й В.Табора вирізнялася з-поміж наукових праць про полонинський спосіб господарювання, оскільки вона була першим фаховим дослідженням традиційного скотарства на прикладі одного історико-етнографічного району.

Отже, науковцями кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. написана значна кількість досліджень з життя і побуту гуцулів, натомість іншим етнографічним групам краю приділено значно менше уваги. Особливо фокусувалась увага на дослідженні тваринництва гуцулів, зокрема вічарства.

Радянська доба була відзначена великою кількістю наукових праць із указаної проблеми. Дослідники поглиблювали знання своїх попередників і розширювали коло вищевказаних наукових проблем. Проте більшість публікацій радянської доби присвячено питанням, у яких визначено основні господарські заняття гуцулів, одним з яких було традиційне скотарство. У той самий час іншим етнографічним групам Східної Галичини приділено обмаль інформативного простору.

Важливе місце в дослідженні теми належить публікації Г.Клепикової. У статті вона проаналізувала генезу пастушої термінології в говірці українського населення Карпат¹⁵.

Дослідження традиційного скотарства Східної Галичини тісно пов’язані з проблемами етнічної історії, етногенезом і етнокультурними процесами Центральної Європи. Це вимагає використання низки загальних і спеціальних праць, у яких порушуються питання карпато-балканського скотарства, зокрема пастівницького тваринництва слов’янських народів.

Історичні особливості розвитку скотарства вивчали радянські російські етнографи В.Шнірельман¹⁶ та О.Шенніков¹⁷, які основну увагу зосередили на дослідженні господарської еволюції зазначеної галузі.

Радянські вчені, керуючись марксистсько-ленінськими методологічними принципами, головну увагу зосередили на економічно-статистичній стороні предмета дослідження. Тут не враховувалися етнокультурні особливості того чи іншого етнографічного району Галичини, а вчені розглядали соціально-економічний аспект, специфіку розвитку українського села, особливості ведення господарства в Галичині.

У цей період у світ вийшла низка публікацій, у яких висвітлювалися окремі питання досліджуваної теми. Так, чимало даних про соціально-економічне становище галицького селянства міжвоєнного періоду наведено в працях С.Адалкіна¹⁸, А.Бойка¹⁹, І.Васюти²⁰ та Л.Корнійчука²¹.

І.Васюта особливу увагу звертає на еволюцію соціально-економічної структури західно-українського села, аналізує зміни в селянському землеволодінні, які відбувалися під впливом аграрної реформи 1919–1925 рр. Водночас він досить повно розкриває проблему розвитку аграрного землеробства й тваринництва. Праця І.Васюти “Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр.”²² є фактично єдиним ґрунтовним дослідженням радянської історіографії із цієї проблематики.

Окрему увагу аграрному питанню та ставленню до нього різних політичних партій міжвоєнного періоду приділив П.Свежинський. У своїй праці він розглянув різні форми аграрного руху в регіоні та проаналізував “класову боротьбу на західноукраїнському селі”²³.

Широко використовуючи матеріали тогочасних польських статистичних джерел, радянський дослідник Г.Ковальчак²⁴ зосередився на економічному розвитку західноукраїнських земель, відобразив динаміку розвитку сільського господарства краю, ремесла, торгівлі, показав стан зовнішніх економічних зв'язків і внутрішньої торгівлі в краї.

Значний матеріал можна почерпнути в “Історії селянства Української РСР”, що вийшла в трьох томах у 1967 р. У ній проаналізовані соціально-економічні чинники розвитку сільського господарства, показано особливості його розвитку на теренах Західної України, окреслено значення тваринницької галузі в сільськогосподарському секторі краю²⁵.

Деякі питання, пов'язані з розвитком економічних і культурних процесів у Східній Галичині, висвітлювалися в “Історії міст і сіл Української РСР”, зокрема в томах, присвячених Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській²⁶ областям. На основі вказаних праць можна частково охарактеризувати соціально-економічне становище селянства в досліджуваній період в окремих населених пунктах регіону, виокремити райони сільськогосподарської спеціалізації (землеробської, тваринницької, змішаної) краю, проаналізувати особливості ведення сільського господарства, у тому числі розвитку традиційного тваринництва.

У 1980-х рр. світ побачили колективні історико-етнографічні монографії “Бойківщина” і “Гуцульщина”, присвячені відповідним етнографічним масивам. У них проаналізовані окремі питання соціальної та економічної життєдіяльності гуцульської і бойківської етнографічних груп. Окреме місце у виданнях займає широке коло питань, пов'язаних з матеріальною і духовною культурною складовою традиційного скотарства згаданих історико-етнографічних районів²⁷.

Потрібно зазначити, що у сучасній вітчизняній етнологічній науці традиційне скотарство, порівняно з іншими видами господарської діяльності, висвітлено дещо слабше. Як слушно із цього приводу зазначає М.Гладкий, наявні розвідки є складовими частинами сучасних наукових і навчальних видань, де “етнографічні аспекти цієї галузі господарської діяльності представлені у формі окремого розділу, підрозділу чи параграфа”²⁸.

Найвагоміший внесок в з'ясування і вивчення теми дослідження зробив відомий український учений М.Тиводар. У монографії “Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження” він з'ясував локальні особливості галузі в Карпатському регіоні²⁹. М.Тиводар торкається ряду теоретичних проблем етністоричного й етнокультурного характеру. Цінність праці полягає в тому, що в ній уперше в українській етнологічній науці розроблено методика аналізу функціонування скотар-

ської галузі Українських Карпат як складової народної матеріально-побутової та духовно-традиційної культури.

Важливе значення для концептуального й порівняльного осмислення проблем розвитку традиційного скотарства Східної Галичини мають також наукові доробки по інших етнографічних районах України. Окреме місце посідають праці сучасного українського дослідника М.Гладкого. У монографії “Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.” досліджено фактори впливу на стан скотарства населення Українського Середнього Полісся в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. та основні тенденції розвитку галузі, значення домашніх тварин у життєво-господарському укладі поліщуків³⁰.

Деякі аспекти традиційного скотарства розкриває у своїх дослідженнях відомий український етнограф М.Глушко³¹, котрий акцентує увагу на розвитку гужового транспорту Українських Карпат, особливостях і специфіці тваринного запрягу.

Заслуговують на увагу дослідження науково-публіцистичного характеру, що стосуються окремих аспектів функціонування традиційного скотарства, зокрема народної ветеринарії, а також різноманітних звичаїв, обрядів, забобонів, пов’язаних із домашніми тваринами, що виконані відомим ученим М.Рудиком³².

Цілісне всебічне вивчення етнографічних аспектів скотарства можливе лише за умови врахування його взаємозв’язку з іншими сферами матеріально-побутового та духовного життя людей. Саме тому праці українських етнологів, присвячені певним ділянкам народної культури українського населення Східної Галичини, мають важливе значення і для уточнення місцевої специфіки функціонування вказаної галузі господарства. У цьому плані слід відзначити, насамперед, наукові роботи А.Данилюка про традиції житлово-господарського будівництва в досліджуваному краї³³.

Значне місце в історіографії дослідження посідають публікації відомого українського етнографа М.Паньківа³⁴. Дослідник окрему працю присвятив опису народних ігор. Він здійснив дослідження на теренах покутського історико-етнографічного району. Аналізуючи ігри, М.Паньків констатував, що більшість їх використовувалася на пасовищі серед юних пастушків із метою дозвілля та фізичного розвитку й кмітливості³⁵.

Вагому дослідницьку роботу з розвитку тваринницької галузі як складової сільськогосподарського виробництва узагальнює колективна праця “Історія українського селянства”. У другому томі цього двотомного видання розглядаються соціальна структура західноукраїнського села, матеріальне становище українських селян тощо³⁶.

Праці науковців незалежної України акумулювали кращі традиції як вітчизняної, так і зарубіжної історичної науки. У нових історичних умовах стало можливим багатопланове й неупереджене вивчення проблем, які раніше висвітлювалися переважно з позицій політичної кон’юнктури.

Вагоме місце в історіографії проблеми дослідження посідають праці істориків української діаспори. Потрібно зазначити, що історики діаспори, на відміну від радянських дослідників, маючи мінімальні можливості доступу до архівних матеріалів, розглядали досліджувану проблему, ґрунтуючись на загальноприйнятих методологічних засадах, які використовувалися в західному суспільствознавстві. Основне джерело таких праць становили спогади, які ґрунтовно були опрацьовані українськими зарубіжними вченими. Проте відсутність в авторів можливості вільно працювати з архівними документами та матеріалами негативно позначилася на науковій цінності їхнього доробку. Із-поміж діаспорних учених другої половини ХХ ст. найпомітніше місце посідають праці О.Воропая “Звичаї нашого народу”³⁷ і С.Килимника “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні”³⁸, у яких окреме місце відводиться висвітленню питань, пов’язаних з функціонуванням традиційного скотарства: проаналізовано окремі звичаї і обряди, подано зразки усної народної творчості (приказки, примовки, заклинання).

Вагоме місце в історіографії теми займають праці зарубіжних дослідників. У 1960–1980-х рр. світ побачили публікації К.Мошинського та Я.Подолака, які дозволяють проводити компаративний аналіз функціонування скотарства на різних територіях.

Особливої уваги заслуговує дослідження польського етнографа К.Мошинського “Народна культура слов’ян”. У ньому проаналізовані господарство, матеріальна й духовна культу-

ра слов'янських народів в їх історичному розвитку. Побудувавши монографію у вигляді етнографічного словника, дослідник визначив ареал поширення того чи іншого явища народної культури, хронологічні рамки його функціонування та етноісторичне походження³⁹.

У статті відомого словацького етнографа Я.Подолака описано особливості гуцульського полонинського будівництва, організації пастівницьких громад, найму й оплати праці пастухів, функціонування колективу пастухів, полонинський хід, способи виготовлення молочних продуктів, раціональні знання, обряди, звичаї та вірування, пов'язані з розведенням домашніх тварин⁴⁰.

Серед сучасних зарубіжних науковців особливу увагу привертають праці Р.Ліпеля, І.Томчика-Врони та колективне видання польських учених "Пастерство на Гуцульщині", "Батьківщина Галичина" і "Годівля худоби в Галичині в добу автономії", у яких проаналізовано особливості розвитку традиційного скотарства в даному етнографічному регіоні⁴¹.

Отже, проведений нами аналіз праць засвідчив, що в кінці XIX – першій третині XX ст. переважали статистичні дослідження соціально-економічного змісту розвитку скотарства в Східній Галичині. Невелику частину становили розвідки, присвячені традиційному функціонуванню галузі в регіоні. У 30-х рр. XX – на початку XXI ст. дослідники зробили спроби виокремити етносоціальні особливості розвитку скотарства в краї та проаналізувати зміни, які відбулися в етнокультурній площині життєдіяльності місцевого населення. Таким чином, фактологічні, уміщені в науковій літературі й статистичних розвідках, і зібрані польові матеріали дають можливість комплексно й об'єктивно висвітлити особливості функціонування традиційного скотарства українського населення Східної Галичини в 90-х рр. XIX – 30-х рр. XX ст.

1. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Львів, 1899. – Т. I–II. – 350 с.
2. Pawlik S. Zapiski do historyi hodowli bydla rogatego w Polsce / S. Pawlik. – Lwów, 1909. – 35 s.
3. Мороз М. Етнографічна діяльність Р. Кайндля / М. Мороз // Бойківщина. – Філадельфія ; Нью-Йорк, 1980. – С. 203.
4. Vujak Fr. Galicya. / Fr. Vujak. – Lwów ; Warszawa : Księgarnia pod firmą E. Wende i Spółka, 1908. – Т. I : Kraj. Ludność. Społeczeństwo. Rolnictwo. – 562 s.
5. Vujak Fr. Rozwój Gospodarczy Polski w krótkim zarysie / Fr. Vujak. – Kraków, 1925. – 51 s.
6. Храпливий Є. Плекання рогатої худоби у Східній Галичині. Нарис за час від 1880 до 1933 / Є. Храпливий. – Львів, 1933. – 40 с.
7. Храпливий Є. Сільське господарство галицько-волинських земель / Є. Храпливий. – Львів, 1934. – 346 с.
8. Дзіндзьо Г. Економічні підстави нашої господарки / Г. Дзіндзьо. – Львів : НТШ, 1913. – 62 с.; Михайлюк К. Плекання телят / К. Михайлюк. – Львів : Сільський господар, 1925. – 20 с.; 1931. – 62 с.; Раковський Й. Годівля молочних корів / Й. Раковський. – Львів : Вид-во крайового молочарського союзу "Маслосоюз", 1908. – 50 с.; Холевчук М. Організація контролю молочности / М. Холевчук. – Львів : Накл. Крайового молочарського союзу "Маслосоюз", 1930. – 33 с.; Холевчук М. Шляхи до поліпшення годівлі сільськогосподарських тварин / М. Холевчук. – Львів : Сільський господар, 1929. – 36 с.; Хомишин М. Годівля домашніх тварин (з особливим углядженням молочних корів) / М. Хомишин. – Львів : Вид-во крайового молочарського союзу "Маслосоюз", 1928. – 70 с.; Шишковський А. Як опікуватися худобою? / А. Шишковський // Сільський господар. – 1933. – Ч. 24. – 15 грудня. – С. 244–245.
9. Свенціцька А. Петрикування в Улицьку, п. Рава Руська / А. Свенціцька // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. 21–22. – Ч. 1. – С. 297–298.
10. Герасимчук Р. Етнографія полонин гуцульських / Р. Герасимчук, В. Табор. – Львів, 1938. – 88 с.
11. Кубійович В. Пастушество Буковини / В. Кубійович // Праці з географії комісії НТШ у Львові. – Львів, 1935. – Вип. 1. – С. 25–76.
12. Білинський Я. Вівчарські шляхи північно-західної Бойківщини / Я. Білинський // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1938. – № 10. – С. 45–49.
13. Podolak J. Poloninske gospodarstvo Nuculov v Ukrajinskych Karpatoch / J. Podolak // Slovensky narodopis. – Bratislava, 1966. – № 2. – S. 193–292.
14. Мандибуря М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. : історико-етнографічний нарис / М. Мандибуря. – К. : Наукова думка, 1978. – 191 с.
15. Клепикова Г. Функционирование и генезис пастушей терминологии в славянских говорах Карпатского ареала / Г. Клепикова // Карпатский сборник : труды Международной комиссии по изучению

- народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей. – М., 1976. – С. 22–26.
16. Шнирельман В. Происхождение скотоводства (культурно-историческая проблема) / В. Шнирельман. – М. : Наука, 1980. – 334 с.; Шнирельман В. Скотоводство / В. Шнирельман // Свод этнографических понятий и терминов. – М. : Наука, 1989. – Вып. 3 : Материальная культура. – С. 159–164.
 17. Шенников А. Распространение животноводческих построек у народов Европейской России. (К дискуссии об агроэтнографии) / А. Шенников // Советская этнография. – 1968. – № 6. – С. 99–106.
 18. Адалкін С. Аграрні відносини на Західній Україні (1919–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Історія СРСР” / С. Адалкін. – Львів, 1951. – 18 с.
 19. Бойко А. Становище селян Західної України у панській Польщі (1919–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Історія СРСР” / А. Бойко. – Львів, 1951. – 19 с.
 20. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. Васюта. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1971. – 222 с.; Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз’єднання (1918–1939 рр.) / І. Васюта. – Львів : Видавн. об’єднання “Вища школа”, 1978. – 192 с.
 21. Корнійчук Л. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939 рр.) / Л. Корнійчук. – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1957. – 71 с.
 22. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. Васюта. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 222 с.
 23. Свежинський В. Аграрні відносини у Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / В. Свежинський. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 192 с.
 24. Ковальчак Г. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. Ковальчак ; АН УРСР, Ін-т суспільних наук. – К. : Наукова думка, 1988. – 249 с.
 25. Історія селянства Української РСР : у 3 т. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 2. – 534 с.
 26. Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область. – К. : Ін-т історії Акад. наук УРСР, 1971. – 639 с.; Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. – К. : Ін-т історії Акад. наук УРСР, 1968. – 978 с.; Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. – К. : Ін-т історії Акад. наук УРСР, 1973. – 639 с.
 27. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1983. – 303 с.; Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, Львівське відділення. – К. : Наукова думка, 1987. – 471 с.
 28. Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини XIX – першої третини XX ст. : історико-етнологічне дослідження / М. Гладкий. – Дрогобич : Вимір, 2007. – С. 11.
 29. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. : історико-етнологічне дослідження / М. Тиводар. – Ужгород : Карпати, 1994. – 556 с.
 30. Гладкий М. Традиційне скотарство Середнього Полісся другої половини XIX – першої третини XX ст. : історико-етнологічне дослідження / М. Гладкий. – Дрогобич : Вимір, 2007. – 198 с.
 31. Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні : культурно-історична проблема / М. Глушко. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 448 с.
 32. Рудик С. Всі вони жують. Бик = All of them chew. Bull: [роль у житті та побуті українського народу] / С. Рудик. – Житомир : Міжнародна асоціація “козацтво”: Полісся, 2009. – 268 с.; Рудик С. Тварини в житті та побуті українського народу / С. Рудик. – К. : Акад. наук вищої школи України, 2005. – 272 с.
 33. Данилюк А. Давня архітектура українського села : етнографічний нарис / А. Данилюк. – К. : Техніка, 2008. – 256 с.; Данилюк А. Народні будівельні традиції / А. Данилюк // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 1. – С. 80–82; Данилюк А. Українська хата / А. Данилюк. – К. : Наукова думка, 1991. – 112 с.
 34. Паньків М. Аграрні відносини на Покутті та їх соціальні наслідки в другій половині XIX – першій половині XX ст. / М. Паньків // Наукові записки. – Івано-Франківськ, 1999. – Вып. 4. – С. 12–20; Паньків М. Народні ігри Покуття // Агро. – 1990. – № 26 (149). – 30 червня. – С. 8.; Паньків М. Народна їжа на Покутті / М. Паньків. – Івано-Франківськ : Облполіграфвидав, 1991. – 20 с.; Паньків М. Покутські “бички” : різдвяно-новорічний обряд на Покутті / М. Паньків // Березина. – 1995. – № 3/4. – С. 133–136.
 35. Паньків М. Народні ігри Покуття / М. Паньків // Агро. – 1990. – № 26 (149). – 30 червня. – С. 8.
 36. Історія українського селянства : нариси : у 2 т. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 1. – 630 с.; Т. 2. – 652 с.
 37. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. Воропай. – К. : Обереги, 1993. – 592 с.
 38. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 2 кн., 4 т. – К. : АТ “Обереги”, 1994. – Кн. 2. – 528 с.; Кн. 1. – 400 с.
 39. Moszyński K. Kultura ludowa słowian / K. Moszyński. – Kraków : PAU, 1929. – Cz. I. Kultura materjalna. – IX. – 710 s.
 40. Podolak J. Poloninske hospodarstvo Huculov v Ukrajinskych Karpatoch / J. Podolak // Slovensky narodopis. – Bratislava, 1966. – № 2. – S. 193–292.

- ⁴¹. Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch. Unter Mitwirkung von Katharine Bechtloff, Johann Bill, Jacob Enders, Emil Landenberger, Josef Lanz, Wilhelm Sepp Muller und Johan Strohal zusammengestellt von Dr. Julius Kramer / Herausgegeben von Hilfskomitee der Galiziendeutscheh, 1965. – 562 s.; Pasterstwo na Huculczyźnie : Gospodarka. Kultura. Obyczaj. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2001. – 270 s.; Tomczyk-Wrona I. Hodowla zachowawcza Koni Huculskich / I. Tomczyk-Wrona // Hodowla bydła Simentalskiego i Koni Huculskich – szansą dla gospodarstw Podkarpacia w przededniu integracji z Unią Europejską. Konferencja Jubileuszowa. Rymanów, 26 września 2000 r. – Kraków, 2000. – S. 53–60; Lipelt R. Hodowla zwierząt w Galicji w dobie autonomii [Електронний ресурс] / R. Lipelt. – Режим доступу : www.gandalf.com.pl/b/hodowla-zwierzat-w-galicji-w-dobie/; Hodowla zwierząt w Galicji w dobie autonomii. Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.alejahandlowa.pl/tr/produkt/hodowla-zwierzat-w-galicji-w-dobie-piaseczno_2072849.html.

Modern and foreign historiography devoted to traditional cattle-breeding of Ukrainian people of Eastern Halychyna is researched in the article. Special features of the research of this problem in different stage are observed.

Key words: *Eastern Halychyna, traditional cattle-breeding, historiography.*

УДК 39 (477.85/.87)

ББК 63.59. (4 Укр)

Ірина ДМИТРУК

**ГУЦУЛЬЩИНА В ПОЛЬСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.**

Стаття присвячена вивченню польських етнографічних досліджень про Гуцульщину в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. У роботі сконцентровано увагу на проблемі вивчення польськими науковцями питань про походження гуцулів, їх матеріальну й духовну культуру, спосіб життя.

Ключові слова: Гуцульщина, традиція, походження, етнографія.

Україна – це держава, яку населяють різні етнографічні групи, що відрізняються між собою способом життя, особливостями духовної і матеріальної культури. До такої унікальної етнографічної групи належать гуцули. Їм притаманна надзвичайна своєрідна духовна й матеріальна культура, що робить їх особливо цікавими для вивчення.

Етнографічне дослідження гуцульського краю здійснювалося ще на початку ХІХ ст. Окрім українських науковців, велику роль у цьому процесі відіграли поляки. Гуцульщина здавна цікавила польських етнографів, антропологів, мовознавців і літераторів своєю унікальністю. Багато поляків приїжджало сюди відпочивати, вони подорожували по горах і були широко вражені красою місцевої природи, чарівністю та таємничістю духовної культури гуцулів, їх особливим характером. Тому й не дивно, що саме польські етнографи одними з перших розпочали вивчати різні сторони повсякденного життя гуцулів; намагалися пояснити їхнє походження й описати особливості їх матеріальної та духовної культури.

Метою нашої наукової розвідки є вивчення рівня дослідження польськими етнографами життя гуцулів на упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Зазначена проблема ще не отримала належного висвітлення в українській науковій літературі. Окремі аспекти теми показані в спеціалізованій монографії З.Болтарович¹ про дослідників, які займалися вивченням етнографії України в ХІХ ст. Також цієї проблеми торкалися І.Сеньків², П.Арсенич та І.Пелипейко³, які зібрали біографічні дані про польських учених, проаналізували їх науковий доробок з даної теми. Проте ця проблема ще потребує свого подальшого наукового вивчення.

Перша спроба народознавчого обстеження Гуцульщини належить польському вченому Анджею Кухарському (1795–1862). Він подорожував по Українських Карпатах у другій половині 20-х років ХІХ ст. і цікавився пам'ятками письменства, мовою, етнографією та фольклором. Перебуваючи у Львові в 1829 р., познайомився з невідомим збирачем галицьких пісень Святополком Гловацьким.

У результаті своїх подорожей він дав стислу етнографічну характеристику бойків і гуцулів, указав на основні види їх господарських занять, особливості одягу, фізичного типу. Його публікації про мову й літературу слов'янських народів викликали свого часу широке зацікавлення наукової громадськості. Проте Яків Головацький зауважив, що вчений недостатньо висвітлив життя та побут населення Гуцульщини й лише “сказав світові те, що його відкрив”⁴.

Ще одним дослідником початку ХІХ ст. був Вацлав Залеський (1799–1849). У науковому світі він відомий також під псевдонімом Вацлав з Олеська. Тривалий час був цісарським намісником Галичини. Він займався збором пісень поляків та українців. Цікавим фактом є те, що він одним з перших науковців надрукував відому пісню про Олексу Довбуша “Ой попід гай зелененький”⁵.

Багато польських науковців намагалися пояснити, звідки походять гуцули. Серед них варто відзначити Августа Бельовського (1806–1876). Він є автором наукової статті про Покуття, яка була вміщена в одній з краківських газет у 1857 р. У ній дослідник спробував визначити межі Гуцульщини, пояснити походження назви “гуцул”. Зокрема, він вважав, що вони походять від азійських племен, а сама назва перекладається з волоської мови як “злодій”, “розбійник”.

Також дослідник описував побут, заняття та вірування гуцулів. Указував на різницю між гуцулами й бойками. Окремий розділ у своїй статті присвятив опришкам. Дослідник виявив судові книги з матеріалами судових справ над опришками. Загалом його авторитет у тогочасній польській науці був настільки великим, що його хибні погляди про походження гуцулів на тривалий час закріпилися в подальших польських етнографічних дослідженнях⁶.

Цікавим науковим дослідженням була праця під назвою “Huculy”, яку написав Казимир Вуйціцький⁷. Вона була опублікована в 1840 р. і містила детальний опис звичаїв, обрядів та демонології гуцулів⁸. Дослідник тривалий час жив у с. Залучі біля Коломиї. Тому й не дивно, що він зацікавився народними переказами про Олексу Довбуша. Результатом його роботи стала повість “Добош”⁹. Хоча праця написана в літературній формі, проте вона містить багато етнографічного матеріалу, що робить її важливим джерелом з дослідження етнографії та історії Гуцульщини.

Дослідження назви “гуцул” з’явилося в 1825 р. у польському журналі “Бібліотека польська” у Варшаві. Стаття, що називалася “O Huculach”, була підписана лише ініціалами К. М. Пізніше встановлено, що автором був Кароль Мілевський, який вважав гуцулів за корінне українське населення, а їх назву виводив від слова “кочувати”, з якого постало “кочули”. Але це пояснення відомі українські мовознавці (І.Вагилевич, Б.Кобилянський) відкинули¹⁰.

Також у вищеназваній статті К.Мілевський дає стислі та загальні відомості про основне заняття гуцулів – вівчарство, про житло, одяг, деякі звичаї¹¹. Загалом його праці вважають до певної міри тенденційними, але на це впливала тодішня політична обстановка в краї¹².

Відомим літератором і науковцем був Вінценти Поль (1807–1872). У 1857–1859 рр. він об’їздив буковинську Гуцульщину й залишив її описи, які вилилися в працю під назвою “Kilka rysow do opisania Huculow na Bukowinie”. У ній він описує природу, господарство та побут гуцулів. Проводить аналогію між ними й козаками¹³. Проте дослідник ставився до місцевого населення досить негативно. Так, у розділі про характер і моральність гуцулів він згадує лише їхні найгірші риси, які відписав з книги Б.Гакета й додав від себе. Стояв на позиціях того, що вони походять від розбійників¹⁴.

Відомим збирачем фольклору був Ігнацій Жегота Паулі (1814–1895). Працював над дослідженнями територіальних меж Гуцульщини й відомий польський науковець Я.Фальковський¹⁵.

Долучився до етнографічного дослідження Гуцульщини й відомий польський науковець Оскар Кольберг (1814–1890). Він є автором чотиритомної праці про Покуття, яка містила й багато матеріалів про Гуцульщину¹⁶. Після смерті дослідника була опублікована його ґрунтовна монографія, присвячена гуцульському населенню Карпат. Вона називалася “Rus Karpacka”.

Ще починаючи з 1861 р., О.Кольберг зацікавився Гуцульщиною, коли подорожував по Галичині, Покутті та Закарпатті. Дослідник мав намір надрукувати монографію “Гуцули”, яка була б продовженням “Рокисія”, однак через брак коштів не видав.

Матеріали, зібрані вченим до планової монографії “Гуцули”, увійшли в том “Rus Karpacka”. Упорядники не відступили від схеми, прийнятої О.Кольбергом. Спочатку йде загальна характеристика краю і населення, потім описи матеріальної та духовної культури.

З питань матеріальної культури найбільшу увагу приділено описові одягу, подаються варіанти традиційного костюма із с. Жаб’є (Верховина), Березів, Надвірна, Гринява. Менше говориться про будівництво, їжу й заняття населення. Добре представлена сімейна звичаєвість та обрядовість – весілля й обряди, пов’язані з народженням дитини.

Крім оригінальних досліджень О.Кольберга, у працю увійшли матеріали різних авторів, що тою чи іншою мірою висвітлювали питання матеріальної та духовної культури гуцулів. Це – робота В.Завадського, стаття І.Вагилевича тощо.

Загалом О.Кольберг зайняв чільне місце в розвитку етнографічної науки. Його праці цінні достовірністю фактажу з різних питань матеріальної та духовної культури, багатством їх локальних варіантів, величезним порівняльним матеріалом¹⁷.

Звертав свою увагу на етнографію Гуцульщини й Владислав Завадський (1824–1891)¹⁸. У статті “Huculy” автор об’єктивно підходить до змалювання побуту гуцулів, дає їм позитивну характеристику, відзначає їх сміливу й поетичну вдачу, любов до природи, захоплюється від-

вертістю й щирістю, гостинністю й сердечністю населення. Детально описує заняття гуцулів, підкреслюючи як основне, пастушество. В.Завадський змальовує побут пастухів на полонині, подає опис полонинського ходу, зазначаючи, що це – свято цілого села.

Торкається В.Завадський і такої важливої проблеми, як походження гуцулів. У цьому питанні автор повністю солідаризується з іншим польським дослідником – В.Подем. Він дотримується думки, що гуцули – вихідці із Середньої Азії, усе говорить про їхнє “східне” походження – і міцна, але струнка будова тіла, і те, що вони живляться не як усі інші жителі гір вівсяним хлібом, а кукурудзою і борошном, купленим у долині¹⁹.

Дальший розвиток етнографічного вивчення українського народу польськими дослідниками пов’язаний з діяльністю Товариства народознавчого та його друкованого органу “Lud”. Необхідність створення цього товариства для організації систематичного етнографічного вивчення народу розуміли польські й українські вчені.

У 1894 р. питання утворення товариства обговорювалося на з’їзді літераторів у Львові, були вироблені програма й статут. Діяльну участь у роботі товариства поряд з польськими дослідниками А.Каліною, Я.Карловичем брали українські вчені І.Франко, В.Гнатюк та інші. Його завданням було дослідження побуту польського й сусідніх йому народів, причому в першу чергу передбачалося вивчення територій малодосліджених або зовсім недосліджених. З метою популяризації зібраного матеріалу й залучення широких кіл громадськості до збирацької діяльності виникла думка видавати етнографічний журнал “Lud”.

За змістом журнал нагадував варшавську “Wislu”. Його сторінки заповнювали етнографічні описи, рецензії на етнографічні та фольклорні збірники, огляди періодичних і бібліографічних видань і хроніка питань народознавства. Перший номер журналу відкривався статтею І.Франка “Najnowsze prady w ludoznawstwie”²⁰.

Відомим польським етнографом 80–90-х рр. був Ізидор Коперницький (1825–1891)²¹. Окрім ґрунтового зацікавлення етнографією, дослідник був професійним антропологом. Його наукова спадщина нараховує понад 90 робіт. Учений вважав основним завданням етнографії докладний систематичний опис невеликих територій.

Його найбільше приваблюють Карпати. Починаючи з 1871 р., він щорічно проводить тут літні місяці, збираючи етнографічні матеріали. Наприкінці 80-х років у нього визріває думка всебічно вивчити українське населення цього регіону. Про свій намір він повідомляє І.Франка листом від 7 вересня 1888 р., з яким товаришував протягом усього свого життя. У листі говориться: “Десять за тиждень пускаюся в довшу подорож на 4–6 тижнів для вимірних віддавна антропологічних та етнографічних дослідів. Хочу ґрунтовно пізнати український народ в Карпатах від Попрада до Черемоша вздовж усієї галицької течії та від верхів’я Тиси до Попрада по угорській стороні...”

Маю на меті зібрати в кожному пункті якнайчисленніші антропометричні спостереження для фізичної характеристики, як і головніші етнографічні (поселення, будівлі, побут, одяг, мова) для практичного доведення: чи і чим саме відрізняються наші русини від угорських і їх окремі роди (лемки, бойки, гуцули) між собою, а також від долинян. Нарешті, прагнув би, наскільки вдасться, окреслити кордони руського населення з поляками, румунами, мадярами і словаками”²².

Експедиція відбулася в тому ж таки році і її наслідком стала ґрунтова етнографічна праця під назвою “O goralach guskich w Galicyi”. У ній дослідник описав кожна з етнографічних груп Карпат, яких виділив аж 5 (лемки, полонинці, бойки, тухольці й гуцули). У праці описуються їх географічне розташування, поселення, житло, одяг, антропологічні риси, їжа та говір²³.

Дослідник подає всі відомості про ці групи в порівняльному плані. Так, він підкреслює подібність у способі будівництва та розміщенні лемківських і бойківських садіб, а також відзначає відмінність їх від дворів тухольців і гуцулів. У гуцулів до хати добудовують дещо нижчу одну або дві комори, стаєнки та хлівець. Такі прибудови на Гуцульщині дуже влучно називають “притулками”.

І.Коперницький указує і на різницю в одязі всіх вищеназваних груп населення. Так, гуцульське вбрання відзначається багатством прикрас та яскравістю кольорів. Дослідник вважає,

що з усіх ділянок матеріальної культури спільні риси найяскравіше виявляються в хатньому інтер'єрі, однотипному для всіх виділених ним груп українського населення²⁴.

Позитивно оцінюючи роботу І.Коперницького, І.Франко цілком слушно вважав недоцільним виділяти п'ять етнографічних груп населення. На його думку, розмежування полонинців і лемків, як і тухольців та бойків, недостатньо вмотивоване матеріалами, які зібрав польський дослідник.

“Подібних локальних відтінків можна знайти більше в межах кожної етнографічної групи, але такі незначні особливості, як чорна чуганя замість білої, чи дещо інший метод будівництва домів не дають підстав до виділення даного населення в окрему етнографічну групу”, – писав І.Франко у своїй рецензії на роботу І.Коперницького. Сам дослідник розцінював свою працю як тимчасовий звіт про наукову експедицію, як початок досліджень.

Учений мав намір, доповнивши зібрані ним етнографічні матеріали новими, написати працю, яка давала б ґрунтовну, всебічну характеристику українського населення цієї території. Він звертається до місцевої інтелігенції з проханням надсилати описи звичаїв, обрядів, народні вірування, пісні, перекази та легенди.

Відомо, що в 1889 р. дослідник знову відвідав Українські Карпати з метою подальших наукових досліджень. Проте важка хвороба перекреслила подальші плани науковця²⁵.

Промисли гуцулів досліджував Л.Вежбицький. Так, у 1882 р. він опублікував наукову розвідку про металообробний промисел гуцулів²⁶.

Цікаві відомості про побут і звичаї гуцулів подав відомий польський письменник та науковець Ю.Коженювський. Зокрема, він опублікував наукову статтю “Про гуцулів”, яка була написана як передмова до російського перекладу його п'єси “Карпатські верховинці” (1843 р.)²⁷.

У 80-х рр. ХІХ ст. з'явився ще інший родовід гуцулів. За ним їх походження виводили від румунів. Авторами цієї теорії були Франц Ксаквер Міклошіч (словенець) та Омелян Калужняцький. Ця гіпотеза сподобалася польським публіцистам. Вони доповнили її тим, що нібито гуцули є ще й польського походження. Зокрема, польський географ Г.Госьоровський, автор “Путівника по Бескидах Східних” (1933–1935 рр.), ухитрився навіть знайти на Гуцульщині чимало польського етнічного елемента²⁸. Безумовно, що такі твердження польського географа були продиктовані політикою Польщі, спрямованою на наукове підтвердження своєї влади на цих українських землях.

Також Г.Госьоровський головною ознакою гуцулів вважає їхній спосіб господарювання. За його дослідженнями, Гуцульщина охоплює 61 село (у межах Польщі). Цікаво, що Делятин, Яблунів, Пістинь, Косів і Кути, за твердженням дослідника, лежать за межами Гуцульщини. Він визнає, що гуцули мешкають і на Буковині, але про них не пише²⁹.

Теорія про неукраїнське походження гуцулів знайшла свого прихильника в особі німецького поета Ернеста Рудольфа Нойбауера. У працях 1873 і 1875 рр. він писав про азійські традиції узів, що збереглися в гуцулів. Серед них називав популярний на Гуцульщині танець аркан, культ сонця.

Ця ідея ожила й у творах австрійського письменника Карла Еміля Францоza. У своїй повісті “Боротьба за право” (1882 р.) він називав гуцулів “цей народець зачисляється до рутенців з огляду на їх спільну мову. Але їх умови життя є цілком різні. У крові гуцулів є слов'янська кров рутенця з монгольською кров'ю узів”³⁰.

Українським населенням Карпат цікавився і сучасник І.Коперницького Леопольд Вайгель. У 1887 р. у Кракові вийшла його монографія “О Нислulach”, написана на матеріалах кількарічних мандрівок по Гуцульщині. Це дослідження охоплює широке коло питань з матеріальної та духовної культури. Найдетальніше характеризується одяг, подаються і розшифровуються місцеві назви окремих його компонентів, таких як “гугля” (біла сукняна накидка), “кептар” (короткий козушок без рукавів), “сердак” (сукняний каптан), “букурій” (вузький шкіряний пояс), “черес” (широкий шкіряний пояс) та інші.

Відомості про їжу вичерпуються перерахуванням найуживаніших страв (“кулеша”, “ма-лай”) та авторською думкою, що взагалі гуцули їдять добре, мають у достатку молоко, м'ясо та бринзу.

Такі ж неповні в нього відомості й про житло. Дослідник обмежується згадками про будівельний матеріал, камерність житла, відзначаючи при цьому різницю в плануванні хати убогого й заможного населення (у бідних житло однокамерне, так зване “бухня”, у багатих – трикамерне).

З питань духовної культури найповніше висвітлена сімейна звичаєвість й обрядовість, зокрема весілля. Автор зупиняється на таких моментах весільної драми, як сватання, запрошення на весілля, “повниця” (дарування), похід до вінця, звичай обсіпання молодих зерном і “вкуп молоді”. Л.Вайгель широко застосовує народну весільну термінологію, що є особливо цінним у поданому ним описі. Однак дослідник не наводить текстів весільних пісень, виводячи хибну думку, що на Гуцульщині їх немає³¹.

Доволі частим явищем у тогочасній науці було написання праць на замовлення уряду. Так, у 1936 р. світ побачила праця Антоні Фердинанда Оссендовського під назвою “Huculszczyzna, Gorgany i Czarnohora”. Її автор відверто заперечує українську етнічну належність горян. Проте велика його заслуга полягає в тому, що він досить детально описав побут і традиції гуцулів³².

Відомим дослідником етнографії Гуцульщини початку ХХ ст. був Роман Володимир Гарасимчук (1900–1976). Він займався дослідженням гуцульських танців і полонинського господарства. Йому належить праця під назвою “Танці гуцульські”, опублікована в 1939 р.³³

Книга містить 26 карт з географією поширення окремих танців, 64 відбитки та 6 графічних таблиць із зображенням танцювальних рухів і кроків. Книга має й нотний додаток, що налічує 278 мелодій, редагованих проф. Філаретом Колесою. Автор цієї своєрідної енциклопедії гуцульського народного танцю описав та паспортизував понад 60 назв танцю, зібраних у 42-х населених пунктах галицької, буковинської та закарпатської Гуцульщини. Правда, записані вони специфічною мовою через використання спеціальних танцювальних термінів. Усі танці він розподіляє на коломийкові, козацькові, маршові, запозичені від інших народів. Праця цінна ще й тим, що вміщує великий список книг із зазначеної тематики (понад 185 позицій)³⁴.

Спільно з Вільгельмом Табором, учителем з Косова, дослідили полонинське життя гуцулів. Наслідком цієї роботи стала стаття “Etnografia polonin huculskich”, опублікована в 1937 р. Окрім опису господарства на полонині, вона містить ще й відомості про суспільно-економічні стосунки, духовне життя гуцулів, їх звичаї, вірування, обряди, народну медицину та фольклор полонинників³⁵.

Чимало етнографічних матеріалів містили на своїх сторінках такі періодичні видання, як “Zbior wiadomosci do antropologii krajowej”, “Wisla”, “Lud”.

Крім етнографів-професіоналів, у них співпрацювало багато аматорів. Статті, подані ними, торкалися переважно питань духовної культури, матеріальна досліджувалася менше³⁶.

Населенням Карпат цікавився польський дослідник Ю.Шнайдер. Його невелика, але цікава стаття “Z kraju Huculow” висвітлює різні питання побуту, звичаєвості й обрядовості гуцулів. Автор наводить легенди про заселення краю. Говорить про основне заняття населення – вівчарство, подає дуже цікаві відомості про облік за допомогою “равашів”. З інших занять називає обробку дерева, вирубку та сплав лісу, у жінок – прядіння, вишивання. Детально змальовує одяг, підкреслює, що дітей одягають так само, як дорослих. Говорячи про хатне будівництво, зазначає, що хати ніколи не відокремлюють від господарських будівель. Подає відомості про їжу, вона переважно молочно-рослинна.

Більше уваги приділяє автор звичаям та обрядам гуцулів. У роботі знаходимо детальний опис календарних і сімейно-побутових свят. З останніх найцікавіше змальоване весілля в с. Таттарів. Молоді запрошують на весілля кожне зокрема, до шлюбу теж ідуть окремо, несучи своє “гільце”. Після вінця молода йде до свого дому, а молодий до свого, і лише ввечері відбуваються “заводини”, коли молоду ведуть до молодого³⁷.

Цікавився дослідник і похоронними звичаями й традиціями. Як зазначає Ю.Шнайдер, похоронні звичаї мають на Гуцульщині свої особливості. Коли помирає людина, наймають трембітарів і плачок. Але, як стверджує В.Гнатюк, цей опис містить ряд недоліків. Зокрема, у ньому не згадується про вірування, які пов’язані з пророкуванням смерті, убранням небіжчика³⁸.

Подає дослідник і цікаві факти з народної медицини. У праці відзначається, що ця ділянка – одна з найбільших таємниць населення і зібрати відомості з народного лікування дуже важко.

Гуцульське населення постійно привертало увагу Ю.Шнайдера. У 1900-х роках з-під його пера виходять статті “Lud peczenizynski” і “Z zycia gorali nadlomnickich”, присвячені висвітленню культури та побуту гуцулів і бойків³⁹.

Слід зазначити, що з питань культури, які висвітлювалися польськими збирачами, широко представлена весільна обрядовість і звичаєвість. Це не випадково. Весільні звичаї найурочистіші, найбагатші в сімейній обрядовості й відзначаються величезною різноманітністю місцевих форм.

Багато етнографічного матеріалу зібрано й непрофесійні дослідники-аматори. Також записували відомості про гуцулів і поляки, які були вчителями та чиновниками по селах і містечках Гуцульщини. Так, В.Гнатюк записав свідчення надвірнянського мандатора Мянзовського про гуцулів у своїй праці “Причини до пізнання Гуцульщини”. Мянзовський подав дані про межі гуцульської території, статистичні матеріали; висловлював цікаву точку зору про походження, описав одяг, їжу, зовнішній вигляд та господарство⁴⁰.

Цікавився традиціями будівництва на Гуцульщині й відомий польський архітектор Тадеуш Обмінський (1874–1932). Він залишив після себе багато альбомів з малюнками давніх архітектурних споруд. Гуцульщина представлена рисунками хати з притулами в Земірі біля Ясеня, хати І.Мочарнюка у Ворохті, гражди в Устеріках, церкви й каплички у Ворохті та ін. Також в альбомах є ескізи зарисовки гуцульської кладки через потічок, воріт, полонинського стійбища, колиб тощо. Усе це значно збагачує етнографічні дослідження Гуцульщини⁴¹.

У 30-х рр. ХХ ст. кілька розвідок написав польський етнограф П.Контний. На основі виявленого ним джерельного матеріалу автор досліджує питання заселення території над Прутом і Черемошем і стверджує, що заселення Гуцульщини розпочалося в XVII і закінчилось у XVIII ст. Звідси етнограф робить висновок про недавній вік Гуцульщини. Радянський лінгвіст Б.Кобилянський вважає ці твердження необґрунтованими, оскільки іншими дослідниками переконливо доведено існування гуцульських сіл уже в XIV–XV ст.⁴²

Багато долучився до дослідження етнографії Гуцульщини й відомий польський письменник Станіслав Вінценз. На формування його світогляду великий вплив мала його няня-гуцулка Палагна Сліпенчук-Рибенчук. Він є автором книги “На високій полонині (правда старовіку)”, у якій ґрунтовно описано життя та звичаї гуцулів. Робота написана на основі вивчення гуцульського фольклору, власних спостережень і літературних творів про Гуцульщину. Важливо, що С.Вінценз розглядає гуцулів як частину українського народу⁴³.

Праця складається з 3 розділів. У першому найбільш детально описано духовний світ гуцулів⁴⁴. Так, у цьому розділі розповідається легенда про походження одного з відомих родів на Гуцульщині; описуються танці та традиції привітання в гуцулів, аналізуються джерела виникнення гуцульської магії.

Наступні два розділи містять інформацію про виникнення опришківства, Олексу Довбуша та його послідовників⁴⁵.

Отже, бачимо, що в кінці XIX – на початку ХХ ст. зріс інтерес польських етнографів до вивчення Карпатського регіону загалом і Гуцульщини зокрема. Багато польських учених стали записувати етнографічні дані про гуцулів під час своїх подорожей по їхніх селах. Вони цікавилися матеріальною і духовною культурою, побутом, висували різні гіпотези про їх походження.

У польських етнографічних працях найкраще описано поселення і житло гуцулів, полонинське господарство, їжу, одяг, звичаї та обряди під час календарних і сімейних свят; сформульовано кілька версій гуцульського походження. Доволі часто в цих працях були висловлені хибні точки зору на окремі питання з повсякденного життя, історії та культури гуцулів. Проте це не применшує їх ролі, оскільки польські дослідники не лише зібрано фактичний матеріал, але й підняли ряд важливих питань з етнографії Гуцульщини, які отримали свою подальшу розробку в працях українських етнографів.

1. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / Зоряна Болтарович. – К. : Наукова думка, 1976. – 140 с.
2. Сеньків І. Гуцули очима чужинців / Іван Сеньків // Гуцулія. – 1985. – Ч. 1. – С. 12–22.
3. Арсенич П. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини : довідник / Петро Арсенич, Ігор Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 2002. – 280 с.
4. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці” / Роман Кирчів. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 117–118.
5. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі : довідник / Ігор Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 1997. – С. 36.
6. Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини : довідник ... – С. 23.
7. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 131–424.
8. Болтарович З. Українці Карпат в польських етнографічних дослідженнях першої половини XIX ст. / Зоряна Болтарович // Культура та побут населення Українських Карпат : матеріали республік. наук. конф., присвяченої 50-річчю утворення СРСР : тези доповіді та повідомлень. – Ужгород, 1972. – С. 212.
9. Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини : довідник ... – С. 50.
10. Сеньків І. Гуцули очима чужинців / Іван Сеньків // Гуцулія. – 1985. – Ч. 1. – С. 12.
11. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”... – С. 125.
12. Костючок П. Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця XIX – початку XX ст. / Петро Костючок // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. VIII. – С. 137–145.
13. Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини : довідник... – С. 187.
14. Сеньків І. Гуцули очима чужинців... – С. 18.
15. Falkowski J. Połnocno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / J. Falkowski. – Lwów : Wyd. Z zasiłku Głow. Zarządu Tow. Przyjaciół Huculszczyzny, nakł. Tow. Ludoznawczego, 1938. – 108 s.; Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy Nadworniańskiej, Bystrycy Sołotwińskiej i Łomnicy / J. Falkowski. – Lwów, 1937. – 170 s.; Falkowski J. Ze wchodniego pogranicza huculskiego / J. Falkowski. – Lwów : Nakł. Tow. Ludoznawczego, 1936. – 15 s.; Поріцький А. Етнографічне дослідження Карпат / А. Поріцький // Народна творчість і етнографія. – 1964. – № 34. – С. 21–24.
16. Юзвенко В. 66 томів фольклорного зібрання Оскара Кольберга / В. Юзвенко // Народна творчість і етнографія. – 1969. – № 6. – С. 25–29.
17. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. ... – С. 96–97.
18. Ломацький М. У горах Карпатах (видання для молоді) / М. Ломацький. – Мюнхен : LOGOS, 1962. – С. 8.
19. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. ... – С. 100–101.
20. Там само. – С. 108–109.
21. Ломацький М. У горах Карпатах (видання для молоді)... – С. 8.
22. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. ... – С. 110–111.
23. Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини : довідник... – С. 129.
24. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. ... – С. 112–114.
25. Там само. – С. 114.
26. Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини : довідник... – С. 86.
27. Болтарович З. Українці Карпат в польських етнографічних дослідженнях першої половини XIX ст. ... – С. 212.
28. Ciechanowicz K. Major Henryk Gąsiorowski – badacz Huculszczyzny / K. Ciechanowicz // Płaj. – 2002. – № 25. – S. 168.
29. Wielocha A. Mapa Huculszczyzny / A. Wielocha // Płaj. – 2002. – № 25. – S. 17.
30. Сеньків І. Гуцули очима чужинців... – С. 13–14.
31. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. ... – С. 116–117.
32. Там само. – С. 171–173.
33. Narasymczuk R. Tance huculskie / R. Narasymczuk. – Lwów : Nakł. Tow. Ludoznawczego, 1939. – 56 s.
34. Купленник В. Гуцульські танці в дослідженні Романа Володимира Герасимчука / В. Купленник // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні : матеріали наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську 17–18 серпня 1993 р. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 43–44.
35. Narasymczuk R. W. Etnografia polonin huculskich / R. W. Narasymczuk // Lud. – Lwów : Druk L. Wiśniewskiego, 1938. – Т. XXXV. – 88 s.

36. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст. ... – С. 127.
37. Там само. – С. 130.
38. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди... – С. 159.
39. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст. ... – С. 130–131.
40. Гнатюк В. Причини до пізнання Гуцульщини / Володимир Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. СХХІІІ–СХХІV. – С. 1–58.
41. Данилюк А. Т. Обмінський – дослідник народної архітектури Українських Карпат / Архип Данилюк // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні : матеріали наук. конф. Першого світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську 17–18 серпня 1993 р. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 37–38.
42. Грабовецький В. Гуцульщина ХІІІ–ХІХ ст. : історичний нарис / Володимир Грабовецький. – Львів : Вища школа, 1982. – С. 11.
43. Гуцульщина : історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 19.
44. Єндик Р. Станіслав Вінценз – співець Гуцульщини / Ростислав Єндик // Наукові записки. – Мюнхен, 1971–1972. – Т. ХХІІІ. – С. 48–80.
45. Vincenz S. Na wysokiej połoninie. Obrazy, dumy i gawedy z wierchowiny huculskiej / S. Vincenz. – Warszawa : Rój, 1936. – 719 s.; Вінценз С. На високій полонині : правда старовіку / S. Vincenz. – Львів : Червона калина, 1997. – 452 с.

The article is dedicated to study the Polish ethnographic researchers about Gutsulshchyna in the second half of the 19th – the first half of the 20th century. Research concentrates attention on the problem to study the questions about origion of gutsuls; their material and tradition culture; the methods of their life by Polish scientists.

Key words: *Gutsulshchyna, tradition, origin, ethnography.*

УДК 94 (477) “1920/1939”
ББК 63.3 (4 Укр)

Василь ФУТАЛА

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-х рр. В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ НАУКОВИХ ДИСКУРСАХ

У статті проаналізовано праці українських і польських дослідників, присвячені західно-українському соціалістичному рухові міжвоєнного двадцятиліття. Автор виділив пріоритетні напрями конкретно-історичних студій, підбив підсумок пошукової роботи вчених, окреслив коло недостатньо вивчених питань і вказав на перспективи подальшого дослідження наукової проблеми.

Ключові слова: історіографія, історіографічне джерело, партія, соціалістичний рух.

Глибоке осмислення досвіду партійно-політичного життя західних українців міжвоєнної доби ХХ ст., зокрема соціалістичного руху, є актуальною не тільки науковою, а й суспільно-політичною проблемою, яка понад вісім десятиліть привертає увагу дослідників і широкого загалу. За цей час створено багато історіографічних фактів, які потребують усебічного й неупередженого аналізу. Оглядові розвідки українських і польських авторів¹ лише частково вирішують це завдання. Тому мета статті – проаналізувати конкретно-історичні дослідження, що розкривають діяльність соціалістичних партій Західної України в 1920–1930-х рр., виявити основні тенденції розвитку проблеми в українській і польській історіографіях, визначити мало-досліджені й не вивчені питання.

Перші кроки в дослідженні аналізованої проблеми були зроблені вже в 1920–1930-х рр. У цей час з'явилось чимало різноманітної за жанром літератури, присвяченої міжпартійним стосункам і життєдіяльності окремих політичних середовищ. Серед публікацій українських політиків та істориків значну цікавість викликають роботи М.Стахів, який започаткував вивчення літопису Радикальної партії (УРП-УСРП). Розкриваючи її програмні положення й тактику, автор надавав великого значення морально-етичним засадам діяльності. На його думку, демократія сумісна лише із соціалізмом і не має нічого спільного з комунізмом, націоналізмом і фашизмом². Такого ж погляду М.Стахів дотримувався в іншій праці: ні оунівці та комуністи, ні клерикали й ундовці не мали моральних підстав для роботи серед широких верств громадянства, бо мирилися “з сучасним несправедливим капіталістичним ладом”³. Дослідник не обійшов увагою й питання “чистоти” соціалістичного руху за національною ознакою. “Український соціалістично-радикальний рух, – наголосив він, – це рух чисто український, він є зв'язаний тісно з українською історією і впливає з найкращої української традиції”⁴. Загалом короткий нарис українського соціалістично-радикального руху М.Стахів довів до 1930 р. Організаційні та програмні положення УСРП висвітлили й інші автори – діячі цієї партії⁵.

Спрощений підхід до висвітлення діяльності партій національно-державницького спрямування характерний для праць адептів комуністичної ідеї. Зазнала критики й діяльність Радикальної партії. Наприклад, Р.Кузьма (Н.Лазаркевич, Комар) писав, що вся її політика “опирається на конгломераті якнайрізноманітніших фраз, є вона шумовинням різних псевдосоціалістичних та несосоціалістичних течій і напрямів, є відображенням на галицькому ґрунті розложеного емігрантського кафешантанського есеризму”⁶. Разом із тим серед великого потоку негативу можна побачити й позитивні моменти. Зокрема, цей самий автор констатував, що “величезна більшість соціалістично-радикальної партії”, яка із соціалізмом не має нічого спільного, становить “елемент національно-демократичний”⁷.

Визначний публіцист, активний діяч Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) Ф.Федорців дав суб'єктивні оцінки політичного обличчя центристських партій, зокрема УСРП та УСДП (Української соціал-демократичної партії). В авторській інтерпретації за своїм складом, реальним світоглядом, настроями й тактичними засобами це були “радикаль-

но-дрібноміщанські” партії; їх уподібнювала політика “власних сил” і соціальна база, але дистанціювалися між собою “під світоглядом й орієнтаційним оглядом”⁸.

Перші спроби дати загальну оцінку західноукраїнського політикуму були зроблені польськими істориками й публіцистами в міжвоєнні роки. За приклад можуть слугувати праці А.Белціковської⁹, у яких містяться короткі відомості про партії та клуби в польському парламенті. Варто зазначити, що пошукову роботу вчених стимулював Відділ національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі. Під його егідою виходили дослідження, присвячені національним питанням, у т. ч. українській проблематиці. Так, М.Фелінський в одній із публікацій подав історико-соціологічну характеристику українського політичного спектра¹⁰. Він поділив легальні партії на три групи: праві, центристські й ліві. Українську лівицю, на його думку, представляли УСРП та УСДП. В основу типологізації партій М.Фелінський поклав два принципи: політична орієнтація і ставлення до національного питання.

У другій половині ХХ ст. аналізованої проблеми торкалися представники зарубіжного українства. 1964 р. у Лондоні вийшла друком книга спогадів А.Чернецького, у якій в основному показано участь соціал-демократів у національно-визвольному русі на початку 1920-х рр., причини й наслідки зміни зовнішньополітичної орієнтації партії. Перехід УСДП на комуністичну платформу в 1923 р., на думку А.Чернецького, був тактичною помилкою, яка стала наслідком психологічно-політичного фактора. “Ми, галицькі соціал-демократи, – писав він, – не знали психіки московських більшовиків. Ми, що вивчали соціалізм із західноєвропейських джерел, які зросли в масових демократичних соціалістичних партіях Заходу, не знали, що московський більшовизм під покришкою Маркса й комунізму поширює однопартійну диктатуру і старий месіанізм московського імперіалізму”¹¹.

Книгу І.Макуха¹² можна розглядати як чергову спробу написати нарис історії Радикальної партії. Щоправда, тут багато упереджених суджень і політичної лексики довоєнних років, негативу на адресу українських праворадикальних, консервативних і ліворадикальних організацій. Із цього приводу І.Кедрин слушно зауважив: твір вражає тим, що в ньому “або “нема” національно-демократичного табору в Галичині, або підхід до нього не-то просто зневажливий, звисока”¹³. Разом із тим І.Макух подав немало цінної інформації про організаційний розвиток і масово-політичну роботу УРП-УСРП. Його працю пронизує думка, що тільки ця партія проводила послідовну незалежницьку українську політику, поборювала радянофільство й “диктатуру більшовицької партії”.

М.Стахів у невеликій за обсягом енциклопедичній статті¹⁴ порівняв партійно-політичну структуру східно- й західноукраїнських земель. Для обох частин України характерною була мішана соціальна база партій, однокласові монопартійні структури довго не існували й помітними впливами не відзначалися. Усі українські партії виступали за політичний плюралізм і демократію, крім більшовицької, яка мала “чужий організаційний центр в Росії”. Усі громадські організації Західної України до 1939 р. перебували під контролем партій, тим самим останні “виявляли нахил до всебічності”. Дисциплінованість членів тут була більша, ніж на Наддніпрянщині, і тому рідшими й короткотривалішими були розколи. М.Стахів уперше подав відомості про чисельність партій. Так, УСРП мала близько 20 тис., а УСДП у 1930-х рр. нараховувала кількасот членів.

В іншій праці дослідник дав більш розгорнуту соціологічну характеристику західноукраїнського політичного спектра, виділивши такі типи партій: примітивні й розвинені, правдиві та фальшиві, повні й неповні, поділ партій за цілями та засобами боротьби, виразнокласові й закритокласові, світоглядні та без світогляду¹⁵. Автор стверджував, що всі політичні партії в Галичині були повними, бо їх програми охоплювали все життя нації. Вузьокласовий характер мала тільки УСДП. Певний світогляд мали УРП – етичний соціалізм, УСДП – марксизм, Українська християнсько-суспільна партія (УХСП) і її пізніші спадкоємці – католицький світогляд. Зовсім не мали ідеології націонал-демократи з УНДО¹⁶. На думку Стахіва, для партійного життя була характерна тенденція до двопартійної системи. З існуючих політичних партій Західної України в 1921–1939 рр. тільки дві мали вирішальний вплив серед населення – УНДО й УСРП¹⁷.

Своєрідним є погляд О.Субтельного на розвиток соціалістичного руху. На його переконання, у середовищі західних українців захоплення соціалістичними ідеями було сильним, хоч і фрагментарним. Головним їхнім виразником виступала Радикальна партія – послідовний противник СРСР і Польщі та поборник незалежності України. Якщо радикали, писав він, виявляли націоналістичні тенденції, то інша довоєнна українська соціалістична партія – чисельно невелика й слабка УСДП на чолі з Л.Ганкевичем – схилилася на бік комунізму¹⁸. Проте останні твердження потребують суттєвих коректив. По-перше, про фрагментарність соціалістичних настроїв населення краю можна вести мову лише у зв'язку з діяльністю УСДП, бо УРП-УСРП у міжвоєнний період після УНДО посідала вагоме місце в українському “легальному секторі”. По-друге, Л.Ганкевич у 1923 р. виступав проти переходу УСДП на комуністичну платформу, за що був виключений з партії. Наприкінці 1928 р. УСДП відродилася на соціал-демократичних засадах і Ганкевич очолював її провід упродовж чотирьох років.

Перші праці радянських істориків, що звертали увагу на партійно-політичну розбудову Західної України, з'явилися в середині 1950-х рр. З-поміж інших вирізняється робота М.Герасименка й Б.Дудикевича¹⁹, яка тривалий час слугувала важливим історичним та історіографічним джерелом. Автори використали деякі архівні матеріали, але факти відібрали так, щоб показати провідну роль комуністів у суспільно-політичному житті краю. У книзі багато політичної лайки й мало наукового аналізу. У працях істориків 1960–1980-х рр. поменшало войовничої риторики, збагатилася їх джерельна база, стало більше історичних фактів, однак принципової переоцінки діяльності національно-державницьких сил не відбулося. М.Зільберман намагався показати УСРП “типовою куркульською партією есерівського типу, яка в складних умовах окупації Західної України намагалася замаскувати своє справжнє обличчя”²⁰. Є.Галушко та М.Панчук актуалізували питання ідейної еволюції західноукраїнської соціал-демократії. Злиття лівої частини УСДП з КПЗУ в 1923 р. потрактовано як великий успіх комуністів у боротьбі за народні маси²¹. У колективній монографії науковців Інституту суспільних наук АН УРСР, опублікованій наприкінці 1980-х рр., цьому аспекту присвячено не окремий сюжет, а цілий параграф²². Тут показано етапи переходу соціал-демократів на радянські позиції, їхню організаційно-масову роботу та роль у боротьбі проти польського поневолення.

У Польській Народній Республіці від середини 1940-х до кінця 1960-х рр. історія українських легальних партій не вивчалася. Якісні зміни настали в 70–80-х рр. ХХ ст., коли в польській історіографії відбулася переоцінка національної політики Другої Речі Посполитої. Підсумком вивчення суспільно-політичного життя західних українців у 1920-х рр. можна вважати монографію Р.Тожецького, у якій історик узагальнив доробок своїх попередників, оприлюднив багато архівних документів, використав праці дослідників української діаспори. Книга приваблює також нововіднайденими історичними фактами й авторськими розмірковуваннями. Зокрема, дослідник писав, що провідні партії (у т. ч. УСРП й УСДП) “володіли складом найкваліфікованіших фахівців і діячів”²³. Основні віхи розвитку західноукраїнського соціалістичного руху представила й М.Папежинська-Турек²⁴.

Розглянемо внесок української історичної науки у вивчення проблеми після 1991 р. Написані на багатій джерельній базі та нових методологічних засадах праці М.Кугутяка, Я.Грицака, С.Кульчицького, І.Васюти²⁵ та ін. містять всебічну характеристику правового, економічного й політичного становища українців у міжвоєнній Польщі, розкривають особливості їх партійно-політичної структури. Специфіка, форми та механізми вияву національних інтересів на західноукраїнських землях знайшли відображення в п'ятому томі “Політичної історії України. ХХ століття”²⁶. У концептуальному плані написана також стаття М.Швагуляка, у якій здійснено періодизацію українського національного руху міжвоєнного двадцятиліття та з'ясовано найхарактерніші риси його розвитку²⁷.

Значним є доробок івано-франківського дослідника І.Райківського. Залучивши широке коло джерел, він показав ідейну еволюцію УСДП на початку 1920-х рр., яка, за його висловом, під тиском знизу викликала розмежування в партійному керівництві, конфлікт “двох поколінь”²⁸. У невеликій за обсягом книзі, що вийшла друком 1995 р., історик розкрив заходи соціалістів з відбудови партії наприкінці 1920-х рр., проаналізував її ідейні й організаційні засади, форми та методи роботи серед електорату²⁹. Стверджується, що платформа відновленої УСДП

ґрунтувалася на принципах західноєвропейської соціал-демократії, вона, по суті, поєднувала національну ідею і марксизм. Політичним ідеалом партії була побудова соціалістичної, самостійної і соборної України³⁰. Дослідник звернув увагу на той факт, що соціал-демократи виявили велику активність в організації українського профспілкового руху, хоч їм не вдалося досягти поставленої мети. На створення українських профспілок негативно вплинули опір польської влади, економічне становище робітництва та діяльність комуністів. Крім того, сам інтернаціональний склад робітників створював ґрунт для поширення загальнодержавного профспілкового руху³¹.

Сталися зрушення у вивченні історії Радикальної партії. М.Пікуляк простежила етапи формування національно-державницької платформи УРП і практичну роботу партії щодо її реалізації. Метою діяльності галицьких радикалів, стверджує авторка, було втілити в життя основні постулати української національної ідеї, керуючись нормами міжнародного права та моралі, дотримуючись принципу “чистих рук” і демократизму, різко заперечуючи терористичні революційні методи боротьби³². Ця тема знайшла продовження в науковому доробку О.Боднар. Проаналізувавши ідейно-політичні засади УСРП, дослідниця дійшла висновку, що політика партії була спрямована на побудову самостійної соборної української держави з республіканською формою правління. На думку О.Боднар, радикали розробили ґрунтовну соціально-економічну програму, зорієнтовану, у першу чергу, на розв’язання земельного питання, збільшення прибутковості сільського господарства через підвищення рівня господарської культури, розвиток різних форм добровільної сільськогосподарської кооперації³³.

Діяльність соціалістичних партій знайшла відображення в історичній біографістиці. У монографії О.Жерноклеєва та І.Райківського крізь призму індивідуальної психології, думок і переконань, конкретних кроків лідерів УСДП показано їх вплив на практичну роботу соціал-демократії, партійно-політичне життя і національно-визвольну боротьбу українського народу³⁴. У монографії І.Скакальської³⁵ простежено життєвий і громадський шлях С.Жука як типового представника української інтелігенції на Волині. Авторка з’ясувала його роль у кооперативному русі, функціонуванні місцевої “Просвіти”, висвітлила парламентську діяльність активного діяча УСРП.

Після 1989 р. зростає цікавість польських учених до аналізованої проблематики, свідченням чого є розвиток фахових досліджень. Новизна порушених і вирішених завдань характеризує зміст монографії Р.Томчика, присвяченої діяльності Української радикальної партії в 1918–1926 рр. Прикметно, що автор розглядає УРП як вагомий чинник формування національної свідомості українців та їх боротьби за власну національну державу. Згідно з його спостереженнями, після рішення Ради амбасадорів 1923 р. партія першою серед західноукраїнського політикуму прийняла орієнтацію “на власні сили”, тактику невизнання Польської держави й ізоляції від органів державної адміністрації³⁶. З’ясовано, що радикали посідали міцні позиції в Станіславівському воєводстві (на Покутті й Гуцульщині), певні впливи мали на Тернопільщині й ще менші – у Львівському воєводстві. Основними формами масово-політичної роботи було проведення віч, маніфестацій і конфіденційних зборів (повітових конференцій)³⁷. У полі зору Р.Томчика перебувала робота партії в спортивно-пожежному товаристві “Луг”, однак автор оминув увагою діяльність радикалів у культурно-освітніх і кооперативних організаціях, слабо висвітлив функціонування місцевих партійних осередків.

Фахівцем історії соціалістичного руху зарекомендував себе й Е.Коко. У монографії 1991 р.³⁸ і наступних публікаціях він намагався довести конструктивізм концепції територіальної автономії українських земель у складі Польщі, яку пропагувала Польська соціалістична партія (ППС). Однак на перешкоді реалізації, на його думку, стояли не тільки урядові кола Польщі, а й більшість українських політичних сил. Ігнорування останніми пепеєсівської програми – це результат молодості українського національного руху, характерними рисами якого були “максималізм програмних цілей і брак схильності до компромісу”³⁹. Тим самим автор позиціонував себе як апологет ідеології і практики міжвоєнної ППС. Вартий уваги погляд Е.Коко на особливості українського соціал-демократичного руху в міжвоєнний період. Він стверджував, що в 1930-х рр. склалися дуже несприятливі умови для реалізації ідеї УСДП – соціалістичної, незалежної України: з одного боку, радянська Україна потрапила під сильний

контроль Москви, а з іншого, – в українському суспільстві посилювалися впливи радикальних націоналістів. Тому програмні заяви партії мали пропагандистський характер, які радше негативно налаштували УСДП до існуючої реальності⁴⁰.

Отже, український соціалістичний рух у міжвоєнній Польщі різною мірою привертав увагу дослідників, які належали до різних національних історіографій, шкіл і напрямів у системі історичної науки. Наявні історіографічні джерела засвідчують, що добре вивченими є питання, пов'язані з ідейно-світоглядними засадами, структурою, основними формами діяльності УРП-УСРП та УСДП. Водночас низка аспектів проблеми потребує поглибленого вивчення, як-от: літопис дрібних партій соціалістичного спрямування, що діяли на Волині, функціонування низових ланок Радикальної та Соціал-демократичної партій, парламентська діяльність представників лівоцентристських структур, життєвий шлях і боротьба відомих діячів соціалістичного руху. Розв'язання цих та інших питань вимагає ретельного опрацювання документів архівосховищ України та Польщі, урахування наукових надбань польських істориків і використання теоретико-методологічних інновацій.

1. Кондратюк К. Західноукраїнські землі міжвоєнного періоду у висвітленні сучасних вітчизняних істориків / Костянтин Кондратюк // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16. – С. 386–398; Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 / Eugeniusz Koko // Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku. – Kraków : Universitas, 2000. – S. 132–145; Mędrzecki W. Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku / Włodzimerz Mędrzecki // Там же. – S. 11–20.
2. Стахів М. Наша тактика. Відповідь на найважливіші питання / Матвій Стахів. – Львів : Друкарня Ю. Яськова, 1936. – С. 36–75.
3. Стахів М. До джерел нашої сили. Замітки до основних думок програми УСРП / Матвій Стахів. – Львів : Накладом Громадського Голосу, 1936. – С. 12.
4. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях / Матвій Стахів. – Львів : Накладом Соймового Клубу УСРП, 1934. – С. 133.
5. П. К. [Криптонім]. Чого хоче Українська Соціалістично-Радикальна Партія? / П. К. [Криптонім]. – Львів : Громада, 1926. – 48 с.
6. Лазаркевич Н. [Кузьма Р.]. Політичне безголов'я / Н. Лазаркевич // Культура. – 1925. – Ч. 2. – С. 122.
7. Комар [Кузьма Р.]. Перегрупування сил в зах. укр. дрібнобуржуазному таборі / Комар // Наша правда. – 1926. – Ч. 9–10. – С. 56.
8. Федорців Ф. По той бік ризької смуги / Федь Федорців // Нові шляхи. – 1929. – Ч. 4. – С. 355.
9. Bełcikowska A. Partje polityczne i związki zawodowe w Polsce wobec wyborów do Sejmu i Senatu w 1935 r. / Alicja Bełcikowska. – Warszawa : Awangarda, 1935. – 174 s.; Bełcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce / Alicja Bełcikowska. – Warszawa : Dom Książki Polskiej, 1925. – 1086 s.
10. Feliński M. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej / Marian Feliński. – Warszawa : Druk. P.K.O., 1931. – S. 52–137.
11. Чернецький А. Спомини з мого життя / Антін Чернецький. – К. : Основні цінності, 2001. – С. 75.
12. Макух І. На народній службі / Іван Макух. – Детройт : Вид. Української Вільної Громади Америки, 1958. – 628 с.
13. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі / Іван Кедрин. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1976. – С. 206.
14. Енциклопедія українознавства : у 2 т. – Мюнхен ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. – С. 1145–1146.
15. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному насвітленні / Матвій Стахів. – Нью-Йорк ; Детройт ; Скрантон : Вид. Української Вільної Громади в Америці, 1954. – С. 17–25.
16. Там само. – С. 73–75.
17. Там само. – С. 82.
18. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – С. 372.
19. Герасименко М. П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.) / М. П. Герасименко, Б. К. Дудикевич. – К. : Держполітвидав УРСР, 1955. – 246 с.
20. Зільберман М. Й. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.) / М. Й. Зільберман. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – С. 140–142.
21. Панчук М. І. У полум'ї класових битв / М. І. Панчук. – К. : Політвидав України, 1979. – С. 44–46; Галушко Є. М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. / Є. М. Галушко. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1965. – С. 114.
22. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 120–125.

23. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / Ryszard Torzecki. – Kraków : Wydaw. Literackie, 1989. – С. 247.
24. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 / Mirosława Papierzyńska-Turek. – Kraków : Wydaw. Literackie, 1979. – S. 63–66.
25. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1993. – 204 с.; Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / Станіслав Владиславович Кульчицький. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – 336 с.; Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.; Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939) / Іван Кирилович Васюта. – Львів : Каменяр, 2006. – 335 с.
26. Політична історія України. XX століття : у 6 т. / [редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. – К. : Генеза, 2002. – Т. 5 : Українці за межами УРСР (1918–1940). – К., 2003. – 720 с.
27. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) / Михайло Швагуляк // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–82.
28. Райківський І. Я. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.) / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. II. – С. 112–122.
29. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939) / Ігор Райківський. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1995. – 67 с.
30. Там само. – С. 28.
31. Там само. – С. 33.
32. Пікуляк М. Проблема державно-політичного розвитку України в діяльності Української радикальної партії (1918–1926 рр.) / Мар'яна Пікуляк // Галичина. – 2004. – № 10. – С. 179–187; 2005. – № 11. – С. 161–169.
33. Боднар О. М. Парламентська діяльність Української соціалістично-радикальної партії (1928–1935) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / О. М. Боднар. – Львів, 2010. – С. 11–13.
34. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К. : Основні цінності, 2004. – 283 с.
35. Скакальська І. Б. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / І. Б. Скакальська. – Кременець : ВЦ КОГПП ім. Т. Шевченка, 2006. – 160 с.
36. Tomczyk R. Ukraińska Partia Radykalna w II Rzeczypospolitej. 1918–1926 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin : PRINT GROUP Daniel Krzanowski, 2007. – S. 168–168, 253.
37. Там же. – S. 211–212.
38. Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925 / Eugeniusz Koko. – Gdańsk : Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego, 1991. – 234 s.
39. Koko E. Koncepcja autonomii terytorialnej PPS a stanowisko głównych ugrupowań ukraińskich (1921–1939) / Eugeniusz Koko // Akcja “Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. – Szczecin, 1994. – S. 60.
40. Koko E. Ukraińscy socialdemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939) / Eugeniusz Koko // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego. Prace historyczne. – 1993. – Z. 103. – S. 140.

The article analyzes the work of Ukrainian and Polish researchers dedicated to Western Ukrainian socialist movement of the interwar two decades. Author identified priority areas of specific historical studies, summed up the research work of scientists, outlined the range of insufficiently studied issues and pointed to the prospects for further development of scientific problems.

Key words: historiography, historiographic source, the party, the socialist movement.

УДК 321.1 (477.8) “1867/1914”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Іван МОНОЛАТІЙ

ВЗАЄМОДІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті досліджується історіографія проблеми взаємодії етнополітичних акторів на західноукраїнських землях в імперську добу, зокрема, у Галичині й на Буковині в умовах Австро-Угорської імперії. Автор обґрунтовує тезу, що сучасний корпус вітчизняної та зарубіжної історіографії свідчить про зростаючий науковий інтерес дослідників до проблеми етнонаціональних процесів в Австро-Угорській імперії. Стверджується, що це відобразилося в збільшенні кількості публікацій із цієї проблематики й розширенні спектра питань стосовно подальшого дослідження взаємодії етнічних політичних акторів, політичної участі різноетнічного населення Галичини й Буковини, політики Відня в урегулюванні міжетнічних взаємин, асиміляційних та акультураційних процесів, міжетнічних компромісів і конфліктів тощо. Відтак аналіз історіографії підтверджує не тільки підвищену увагу науковців до ініціатив суб'єктів етнополітичної сфери в міжетнічних процесах, але й прагнення нового теоретичного осмислення складних етнополітичних та інституційних процесів в Австро-Угорській імперії.

Ключові слова: етнополітичні актори, міжетнічні взаємини, міжгрупові інтеракції, Австро-Угорщина, Галичина, Буковина.

Проблему взаємодії етнополітичних акторів на західноукраїнських землях в імперську добу в її комплексному прочитанні ми бачимо значною лакуною в сучасній вітчизняній і зарубіжній історіографії. Це підтверджується теоретичним доробком українських і зарубіжних учених, який можна об'єднати у два тематичні комплекси, які розкривають окремі аспекти міжгрупових інтеракцій етнонаціональних спільнот південноукраїнських Галичини й Буковини. Перший з них – праці істориків, другий – студії культурологів і літературознавців.

Внесок істориків у розробку проблеми, яку ми досліджуємо, можна визначити словами Р.Коллінза: “Більшість істориків є певною мірою теоретиками конфлікту... драматичні факти історії, які вони описують, складаються з боротьби, чвар і незгод”¹. Або, як зауважує Н.Дейвіс: “Історик... може подавати різні інтерпретації суперечливих питань з однаковою рельєфністю і утримуватися від довільних суджень. Для історика... завдання полягає не так в інтерпретації історичних фактів, як у визначенні, які факти слід інтерпретувати”².

Дослідження українських етнополітологів та істориків, які розкривають окремі лакуни міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях в обраному хронотопі, присвячені етносоціальній структурі населення регіону та динаміці її змін³. У цих дослідженнях одними із значущих причин загострення міжетнічних суперечностей учені визначають економічну політику імперії, лобіювання Віднем етнічного бізнесу поляків та євреїв, структуру етнічних сегментів західноукраїнського етносоціального організму, а також особливості проживання етнонаціональних спільнот у регіоні. У цьому контексті цінними є висновки, озвучені в статті О.Жерноклеєва, який, визначаючи становище національностей західноукраїнських земель досліджуваного періоду, виявив, що в етносоціальному розрізі австрійські Галичина й Буковина мали яскраво виражений поліетнічний характер суспільства та відносно рівномірне територіальне розміщення основних етнічних груп, що створювало умови не тільки для міжетнічних суперечностей і конфліктів, а й спроб міжетнічних компромісів⁴.

Разом з тим увага істориків концентрується і на проблемах соціально-економічного становища та національно-культурного розвитку окремих етнонаціональних спільнот. Свідченням цього є дисертаційні дослідження М.Вітенка, А.Горука, І.Монолатія, С.Осачука, присвячені відповідно польській та німецькій спільнотам Галичини й Буковини в їх різноманітних соціокультурних вимірах⁵. Історію євреїв Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. і діалектику українсько-єврейських взаємин у цей час у своїх монографіях розглядають І.Погребинська й М.Гон⁶. Суттєвим доповненням історії єврейської спільноти західноукраїнських земель стало

упорядкування О.Добржанським, М.Кушніром і М.Никирсою збірника документальних свідчень, що стосуються єврейського населення і розвитку єврейського національного руху на Буковині⁷.

Якщо праці названих учених є прикладами комплексного аналізу особливостей етносоціальної структури населення, взаємодії “чужих” у різних соціоісторичних обставинах (передусім економічної нерівності), а збірник документів з історії євреїв Буковини – фокусуванням уваги на діях нації-держави щодо окремих етнофорів, то монографія Я.Грицака презентує дослідження однієї з проблем – процесу становлення і діяльності Івана Франка як “Пророка у своїй вітчизні”. Комплексне дослідження життя й ідей І.Франка та “його спільноти” можна розглядати і як прискіпливий аналіз стратегії і тактики політичних акторів, етнополітичної поведінки етнонаціональних спільнот Галичини, зокрема, у розрізі українсько-польської та українсько-єврейської взаємодії⁸.

Для Я.Грицака націоналізм і національні ідентичності допомагають зрозуміти важливі сюжети Франкової біографії. Адже його ідентичність, зауважує вчений, по-перше, була результатом співдії різних модерних політичних ідеологій, серед яких націоналізм був важливою, але не єдиною. По-друге, залучення традиційних акторів (передусім селян та іудеїв) у світ модерної політики вплинуло на зміну самого поля та правил гри. По-третє, сценарій не вичерпує драми, а тому важливою є сама гра акторів, “їхня взаємодія з глядачами”. Історик переконаний, що І.Франко був одним із тих авторів традиційного суспільства, що своїми текстами активно творили нові дискурси націоналізму⁹.

Українсько-польські інтеракції та політичні актори Австро-Угорщини, зокрема правляча династія Габсбургів, їхній вплив на український національний рух перебувають в осередді уваги істориків Ю.Терещенка й Т.Осташко. Учені на прикладі вивчення суспільно-політичного портрета Вільгельма Габсбурга-Лотрінгена (Василя Вишиваного) показують стратегії й тактику політичних акторів українців, поляків, австрійців доби Першої світової війни й українських національно-визвольних змагань 1914–1921 рр. Їх можна визначити як опосередковане вивчення етнополітичної поведінки об’єктів і суб’єктів міжетнічної взаємодії досліджуваного хронотопу¹⁰.

Вивчення етнополітичної сфери західноукраїнських земель транзитивного періоду, визначення політичних акторів – українців притаманне дослідженням О.Добржанського, М. Кугутяка, М.Романюка¹¹. Чільне місце в їхніх працях відведено проблемам українсько-румунської та українсько-польської взаємодії – через участь лідерів етнічних рухів і партій у виборах до Австрійського парламенту та Галицького й Буковинського крайових сеймів, діяльність у них репрезентантів українців, відображення суспільно-політичних процесів у періодиці.

Змістовною за своїми висновками й узагальненнями відзначається студія О. Жерноклеєва політико-ідеологічного й організаційного становлення національних секцій австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині в 1890–1918 рр. Його суттєвий компонент – міжгрупові інтеракції в середовищі української, польської, багатонаціональної буковинської, невизнаної єврейської та інших секцій австрійської соціал-демократії¹².

Монографія О.Жерноклеєва суттєво коригує ґрунтовне дослідження процесу зародження в Галичині в другій половині XIX ст. українського й польського соціал-демократичних рухів, їхніх політичних акторів, здійснене канадським ученим українського походження Дж.-П.Химкою¹³. Іншу проблему – етнополітичну поведінку галицьких українців на імперському просторі проаналізував видатний історик української діаспори І.Лисяк-Рудницький¹⁴.

Спроби міжетнічних компромісів, міжгрупові суперечності, конфліктологічний дискурс польсько-українських інтеракцій кінця XIX – початку XX ст. вивчають О.Аркуша, Ю.Плекан, І.Чорновол – через аналіз виборчих кампаній 1889, 1896 рр., природи польсько-української угоди 1890–1894 рр., боротьби за виборче законодавство до Австрійського парламенту та Галицького сейму¹⁵. Разом з тим свою увагу дослідники концентрують на проблемах компетенції і діяльності регіональних представницьких зборів (сеймів) у межах Східної Галичини й Буковини – Буковинського та Галицького сеймів. Їм присвячені розвідки М.Настюк і О.Мікули¹⁶, а також ґрунтовна монографія М.Никифорака¹⁷.

Низка праць істориків (монографії Л.Гентош і В.Марчука¹⁸) цінна для дослідження значеної проблеми, оскільки вони відображають позицію церкви часів етнополітичної мобілізації українців, ілюструють ті чи інші аспекти політичної діяльності чільних представників кліру УГКЦ, спрямовані на досягнення міжконфесійного миру й міжетнічних компромісів. Перед-

усім це активна екуменічна позиція митрополита А.Шептицького та спроби українсько-польського компромісу, зосібна роль у цих акціях Апостольського престолу.

Численні інтеракції етнонаціональних спільнот на західноукраїнських землях у досліджуваному хронотопі стали предметом окремих студій зарубіжних істориків, які представляють певну спільну політичну долю/недолю в рамках дуалістичної імперії, а нині – незалежних центрально- і східноєвропейських держав, утворених на уламках Австро-Угорщини. Це, зокрема, австрійська, німецька, польська й чеська історіографії озвученої проблеми.

Дослідження стратегії держави – вивчення етнополітики Дунайської монархії – суттєва ознака сучасної австрійської історіографії міжгрупових інтеракцій. У ній простежується комплексний підхід до вивчення етнонаціональних спільнот Ціслейтанії, зокрема Галичини й Буковини, їхніх дво- або тристоронніх інтеракцій, міжетнічних конфліктів і компромісів, політичної участі політичних еліт й етнічних лідерів. Прикладом такого роду студій є ґрунтовні систематичні праці загальноновизнаних авторитетів Р.Канна, Г.Румплера, П.Урбаніча¹⁹.

Інший суттєвий компонент історичних праць австрійських учених – вивчення емпірики міжетнічних конфліктів у Габсбурзькій монархії, а отже, аналіз міжетнічних компромісів чи спроби їх досягнення на західноукраїнських землях. Серед тих, хто досліджує цю проблему, – Й.Леслі²⁰. Загальний контекст проблеми осмислюють К.-Г.Мак, Г.Гогбавер і В.Роман. Названі історики досліджують політичні, соціальні й культурні зв'язки Галичини та Буковини, мультикультурну спадщину народів західноукраїнських земель т. зв. півавстрійського періоду²¹. Не менш важливе значення має й аналіз особливостей етнополітичного становища євреїв Галичини та стратегії щодо них Австрійської держави, запропонований Б.Куцмані²².

Праці такого штибу перегукуються з роботами окремих німецьких істориків, а водночас відображають зміни в досліджуваних австрійськими науковцями проблемах міжетнічних взаємин у Галичині й на Буковині. Серед нечисленних праць, де поруч з основними групами-конкурентами – українцями, поляками й румунами виступають інші етнонаціональні спільноти (євреї, німці), назвімо розвідки Р.Марка й Е.Турчинські²³.

Окремим тематичним розділом німецької історіографії є вивчення етнополітичної поведінки німців і стратегії щодо них держави. Ця етнічна меншина є фігурантом студії З.Мюллера²⁴. При цьому ті з представників “чужих”, які проживали на західноукраїнських землях, не виокремлюються із загального контексту.

Серед праць німецьких учених важливими для нашого дослідження, з огляду на лакуни в українській історіографії, є ті, що стосуються євреїв. Це, зосібна, монографія Т.Андлауер, присвячена єврейському населенню в контексті модернізації Галичини зазначеного хронотопу²⁵. У ґрунтовній розвідці розкриваються закономірності взаємодії євреїв з нацією-державою на центральному рівні та на місцевому – з польською шляхтою, вплив політичних й освітніх інституцій останньої на акультурацію єврейського населення регіону. Важливим у розрізі нашої монографії є введення авторкою в дослідницьке поле проблеми демократизації Галицького сейму та єврейського самоуправління через аналіз їх етнічного руху.

Етногрупові інтереси й ініціативи політичних акторів австрійської Буковини щодо досягнення міжетнічного компромісу через механізми інтеракцій етнонаціональних спільнот краю досліджуються в праці Р.Вагнера, яка досі не втратила свого значення²⁶.

Проблемі культури міжетнічної взаємодії на її індивідуальному рівні присвячена єдина на нинішній день публікація про життя і діяльність видатного німецького церковного діяча, єпископа Т.Цеклера²⁷. У студії спогадового характеру міститься важлива інформація про стратегію держави щодо етноконфесійних спільнот, українсько-німецькі та німецько-польські інтеракції. Водночас праці німецької історіографії дозволяють сфокусувати основні тенденції в етнополітичній поведінці “чужих” у Галичині й на Буковині, визначити стратегію влади щодо них.

Вочевидь це можна зрозуміти, коли взяти до уваги сучасний “погляд іззовні” на історію України видатного німецького історика А.Каппелера. Він свідчить про акцентування на ролі етнічних меншин і національних рухів у модерному націотворенні. Учений висновує, що важливими для модернізації західноукраїнських земель у складі Габсбурзької монархії були загальні умови політичної системи, політика щодо національностей і освітня політика уряду²⁸. Систематизуючи демографічну, соціальну й економічну структури українців і неукраїнців, історик обґрунтовує сутність міжетнічного поділу праці, за яким соціальна й етнічна класифікації збі-

галися, а відповідно останні перешкоджали соціальній мобільності українців. “Соціальний підйом на позиції, що їх практично монополюють займали інші етнічні групи, – доводить А.Капелер, – був особливо складним, а наслідками були соціальна напруга і економічне суперництво між етнічними групами”²⁹.

Особливо цінними є твердження вченого, що культури найважливіших етнічних груп України за імперської доби (українців, росіян, євреїв і поляків) розвивалися не відокремлено, а в рамках “різноманітних процесів взаємодії”³⁰. Західноукраїнські землі – Галичину й Буковину історик називає “культурними плавильними котлами”, але зауважує, що не варто ідеалізувати багатоетнічний світ України передвоєнної доби (до 1914 р.) лише як співіснування та суміш різних релігій, мов, культур і традицій. Учений застерігає: “... досить глибокими були соціальні суперечності, між релігійними й етнічними групами. Панували бідність, соціальні, політичні та культурно-мовні утиски”³¹. Останнє твердження зайвий раз доводить домінування в сучасній зарубіжній історіографії поняття міжетнічної взаємодії в її конфліктологічному дискурсі – концентрації на емпіриці міжетнічних взаємин у контексті соціальних і політичних процесів транзитивного періоду.

Історіографію проблеми статті суттєво доповнює науковий доробок польських істориків. Тематичні комплекси, що сформувалися в польській історіографії, в основному суголосні тим, які досліджують учені України. Це, зокрема, аналіз етнодемографічної ситуації, історія етнонаціональних спільнот, шляхи досягнення порозуміння “своїх” і “чужих”, взаємодія етноконфесійних спільнот тощо. Їхнім нечисленним публікаціям характерна концентрація уваги не тільки на взаємодії поляків з українцями, але й з євреями та німцями. Щоправда, події в досліджуваному регіоні ми здебільшого аналізуємо в загальному контексті етнополітичних процесів в Австро-Угорщині.

Етносоціальну структуру населення західноукраїнських земель і динаміку її змін вивчають П.Ебергарт, Г.Грицюк, З.Фрас³². Поряд з етнодемографічними показниками вчені виокремлюють стратегію Відня та політичних еліт, їхні найбільш значущі ініціативи у сфері етнонаціональних відносин, аналізують етногрупові інтереси й ініціативи груп-конкуренток у захисті прийнятних для них умов, боротьбу за дефіцитні ресурси.

“На дорозі до рівноправ’я” – така промовиста назва монографії М.Сліж, присвячена захисту прав євреїв Галичини 1848–1914 рр.³³. Хоча стрижнем досліджуваної проблеми є процес перетворення євреїв на єдину етнополітичну групу, учена виокремлює основні вектори етноповедінки, формування єврейського етнічного руху в Галичині, особливості інтеграції “чужих” у націю-державу. Дослідження польської вченої – незаперечне свідчення фокусування уваги на проблемі упослідження галицьких євреїв. Її сутність полягала в тому, що пропонує громадянське рівноправ’я в обмін на етнічне самозречення. Держава передбачала гарантування рівності прав групи при одночасному невизнанні її соціокультурних особливостей. За такої моделі не бажаному з точки зору центральної влади “чужому” пропонувався той своєрідний варіант рівності, який де-факто означає нерівність.

Ураховуючи ці тенденції, очевидно є значущість дослідження М.Петрару³⁴, яке нині є єдиною монографією, присвяченою польській спільноті регіону. Топосом її етнополітичної поведінки виступає австрійська Буковина, а поряд з поляками тут почергово фігурують українці, євреї, німці, вірмени й старообрядці в їхніх взаємних контактах через імміграційні процеси, освітню політику й діяльність римо-католицької церкви. Аналогічне значення має й монографія Е.Алабрудзінської³⁵, яка, зокрема, на прикладі діяльності протестантських церков в австрійській Галичині показала інтеракції етноконфесійних спільнот, передусім польсько-німецьку, австро-німецьку й подекуди німецько-єврейську. Ця низка робіт доповнюється дослідженням міжетнічних компромісів на західноукраїнських землях, зосібна на Буковині, яке здійснив О.Коціан³⁶.

Серед значної кількості праць зарубіжних істориків, присвячених аналізу етнонаціональної політики Відня та реалізованій нею тактиці, концептуальністю вирізняється праця чеського вченого Г.П.Гійє³⁷. Осереддя його монографії – проблема політичної системи Австро-Угорщини – реалізоване через розгляд політичної участі етнічних еліт і політичних акторів Дунайської монархії в центральному й крайовому парламентаризмі, політичних партіях, реалізації принципів національно-культурної автономії окремих народів імперії. Окремий тематичний напрям дослідження Г.П.Гійє – проблеми міжетнічних суперечностей на політичному просторі

дуалістичної імперії і спроби їхніх “замирень”. Не менш важливе значення має й аналіз ініціатив нації-держави у сфері етнонаціональних відносин. Поза цим автор надає значної уваги проблемі політичних факторів австрійського конституціоналізму, австрійсько-угорського порозуміння, угорсько-хорватському порозумінню, питанням автономії Угорщини тощо. Спробам українсько-польського замирення в Галичині й конструктивного порозуміння у формі т. зв. Буковинської згоди присвячені тільки окремі сюжети.

Незважаючи на те, що дослідження проблеми міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях в означеному хронотопі не властиве російській історіографії, слід виокремити поодинокі праці, які дотично фокусують увагу на проблемах етнорегіоналізму або ж його окремих аспектів у межах імперії. Прикладом такого роду студій є узагальнююче дослідження Я.Шимова³⁸ та стаття А.Міллера, у якій проаналізовано етнополітику Відня та етнополітичну поведінку політичних акторів – українців і поляків³⁹.

Сучасна англomовна історіографія також концентрує свою увагу на різних вимірах минулого етнонаціональних спільнот західноукраїнських земель 1867–1914 рр. Її репрезентантом є видатний англійський історик Н.Дейвіс, який розглядає досліджуваний топос у контексті історії Польщі, а відтак численних інтеракцій місцевих поляків з іншими спільнотами. Учений стверджує: “Національний склад (обох частин австрійської Галичини. – *І.М.*) був безнадійно плутаним. Не зовсім було б точним стверджувати, що німці (3% 1880 р.) гнобили поляків, що поляки (45%) гнобили русинів, що русини (41%) гнобили євреїв або що євреї (11%) внаслідок своєї начебто економічної переваги гнобили всіх інших. Але такі хибні уявлення, що були досить поширені в Галичині, передають реальну атмосферу нескінченних суперечок і конфліктів, які поділяли конкурентні національні групи, що заперечували одна одну. Кожна меншина в цій частині Європи в тому чи тому аспекті почувалася гнобленою, і всі вони гірко нарікали на дискримінацію”⁴⁰. Можна погодитися з твердженням, що в перші десятиліття історії Галичини поляки поділяли “озлобленість усіх своїх сусідів”, але цілком спрощеною виглядає судження про винятково офіційний, віденський вектор їх зрівняння з мадярами Угорщини й німцями Австрії в ранзі трьох “панівних рас” дуалістичної монархії. Поза сумнівом, це, як визнає сам учений, призвело до того, що “вони (поляки. – *І.М.*) дедалі більшою мірою ставали об’єктом заздрості з боку інших меншин”⁴¹. Далі великою спокусою називає Н.Дейвіс спробу австрійських урядовців підтримувати “українські нарікання” як зручний спосіб стримувати сильніший польський національний рух. “Чинячи так, вони роздмухали польсько-український антагонізм, що переріс у відкриту війну, тільки-но зазнав краху режим Габсбургів”⁴². Віддаючи належне знайомому дослідникові історії Польщі, зауважмо, що окремі його твердження, як у випадку з перманентним українсько-польським конфліктом у Галичині, звучать надміру апріорно.

Американські вчені не концентрують уваги на досліджуваному хронотопі, а їхні роботи зазвичай присвячені трансформаціям періоду Першої світової війни – останній фазі й падінню імперського простору – розкривають передумови, специфіку й характер етнічного насильства в Східній Галичині. Їх реалізував А.В.Прусін на прикладі дискримінації єврейської спільноти російськими окупаційними владами, їхнього антисемітизму⁴³. Серед проблем, які аналізує вчений, – тенденції, що визначилися в ставленні російської окупаційної влади в Галичині до інших націй (у т. ч. українців, німців, поляків). В інших випадках він здійснює екскурси, які тією чи іншою мірою розкривають політику центральної влади щодо окремих національних меншин в європейських державах (Австрії, Бельгії, Франції, Німеччині). Такий підхід, безперечно, сприяє виявленню спільного й відмінного в життєдіяльності “чужих” в умовах стрімкої ескалації політичної ситуації.

Поза цим контекстом англomовної історіографії проблеми – книжка американської дослідниці С.Ф.Вайнне⁴⁴ – узагальнююче дослідження єврейської спільноти західноукраїнського регіону через виокремлення її етноконфесійного чинника. Авторка, здійснивши всебічний аналіз становища євреїв у Галичині впродовж її “австрійського періоду”, сформулювала своє бачення їхнього становища. Воно, згідно з висновками вченої, полягало у внутрішньоєврейській дискусії про орієнтацію на конфесію чи національність. А залежно від особистого ставлення до громадянських і релігійних рухів галицькі євреї – т. зв. галіціанери – підтримували відкритість єврейського суспільства чи повну його ізоляцію.

Історіографію зазначеної в назві статті проблеми суттєво доповнює доробок вітчизняних культурологів і літературознавців. Їхнім нечисленним публікаціям характерна концент-

рація уваги не тільки на інтеракціях українців, поляків, німців та євреїв, але й проблемах подвійних лояльностей і національних ідентичностей суб'єктів соціальних і політичних процесів. Фактично українські вчені-філологи започаткували два визначальні тематичні комплекси проблеми – дослідження ідентичностей у поліетнічному просторі західноукраїнських земель імперської доби й осмислення місця і ролі регіону в загальноімперському та крайовому літературному процесі, зокрема його єврейський дискурс.

Перший з них представляють ґрунтовні студії Т.Гаврилова, який на прикладі вибраних текстів австрійської літератури ХХ ст. висвітлює проблему ідентичностей – особи, художнього тексту, а також зв'язки між ними, витворені зосібна й на західноукраїнських теренах⁴⁵, і П.Рихла, який розглядає феномен єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини, окресливши його поняттям “Шібболет” – як носія національної та мовно-культурної ідентичності євреїв Буковини⁴⁶.

У другому тематичному комплексі – праці І.Андрущенка й Л.Цибенко. Перший з них детально характеризує соціокультурний поступ Австро-Угорщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. (“духовий злет доби історичного занепаду”) через аналіз історичних, культурних і літературних подій і твори “творців” габсбурзького міфу в австрійській літературі, а також констатацію того, що Галичина як складник Дунайської монархії – “загублений світ” з його різноетнічним населенням⁴⁷. У полі зору другої дослідниці – топос Східної Галичини в австрійській літературі з акцентуванням на амбівалентності першої, літературний процес в європейському мультикультурному регіоні (на прикладі Галичини), літературний ландшафт Східної Галичини, а також ідентичнісні, історичні, географічні й мовні компоненти західноукраїнського регіону. Акцентування на цих проблемах відбувається за допомогою творів К.-Е.Францо́за, Л. фон Захера-Мазо́ха, Й.Рота, Р.Музіля, С.Морґенштерн. Свою дослідницьку парадигму вчена окреслює як “Галичина оплакувана і/або Галичина щаслива?”, що опосередковано на прикладі творів австрійської літератури про Східну Галичину та її населення доводить слушність тези “разом, але майже окремо”⁴⁸.

Цілком зрозуміло, що праці українських філологів не коригують суттєво означеної проблеми, однак значущим є те, що їхні предметно-об'єктні зацікавлення реалізовані в рамках тих чи інших етнонаціональних спільнот, груповій та індивідуальній взаємодії їхніх представників із “чужими” або подекуди “своїми”. Ця проблема, яку можна визначити як мовно-літературну, вербальні інтеракції спільнот і груп західноукраїнських земель, змодельована на взірцях багато- і одномовних (німецькомовної) загальноімперської і периферійної літератур ХІХ – початку ХХ ст., безумовно, є продуктивним підходом вітчизняного літературознавства й культурології.

Якщо роботи вітчизняних літературознавців можна вважати своєрідним трампліном для формулювання комплексу концептуальних положень мовно-літературних інтеракцій у досліджуваному хронотопі, то публікації зарубіжних учених у цьому контексті є показовими. Вивчення цієї проблеми – контакти “своїх” і “чужих” – реалізовано в ракурсі дослідження етнічної ідентичності (через призму літератури) євреїв Австро-Угорщини загалом і західноукраїнських земель зокрема.

Важливими тут є ті нечисленні праці, які з'ясовують особливості єврейської ідентичності в німецькомовній поезії та літературі. Насамперед – це студії німецьких та ізраїльських авторів Л.Блума, М.Зусман, К.-К.Померанц, Д.Лампінґа, Г.Шакеда, М.-А.Майєра⁴⁹ – комплекс питань, пов'язаних з єврейською ідентичністю в контексті політичних, соціальних і культурних ініціатив держави на імперському й постімперському просторах з відповідною екстраполяцією на сьогодні. Доповненням до цього тематичного ряду можна вважати розвідку М.Поллака про “зниклий світ” Галичини й Буковини⁵⁰. Цю проблему доповнює ґрунтовне дослідження польської вченої К.Венцлавської, присвячене “літературному” обличчю Штетля – “з мертвих постало містечко”⁵¹. Прикметна ознака цих студій – вивчення, сказати б, єврейського аспекту міжкультурних взаємин. Це, звісно, позбавляє можливості здійснювати компаративний аналіз взаємодії “чужих” з основними групами-конкурентками – українцями й поляками.

Отже, висновуємо, що дослідницький наратив суспільних основ взаємодії і функціонування етнонаціональної і політичної сфер суспільства суттєво коригують сучасні дослідження окремих аспектів діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині, який репрезентований працями українських і зарубіжних науковців. Їхній внесок у дослідження взаємодії етнополітичних акторів пропонуємо розмежовувати як за характером досліджень (праці політо-

логів, соціологів, істориків, літературознавців), так і за хронологічним принципом. Адже сучасній українській суспільствознавчій науці притаманні інтеграція в теоретичний дискурс Заходу, формування історичного, культурологічного, соціопсихологічного й етнополітологічних підходів, зосередження уваги на співіснуванні груп під час еволюції етнікосів і політичних інститутів, виокремлення дискурсу міжетнічної соціокультурної дистанції, особливостей етнонаціональної свідомості, етнополітичної поведінки, міжетнічного конфлікту, політизація етнонаціональних відносин. Важливим є т. зв. ретроспективний напрям у дослідженнях етнополітичних процесів. Студії істориків аналізують практику міжгрупових інтеракцій у різних етнополітичних ситуаціях: під час формування українського, польського та єврейського етнічних рухів і в умовах їх функціонування на імперському просторі.

1. Коллінз Р. Теорія конфлікту в сучасній макроісторичній соціології / Рендал Коллінз // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 83.
2. Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі / Норман Дейвіс ; пер. з англ. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – С. 8, 10.
3. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 431 с.; Добржанський О. В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. В. Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.; Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О. С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.; Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу : монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 280 с.; Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2008. – 204 с.
4. Жерноклеєв О. С. Національні меншини на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини (1900–1914 рр.) / О. С. Жерноклеєв // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 1999. – Вип. II. – С. 74–84.
5. Вітенко М. Д. Польсько-українські відносини у Галичині: соціально-економічний аспект (остання третина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спеціальність 07.00.02 : “Всесвітня історія” / М. Д. Вітенко ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2006; Горук А. І. Становлення, інституціоналізація та розвиток національно-культурного руху поляків на Буковині (друга половина XIX ст. – 1914 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спеціальність 07.00.02 : “Всесвітня історія” / А. І. Горук ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004; Монолатій І. С. Соціально-економічне становище та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1923 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спеціальність 07.00.01 : “Історія України” / І. С. Монолатій ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2002; Осачук С. Д. Німецькі товариства на Буковині (третя чверть XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спеціальність 07.00.02 : “Всесвітня історія” / С. Д. Осачук ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 1999.
6. Погребинська І. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (до проблеми українсько-єврейських взаємин) / Ірина Погребинська, Максим Гон. – К. : НАН України, Ін-т нац. відносин і політології, Рівн. екон.-гуманіт. ін-т, 1997. – 84 с.
7. Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII – на початку XX ст. // Збірник документів та матеріалів ; [упоряд. М. Кушнір, М. Никирса, О. Добржанський (ред.)]. – Чернівці : Наші книги, 2007. – 464 с.
8. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – С. 11–20.
9. Там само. – С. 18, 19.
10. Терещенко Ю. Український патріот з династії Габсбургів : науково-документальне видання / Юрій Терещенко, Тетяна Осташко. – К. : Темпора, 2008. – С. 3–98.
11. Добржанський О. В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. В. Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.; Романюк М. М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.) / М. М. Романюк. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, 2000. – 588 с.
12. Жерноклеєв О. С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О. С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 536 с.

13. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Джон-Пол Химка. – К. : Основні цінності, 2002. – 328 с.
14. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. : у 2 т. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 413–450.
15. Аркуша О. Галицький сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1896 рр. / Олена Аркуша. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 173 с.; Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2008. – 204 с.; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – Львів : Львів. акад. мистецтв, 2000. – 247 с.; *його ж.* Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. : нарис з історії українського парламентаризму. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 288 с.
16. Настюк М. Буковинський крайовий сейм : структура, компетенції і діяльність / Михайло Настюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 1993. – Вип. 30. – С. 16–21; Мікула О. Порядок формування, склад і структура Галицького крайового сейму / Олена Мікула // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 121–125.
17. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / М. В. Никифорак. – Чернівці : Рута, 2004. – 384 с.
18. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика Папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923 рр.) / Ліліана Гентош. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2006. – 456 с.; Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. / Василь Марчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 464 с.
19. Kann R. A. Das Nationalitäten der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideen. Erster Band: Das Reich und die Völker. Zweite Auflage / Robert A. Kann. – Graz ; Köhln : Verlag Hermann Böhlau, 1964. – 472 s.; Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch. – Band VIII : Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 1. Teilband : Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. – 1338 s.
20. Leslie J. Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg / John Leslie // Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag / Emil Brix, Thomas Fröschl, Josef Leidenfrost (Hrsg.). – Graz ; Köln ; Wien, 1991. – S. 113–144.
21. Galizien um die Jahrhundert Wende. Politische, soziale und kulturelle verbindungen mit Österreich. Herausgegeben von Karlheinz Mack; mit einem Geleitwort von Erhard Busek und einer Einleitung von Richard Georg Plaschka. – Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1990. – 115 S.; Hognbauer H. Bukowina, Bessarabien, Moldavien. Vergessenes Land zwischen Westeuropa, Russland und der Türkei / Hannes Hognbauer, Viorel Roman. – Wien : Promedia, 1997. – 198 s.
22. Куцмани Б. Духовная, культурная и политическая жизнь евреев Галиции при австрийской власти (1772–1918) / Бёрис Куцмани // Материалы IX ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. – М. : Сэфер, 2002. – Ч. 1. – С. 177–191.
23. Mark R. Galizien unter österreichischer Herrschaft. Verwaltung – Kirche – Bevölkerung / Rudolf A. Mark. – Marburg, 1994; Turczynski E. Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: zur Sozial- und Kulturgeschichte eine mitteleuropäisch geprägten Lanschaft / Emanuel Turczynski. – Wiesbaden, 1993. – 256 s.
24. Müller S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens, insbesondere Lembergs. 1772–1940 / Sepp Müller. – Marburg am Lahn, 1961. – 234 s.
25. Andlauer T. Die jüdische Bevölkerung im Modernisierungsprozess Galiziens (1867–1914) / Teresa Andlauer. – Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2001. – 373 s.
26. Wagner R. Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina / Rudolf Wagner. – München : Der Südostdeutsche Verlag, 1984. – 272 s.
27. Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер. / Ліллі Цеклер ; пер. з нім. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 168 с.
28. Капелер А. Мала історія України / Андреас Капелер ; пер. з нім. – К. : К. І. С., 2007. – С. 118–121, 124.
29. Там само. – С. 134.
30. Там само. – С. 140.
31. Там само. – С. 141.
32. Eberhardt P. Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku / Piotr Eberhardt. – Warszawa : Biblioteka “Obozu”, 1994. – 336 s.; Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948 / Grzegorz Hryciuk. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. – 424 s.
33. Śliż M. Galicyjscy Żydzi na drodze do równouprawnienia 1848–1914. Aspekt prawny procesu emancypacji Żydów w Galicji / Małgorzata Śliż. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2006. – 189 s.

34. Petraru M. Polacy na Bukowinie w latach 1775–1918. Z dziejów osadnictwa polskiego / Marius Petraru. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – 222 s.
35. Alabrudzińska E. Kościoły ewangeliczne na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej / Elżbieta Alabrudzińska. – Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999. – 272 s.
36. Kotzian O. Der Bukowina-Ausgleich 1910: Beispiel einer Lösung ethnische-religiöser Konflikte / Ortfried Kotzian // Bukowina. Wspólnota kultur i języków / pod red. K. Feleszki i J. Malasa. – Warszawa, 1992. – S. 11–18.
37. Ные Н. Р. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation / Hans Peter Nye. – Praha : Karolinum nakladatelstvi Univerzity Karlovy, 1998. – 260 s.
38. Шимов Я. Австро-Венгерская империя / Ярослав Шимов. – М. : Изд-во “Эксмо”, 2003. – 608 с. – (Сер. “Имперское мышление”).
39. Миллер А. Галиция в системе австро-венгерского дуализма / Алексей Миллер // Австро-Венгрия: опыт многонационального государства / [отв. ред. Т. М. Исламов, А. И. Миллер]. – М. : РАН, Ин-т славяноведения и балканистики, 1995. – С. 63–70.
40. Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі / Норман Дейвіс ; пер. з англ. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – С. 555–556.
41. Там само. – С. 556.
42. Там само. – С. 567.
43. Prusin A. V. Nationalizing a Borderland. War, Ethnicity, and Anti-Jewish Violence in East Galicia, 1914–1920 / Alexander V. Prusin. – Tuscaloosa : The University of Alabama Press, 2005. – XIII. – 181 p.
44. Wynne S. F. The Galitizians: The Jews of Galicia, 1772–1918 / Suzan F. Wynne. – Wheatmark, 2006. – 524 p.
45. Havryliv T. Identitäten in der österreichischen Literatur des XX. Jahrhunderts. Monographie / Tymofiy Havryliv. – Lwiv : VNTL-Klasyka, 2008. – S. 9–11.
46. Рихло П. Шібболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини / Петро Рихло. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – С. 7–24; його ж. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст : монографія. – Чернівці : Руга, 2005. – 584 с.
47. Андрущенко І. Культура Австро-Угорщини кін. XIX – поч. XX ст. Духовий злет доби історичного занепаду : історико-літературний нарис / Ігор Андрущенко. – К. : Альтпрес, 1999. – С. 5–25, 118–160.
48. Cybenko L. Galicia Miserabilis und/oder Galicia Felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur / Larissa Cybenko. – Lwiv : VNTL-Klasyka ; Wien : Praesens Verlag, 2008. – S. 5, 6–10.
49. Blum L. Identität und Zeitenbruch. Probleme heterogener Sprachspiele im “neudeutschen Literaturstreit” 1990/91 / L. Blum // Kamm J., Schaffeld N., Spies M. (Hg.). Spuren der Identitätssuche in zeitgenössischen Literaturen. – Trier : Wissenschaftlicher Verlag, 1994. – S. 20, 21; Zussman M. Jüdische Identität heute. Notizen aus Amerika / Mira Zussman // Nachama A., Schoeps J.-H., Voolen E. von (Hg.). Jüdische Lebenswelten. Essays. – Frankfurt am Main, 1991. – S. 106, 108; Pomeranz C. K. Das Identitätsproblem jüdischer Autoren im deutschen Sprachraum. Von der Jahrhunderte bis zu Hitler / Carmely Klara Pomeranz. – Königstein/Ts. : Scriptor Verlag, 1981. – S. 1–11; Identität und Gedächtnis in der jüdischen Literatur nach 1945. Hgs. von Dieter Lamping. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003. – S. 10–12; Shaked G. Die Macht der Identität. Essays über jüdische Schriftsteller. Aus dem Englischen von Ulrike Berger, Matthias Morgenstern und Eve Strauss / Gershon Shaked. – Frankfurt am Main : Jüdischer Verlag, 1992. – S. 192–207; Meyer M.-A. Jüdische Identität in der Moderne / Michael A. Meyer. – Frankfurt am Main, 1992. – S. 133, 134.
50. Pollack M. Galizien. Eine Reise durch die versuchwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina / Martin Pollack. – Frankfurt am Main ; Leipzig : Insel Verlag, 2001. – 239 s.
51. Więclawska K. Zmartywychwstałe miasteczko... Literackie oblicza szteti / Katarzyna Więclawska. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – S. 11–35.

The article investigates the historiography of the interaction problem of ethno-political actors on the Western Ukrainian lands in the imperial era, especially in Galicia and Bukovina in the Austro-Hungarian Empire. The author proves the thesis that the modern design of Ukrainian and foreign historiography evidence of increasing scientific interest of researchers to the problem of ethno-national processes in the Austro-Hungarian Empire. Argues that this resulted in an increasing number of publications on this issue and expand the range of issues for further study of the interaction of ethno-political actors in the political participation of different ethnoses of Galicia and Bukovina, politicians in Vienna in the settlement of inter-ethnic relations, assimilation and akulturation processes, inter-ethnic compromises and conflicts, and so etc. Analysis of historiography confirms not only increased the attention of scientists to the initiatives of ethno-political actors in the sphere of inter-ethnic processes, but also the desire for a new theoretical understanding of complex ethno-political and institutional processes in the Austro-Hungarian Empire.

Key words: ethno-political actors, interethnic relations, intergroup interaction, Austria-Hungary, Galicia, Bukovina.

УДК 329.052
ББК 66.024.26

Микола ГЕНИК

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПРОГРАМАХ ПОЛЬСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ (1976–1991)

Українське питання складало важливий елемент ідеології польських політичних партій періоду трансформації. Зміну ставлення польського суспільства до українського питання спричинила насамперед ідеологія Польського незалежницького порозуміння, Конфедерації незалежної Польщі та Ліберально-демократичної партії “Niepodległość”.

Ключові слова: польсько-українське примирення, польсько-українські відносини, Польське незалежницьке порозуміння, Конфедерація незалежної Польщі, Ліберально-демократична партія “Niepodległość”.

Трансформаційні процеси в Центрально-Східній Європі (ЦСЄ) інституціоналізувалися в появі опозиційних сил і формуванні багатопартійних систем. Геополітичні зміни в ЦСЄ і на радянському просторі передбачали розпад СРСР на національні держави, у тому числі виникнення незалежної України. Тому українське питання складало важливий елемент ідеології польських політичних партій, заторкуючи проблему нового геополітичного устрою, кордонів, національних меншин і міжнародного примирення.

Загалом діяльність польських опозиційних сил відображена в монографічних виданнях¹, однак дослідження формування ідеології в українському питанні перебуває на початковій стадії². Мета статті – прослідкувати роль і місце українського питання в ідеологіях і програмах польських політичних партій. Джерельну базу дослідження склали неопубліковані матеріали Архіву Літературного інституту в Парижі, Архіву актів нових, Архіву Інституту національної пам’яті, Архіву осередку Karta, Архіву Відкритого Суспільства, відділу Документів суспільного життя Національної бібліотеки у Варшаві, Відділу рукописів Національного закладу ім. Оссолінських, приватних архівів В.Мокрого, Є.Таргальського й П.Казанецького.

Загалом формування концепцій польських політичних партій в українському питанні можна періодизувати на три основні етапи: 1976–1981, 1981–1989 та 1989–1991. Результатом Гельсінських домовленостей стала поява опозиційних сил у країнах ЦСЄ. Виникнення опозиційних рухів Я.Новак-Єзьоранський оцінював як створення можливості організації спільного фронту й співпраці з українцями, литовцями та іншими етнічними групами³.

Опозиція приділяла багато уваги проблемам східної політики й відносинам з українцями, білорусами та литовцями. Програма Польського незалежницького порозуміння (ПНП) у 1976 р. висловлювала підтримку незалежницьких прагнень неросійських народів СРСР і стверджувала, що східним сусідом Польщі є не Росія, а Україна, Білорусія і Литва. Із цими країнами поляків єднало кількасотлітнє співіснування, більш або менш мирне, інколи збурюване надмірною експансивністю поляків, але добровільне, у рамках однієї держави – Польської Спільноти Народів. Український, білоруський, литовський і латвійський народи не є незалежними, їх насильством включено до Радянського Союзу й піддано гострому політичному, ідеологічному й релігійному тискові та русифікації. “Багатівікова спільність не дозволяє дивитися на це байдуже чи з мовчазним співчуттям. Висловлюємо гарячу солідарність і підтримку намаганням тих народів усамостійнитися від російського насильства. Ми повинні підтримувати їх прагнення в міру наших можливостей”. ПНП виступало за лібералізацію кордонів⁴.

У декларації Конфедерації незалежної Польщі (КНП) від 1 вересня 1979 р. стверджувалося, що зі спільного минулого та польської національної традиції “виникає почуття співвідповідальності за свободу й успіх народів, з якими поєднала нас історія і які мають право на самовизначення”⁵. 11 листопада 1979 р. Політична рада КНП у своїй резолюції вимагала незалежності України, Білорусії та інших народів ЦСЄ⁶.

Під час роботи I з'їзду Незалежної профспілки "Solidarność" у комісії щодо підготовки програмних документів розгорілася дискусія в справі декларації стосовно національних меншин. Редактор "Więzi" Б.Скарадзінський стверджував, що з'їзд не може завершитися без офіційного звернення до трьох основних національних меншин з посланням і повинен стати на захист їхніх прав, гідності, культури, традиції і релігії⁷. Ухвала I з'їзду "Solidarności" у справі національних меншин, прийнята під кінець нарад 7 жовтня 1981, була просякнута протиріччями. Декларувалася турбота про те, щоб польські громадяни, які належать до інших націй і етнічних груп – білоруси, цигани, греки, литовці, лемки, німці, українці, татари, євреї та інші національності, отримали умови для вільного розвитку своєї культури згідно з традиціями Речі-посполитої багатьох народів. Одночасно заявлялося, що організація протиставляється всяким національним поділам і бореться за гарантування повноти громадянських прав усім полякам незалежно від національної приналежності чи походження⁸.

Б.Скарадзінський різко розкритикував ухвалений текст звернення. "Поплутано тут з дитячою нестаранністю справи й адресатів. Цигани, греки і євреї зі своїми культурно-суспільними проблемами зрівняні з білорусами, литовцями й українцями, які становлять для нас, як ми старалися це пояснити, політичну проблему. Тільки ці останні є для нас співгромадянами, а одночасно членами проживаючих компактно сусідніх народів, які колись входили до складу I Речіпосполитої і з якими за II Речіпосполитої ми мали визначені конфлікти. (...) Завершує ухвалу *пуста декларація*, навіть без спроби інструменталізації. I без зусилля визначення сучасного стану відносин, нарису подальших кроків для їх покращення, вказівки на те, хто, коли і як має здійснити ці кроки... Услід за цим ухвалюється звичайна дурниця, говорячи про спротив проти всяких національних поділів. Коротко кажучи, одне безвідповідальне белькотіння"⁹.

Відсутність чіткої програми східної політики та відносин зі східними сусідами, яка не створювала платформи для координації визвольної боротьби, оцінювалася як одна з причин слабкості "Solidarności". У період після делегалізації "Solidarności" на сторінках преси "другого обігу" починається активна дискусія стосовно проблеми східних сусідів, кордонів і національних меншин¹⁰.

Складним для польської опозиції було питання непорушності східного кордону, зокрема, Християнсько-суспільний рух визнавав лінію Ризького договору 1921 р. східним кордоном Польщі¹¹. Перелом стався в період військового стану. Символічним жестом "Солідарності в боротьбі" ("Solidarności Walczącej") стало визнання 13 грудня 1982 р. непорушності східного кордону¹².

Послідовну концепцію в справі кордонів і східної політики демонструвала Ліберально-демократична партія "Niepodległość" (ЛДПН), яка виводилася із середовища, згуртованого навколо політичного місячника "Niepodległość", заснованого в січні 1982 р.¹³. Програма ЛДПН 1984 р. вимагала перекреслення постанов пакту Ріббентропа–Молотова та домовленостей Великої Трійки в Тегерані, Ялті й Потсдамі, які стосувалися Польщі. Заперечуючи роль СРСР як гаранта польських кордонів, ЛДПН пропонувала укласти угоди з незалежними державами: Україною, Білорусією і Литвою, відмовляючись від колишніх польських східних територій за умови відмови їх від територіальних претензій до Польщі. Передбачалося взаємне гарантування повних прав меншинам. ЛДПН планувала співпрацювати з антитоталітарними організаціями в інших країнах блоку та прагнути до союзу ліберальних і консервативних угруповань ЦСЄ¹⁴. ЛДПН пропонувала в рамках Союзу Держав Центральної, Східної і Південної Європи визнання непорушності існуючого східного кордону Польщі та залишення Вільна литовцям, а не Литовській РСР, і Львова українцям, а не УРСР. Діячі ЛДПН передбачали можливість конфедеративного зв'язку деяких незалежних республік СРСР з Польщею. До складу Спільноти ЦСЄ ЛДПН зараховувала Україну, Латвію, Литву, Естонію, Білорусію, Чехословаччину, Угорщину, Румунію і, можливо, Югославію. Нова структура поряд з Росією і Західноєвропейським Союзом становила б третю економічну, політичну й військову силу, яка б спільно захищала інтереси об'єднаних народів. Держави ЦСЄ повинні б укласти між собою угоди про економічний і паспортний союз, гарантування політичних і культурних свобод національних меншин та створили б умови вільного оселення в будь-якій державі за вибором громадянина. Розв'язання проблеми національних меншин ЛДПН вбачала також у підписанні конвенції про подвійне громадянство¹⁵.

Я.Заленський стверджував, що найбільше змінилося ставлення польської опозиції до українських проблем у питаннях кордону, зокрема, найпомітнішою була зміна позиції КНП. На переконання Я.Заленського, свідомість польських опозиційних груп у цих питаннях випереджає свідомість усього суспільства на кілька років¹⁶. КНП у 1984 р. визнала непорушність східних кордонів, що стало навіть одною з причин партійного розколу. Польська незалежницька партія (Polska Partia Niepodległościowa) Ромуальда Шереметьєва ставила на перше місце встановлення дружніх відносин з народами, з котрими в поляків були конфлікти: німцями й росіянами. “Пам’ятаючи про минуле колись багатонаціональної Речіпосполитої, відчуваємо солідарність з прагненнями наших братів білорусів, литовців, українців, а також естонців і латвійців”. Партія заявляла також про спільність долі з іншими поневоленими народами Європи, насамперед чехами, угорцями й румунами¹⁷. Не висуваючи територіальних претензій, але й не визнаючи непорушності кордонів, вважала, що тільки населення спірних територій має право вирішувати про їхню державну належність¹⁸. Українська проблематика в діяльності КНП підсилалася після виходу з неї в 1985 р. Польської незалежницької партії.

30 квітня 1986 р. лідер “Солідарності в боротьбі” К.Моравецький висловив співчуття УГВР з приводу аварії на Чорнобильській АЕС. У ньому, зокрема, зазначалося, що ця катастрофа нагадала світові “про трагедію українців, народу, що зазнав найбільших кривд від комунізму, який відібрав у нього право на свою культуру, на власні багатства та самостійну державу”¹⁹.

Логічним завершенням другого етапу у формуванні ідеології польської опозиції в українському питанні (1981–1989) стало підписання в березні 1987 р. у Парижі “Заяви у справі принципів польсько-української співпраці”. З польського боку від імені ЛДПН та Організації Wolność-Sprawiedliwość-Niepodległość її підписав Є.Таргальський, від імені КУППО – представник президента М.Плав’юка В.Малинович. У заяві стверджувалося, що польсько-українська співпраця становить життєву необхідність і її основою мають стати такі принципи. Незважаючи на відсутність повноважень розв’язувати проблему кордонів в юридичному сенсі, сторони погодилися, що існуючий кордон повинен бути збережений як кордон між майбутніми незалежними польською і українською державами. Усі історичні умови та міжнародні конвенції стосовно польсько-українських відносин мають утратити силу. Сторони зобов’язалися поборювати у своїх середовищах тенденції висування територіальних претензій до партнера та висловлювали надію на затвердження існуючих кордонів майбутніми парламентами обох держав.

Значна увага приділялася захисту прав національних меншин. Сторони підтримували право національних меншин на вільний розвиток і зобов’язалися поборювати всякі прояви національної дискримінації з боку держави чи суспільства. Було заявлено про необхідність негайного створення в Польщі власної ієрархії УКЦ на чолі з єпископом і власної системи освіти української меншини. Підтримувалося слухне право українців на повернення на їхні землі, з яких були безправно виселені комуністичними властями. Заява висловлювалася також на користь права поляків в Україні на власну систему освіти й необмежений національний розвиток. Наприкінці заяви стверджувалося, що тільки спільна політична боротьба поляків, українців та інших народів Міжмор’я може привести до здобуття ними вільних і незалежних держав²⁰.

Завершальний етап політичних трансформацій (1989–1991) змушував висловитися в справі східної політики практично всі політичні сили. Є.Таргальський поділив політичні сили Польщі в ставленні до східної політики на два табори: радикальний і поміркований. Радикальна течія, виходячи з неможливості співіснування тоталітарної держави й демократичного суспільства, виступала за самостійність усіх народів радянського табору. Поміркована течія (реформатори в ПОРП, церковні й національні кола) виступали за тиск на комуністів й отримання поступок. Вони передбачали перетворення СРСР у Росію і досягнення домовленості з нею, тому рекомендували не робити ставку на розвал імперії і не підтримувати самостійницьких прагнень поневолених народів²¹.

Програма КНП, ухвалена на III конгресі (Варшава–Краків, 4. II. – 4. III. 1989 р.) висувала ідею об’єднання ЦСЄ (Міжмор’я). Необхідним вважалося досягнення міжнаціонального примирення, яке мало базуватися на 4 принципах: самовизначенні, етнічних кордонах, відкритості кордонів і взаємній толерантності. На пропозицію краківської організації КНП було прийнято ухвалу стосовно прав національних меншин, якою декларувалося підтримку шкільництва

рідною мовою, релігійної свободи, права на заснування партій і товариств та свободи вибору місця проживання²². У програмі-максимум КНП (1989) ішлося про необхідність надання допомоги народам, які перебуватимуть на стадії визволення. Особливо наголошувалося на важливості досягнення польсько-українського примирення²³.

Демократична унія підтримувала незалежність Литви, Білорусії та України, висловлювалася за непорушність кордонів і запевнювала нові держави, що з боку Польщі їм не загрожуватимуть територіальні претензії²⁴. Партія Свободи стверджувала важливість незалежності Литви, Білорусії й України та виступала за непорушність кордону²⁵. Ліберально-демократичний конгрес виступав за право всіх сусідів Польщі на самовизначення²⁶.

На етапі дезінтеграції соціалістичного табору актуалізувалася проблема східної політики й у діяльності лівих партій. На XXV конгресі Польської партії соціалістичної (ППС) висувалася концепція блоку держав ЦСЄ, який розглядався як партнер об'єднаної Західної Європи та великого російського ринку. Пріоритетом польської політики вважалася тісна співпраця з Угорщиною, Чехією, Словаччиною, Литвою, Латвією, Естонією, Україною і, можливо, Білорусією. Євро- і євроатлантична інтеграція кваліфікувалася далекосяжною метою²⁷.

Існували також розходження всередині партії, зокрема, проект програми ППС, опрацьований Я.Муляком, передбачав партнерське співіснування Польщі зі східними сусідами на чолі з Росією та активізацію панслов'янського блоку. Україна не згадувалася серед пріоритетів польської політики²⁸. Проект програми ППС, розроблений В.Добжанським, припускав, що основою польської зовнішньої політики має стати суверенність в існуючих кордонах і прагнення до створення в Європі міжнародного устрою, при якому кордони перестануть ділити й почнуть єднати суспільства. Програма наголошувала, що в близькому майбутньому сусідами Польщі на сході стануть визволені литовський, білоруський та український народи. Позиція Польщі в Європі залежатиме від укладення відносин із цими народами. Чим кращими будуть відносини зі східними сусідами, тим сильнішою буде польська позиція на заході. Програма наголошувала, що в інтересах Польщі формування такого устрою, щоб шлях цих держав до Європи йшов через Польщу, тому вона повинна підтримувати їхні прагнення до незалежності й демократії. ППС підтримувала ідею Соціалістичної унії країн Центрально-Східної Європи. "ППС поборюватиме перестарілі стереотипи і ворожість, які ускладнюють примирення між нашими народами". ППС висунула також вимогу надання польським етнічним групам в інших державах адекватних прав з правами інших груп етнічних меншин у Польщі²⁹.

В ухвалі щодо національних меншин XXV конгресу ППС (27–29.X.1990) стверджувалося, що захист прав меншин є в інтересах самої більшості. Суспільство, яке не має меншості, не має і більшості, оскільки там появляється тоталітаризм. Гарантування вільного існування меншин повинно бути посилене відповідною конституційною статтею та розвинене й конкретизоване у відповідних законодавчих актах нижчого рівня. "Зокрема, повинні бути створені правові рамки й матеріальні умови для розвитку шкіл різних рівнів (з належним чином змодифікованими шкільними програмами), наданий певний статус національним мовам, створені можливості культивування й розвитку культурних і релігійних традицій, гарантований результативний захист історичних, культурних об'єктів та інших пам'яток". ППС вважала необхідним створення відповідних механізмів, які нададуть можливість представникам національних меншин брати участь у суспільному й політичному житті країни. Пропонувалося через шкільну освіту та ЗМІ поширення у відповідних пропорціях знань про внесок представників національних і релігійних меншин в історію та культуру Польщі. Підкреслювалися наміри ППС поборювати всі прояви й форми расизму, шовінізму та ксенофобії³⁰.

До поміркованої течії належали колишні комуністи з Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) і націоналістичні сили. Християнсько-національне об'єднання (ХНО) виступало за зближення держав Центральної Європи, але проти "втручання у внутрішні справи Советів". ХНО визнавало права національних меншин у Польщі й виражало підтримку полякам у сусідніх країнах³¹. Польська національна партія висувала розпливчате гасло союзу з Росією та іншими державами: Литвою, Латвією, Естонією, Білорусією, Україною і Молдавією³². З'їзд Польської народної партії (PSL) (Варшава, 29. VI. 1991) звертав увагу тільки на появу на сході ринків для польської продукції³³. Національна партія притримувалася орієнтації на Росію, зазначаючи, що

унезалежнення республік Радянського Союзу змусить польську політику до зайняття відповідної позиції³⁴. Національно-ліберальний рух розпливчато пропагував добрі стосунки із СРСР і республіками³⁵. Конгрес Лібералів (Унія Реальної Політики, промислові товариства й “Polityczny Przegląd”) Д.Туска виступав за лібералізацію Польщі, намагаючись не зачіпати інтересів Кремля – визнавав право східних сусідів на самовизначення, але вважав це не польською справою³⁶.

Декларація Соціал-демократії Речіпосполитої Польщі (СДРП), у яку 28 січня 1990 р. перетворилася ПОРП, досить туманно визначала позицію щодо геополітичних змін. Вона підтримувала ідею європейського дому з безпечними й доброзичливими сусідами та висловлювалася за збереження існуючих кордонів. СДРП заявляла про важливість розвитку добросусідських відносин із союзниками й визнавала право всіх народів на самовизначення за умови дотримання прав та інтересів партнерів³⁷. На етапі розпаду СРСР і проголошення незалежності радянських республік СДРП не могла залишити промосковську орієнтацію. У дискусії стосовно програми СДРП Є.Вятр виражав солідарність із національними прагненнями прибалтійських та інших радянських республік. Зверталася увага на небезпеку правих, антикомуністичних і антисоціалістичних рухів, які посилювали свій вплив у різних частинах СРСР. “Визнання нами права всіх народів на самовизначення не може означати підтримку агресивного націоналізму, нетолерантності до меншин (у тому числі до польської меншини)”. Одночасно Є.Вятр наголошував на необхідності підтримання добрих стосунків із СРСР³⁸. Зміна геополітичної ситуації в результаті об’єднання Німеччини й розпаду СРСР лякала СДРП перспективою виникнення незалежних держав з проницькою орієнтацією³⁹. СДРП виступала за надання національним чи мовним меншинам права на збереження і розвиток власної культури, мови, звичаїв і традицій. Рекомендувалося також гарантувати право на створення власних освітніх, релігійних і культурних інституцій та участі в ухваленні рішень, що стосуються визнання і захисту їхньої культурної ідентичності⁴⁰.

Українське питання, яке для польської політики складало основоположну проблему протягом ХХ ст., актуалізувалося на етапі кризи й розпаду соціалістичного табору. Зусиллями ідеологів ПНП, КНП, ЛДПН та інших політичних сил вдалося досягнути консенсусу польського суспільства стосовно необхідності української держави для незалежності Польщі й стабільності ЦСЄ.

1. Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej / [pod red. Krystyny A. Paszkiewicz]. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – 255 s.
2. Дарський Й. Польські політичні партії й організації / Йосиф Дарський // Пертурбанції. – Варшава. – 1990. – № 2. – С. 14–32.
3. Kuzio T. Opozycja polska i mniejszość ukraińska a sprawa ukraińska / Taras Kuzio // Nowa Koalicja. – S. l.: Wydawnictwo Myśl, 1987 [1989]. – № 7. – S. 59–64; Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO). – Dział rękopisów (DR). – Akc. 204/00. – Npgn. List J. Nowaka-Jeziorańskiego do J. Giedroycia, 17. 031979; Jan Nowak-Jeziorański – Jerzy Giedroyc. Listy 1952–1998 / [wybór, opracowanie i wstęp Dobrosława Platt]. (Archiwum Jana Nowaka-Jeziorańskiego w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. I). – Wrocław : Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2002. – S. 478.
4. Les archives de l’Institut Litteraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1976; Польські краєві демократи й українська проблема // Українське Життя (Чикаго). – 1976. – Vol. XXI. – № 17. – 1. X. – С. 5; Biblioteka Narodowa (BN). – Dokumenty życia społecznego (DZS). – Sygn. I 2 j. – Teczka. Organizacje opozycyjne. 1980. Zag. ogólne wg tytułów A-P. Warszawa. Polskie Porozumienie Niepodległościowe. Program. – [B. m., b. d.]. – S. 10.
5. BN. – DZS. – Sygn. I 2 j. – Teczka. Organizacje opozycyjne wg. miast P-Z. Deklaracja ideowa Konfederacji Polski Niepodległej. – Warszawa, 1979. – 1. IX; BN. – DZS. – Sygn. I 2 j. – Teczka. Organizacje opozycyjne. 1979. Warszawa. Deklaracja ideowa Konfederacji Polski Niepodległej. – Warszawa, 1979. – 1. IX; BN. – DZS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1989–1990. Konfederacja Polski Niepodległej. Deklaracja ideowa. Statut. Program. – Warszawa, 1990. – S. 5; Archiwum Ośrodka Karta (AOK). – Sygn. AO IV / 13.1. – K.1. Deklaracja ideowa Konfederacji Polski Niepodległej. – Warszawa, 1979. – 1. IX.
6. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Izdebski A. W drodze do Międzymorza. Od Piłsudskiego do Moczulskiego. Polska koncepcja bezpieczeństwa narodów między Bałtykiem a morzem Czarnym / Andrzej Izdebski. – Wydanie II poprawione. – Kraków : Wydawnictwo Krakowskiego Oddziału Towarzystwa Pomost, 1999. – 25 s.; Genyk M. Polish-Ukrainian reconciliation in political concepts of the Confederation of Independent Poland / Mykola Genyk, Maria Senych // Warsaw East European Conference 2009. 1919–

- 1939–1989–2009. East Central Europe. Independence–Totalitarian regimes– Independence. Abstracts. – Warsaw, 2009. – P. 18. – (Bibliotheca Europae Orientalis XXXV. Parva 4).
7. AOK. – Sygn. A / 7.4.2. – Stosunek Związku do organizacji mniejszości narodowych. – S. 1–4.
 8. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN). – Sygn. IPN BU MSW II 1637. – Npgn. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych, № 69/81 // I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ “Solidarność”. Statut. Uchwała programowa z Aneksem. Dokumenty Zjazdu / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ “Solidarność”, [1981]. – S. 145–146; AIPN. – Sygn. IPN BU MSW II 5065. – Npgn. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // Materiały drugiej tury obrad I Krajowego Zjazdu NSZZ “Solidarność” (Gdańsk, 26. IX. – 7. X. 1981 r.). Fragmenty stenogramu i uchwały. – [B. m.: b. d.]. – S. 142; Archiwum Państwowe w Rzeszowie. – Periodyki, wydawnictwa i druki ulotne opozycji politycznej, 1974–1989. – Sygn. 36. – K. 25. O mniejszościach narodowych; AOK. – Sygn. A / 7.3.2. – Uchwała w sprawie mniejszości narodowych // I Krajowy Zjazd NSZZ “Solidarność”. Dokumenty Zjazdu. Statut. Uchwała Programowa z Aneksem / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ “Solidarność”, [1981]. – S. 145–146; Інтерв’ю з Богданом Скарадзінським, Подкова Лесьна, 15.08.2006.
 9. Archiwum prywatne P.Kazaneckiego w Warszawie; Podlaski K. [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / Kazimierz Podlaski. – Wyd. 2 popr. i uzup. – Warszawa : Przedświt, 1984. – 90 s.
 10. Інтерв’ю з Анжеєм Фрішке, Варшава, 14.08.2006.
 11. BN. – DŹS. – Sygn. I 2 j. – Teczka. Organizacje opozycyjne. 1979. Warszawa. [Ruch Chrześcijańsko-Społeczny]. Program działalności narodu polskiego. – 11. XI. 1979.
 12. Archiwum Akt Nowych (AAN). – KPN. – Sygn. 32. – Npgn. Prelekcja red. Andrzeja Romanowskiego “Ukraina – Polska: Przeszłość i perspektywy”. Treść odtworzona z notatek. Notował A. Izdebski. 1992. – 4. XI. – S. 2.
 13. Open Society Archives. – Fonds 300: Records of Radio Free Europe / Radio Liberty Research Institute. – Subfonds 8: Publications Department. – Series 3 : Background Reports. – Sygn. 120-1-68. Independent Movement in Eastern Europe (An Annotated Survey) by Jiri Pehe. 17 November 1988. – P.15. – Режим доступу : <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/120-1-68.pdf>; <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/120-1-68.shtml>.
 14. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Liberalno-Demokratyczna Partia “Niepodległość”. [Ulotka]; Інтерв’ю з Яном Маліцьким, Варшава, 26.07.2004.
 15. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Program Liberalno-Demokratycznej Partii “Niepodległość”. – Warszawa : Delikon, 1990. – S. 14–15; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Program Liberalno-Demokratycznej Partii “Niepodległość”. – Poznań : Wydawnictwo im. Lecha Zondka, [b. d.]. – S. 12–13, 15; BN. – DŹS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1989–1990. Liberalno-Demokratyczna Partia “Niepodległość”. Program. – Warszawa : Delikon, 1990. – 27 s.
 16. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Boruta M. Problemy etniczne i polityka. Wybrane zagadnienia w opiniach środowisk niezależnych. Ludzie – Partie – Czasopisma / Mirosław Boruta. – Kraków : Towarzystwo Pomost, 2000. – S. 10–11; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie. Wywiad z Janem Załęskim (KOS) // Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1988. – № 2–3 (11–12). – S. 22–23; Інтерв’ю з Володимиром Мокрим, Краків, 28.02.2004.
 17. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. – Teczka. Partie polityczne. Zag. ogólne. 1945–1988. Polska Partia Niepodległościowa. 1985. Założenia programowe; AOK. – Sygn. AO IV / 175.1. – Dok. 2. Radio Free Europe. Polish Broadcasting Department. Aug. 26. 1988. Subtitle: Program i działalność Polskiej Partii Niepodległościowej. – P. 7; AOK. – Sygn. AO IV / 175.1. – K.3. Założenia programowe.
 18. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie. Boruta M. Op cit. – S. 12.
 19. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Моравецький К. Вислів співчуття / Корнель Моравецький // Самостійник. Вісник незалежного українського слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 11.
 20. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Інтерв’ю з Єжи Таргальським, Варшава, 22.08.2006; Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej // Nowa Koalicja. – 1988. – № 5. – S. 1; Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej // Niepodległość. Pismo Liberalno-demokratycznej partii “Niepodległość”. – 1988. – № 14. – V. – S. 6; BN. – DŹS. – Sygn. I 2 j. Organizacje opozycyjne. – Teczka. Organizacje opozycyjne wg. miast P-Z. Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej. – Paryż, 1987. – III.
 21. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Дарський Й. Польські політичні партії й організації / Йосиф Дарський // Пертурбанції. – Варшава. – 1990. – № 2. – С. 14–32.

22. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1989–1990. Konfederacja Polski Niepodległej. Deklaracja ideowa. Statut. Program. – Warszawa, 1990. – S. 18, 20, 60–61.
23. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie. Boruta M. Op. cit. – S. 8; Інтерв'ю з Лешком і Мочульським, Варшава, 18.01.2007.
24. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1991. Unia Demokratyczna. Dokumenty. – [B. m.]. – Maj. – 1991. – S. 33–34; BN. – DŹS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1991. Unia Demokratyczna. Uchwała programowa Zjazdu Zjednoczeniowego. – [B. m.]. – Maj. – 1991. – S. 27.
25. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1989–1990. Partia Wolności. Założenia programowe. Statut. – [B. m.] : Agencja Informacyjna Solidarności Walczącej, [b. d.]. – S. 5.
26. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1991. Kongres Liberalno-Demokratyczny. – Katowice, 1991. – S. 7.
27. AAN. – PPS. – Sygn. 12. – Npgn. Program PPS. – S. 7.
28. AAN. – PPS. – Sygn. 11. – Npgn. Tezy programowe Polskiej Partii Socjalistycznej. Opracowanie: Jan Mulak. – Warszawa, 1990. – X. – S. 6. mszp.
29. AAN. – PPS. – Sygn. 11. – Npgn. Dobrzański W. Program Polskiej Partii Socjalistycznej. (Projekt). – Warszawa, 1990. – S. 28–29. Mszp; AAN. – PPS. – Sygn. 1. – Npgn. Polska Partia Socjalistyczna. Dokumenty programowe. Uchwalone przez XXV Kongres PPS, Warszawa, 27–29. X. 1990. – Warszawa, 1990. – S. 24–25.
30. AAN. – PPS. – Sygn. 1. – Npgn. Polska Partia Socjalistyczna. Dokumenty programowe. Uchwalone przez XXV Kongres PPS, Warszawa, 27–29. X. 1990. – Warszawa, 1990. – S. 36.
31. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Дарський Й. Польські політичні партії й організації / Й. Дарський // Пертурбанції. – Варшава, 1990. – № 2. – С. 14–32.
32. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. – Teczka. Partie polityczne. 1989–1990. Polska Wspólnota Narodowa. Polskie Stronnictwo Narodowe. Założenia ideowe. Program ustrojowy, narodowe zasady moralne. Statut. – Warszawa, 1990. – S. 44.
33. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. – Teczka. Partie polityczne. 1991. Polskie Stronnictwo Ludowe. Jakiej chcemy Polski. Dokumenty programowe. – Warszawa, 1991. – S. 19.
34. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. Teczka. Partie polityczne. 1991. Program Stronnictwa Narodowego. – Warszawa, 1991. – S. 11.
35. BN. – DŹS. – Sygn. I 2. – Teczka. Partie polityczne. 1991. Program gospodarczy Ruchu Narodowo-Liberalnego. Zarys programu rozwoju gospodarczego Polski “Rewolucja Kapitalistyczna” oraz dokumenty polityczne. – Łódź, 1991. – Marzec. – S. 33.
36. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Дарський Й. Польські політичні партії й організації / Й. Дарський // Пертурбанції. – Варшава, 1990. – № 2. – С. 14–32.
37. AAN. – PPS. – Sygn. 39. – Npgn. Deklaracja Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 28. I. 1990 // Trybuna. – 1990. – № 6. – S. 4; BN. – DŹS. – Sygn. I 2. – Teczka. Partie polityczne. 1989–1990. Podstawowe dokumenty Kongresu Założycielskiego Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej (dodruk ze “Spraw bieżących” nr. 4-5/90). – Warszawa, 1990. – Luty. – S. 5.
38. AAN. – PPS. – Sygn. 39. – Npgn. Wiatr J. J. Nad programem SdRP / Jerzy J. Wiatr // Nowa Trybuna. – 1991. – № 69. – 22. III.
39. AAN. – PPS. – Sygn. 39. – Npgn. Program społeczno-polityczny SdRP. Demokracja i sprawiedliwość // Trybuna. – 1991. – № 134. – 12. VI. – S. 2.
40. AAN. – PPS. – Sygn. 39. – Npgn. Karta społeczna i ekonomiczna / opr. EWAR // Trybuna. – 1992. – № 291. – 12. XII. – S. 4.

Ukrainian issue was an important element of ideology of Polish political parties during transformation period. Ideology of Polish Independency Reconciliation, Confederation of Independent Poland and Liberal-Democratic party “Niepodległość” caused a great change in attitude of Polish society to Ukrainian issue.

Key words: *Polish-Ukrainian reconciliation, Polish-Ukrainian relations, Polish Independency Reconciliation, Confederation of Independent Poland, Liberal-Democratic party “Niepodległość”.*

УДК 329.052
ББК 66.024.26

Марія СЕНИЧ

ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОРДОНУ В ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПАРИЗЬКОЇ “KULTURY”

Проблема кордонів була найскладнішою в процесі польсько-українського примирення. Діяльність колективу паризького часопису “Kultura” сприяла утвердженню принципу непорушності повоєнних кордонів.

Ключові слова: польсько-українське примирення, польсько-український кордон, паризька “Kultura”, Єжи Гедройць.

Польсько-українські відносини є важливим чинником стабільності й безпеки Центрально-Східної Європи. Нормалізація стосунків між обома народами, порозуміння і примирення сприяли геополітичним змінам у регіоні: розпаду найбільшої у світі тоталітарної держави ХХ століття – Радянського Союзу й здобуттю незалежності Польщею та Україною в кінці 1980 – на початку 1990-х років. Одним з найважливіших елементів польсько-українського примирення було питання кордонів. У результаті Другої світової війни кордони європейських держав змістилися на захід, що характерним було й для польського східного кордону: Польща втратила колишні східні землі – так звані креси разом зі Львовом і Вільнюсом. Проблема кордонів і належності Львова надзвичайно ускладнювала польсько-український діалог на еміграції, вона стала основною причиною безрезультатності міжурядових переговорів 1947–1948 років. Ініціатива порозуміння в цій справі перейшла до громадських організацій, які пропонували різні шляхи розв’язання двостороннього територіального спору. Загалом польською політичною думкою було запропоновано чотири підходи щодо цієї проблеми: ревізіонізм, федералізм, пролонгація і непорушність кордонів. Легітимізм передбачав повернення до кордонів станом на початок 1939 р.; федералізм – створення федерації Центрально-Східної Європи або тільки Польщі й України, у якій міждержавні кордони трансформуються в адміністративні межі, і гострота проблеми буде знижена; суть пролонгації полягала у відкладенні розв’язання проблеми до часу виникнення незалежних Польщі й України; принцип непорушності кордонів означав погодження з лінією кордонів, сформованою в результаті Другої світової війни.

Надзвичайна заслуга в розв’язанні проблеми кордонів належить колективу польського еміграційного часопису “Kultura”, який виходив у Парижі з 1947 до 2000 років. Публіцисти часопису стверджували, що геополітичне становище ПНР було цілком відмінне й вимагало нової політичної доктрини взаємовідносин із сусідніми народами. Друга Річчосполита з її конституцією і кордонами відійшла в історію, а Польща, що одночасно займає приєднані західні землі й колишні східні території, теж є фікцією. Питання східної політики розглядалися публіцистами в контексті проблем визволення Польщі, відновлення її незалежності й державності, віднаходження нею нового місця і ролі в Європі. Так, колектив “Kultura” виходив з того, що Польща може здобути незалежність тільки разом з іншими народами Центрально-Східної Європи в результаті спільної ідеологічної боротьби. Однак міжнаціональна ворожнеча й територіальні претензії створюють значні перешкоди в налагодженні співпраці між нашими народами. Тільки міжнаціональне примирення і порозуміння у справі кордонів уможливить створення спільного антитоталітарного фронту країн Центрально-Східної Європи.

Ідеї “Kultura” мали значний вплив на еміграційні кола, опозиційні рухи, східну політику незалежної Польщі та сучасні польсько-українські стосунки.

Мета статті – дослідити формування й еволюцію поглядів колективу “Kultura” на проблему кордонів.

Незважаючи на свою важливість, діяльність колективу паризької “Kultura” стала предметом дослідження відносно недавно. Політичним концепціям “Kultura” присвячені праці

Я.Корека¹, І.Гофман², М.Волянського³, А.Фрішке⁴, А.Менцвела⁵, Р.Габельського⁶, П.Махцевіча⁷, В.Філлера⁸, К.Помяна й Г.Помян⁹, А.С.Ковальчика¹⁰, М.Геника¹¹, М.Жебровського¹², Р.Горчинської¹³, Д.Девід¹⁴, Б.Осадчука¹⁵, Л.Унґера¹⁶, З.Кудельського¹⁷, Л.Шаруги¹⁸, Б.Бердиховської¹⁹, О.Гнатюк²⁰, Є.Берберіуш²¹ та ін. Джерельну базу становить публіцистика “Kultury”, що торкається польсько-української проблематики. (Недавно опубліковано антологію текстів “Візія Польщі на шпальтах “Kultury” 1947–1976”, яка репрезентує найкращі пера, залучені до співпраці редактором Єжи Гедройцем²²). Джерельну базу також складають декларації редакції, листи до редакції, нотатки й автобіографія Єжи Гедройця²³, його листування, насамперед з представниками української еміграції²⁴, інтерв'ю, а також спогади співробітників часопису.

Проблеми польсько-українських відносин розглядалися в рубриках “Політичний архів”, “Українська хроніка”, “Східні справи”, “Вільна трибуна”, “З УЛБ”, “Незалежна Україна і Польща”, “Листи до редакції” тощо. Українську хроніку протягом 1952–1999 років редагували: Богдан Осадчук, Борис Левицький, Іван Лисяк-Рудницький, Анджей Вінценз, Бенедикт Гейденкорн, Домінік Моравський, Владислав Желенський, Єжи Таргальський (Юзеф Дарський). З-поміж авторів рівнем пропагованих ідей вирізнялися Юліуш Мерошевський, Юзеф Лободовський, Богдан Осадчук, Павел Гостовец (Єжи Стемповський), Ришард Врага (Єжи Незбжицький) та ін. Сам редактор часопису Єжи Гедройць надавав великої ваги питанню кордонів та із самого початку заснування “Kultury” мав намір ініціювати його обговорення на шпальтах часопису. У 1949 році в листі до А.Бобковського Є.Гедройць писав: “Я хочу просто почати ставити конкретні питання, які всі бояться порушувати: [...] Чи ризький трактат належить до категорії святощів, чи, може, спокійно подискутуємо над сенсом того кордону²⁵”.

На початку 1950-х років колектив “Kultury” виступав за федералістський спосіб розв'язання проблеми кордонів. На шпальтах часопису обговорювалися різні проекти інтеграції народів Центрально-Східної Європи: Ю.Лободовського, Ю.Мерошевського, В.Бончковського, Г.Ріпки та ін. Ю.Лободовський пропонував утворення польсько-українського кондомініуму на території Східної Галичини. Багатовіковий процес етнічної і культурної інтеграції на цих землях зумовив неможливість проведення чіткого польсько-українського кордону, який, за словами автора, проходив би “через подружнє ложе”. “Червенська земля (Ю.Лободовський використовував цю назву як найдавнішу й нейтральну, на його думку) історично, етнографічно та культурно не є тільки українською, ані тільки польською, а спільною”, тому “повинна отримати свій власний статут на основі повного рівноправ'я населення та збереження ідентичних форм зв'язку з Варшавою і Києвом. Тоді вона мала б усі шанси стати помостом між двома народами, їхньою цивілізацією і культурою [...], а не пропастью”. Проект передбачав також двомовність в адміністрації, судівництві й шкільництві²⁶.

Стаття Ю.Лободовського викликала жваву дискусію на шпальтах “Kultury”. Було багато відгуків на неї в українській пресі, але амбівалентних за своїм тоном. З поодинокими винятками їх автори цінили добру волю редакції, але не віщували успіху самій концепції. Один із читачів часопису писав: “Не маймо ілюзій, щоб шляхетний, однак занадто спізнений проект п. Лободовського створення свого роду кондомініуму на Червенській землі припав до душі українцям”²⁷.

Збігнев Бжезинський писав у “Kulturze”, що status quo не викликає задоволення в Європі, існують побоювання передчасного пробудження національних аспірацій східноєвропейських народів, ревізії кордонів і, у результаті, нових міжнаціональних конфліктів. З метою запобігти такому розвитковій ситуації, Захід, на думку вченого, повинен сприяти досягненню порозуміння і розвитковій співпраці між народами Центрально-Східної Європи²⁸.

Ю.Мерошевський вважав, що територіальні суперечки становлять загрозу балканізації регіону: “Перед лицем російського масиву народи Східної і Центральної Європи або об'єднуються у федеративному союзі, або Росія перемагатиме ці народи один супроти одного й доведе до балканізації регіону”²⁹. Із цим твердженням публіциста кореспондувала стаття Казимира Окуліча, який писав, що новий перелом в історії в постаті ялтинського ладу впливатиме на форму співжиття народів на Сході Європи, і в майбутньому можлива “або балканізація, або поступова інтеграція вільних народів”³⁰.

Ю.Мерошевський висловлювався за розв'язання спірних територіальних справ щойно після утворення європейської федерації, і не на підставі історичних амбіцій народів, але згідно з принципом справедливості й блага для європейської спільноти й економічної рівноваги між окремими членами федерації³¹. Проте невдовзі колектив часопису відмовився від ідеї федерації Центрально-Східної Європи через небажання партнерів надалі підтримувати її, вбачаючи в ній нову форму польського імперіалізму³².

Пізніше колектив "Kultury" виступав за лібералізацію і відкритість кордонів та налагодження тісних зв'язків між народами регіону. Фелікс Гросс доводив, що європейська інтеграція, розпочата планом Шумана, змінила трактування кордонів, їх "природу". Кордони залишилися, але змінився їхній характер із закритих на відкриті, а їх роль ізолятора – на роль функціональних зв'язків між народами. Автор вбачав майбутнє Центрально-Східної Європи в зміні значення і природи кордонів, у взаємному пов'язанні народів економічними, культурними й туристичними узами. "Сьогодні, – писав Ф.Гросс, – країни Центрально-Східної Європи розділені між собою і замкнуті. Однак давня ворожнеча повинна дати місце порозумінню, на якому процвітає Західна Європа"³³.

У 1952 р. "Kultura" уперше проголосила принцип непорушності повоєнних кордонів. Є.Гедройць опублікував у журналі лист о. Юзефа Маєвського, який закликав поляків відмовитися від польських претензій на Львів і Вільнюс. Автор писав: "Так само як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецин і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці Львова. [...] Помиляється той, хто стверджує, ніби ці міста слід повернути Польщі. Литовці ніколи не забудуть про Вільнюс, і доти не буде згоди між нами, доки ми їм Вільнюс не віддамо. З іншого боку, українці не пробачать нам Львова [...] Нехай литовці, чия доля складається ще тяжче, ніж наша, радіють зі свого Вільна, а у Львові хай майорить синьо-жовтий прапор"³⁴.

Теза про те, що українці володіють історичним правом на Львів, привернула увагу української діаспори як знак готовності до істотної зміни якості взаємних стосунків. Утім з утратою Львова й Вільнюса не могла погодитися велика частина польської еміграції. Часопис, який виходив з 1947 року, мав серед читачів свідків епохи міжвоєнного двадцятиліття. Їх візія життя на східних кресах вплинула на народження легенди втраченого раю. За словами І.Гофман, питання Львова й Вільнюса вимагало надзвичайної делікатності, пошанування історичної правди, емпатії і дипломатії сердець³⁵. Лист Маєвського викликав у читачів обурення, редакцію звинувачували в зраді національних інтересів, дехто навіть відмовився від подальшої передплати "Kultury"³⁶. Один із читачів назвав лист Ю.Маєвського "образою національних почуттів, без сумніву, більшості поляків, які добре розуміють, що польський Львів і польський Вільнюс, а не відречення від них, як наївно думає, а що гірше пропагує кс. Маєвський, а отже, тільки велика й сильна Польща, що міцно опирається на східні землі, є запорукою не лише втримання західних земель, але й збереження незалежного буття"³⁷.

Редакція часопису визнала за необхідне точніше окреслити своє ставлення до проблеми кордонів. У зверненні до читачів "Непорозуміння чи дешевий патріотизм?" зазначалося: "Польсько-українську ситуацію станом на 1939 рік – ані в політичному, ані в територіальному аспектах – ми не вважаємо ідеалом, до якого треба беззастережно прагнути. Якраз навпаки. Оскільки на сьогоднішній момент у Східній і Центрально-Східній Європі існує понад 30 суперечок за кордони, не підлягає сумніву, що коли дійде до організації нової європейської системи, багато кордонів, у тому числі й східний кордон Польщі станом на 1939 рік, слід буде переглянути. Істотним тут є лише одне: щоби можливі зміни чи коректури не було накинено або продиктовано, щоби вони опиралися на вільне рішення польського й українського народів. Уважаємо натомість, що тут, на еміграції, нашим обов'язком є обговорити всі ці питання в доброзичливій атмосфері – з надією випрацювати концепцію, яка в майбутньому могла би правити за основу польсько-українських перемовин"³⁸.

Принцип непорушності повоєнних кордонів було обґрунтовано в циклі статей Ю.Мерошевського. Публіцист стверджував, що прийняття територіального кшталту Польщі є першим кроком до віднаходження її нового, історичного місця в Європі, нічим не схожого до минулої³⁹. У спеціальному російському номері "Kultury", адресованому еміграції, дисидентському рухові та інтелігенції, Ю.Мерошевський полемізує з позицією лондонського табору, висловлюючи

аргументи за визнання польського східного кордону: “У Німеччині існує переконання, що коли поляки приєднають собі Львів, німці повернуться до Вроцлава”. Він застерігав, що, домагаючись непорушності кордону на Одрі та Нисі й одночасно його переміщення на схід, поляки зміцнюють ревізійні позиції (погляди) серед німців⁴⁰.

На думку провідного публіциста, претензії на Вільно й Львів відсували перспективи визволення Польщі на неозначений час і послаблювали її позиції в регіоні. “Якби поляки за сприятливих обставин відібрали в литовців Вільно, а в українців Львів, – писав Ю.Мерошевський, – позиція Польщі *vis-à-vis* Росії істотно б ослабла [...], бо територія лише до певної міри є складником військової потуги [...] Рахуються не міста, а народи. Ідеться не про те, щоби здобути Вільно чи Львів, а про те, щоб здобути прихильність українців, литовців, білорусів”⁴¹. Тому “... сьогодні, як ніколи раніше в нашій історії, ми потребуємо союзників на Сході, і немає ціни, яка була б надто висока, щоб здобути їх довір’я і приязнь”⁴². Оскільки згода на одностайний фронт пригноблених народів є головною умовою ліквідації радянського тоталітаризму, полякам слід запевнити українців і литовців у відсутності претензій на Вільнюс і Львів⁴³.

“Якби я був російським імперіалістом, то тішився би припущенням, що в час війни або серйозної кризи пригноблені народи радше за все не зможуть утворити спільного фронту [...] Я вважав би значно ймовірнішим, що поляки, українці та литовці – щойно матимуть бодай одну вільну руку – вчепляться одне одному в горлянку, і це дозволить Москві частково опанувати ситуацією. Віддати в певний момент Львів Польщі було би сміховинно низькою ціною – якщо в такий спосіб можна зруйнувати порозуміння 33 мільйонів поляків із 44 мільйонами українців”⁴⁴.

Публіцистика Ю.Мерошевського завершила значний перелом у свідомості поляків: у другій половині 1970-х років зерно, яке багато років сіяла “Kultura”, дало плоди. Якщо раніше полякам важко було погодитися зі *status quo*, то тепер усе частіше зустрічалися постулати про непорушність повоєнного кордону, озвучені представниками польської еміграції й опозиції. Налагодження польсько-українського діалогу в справі східного кордону редактор Є.Гедройць визнав за свій успіх: “Зрештою, не узурпую собі жодних прав, ані не маю наміру говорити від імені когось, а тим більше народу, країни чи еміграції. Нашим завданням було відігравати роль дріжджів і пропагувати певні ідеї”⁴⁵.

Заключний Акт Ради з Безпеки і Співробітництва в Європі в 1975 році зафіксував непорушність повоєнних кордонів, після чого поляки стали легше погоджуватися зі *status quo*. Ідеї “Kultury” мали значний вплив на формування ідеології польської антитоталітарної опозиції. Наприклад, у програмних документах Польського Незалежницького Порозуміння, опублікованих у “Kulturze”, стверджувалося: “Ми не висуваємо територіальних претензій щодо наших східних сусідів, хоч утрата Львова й Вільнюса, міст назавжди зв’язаних з польською культурою, є і залишиться для нас дуже болючою”⁴⁶.

Важливим кроком на шляху розв’язання питання кордонів була спільна “Декларація в справі засад польсько-української співпраці”, прийнята в 1987 році Конференцією Українських Політичних Партиї і Організацій, Ліберально-демократичною партією “Незалежність” та організацією “Свобода-Справедливість-Незалежність”. У ній зазначалося: “Ми не можемо розглядати питання кордонів у правовому сенсі, але вважаємо, що теперішні кордони між Польщею й Україною повинні бути збережені як кордони між майбутньою незалежною польською державою і незалежною українською державою. Прийняття існуючих кордонів вважаємо умовою польсько-української співпраці в боротьбі за відновлення свободи й незалежності наших народів і держав. Маємо надію, що майбутні парламенти Польщі й України, які постануть у результаті вільних виборів, узаконять сучасні кордони”⁴⁷.

Висловлюючись від імені української еміграції, Володимир Малинович назвав визнання повоєнних кордонів реалістичною і відважною позицією, оскільки можуть дати знати про себе старі пристрасті або одвічні прихильники утопічних ідей. Сучасні спільні кордони становлять реальність і належить їх визнати, навіть якщо після Другої світової війни їх продиктували інші супердержави. Більші зміни чи повернення до попереднього стану В.Малинович вважав практично за неможливі, а політично за небажані, оскільки були б шкідливі для стосунків між обома народами. Висуваючи такі постулати, говорив В.Малинович, ми усвідомлюємо, що голов-

ною й остаточною метою для нас є існування наших народів і їх незалежність, а все інше має другорядне значення⁴⁸.

За ініціативою Ю. Дарського й В. Малиновича в 1987 р. у Парижі було підписано декларацію про непорушність кордону, що стало важливим здобутком польсько-українського діалогу на еміграції.

Розпад Радянського Союзу й здобуття незалежності Польщею й Україною створили напружений момент очікування того, як розв'яжеться питання кордонів на офіційному рівні. На думку редактора Є. Гедройця, Польща мала запевнити Україну у відсутності претензій на Львів. “Немає жодної можливості повернення Львова до Польщі, як і не мають жодних шансів ті, хто хотів би прислати Перемишль до України”, – висловлювався із цього приводу редактор у багатьох інтерв'ю⁴⁹.

У 1993 році між Польщею й Україною було підписано договір про правовий режим українсько-польського державного кордону, в основі якого лежав принцип непорушності повоєнних кордонів⁵⁰.

Проблема кордонів була найважчою в процесі польсько-українського примирення. З початку 1950-х років “Kultura” ініціювала дискусію навколо проблеми кордонів, переконуючи в їх непорушності, і з другої половини 1970-х усе частіше звучали голоси тих, хто висловлювався за визнання повоєнних кордонів. Порозуміння у справі кордонів допомогло уникнути балканського сценарію конфліктів у період розпаду Радянського Союзу, налагодити добросусідські відносини між Польщею й Україною, сприяло геополітичним змінам у регіоні.

1. Korek J. Paradoxy Paryskiej “Kultury”. Ewolucja myśli politycznej w latach 1947–1980 / Janusz Korek. – Stockholm, 1998. – 368 s.; Korek J. Paradoxy paryskiej “Kultury”. Styl i tradycje myślenia politycznego / Janusz Korek. – Katowice, 2008. – 550 s.
2. Hofman I. Zjednoczona Europa w publicystyce paryskiej Kultury / Iwona Hofman. – Lublin, 2001. – 128 s.; Hofman I. Ukraina, Litwa, Białoruś w publicystyce paryskiej “Kultury” / Iwona Hofman. – Poznań, 2003. – 326 s.; Hofman I. Szkice o paryskiej Kulturze / Iwona Hofman. – Toruń, 2004. – 250 s.
3. Wolański M. S. Europa Środkowo-Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945–1975 / Marian S. Wolański. – Wrocław, 1996. – 383 s.
4. Friszke A. Życie polityczne emigracji / Andrzej Friszke. – Warszawa, 1999. – 512 s.; Warszawa nad Tamizą: z dziejów polskiej emigracji politycznej po II wojnie światowej / [red. A. Friszke]. – Warszawa, 1994. – 173 s.; Myśl polityczna na Wygnaniu. Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej / [red. A. Friszke]. – Warszawa, 1995. – 203 s.
5. Mencwel A. Przedwiośnie czy potop. Studium postaw polskich w XX wieku / Andrzej Mencwel. – Warszawa, 1997. – 542 s.
6. Habielski R. Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc. Od “Buntu Młodych” do “Kultury” / Rafał Habielski. – Warszawa, 2006. – 296 s.; Habielski R. Realizm, wizje i sny romantyków. O piarstwie Juliusza Mieroszewskiego / R. Habielski // Mieroszewski J. Finał klasycznej Europy. – Lublin, 1997. – S. 5–50; Habielski R. Życie społeczne i kulturalne emigracji / Rafał Habielski. – Warszawa, 1999. – 408 s.
7. Machcewicz P. Emigracja w polityce międzynarodowej / Paweł Machcewicz. – Warszawa, 1999. – 262 s.
8. Filler W. Teorie i praktyki paryskiej “Kultury” / W. Filler. – Warszawa, 1969. – 89 s.
9. O “Kulturze” wspomnienia i opinie / Materiały do książki zebrali i ułożyli Grażyna i Krzysztof Pomianowie. – Warszawa, 1988. – 166 s.; Pomian K. W kręgu Giedroycia / Krzysztof Pomian. – Warszawa, 2000. – 222 s.; Pomian K. Aktualność Mieroszewskiego / K. Pomian // Jerzy Giedroyc – Juliusz Mieroszewski. Listy 1949–1956. Cz. 1 : 1949–1954 / [wybrał i wstępem poprzedził K. Pomian; przypisami i indeksami opatrzyli J. Krawczyk, K. Pomian; Szkicem o Mieroszewskich i Mieroszewskim uzupełnił P. Wandycz. – Warszawa, 1999. – S. 5–33.
10. Kowalczyk A. S. Giedroyc i “Kultura” / Andrzej Stanisław Kowalczyk. – Wrocław, 1999. – 312 s.; Kowalczyk A. S. Od Bukarestu do Laffitów. Jerzego Giedroycia rzeczpospolita epistoliarna / Andrzej Stanisław Kowalczyk. – Sejny, 2006. – 300 s.
11. Генік М. А. Пошук розуміння в питанні польсько-українського розмежування у контексті Гельсінського процесу / М. А. Генік // Наукові записки. Курасівські читання – 2005. – (Серія “Політологія і етнологія”). – К. : Ін-т політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 30. – Кн. 1. – С. 140–151.
12. Żebrowski M. Dzieje sporu. “Kultura” w emigracyjnej debacie publicznej lat 1947–1956 / Marek Żebrowski. – Warszawa, 2007. – 302 s.

13. Gorczyńska R. Portrety paryskie / Renata Gorczyńska. – Kraków, 1999. – 324 s.
14. Dawid D. Księstwo w Maison-Laffitte. Rzeczywistość i legenda paryskiej “Kultury” / Dorota Dawid. – Kraków, 2000. – 78 s.
15. Osadczuk B. Niepodległa Ukraina. Wybór szkiców, artykułów i rozmów (1991–2006) / B. Osadczuk ; [wybór i opracowanie B. Kierski]. – Sejny, 2006. – 430 s.
16. Teczki Giedroycia / [opracowanie I. Hofman, L. Unger]. – Lublin, 2010. – 352 s.
17. Spotkania z paryską “Kulturą” / red. Z. Kudelski. – Warszawa, 1995. – 150 s.
18. Szaruga L. Przestrzeń spotkania. Eseje o Kulturze paryskiej / Leszek Szaruga. – Lublin, 2001. – 142 s.
19. Berdychowska B. Giedroyc i Ukraińcy / B. Berdychowska // Jerzy Giedroyc – Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982. – Warszawa, 2004. – S. 5–54; Бердиховська Б. Україна в житті Єжи Гедройця і на сторінках паризької “Культури” / Б. Бердиховська // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”. – К., 2005. – С. 9–33.
20. Гнатюк О. Польсько-український діалог: часопис *Kultura* та його спадщина (до сторіччя Єжи Гедройця) / Оля Гнатюк. – Львів ; К., 2007. – 64 с.
21. Berberysz E. Książę z Maisons-Laffitte / Ewa Berberysz. – Gdańsk, 1995. – 200 s.
22. Wizja Polski na łamach “Kultury” 1947–1976. – Lublin, 1999. – Cz. I. – 445 s.; Wizja Polski na łamach “Kultury” 1947–1976. – Lublin, 1999. – Cz. II. – 458 s.
23. Giedroyc J. Autobiografia na cztery ręce / Jerzy Giedroyc / [opracował K. Pomian]. – Warszawa, 1999. – 388 s.
24. Jerzy Giedroyc – Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982. – Warszawa, 2004. – 830 s.; Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років ; пер. з пол. та англ. / [упорядкув., передне слово і комент. Б. Бердиховської]. – К. : Критика, 2008. – 752 с.
25. Jerzy Giedroyc – Andrzej Bobkowski. Listy 1946–1961 / [wybrał, opracował i wstępem opatrzył J. Zieliński]. – Warszawa, 1997. – S. 76.
26. Łobodowski J. Przeciw upiorom przeszłości / Józef Łobodowski // *Kultura*. – 1952. – № 2 (52)–3 (53). – S. 49, 55.
27. Pogonowski L. List do redakcji / L. Pogonowski // *Kultura*. – 1952. – № 6 (56). – S. 158.
28. Brzeziński Z. Droga do przyszłej Europy / Z. Brzeziński // *Kultura*. – 1965. – № 4 (210). – S. 3–43.
29. Mieroszewski J. Materiały do refleksji i zadumy / Juliusz Mieroszewski // *Kultura*. – 1956. – № 3 (101). – S. 82.
30. Okulicz K. O Łobodowskim i cywilizacji Jagiellońskiej / Kazimierz Okulicz // *Kultura*. – 1962. – № 3. – S. 110–111.
31. Mieroszewski J. O międzynarodową brygadę europejską / Juliusz Mieroszewski // *Kultura*. – 1951. – № 11 (49). – S. 79.
32. Jerzy Giedroyc – Juliusz Mieroszewski. Listy 1949–1956. – Warszawa : Czytelnik, Instytut Littéraire, 2004. – Cz. 1. – S. 199–200.
33. Gross F. Granice / Feliks Gross // *Kultura*. – 1966. – № 9 (227). – S. 38–41.
34. Majewski J. List do redakcji / J. Majewski // *Kultura*. – 1952. – № 11 (61). – S. 158.
35. Hofman I. Ukraina, Litwa, Białoruś w publicystyce paryskiej “Kultury” / Iwona Hofman. – Poznań, 2003. – S. 36; Jerzy Giedroyc i dorobek paryskiej “Kultury” // Nowe książki. – 1991. – № 8. – Sierpień. – S. 12; Prokop J. Jerzy Giedroyc – zrozumieć pobratymców / Jan Prokop // *Dekada Literacka*. – 1993. – № 12/13. – 15.06. – S. 8–9.
36. Nowara M. List do redakcji / M. Nowara // *Kultura*. – 1953. – № 1 (63). – S. 85; Związek Ziem Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej Polski. List do redakcji // *Kultura*. – 1953. – № 1 (63). – S. 85; Rosoł T. List do redakcji / T. Rosoł // *Kultura*. – 1953. – № 1 (63). – S. 87.
37. Relidziński J. List do redakcji / J. Relidziński // *Kultura*. – 1953. – № 1 (63). – S. 83–84.
38. Nieporozumienie czy tani patriotyzm? Nota Redakcji // *Kultura*. – 1953. – № 1 (63). – S. 82–83.
39. Mieroszewski J. Tytuł pozostaje ten sam / Juliusz Mieroszewski // *Kultura*. – 1967. – № 12 (242). – S. 33–42.
40. Mieroszewski J. Pewne rzeczy nazwane po imieniu / Juliusz Mieroszewski // *Kultura*. – 1967. – № 4 (234). – S. 72–81; Kronika angielska. O emigracyjnym patriotyzmie // *Kultura*. – 1968. – № 12 (255). – S. 70–73; Londyńczyk. Kronika angielska. Ziemia Wschodnie // *Kultura*. – 1969. – № 3 (258). – S. 43–44.
41. Mieroszewski J. Może zdarzyć się i tak / Juliusz Mieroszewski // *Kultura*. – 1970. – № 4 (271). – S. 52–53; Мерошевський Ю. Може статись і так / Ю. Мерошевський // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”. – К. : Критика, 2005. – С. 175.
42. Mieroszewski J. Amerykańska “Ostpolitik” i wnioski / Juliusz Mieroszewski // *Kultura*. – 1972. – № 7 (298)–8 (299). – S. 126; Мерошевський Ю. Американська східня політика і висновки / Ю. Мерошевський // Сучасність. – 1972. – № 11. – С. 110.
43. Mieroszewski J. Polska “Ostpolitik” / Juliusz Mieroszewski // *Kultura*. – 1973. – № 6 (309). – S. 76; Мерошевський Ю. Польська “Ostpolitik” / Ю. Мерошевський // Простір свободи. Україна на шпальтах

- паризької “Культури”. – К. : Критика, 2005. – С. 191; Генник М. А. Проблема кордону у відносинах української і польської еміграції / М. А. Генник // Гілея. – 2011. – № 1 (43). – С. 666–673.
44. Mieroszewski J. Polska “Ostpolitik” / Juliusz Mieroszewski // Kultura. – 1973. – № 6 (309). – S. 75–76.
45. Giedroyc – Jerzy Stempowski. Listy 1946–1969 / [wybrał, wstępem i przypisami opatrzył Andrzej Stanisław Kowalczyk]. – Warszawa, 1998. – Cz. 2 : 1957–1969. – S. 96.
46. Program Polskiego Porozumienia Niepodległościowego w Kraju // Kultura. – 1976. – № 7 (478)–8 (479). – S. 109.
47. Oświadczenie w sprawie współpracy polsko-ukraińskiej // Kultura. – 1987. – № 9 (480). – S. 115–116.
48. Małynowycz W. Ukraina i Polska / W. Małynowycz // Kultura. – 1987. – № 9 (480). – S. 115.
49. Te folwarki nazywają się Polska / Rozmowa z Jerzym Giedroyciem. Rozmawiała Ewa Dobrowolna-Sadura // Trybuna. – Warszawa. – 1992. – № 232. – 3–4.10. – S. 3; Polską rządzą królewęża // Nowy Dziennik. – 1991. – 7.11. – S. 3.
50. Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_208.

The problem of borders was the most complicated ones in the process of Polish-Ukrainian reconciliation. The activity of the team of Parisian monthly “Kultura” promoted acceptance of the principle of post-war borders inviolability.

Key words: *Polish-Ukrainian reconciliation, Polish-Ukrainian border, Parisian “Kultura”, Jerzy Giedroyc.*

Олег ЄГРЕШІЙ

*І Бог на Свій образ людину створив,
на образ Божий її Він створив...*

Перша книга Мойсеєва: Буття (1, 27).

НЕОПУБЛІКОВАНИЙ ЛИСТ ГОЛОВІ РАДИ МІНІСТРІВ СРСР БУЛГАНІНУ М.О. ВІД СПЕЦПОСЕЛЕНЦЯ ЦУЦЕЯ І.І.

Останнім часом на сторінках вітчизняних наукових видань усе частіше з'являється інформація про вивчення долі не лише видатних осіб, а й пересічних людей. Тобто йдеться про відтворення біографій нікому не відомих осіб, котрі, так би мовити, "загубилися в історії". Адаже нерідко, відтворюючи такі сюжети, вникаючи в подробиці життя непримітних людей, можна значно ширше уявити епоху, що вивчається, "підняти на поверхню" важливі, досі не відомі подробиці.

Безумовно, аби регенерувати життя "малих" людей, варто з особливою увагою ставитися до джерел особистого походження – приватних листів, щоденників, польових записів тощо. Ці першоджерела здатні, так би мовити, "вихопити з життя" такі факти, які з офіційних позицій уже не помічаються і тому не беруться до уваги при аналізі. Пропонований документ, який ніде не друкувався, стосується епізоду з життя невідомого широкому загалу спецпоселенця Івана Івановича Цуцея. Його в 1949 р. звинуватили у зв'язках з українським націоналістичним підпіллям та разом із сім'єю переселили на Далекий Схід.

У зазначеному неопублікованому документі мовою оригіналу подається заява І.І.Цуцея Голові Ради Міністрів СРСР Булганіну М.О. з проханням переглянути це рішення.

Председателю Совета Министров
Союза ССР – тов. Булганину Н.А. –
Москва – Кремль
От Цуцей Ивана Ивановича 1908 г.
рожд., проживающего по адресу:
Хабаровский край Нанайский р-н –
Джонка

Заявление

Настоящим прошу Вас, тов. Председатель рассмотреть мое дело по ссылке и повлиять с Вашей стороны на отпущение меня с семьей домой, так как ни я, ни никто из членов моей семьи не чувствует за собой никакой вины.

Меня переселили на Дальний Восток в 1949 г. с села Ялинковатое, Славского р-на, Дрогобичской обл. вместе с женой – Цуцей Яна, 1903 г. рожд., и дочкой Цуцей Анной, 1943 г. рожд. И до тех пор никто мне не подал причины моей ссылки.

Все время моей жизни я трудился при сельском хозяйстве, работал честно и легально, никакой политикой никогда не занимался и с никакими бандами не было у меня никогда общения.

Во время Великой Отечественной Войны служил я в Красной Армии стрелком: с ноября 1944 г. по февраль 1945 г. 128-й запас. стр. полк; с февраля 1945 г. по октябрь 1945 г. – 26 мех. красноз. зенит. бригада. В Отечественной Войне два раза был я тяжело ранен: первый раз на реке Одер получил я сорок желез в левую ногу, и в левую руку. 23 III 1945 г. второй раз получил я сквозное ранение от снайпера в левую сторону груди, в городе Дрезден, 16 апреля 1945 г.

Первый раз находился я на излечении в г. Глейвиц, в течении 2 месяцев. Второй раз, лечили меня сразу на территории Германии. А после в военном госпитале в г. Баку, в течении 5 месяцев.

За участие в Великой Отечественной Войне, указом Президиума Верховного Совета Союза ССР от 9 мая 1945 г. награжден я медалью “За победу над Германией в Великой Отечественной Войне 1941–1945 гг.”, 2 сентября 1946 года.

После лечения в военных госпиталях, вышел я как инвалид второй группы.

Родился я в семье батраков, не имел даже возможности посещать начальную сельскую школу, вследствие чего остался неграмотным. 13 годов сам я был батраком, служил по людям, а когда честным трудом приобрел 0,5 га поля, домик и корову (домик кстати приходилось капитальным образом ремонтировать после демобилизации), тогда кто-то нашел нужным меня, больного военного инвалида, переселить на Дальний Восток. Здесь не имеется у меня никаких средств к жизни, так как инвалиду слишком тяжело приходится заработать на хлеб. В условиях здешнего климата я и жена моя почти все время тяжело бодем сердцем и легкими. У жены почти все время постельный режим.

Я твердо убежден в непоколебимой справедливости нашего родного советского закона, я верю, что Вы тов. Председатель заступитесь за советским солдатом и зглянитесь на его старые и новые раны и помогите ему и семье его освободится.

Ваш ответ прошу прислать на мои руки, под выше указанным адресом.

Цуцей И.И.

Джонка. 28 VII 1955 г.

Нам не відомо, чи було дійсно задоволене прохання цього спецпоселенця і яка подальша його доля. Невідомо також, хто ж насправді був автором листа, бо, як дізнаємося з нього, сам І.І.Цуцей був малограмотною людиною. Однак радіємо вже з того, що принаймні кількома рядками вдалося передати один-єдиний нікому не відомий епізод з життя однієї нікому не відомої людини. Адже не будемо забувати про те, що Людина – найвищий і найдосконаліший витвір Господа Бога.

УДК 82.09:477.85
ББК 83.3 (4 Укр)

Володимир ПАХОМОВ

ГУЦУЛЬЩИНА У ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ ДУЧИМІНСЬКОЇ

У статті висвітлюється вплив Гуцульщини на художньо-публіцистичну творчість української письменниці-довгожительки Ольги Василівни Дучимінської (1883–1988).

Ключові слова: Дучимінська Ольга, Гуцульщина, вплив, творчість.

Ольга Олександра Василівна Дучимінська (1883–1988) – українська письменниця, літературний критик, перекладачка, журналістка, народна вчителька, культурно-освітня діячка, одна з активних організаторок жіночого руху в Галичині, дослідниця фольклорно-етнографічних і мистецьких пам'яток Гуцульщини й Бойківщини, сучасниця і знайома Івана Франка, щира приятелька Ольги Кобилянської, Наталії Кобринської, Іванни Блажкевич, Олени Кисілевської, Олени Кульчицької, Богдана Лепкого, Олександра Олеса, Михайла Яцківа, Дениса Лукіяновича, Олексі Новаківського, Івана Огієнка, Софії Русової, Ірини Вільде, Наталени Королеви, відомих польських письменників – Станіслава Вінченца, Єжи Єнджеєвича й багатьох інших діячів української та зарубіжної культури.

Ольга Дучимінська друкувалася під різними псевдонімами й криптонімами (Барвінок Олег, Лучинська Ольга, Ольга Д., Остапівна Ірма, Поважна, Поважна О., Рута, Рута О., О. Д., О. Д-ка, ймовірно Д., Д. П., Ольга, О. П., Р.) у різних виданнях: до Другої світової війни – у часописах “Бджола”, “Дажбог”, “Діло”, “Жіноча доля”, “Жіноча воля”, “Літературно-науковий вісник”, “Мета”, “Народна справа”, “Наш світ”, “Нова хата”, “Новий час”, “Нові шляхи”, “Рідна школа”, “Самостійна думка”, “Час”, “Шляхи”; у 1939–1941 роках – у журналі “Наша страна”; під час війни – у виданнях “Львівські вісті” і “Наші дні”; у 1945–1949 роках – у журналі “Радянський Львів” та газеті “Вільна Україна”.

23 листопада 1949 року шістдесятишестирічну Ольгу Дучимінську заарештовують у зв'язку з убивством Ярослава Галана й безпідставно засуджують на 25 років позбавлення волі. Відмучилася у в'язниці (1949–1951) і сибірських таборах (1951–1958) майже 9 років. У післятабірний період друкувалася рідко, лише в коломийській газеті “Червоний прапор” і варшавських виданнях: зокрема, розвідка “Жіночий рух в Західній Україні”¹ опублікована в “Українському календарі 1967 року”, статті “Тернистими шляхами...”², “Борець за діло жінок”³ (усі три публікації присвячені Наталії Кобринській), “Михайлові Коцюбинському”⁴ – у газеті “Наше слово”.

Померла Ольга Дучимінська 24 вересня 1988 року в Івано-Франківську, де й похована.

Реабілітована після смерті – 27 листопада 1992 року.

Незважаючи на те, що О. Дучимінська народилася й більшу частину життя зв'язувала на Бойківщині, великим і ціложиттєвим її захопленням стала Гуцульщина. Окремі дослідники певною мірою висвітлювали цю пристрасть життєпису письменниці⁵. Ми хочемо значно розширити відому інформацію, висловити свої міркування щодо пропонованої теми.

Коли О. Дучимінська вперше побувала в краю гір, полонин, струнких смерек і стрімких річок, важко сказати. Однак можемо гіпотетично стверджувати, що, мабуть, у 1895–1897 роках, коли навчалась у Станіславській виділовій школі. Про це свідчить її автобіографічна повість “Весняні дні”, у якій мовиться про перший рік педагогічної праці письменниці (1902–1903), де читаємо: “Поza наукою мене манив широкий світ мандрівок. <...>. Я хотіла підібрати товариство, щоб ми пішли аж у зелені гори Карпати. Пізнати край, околиці, людей, їх звичаї і життя”⁶.

У наступні роки вона неодноразово була на Гуцульщині, яка увійде різними барвами в її науково-публіцистичну та літературну творчість, стане її натхненням. Підтвердженням цьо-

го є літературні твори, етнографічні нотатки, листи О.Дучимінської, які, на жаль, і сьогодні ще не всі віднайдені, не всі опубліковані, не проаналізовані.

Уже в першій поетичній збірці “Китиця незабудків” (1911)⁷ Ірма Остапівна (поетичний псевдонім О.Дучимінської) у вірші “Як зацвітуть сині квіти” (14.10.1909) пише:

*...Тоді духом геть долину,
У хмаринку замінюся
І травою розстелюся
Ген по полі, по розлогім,*

Де зелена верховина...(курсив і підкреслення тут і надалі наші. – В.П.).

*А у вітра крил візьму я,
Злечу понад ліс високий,
Пісню лугом задзвеню я ...
Потім ген долину в гори...*⁸

На картини Гуцульщини натрапляємо й в інших поетичних творах досліджуваної авторки. Наприклад, **образи зелених гір** (виділення тексту тут і надалі наші. – В.П.) поетеса використовує у віршах “Лебедина пісня” (1905), “З весною” (1908), “Журавлі” (1950), “Круторогі стежки” (1956), “Весняна туга”, “На рідній землі”; **види срібних, стрімких, гірських потоків і рік** – у поезіях “Щаслива по смерті” (1952), “Гімн сонцю”. Треба відмітити, що **гуцульські мотиви** також домінують у поетичній творчості “тюремного” (1949–1952) і “сибірського” (1952–1958) періодів життя, коли серце розривалося від туги за Батьківщиною, з якою безпідставно її розлучили, незаконно репресувавши. Ця туга яскраво відображена в поемі “Поклін великій поетесі” (17.02.1953), присвяченій Лесі Українці. У поемі є не лише “**нічна Волинь**”, а багато атрибутів, які, насамперед, характерні Гуцульщині – “**сопілка**”, “**різьба в дереві**”, “**взори тче**” і т. п. Особливо переважають ці образи в завершальній частині поеми, коли, умираючи на чужині, Леся Українка хоче:

*...Стрункі смереки щоб шуміли,
щоби трембіта грала в простори,
ще раз побачить зелені гори,
на срібні ріки ще подивитись ...*⁹

У 1959 році О.Дучимінська повернулася в Україну. Незважаючи на її поневіряння 60–80 років, коли вона не мала помешкання, коли її майже не друкували, поезія цього періоду більш світла, оптимістична. Причина цього одна: поетеса знову була на рідній землі:

*Прийшла весна на Україну
повна чар-краси,
чудовий май ніби засватав
гори і ліси*¹⁰.

В окремих поезіях митець малює широкоформатні **гуцульські картини**:

*А як Покрова на землю сходить –
З полонин стадо вже повертає.
“Хід полонинський” іде повагом.
Тужно трембіта гори пращає*¹¹.

На 91 році життя О.Дучимінська написала сценарій “**Черемош говорить**”, який присвятила Маркові Черемшині – “**Співцеві Гуцульщини – художнику, який золотим пером змалював картини з життя свого народу – з поклоном у 100-річчя Його народин**”. Цей твір сповна відтворює **гуцульську місцевість**, написаний у притаманній О.Дучимінській народнопісенній манері з використанням, насамперед, автобіографічної новели Марка Черемшини “Карби” і деяких інших його творів. У сценарії зустрінемо **легіня**, натрапляємо на **хвилі Черемоша**, **срібні ріки**, **стрункі смереки**, **гуцульську хату**, **сопілку**, **фляюру**, **трембіту** та інші гуцульські атрибути.

Гуцульщина стала для О.Дучимінської поетичним натхненням, її творчою музою:

*Мій Пегас – це гуцульський коник,
чистий, біленький, як сніг,
підкутий він срібними підковами,*

*і ростуть крильця з його струнких ніг.
Сідельце на ньому різьблене, кедрове,
блищать на ньому камені дорогі,
а килим на ньому з шовкової вовни,
упряж, попруги щиро золоті,
узdechка на ньому з гуцульських коралів...¹².*

Саме завдяки цьому конику поетеса розуміє, про що *“звізда говорить сусідці звізді”*, може вести розмову із стрічними вітрами, чути молитву землі. Крилатий кінь письменниці летить понад **рідними Карпатами**, у яких свої Парнаси: **вершини Говерли, Сивулі, Рокити, Сняка**.

Поезія “Мій Пегас” О.Дучимінської – її творче кредо, її бачення мистецького натхнення, ролі поета й поезії, майстерне поєднання міфології та сучасності, світових і національних символів.

* * *

“Не обминула” **Гуцульщина** й прозових творів О.Дучимінської, які або були **написані на гуцульській землі** (“Мати”), або присвячені тим, хто проживав там (“Христос і поет”, “Великодня легенда”), або **зображають гуцульські події, перипетії і красвиди** (“Казка гірської річки”, “Маляр”, “Бабуся”, “По ранніх росах”, “Така вже доля”, “Трембітали трембіти”, “Весняні дні”, “Казка про дві краплини роси”)¹³. У “Казці про дві краплини роси”, новелі “Маляр”, оповіданні “Бабуся” зображені **окремі елементи гуцульських картин**; це, як правило, **гори, гірські ріки, смереки**.

Легенда “Христос і поет” присвячена **“пн. Степанові і Галії Ванчицьким – на спомин прогулки до Космача”** (гірського гуцульського села. – В.П.). У творі в черговий раз підноситься проблема призначення поезії і поетів, яких Христос настановив **“своїми заступниками на Землі”**¹⁴.

На Гуцульщині, у с. *Рунгури Коломийського повіту* (нині с. Новомарківка Коломийського району Івано-Франківської області), 8 травня 1934 року О.Дучимінська написала коротке оповідання “Мати”, у якому безіменна мати їде в коридорі вагона до покійного сина, який помер у місті в якомусь шпиталі, везе йому чисту сорочку й хрест із берези, яку сам колись посадив. Твір “Мати” перекликається за змістом і викладом з новелою “Стратився” геніального покутського письменника Василя Стефаника, хоча тематично й ідейно ці твори різні; вони подібні, насамперед, незмірним горем відповідно матері й батька.

У “Великодній легенді” (присвячена *рунгурським* приятелям) розповідається про те, як умирав Христос на хресті й полегували йому зносити передсмертні муки павук, червона лілея, бджілка, жайворонок, орел, дівчина у вишиваній сорочці й намисті, яка в стіп Христа зложила вінок із золотого колосся і васильком закосичила хрест. Ця дівчина символізує Україну, у щасливе майбутнє якої непохитно вірила О.Дучимінська.

В оповіданні “По ранніх росах” на фоні прекрасної **гуцульської природи** зображено важке життя молодої жінки з байстрам. **“З ляхміття наставилася дрібна ручка, і щось запищало. На колісці спертій серп. Жінка відслонює головку дитини – і серп творить ореол... Ніби пророцтво ореолу твердого життя для маленької людини, що копирсається в ляхмітті і кричить”**¹⁵. Дитині п’ятнадцять тижнів, але мама мусить брати її із собою, бо їде жати чужий овес (яка образна подібність із Шевченковим “На панщині пшеницю жала”).

У “Казці гірської річки” чітко визначено, що дія відбувається **у вечірній час на Гуцульщині: “Йдемо з Брустор у Шешори. Вздовж дороги ріка”**¹⁶. Лірична героїня, від імені якої ведеться розповідь у творі, зустріла по дорозі молодичку, котру видали заміж за старого: **“Мене силов віддавали... А я ні хотіла... Али дедьо хотіли. Мені жите стелитси дзиленим барвінком, пахне васильком, а ему на голові і бороді гречка цвиге... Йому сімдисет і п’ет років, міні п’етнаціт. Ни пара... Али дедьо захотіли... Ой, любко файна, ек-им не хотіла. Али дедьо захотіли і видали... А в нього до мени такі слова, від щирого серця... Медом мазані, як ранні роси блискучі, аж в серці скобоче... Али моє серце ні туди обертаєси, куди ноги носет... Ой, ні туди... Міні в душі ніби тилинка грає, ніби храм Божій, єнголята крильми тріскочут... Али ні до него... В інчий бік... Господи, ні довідайси й прости гріха!”**¹⁷.

У ліричної героїні перед очима ще довго стояла молода гуцулка, яка, хоч її серце “не туди обертаєси, куди ноги носєт”, усе-таки “сповняла спокійно свій обов’язок, який на неї поклали обставини життя”. Авторка співчуває цій молодій жіночці, однак у живописних останніх рядках твору стверджує, що кожною людиною править фатум: “Шуміть, ліси, гуляйте, буйнокрилі чорногірські вітри, розкажуть, гірські ріки, свої казки, огрівай, сонце, світи, місяцю, падайте, роси, а життя попливе своїм руслом, яке кожному проклала Доля”¹⁸.

Тема фатальності людського буття продовжується і в оповіданні “Така вже доля” (З “Книги життя”). У цьому творі головний герой веде розповідь на гуцульським діалекті, розказує про події з життя гуцулів, зокрема про те, як пас вівці на полонині, як переганяв їх через гори, як плакав свирівкою за першою дружиною.

Чи не “найбільш гуцульським” є оповідання “Трембітали трембіти”¹⁹, написане в 1936 році й присвячене Станіславові Вінцензу – польському письменнику та незабутньому довголітньому другові Ольги Дучимінської. Одна з особливостей цього твору та, що розповідь від автора ведеться гуцульським діалектом. Авторка розпочинає виклад у стилі новел Василя Стефаника – з трагічної кульмінації: “Затрембітали трембіти на усі гори. Трьох трембітарів подають сумну звістку, що на цєс бік перставився Ілаків Юра”²⁰. У цьому творі, як і в багатьох попередніх, присутня думка людського фатуму. Письменниця докладно розповідає про Юру, який народився у верхах, далеко від села та доріг. Він розумів шуми лісу, його мову, “знав кожну закутину, кожний звір, плаї”, “любив свої гори, так як дитина любить матір. Не було п’яди землі, куди б не ступила його нога. Коли підріс, пас дроб’єта і тужив флярою”²¹. Виріс красним легенем, який умів робити все, що тільки треба в горах. Дуже любив ходити з маржиною в полонину. Під час одного полонинського походу побачив дівчину Васюту, закохався в неї. Коли помер його батько, не пішов Юра літувати в полонини. Він посватав Васюту й став газдою. Однак і надалі допомагав пастухам, бо добре знав плаї в горах. Але йшли роки, вирости діти, порозліталися з рідного гнізда. Уже літа не пускали його в полонини, хоч думками він летів туди, згадував усе своє життя, яке так швидко промчало, неначе гірський орел махнув крилом. Юра розумів філософію плінності й минулості життя:

“Що ж набувє-ми си... Тра другому вступати. Скала, яка твирда, а дощі її розмивають... А людину розмивають роки...”²².

Життя – це робота, обов’язок перед усіма, треба його прожити належно. Юра “відійшов, сповнивши гідно свій обов’язок життя”²³. Авторка використовує прийом персоніфікації, щоб підкреслити тугу за Юрою: “Заплакали трембіти, коли Юра востаннє переступив поріг своєї хати. Зморщилися стіни – уродився і виховався в них. Задрижали хорони – стільки років ходив ними, працював у них”²⁴. Підсилює трагізм ситуації і така картина: “Син скочив з коня і припав до дєдевої трунви. Пси-вівчарки завили, маржинка заричала. Усе відчуло, що газда відходить”²⁵.

Людина й земля – єдині, вони постійно слугують одне одному: “А коли з гір почали скочуватись і розвиватись звої вечірніх мряк, на могилу Юри впала остання грудка землі, яку так кохав, напував своїм потом, якій віддав свою силу і молодість... Якій вірно служив весь свій вік. Виростила і пригорнула його. Взяла у своє нутро...”²⁶.

Оповідання “Трембітали трембіти” за багатством дійства (зображено все життя Юри) дуже близьке до жанру повісті, за силою внутрішньої напруги – це психологічна новела, за манерою зображення (скупі, але густі мазки) – кіноповість, за рельєфністю відтворення – барельєф, скульптура. На наш погляд, “Трембітали трембіти” один з найкращих нині відомих прозових творів О. Дучимінської. Це ще раз може бути підтвердженням, що її творчим натхненням була Гуцульщина. Мабуть, Ольга Дучимінська також хотіла прилучитися до створення художньої епопеї про Гуцульщину, у яку значний внесок зробив польський письменник Станіслав Вінценз.

* * *

Крім названих вище художніх творів, Ольга Дучимінська присвятила Гуцульщині й інші публікації, наприклад, “Чех Людвик Файгль: Етнограф і знавець Гуцульщини” (1925)²⁷, “Великодні звичаї в селі Рунгурах Коломийського повіту” (1934)²⁸, “Різдвяні звичаї в селі Білоберезці” (1935)²⁹, “З моїх сьогорічних мандрівок” (1937)³⁰, “Нарада українських музейників”

(1938)³¹, “Гуцульщина” (1941)³², “Львівський етнографічний музей” (1945)³³, колоритну рецензію на твір Станіслава Вінченца “На високій полонині” (1936)³⁴, надрукувала записану нею “Рунгурську колядку” (1936)³⁵. У Рунгурах вона написала найбільший свій нарис “Наталія Кобринська як феміністка” (1934)³⁶, який видала окремою книжкою і присвятила своїй найдорожчій приятельці й духовній матері.

Для вдумливого обсерватора гуцульського краю ця спадщина Ольги Дучимінської справжня знахідка. Уже в першій названій нами статті “Чех Людвик Файгль: Етнограф і знавець Гуцульщини” авторка виступає як сумлінний дослідник. Вона повідомляє, що чех Людвик Файгль 28 разів їздив на Гуцульщину, аби зібрати свій музей, у якому експонуються *“кераміка, зброя, інструменти музичні, металеві й бронзові вироби, вишивки, гафти, вироби ткацькі, витинанки, роботи кораликові, строї, знаряддя, моделі, писанки й предмети обрядові, – словом усе, що оточує гуцула в його буденнім життю і чого він вживає в обрядовості”*³⁷. У музеї Файгля були також виставлені майже сотня зразків зброї; кілька сотень бронзових прикрас; тут відділ музичних інструментів охоплював усе, що є на Гуцульщині; відділ дерев’яних виробів прикрашений творами Шкрібляків; у музеї найбагатша у світі збірка української вишивки; представлені моделі різних частин жіночого та чоловічого одягу; ціла колекція писанок; картин і карток біля тисячі; старі Євангелії і церковні ікони (образи). О.Дучимінська розкриває всю музейну експозицію, називає сотні експонатів. Вона висловлює глибокий жаль, що цим скарбом не цікавляться українці, водночас його хочуть викупити поляки. У статті поміщені світлини: 1. Стара гуцулка. 2. Молода гуцулка. 3. Краєвид.

Назви етнографічних записок “Великодні звичаї в селі Рунгурах Коломийського повіту”³⁸ і “Різдвяні звичаї в селі Білоберезці”³⁹ говорять про їх зміст, а тому зупинятися на них не будемо.

У статті “З моїх сьогорічних мандрівок”⁴⁰ журналістка розповідає про те, що *“сьогорічну мандрівку по рідному краю” “закінчила кількадечним побутом у Дорі”*. Вона інформує читача про гуцульське село Дора, про його розташування і розбудову; про віллу співака Голінського, яку оточують квіти; про маленьку хатку покійного художника Олекси Новаківського, яку стережуть сосни, бо газда вже не вернеться; про гарну церковицю, яка всередині прикрашена випалювальними різьбами знаного п. Свищука, про його власну хату; про промислову школу; про читальню “Просвіти”, при якій є прегарна бібліотека, оркестр, хор, аматорський гурток. Дослідниця не лише “фотографує” село, але й указує на його проблеми, постійно висловлює свої міркування, зокрема щодо нераціонального використання гуцулами землі, тривожиться майбутнім цього поселення: *“Шкода би було, щоб Дора змінила своє обличчя, так як змінило колись українське Яремче”*.

У кореспонденції “Нарада українських музейників”⁴¹ ідеться про зібрання музейних працівників, яке відбулося 5–6 червня 1938 року на базі музею “Гуцульщина” у Коломиї.

Найбагатшою відомою нині публікацією О.Дучимінської про гуцульський край є науково-популярна стаття “Гуцульщина”⁴². У першій частині статті авторка з глибоким знанням справи інформує читача про те, хто такі гуцули, про їх кількість, території їхнього проживання, розповідає про гірські ріки, найвищі вершини, про види лісів і дерев, зелені полонини, царство трав, про заняття гуцулів тваринництвом і землеробством, детально описує *“полонинський хід”*, життя пастухів на полонинах, відзначає велику любов гуцула до домашніх тварин, яких він береже, як членів сім’ї, і, зокрема, до найбільшого друга верховинця – коня: *“Це його (гуцула. – В.П.) вірний товариш і помічник в праці. Гуцульські коні особливої породи. Вони невеликі, з тонкими ногами. Послушні, легкі і витривалі, вони проворно рухаються крутими гірськими стежками. Немає жодної вершини на Гуцулії, куди б не дібрався гуцул верхи”*⁴³ (згадаймо поезію “Мій Пегас”).

О.Дучимінська наводить безліч своєрідних даних про гуцулів. Відзначає їх характер – волелюбний, гордий, запальний, честолюбний, сміливий – *“рабства не знайдеш в історії цього народу”*⁴⁴. Вона прославляє опришків у цілому й Довбуша зокрема. Детально інформує про багатства Карпат. Відзначає відчуття краси гуцулами, розповідаючи про їх мову, пісні, обряди, одяг, народну майстерність (різьбу, інкрустацію, гравірування на міді, випалювання по дереву, ткацтво, вишивання, виготовлення кераміки). Вважає, що *“для художника, письменника*

*Гуцульщина – невичерпне джерело вражень і тем*⁴⁵, горда, що знає Гуцульщину десятки літ і любить її безмірно.

Друга частина статті “Гуцульщина” написана художньо-публіцистичним стилем, де переважає художній. Це – розповіді-спогади О.Дучимінської про зустрічі з гуцулами, щирі розмови з ними. От авторка йде біля гуцульських хат, любується царинками, чує запальну пісню, бачить, як молода гуцулка та старий гуцул працюють біля сіна, допомагає їм, із здивуванням дізнається, що це не дід з онучкою, а чоловік з дружиною, хоч йому біля вісімдесяти років, а молодіці – тридцять (згадаймо зміст оповідання “Казка гірської річки”). Під час відпочинку молода жінка обіймає і цілує овечку, мов дитину, і мовить: *“Що поробиш, коли немає свого... страх як балую її”*⁴⁶ (ця сцена нагадує картину з оповідання О.Дучимінської “Зашуміли крила”). Дослідниця детально описує гуцульську хату, усе її облаштування, особливо кахельну піч, начиння, мисник. От мандрівниця підходить до помешкання Ілаквіа Онуфрія (згадаймо, що головного героя оповідання “Трембітали трембіти” звали Ілакві Юра), який має її супроводжувати через гори на Космач. *“Мета мого подорожування – саме подорожування”*⁴⁷, – нотує письменниця, але з точністю етнографа описує гражду, ще одне помешкання, ліжко, фігурки звірів з овечого сиру, зброю, прибудови, стайню. І вкотре захоплюється красою Карпат. Статтю суттєво збагачують карта “Гуцульщина”, світлини Г.Зельма й Н.Коллі “Лісоруби”, “Різьбяр по дереву”, “На царинці”, “У школі народного гуцульського мистецтва”, “Продавець сопілок”, малюнки Олени Кульчицької “Гражда”, “Трембітар”, “Просушування сіна”, “Начиння”, “У хаті”, “На річці”, “Порохівниця”.

У статті “Львівський етнографічний музей”⁴⁸ дослідниця інформує, що це єдиний музей республіканського значення такого профілю, саме він допоміг створенню етнографічних музеїв у Коломиї, Стрию, Сокалі, Самборі. Вона наголошує, що відвідувач музею *“може познайомитись з побутом і мистецтвом гуцулів, бойків і лемків”*, розширює ці відомості, у яких значно переважають дані про народну майстерність гуцулів.

* * *

Можна вважати, що Ольга Дучимінська все своє життя цікавилася Гуцульщиною, при найменшій нагоді відвідувала гуцульський край, де черпала наснагу й натхнення. Про це свідчать її творча спадщина, листування, світлини. Наприклад, віднайдені листи О.Дучимінської до Євгена-Юлія Пеленського⁴⁹, написані з Коломиї (7 лютого 1933 року), з Рунгур (17 лютого 1933 року). У листі до цього адресата від 10 листопада 1935 року вона повідомляє: *“Я цього року їздила зустрічати паню Осінь у глибокі гори”*. У листі від 26 квітня 1960 року до доцента Львівського університету Олексія Мороза Дучимінська пише: *“До Кут їздила і виповнила Ваше припорушення”*⁵⁰. Про перебування О.Дучимінської на науковій конференції, присвяченій Іванові Франку, яка відбулася в 1962 році в с. Криворівня Верховинського району, свідчить світлина, на якій зображені Ольга Дучимінська, Платоніда Хоткевич, Наталія Семанок-Черемшина, Тарас Франко, Євген Лазаренко – тодішній ректор Львівського університету і Михайлина Коцюбинська.

Гуцульщина та її мешканці – центральна тема листування Ольги Дучимінської з польським письменником, уродженцем і великим знавцем гуцульського краю Станіславом Вінчензом і його дружиною Іреною в 60–80-ті роки ХХ століття⁵¹, однак через обмежені рамки статті це – тема для іншого окремого дослідження.

Отже, Гуцульщина мала й має якийсь незбагненний позитивний магнетизм для творчих натур. Про це знали, про це вже багато писали, але так об’ємно й коротко, як висловилася Ольга Дучимінська, не мовив, мабуть, ніхто: *“Мій Пегас – це гуцульський коник...”*

1. Дучимінська О. Жіночий рух в Західній Україні / О. Дучимінська // Український календар 1967. – Варшава, 1967. – С. 113–135.

2. Дучимінська О. Тернистими шляхами... / О. Дучимінська // Наше слово (Варшава). – 1968. – 7 квіт.

3. Дучимінська О. Борець за діло жінок (Н. Кобринська) / О. Дучимінська // Наше слово (Варшава). – 1970. – 1 лют.

4. Дучимінська О. Михайлові Коцюбинському / О. Дучимінська // Наше слово (Варшава). – 1973. – 22 квіт. – С. 4.

5. Арсенич П. Дучимінська Ольга / П. Арсенич // Діячі Гуцульщини : енциклопедичний словник про вчителів / П. Арсенич // Поліття. – 1993. – № 36. – Грудень; Полек В. Станіслав Вінценз про Гуцульщину / В. Полек // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 86–88; Смирнов В. Ольга Дучимінська – дослідниця Гуцульщини / В. Смирнов // Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 98–99.
6. Дучимінська О. Сумний Христос / Ольга Дучимінська. – Львів : Каменярь, 1992. – С. 214.
7. Остапівна Ірма. Кितिця незабудків / Ірма Остапівна. – Чернівці : Січ, 1911. – 23 с.
8. Там само. – С. 21.
9. Дучимінська О. Чую... молитву Землі : поезії / Ольга Дучимінська ; [упоряд. й авт. вступ. статті та прим. В. Пахомов]. – Івано-Франківськ : Галичина, 1996. – С. 73.
10. Там само. – С. 87.
11. Там само.
12. Там само. – С. 20.
13. Дучимінська О. Сумний Христос / Ольга Дучимінська. – Львів : Каменярь, 1992. – 238 с.
14. Там само. – С. 9.
15. Там само. – С. 83.
16. Там само. – С. 60.
17. Там само. – С. 62.
18. Там само. – С. 63.
19. Там само. – С. 112–119.
20. Там само. – С. 112.
21. Там само.
22. Там само. – С. 118.
23. Там само.
24. Там само. – С. 119.
25. Там само.
26. Там само.
27. Дучимінська О. Чех Людвик Файгль. Етнограф і знавець Гуцульщини / О. Дучимінська // Наш світ. – 1925. – № 1. – С. 7–9.
28. Дучимінська О. Великодні звичаї в селі Рунгурах Колом[ийського] повіту / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1934. – № 8. – С. 4–5.
29. Дучимінська О. Різдвяні звичаї в селі Білоберезці / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1935. – № 1. – С. 2–3.
30. Дучимінська О. З моїх сьогорічних мандрівок / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1937. – № 19. – С. 5–6.
31. Дучимінська О. Нарада українських музейників / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1938. – № 13–14. – С. 16–17.
32. Дучимінська О. Гуцульщина / О. Дучимінська // Наша страна. – 1941. – № 2. – С. 22–26.
33. Дучимінська О. Львівський етнографічний музей / О. Дучимінська // Радянський Львів. – 1945. – № 5–6. – С. 61–62.
34. Дучимінська О. Stanislaw Vinzenz. “Na visokicj polonine.” Obrazy, dumy i garvendy Wicrshowiny. – Warszawa, 1936: [Рец.] / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1936. – № 7–8. – С. 23.
35. Дучимінська О. Рунгурська коляда / Записала О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1936. – № 1–2. – С. 1.
36. Дучимінська О. Наталія Кобринська як феміністка / О. Дучимінська. – Коломия, 1934.
37. Дучимінська О. Чех Людвик Файгль. Етнограф і знавець Гуцульщини / О. Дучимінська // Наш світ. – 1925. – № 1. – С. 7.
38. Дучимінська О. Великодні звичаї в селі Рунгурах Колом[ийського] повіту / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1934. – № 8. – С. 4–5.
39. Дучимінська О. Різдвяні звичаї в селі Білоберезці / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1935. – № 1. – С. 2–3.
40. Дучимінська О. З моїх сьогорічних мандрівок / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1937. – № 19. – С. 5–6.
41. Дучимінська О. Нарада українських музейників / О. Дучимінська // Жіноча доля. – 1938. – № 13–14. – С. 16–17.
42. Дучимінська О. Гуцульщина / О. Дучимінська // Наша страна. – 1941. – № 2. – С. 22–26.
43. Там само. – С. 23.
44. Там само.
45. Там само.
46. Там само. – С. 25.

47. Там само. – С. 26.
48. Дучимінська О. Львівський етнографічний музей / О. Дучимінська // Радянський Львів. – 1945. – № 5–6. – С. 61–62.
49. Листи О. Дучимінської до Є.-Ю. Пеленського / Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України. – Від. рук. Ф. 232 (Пеленського Є.-Ю.). – Од. зб. 30. П. I.
50. Мороз О. Каралась, мучилась, та боролась: ще один штрих до портрета великої трудівниці на ниві української культури Ольги Дучимінської / О. Мороз // За вільну Україну. – 1992. – Жовтень.
51. Galazka z dalekich polonin: Olga Duczyminska – Irena i Stanislaw Vincenzowie z dziejow przyjazni // Znak. – 1985. – № 6. – С. 102–115.

The influence of Hutsulshchyna on the artistic and publicistic works of Olha Vasylivna Duchyminska (1883–1988), the Ukrainian writer and long-lived person, is clarified in the article.

Key words: *Duchyminska Olha, Hutsulshchyna, influence, works.*

УДК 82. (091):821.161.2

ББК 833 (4 Укр)

Ольга СЛОНЬОВСЬКА

МІФЕМА І ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ: ОСОБЛИВОСТІ, РОЛЬ, ФУНКЦІ НАЙМЕНШОГО УЛАМКУ МІФУ

У статті на матеріалі української діаспори 20–50-х років ХХ ст. розкрито основні художні засоби методології міфологізму: міф, архетип, фрейм, патерн, міфема, міфологема.

Ключові слова: архетипна критика, міф, міфологема, міфема.

Підмурівком для сучасної методології міфологізму стала концепція К.-Г.Юнга й напрацювання міфологічної школи (В.Грімм, Я.Грімм, А.Кун, М.Мюллер, Ф.Шеллінг), хоча ще далеко до їхніх трактувань передові уми людства (зокрема Аристотель, Есхіл, Платон, Цицерон) робили успішні спроби пояснювати важливі цивілізаційні моменти з подібної точки зору. Двадцять століття розширило обрії архетипної критики як методології до тих меж, у яких сучасні літературознавці інтерпретують художні тексти й досі: у 1934 році М.Бодкін у монографії “Архетипні патерни в поезії”, а в 1957 році – Н.Фрай у праці “Анатомія критики” суттєво доповнили інструментарій методології міфологізму поняттями про міфологічний, романтичний, високоіметичний, низькоіметичний, іронічний модуси письменства та небесну (райську) й демонічну (інфернальну) художню образність. До того ж у сучасному літературознавстві започаткувалася чітка диференціація термінів методології міфологізму з урахуванням їхньої ієрархії від найбільшого (цілого) до часткового (складового): архетип, міф, фрейм, патерн, міфологема, міфема. Консолідуєчий національний міф, витворений національними геніями, виявився здатним служити код-програмою, неухильне виконання якої народом вело до процвітання його державності. Фрустраційний кінецьсвітний міф, навпаки, був спроможним знищити всі благі пориви й привести народ, який у цей міф повірив, до трагічного кінця, що, наприклад, сталося з містом-державою Троєю, якому міфічна Касандра напропорочила загибель, чи гітлерівською Німеччиною, ураженою бацилою “білявої бестії”¹ з її прагненням панувати над усім світом.

В основі архетипів лежать згорнуті у квант (неподільну цілісність) найдревніші, а при цьому ще й найважливіші для повноцінного існування цивілізації мислеформи. На перших порах у своїх дослідженнях навіть К.-Г.Юнг не використовував термін “архетип”, а послуговувався описовими словосполученнями “позаособистісні домінанти”, “первинні образи несвідомого”, оскільки прекрасно розумів, що наблизився до сфери аморфних, дифузних, нечітких і невиразних понять. Хоч архетип як літературознавчий термін формальний, він завжди має властивість практично моментально задавати основні обриси найдавнішого уявлення і накладати його параметри на цілком реальні предмети. Із цієї причини факт, річ, істота, часово-просторовий компонент у художньому творі завжди набирають набагато ширшого значення, ніж реально ним володіють. Наприклад, у романі У.Самчука “Марія” головна героїня розкривається не лише як окремо взята українська жінка, кохана, дружина, ненька й бабуся, а сукупно як Велика Мати, Прародителька, Жінка-Страдниця, урешті – навіть персоніфікована Україна. У романах І.Багряного “Тигролови” й “Огненне коло” біла українська хата на рівні підсвідомості сприймається читачами не просто як помешкання, додатне для проживання, а насамперед як споконвічний отчий дім, рідне гніздо, колыска роду, сакральний домен, віками обжитий і впорядкований простір, протиставлений хаосу в державі й світі, а також, що найголовніше! – інферналу, котрий уособлює собою Всесвітнє Зло.

Крім архетипів, які є основним і найбільш вагомим осердям міфів, їхнім гравітаційним центром, методологія міфологізму оперує, передусім, такими поняттями, як міф у всіх його можливих різновидах. Це й різноманітні модуси міфологізації, реміфологізації, деміфологізації, неоміфологізації (модус авторського міфу), і такі складові міфу, як міфологема й міфема. За Н.Фраєм, міф у літературі може існувати, як “невітиснений” (із чітким поділом на світ людей і

світ богів, що було притаманно для античної літератури й для Старого Завіту Біблії), як “романтичний” з виразними візрцями для наслідування, почерпнутими з народної моралі, і як “реалістичний” міф, що розгортається в життєво правдивій колізії, завжди опиняючись не в самій фабулі, а на рівні підтексту. Міф може мімікрізувати, розчинитися, розпадатися на складові частини, набувати дифузних форм, відходити на задній план художнього тексту, але при цьому він ніколи не зникає повністю. Практично не тільки в українському, а й загалом у світовому красному письменстві нема жодного літературного тексту, у якому більшою чи меншою мірою міф вичерпав би себе повністю й розчинився безслідно. Міф може продукувати мандрівні сюжети, легко долати часові й просторові границі, накладатися на історичні події, втручатися в долі цілих народів через мистецтво, літературу, ідеологію, політику. В екстремальній для народу ситуації саме міф, наче магнітна стрілка в компасі, підказує правильний напрямок руху, тому художній текст може ставати своєрідною маршрутною картою для провідників нації і тих яскравих особистостей, які здатні впливати на реальні події глобального характеру.

Близьким до поняття архетипу є категорія фрейму як мінімальної сукупності ознак, що виражають різні аспекти одного й того ж предмета, уможливають їх сприйняття читачем у сукупності, передбачають належне цілісне розуміння. Архетип засвідчує свою присутність лише тоді, коли в реальному чи художньому світі появляється його більш чи менш удала копія. Колективні патерни (моделі, схеми) на рівні підсвідомості сприймають архетип як підказку або як ключ до розуміння реального явища, якому близький цей архетип. Фрейм виявляється не підказкою, а готовою відповіддю. Сучасні літературознавці називають як один з найвідоміших фрейм степу, фрейм міста, фрейм села, фрейм біженця, фрейм заробітчанина в чужій державі. Що цікаво, фрейм, на відміну від архетипу, не мімікрізує, не видозмінюється і не набуває нового вигляду. Якщо архетип можна уявити голограмою, то фрейм – тільки контуром. До того ж фрейм – поняття завжди значно вужче від архетипу: це, власне, архетип-зародок на першій стадії свого становлення. Тож можна з певними застереженнями вести мову про фрейм роману, що нині й роблять окремі літературознавці, проте взагалі неможливо – про архетип роману.

Міф не витісняє фрейма, а користується ним для свого увиразнення. У романі І.Багряного “Людина біжить над прірвою” автором було унікально вдало розроблено й доповнено середньовічну фабулу міфу про Фауста й Мефістофеля. У цьому творі з міфом мирно співіснує фрейм біженця, утікача. У тетралогії У.Самчука “Волинь” – потужно функціонує міф домінування ідеалів роду (і народу) над усіма спокусами й випробуваннями окремо взятої особистості, у романі “Чого не гоїть огонь” – міф амазонства й міф трагічного героя, що гине, будучи приреченим заздалегідь, але не поступається складним обставинам, екстремальним випробуванням і жорстокій долі власними високими моральними переконаннями. Фрейми людини (чоловіка-військовозобов’язаного, чоловіка-цивільного, жінки, дівчини) на війні лише доповнюють собою загальну картину таких творів. Руйнування міфу чи переформатування його в міф з протилежним значенням також не торкається фреймів. Деміфологізація чітко прослідковується в романі В.Барки “Рай”, адже насправді радянська тоталітарна система створює для громадян СРСР пекельні умови існування, при цьому постійно фальшиво афішуючи ідею світлого майбутнього (земного раю), рівності й найвищих благ у світі. Фрейми інфантильної в ідеологічному плані радянської молоді, поголового сексотства в тоталітарному суспільстві, злочинності компартійної верхівки лише увиразнюють інфернальне тло, на якому відбуваються основні події.

Безперечно, що автори черпають міфи в усіх їхніх різновидах, свідомо не досягаючи цього процесу. У той самий час міф як трансцендентне явище може безслідно зникнути з художнього тексту в будь-який момент творчості, якщо автор перестає зважати на метафізичні підказки й починає творити сам, виїмково за законами логіки. Теологічні настирливо-повчальні виклади, церковні мірки, чернечі правила, які сповідує і через найменші, часто й уявні, порушення яких терпить танталові муки й неймовірно страждає головний герой твору В.Барки “Спокутник і ключі земні”, наприклад, належно не сприймаються читачем, не ведуть до щирого співпереживання. Читач як співавтор-реципієнт готовий благодушно повірити у високі християнські ідеали письменника В.Барки, вітати його аскетизм, щиро співчувати героєві твору – Олегу Паладюку, але не може погодитися з нав’язаною автором “Спокутника і ключів зем-

них” ідеєю, що тільки такий вибір – єдино правильний. Те, що виявилось потребою для самого автора – ченця в миру Василя Барки – і героїв, яких він узявся списувати із самого себе, – непосильне для людей, котрим адресована книга. До речі, “сковородинська людина”² (М.Шлемкевич) у XVIII столітті не відбулася з тих самих причин, з яких не могла у XX відбутися “барківська людина” – взірць виявився непосильним для наслідування. Як у романі “Слово за тобою, Сталіне!” В.Винниченка штучна ідея колектократії знівелювала природно закладений у романі животрепетний і дуже актуальний на час виходу твору друком міф зрадженого братства в тоталітарному суспільстві, так і в романі “Спокутник і ключі земні” В.Барки пропаганда чернечого укладу життя світської людини підкосила під корінь животрепетний фрейм долі емігранта-українця в повоєнний час, не давши йому розгорнутися на повну силу, зробила образ головного персонажа рахітичним, блідим, неприродно обережним у всіх своїх благородних діях і вчинках.

Утім у художньому тексті найчастіше розгортається не власне міф, а його уламки чи підтекстові покликання, натяки, алюзії на ключові моменти античних або біблійних міфів. Окремі міфологеми в художніх текстах виразніші набагато більше, ніж міф. На рівні асоціацій, алюзій, ремінісценцій і неприхованих натяків у необхідних для реалізації основної ідеї художнього полотна моментах міфологема міцно “зшиває” далекі в часі, змісті й проблематиці твори, надаючи тому текстові, що створений значно пізніше, додаткового звучання й важливого підтексту. Міфологема, на відміну від міфу, особливо якщо він штучно “трансплантований” автором у свій твір з метою моралізаторства, ніколи не стає чужорідним тілом у художньому тексті. Це своєрідний лінгвостилістичний знак наголосу, графічне виокремлення, логічне підкреслення головного. Саме із цієї причини в радянській суто соцреалістичній прозі міфологема під пером талановитого автора часто робила справжній “революційний переворот” і перетворювала типовий твір на замовлення у твір для глибоких читацьких роздумів і зіставлень. Прикладом такого функціонування міфологем можуть послужити романи М.Шолохова “Тихий Дон” і “Піднята цілина”, А.Головка “Бур’ян”, М.Стельмаха “Правда і кривда”. Міфологема чесної людини в екстремальних умовах громадянської війни в романах російського класика (Григорій Мелехов) чи міфологема оборонця скривджених і знедолених у літературних текстах українських авторів автоматично накладалася на велику потребу читачів бачити саме подібних людей у реальному житті. І хоча такий тип радянської людини, як Давид Мотузка чи Марко Безсмертний, не мав жодного шансу вижити в сталінські часи, а не те що активно протистояти системі, попри те, що й колізії романів розв’язувалися неправдоподібно, художня правда цих творів сприймалася читачами на віру.

Якщо міфологема – це досить вагомий і завжди зримий уламок міфу, що тільки через процес дроблення втратив “свої автохтонну характеристику та функції”³, то міфема – найменший, найдрібніший елемент міфу, до того ж, елемент завжди “вислизаючий” з поля зору й найменш досліджений сучасними літературознавцями. Буває, що міфема тільки відбиває й посилює лексичне значення інших слів за аналогією до того, як відбиває світло Сонця Місяць, тому й здається, що він світить. Без відповідної функції присутність міфем “поза лаштунками” утратила б значення свого існування в тексті взагалі. Для прикладу досить взяти першу строфу загальновідомого вірша Ліни Костенко: “Як холодно! акація цвіте. / Стоїть, як люстра, над сирим асфальтом. / Сумної зірки око золоте, / і електричка скрикнула контрально”⁴. Що маємо в тексті зримо, тактильно, відчуттєво? Зміну погоди, раптове похолодання в червні (саме тоді цвіте акація), контраст між холодом і цвітінням, яке, очевидно, розпочалося в гарну погоду, але, за інерцією, навіть у дні похолодання зупинитися вже не змогло. Сирий, тобто мокрий, асфальт вказує на недавній дощ, сумна зірка – на урбаністичний пейзаж і смуток ліричної героїні, зойк далекої електрички, наділеної найнижчим жіночим голосом, – на притлумлену любовну жагу. Порівняння розквітлої акації з люстрою (підвісним кришталевим абажуром) цілком умотивоване: суцвіття цього дерева дуже подібні на кришталеві підвіски. Проте краєм свідомості читач уловлює й інше – те, чого словесно взагалі не існує в самому тексті: мокрий асфальт у нічному місті, підсвіченому вгадуваними вуличними ліхтарями (через їхнє світло й зірка одна-єдина, інших не видно), відіграє роль дзеркала, в якому відбивається розквітла акація. Слово “люстра” на рівні підсвідомості асоціюється зі словом “люстро” – власне тією поза-

лаштунковою міфемою, що її свідомість читача-реципієнта вловлює безпомилно, уявляючи розквітлу акацію у двох проекціях: реальній і дзеркальній.

Міфема, на відміну від міфологеми й міфу, ніколи не виявляється легко розпізнаваною в літературному творі. Більшість читачів її свідомо не вловлюють узагалі. Часто в поетичному тексті міфема тільки опосередковано оприявнює те, що, за аналогією до антигій, які виробляє організм у випадку навіть латентного протікання хвороби, засвідчує присутність прихованого. Наприклад, у романі Уласа Самчука “Марія” автор ніби мимохідь подає інформацію, котру більшість читачів пропускають мимо вух, через що героїня напередодні своєї голодної смерті сприймається ними як жінка щонайбільше п’ятдесятирічного віку. Тим часом точна вказівка письменника на той факт, що Марія гідно “зустріла й провела двадцять шість тисяч двісті п’ятдесят вісім днів”⁵, отже, прожила без неповного місяця 72 роки, дуже важлива: ідеться ж бо про життя середньостатистичне, довге. Чому ж 99% читачів не беруть до уваги зумисно подану У.Самчуком цифру? Насамперед тому, що людське життя прийнято вимірювати роками, у крайньому разі – місяцями, але аж ніяк не днями. Міфологема років людського життя у разі розпаду на міфему днів автоматично переходить з власне тексту в його підтекст і зосереджує увагу читачів не на тривалості життя героїні, а на тому, що кожен день її життя був прожитий із честю, без ледарства й найменшого марнування часу всує.

Читачами міфема найчастіше може бути розшифрована тільки внаслідок дії цілого ланцюжка асоціацій. Наприклад, у шостому розділі епопеї “Комета” І.Багряного – “Шукаєм настроїв, метафор, асонації” центральним образом є муза, а головною темою – служіння митця народові й своєму талантові. Проте вся планетарна система вірша незримо обертається навколо образів П.Тичини, ім’я якого в тексті не названо взагалі, і Т.Шевченка, згаданого, на перший погляд, тільки для контрасту з тими митцями, які зрадили своєму високому призначенню: “Шукаєм настроїв, метафор, асонації, / За влучну риму проміняли розум. / Поетики сплюндрованої нації / Пережили / Чудну метаморфозу. // Одні сюсюкають та марять галатеями, / Другі над римою товчуться геніальною, / А треті музу українську Прометеєву / Зробили дівкою інтернаціональною – / П о в і є ю! Такі митці призовані! / Так геніально блискають обцасами! – / Разом з кагалом українізованим / Гуляють в кеглі іменем Тарасовим, // Чи то пак – в ленінський веселий нацфутбол, – / Ім’ям титана / забивають гол... // Та все шукають рим і асонації, / Та все сюсюкають, за риму давши розум... / Поетики сплюндрованої нації / Пережили / чудну метаморфозу”⁶. Проте Шевченко як символ у процитованому вірші фігурує не лише в рядках: “Гуляють в кеглі іменем Тарасовим” або “Ім’ям титана / забивають гол...”. Шевченкова муза, котра завела українського генія в Орські степи, але й там не дозволила зламатися, у тексті розділу “Шукаєм настроїв, метафор, асонації” названа Прометеєвою. Загальновідомо, що античний титан, котрий викрав для людей вогонь, митцем не був, отже, музи не мав і мати не міг. Урешті, ідеться не про нього. Асоціативний ланцюжок відсилає читачів до іншого джерела. Епітет “Прометеєва” в І.Багряного стосується тексту в’їдливої поеми-інвективи Т.Шевченка “Кавказ”, де в образі Прометея постають десятиліттями жорстоко нищені на той час найбільшою у світі армією, але так і не скорені російським царизмом вільнолюбні горці. Отже, в уривку з епопеї “Комета” І. Багряного йдеться не стільки про талант виняткової в соціумі особистості (титана Прометея), а про національну силу духу всього етносу, іншими словами – мовиться про егрегор народу, його метафізичну душу. “Інтернаціональна дівка” – антипод національного егрегору, інфернальне зло, яке всіма можливими способами перешкоджає представникам народу самоідентифікуватися, дробить і розчиняє поневолений етнос у колонізаторському котлі. “Призвані”, тобто щедро нагороджені й відзначені партією українські митці, що всього лише “геніально блискають обцасами”, І.Багряним зневажливо названі зменшувальним іменником “поетики”, що підкреслює карликовість їхніх творчих потуг. Саме ці рядки поезії І.Багряного тотожні думці П.Тичини про те, “що в нас чудова профанація / і майже жодного співця!”⁷. Тож не дивно, що П.Тичина в уривку з твору “Комета” асоціюється в читачів виїмково через призму його вірша “Один в любов, другий у містику”, багатьма нюансами дуже суголосного рядкам І.Багряного: “Один в любов, другий у містику, / а третій в гори, де орли... / І от якомусь гімназисту / вкраїнську музу віддали. // І от перебивають копію / з солодких руських поетес. / Ідуть з утопії в утопію – і називають це “Sagesse”. // А справжня му-

за неомузена / там десь на фронті в ніч глуху / лежить запльована, залузана / на українському шляху. // Чого ж кричимо, сліпі, задурені: / “Хто грим наклав – отой поет”, – / цигарки палим недокурені / та затискаємось в корсет? // Чи вже втомилась наша нація, / чи недалеко до кінця, – що в нас чудова профанація / і майже жодного співця! // І майже жодної поезії, / яка б нас вдарила! – Нема. // Самі предтечі анестезії / та лиш розгубленість сама...”⁸. Поетична полеміка І.Багряного з П.Тичиною на рівні міфем, зважаючи на політичну ситуацію доби їхньої творчості, заслуговує широкого аналізу. Збірка П.Тичини “Плуг”, як відомо, розпочиналася однойменним віршем, у якому міфема вітру, що жене “огняного коня”, впряженого в безпощадний плуг і перетворює все навколо в хаос, щоб на пустирі виріс жакхливий урожай, набирає інфернального змісту. Це зовсім не той “вітер з України”, який оспівано в однойменній поезії з присвятою Миколі Хвильовому зі значно пізнішого Тичининого твору, що навів йому розмову з бенгальським мудрецем Рабіндранатом Тагором про те, що основна проблема поневолених народів споконвічна: “Нема бунтарства в нас: людина з глини”⁹. Але це також не той ураган, про який веде мову І.Багряний у поезії “Вітер”, надаючи йому очищувальної сили. Міфема пронизливого колимського вітру в Івана Багряного набирає значення всецивілізаційного гніву проти поневолення людини людиною і переростає в гнів Божий з тієї причини, що люди не виконують свого призначення на землі, не бачать у ближньому собі рівного, теж створеного за подобою Божою, тому завжди страждаючого від неволі: “До Франції вітер примчав з Колими – / Чорний, забрьоханий вітер, / Звідтіль, де з тобою прощалися ми, / Звідтіль, де лиш ночі понурі самі, / Неначе дереворити. // Ночі такі, як полярна зима, / Чорні такі, як сама Колима, / Сині такі, як останне “прощай”. / Мертві такі, як відчай. // Ось звідти, від диких полярних заграв, / До Франції вітер сьогодні примчав, – / В країну Свободи, до Жанниних кіс / Крик мільонів приніс. // І ходить той вітер по площах і дачах; / Об мури Сорбонни товчеться / й неначе / Хтось там заламує руки і плаче... // Плаче, / що вітер з країни рабів / В країну Свободи даремно летів. // Даремно, бо тут – теж своя Колима! / Є тут “свобода”, / та гордих нема”¹⁰. Як уже було нами сказано, міфему в художньому творі завжди увиразнює тло. Саме фон твору вигідно підкреслює нібито нейтральний своїм змістом текстовий фрагмент, у який ця міфема трансплантована. Як у новелі М.Хвильового “Я (Романтика)” слова-міфема “версальці” й “інсургенти” провокують можливість накладання подій громадянської війни в Україні на загальновідому трагедію учасників Паризької комуни з обох боків протистояння, так і в поезії І.Багряного “Вітер” абстрактна пишнокоса французенка Жанна асоціюється насамперед з Жанною д’Арк, плач за мурами Сорбонни – найдавнішого культурного центру Франції, частини Паризького університету – з трагедіями найкращих представників цього народу. “Своя Колима”, виявляється, існує для кожної нації і в кожній державі, а зболений “крик мільонів”¹¹ – буденне явище на планеті. З допомогою міфема вітру І.Багряний надав глобальності явищам і страшним подіям, які пережив особисто в ув’язненні сам і яким був підданий український народ у роки сталінських репресій.

Міфема діє на підсвідомість значно потужніше, ніж фабула чи колізія, оскільки вони обмежені у своєму впливі на читача точним смисловим наповненням. Міфема ж завжди активна. Але при цьому міфема – не міф, не фрейм і навіть не міфологема. Вона обов’язково перепущена через душу автора. Згадаймо, у яких умовах був написаний І.Багряним вірш “Вітер”. Перебування митця в таборах “Ді-Пі”, переконання, що перша дружина й улюблений син-первісток фізично знищені репресивним радянським режимом, усвідомлення, що шляхи додому, в Україну, відрізані назавжди, ненависть з боку земляків-емігрантів, які зловтішно інтерпретували псевдонім письменника як приналежність до “червоних” і викрикували під вікном помешкання Багряного далеко не доброзичливі побажання, презирливо називаючи митця “комунякою”. Тож повоєнна Німеччина для смертельно хворого митця аж ніяк не стала тихим раєм. Але навіть у таких екстремальних умовах він не лише працював творчо, а й не переставав бути активним громадським діячем. Щоб оправдати українських біженців перед світом, оскільки після перемоги у війні СРСР усіма можливими засобами поширював інформацію, що перед наступом радянської армії з рідного для них краю втікали тільки нацистські прибічники, убивці й патологічні збоченці, І.Багряний написав статтю “Чому я не хочу вертатись до СРСР?”, чим відразу ж викликав вогонь на себе радянської “охранки” і особисто “вождя всіх народів”. Умо-

ви існування письменника були настільки важкі й небезпечні, що І.Багряний постійно носив при собі ампулу з ціаністим калієм, адже не бажав потрапити до рук енкаведистів живим. Оскільки радянська розвідка постійно розшукували письменника-емігранта в повоєнній Німеччині, існував ще й реальний ризик викрадення спецслужбами малолітніх дітей І.Багряного від його другого шлюбу, особливо сина Нестора. Та, незважаючи на вкрай незavidне становище, саме І.Багряний наполегливо шукав порятунку не стільки для себе й своєї родини, скільки для десятків тисяч своїх земляків, яких не приймала на постійне проживання жодна країна світу, поки не домігся, щоб далека Австралія таки прислала по українських біженців в Італію два кораблі, погодившись забезпечити емігрантів з України і роботою, і житлом і гарантуючи їм австралійське громадянство.

Образ грому в поезії І.Багряного – міфема, яка використовувалася цим автором теж досить часто й завжди вдало. Поезія “Сосни шумлять” в основних рисах подає безвихідь типового українського повоєнного переселенця, що за ним слідкують і готові видати всім, хто заплатить, свої ж землячки-перевертні, такі ж біженці: “Сосни шумлять, і дроти гудуть, / І дощ накрапає – так, ніби й вдома. / Лиш серце щемить, мов на страту ведуть, / І щелепи зводить страшна оскома. // Оскома від лицарів, оскома від фраз, / Оскома від буйного патріотизму. / І хочеться нагло крикнуть не раз, / Втрачаючи в громі безглузких фраз / Заткану димом Вітчизну: / – Стійте, обманщики, мавпи й папуги! / Тамтарарамщики і калатали! / Щоб вам заціпило від тої осуги, / Мо’ б, ви нарешті брехать перестали?! // Серцем подлі і розумом ниці, / Братоубійники і словоблуди! / Боже! Боже, який же вогонь загориться / Від того Каїна і Іуди?! // Він звук підглядати за вами ревно / У дірочку у замочку, / Він звук оклепати вас скрізь і напевно, / Всім охрнкам даючи «відомість точну». / По Сі-ай-Сі, як колись по гестапах, / Він влаштувався, не давши маху, / І тепер там тягає по всіх етапах / Ваше ім’я, немов костюмаху. // Це ж він, бруднючий, з ентузіазмом / Хоче гортати вам душу й білизну, / Це ж він при тому кричить до спазми / Про Бога і про Вітчизну. / Це ж він шукає завжди нагоди / Цвісти крикливим таким розмаєм, / У бубни б’є і в “сурму” виводить, / І жовцю своєю ваш зір заливає. // Господи Боже! Це скільки ж можна?! / І де ж той грім, що пророчила мати?! / Щоб змів, щоб знищив, щоб геть розгаратав / Цей рід безумного Герострата?! // Та підлих не сіють і не орють, / І Юди родяться, річ відома... // Сосни шумлять, і дроти гудуть, / І дощ накрапає – / так, ніби й вдома”¹². Як бачимо, міфологеми “Герострат” і “Юда” у тексті вірша вмотивовані, доречні й читачам гранично зрозумілі, а ось слово “грім” у другій строфі зовсім не стає міфемою, а тільки метафорою для позначення безпредметної, зате патетичної балаканини. У передостанній же строфі слово “грім” підтекстово фігурує в словосполученні “громи небесні”, бо лише про таку кару, призначену Богом найбільшим земним грішникам, могла вести мову ньенька ліричного героя в його дитинстві. Отже, набирає ознак міфема, здатної пояснити не тільки ступінь зневаги ліричного героя до новоявлених “сексотів”, але й рівень щохвилинних страждань і мук проживання чесної людини поряд з ними.

Міфема може повноцінно існувати в прозовому творі, але в поетичному від неї набагато більше користі. До того ж її навантаження в ліриці значно потужніше. Сміємо наголосити, що інтерпретація поезій часто-густо не вдається літературознавцям виїмково з причини невміння виявити й пояснити якраз міфему, а не текст вірша взагалі, особливо якщо міфем у вірші кілька, як, наприклад, в “Оді до Сталіна” І.Багряного. Епіграфом до цього твору став витяг із промови вождя, що стосувався українських біженців у повоєнне лихоліття: “Эти украинцы мечутся как бездомные собаки по всему свету, но карающая рука пролетариата всюду настигнет их”¹³. Перша частина поезії – типовий пролог, в якому натрапляємо на промовисті алюзії, котрі стосуються хвалебного вірша М.Рильського, що йому судилося стати “Піснею про Сталіна”, а також тюремного минулого І.Багряного-в’язня: “Писали всі тобі і не жаліли рим, / То й ми напишемо, як Рильський той Максим, / І розквітаємось за давню нагороду – / За “баланду” тюремну... / Отже, пишем оду!”¹⁴. Безперечно, І.Багряний не ставив за мету підкреслити, якою ціною був написаний М.Рильським одіозний вірш, не зробив навіть натяку на арешт поета в день його народження, на тортури, під час яких Максимові Тадейовичу було з м’ясом вирвано вус, через що надалі М.Рильський раніше пишних вусів уже носити не міг. Поет Максим Рильський в “Оді до Сталіна” цікавить І.Багряного тільки як придворний

співець сталінського режиму. У наступній частині поезії І.Багряного появляється виразна міфологема, що в іншому випадку могла би вважатися простим епітетом: “О Йосипе! – не так, / О Йосипе кривавий”¹⁵. Проте історія Російської імперії справді знала царя, прозваного Кривавим, – Миколу II, який у 1905 році потопив у крові мирну демонстрацію, очолену попом Гапоном. Образ Миколи II, до речі, найяскравіше зринає в останній частині “Оди до Сталіна”, де останній російський імператор нібито передає свої повноваження радянському тиранові ХХ століття Йосипу Джугашвілі: “Але – стривай. Це хто там так волає? / Ага, д и н а с т і я “Второго Ніколая!” / Династія “Кривавого”. Чого він там ячить? / Чого лепече, мов дитя, той Ніколай? А цить...// Резон! Ура! Диктаторе, п р и й м а й: / Чоло схиляє імператор Ніколай / Перед

т о б о ю. Він навколюшки стає / І т и т у л свій т о б і передає. / Осанна, о істото злая! / О п е р ш и й лицарю В т о р о г о Ніколая! / О генію! О самодержцю величавий! / О Й о с и п е КРИВАВИЙ – плюс – КРИВАВИЙ! / Микілка був лиш немовля перед тобою, / ТИ велетень, ТИ все в крові втопив. / ТИ сотворив добу, відкрив її й закрив, / І зватимуть її к р и в а в о ю добою, Т в о є ю тобто. / Прогримиш на всі віки й держави, / О Й о с и п е КРИВАВИЙ – плюс – КРИВАВИЙ”¹⁶. Міфологема передбачає належне уявлення читачів-реципієнтів про той факт, на який зроблено покликання. Микола II для покоління українських письменників “Розстріляного Відродження”, як і для їхніх сучасників, звичайно, був відомим насамперед як Микола Кривавий, останній цар з династії Романових.

Проте ім’я чи прізвище історичної особи не завжди стає міфологемою в художньому тексті. Чим менше має соціум належної інформації про історичного персонажа, тим більший шанс історичного імені, прізвища або протонародного прізвиська з розряду міфологеми перейти в міфему (до речі, у цьому ж вірші І.Багряного підтекстово звучить ім’я Івана Грозного (Івана Лютого) як назва загальна, а тому теж вжита в якості міфеми: “Я хочу придобритися, щоби не був ти лютий”)¹⁷. Найменший уламок міфу – міфема – не розшифровує ні історичних подій, ні діянь історичної особи, але на рівні підсвідомості читача-реципієнта активізує весь запас його знань про конкретну подію чи історичного діяча. У поезії І.Багряного “Ода до Сталіна” фігурують такі історичні постаті, як Отреп’єв і Малюта Скуратов. Останній рядок в останній строфі з відверто брутальними образами: “О Й о с и п е... Усі епітети юрбою / Зійшлись і товпляться, та гідного нема. / Н е м а... У людській мові їх нема, / Геть бліднуть всі слова перед тобою. // Ти все перевершив, / і всіх ти перегнав, / І все переступив, / і всіх переплював, / О дум володарю!! Як той чиряк на тілі. / О Цезарю – Отреп’єв – Джугашвілі!”¹⁸ – аж ніяк не прирівнюють Йосипа Джугашвілі до Юлія Цезаря. Згадка про античного правителя лише увиразнює мрію Сталіна залишитися, як і Цезар, безсмертним у людській пам’яті. Значно ближчим за суттю до імені та прізвища радянського вождя є прізвище Григорія Отреп’єва, вихідця з боярського середовища, колишнього ченця Чудового монастиря в московському Кремлі, згодом – Лжедмитрія I, що на початку XVII століття проголосив себе російським царевичем, рідним сином Івана Грозного. Самозванець Гришка Отреп’єв тотожний Йосипу Сталіну характером присвоєння найвищої державної влади, витворенням культу особи, намаганням створити нестерпні умови для всіх іншомислячих. Ще одна історична російська постать в “Оді до Сталіна” – Малюта Скуратов (Григорій Бельський), уявним орденом якого нагороджує вождя ліричний герой наприкінці твору: “Але не думай, що ми “злі, як пси” – Ти любиш ордени, – будь ласка, НА Й НОСИ: / Я хочу придобритися, щоби не був ти лютий, / І о р д е н в и д а ю / “СКУРАТОВА МАЛЮТИ”. / Носи його на втіху і на славу, / О Й о с и п е КРИВАВИЙ – плюс – КРИВАВИЙ”¹⁹. У російській історії Малюта Скуратов відомий як найжорстокіша людина свого часу. Його набуте прізвисько стало синонімом іменників “кат”, “убивця”, “найбільший злочинець”. Скуратов – вулична кличка, утворена від прізвиська батька Лук’яна Бельського, прозваного Скуратом за грубу шкіру обличчя, що була подібною до потертої замші. Бельські були низькорослі, тому Григорія, як і його батька, також прозивали Малютою. У часи Івана Грозного, зокрема в період опричних репресій, Малюта Скуратов став керівником опричини, правою рукою швидкого на розправу царя, оскільки без жодних вагань виконував найкривавіші царські примхи. Отримавши в 1570 році титул думного дворянина, Малюта Скуратов уже не зупинявся ні перед чим. У 1569 році від імені царя він уголос перелічував “вини” старицького

князя Володимира Андрійовича перед його стратою, з підпорядкованими йому опричниками систематично збройно нападав на особняки московських бояр, воєводів і дяків, щоб силою відбирати молодих і вродливих дружин і дочок для дворцевих оргій. Коли в 1568 році митрополит православної церкви Московського князівства Філіп II (Філіп Количев) відмовився від імені церкви благословляти опричників на їхні ординські напади на мирних людей і насмілювався вголос осудити таке явище, Іван Грозний позбавив його митрополії і відправив у Тверський Отроч у монастир, а в грудні 1569 року саме Малюти Скуратову наказав позбавити опального митрополита життя. Удершись зі своїми опричниками в храм під час Богослужіння, Малюта Скуратов власноручно задушив Філіпа II біля церковного вівтаря. Після захоплення за наказом Івана Грозного в січні 1570 році Великого Новгороду саме Малютою Скуратовим було ініційоване масове вбивство всіх жителів цього міста. Злочинну розправу опричників над узагалі мирними й однозначно навіть не озброєними дітьми, жінками й старими людьми вважають однією з найстрахітливіших подій у світовій історії, а сучасні історики навіть висловлюють припущення, що саме в 1570 році загинула в зародку четверта східнослов'янська нація. У народну пам'ять новгородська різанина з неймовірними погромами ввійшла промовистими прислів'ями: "Не такий страшний цар, як його Малюта", "На тих вулицях, де проїжджав Скуратов, й курка не кудкудакає". Народні легенди донесли й інші факти садизму Івана Грозного й Малюти Скуратова. Наприклад, запідозривши княжну Долгорукову в дошлюбній утраті цноти, цар наказав негайно втопити свою наречену, що відразу ж безжалісно виконав Григорій Бельський. Душолюб і злочинець Малюта Скуратов великою мірою співрівний Сталіну в його всенародних каральних санкціях, спрямованих проти невинних громадян СРСР. У вірші І.Багрянного возведення Йосипа Джугашвілі в чин першого лицаря Миколи Другого й нагородження вождя орденом Малюти Скуратова – не просто в'їдлива пародія на процедуру радянських державних визнань і нагород, а насамперед виразний акцент на жажливій ролі Сталіна в історії народів СРСР. Закономірно, що міфема вірша в цьому випадку несуть особливо важливе навантаження.

1. Юнг К.-Г. Борьба с тенью / Карл-Густав Юнг // Юнг К.-Г. Избранное. – Мн. : ООО "Попурри", 1998. – С. 56.
2. Шлемкевич М. Загублена українська людина / Микола Шлемкевич. – К., 1992. – С. 13.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – Т. 2. – С. 54.
4. Костенко Л. Неповторність : вірші, поеми / Ліна Костенко. – К. : Молодь, 1980. – С. 119.
5. Самчук У. Марія / Улас Самчук // Самчук У. Марія. Барка В. Жовтий князь. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1997. – С. 3.
6. Багрянний І. Золотий бумеранг та інші поезії / Іван Багрянний. – К. : Рада, 1999. – С. 488.
7. Тичина П. Вітер з України / Павло Тичина. – К. : Укр. пис., 1993. – С. 76.
8. Там само. – С. 75–76.
9. Там само. – С. 167.
10. Багрянний І. Золотий бумеранг та інші поезії / Іван Багрянний. – К. : Рада, 1999. – С. 90.
11. Там само.
12. Там само. – С. 88–89.
13. Там само – С. 491.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само. – С. 493.
17. Там само.
18. Там само. – С. 492.
19. Там само. – С. 492–493.

The article reveals the main literary means of the methodology of the mythologism on the basis of the Ukrainian diaspora in 20th–50th years of the XXth century: myth, archetype, frame, pattern, mytheme, mythologema.

Key words: *archetype critics, mythologema, mytheme.*

УДК 821.161.2-141
ББК 86 (4 Укр)

Роман ЯРОШЕНКО

ТРАНСФОРМАЦІЯ БІБЛІЙНИХ ПСАЛМІВ У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ АСПЕКТІВ

У статті розглядається розвиток жанру псалма через призму різностильового оформлення, де особливий акцент проставляється на жанрово-мистецькому розвитку старозавітної поезії та вповні проглядається його всебічне використання. Автор завуальовує жанрово-літературні тенденції забарвлення псалмів із градацією музичних нарисів, чітко проглядає, що саме примусило псалми говорити самих за себе та надавати стильової специфіки, що є непомітним в інших жанрово-творчих моделях.

Ключові слова: псалом, жанр, література, стилістика, мистецтво.

Вагома потреба розгляду різнорідних жанрових моделей у традиції псалмів поставлена під акцент через генологічну та тематичну неоднорідність старозавітного прототипу. Оскільки це явище сприймалося поетами по-різному й надавало свого особистісного забарвлення та хвилювання, то, відповідно, і псалми піддавалися цим трансформаціям, звісно, залежало від кожного літературно-естетичного спрямування зокрема, до якого належав поет. Проаналізувавши тексти ліричного спрямування, необхідно зазначити, що в українській традиції написання псалмів переважає елегантне, мінливо-меланхолійне забарвлення, аніж одичне. Таким акцентом наповнені псалми Т.Шевченка, П.Куліша, М.Максимовича, С.Руданського, Ліни Костенко, Є.Маланюка, Д.Павличка, Я.Щоголіва, П.Карманського.

Розглядаючи жанрову парадигму становлення псалма, неможливо оминати увагою базу невід’ємну складову, яка надавала оригінальності та неповторності, а саме – музично-стильове оформлення псалмів. Про музику, що звучала при співі священних гімнів, згадується ще в Старому Завіті в Книзі Виходу: “Взяла тоді Марія, пророчиця, Аронова сестра, літаври у руку; і вийшло все жіноцтво за нею з бубнами та хороводами. І приспівувала їм Марія: Співайте Господеві, славно бо прославився; коня і вершника скинув у море” (Вих. 15, 20–21)¹.

Згідно з літургійним звичаєм, псалми завжди вживалися під супровід струнного інструмента, який грецька культура назвала, власне, псалтирем. Викорінюючись на такій основі, почалося глобальніше використання слова “псалми”, оскільки це були пісні, що співалися під звуки такої своєрідної цитри псалтир. Ще Василій Великий у своїх творах підкреслює, що слово “ψαλμός” (“псалмос”) означає звучання музичного інструмента, при застосуванні якого по ньому ударяли². Про музичний супровід говорили та наполягали всі видатні постаті Старого Завіту, зокрема судді, пророки й царі, які вели весь хід старозавітної історії. Це чітко демонструє друга Книга Царів: “Покличте лишень мені грача на гуслах. І як вдарив той у струни, зійшла рука Господня на Єлисея” (II Цар. 3, 15).

Псалтир не був єдиним інструментом, під який співали псалми, оскільки безліч самих пісень-псалмів, а 150-й зокрема, розповідають про вживання багатьох інструментів, що можна звести до цілого оркестру. Та навіть останній псалом говорить про різні групи інструментів і регента, який керував за приписаними вимогами даної композиції³.

Безумовно, у самих псалмах є безліч закликів для прослави Бога співом і грою на музичних інструментах. Потрібно, вважаємо, навести та перелічити найважливіші інструменти біблійської епохи, які вживалися для співу псалмів: невелика (псалтир) – рід арфи; цимбали, або кимвали, – рід літавр; труби, переважно металічні, прями; тимпани – бубни, оздоблені дзвіночками; угаб (сопілка) – рід волинки із шкіряним мішком, наповнений повітрям; кінора (гуслі) – дошка з вирізом посередині, на яку натягувалися струни; шофар, або риг, виготовлений із баранячого чи козиного рогу, видавав високий, протяжний звук, що нагадує звук горна. Ці інструменти становили старозавітний оркестр, який мав своє місце існування при святині, тобто вжи-

вався для молитов псалмів-гімнів, і свідченням їхнього існування є ескізи єгипетських та асирійських пам'ятників⁴.

Говорячи про новозавітну епоху, необхідно відзначити першого апостола, який розпочав наголошувати на щоденному вживанні псалмів, а разом із тим на використанні та доцільності вжитку музики в псалмах, апостола Павла. Він підкреслює в багатьох своїх посланнях, зокрема чітко до Ефесян і Солунян, що співані псалми з музичним супроводом творять епогей прослави Бога у віруючих серцях, оскільки показують жертовність людини Богові. Він абсолютно підтверджує їхнє музичне оформлення власним голосом, а саме: “І не впивайтесь вином, в якому розпушта, але краще наповнюйтесь Духом, розмовляючи поміж собою псалмами і гімнами, і піснями духовними, співаючи й граючи в серці своєму для Господа” (Ефес. 5, 18–19)⁵. У цьому разі псалми виступають як богонатхненні письмена, до категорії яких належать відомі урочисті духовні пісні церкви, що виражають віру людини.

На жаль, хронологічно-структурованих свідчень про ранньохристиянський розвиток музичного мистецтва псалмоспівів не збереглося. Вагомим рушієм залишилися тільки старозавітні псалми, які надали основу церковних піснеспівів, проте віднайти чи відтворити їхні ритми й мелодії неможливо. Беззаперечно, що традицію читання і практику співу псалмів уповні наслідувала релігійна свідомість іудаїзму, оскільки вважали їх богонатхненими піснеспівами, що мають багате історичне минуле та криють під собою сакральну свідомість злуки людини з Богом. Вагому роль у формуванні церковної музики, а псалмів зокрема, здійснив Амвросій Медиоланський 374 року, який увів антифонний спів, що було відмінним від тогочася, оскільки найпоширенішим тоді був лише хоровий спів із чергуванням виголосів священника. Антифонний спів передбачає почергове перегукування двох крилосів, що розпочало своє існування виключно на базі псалмів, а з плином часу й до сьогодні передбачає таке співання псалмів.

Варто окремо виділити існування альтернативного співу, який відіграв своє музично-стильове значення для розвитку милозвучності вжитку псалмів і розпочав існування з Візантії від VIII століття. Альтернативний спів вибудовується на використанні органу, який вважали особливо витонченим інструментом для наповнення гармонії серця. Уживався орган спершу не відразу з хором, а почергово. Тому спів псалмів мав цікаве та неповторне забарвлення, оскільки до його “бібліотеки інструментів” ще додався й орган⁶.

Проглядаючи зарубіжну спадщину, у якій, безумовно, проростали нові перли різножанрової специфіки вжитку псалмів, необхідно відзначити, що музично-стильове оформлення церковної нотної грамоти, зокрема й піснеспіву псалмів, здійснили видатні світові діячі: Гвідо д'Ареццо (у першій половині XI століття), Філіпп де Вітрі (французький теоретик кінця XIII – початку XIV століття, видав підручник “Ars nova”)⁷.

Проводячи аналіз вітчизняних терен, зауважимо, що псалми разом із кантами ввійшли до поширеної практики на Русі наприкінці XVI століття, ставши новими формами церковного хорового співу. Їхня мелодико-жанрова структура наповнювалася під впливом народної пісні, а популяризація проходила під впливом тогочасних учителів, учнів братських шкіл і колегій, бурсаків, кобзарів⁸. Згодом із розвитком партесного (багатоголосного) хорового співу в XVI столітті вжиток псалмів набрав специфічного стильового використання, бо на той період уже творилися поголосні хорові розписи для співу, які були витворені й для псалмів.

Будучи в пошуках народних повір'їв, К.Широцький, видатний етнограф України, у 1907 році писав про буденні дні та святкування народом на Поділлі: “...кожний день неділі церква пов'язує з певними священно-історичними спогадами, у відповідності з якими призначається церковна служба і накладається піст. Понеділок, четвер, п'ятниця користуються особливою повагою і шануються часто на рівні з встановленими церквою святами. Святкують здебільшого жінки, переважно немолоді і заміжні, святкування складається більшою частиною в бездіяльному проведенні часу, тільки в деякі дні (“возбрані п'ятниці”) проводяться в молитвах і постах, святкуючі збираються в одній із хат і проводять там час за співом божественних псалмів, іноді запрошують “лірника” для супроводу співу, слухають читання Псалтира”⁹.

Ще як від давніх часів тривало високе вшанування псалмів і приділялась їм вагома увага, так і до нещодавно воно передавалося віками в спадщині митців, культурологів і великих діячів літератури та мистецтва. Таке пошанування зберігалось в практиці на устах святців, мо-

нахів, з одного боку, літературознавців, письменників і поетів – з іншого, а також музичних критиків, які розвивали й удосконалювали давні наспіви, що загубилися в історії.

Одним із таких просвітителів був і о. Сидір Воробкевич, відомий композитор Буковини, а загалом і всієї України¹⁰, що мав у своїй спадщині безліч музичних творів, обробок і приділяв велику увагу псалмам. Як композитор складав літературні пісні та псалми, komponував хорові твори, сольні пісні й оперети, писав мелодії на власні вірші¹¹.

Проглядаючи крізь призму поетичної образності та тонкого ліризму, у киево-руських списках XI століття Псалтир став найпопулярнішою книгою, виявляючи себе як “псалтир тлумачний” і “псалтир гадательний”. Українське бароко через діяльність “мандрівних дяків” активно використовувало Псалтир, особливо в XVII–XVIII століттях¹². Безліч псалмів належать до оригінальної народної творчості, у якій релігійно-моральна тема чітко переплетена із соціальною, серед морально-дидактичних лірницьких пісень вирізняється суто рефлексійна й разом поетична “Пісня про Правду та Кривду”¹³.

Використовуючи оригінальні мотиви Псалтиря, виходили у світ “духовні вірші”, які ставали частиною репертуару “сліпих лірників”. Та й не лише вірші творилися, але й пісні, оскільки в мандрівних народних співців-лірників було багато пісень набожного змісту, основою яких служили біблійні оповідання про Ісуса Христа, Божу Матір, святих, різні чуда, покарання грішників, змальованих через об’єкти псалмів. Серед наукового світу цим питанням займався Є.Сіцинський, який записував з оригінального виконання від багатьох лірників, зокрема, від Сидора Палямара в с. Митник 18 вересня 1885 р. псалму Божій Матері Тиврівській “Набожна”¹⁴.

Тому репертуар лірників завжди наповняли псалми, які, здебільшого, зазнавали модифікації, власних переспівів, а часто й окремих побожних духовних пісень, присвячених морально-етичним темам, взаєминам батьків і дітей і т. д. Хоча й лірницькі псалми зазнавали різномірних перекручень, які витворювали лірники, виспівуючи важкодоступні тексти, що механічно зберігалися в пам’яті народу, хоча й не впізнати їх в оригіналі, проте вони залишили в собі дух історії свого народу. Є.Сіцинський стверджує, що такі пісні-псалми “...записувалися лірниками через грамотних з різних книжкових віршів, з богословника старого видання, тому ці пісні деколи дуже перекручені, часто важко добратися до змісту вірша, деколи самі співці не можуть пояснити зміст слів своєї пісні”¹⁵. Давидові псалми, які, за дослідженням киево-могилянських теоретиків, стали історичними орієнтирами для розвитку жанру оди, що, безумовно, входила до репертуару лірників, виринають через радісні чи сумні події і співаються в супроводі музичного акомпанементу. А протягом XVII століття додалася ще елегія, що вміщує, поряд із романтичним характером, покайняннi й молитовні пісні-псалми. Поринаючи на терени східнослов’янських земель в XI столітті, Псалтир широко використовувався як книга, за якою навчали грамотності, мистецтва співу, прослуховувати мелодичність, проглядати сюжетність образів і творчих ідей, задумів.

Отже, жанрово-стильова трансформація біблійних псалмів вибудувалася на теорії та історії української й світової літературної спадщини та зберігає у своєму мистецькому багажі різностильове культурологічно-музичне забарвлення, що композиційно зливається з текстом псалмів і допомагає митцям літературознавства творити все нові шедеври.

1. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. – М. : Coda, 1997. – С. 256.

2. Там само. – С. 255.

3. Демочко К. М. Музична Буковина: сторінки історії / К. М. Демочко. – К. : Муз. Україна, 1990. – С. 86.

4. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. – М. : Coda, 1997. – С. 257.

5. Ярошенко І. Тенденції музичного розвитку на Буковині першої половини XIX ст. / Ірина Ярошенко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. праць. – Чернівці : Прут, 2005. – Т. I (19). – С. 184.

6. Там само. – С. 185.

7. Демочко К.М. Музична Буковина: сторінки історії / К. М. Демочко. – К. : Муз. Україна, 1990. – С. 96.

8. Ярошенко І. Тенденції музичного розвитку на Буковині першої половини ХІХ ст. / Ірина Ярошенко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. праць. – Чернівці : Прут, 2005. – Т. І (19). – С. 187.
9. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – С. 152.
10. Мельничук Б. Трансформація біблійних мотивів та образів у творчості українських письменників Буковини ХІХ–ХХ століть / Богдан Мельничук // Біблія і культура. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 1. – С. 35.
11. Ярошенко І. Тенденції музичного розвитку на Буковині першої половини ХІХ ст. / Ірина Ярошенко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. праць.– Чернівці : Прут, 2005. – Т. І (19). – С. 182.
12. Нога Г. Інтерпретація біблійних текстів і християнських канонів у поезії мандрівних дяків / Г. Нога // Біблія і культура. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 2. – С. 14.
13. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – С. 158.
14. Мельничук Б. Трансформація біблійних мотивів та образів у творчості українських письменників Буковини ХІХ–ХХ століть / Богдан Мельничук // Біблія і культура. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 1. – С. 35.
15. Ярошенко І. Тенденції музичного розвитку на Буковині першої половини ХІХ ст. / Ірина Ярошенко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. праць.– Чернівці : Прут, 2005. – Т. І (19). – С. 186.

The article reviews the development of the genre through the prism of psalm design, where special emphasis is placed on the artistic genre of Old Testament poetry and fully seen its full use. Author make genre and literary trends of the psalms of color gradation of musical sketches, the author looks at what is clearly pressured the Psalms speak for themselves and provide a style character that is invisible in other genre and creative models.

Key words: *hymn, genre, literature, style, art.*

УДК 7.072.2
ББК 82 (Укр)

Богдан КИДРАТЮК, Світлана СЕМКО

ДО ІСТОРІЇ ДЗВОНАРСТВА РОЖНЯТІВЩИНИ

Привернуто увагу до пам'яток дзвонарської культури в окремих парафіях Рожнятівського району Івано-Франківщини (у смт Перегінське, селах Берлоги, Цінева, Ясень). Показано багатство речових кампанологічних джерел – дзвіниць і дзвонів, описано деякі дзвонарські звичаї, засвідчено прагнення парафіян мати комплекти цих музичних інструментів. Їхнє дослідження стане в нагоді при написанні історії дзвонарської культури цього самобутнього регіону України.

Ключові слова: *Рожнятівщина на Івано-Франківщині, богослужіння, дзвонарська культура, дзвони, дзвіниці, паламар, дзвонар, відливання, оздоблення, відливники дзвонів, звичаї дзвонів.*

Багатий давніми традиціями побутування церковних дзвонів і дзвонів Рожнятівський район на Івано-Франківщині. Тутешні християни різних конфесій завжди прагнули оснастити цими музичними інструментами з групи ідіофонів дзвіниці, гордилися дорогими наборами дзвонів, намагалися збудувати споруди для них міцними, високими. Дзвоніння супроводжували людей від народження до смерті, кликали на богослужіння, позначали найбільш важливі його моменти, проводжали парафіян в останню путь, сповіщали про небезпеку, розганяли грозові хмари, повідомляли про громадські зібрання та позначали хід часу. Це знайшло своє відображення в усній народній творчості¹, працях дослідників², письменників і поетів³, малярів. Характерно, що світлини давніх дзвіниць XVIII ст. із цього регіону поміщені в праці “Прикарпаття – спадщина віків”⁴. Однак чимало фактів, зокрема через відсутність фахового опису дзвонарства, залишилися поза увагою дослідників. Тому метою й завданнями нашої статті є привернення уваги до головних складових дзвонарської культури, її пам'яток у парафіях Рожнятівського району, показ багатства речових кампанологічних джерел – бил, дзвонів і споруд для них, опис деяких дзвонарських звичаїв. Для пошуку її пам'яток науковці Центру дослідження дзвонарства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника провели тут свої перші польові розвідки. На часі, з урахуванням результатів попередніх студій і нинішніх досліджень, написання історії дзвонарської культури цього самобутнього району України. У нагоді тут стануть зібрані матеріали, які збережуть для майбутніх поколінь суттєві факти, важливі нюанси з історії дзвонарства краю. Водночас вивчення дзвонів не тільки як поважних належностей церковних храмів, а й музичних інструментів, самобутніх пам'ятників історії, матеріальної культури, творів художнього відливання, пам'яток писемності й механічних систем стане в нагоді для написання повнішої історії Прикарпаття.

Своєрідною місцевістю є смт Перегінське, давнє поселення, яке розташоване на берегах найчистішої річки Європи – Лімниці. Нині на території селища діють три храми. Вони мають свої величні дзвіниці й давні та нові дзвони, свої звичаї їхнього застосування.

Дзвіниця деканальної церкви Різдва Пресвятої Богородиці – це триярусна мурована споруда з піддашшям і куполом, в основі якої – восьмигранник. Її спорудили 2002 року на місці старої дерев'яної дзвіниці (будівництво тривало одне літо). Тут є п'ять дзвонів – два великі й три малі (останні чисто відлиті).

Перший дзвін заввишки майже 90 см із короною (тут і далі висота дзвона подається разом із нею), діаметр – 88 см, вага – майже 500 кг, приблизна його вартість – 14 000 карбованців. Зверху він оздоблений рельєфним візерунком, нижче – рельєф Розп'яття. На корпусі дзвона з одного боку – напис “НОВОВОЛИНСЬК”, з іншого – “ПООФІРУВАВ ШЛЯХТИЧ ЯРОСЛАВ ДМИТРОВИЧ (ТЕРЕМЕГА) 2002”. Як розповів колишній провізор храму Йосип

Кулик, він “знайшов у газеті оголошення, поїхав на завод і замовив цей дзвін. Меценатом став Шляхтич Ярослав”. Дзвін було освячено разом із дзвіницею.

Дзвіниця церкви Різдва Пресв. Богородиці, смт Перегінське

мовою, який важко читається.

Четвертий дзвін – 30 і 30 см, а п'ятий – 30 і 27 см (він з одного боку надщерблений). Два останні інструменти – без оздоблень, тільки на валу мають зміцнюючі рельєфні тяги, їх можна віднести до сигнатурок. Час їхнього виготовлення, на наш погляд, – міжвоєнний період. Малі дзвони вживають, зі слів Йосипа Кулика, “як помре дитина до п'яти років”.

Парафіяни церкви придбала ще один дзвін. А оскільки він був із тріщиною і тому звук у нього був поганий, то його продали до храму сусіднього Брошнева. За спогадами, на дерев'яній дзвіниці був ще один дуже великий і надзвичайно милозвучний дзвін, який забрали німецькі окупанти в Другу світову війну.

Усі інструменти розміщено високо над підлогою, у великі дзвони б'ють розгойдуючи їх, що потребує значних зусиль дзвонаря. Запорукою продовження традицій дзвонарського мистецтва є те, що паламар Володимир Сорохман навчив бити у дзвони помічників – учня 9-го класу місцевої школи Олега Савчука (дзвонить уже четвертий рік) і Назара Сорохмана, який навчається в сьомому класі й почав дзвонити два роки тому. Цікаво, що хлопці вміють творити різні ритмічні побудови на билах, які виготовлені з трьох товстих дощок різного розміру (відповідно 84 на 19 см, 71 на 13 см і 60 на 11,5 см). Вони підвішені на дзвіниці поруч із дзвонами. Била вживали в Страсну п'ятницю, коли на Галичині, за традицією, у передвеликодній тиждень дзвони замовкають.

Для полегшення праці дзвонаря під час богослуження на “Вірую” та “Достойно”, як правило, вживають сигнатурку, яка підвішена в бані храму (такими невеликими дзвонами зазвичай сповіщають про прихід священника чи дають знак на дзвіницю про початок дзвоніння). Подібне розміщення сигнатурки та її вживання ми спостерігали в церкві с. Уторопи Косівського району Івано-Франківської області⁵). Якщо у дзвони б'ють на дзвіниці, то про початок і закінчення дзвоніння показує з-під храму помічник паламаря.

Другий дзвін заввишки приблизно 82 см, діаметр – 85 см, його вага – майже 300 кг. Зверху міститься напис “ЦПІ АЦПІ”, далі – рельєфний хрест і назва міста, де виготовили дзвін, – “ВОРОНЕЖ”, знову рельєфний хрест і рік відливання дзвона – “1988”, нижче – рельєфний орнамент, який можна порівнювати з вишивкою. Цей дзвін офірували брати Костянтин і Володимир Лесюки. Його придбали тоді, коли офіційно було відкрито церкву й відбувся перехід на греко-католицьку віру. Дзвін належить до тих перших відливів, які почали виготовляти наприкінці ХХ ст. у м. Воронеж (подібний інструмент має храм св. Микити в Микитинцях (мікрорайон Івано-Франківська)).

Третій дзвін має розміри відповідно 38 і 44 см, його вал з одного боку трохи надщерблено. Угорі оздоблений написом давньолатинською мовою: “A GEORG GEIB FUSA EST AN DOM 1845” (“Відлитий Геордієм Гайбою року Божого 1845”⁵). У кінці напису розташовано рельєфний хрест. Нижче – орнамент. Дзвін оздоблений також рельєфами – Розп'яттям, а з іншого боку – Пресвятої Богородиці, яка страждає. У самому низу міститься напис церковнослов'янською

Грає на билах Олег Савчук

На споруді для дзвонів Перегінської церкви Святого Духа (шестигранник в основі, чотири яруси-поверхи), вимурованій у 1990-х роках, розміщено три дзвони. Їх від забруднення пташиним помітом захистили металевою сіткою, яка прилаштована по перименту відкритої галереї.

Перший дзвін (приблизно 105 і 110 см), оздоблений рельєфним написом – “ЦПІ АЦПІ ВОРОНЕЖ 1989”. З обох боків назви міста – хрести. Нижче – нечіткий рельєфний візерунок.

Другий дзвін (83 і 85,5 см), оздоблений двома рельєфними тягами по колу й дещо іншим написом: “ЦПІ АЦПІ ВОРОНЕЖ 19 РУСЬ 89” (висота букв – 6 см). З обох боків назви цього міста – хрести. Нижче – орнамент, подібний до вишивки. Дзвін трохи надшерблений. Обидва дзвони грубо відлиті, мають непропорційні вазі інструментів товсті язика.

Дзвін 1596 р.

Третій дзвін (приблизно 70 і 71,5 см) оздоблений на шії написом давньолатинською мовою: “CHRISTE REDEMPTOR OMNIUM CONSERVA TUOS FA”, нижче – “MULOS” (більшість букв заввишки 4 см, деякі з них менші, що властиве для давніх дзвонів). Останнє слово “famulos” не вмістилося в одному рядку, тому майстер, що виготовляв модель дзвона, чи сам людвисар, зробив таке перенесення. У перекладі весь напис читається так: “Христе, Відкупителю усіх, зберігай Твоїх слуг”. Дещо нижче від цих слів розміщене укріплююче оздоблення – три рельєфні тяги. Вал дзвона теж має укріплююче потовщення, перед ним – оздоблюючий напис, букви якого заввишки 3 см: “OMNES SANCTI ET SANCTE DEI INTERCEDITE PRONOBIS ANNO DOMINI 1596 DIE

IUNI I STAN I” (“Святий Боже й усі святи, заступайтеся за нас, року Божого 1596, 1 (?) червня, сплав I (?)”). Переконаємося, що віддавна однією з функцій дзвонів та їхньої музики була оберігаюча, захисна. Такі написи певним чином сприяли зміцненню духовних і фізичних сил парафіян.

Ця безцінна пам’ятка відливицького мистецтва кінця XVI ст., яких дуже мало залишилося в Україні, міцно за вуха підчеплена до вигнутої осі з важелем і шнуром. Завдяки давньому виготовленню, цей інструмент не підпадав під австрійські реквізиції в Першу світову війну, пощастило йому й у подальші роки. Цікаво, кому ще він завдячує своїм збереженням?

Серця всіх дзвонів на цій споруді прикріплено на ремнях, а оскільки дзвонять, розгойдуючи дзвони, а не язиками, то вони вибивають у двох протилежних місцях пошкодження. Це особливо небезпечно для давнього дзвона. Мабуть, для його збереження інструмент треба перевершити, аби серце було в інші місця (звичайно, це легше робити тоді, коли у дзвона кругла корона).

Як повідомив парох церкви о. Михайло (Бойчук), ще один великий дзвін зарили в землю у Другу світову війну. Місце сховку тримали в таємниці. Люди, які його знали, повмирали, і нині воно невідоме. Припускали, що дзвін закопали під престолом у церкві. Коли проводили ремонтні роботи, там викопали велику яму, але інструмент не знайшли.

У центральній бані церкви підвішена сигнатурка, у яку б’ють перед входом священика в храм перед богослужінням та під час нього на “Вірую” й на “Достойно”. Дзвонять у неї також під час похорону при співі “Вічна пам’ять”.

Перед богослужінням троє парафіян, як розповів старший брат Василь Мельникович, благовістять усіма дзвонами. Якщо це робить паламар, то для полегшення його праці створили відповідне пристосування. Воно допомогло через систему блоків протягнути шнури від язиків двох менших дзвонів до землі. Похоронні дзвоніння творять за допомогою дзвона 1596 року.

Цікаво, що кожний із поверхів цієї величної споруди для дзвонів має своє призначення. Перший ярус займає каплиця, другий облаштували для занять церковного хору, а також для катехизації дітей, на третьому – зберігається деякий інвентар художників, які, зокрема, у цьому приміщенні писали для храму ікони.

Дзвіницю церкви Св. апостола Юди-Тадея у смт Перегінське прибудовано до храму. Спочатку тут була капличка, збудована 1998 року, а в 2000–2004 рр. – церква. Дзвони тут також міцно прикріплено до залізних осей. Розміри першого дзвона 52 і 54 см, його відлито в Польщі. Подарувала церкві цей інструмент родина Зозуків. Його вал оздоблений рельєфним візерунком із мотивом виноградних грон. Посередині напис: “Церква Святого апостола Юди-Тадея”. Дзвін має назву “ВАСИЛЬ”, як указано на корпусі. У центрі дзвона напис: “ПОЖЕРТВА СІМ’Ї ЗОЗУК”, нижче дата відливу – “Р. Б. 2006”. Під цим написом рельєфне оздоблення у вигляді мотиву листочків. Вартість дзвона – 1 500 євро, приблизна вага – 100 кг.

Другий дзвін, відповідно, 35 і 37 см, приблизна вага – 25 кг. Корпус дзвона оздоблює рельєфний орнамент, нижче – напис рівними чіткими буквами: “НОВО-ВОЛИНСЬК” (висота букв – 2,5 см) та рік відливки – “2002”.

За словами паламаря Василя Вірсти (*1940), дзвонять за 30 хв, до початку богослужіння. Два дзвони одночасно звучать у великі свята чи на похороні. Якщо хтось помер, то б’ють три рази в день. Повідомлення про смерть, тобто подзвінне, можна бити поки не зайшло сонце, якщо ж воно сховалося, то дзвонять наступного дня. Цих та інших місцевих звичаїв дзвонінь паламаря навчили парафіяни. На “Вірую” й “Достойно” б’ють у сигнатурку, яку теж придбали в Польщі. Цей менший дзвін підвісили в центральній бані, а шнур опустили в храм, звідти, відповідно до найурочистіших моментів богослуження, дзвонять.

Давня дзвіниця, с. Берлоги

Про давність старого храму в с. Берлоги свідчать 300-літні дуби біля нього. Тому 2007 року парафіяни збудували нову просторішу церкву Різдва Пресв. Богородиці. Як нам розповіли, раніше паламарем і дзвонарем був Онуфрій Лаврів (1914–2006), який умів дуже гарно дзвонити, зокрема майстерно вибивав різні ритми (“мав до цього хист – був гармоніст, добре грав на бубні”). Цьому сприяло й те, що на старій дзвіниці (квадрат в основі, дерев’яна, покрита бляхою, триярусна, з підсябиттям, пофарбована на зелено) були разом дзвін 1919 року й біла-клепала (ними служили три невеликі газові балони). Про те, що часом били в них, а не тільки у дзвін, не всі парафіяни й здогадувалися. Свого часу приїжджі записали такі дзвоніння та відіслали їх в Америку. Тепер інструменти роз’єднали – дзвін забрали до новозбудованої церкви. Тому, як нам сказали, у дзвоніннях “зараз нема того колориту”.

Дзвін 1919 року виготовлення (приблизно 73 і 73 см) міцно прикріплений за корону із шести вух (вони заввишки близько 17 см) до окуття та поміщений на металевому при-

Дзвін “Василь” 2006 р., церква св. ап. Юди-Тадея.

дзвін. На валу, краї якого надщерблені, – укріплююча тяга. Цей музичний інструмент ззовні набув зеленуватого кольору, оскільки дзвонова бронза (її жовтий колір видно в тих місцях, куди вдаряє язик) від вологи окислилася, оскільки навіть найпростішого піддашся в січні 2011 року не було. Усе це веде до пошкодження пам'ятки. Її руйнування зсередини пришвидшується теперішнім способом дзвоніння, коли розгойдують дзвін, а не язик, що б'є тільки у два протилежні місця (за рівномірно вибитим колом по внутрішньому периметру нижньої окружності видно, що донедавна дзвонили інакше).

У с. Цінева дзвіниця 1745 року; його, певно, визначили за часом будівництва дерев'яної церкви св. Михаїла, яку нині оббили бляхою. Споруду для дзвонів перенесли від храму й поставили біля місцевого Народного історико-краєзнавчого музею. На її місці 1991 року вимурували нову дзвіницю для чотирьох дзвонів.

Найважчий дзвін (85 і 85 см) за чотири вуха корони міцно підчеплений до спеціального пристосування, кінці якого вставлені в добре змащені підшипники. Шия дзвона під шапкою дещо деформована. Мабуть, перед заливанням сплаву форма в цьому місці чомусь отримала незначні пошкодження, тому остання буква в назві міста відсутня.

Після відливання місце, де вона мала б бути, як і деякі інші частини дзвона, шліфували. Слово “ВОРОНЕ” (літери заввишки 4,5 см) поміщене між подвійними рельєфними тягами. Під назвою міста стилізоване оздоблення (заввишки 6 см), що містить восьмираменний хрест, напис: “ЦПІ † АЦПІ † ВОРОНЕ...19 РУСЬ 89”. Перед валом дзвона три укріплюючі тяги.

Язык дзвона виточений, видається вельми масивним, має внизу отвір для підчеплення шнура. Іншим кінцем язик підвішений на плоскому ремені, може хитатися на всі боки, хоча б'є у два протилежні місця, оскільки дзвонять, розгойдуючи дзвін. У місці, куди вдаряє язик, зроблено вже невеликі вм'ятини-пошкодження. Мабуть, із часом дзвін треба буде перевісити так, щоб язик бив в інші місця, або дзвонити іншим способом.

Післявоєнний “дзвін”. Церква св. Михаїла, дзвін-кляпало, с. Цінева.

важеля прикріплена противага, щоб легше було дзвонити. Язык зварений із двох фрагментів, підвішений на пасі.

Третій дзвін (36 і 40,7 см) із шістьма вухами (заввишки 7 см) відлитий дуже старанно й чисто. Його оздоблюють під шапкою дві високого рельєфу тяги, нижче напис, під яким ще одна подібна тяга. З напису церковнослов'янською довідуємося про рік відливання: “Року Божого 1871” (?). Видно, що кожна літера теж уставлялась окремо. Фриз під написом заввишки 4,5 см має в композиції стилізовані листочки (?). При виготовленні форми оздоблення теж викладали

Дзвін 1919 р. Церква Різдва Пресв. Богородиці, с. Берлоги

Другий “дзвін” (приблизно 40 і 73 см) пристосований після світової війни 1939–1945 років з якоїсь, як кажуть, деталі від танка чи самохідної артилерійської установки або крупнокаліберної гармати. До придбання великого дзвона служив парафіянам за благовісник (видає приємне високе звучання). Багато отворів по периметру його нижньої частини вказують на те, що заготовка міцно прикручувалася до чогось чи до неї кріпилася інша деталь. На корпусі, з якого зрізали багато “вух”, рельєфне число “3123”. Цей інструмент міцно підчеплений до вигнутої коромислоподібної осі. На протилежному боці від

із фрагментів. Перед потовщеним валом заввишки 3,7 см – широка, фігурна в профілі укріплююча тяга. Язик потребує підтягнення, тоді його шишка битиме в найтовстіше місце на дзвоні. Це не тільки допоможе в його збереженні, а й покращить звучання.

Четвертий дзвін (приблизно 32 і 32 см) теж дуже чисто відлитої. З шести вух парні чотири відбиті, а два протилежні, що залишилися, обхопили з двох боків товстими шматками металу й приварили до горизонтального стрижня. Окрім укріплюючих рельєфних тяг, інших оздоблень нема. За формою, якістю виготовлення й оздобленнями видно, що третій і четвертий дзвони відлиті за часів Австро-Угорщини, хоча профіль останнього дзвона дещо інший, аніж у третього. Цей дзвін, якого можна віднести до “одноформових” або сигнатурок) у найтоншому місці плаща оздоблює широка тяга, подібна є на валу (висота 3,5 см). На жаль, цим дзвоном не користуються (ні до важеля, ні до язика, що має отвір, шнур не прив’язаний); мабуть, з роками втрачена традиція биття в різні дзвони відповідно до уставних засад чи для повідомлення про смерть чоловіка, жінки або дитини. Язик дзвона теж потребує підтягнення.

Усі дзвони на цій споруді для них підвішені неправильно, адже навіть нижня частина найважчого дзвона на рівні верху голосників, а інші три значно вище. Це заважає доброму розповсюдженню звуків. Щодо дзвонів, то паламар Микола Грицьків (*1952) благовістив ними перед богослужінням і на початку, коли співав хор. Під час Служби в найбільш важливих її місцях гарно звучала сигнатурка, яка висить у бані храму (цей дзвін можна побачити тільки під час ремонту). Шнур знаходиться в храмі, а дзвонить або старший брат, або іноді паламар, зокрема під час служб за померлими.

У Другу світову війну, як розповіли Іван Хомин (*1929) і Володимир Романишин (*1933), німці забрали кращі дзвони, серед яких був великий “Михайл”; на щастя, два музичні інструменти вдалося приховати. Правда, як пригадали наші інформатори, декого зі сторожів (їх у селі в 1941–1943 рр. було шість) окупанти арештували, але згодом відпустили.

У храмі ап. Петра і Павла УПЦ с. Ясень два дзвони на дерев’яній дзвіниці з мурованим фундаментом. Її перший ярус шальований, а другий, як і підсябиття та покрівля, оббиті бляхою. Дзвоніння розповсюджується через вісім невеликих голосників. Перший дзвін (відповідно приблизно 67 і 67,5 см) відлили, мабуть, зі сталі. Його профіль подібний до тих дзвонів, що виготовлялися до Першої світової війни. Під короною нечіткий, з розповсюдженим малюнком і низького рельєфу фриз заввишки 7 см. На плащі дзвін оздоблює Розп’яття (?) заввишки 11 см, яке поміщене між мотивами лаврових гілочок. Перед валом на вигині плаща укріплююча тяга. Вал заввишки 7,5 см, у т. ч. 3,5 см – потовщена нижня частина. На ній по всій нижній окружності дуже нечіткий напис. Це наводить на думку, що форму для дзвона, мабуть, скопіювали з іншого, давнішого, на якому були чітко відлиті літери. Дзвін за чотири товсті вуха міцно підвішений до коромислоподібної осі, вставленої кінцями в підшипники. Завдяки цьому легко розгойдується. У православних прийнято дзвонити за шнур, що прив’язаний до язика й дещо вільно підвішувати дзвін, аби він краще вібрував, проте в цьому храмі православних дзвонять за католицьким звичаєм – розгойдуючи дзвони. Язик підчеплений на плоскій блясі, але може легко розгойдуватись в усі боки.

Другий дзвін (56 і 59,3 см) дуже чисто відлитої із дзвонів бронзи. Його, як розповів паламар Петро Яремчук (*1953), вдалося заховати в Другу світову війну. Дзвін за круглу корону міцно підвішений до вигнутої осі, легко розгойдується й гарно звучить. Дзвонять за шнур, прикріплений до важеля. Язик із великою шишкою, підчеплений на пасі, б’є у два вибиті

Дзвін 1871 р., с. Цінева

місця, які своєю величиною переконають у тому, що так дзвонять віддавна. Шапка дзвона теж оздоблена. На плащі образ Святої Родини (висота – 11,5 см). Фриз заввишки 10,5 см. На вигині плаща – орнаментована укріплююча тяга (заввишки 3,5 см), що складається з мотивів лаврових (?) листочків із плодами; ця композиція, що ритмічно повторюється, поміщена між рельєфними тягами. Верхню половину вала (заввишки 6,5 см) займає укріплююче оздоблення, нижня

Дзвін роботи Петера Гільцера, с. Ясень

половина дещо товстіша. Під образом на валу трирядковий текст, що перериває укріплююче оздоблення: “P. HILZER”, нижче: “С. і К. NADWORNA ODLEWAR-NIA DZWONÓW”, у третьому рядку: “W. WIENER-NEUSTADT”. Зауважимо, що наприкінці XIX ст. газети, зокрема львівські, подавали рекламу дзвонів “царської корони” від ливарні Петера Гільцера з Віннер-Нойштадту (Австрія)⁶.

На дзвіниці 1756 року (квадрат в основі, каркасна, шальована, покрита бляхою, має велике підсябиття) іншого Ясенівського храму УГКЦ св. Михаїла залишили тільки клепало, зроблене з диска від автомобільного колеса. На новій мурованій дзвіниці (восьмигранник в основі, покрита бляхою, з великими вісьмома голосниками) розміщено два дзвони.

Новий дзвін (74 і 75,5 см) відлитий, мабуть, у Нововолинську. За шість нетовстих вух корони міцно підчеплений до звареного з металевого профілю пристосування для розгойдування, кінці якого вставлені в підшипники. Язик без дірки для шнура, має велику шишку, підвішений на металевому кільці, тому вільно

розгойдується в різні боки, хоч б'ють у два протилежні місця. Корпус дзвона всередині шліфували. Його шию оздоблює орнамент із двох подібних фігурних елементів, що ритмічно повторюються. Вони поміщені між тягами. Цей фриз заввишки 10 см. Нижче корпус дзвона оздоблюють два образи (заввишки 19 см): Ісус Христос (?) і Одигітрія (?). З протилежного боку дворядковий напис (висота букв 2 см): “Во царствії Твоєму помилуй, Господи, (і нище) Рабів твоїх Данила і Євдокію Василишиних”. Останні, мабуть, офірувачі виготовлення цього вельми дорогого дзвона. На вигині перед валом поміщена укріплююча тяга (ширина – 3 см), далі – рельєф висотою 9,5 см з мотивами виноградного листя та грона; ця композиція ритмічно повторюється. На валу теж укріплююча тяга. Оскільки дзвін відливали т. зв. способом “у землю”, тобто форма робилася з глини, то не всі рельєфи вийшли чіткими.

Другий дзвін (42,5 і 47,5 см) дуже чистого відливу, має круглу корону (висотою 7 см), за яку міцно підчеплений до недавно звареного з металу пристосування, кінці якого вставлені в підшипники. На шії високий (7,5 см) гарний рельєфний фриз. Нижче корпус дзвона оздоблює овальний (заввишки 8 см і завширшки 12 см) фірмовий знак, де написано: “PETER HILZER”, під ним “K. u. K. HOF=”, нижче “CLOCKEN= CIESSER”, під ним: “IN WR.” та останнє слово з роком відливання, як і верхнє, повторює лінію овалу: “NEUSTADT 1901”. На протилежному боці – високого рельєфу зображення Вседержителя (?), заввишки 10,5 см, який сидить на хмарі й тримає у лівій руці Ісусика (?), в іншій – жезл, права нога поставлена на півмісяць, з-за спини

Дзвони церкви св. Михаїла, с. Ясень

розходяться промені світла, навколо голови німб (?), на голові корона (її завершує невеличкий хрест), внизу біля ноги нечітко зображення двох ангелів (?). Нижче цієї композиції укріплююча тяга високого рельєфу. Вища половина вала дзвона (висота 3 см) оздоблена орнаментом, а нижній край (висота 5,5 см) для міцності потовщений. Язик подібний до простого стрижня, без отвору для підв'язування шнура, підчеплений на пасі. Як бачимо, на цих теренах до Першої світової війни, поряд із художніми відливами, приміром, із Бялої (тепер м. Бельсько-Бяла, Польща), Калуша, Львова, мали неабияке розповсюдження вироби австрійських людвигів.

*Дзвін церкви ап. Петра і
Павла, с. Ясень*

Дзвін (нижній діаметр не більше 50 см) храму апостолів Петра і Павла УГКЦ у цьому ж селі міцно підчеплений за чотири вуха корони до перекладини. У музичного інструмента жовтуватого кольору дещо не стандартний профіль. Дзвін оздоблений на шиї високого рельєфу фризом і на корпусі Розп'яттям (?). Дзвонять, розхитуючи язик, що дозволяє краще диференціювати його удари.

У дзвонарській культурі Рожнятівщини добре відображена історія дзвонарства Західної України, його минулі й теперішні проблеми. Це дозволяє виділити певні закономірності й зробити перші висновки. Парафії цього самобутнього регіону України володіють великими й малими дзвонами, які виготовлено в різний час і місцях. Тому вони мають не однакову мистецьку вартість. Але об'єднує їх одне – вони служать людям для задоволення різних духовних потреб. Збережені дзвони засвідчують їхнє широке побутування в минулому, а давні споруди для них набули вже статусу історико-краєзнавчих пам'яток. Теперішні бойки вимурували нові монументальні дзвіниці. Щоправда, не кожна з них сприяє доброму розповсюдженню дзвоніння. Не всі з паламарів знають про їхні уставні засади.

При наявних на дзвіниці наборах дзвонів не в кожній парафії їх уживають окремо чи разом у визначений час церковного року. Не завжди один дзвонар уміє одночасно управляти всіма дзвонами. Іноді цьому заважає відсутність їхнього балансування, коли зібраними в одному місці кінцями шнурів, що прив'язані до язиків кожного інструмента, можна бити одночасно чи по чергово в усі дзвони. Аби не приглушувати їхнє вібрування при дзвоніннях, потрібно вдосконалити підвішування дзвонів. Це сприяло б кращому розкриттю обертової палітри, багатства тембрів цих сакральних музичних інструментів. Залишається все менше людей старшого віку, які ще пам'ятають перипетії збереження дзвонів, поповнення їхніх наборів християнами Західного й Східного обряду, виготовлення різних пристосувань для дзвоніння. Тому слід спішити занотовувати такі відомості, як і про тих парафіян, що в усі часи за це дбали й навіть ризикували своїм життям. Варто б написати історію дзвонів у церковних громадах. Перспективу подальших кампанологічних студій також бачимо в описі всіх дзвонів Рожнятівщини, зокрема укладанні паспортних даних. Багатообіцяючим у цьому аспекті бачиться відшукування архівних матеріалів, які пов'язані з візитаціями парафій. Це дозволило б прослідкувати долю багатьох дзвонів, час і місце їхнього виготовлення та придбання, встановити імена майстрів. Запорукою впорядкування зібраного матеріалу стане формування комп'ютерної бази даних про дзвони й дзвіниці цього регіону. Сюди б увійшли не тільки їхні розміри й опис, а й запис із допомогою спеціальної апаратури звукових характеристик кожного дзвона, різних дзвоніннь тощо.

¹ Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упорядкув. і пояснив др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Видавнич. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Т. 1 : А–Діти. – 832 с.; Т. 2 : Діти–П'ять. – 818 с.; Т. 3 : Рабунюк–ячмінь, 2007. – 700 с.

2. Швайчак Я. Набат із церковного подвір'я : [Невигадані перекази з історії Верхньострутинських дзвонів] / Я. Швайчак // Новини Підгір'я : Народний часопис Рожнятівської районної ради. – Рожнятів, 2002. – 27 лип. – С. 2.
3. Попович К. В. Від весілля до похоронів / К. В. Попович // Твори. К. В. Попович. – Львів, 1990. – С. 106–109.
4. Прикарпаття – спадщина віків: Історико-культурологічне видання / авт. ідеї та голов. ред. Микола Кугутяк. – Львів : “Манускрипт-Львів”, 2006. – С. 176, 177.
5. Тут і далі реконструкція написів і переклад із давньолатинської мови о. Івана Козовика, професора Івано-Франківської теологічної академії.
6. Кіндратюк Б. Уторопські дзвони / Б. Кіндратюк // Галичина. – 2001. – 14 квіт. – С. 4.
7. Реклама Ц. к. придворної ліярні звонів П. Гильцера в Винер-Найштадті // Діло. – Львів, 1888. – Ч. 55. – С. 4; Ч. 285. – С. 4.

In this article is payed attention to the bell culture monuments in different lands of Rozhniatyn region of Iwano-Frankivsk (in the villages Berlohy, Cineva, Yasen). The attempt to show the wealth of campanology sources – steeples, bells, is described some bell traditions is made, the aspiration of people for having these music instruments is written. Their research will help in writing of the history of bell culture of this unique region of Ukraine.

Key words: *Rozhniatyn region of Iwano-Frankivsk, bell culture, sources, bells, steeples, sexton, bell-ringer, casting, decoration, bell habits.*

УДК 94 (477.)+821.161.2 “1890 – 1914”
ББК 63.3 (4 Укр)

Леся БОЙЧУК

ВЗАЄМИНИ КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО ТА ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА (1890-ті – 1914 рр.)

У статті проаналізовано особливості співпраці відомого громадсько-політичного діяча Галичини, засновника й ідеолога січового руху К.Трильовського з видатним українським письменником В.Стефаніком упродовж 1890-х – 1914 рр.

Ключові слова: Галичина, Покуття, Русько-Українська Радикальна партія, радикали, січовий рух, “Січ”.

Одним із пріоритетних напрямів сучасної історичної науки є дослідження персоналій. Це зумовлено тим, що в радянський період імена багатьох відомих українців замовчувалися з ідеологічних міркувань. До когорти таких діячів належить К.Трильовський, постать якого ще й досі не знайшла належного та всебічного висвітлення у вітчизняній історії. Актуальність обраної теми полягає також у тому, що, незважаючи на ґрунтовні дослідження, присвячені відомому письменникові В.Стефаніку, його взаємини з К.Трильовським усе ще залишаються маловідомими для українського суспільства. У той самий час виховання молодого покоління на прикладі досліджуваних діячів та засвоєння ідеалів і цінностей національного відродження кінця XIX – початку XX ст. мають важливе значення для сучасного державотворчого процесу.

Окремі моменти громадсько-політичної діяльності К.Трильовського та В.Стефаніка висвітлено в публікації Ю.Дзеровича “Ціла правда про радикалів”¹. Проте згадана праця написана очевидцем досліджуваного періоду, тому є дещо упередженою. Певні аспекти взаємин К.Трильовського та В.Стефаніка простежуємо в монографії відомого українського літературознавця Ф.Погребенника². Якщо видатному новелістові дослідниками радянської доби було приділено чимало уваги³, то “січовому батькові” з ідеологічних причин не було присвячено жодної публікації. Лише з проголошенням незалежності України склалися сприятливі умови для об’єктивного вивчення історичного минулого. До сучасних досліджень, у яких розглядаються взаємини К.Трильовського та В.Стефаніка, належать праці П.Арсенича, Ф.Погребенника, Л.Різника⁴. Співпрацю К.Трильовського та В.Стефаніка, яка склалася в процесі поширення січового руху, висвітлено в публікаціях Т.Виноградника, М.Гуйванюка⁵.

Джерельну базу статті складають матеріали автобіографічного та мемуарного характеру, зокрема: листи К.Трильовського до В.Стефаніка; листи В.Стефаніка до В.Охримовича; автобіографічні твори письменника (“Сини”, “Славайсу”, “Комісар староства і дідич”); спогади К.Трильовського, І.Кейвана, А.Мохорука; матеріали діяльності Русько-Української Радикальної партії (далі – РУРП)⁶. Важливим джерелом дослідження є листи, які дають змогу з’ясувати не лише міжособистісні взаємини, що склалися між “січовим батьком” і письменником, а й суспільно-політичні події досліджуваного періоду.

Мета нашої статті полягає у всебічному висвітленні взаємин, що склалися між К.Трильовським і В.Стефаніком у 1890–1914 рр., у з’ясуванні ролі та значення їхньої спільної діяльності для громадсько-політичного життя Галичини й Покуття як історико-етнографічного регіону (району), кінця XIX – початку XX ст.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: висвітлити взаємини між К.Трильовським і В.Стефаніком на партійному рівні та проаналізувати їхню співпрацю, яка виникла в процесі поширення січового руху в Галичині.

У 1890-х рр. Покуття було осередком радикального руху. Як зазначає К.Трильовський, саме в Коломиї та Снятині проводилася підготовча робота щодо заснування РУРП, відбулися перші селянські віча. У той час у Снятинському та Коломийському повітах радикали заснували велику мережу товариств “Народна спілка”, “Народна воля”, які сприяли піднесенню автори-

тету партії серед селян, а згодом стали основою для заснування “Січей”. У Коломиї виходили друком провідні радикальні часописи “Народ”, “Хлібороб”. На Покутті теж проживали активні учасники цього руху – М.Павлик, С.Данилович, І.Герасимович, а також К.Трильовський і В.Стефаник. На початку 1890-х рр. К.Трильовський був уже знаним політичним діячем, адже свою громадську діяльність розпочав ще в першій половині 1880-х рр. і на той час був відомий як один із засновників і активних членів РУРП. В.Стефаник поступово еволюціонував від прихильника радикального руху до одного з провідних його діячів⁷. Виїхавши у 1892 р. на навчання за кордон, письменник продовжував і надалі брати активну участь у діяльності партії, очоливши її краківську групу; листувався з відомими українськими радикалами. У своєму листі від 5 листопада 1893 р. до Л.Бачинського В.Стефаник писав, що листується з К.Трильовським⁸.

На початку 1890-х рр. співпраця В.Стефаника та К.Трильовського зосереджувалася на вирішенні партійних питань. У березні 1894 р. В.Стефаник від імені комітету краківської групи РУРП звернувся до М.Павлика, І.Франка, С.Даниловича, І.Герасимовича та К.Трильовського з пропозицією виступити ініціаторами скликання з’їзду представників радикального руху⁹. Тісніші взаємини склалися між ними після спільного перебування впродовж квітня 1894 р. у лікарні св. Лазаря в Кракові. У травні того ж року письменник і К.Трильовський проводили підготовку до скликання чергового з’їзду радикальної партії. У листі до А.Шмигельського в червні 1894 р. В.Стефаник, розмірковуючи над причинами внутрішніх суперечок у РУРП, зазначав, що К.Трильовський займав помірковану позицію, обмежувався агітацією за демократичні свободи¹⁰. Розбіжності в їхніх поглядах на програму партії засвідчив з’їзд РУРП від 15 грудня 1894 р., на якому вони були присутні¹¹. В.Стефаник із цього приводу писав, що К.Трильовський у своєму виступі закликав до консолідації народовців, москвофілів, радикалів, на перше місце ставив національне питання, а “я один протестував і лишилася така програма, як давно” (тобто програма, яка в національному питанні не ставила за мету досягнення українцями політичної самостійності. – Л.Б.)¹².

Погіршення відносин між К.Трильовським і В.Стефаником відбулося в 1896–1897 рр. і було пов’язане з виданням “січовим батьком” у Коломиї науково-популярного часопису “Громада”. В.Стефаник, довідавшись про намір К.Трильовського редагувати газету, у листах до Л.Бачинського від 27 травня, 12 червня 1896 р. критично висловився про цей задум. Зокрема, він зазначав, що в Коломиї немає для цього умов, а К.Трильовський не має належних знань, щоб бути редактором. Письменник виступав проти партикуляризму в громадському русі, проти розпорошення сил: “Треба підтримувати ті громадські організації та видання, що вже існують, ... а не засновувати нові, приречені на загибель”¹³. Про необхідність видання такого часопису М.Драгоманов писав у листі до К.Трильовського 15 березня 1891 р., запропонувавши назвати газету “Громада”¹⁴. І.Франко із цього приводу зазначав: “Як обяв живійної діяльності радикалів мусимо занотувати появлене “Громади”, часописі наукової і політичної для селян, видаваної в Коломиї д-ром К.Трильовським...”¹⁵. Проте В.Стефаник після виходу першого числа “Громади” написав К.Трильовському, що видання “Громади” “доказує упадок радикального газетярства”, а також відправив йому “глумливий зазив” такого змісту: “Був редактор Обух (Клим Обух – псевдонім К.Трильовського. – Л.Б.) і на мізки оглух, пусте й дурне друкував насуміш, добре й мудре пакував все в кіш”¹⁶.

Критика В.Стефаником редакторських здібностей позначилася в цілому на оцінці постаті К.Трильовського. У листі до Л.Бачинського від 26 червня 1896 р. він писав, що К.Трильовський “впливає на мужиків ... лицем своїм, руками і загонистою завзятістю”, однак “Трильовщина нашого мужицтва інтелектуально не підійме”¹⁷. 12 лютого 1897 р. В.Стефаник у листі до О.Гаморак знову дав гостру політичну оцінку К.Трильовському¹⁸.

З іншого боку, коли В.Стефаник у 1896–1897 рр. намагався видати збірку “маленьких образочків”, то К.Трильовський позитивно відгукнувся про творчість письменника. Зокрема, О.Гаморак у листі до В.Стефаника від 11 березня 1898 р. зазначала: “...бачила Трильовського. Він хвалив Ваші образки, хотя ви, може, й не будете вдоволені, бо, може, замало вірите в його критичний талант...”¹⁹.

Активізація стосунків між “січовим батьком” і письменником відбулася в 1905 р. У тому ж році на з’їзді Української Радикальної партії (наступниця РУРП, далі – УРП) було схвалено нову програму, яка включала вимоги загального виборчого права, свободи зборів, товариств. Упродовж 1905–1907 рр. К.Трильовський і В.Стефанік разом з іншими радикалами проводили агітацію серед селянства за загальне виборче право у зв’язку з виборами депутатів до австрійського парламенту, вели активну пропаганду селянських страйків, організували масові віча²⁰. К.Трильовський у листі до В.Стефаніка від 16 січня 1907 р. підкреслював: “Ваші промови роблять величезне вражіння на мужиків, тому я дуже Вас прошу не лишати агітації”²¹.

“Січовий батько” був одним із перших у партії, хто запропонував кандидатуру В.Стефаніка на посла до австрійського парламенту. Зокрема, К.Трильовський 29 січня 1907 р. писав йому: “Повстала така думка, щоби від партії радикальної кандидували Ви і я ту думку усіма силами підпираю. Що Ви не є заводовий політик і законів спеціально не студіювали – се інша річ. Однак прапору поступу не зрадите, а біль народну добре знаєте...”²². 14 травня 1908 р. К.Трильовський був обраний послом до віденського парламенту, а В.Стефанік – заступником посла В.Охримовича. “Січовий батько” написав у своїх спогадах, що в Коломиї кілька днів після тих виборів було влаштовано “свято Побіди”, на якому В.Стефанік “виголосив знамениту промову”²³. Після першої парламентської сесії В.Охримович зрікся свого мандата на користь В.Стефаніка. Хоча К.Трильовський прихильно ставився до такого рішення, проте письменник у листі до В.Охримовича зазначав: “Перший Трильовський буде невдоволений, що я буду послом... І якби він пробував робити якийсь колаб, то я того колабу ніяк не визнаю”²⁴.

Після 1908 р. стосунки В.Стефаніка та К.Трильовського погіршилися, оскільки письменник критикував парламентську діяльність багатьох радикалів, у тому числі “січового батька”. Видатний український новеліст згадував у своєму автобіографічному творі: “Більшого упокорення не знав я, коли вислухував промови моїх колегів у парламенті. Без знання мови, без програми, без темпераменту, – все те робило на мене вражіння штабуків із першої класи”²⁵. Іншу позицію мав сучасник досліджуваного періоду Ю.Дзерович, який писав, що К.Трильовський, коли виступав у парламенті, то компрометував “свою партію і нашу парламентарну презентацію”, у той час В.Стефанік був “німим послом”, “німим трабантом Трильовського”²⁶.

На погіршення стосунків між письменником і “січовим батьком” вплинув також партійний конфлікт К.Трильовського з Л.Бачинським, який був близьким другом В.Стефаніка. Проте це не стало на заваді письменникові влітку 1913 р. входити в організаційний комітет від радикальної партії з нагоди святкування 30-річчя громадсько-політичної діяльності К.Трильовського²⁷.

Взаємини, що склалися між В.Стефаніком і К.Трильовським, охоплювали також активну співпрацю, спрямовану на поширення січового руху. 5 травня 1900 р. у с. Завалля, що на Снятинщині, К.Трильовський заснував першу молодіжну спортивно-пожежну організацію під назвою “Січ”. Діяльність цієї організації була формальним приводом її створення, справжньою ж метою її існування було пробудження національної свідомості українців шляхом відродження історичних традицій, виховання патріотичної молоді, освіти селянства. В.Стефанік брав активну участь в організації січового руху, засновуючи однойменні товариства. Зокрема, 1902 р. К.Трильовський, В.Стефанік і Л.Мартович заснували “Січ” у с. Топорівці Городенківського повіту²⁸. Письменник також допомагав К.Трильовському вирішувати організаційні питання, пов’язані з діяльністю місцевих товариств²⁹. Як стверджує М.Гуйванюк, В.Стефанік особливо плідно співпрацював із січовиками, проживаючи в с. Стецева на Снятинщині з 1904 до 1910 рр. Видатний український новеліст разом із дружиною О.Гаморак були членами “Січі” у цьому селі³⁰.

В.Стефанік брав активну участь у різноманітних святах, які організували січовики³¹. У 1901 р. письменник був присутнім на Шевченківському святі в Коломиї. К.Трильовський зазначив у своїх спогадах, що В.Стефанік виголосив тоді прекрасну промову³². 31 липня 1904 р. К.Трильовський і письменник узяли участь у першому повітовому січовому святі в Снятині, під час якого обговорювалося питання про необхідність будівництва “бурси” (гуртожитку) для молоді. В.Стефанік із цього приводу відмічав, що така “бурса” дасть “як найбільше інтелігенції, котра повинна стати в обороні простого народа”³³. 31 травня 1909 р. у Коломиї відбулося січове

свято, приурочене пам'яті І.Мазепи. К.Трильовський писав на сторінках “Хлопської правди”, що В.Стефанік виступив на цьому святі з “гарячою патріотичною промовою”³⁴.

Особливою популярністю користувалися загальнокрайові січові свята. Усього таких свят відбулося шість: перше та друге – у Коломиї відповідно 6 червня 1902 р. і 28 червня 1903 р., третє – 1904 р. у Станіславові, четверте – 12 липня 1906 р. у Коломиї, п'яте – 1911 р. у Станіславові, шосте – у липні 1912 р. у Снятині. В.Стефанік був присутнім на п'ятому загальнокрайовому січовому святі, яке відбулося в червні 1911 р.³⁶.

У 1914 р. січовики були організаторами столітнього ювілею з дня народження Т.Шевченка. Письменника в січні 1914 р. було обрано членом ювілейного комітету для відзначення роковин у Снятинському повіті³⁵. В.Стефанік і К.Трильовський виголосили промови на Шевченківському святі в с. Карлів Снятинського повіту на Зелені свята³⁷; виступали на відкритті пам'ятника Т.Шевченкові в Косові³⁸.

Січовий рух відображений у літературній творчості В.Стефаніка. У 1902 р. письменник написав новелу під назвою “Комісар староства і дідич...”. І хоча тоді твір не був опублікованим, січовики знайомилися з ним з уст самого автора³⁹. У ньому В.Стефанік відобразив події сільськогосподарського страйку, показав ту зміну у свідомості українського селянина, яка відбулася після заснування “Січей”⁴⁰. Новела “Сини” написана в другий період творчості письменника. Вона відображає вступ українських юнаків у загони “січових стрільців”, які пішли “воювати за Україну”, боротися за народні інтереси⁴¹. В останні роки життя В.Стефанік написав кілька автобіографічних новел, до однієї з яких належить “Славайсу”. У цьому творі письменник розкрив велич січового руху, описуючи перше повітове січове свято в Снятині, що відбулося в 1904 р.: “Трильовський впроваджує до Снятина тисячу січовиків у червоних лентах, польське правління непокоїть...”⁴².

На початку ХХ ст. К.Трильовський займався активною публіцистичною діяльністю. У своїх виданнях він популяризував твори В.Стефаніка. Зокрема, у календарі “Запорожець” у 1904 р. було надруковано новелу “Побожна”⁴³; популярний місячник “Зоря” містив оповідання “Синя книжечка”⁴⁴, “У корчмі”⁴⁵.

Таким чином, спільність громадсько-політичних зацікавлень і території проживання зробили неминучою зустріч та подальшу співпрацю між К.Трильовським і В.Стефаніком. У 1890-х–1914 рр. їхні взаємини охоплювали співпрацю в політичних питаннях (радикальний рух) і у процесі організації січового руху на Покутті. К.Трильовський позитивно оцінював літературний талант В.Стефаніка, його громадсько-політичну роботу. З іншого боку, письменник цінував К.Трильовського як засновника й ідеолога січового руху, проте публіцистичну та парламентську діяльність “січового батька” часто піддавав критиці. Розглядаючи значення співпраці К.Трильовського та В.Стефаніка, слід зауважити, що для суспільно-політичного життя Галичини найбільш плідними були взаємини на вогнищі поширення січового руху.

1. Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів / Ю. Дзерович. – Львів, 1910. – С. 64–66.
2. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості В. Стефаніка / Ф. Погребенник. – К.: Дніпро, 1980. – 350 с.
3. Арсенич П. Громадсько-політична діяльність новеліста (В. Стефаніка) / П. Арсенич // Ленінська правда. – 1986. – 13 травня. – С. 4; Лесин В. Василь Стефанік / В. Лесин. – К.: Дніпро, 1981. – С. 16–17.
4. Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський / П. Арсенич. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 76 с.; Погребенник Ф. Василь Стефанік і родина Кирила Гаморака: літературно-документальне дослідження з публікацією листів / Ф. Погребенник. – Снятин, 2000. – 72 с.; Різник Л. Січовий батько / Л. Різник // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 2–3. – С. 36–39.
5. Виноградник Т. Гей, там, на горі “Січ” іде! / Т. Виноградник // Слово “Просвіти”. – 2010. – Ч. 29. – С. 8; Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914) / М. Гуйванюк. – Чернівці, 2009. – 253 с.
6. Архів літературно-меморіального музею В. Стефаніка в Русові (далі – Архів ЛММ В. Стефаніка в Русові). – Спр. 143, 2 арк.; Там само. – Спр. 144, 2 арк.; Там само. – Спр. 145, 2 арк.; Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУЛ). – Ф. 372, оп. 1, спр. 84, арк. 9–10; Стефанік В. Твори / В. Стефанік. – К., 1964. – 550 с.; Стефанік В. Комісар староства і дідич / В. Стефанік // Повне зібрання творів у 3 т. / В. Стефанік; [ред. О. Білецький]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1971. – Т. 2. – С. 114–118; Трильовський К. З мого життя... (Уривок зі спогадів) / К. Трильовський // Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам'ятна книга “Січей” / [збір. й упоряд. П. Трильовський]. – Едмонтон, 1965. – С. 13–77; Кейван І. Великий мужик “Січовик” Іван Сандуляк / І. Кейван // Гей, там на горі “Січ” іде!..

- Пропама́тна книга “Січей” / [збір. й упоряд. П. Трильовський]. – Едмонтон, 1965. – С. 116–120; Мохорук А. “Січ” – Топорівці, пов. Городенка / А. Мохорук // Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропама́тна книга “Січей” / [збір. й упоряд. П. Трильовський]. – Едмонтон, 1965. – С. 127.
7. Лесин В. Василь Стефаник / В. Лесин. – К. : Дніпро, 1981. – С. 16–17.
 8. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості В. Стефаника / Ф. Погребенник. – К. : Дніпро, 1980. – С. 26.
 9. ЦДІАУЛ. – Ф. 663, оп. 1, спр. 179, арк. 259.
 10. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості В. Стефаника / Ф. Погребенник. – К. : Дніпро, 1980. – С. 32.
 11. ЦДІАУЛ. – Ф. 663, оп. 1, спр. 179, арк. 262.
 12. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості В. Стефаника / Ф. Погребенник. – К. : Дніпро, 1980. – С. 34.
 13. Там само. – С. 53–54.
 14. ЦДІАУЛ. – Ф. 663, оп. 2, спр. 64, арк. 11.
 15. Франко І. Політична хроніка / І. Франко // Житє і слово. – 1896. – С. 68.
 16. Погребенник Ф. Василь Стефаник і родина Кирила Гаморака : літературно-документальне дослідження з публікацією листів / Ф. Погребенник. – Снятин, 2000. – С. 61.
 17. Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості В. Стефаника / Ф. Погребенник. – К. : Дніпро, 1980. – С. 55.
 18. Там само. – С. 59.
 19. Там само. – С. 82.
 20. Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – С. 4.
 21. Архів ЛММ В. Стефаника в Русові. – Спр. 143, арк. 1.
 22. Там само. – Спр. 144, арк. 1.
 23. Трильовський К. З мого життя... (Уривок зі спогадів) / К. Трильовський // Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропама́тна книга “Січей” / [збір. й упоряд. П. Трильовський]. – Едмонтон, 1965. – С. 34.
 24. ЦДІАУЛ. – Ф. 372, оп. 1, спр. 84, арк. 9.
 25. Стефаник В. Твори / В. Стефаник. – К., 1964. – С. 223.
 26. Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів / Ю. Дзерович. – Львів, 1910. – С. 65–66.
 27. ЦДІАУЛ. – Ф. 663, оп. 1, спр. 179, арк. 264.
 28. Мохорук А. “Січ” – Топорівці, пов. Городенка / А. Мохорук // Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропама́тна книга “Січей” / [збір. й упоряд. П. Трильовський]. – Едмонтон, 1965. – С. 127.
 29. Архів ЛММ В. Стефаника в Русові. – Спр. 145, арк. 2.
 30. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914) / М. Гуйванюк. – Чернівці, 2009. – С. 182.
 31. Різник Л. Січовий батько / Л. Різник // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 2–3. – С. 37.
 32. Трильовський К. З мого життя... (Уривок зі спогадів) / К. Трильовський // Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропама́тна книга “Січей” / [збір. й упоряд. П. Трильовський]. – Едмонтон, 1965. – С. 34.
 33. І Повітове січове свято в Снятині // Зоря. – 1904. – Ч. 7–8. – С. 21.
 34. Трильовський К. (Клим Обух). Четверте січове свято в Коломиї / К. Трильовський // Хлопська правда. – 1909. – Ч. 11. – С. 1–3.
 35. Трильовський К. З мого життя... (Уривок зі спогадів) / К. Трильовський // Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропама́тна книга “Січей” / [збір. й упоряд. П. Трильовський]. – Едмонтон, 1965. – С. 48.
 36. Арсенич П. Громадсько-політична діяльність новеліста (В. Стефаника) / П. Арсенич // Ленінська правда. – 1986. – 13 травня. – С. 4.
 37. Кейван І. Великий мужик “Січовик” Іван Сандуляк / І. Кейван // Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропама́тна книга “Січей” / [збір. й упоряд. П. Трильовський]. – Едмонтон, 1965. – С. 117.
 38. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі / І. Пелипейко. – Косів, 1997. – С. 78–80.
 39. Виноградник Т. Гей, там, на горі “Січ” іде! / Т. Виноградник // Слово “Просвіти”. – 2010. – Ч. 29. – С. 8.
 40. Стефаник В. Комісар староства і дідич / В. Стефаник // Повне зібрання творів у 3 томах / В. Стефаник ; [ред. О. Білецький]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1971. – Т. 2. – С. 114–118.
 41. Стефаник В. Твори / В. Стефаник. – К., 1964. – С. 202–206.
 42. Там само. – С. 223–224.
 43. Стефаник В. Побожна / В. Стефаник // Запорожець. – 1904. – С. 31–32.
 44. Стефаник В. Синя книжечка / В. Стефаник // Зоря. – 1903. – Ч. IX. – С. 143–144.
 45. Стефаник В. У корчмі / В. Стефаник // Зоря. – 1903. – Ч. X. – С. 146–149.

The article deals with the cooperation between known socio-political figure of Galicia, founder and ideologist of the Sich movement C. Trylovsky and prominent Ukrainian writer V. Stefanyk during 1890-th – 1914 years.

Key words: *Galicia, Pokuttya, the Rus-Ukrainian radical party, the Radicals, the Sich Movement, the Sich.*

УДК 94 (477.86)

ББК 63.3 (4 Укр) 624

Назарій РОЗЛУЦЬКИЙ

БОРОТЬБА УПА З РАДЯНСЬКИМИ КАРАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ НА ТЕРИТОРІЇ РОГАТИНЩИНИ В 1944–1945 рр.

У статті подається характеристика повстансько-радянського протистояння на території Рогатинщини в 1944–1945 рр. Окреслено структуру й тактику боротьби націоналістичного підпілля та радянських каральних органів. Особливу увагу приділено великим боям і збройним сутичкам повстанців із частинами НКВС.

Ключові слова: УПА, Рогатинщина, НКВС, ОУН, самооборона, провід, мобілізація, бій, облава, засідка.

Актуальність статті зумовлена необхідністю продовжувати й розширювати дослідження історії націоналістичного підпілля та партизанського руху в 1940–1950-х рр. Зокрема, є потреба на основі вже доступного матеріалу проаналізувати діяльність збройних формувань націоналістів у кожному конкретному терені їх дій. Рогатинщина, власне, цікава в цьому плані ще й тим, що її географічне розташування робило її надзвичайно важливою базою для діяльності підпілля в якнайширших масштабах. Тому проблематика нашої статті буде стосуватися не лише боїв і збройних сутичок УПА з радянськими каральними органами, а й намагатиметься охопити повстансько-радянське протистояння в комплексі всіх його аспектів.

Тематикою, пов'язаною з повстансько-радянським протистоянням на території Рогатинського району, частково займалися такі відомі дослідники, як Петро Мірчук (“Українська Повстанська Армія 1942–1952”), Петро Содоль (“Довідник УПА”), Ігор Андрухів, Анатолій Француз (“Станіславщина: двадцять буремних літ”) та ін. Досить ґрунтовну статтю видав Володимир Ковалик – “Суспільно-політична ситуація на теренах Опілля в 1944–1950 рр.”. Нещодавно вчені-історики Прикарпатського національного університету презентували збірник документів “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті”, у якому чимало інформаційних звітів, доповідей, постанов та інших джерел стосуються Рогатинщини. У самому Рогатинському районі останніми роками (2005 і 2007) відбулося дві конференції, присвячені діяльності Романа Шухевича – Головного Командира УПА, який тут переховувався і працював у своїх штаб-квартирах. А також відкрився й активно діє в плані збору нової інформації музей “Штаб-квартира Романа Шухевича «Короленко»” у селі Княгиничі Рогатинського району.

Територія Рогатинщини в сучасних межах у 40-х роках ХХ ст. мала надзвичайно важливе значення в повстанській боротьбі. Завдяки густим лісовим масивам, що вкривають значну частину Рогатинського району, тут були сприятливі умови для партизанського руху. А його географічне розташування на перетині трьох областей робило цей район зручною базою для зв'язку між повстанськими формуваннями й для зручного розміщення верховного командування УПА.

Структурно сучасна територія Рогатинщини підпорядковувалася Воєнній Окрузі “Лисоня”, однак знаходилася на особливому становищі в складі цієї округи. Один із керівників ВО “Лисоня” Омелян Польовий (січень–вересень 1944 р.) стверджував, що в 1945 р. у Рогатинському районі, у лісовому масиві між селами Фірлеїв, Яглуш, Стратин, Добринів був сконцентрований Центральний Провід ОУН, а в селах Яглуш, Любша, Виспа, Мелна та Підбір'я знаходилися пункти зв'язку Центрального Проводу ОУН¹. Його дані підтверджуються свідченнями керівника Рогатинського окружного проводу ОУН Зиновія Благого-“Шпака”, який на допиті 5 лютого 1949 р. сказав, що, починаючи з 1945 року, члени Центрального Проводу ОУН Роман Шухевич-“Тарас Чупринка” і Роман Кравчук-“Петро” переховувалися на території Рогатинського особливого округу ОУН, куди до них сходились організаційні зв'язки². А штаб-квартира

Р.Шухевича впродовж другої половини 40-х рр. розміщувалася в селах Пуків, Княгиничі, Кліщівна.

На території Рогатинщини діяла сотня окремого призначення “Сіроманці”, командиром якої був Дмитро Карпенко-“Яструб”, а також сотня “Полтавці” на чолі з “Максимом”. Також по цих місцях часто рейдувала сотня “Гайдамаки”, якою командували В.Верещинський-“Ясмін” та О.Стасюк-“Синій”³.

Радянська влада повернулася в Рогатинський район наприкінці липня 1944 р. у ході переможної для її військ Львівсько-Сандомирської операції. Повстанці відразу вступили з нею в активну боротьбу. Вони зривали виконання всіх рішень влади, особливо щодо мобілізації чоловіків до армії, обороняли місцеве населення від терору й грабежів. У Рогатинському районі, згідно з даними облвійськкомісаріату, “у лісових масивах сіл Стратин, Дібринів і Корчунок” діяла “банда УПА в кількості 400–500 чоловік, яка насильно забирає чоловіче населення в ліс, в основному молодь допризовного віку...”. У Букачівському районі (тепер – частина Рогатинського) “всі військовозобов’язані навмисне ухиляються від призову. Мобілізація проходить тільки при допомозі військових частин, шляхом їх виловлення і припровадження до райвійськкомісаріату”⁴. Повстанці також часто відбивали насильно змобілізованих чоловіків. Так, 23 серпня 1944 р. самооборонні відділи в околиці села Жовчів відбили 150 спійманих більшовиками людей, яких вони провадили з Галича до Рогатина⁵. Подібна ситуація сталася і в Конюшках 17 серпня 1944 р.

У серпні 1944 р. прокотилася перша хвиля великих боїв повстанців з новими окупантами. Так, 15 серпня в околицях сіл Васючин, Довге, Конюшки повстанці вели бій із частинами НКВС, який тривав цілу добу. Відділ УПА зайняв зручні позиції в лісі й, маючи хороше поле обстрілу, вів бій без утрат. Після початку бомбардувань повстанці відійшли. Усього в бою вони втратили 4 чоловіки вбитими, у той час як енкаведисти – біля 200 осіб⁶. Успіхом закінчився також напад УПА на містечко Букачівці в серпні того ж року. У руки українських повстанців потрапили працівники більшовицької адміністрації та НКВС⁷. 17 серпня відбулося два бої в сусідніх селах Руда й Підгороддя. У Руді, зокрема, самооборонні відділи цілий день відбивалися від 200 ворогів, знищивши при цьому одного підполковника, чотирьох офіцерів і близько 80 рядових, хоча самі втратили 6 убитих і 2 поранених. У лісі біля Підгороддя близько двохсот більшовиків за допомогою двох танкеток і двох мінометів оточили 80 чоловік самооборони. Після цілоденного бою вони відступили, утративши три авто, одного лейтенанта й 19 рядових. Серед повстанців було 5 убитих і 3 поранених⁸. Після цих боїв більшовики в кількості 130–180 чоловік кілька днів робили розшуки по навколишніх селах, поблизу лісів. 22 і 25 серпня були здійснені каральні акції, відповідно, на села Яглуш і Мелна. Сотні УПА “Буйні”, “Рубачі” і “Дубанці”, які там знаходилися, не наважились обороняти людей, через що населення дещо зневірилося в їхній діяльності⁹.

23 вересня один із відділів “Сіроманців” розбив частину енкаведистів біля села Добринів. У бою повстанці знищили 50 чоловік і кількадесят поранили, а також здобули 3 кулемети, 3 автомати ППШ і 21 гвинтівку¹⁰.

З метою ліквідації збройних формувань ОУН і УПА обласне управління НКВС розробило стратегічний план, згідно з яким на території області було створено п’ять оперативних секторів, до кожного з яких увійшло по кілька районів. Рогатинський, Бурштинський і Букачівський райони ввійшли, зокрема, до четвертого сектора. В оперативну групу входило по 5–7 досвідчених працівників з обласного Управління НКВС, яким в оперативній роботі підпорядковувався увесь особовий склад райвідділів НКВС і наявні там гарнізони внутрішніх військ, а також винищувальні батальйони. Однак спроба власними силами знищити збройне підпілля у вересні 1944 р. провалилася, подібні невдачі переслідували радянську владу на всій території Західної України. Тому 9 жовтня НКВС і НКДБ СРСР видали спільний наказ “Про заходи щодо посилення боротьби з оунівським підпіллям та ліквідації збройних банд ОУН в західних областях Української РСР”. У західні області, у тому числі й Станіславську, були перекинуті значні сили внутрішніх військ НКВС і досвідчені оперативні працівники зі східних областей УРСР і союзних республік¹¹.

Для боротьби проти УПА радянські каральні органи застосовували тактику облав. Облави поділялися на два типи: великі й малі. У великих брало участь одночасно кілька чи кільканадцять тисяч бійців НКВС, а часом і армії. Такою облавою охоплювався більший масив лісів або один чи два райони, терен оточувався кільцем і прочісувався крок за кроком. Тактика великої облави схематично така: на кілька днів перед акцією заходять у терен менші відділи НКВС, переважно одна рота, щоб спровокувати сутичку з відділами УПА і, визначивши місце-перебування відділу УПА, відступають. Після цього більшовики підтягають артилерію, танки, а то й літаки, і починають з усіх боків концентричний наступ. В одному місці, зазвичай, вони утворювали “мішок”, атакуючи з його боку дуже слабкими силами, щоб повстанські відділи відступили в приготовану для них пастку. Акція триває звичайно один тиждень, поки частини НКВС не прочешуть крок за кроком увесь терен. Малі облави робилися силами районного НКВС після того, як околиця була прочесана великою облавою. Метою їх було переслідувати далі розпорошені частини, вишукувати по селах поранених бійців УПА¹².

У грудні 1944 р. велика облава була проведена на Рогатинський і суміжні з ним райони, дійшло до надзвичайно запеклого бою. У лісах, що на північ від Рогатина, були оточені великі повстанські сили, у тому числі й сотня “Сіроманці”. Енкаведисти величезними силами вісім разів ішли в атаки на повстанців, але кожен раз були відбиті з великими втратами. Після того, як у бою впав їхній командир генерал Федоров, між ними виникло замішання, яке використали повстанці й прорвалися з оточення. Усього в тому бою впало біля 250 більшовиків і 37 повстанців¹³. Це був найбільший бій УПА на території Рогатинщини.

Новий спалах активності настає навесні 1945 р. Упродовж короткого часу були організовані три вдалі засідки на карателів. 26 березня між селами Воскресінці й Підмихайлівці повстанці із засідки знищили 50 енкаведистів¹⁴. У перших днях квітня в засідці в селі Колоколин було вбито 56 ворогів, серед них – обласного слідчого майора НКВС і 6 офіцерів. УПА втратила 6 убитих, між ними чотогого. А в селі Руда на шосе Рогатин – Львів більшовики втратили 40 убитими й кілька десятків полоненими. Утрати повстанців невідомі¹⁵.

УПА діяла й меншими відділами. Як відзначалося в “Історичній довідці Рогатинського району за період з жовтня 1944 р. по липень 1946 р.”, наприкінці 1944 р. у районі діяло 16 боївок, з яких на липень 1946 р. залишилося лише чотири: “Грєня”, “Вія”, “Сокола” й “Черника” чисельністю 55 чол. Унаслідок військово-чекістських операцій із серпня 1944 р. до липня 1946 р. на теренах району було вбито 1 000 повстанців і членів ОУН і 3 500 – арештовано. Добровільно прибули з повинною 57 чол. Таким чином, лише на теренах Рогатинського району з липня 1944 р. до липня 1946 р. було ізольовано від активного збройного опору радянській владі майже 4,5 тис. чоловік¹⁶.

Усе вищенаписане дозволяє зробити висновок про помітне місце Рогатинщини в повстанському русі. У час, коли УПА оперувала великими з’єднаннями (1944–1945) на цій території, попри її особливий статус активно проявлявся партизанський рух. Проведено біля десятка великих акцій і багато дрібніших. Перешкоджено планам радянської влади про мобілізацію чоловіків і повністю зірвано план колективізації. Терен Рогатинщини залишався активним і надалі: остання група підпільників тут переховувалась аж до 1959 р. (на хуторі Цюцьків – тепер Малинівка), звідки перейшла на сусідню Бережанщину.

1. Див.: Чи знайшов “Шувар” золото ОУН у Рогатинському лісі? [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://www.rogatyn.info/?m0prm=40>.

2. Там само.

3. Присвячується 450-річчю міста Бурштин 1554–2004 [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://burshtyn.br.if.ua/History/17Regioncentre1.htm>.

4. Ковалик В. Суспільно-політична ситуація на теренах Опілля в 1944–1950 рр. [Електронний ресурс]. – 2011. – 5 с. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Kovalyk.pdf. (Далі – Ковалик В. Суспільно-політична ситуація).

5. Режим доступу : <http://forum.cn.ua/inb/index.php?act=ST> // 15 червня 2011.

6. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952 [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://lib.oun-upa.org.ua/mirczuk/r203.html>. (Далі – Мірчук П. Українська Повстанська Армія).

7. Інформаційний звіт ОУН(б) про боротьбу з підрозділами НКВС на території Рогатинщини за 17–26 серпня 1944 р. // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. – Івано-Франківськ : КПФ “ЛІК”, 2009. – Т. 2. – Кн. 1 : 1939–1945. – С. 393. (Далі – Інформаційний звіт).
8. Режим доступу : <http://forum.cn.ua/inb/index.php?act=ST> // 15 червня 2011.
9. Інформаційний звіт. – С. 394.
10. Українська Повстанська Армія. Бойові дії УПА за 1943–1950 рр. Ч. 2 // Бібліотека українського підпільника. – Видання ЗЧ ОУН, 1960. – С. 76. (Далі – Бойові дії УПА).
11. Ковалик В. Суспільно-політична ситуація...
12. Мірчук П. Українська Повстанська Армія...
13. Режим доступу : <http://www.ukrreferat.com/lib/history/upa/2.htm> // 15 червня 2011.
14. Бойові дії УПА... – С. 93.
15. Там само. – С. 96.
16. Ковалик В. Суспільно-політична ситуація...

The author of this article makes a lapidary characteristic of the insurgent-soviet struggle in the territory of Rohatyn region in 1944–1945. He lines round schematic the structure and the tactics of fight of the nationalist underground and soviet punitive organs. There are high attention draw to the large battles of the insurgents against punitive units.

Key words: UPA, Rohatyn region, NKVD, OUN, self-defense, leadership, mobilization, battle, ride, ambush.

УДК 930.2:94 (477.86)

ББК 63.2 (4 Укр)

Тетяна ТУРЧИН

ФІЛЬТРАЦІЙНІ СПРАВИ ЖИТЕЛІВ СТАНІСЛАВЩИНИ, ВИВЕЗЕНИХ НА ПРИМУСОВІ РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ (за матеріалами Державного архіву Івано-Франківської області)

У статті проаналізовано фільтраційні справи жителів Станіславської області, які були вивезені на примусові роботи до III Райху під час німецько-угорської окупації краю. Розглянуто основні групи документів з фільтраційних справ репатріантів. З'ясовано високу інформаційну насиченість цього виду джерел при вивченні етапів залучення, транспортування та подальшого використання праці населення Станіславської області.

Ключові слова: окупація, примусова праця, репатріація, фільтраційні справи, Станіславська область.

Станіславська область у роки Другої світової війни зазнала чимало людських і матеріальних утрат. Як радянська, так і німецько-угорська окупації краю принесли із собою важкі й не виправдані наслідки. Знищення світської та духовної інтелігенції, депортації місцевого населення, примусова праця в межах Станіславської області та “добровільно”-примусова праця на території Німеччини й Австрії – це далеко не весь перелік зlodіянь, заподіяних окупантами.

Актуальність нашого наукового дослідження полягає в спробі класифікації та подальшого вивчення документального складу фільтраційних справ жителів Станіславської області, які були вивезені на роботи до Німеччини, Австрії та Польщі під час Другої світової війни.

За радянських часів матеріали фільтраційних справ були державною таємницею і до 1991 року зберігалися в архівах КДБ. Після здобуття Україною незалежності науковці отримали право прямого чи опосередкованого доступу до широкого пласта розсекречених архівних справ, у тому числі й фільтраційних. Першим джерелознавчим дослідженням цієї “документальної цілини” стала стаття М.Ковальського та В.Ченцова (1993), присвячена питанням інформаційної насиченості та достовірності зазначених архівних документів¹. Харківський історик А.Меляков проаналізував документальний склад фільтраційних справ оstarбайтерів, вивезених з Харківської області, а також їх зміст (1998, 2000)².

Дослідження колекції фільтраційних справ Державного обласного архіву Вінницької області як джерела до вивчення становища євреїв за часів нацистської окупації у своїй статті здійснила Ф.Винокурова (2004)³. У 2005 р. українські вчені опублікували низку статей, присвячених документам з фільтраційних справ примусових робітників різних областей України: О.Король (Київська обл.)⁴, А.Карпова, Л.Виноградова (Херсонська обл.)⁵, Н.Полетун (Чернігівська обл.)⁶, О.Серединський (Миколаївська обл.)⁷ та ін. Проблеми оstarбайтерів Донеччини на матеріалах фільтраційних справ висвітлила донецька дослідниця О.Мармілова (2010)⁸.

2 жовтня 1992 р. фільтраційні справи жителів Станіславської області були передані Обласним управлінням СБУ в Державний архів Івано-Франківської області. Згідно з актом передачі, їх нараховувалося 25 тис. 533 справи. Згодом були виявлені додаткові 473 справи, тобто всього 26 тис. 6 справ.

Фільтраційні справи – це комплекс масових джерел, які складаються з ряду частково однотипних за формою, але неоднорідних за змістом документів, які хронологічно відносяться до етапів вербування, перебування за межами Батьківщини та репатріації примусових робітників.

Документи, які входять до фільтраційних справ, можна виокремити в такі групи:

1. Радянські довоєнні документи: паспорти, трудові книжки, посвідчення про звільнення від військової служби та ін.

2. Документи німецького походження: виказки (посвідчення), кенкарти (розпізнавальні картки), “перепустки на перевіз” (дорожні документи), робочі картки, трудові книжки, тимчасові німецькі паспорти.

3. Радянські документи післявоєнного часу: реєстраційні листи, анкети, тимчасові посвідчення для повернення на постійне місце проживання, довідки про медогляд на території перевірконо-фільтраційних таборів (ПФТ), квитанції про обмін грошей (німецьких марок) на території перевірконо-фільтраційних пунктів (ПФП), опитувальні листки, протоколи допитів, автобіографії, характеристики, заяви та ін.

Використання галицьких українців на примусових роботах у Німеччині розпочалося ще в 1939 р. Галичани, які були в різний час мобілізовані до польського війська, у ході німецько-польської війни стали військовополоненими. Згодом вони були переведені до стану цивільних робітників Німеччини⁹.

На початку вербувальної кампанії виїзд українців з Галичини переважно був добровільним. Це було зумовлено такими чинниками: традиціями трудової міграції серед галичан, вдалою агітацією окупаційних властей, прагненням покращити своє матеріальне становище, здобути професію та ін. Процес декларованого добровільного виїзду опирався на відповідні законодавчі акти про обов’язковість праці. Від 6 вересня 1941 р. на території Галичини набув чинності закон Генеральної Губернії (ГГ) від 26 жовтня 1939 р. про обов’язок праці. Згідно з ним, усі непрацюючі повинні були зареєструватися в уряді праці. Після реєстрації робітникам виписували дорожні документи й відсилали до збірного пункту для проходження медичної комісії¹⁰.

13 травня 1942 р. був прийнятий ще один законодавчий акт, який стосувався обов’язку праці. Згідно із цим розпорядженням, виїти були зобов’язані складати списки осіб, придатних для виїзду на територію III Райху як “рільні”, тобто сільськогосподарські робітники. У містах діяли уряди праці (Arbeitsamt), у яких мали зареєструватися всі непрацюючі. Поряд із цим становище примусових робітників з Галичини було дещо кращим, ніж становище “остарбайтерів”, тобто робітників зі східних областей України. На думку К.Паньківського, факт того, що Галичина була колись частиною Австрійської держави, відіграв корисну роль у трактуванні німцями Галичини й галицьких українців¹¹. Водночас, як зазначає Е.Андрійв, залежно від подій на фронтах, конкретних ситуацій і “людського фактора” з ними поводитися як із польськими чи східними робітниками¹².

Заборонивши діяльність будь-яких політичних партій, окупаційна влада дала дозвіл на створення Українського Центрального Комітету (УЦК) на чолі з В.Кубійовичем – громадської організації, яка взяла на себе роль захисника прав українського населення Генеральної Губернії. Розпочавши роботу 1 квітня 1940 р., УЦК спрямував свої сили на: звільнення українських військовополонених польської армії, допомогу українцям з ГГ, що працювали за кордоном, і їхнім сім’ям. Також УЦК опікувався українським населенням, яке залишилося проживати на території Генеральної Губернії.

У дистрикті Галичина німецька окупаційна адміністрація дала дозвіл на існування допомогівих комітетів – єдиної форми організації для національних груп – українців, поляків, євреїв¹³. У всіх округах дистрикту були створені Українські окружні (згодом – допомогові) комітети (УОК).

Станіславський УОК очолив гімназійний професор Микола Лепкий. Відділ суспільної опіки і праці очолив професор Володимир Микитюк. Приміщення УОК знаходилося на вул. Г.Герінга, 22 (нині – приміщення Обласної бібліотеки ім. І.Франка на вул. Чорновола). Районні комітети були створені в Богородчанах, Галичі, Делятині, Надвірній та ін. Повітові – в Єзуполі, Марінополі, Солотвині, Більшівцях, Бурштині¹⁴.

Крім захисту прав українців на території та за межами дистрикту, Українські Допомогові Комітети (УДК) займалися добродійною діяльністю. Усі жіночі секції й молодіжні гуртки збирали кошти, книжки, харчі й одяг для примусових робітників у Німеччині. За підрахунками відомого українського вченого О.Лисенка, Станіславський округ надіслав до Райху 2 320 святкових пакунків для земляків, які працювали на чужині¹⁵. Також УЦК уповноважив Українські Допомогові Комітети видавати документи, які б свідчили про українську національність

примусових робітників з Галичини. УДК видавали виказки – “Ausweis” українською та німецькою мовами¹⁶.

Виказка мала вигляд посвідчення і складалася з двох аркушів. На титульній сторінці документа у верхніх рядках зазначалося німецькою та українською мовами: “Український Центральний Комітет у Генерал-Губернаторстві (ГГ), Український Допомоговий Комітет”. Нижче була вказана назва населеного пункту, у якому був виданий документ. У центрі вказувалися назва документа: “Ausweis – виказка” і реєстраційний номер. У нижньому рядку зазначалося, що документ “Видано в порозумінню з Правлінням Генерального Губернаторства”. На внутрішній сторінці ліворуч була розміщена фотокартка робітника, завірена печаткою Райху. Під фотокартку розміщувався підпис робітника, проте зустрічаються виказки й без підпису власника документа. Праворуч фотокартки вказані особисті дані робітника німецькою та українською мовами, а саме: прізвище, ім’я, звання, дата народження, місце народження, віросповідання, сімейний стан, “сталий побут (адреса)”. Нижче зазначалося, що “власник цієї виказки є українцем”. Виказка була завірена печаткою установи, яка її видала. На останній сторінці документа було написано, що “власник цієї виказки є зареєстрований, як член УДК в (назва населеного пункту)”, проте ця графа рідко була заповненою. Далі зазначалося, що “...членство УДК важне тільки за потвердженням вплаченої вкладки”¹⁷.

Серед документів німецького походження у фільтраційних справах часто зустрічаються кенкарти (Kennkarte), тобто розпізнавальні картки – це документи, які видавали мешканцям Генерал-Губернаторства в роки німецької окупації. У верхньому правому куті великими літерами U (українець) або P (поляк) позначали національність власника кенкарти. На титульній сторінці німецькою, українською та польською мовами було надруковано: “Генеральне Губернаторство”, нижче – “Розпізнавча карта”. У розгорнутому стані кенкарта являла собою посвідчення, яке складалося з трьох аркушів, з’єднаних між собою. Документ містив такі відомості: місце видачі кенкарти, розпізнавальне число, прізвище, ім’я, дата народження, місце народження, релігія, народність та ін. На наступній сторінці розміщувалися фотокартка, підпис, відтиски правого та лівого вказівних пальців власника розпізнавальної картки. На третій сторінці заповнювалися дані про місце проживання особи (адреса повністю). Цікавим є той факт, що документ мав діяти до 1948 р.

Серед документів фільтраційних справ збереглися й “Перепустки на перевіз” – це так звані “дорожні документи”, видані урядом праці (Arbeitsamt) для виїзду за кордон. На них вказувалися такі дані: номер транспорту, особистий номер робітника, прізвище, ім’я, дата й місце народження, адреса, фах, час прибуття “на місце виїзду до Німеччини як рільний(а) робітник(ця)”. Із собою робітник повинен був узяти: “документи, робоче убрання, міцну обуву та харчі на 2 дні”. Також у документі було “постановлення лікаря” про те, що робітник “здібний і здоровий”¹⁸.

Окрему групу складають документи, видані установами на території Німеччини. Поміж них слід виділити робочі картки (Arbeitskarte), які були видруковані в кількох різних варіантах, проте мали схожий зміст. На зовнішній сторінці документа була вклеєна фотокартка та зроблені відтиски пальців власника картки. Поряд з уміщеними особистими даними були вказані права робітника, а саме: вихід з приміщення дозволявся тільки з метою роботи, робітник мав право на працю лише в указанного господаря. Робоча картка вважалася недійсною, якщо робітник вдавався до втечі.

З 1 травня 1943 р. було введено новий вид посвідчень – трудові книжки для іноземців. Це – документ з темно-зеленою обкладинкою із зображенням герба III Райху, мав 38 сторінок з водяними знаками¹⁹. У ньому по порядку були вказані такі дані: прізвище, ім’я, країна походження, дата народження, місце народження, повіт, національність, державна приналежність, сімейний стан, відомості про дітей, знання німецької мови, домашня адреса, професія. Далі містилися відомості про місце роботи, тип господарства, вид зайнятості, дату початку й завершення роботи, день припинення трудових відносин.

Одним з видів документів, який зустрічається у фільтраційних справах, є тимчасовий німецький паспорт. Його власники не мали німецького громадянства. На 16-ти сторінках па-

спорту, окрім стандартних особистих даних, містилися дані про форму обличчя, колір очей і колір волосся робітника та ін.

Особисті документи жителів Станіславщини містять цінну статистичну інформацію, яка стосується національної приналежності, освіти, професійних навичок та інших даних осіб, вивезених на примусові роботи до III Райху. Поряд із цим німецькі документи містять загально-історичну інформацію, тому подальше їх дослідження надасть історикам чимало нових відомостей.

Перші офіційні рішення щодо організації повернення радянських громадян до СРСР було ухвалено в серпні 1944 р. У жовтні 1944 р. створено апарат уповноваженого Раднаркому СРСР у справах репатріантів на чолі з генералом П.Голиковим. На демаркаційній лінії союзних військ у Німеччині й Австрії для обміну репатріантами із союзниками було організовано 9 прийомно-передавальних пунктів (ППП). З осені 1944 р. на кордоні СРСР діяли 29 перевірконо-фільтраційних пунктів. Вони призначалися для збору, обліку та фільтрації всіх репатрійованих. У кожній області СРСР організовувалися перевірконо-розподільні пункти (ПРП), усього – 45²⁰.

На місцях були утворені перевірконо-фільтраційні комісії (ПФК), членами яких були співробітники НКВС. Ними заводилися так звані фільтраційні справи на новоприбулих громадян, заповнювався реєстраційний листок та інші документи.

Окреме місце в нашому дослідженні займає вивчення радянських документів післявоєнного часу. Реєстраційний листок містив назву населеного пункту, де знаходився ПФТ або ПФП, де пройшов перевірку репатріант. Потім ішов список із 14-ти запитань, відповіді на які зі слів репатріанта записувалися уповноваженими особами, переважно радянськими військовослужбовцями. Це – бланк у формі таблиці, куди вносилися особисті дані репатріанта: прізвище, ім'я, по батькові, рік і місце народження, національність, освіта, спеціальність, останнє місце проживання, членство в партії. Далі були запитання про причини виїзду за кордон, арешти, допити за кордоном, чи проходив службу в німецькій армії, які наявні документи має при собі репатріант, місце проживання родичів, місце, куди він (вона) прямує. Реєстраційний листок завірений підписами: репатріанта (прізвище та ім'я або 1 чи 3 хрестики) або того, хто заповнював даний документ, і голови реєстраційної комісії НКВС СРСР²¹.

Серед документів фільтраційних справ часто зустрічаються анкети, заповнені співробітниками перевірконо-фільтраційної комісії зі слів репатріанта. Анкети склалися з 29 запитань і містили стислі відповіді. Крім запитань, указаних у реєстраційному листку, анкети мали ряд цікавих запитань про відомих репатріантові зрадників Батьківщини, членів родини опитуваного, свідків, які можуть підтвердити ці повідомлення і про наявні особисті документи. Далі розміщувалися фотокартка опитуваного, яка рідко була в наявності, і відбиток вказівного пальця правої руки. Нижче знаходилися: підпис репатріанта, дата заповнення документа, адреса, висновок і рішення ПФК, завірені підписами голови та членів фільтраційної комісії²².

Натомість особі, що пройшла реєстрацію в комісії, видавалося направлення на постійне місце проживання з позначкою “посвідкою на проживання бути не може”²³. У направленні вказувалися: прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, місце народження, адреса місця проживання, професія, партійність, національність, громадянство, час перебування за кордоном, адреса місця перебування за кордоном. Праворуч вписувалися адреса фільтраційного пункту та дата проходження фільтрації. У нижньому правому куті містився відбиток вказівного пальця правої руки.

Після прибуття до вказаного в направленні місця проживання репатріант повинен був здати його в орган НКВС для отримання місця проживання. Далі перевірка особи проводилася на місцях, результатом якої було створення нового ряду документів: опитувальних листків, протоколів допитів, автобіографій та ін.

Опитувальні листки, поряд із даними особистого характеру, містять запитання, спрямовані на виявлення ворожих до радянської влади “елементів”. Наприклад, в опитувальному листку примусового робітника із с. Рибне Погрибінника Афанасія Івановича (1924 р.), який 10 лютого 1943 р. примусово був відправлений до Німеччини, є ряд важливих даних. Так, на запитання про коло осіб, які сприяли примусовій депортації, репатріант відповів: “...Керувала поліція, допомагав голова сільської ради Самотюк”²⁴.

Відповіді на запитання зазначеного документа мають важливий фактичний матеріал. Пункти, починаючи з 9 до 15, містять ґрунтовні дані про умови транспортування робітника (п. 9), подальше працевлаштування (п. 10), назву й адресу місця роботи (п. 11–12), адресу господарів (п. 13), дані про умови праці та факти знущань (п. 14–15), перелік усіх осіб, причетних до злочинів (п. 16), особливі відмітки (п. 17)²⁵.

Загалом опитувальні листки містять більш конкретну інформацію про умови транспортування, праці та побуту примусових робітників, вивезених зі Станіславської області. Основною метою, яка переслідувалася при заповненні опитувальних листків, було виявлення колишніх посадових осіб, які займалися вербуванням робочої сили для потреб нацистських окупантів та інших зрадників Батьківщини.

Протоколи допитів склалися співробітниками районних відділів МВС на місцях зі слів опитуваного. Насамперед указувалися особисті дані особи, відомості про співробітника, який здійснював допит, попередження про покарання за неправдиві свідчення. Далі вписувався перелік стандартних запитань-відповідей або короткий виклад свідчень репатріанта. У протоколі допиту Гончар Парасковії, складеному 21 жовтня 1949 р. у с. Петрилів Тлумацького району, ідеться: "...в квітні 1942 р. мене разом з чоловіком Гончар Романом забрали в Німеччину на роботу. Я працювала в бауера с. Фрібель...2 роки, а згодом нас перевели в с. Арндорф до поміщика, де я працювала до визволення..."²⁶.

Автобіографії репатріантів виділяються серед ряду подібних документів своєю інформативністю. Цікавою є автобіографія Барнася Петра Дмитровича (1919 р. н.), жителя с. Кулинці Войнилівського району Станіславської області, складена 5 серпня 1945 р. "Я, Барнась Петро Дмитрович...20 вересня 1940 р. призваний до лав Радянської армії, де направили мене в 26-ту Сталінську дивізію, 326 Червонознаменний полк..., де знаходився до 1941 р. Після чого був направлений на фронт...Потрапив в полон під Городком. Після чого знаходився в таборі військовополонених в м. Рига до 27 вересня 1944 р., коли був направлений в Німеччину, де по дорозі у Східну Прусію втік у м. Ляб'є і, перевдівшись у цивільну форму був затриманий, але просидівши 10 днів був визнаний втікачем з фабрики, і направлений на роботу до сільського господаря..."²⁷.

Про загальну кількість вивезених нацистами жителів Станіславської області на роботи до Німеччини можна дізнатися з "Довідки про збитки, завдані німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками громадянам, колгоспам, суспільним організаціям, державним підприємствам і установам Станіславської області": у німецьке рабство було відправлено 68 тис. 361 чол.²⁸. Якщо взяти до уваги кількісні показники вивезених на роботи до Німеччини жителів м. Станіслав, то фігурує приблизна цифра – 17 тис. 625 чол.²⁹.

Отже, фільтраційні справи складаються з ряду надзвичайно інформативних і цінних документів німецького та радянського походження, які висвітлюють процеси вербування, перебування та репатріації населення Станіславської області за часів Другої світової війни. Ці архівні матеріали містять як узагальнюючу інформацію про особливості використання робочої сили за часів нацистської окупації, так і конкретні факти з життя окремих людей, які за тих чи інших обставин були вивезені до країн-окупантів, тому подальше їх вивчення є актуальною науковою проблемою.

1. Ковальський М. "Фільтраційні справи" – невідомі джерела державних архівів / М. Ковальський, В. Ченцов // Архіви України. – 1993. – С. 35–44.
2. Меляков А. Матеріали фільтраційних справ як історичне джерело: спроба класифікації / А. Меляков // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія "Історія". – 2000. – Вип. 32. – С. 232–239.
3. Винокурова Ф. Архівна колекція "Фільтраційні, архівно-слідчі і спостережні справи, трофейні документи, передані з відомчого архіву обласного управління СБУ" Державного архіву Вінницької області як джерело з історії євреїв під час нацистської окупації / Ф. Винокурова // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – 278 с.
4. Король О. Фільтраційні справи та листи примусових робітників Третього рейху у Держархіві Київської області : коротка довідка / О. Король // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 401–402.
5. Карпова А. Документи з фільтраційних справ оstarбайтерів Херсонщини / А. Карпова, Л. Виноградова // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 431–437.

6. Полетун Н. Фільтраційні справи з фондів Держархіву Чернігівської області : документальний начерк / Н. Полетун // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 438–441.
7. Серединський О. Документи примусових робітників Третього рейху в Держархіві Миколаївської області / О. Серединський // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 402–425.
8. Мармілова О. Фільтраційні справи як джерело до вивчення проблеми оstarбайтерів Донеччини / О. Мармілова // Нові сторінки історії Донбасу : зб. статей. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Кн. 19. – С. 253–261.
9. Лапан Т. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду / Т. Лапан // Схід/захід : історико-культурологічний збірник / [за ред. В. Кравченка, Г. Грінченко]. – Х., 2008. – Вип. 11–12. Спец. вид. : усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень. – С. 198–223.
10. Курилишин К. Переселенські акції: юридичне підґрунтя і практика : монографія / К. Курилишин // Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.). – Львів, 2010. – С. 201–241.
11. Паньківський К. Роки німецької окупації 1941–1942 / К. Паньківський. – 2-ге вид. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – 480 с.
12. Андріїв Е. Протидія ОУН(м) політиці трудових депортацій із Галичини під час німецької окупації / Е. Андріїв // Галичина. – 2008. – № 14. – С. 227–233.
13. Лапан Т. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду / Т. Лапан // Схід/захід : історико-культурологічний збірник / [за ред. В. Кравченка, Г. Грінченко]. – Х., 2008. – Вип. 11–12. Спец. вид. : Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень. – С. 198–223.
14. Токарук Я. Зміцнення позицій нацистської адміністрації на Станіславщині в 1941 році / Я. Токарук // Вісник ПНУ. Історія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. 12/13. – С. 222–227.
15. Лисенко О. Добродійність як вияв національної солідарності у роки Другої світової війни / О. Лисенко // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 101–111.
16. Паньківський К. Роки німецької окупації 1941–1942 / К. Паньківський. – 2-ге вид. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – 480 с.
17. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р-2157, оп. 1, с. 197, 6 арк.
18. Там само. – С. 333, 3 арк.
19. Легасова Л. Колекція документів меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років” з проблеми дослідження історії українських “остарбайтерів” / Л. Легасова, М. Шевченко // “...То була неволя” : спогади та листи оstarбайтерів / [упоряд. Т. В. Пастушенко, М. Ю. Шевченко]. – К., 2006. – С.15–28.
20. Пастушенко Т. В. Спадок війни: політико-правове становище репатріантів у повоєнному радянському суспільстві: (становище колишніх оstarбайтерів та військовополонених на прикладі репатріантв-клян) / Т. В. Пастушенко // Український історичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 110–127.
21. ДАІФО. – Ф. Р-2157, оп. 1, с. 333, 3 арк.
22. Там само. – С. 97, 4 арк.
23. Пастушенко Т. В. Спадок війни: політико-правове становище репатріантів у повоєнному радянському суспільстві: (становище колишніх оstarбайтерів та військовополонених на прикладі репатріантв-клян) / Т. В. Пастушенко // Український історичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 110–127.
24. ДАІФО. – Ф. Р-2157, оп. 1, с. 97, 4 арк.
25. Там само. – С. 114, 10 арк.
26. Там само. – С. 1, 3 арк.
27. Там само. – С. 197, 6 арк.
28. Там само. – Ф. Р-98, оп. 1, с. 1, 250 арк.
29. Там само. – С. 2, 122 арк.

The article analyzes the filtration records of the residents of Stanislav region who were trafficked for forced labor to the III Reich during German-Hungarian occupation. The main groups of documents of the filtration repatriates have been distinguished. High information value of this type of information sources in the study of phases involvement, transportation and further employment of the population of Stanislav region have been found out.

Key words: *occupation, forced labor, repatriation, filtration record, Stanislav region.*

УДК 94 (477.8):321.01

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Ігор ГРИНИК

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ПАНЕЙКА

У статті досліджується державотворча діяльність Василя Панейка під час Першої світової війни та Листопадового збройного повстання 1918 року. Звернено увагу на його план створення українських легіонів з українських військовополонених за кордоном під егідою країн Антанти.

Ключові слова: Перша світова війна, Українська парламентарна репрезентація, Українська національна рада, ЗУНР, Листопадовий Чин.

Василь Панейко – відомий громадсько-політичний діяч, неперевершений публіцист, талановитий дипломат, однак його постать належить до найменш досліджених в українській і зарубіжній історичній науці.

Він народився в 1883 році на Львівщині, формування його світогляду проходило в Золочівській гімназії, Львівському та Віденському університетах. На початку ХХ століття, на тлі польсько-українського протистояння, поринув у вир національного життя, уміло поєднуючи університетські студії з громадською діяльністю. Перебуваючи в складі молодіжних студентських організацій “Академічна громада”, “Молода Україна”, брав активну участь у вічевих кампаніях, основна мета яких полягала в боротьбі за український університет у Львові.

Еволюція його світогляду протягом життя зазнавала карколомних змін: від симпатика соціалістичних ідей до активного учасника української націонал-демократії, від прихильника розв’язання українського питання за допомогою країн Антанти до федерації з Росією.

На початку Першої світової війни В.Панейко покинув Львів і тимчасово переїхав до Відня. На той час, перебуваючи на посаді редактора газети “Діло”, він прихильно ставився до створення національних збройних формувань – Українських січових стрільців (УСС) і на відміну від більшості членів УНДП підтримував орієнтацію на держави Антанти в розв’язанні українського питання. Тоді ж він розробив план створення українських легіонів із числа українських військовополонених під егідою країн Антанти, які пропонував використати в подальшій боротьбі з поляками за право українського народу на самостійне державно-політичне життя.

Наприкінці 1916 року В.Панейко зустрівся у Відні з головою Всеукраїнської Національної Ради Є.Петрушевичем.

Ознайомивши Є.Петрушевича із суспільно-політичною ситуацією в Європі та на фронті, намагався переконати його в необхідності створення українських військових закордонних загонів.

Він наголошував: “У разі перемоги Антанти, ми признані комбатантами й союзниками, будемо мати рівно рядний з чехами і поляками голос на мировій конференції”. Проте “на все те спокійна та рішуча відмова”, – констатував майбутній секретар закордонних справ ЗУНР¹.

В.Панейко вимагав від Є.Петрушевича санкції на організацію українського легіону в Італії та декілька тисяч крон із фонду “національної оборони” на транспортні витрати для унезалежнення від Антанти. “Д-р Петрушевич слухав усю ту мою промову якось байдуже аж до хвили, коли я згадав що домагаюсь грошей з фонду національної оборони”. В той момент я помітив живий блиск в його очах і ось нарешті він знайшов аргумент, чим мене відправити – з сього нічого не можу дати на Вашу ціль”².

Позицію Є.Петрушевича В.Панейко пояснював особистою неприязню, оскільки в газеті “Діло” неодноразово звучала критика на адресу голови Української парламентарної репрезентації, вважаючи його особу “ще менш кваліфікованою на провід національної політики, ніж особу д-ра Костя Левицького”³.

Наближення поразки Австро-Угорщини й Німеччини в Першій світовій війні спонукало В.Панейка потайки від Є.Петрушевича й К.Левицького виїхати до Швейцарії, де він планував

розпочати працю над створенням українського військового легіону. Пізніше він згадував: “Здержували виїзд негайної роботи, нестача коштів і людей”⁴.

Події на Наддніпрянщині та на фронті переконали В.Панейка в тому, що “Австрії настає неминучий і невідкличний кінець. Було мені ясне і певне в літі 1918 року, – пригадавав редактор “Діла”, – коли американські війська загородили останнє велике німецьке зусилля на французькому фронті. Ясне це стало тоді серед нас не тільки мені одному, а багатьом з нас, цивільним і військовим”⁵.

У нових суспільно-політичних умовах чільні діячі УНДП, які перебували у Львові, розпочали підготовку до перебирання влади в краї. Зокрема, на засіданні Народного Комітету УНДП 7 вересня 1918 р., який проходив в умовах надзвичайної конспірації, рішуче заявлено: “Українському народові Галицької землі грозить ярмо польської державності. Тому в таку важку і грізну хвилю український народ повинен сказати своє слово, стати на стороні свого права, виступити в обороні своєї будучности...”. Комітет закликав українців краю провести 15–22 вересня вічевий тиждень протесту проти приєднання Східної Галичини до Польщі з домаганням утворення українського коронного краю в Австрії⁶.

Водночас для реалізації поставлених завдань було вирішено створити постійно діючий координуючий орган, основна мета діяльності якого полягала в підготовці проголошення української державності. Тоді ж було утворено дві комісії – організаційну та військову⁷. До організаційної комісії ввійшли В.Охримович, В.Панейко та С.Баран. Робота комісії була “строго конспіративною” і відомостей про її діяльність практично не залишилося.

У цих складних обставинах на початку вересня 1918 р. В.Панейко виступив одним з ініціаторів створення Таємного військового комітету для підготовки збройного повстання.

Надалі політичний клімат у Галичині визначався ситуацією на фронті, подіями в столиці Австро-Угорської імперії та позицією провідних українських політичних діячів.

16 жовтня 1918 р. цар Карл I Габсбург видав маніфест “До моїх вірних австрійських народів”, у якому закликав “до перебудови вітчизни на її правдивих, й тому найпевніших засадах” – створення союзної федеративної держави, “в якій кожде племя на області, яку воно заселює, створить свій власний державний організм”⁸.

Проте охоплена революцією Австро-Угорська імперія розвалювалась, а на її землях виникали нові національні держави – Польща, Чехословаччина, Австрія, Угорщина, Королівство сербів, хорватів і словенців. До свого визволення прямували й українці.

Відповідно до положення імператорського маніфесту представники Української парламентарної репрезентації скликали 18 жовтня 1918 р. у Львові політичну нараду, на яку запросили всіх 33-х українських послів австрійського парламенту, 34-х послів Галицького крайового сейму, по 3 представники від політичних партій. УНДП на нараді представляв В.Панейко⁹. Наступного дня, 19 жовтня, відбулися “Національні збори українців”, на яких керівник Української парламентарної репрезентації Є.Петрушевич повідомив присутніх про створення національного представницького органу (конституанти) – Української національної ради, оголосив її статут, а також виголосив постанову УНРади “Проголошення Української держави на українських областях Австрії і Угорщини”. УНРада заявила, що вважає за обов’язок “виконати в хвили, яку признає за відповідну, іменем українського народу австро-угорської монархії, його право самоозначення та рішити про державну долю всіх областей, заселених тим народом”.

У прокламації також зазначалося, що “Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної тим способом держави на основах: загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом, з правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин”¹⁰.

УНРада утворила таємну комісію в складі В.Панейка, І.Кивелюка та Л.Цегельського, на яку було покладено завдання координації військових дій. “Зроблено це з двох причин, – зауважував Л.Цегельський, – по-перше, щоб мала та енергійна групка, а не тяжка своєю чисельністю Українська національна рада, вирішувала спішні справи перевороту, а по-друге, щоб ще краще забезпечити таємність приготувань”¹¹.

Л.Цегельський підкреслював, що “Комісія Української Національної Ради для проведення перевороту” сходилася щодня – а то й двічі-тричі в день – та відбувала бодай раз денно

розмови з шефом військової трійки, поручником П.Бубелою. Складали звіти, приймали рапорти, давали розпорядження й накази. Праця йшла рівно, справно, скоро, без непотрібних дебатів, без жодного тертя й строго конфіденційно...¹²

Виконуючи доручення комісії, 20 жовтня 1918 р. В.Панейко відбув до Чернівців, “аби вижебрати там у архикнязя Вільгема Габсбурга (Василя Вишиваного) якогось стрілецького офіцера на евантуального коменданта Львова, та привіз відти, на жаль, тільки бідолашного і до ніякого серйозного завдання нездатного Вітовського”¹³.

Із цього приводу В.Панейко зауважував: “Він не був мені правда несимпатичний, але й нічим особливим, як вояка і вождь мені не імпував і я вибором його не був захоплений. Добра людина, але на коменданта, а ще в таку критичну хвилю, де йому на таке?”¹⁴.

Після приїзду до Львова В.Панейко поділився своїми роздумами із членами Комітету. Згодом після тривалих дискусій, щоб “пошукати якогось путнішого коменданта”, наприкінці жовтня 1918 р. В.Панейко вирушив до Києва до штабу армії П.Скоропадського. Водночас редактор “Діла” не полишив своєї ідеї створення українських легіонів за кордоном. У Києві він намагався знайти союзників і необхідні кошти на цю мету. Зусиллями киян вдалося “вижебрати по людях” близько 2 000 корон, що виявилось надто малою сумою для цієї акції. Тоді ж від К.Левицького майбутній секретар закордонних справ ЗУНР одержав “на політичні акції” 6 000 гривень¹⁵.

У Києві В.Панейко зустрічався не тільки з опонентами гетьмана, що гуртувалися навколо Директорії, але й із П.Скоропадським. Під час зустрічі редактор “Діла” порушив питання про “висилку команд, гармат, військових частин, панцерних автомобілів до далекої Галичини... горох об стіну! Або просто відмова, або якісь неозначені обіцянки, давані в злій вірі, без наміру додержати приречення...”¹⁶.

“Просто з Києва, здержуючись тільки один день у Львові, я хотів їхати в Швейцарію, – пригадував В.Панейко, – для скорости зложив був заздалегідь свої подорожні валізи в гардеробі львівського дворця. Та коли наш поїзд 1 падолиста 1918 року приїхав на Підзамче, Львів був уже в огні українських вуличних змагань... Мій план завалився”¹⁷.

Прибувши до Львова 1 листопада 1918 р., В.Панейко опинився в епіцентрі подій національно-визвольної війни. Того ж дня Д.Вітовський повідомляв Київ: “Зайнятий українськими військами Львів складає поклін Києву, столиці всієї України”¹⁸. Новопризначений намісник В.Децикевич офіційно передав владу в Галичині К.Левицькому.

В умовах вуличних боїв розпочалися переговори УНРади й Крайового виділу, який очолював маршал Незабітовський. Українську сторону, крім В.Панейка, представляли К.Левицький, І.Кивелюк, Л.Цегельський, В.Бачинський та інші майбутні урядовці ЗУНР. У заяві, яку зачитав К.Левицький, наголошувалося, що “за лояльне ставлення місцевих поляків наша держава гарантує їм повну громадянську рівноправність і культурні права меншин”¹⁹.

Українські вояки колишньої австро-угорської армії оголошувалися підпорядкованими українській владі, тому відкликалися додому з усіх фронтів. Населенню наказувалося організовувати бойові дружини й забезпечувати лад і спокій на місцях, особливо тримати під контролем залізницю, пошту й телеграф. До видання нових законів Української Держави мали бути чинними старі австро-угорські закони, якщо вони “не стоять у противенстві до основ Української Держави”²⁰. Відозвою також повідомлялося про намір УНРади скликати установчі збори на основі загального, рівного, безпосереднього й таємного виборчого права.

Проте ситуація на фронті вносила корективи в плани керівників ЗУНР, викликала занепокоєння членів військового Комітету, зокрема Л.Цегельського та В.Панейка. Останній був особливо незадоволений роботою Д.Вітовського, який, на думку колишнього редактора “Діла”, не відповідав займаній посаді. Під тиском Л.Цегельського й В.Панейка вже 3 листопада Д.Вітовський був змушений подати у відставку із займаної посади.

Значні надії галичани покладали на допомогу Києва, зокрема, Л.Цегельський відзначав: “Проти Австрії гетьман не міг би її дати, але проти Польщі дасть... Усі бачили наше важке становище й надіялися на чудо з Києва...”²¹.

9 листопада 1918 р. УНРадою був сформований вищий виконавчий і розпорядчий орган – тимчасовий Державний секретаріат (Рада державних секретарів) на чолі з К.Левицьким.

Наступного дня він склав присягу на вірність українському народові й державі. До складу секретаріату входило 14 секретарів: внутрішніх справ (Льонгін Цегельський), зовнішніх справ (Василь Панейко), фінансів (тимчасово – Кость Левицький), військових справ (Дмитро Вітовський), судових справ (Сидір Голубович), торгівлі й промислу (Ярослав Литвинович), земельних справ (Степан Баран), шляхів (Іван Мирон), пошт і телеграфу (Олександр Пісецький), праці й суспільної опіки (Антін Чернецький), суспільного здоров'я (Іван Куровець), освіти (мав бути Степан Смаль-Стоцький, тимчасово – О.Барвінський), віросповідання (Олександр Барвінський), публічних робіт (Іван Макух). Також створений харчовий відділ, прирівняний до секретаріату, який очолював Степан Федак²².

Проте поступово ініціатива переходила до поляків, які з кожним днем відвойовували в українців усе більшу кількість стратегічних об'єктів у Львові, зокрема, цитадель, залізничний вокзал, будівлі в центральній частині міста. Водночас відчувався брак спілкування серед членів уряду, адже частина з них потрапила в польський полон (І.Кивелюк, В.Бачинський, С.Федак, о. Т.Войнаровський), інші залишалися у Відні (В.Сінгалевиц, О.Колесса, Є.Левицький, Є.Петрушевич). У таких умовах основний тягар організації військового спротиву проти поляків лягав на декількох урядовців, у тому числі й В.Панейка.

Однак безуспінні потуги урядовців ЗУНР не принесли бажаних результатів. Уранці 21 листопада 1918 р. військово командування повідомило членів Державного секретаріату про загрозу втрати Львова. На екстреному засіданні було вирішено “Львів поки що не покидати”, натомість створити “поза столицею ЗУНР” експозитуру в складі В.Панейка, С.Голубовича та Л.Цегельського. Члени новоствореного органу повинні були негайно покинути Львів і “взяти на себе фактичне керування краєм, зорганізувати військову допомогу для Львова”²³.

23 листопада 1918 р. члени уряду зустрілися в Золочеві. На засіданні Державного секретаріату було вирішено перенести “осідок влади” до Тернополя, зважаючи на краще залізничне сполучення, і надіслати додаткові військові частини з Тернополя і Станіславова до Винник на лінію українсько-польського фронту. “Щоб особисто пояснити тамтешнім провідникам важливість ситуації та припилювати передислокацію військових частин під Львів”, до Тернополя негайно були вислані В.Панейко та С.Витвицький²⁴. Проте тривале поневіряння державних секретарів теренами Галичини суттєво не змінило ситуації на фронті.

Окреслена місія, яка була доручена В.Панейку, стала для нього останнім завданням, яке він виконував, перебуваючи в Галичині. Згодом на одному із засідань уряду було вирішено направити дипломатичну місію на Паризьку мирну конференцію. До Парижа було відправлено В.Панейка – єдиного, “хто говорив плавно по-французьки”. Представникові ЗУНР доручено “вести самостійну галицьку закордонну політику та боронити інтереси Західної України, як окремої держави”²⁵.

Таким чином, очолюючи редакцію газети “Діло”, В.Панейко був водночас активним громадсько-політичним діячем. На відміну від більшості членів УНДП, пропагував орієнтацію на держави Антанти в розв'язанні українського питання, відстоював право українського народу на самостійне державно-політичне життя, розробив план створення українських легіонів із числа українських військовополонених під егідою країн Антанти, які пропонував використати в подальшій боротьбі з поляками. Він був одним із перших серед тогочасного галицького політикуму, хто запропонував підготувати збройний переворот, який увійшов в історію як Листопадовий Чин.

1. Панейко В. Українські легіони на боці Антанти / В. Панейко // Політика. – 1925. – № 3. – С. 47.

2. Там само. – С. 48.

3. Там само.

4. Там само. – С. 49.

5. Панейко В. Перед Першим листопада / В. Панейко // Діло. – 1928. – 1 листопада. – С. 1.

6. Левицький К. Національно-демократичне стороництво в 1918 р. / К. Левицький // Республіка. – 1919. – 1 квітня. – С. 1.

7. Там само.

8. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія / [кер. авт. кол. та відп. кер. О. Ю. Карпенко]. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – С. 34.

9. Там само. – С. 35.
10. Там само.
11. Цегельський Л. Від легенд до правди / Л. Цегельський. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1960. – С. 36.
12. Там само.
13. Там само. – С. 49.
14. Панейко В. Перед Першим Листопада / В. Панейко // Діло. – 1928. – 1 листопада. – С. 1.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само. – С. 49.
18. Левицький К. Великий зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів, 1931. – С. 113–114.
19. Цегельський Л. Від легенд до правди / Л. Цегельський. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1960. – С. 56.
20. Левицький К. Великий зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів, 1931. – С. 115.
21. Цегельський Л. Від легенд до правди / Л. Цегельський. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1960. – С. 47.
22. Гоцуляк М. Перший Листопад 1918 року на західних землях України (зі споминами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину) / М. Гоцуляк. – К., 1993. – С. 56.
23. Цегельський Л. Від легенд до правди / Л. Цегельський. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1960. – С. 101.
24. Там само. – С. 114.
25. Там само. – С. 163.

In the article there researched Vasyl Paneyko's state creating activity during First World War and November armed rebellion in 1918. There highlighted his plan of forming Ukrainian legions from Ukrainian army prisoners abroad under the aegis of Atlanta country.

Key words: *First World War, Ukrainian parliamentary representation, the Ukrainian National Rada, West Ukrainian National Republic, November upheaval.*

До 50-літнього ювілею професора Василя Марчука

ПОКЛИКАННЯ БУТИ ІСТОРИКОМ, ПОЛІТОЛОГОМ І ГРОМАДЯНИНОМ

Марчук Василь Васильович – заслужений діяч науки і техніки України, доктор історичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор Прикарпатського центру політичних та євроінтеграційних досліджень, керівник Академії європейської демократії, учений секретар секції філософії та історії Наукової ради Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, член Експертної ради ВАК України.

Докторові історичних наук, професору Василеві Марчуку 10 лютого 2011 р. виповнилося 50 років. Народився він у с. Торговиця Городенківського району Івано-Франківської області. Після закінчення середньої школи з 1978 р. до 1982 р. навчався на історичному факультеті Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту ім. В.Затонського. Після здобуття кваліфікації вчителя історії працював у Яблуницькій середній школі м. Яремче Івано-Франківської області. У 1985 р. вступив до аспірантури Київського педагогічного інституту ім. М.Горького, а в 1988 р. був направлений на викладацьку роботу до Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника, де працював на посадах асистента, доцента, а з 2005 р. – професора кафедри політології.

Кандидатська дисертація В.Марчука на тему “Національно-демократичні традиції в державотворчому процесі України (друга половина 1980-х – перша половина 1990-х рр.)” (1996 р.) була присвячена дослідженню національно-демократичних традицій, новітніх політичних і громадських об’єднань та суспільно-політичних рухів. У дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук “Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.” (2004 р.) уперше в українській історичній науці комплексно висвітлюється місце й роль УГКЦ у суспільному житті України ХХ ст.

Корпус наукових праць В.Марчука нараховує близько трьох сотень позицій. У полі зацікавлень відомого вченого – проблеми політичної історії України, дослідження політичних еліт, етнополітичних, етноконфесійних процесів, національно-демократичних традицій державотворення. Серед наукових інтересів одне із чільних місць займає історія церкви в Україні. Наукове визнання отримали монографії вченого, зокрема, “Церква, духовність, нація” (2004 р.), де вперше на основі маловідомого археографічного матеріалу науково узагальнено місце УГКЦ у державотворчому процесі та збереженні історичної пам’яті народу, а також науково-публіцистична праця “Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис” (2001 р.). Відомі також монографії, написані в співавторстві: “Історичні знання в Західній Україні (XVI–XVIII ст.)”, “Дорогою Христової віри”, “Голодомор 1932–1933 років: геноцид української нації, трагедія всесвітньої історії”, “Прикарпаття: спадщина віків”, “Рід Шухевичів в історико-культурній спадщині України” та ін.

У навчально-методичному доробку В.Марчука – видання одноосібно й у співавторстві ряду навчальних посібників і підручників. Професор В.Марчук започатковує історико-політологічний напрям в українській науці з питань дослідження етнополітичних й етноконфесійних процесів Прикарпаття. У рамках цього напрямку підготовлено більше десяти кандидатських дисертацій, розроблено ряд всеукраїнських і міжнародних проектів.

Покутянин за народженням, В.Марчук відданий своєму краю, шанує і популяризує його духовні та культурні традиції. Так, за його ініціативою й активною участю започатковано

проведення культурно-мистецького Покутського фестивалю, у м. Городенка засновано етнографічний музей Покуття. Видане наприкінці 2010 року фундаментальне дослідження “Покуття. Історико-етнографічний нарис” (автор ідеї та керівник авторського колективу) за підсумками всеукраїнського конкурсу в номінації “Візитівка” названо “Книгою року – 2010”. У переддень 600-річчя першої письмової згадки про с. Торговиця побачило світ науково-популярне видання “Торговиця. Сторінки історії” Василя, Ганни та Наталії Марчуків. Духовна атмосфера, що панує в родині Марчуків, якраз і спричинилася до того, що зацікавлення історією, археологією, символікою, літературним краєзнавством, етнографією, збиранням і науковим обґрунтуванням народного побуту, звичаїв і традицій знайшли реалізацію у створенні цікавого й потрібного видання. Автори створили першу вагому працю про свою рідну Торговицю.

Можемо говорити, що в науці з'явилася родинна династія Марчуків. Рідний брат Микола Марчук – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри Коломийського інституту Прикарпатського національного університету; дружина Ганна Марчук – докторант кафедри української літератури Прикарпатського національного університету, Наталія Марчук – спів-автор кількох книг, аспірантка Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, стипендіатка Президента України, Вікторія Марчук-Друк – аспірантка Юридичного інституту Прикарпатського національного університету зі спеціальності “Правознавство”; зять Юрій Друк – кандидат наук з державного управління, працює керуючим одного з банків області, паралельно викладає в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу. Не секрет, що в родині триває здорова наукова конкуренція, але народжуються й спільні проекти.

У діяльності В.Марчука інтенсивний творчий пошук гармонійно поєднується з науково-організаційною та громадською роботою. Багато часу й зусиль Василь Васильович віддає адміністративній роботі, очолюючи з квітня 2005 р. кафедру політології. Як завідувач кафедри він постійно турбується про кадровий потенціал свого навчального підрозділу, своїми знаннями та вміннями щедро ділиться з колегами, студентською й аспірантською молоддю. Студенти-політологи Інституту історії та політології займають призові місця у всеукраїнських олімпіадах і конкурсах студентських наукових робіт з політичних наук.

10 жовтня 2005 р. на базі кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за ініціативою професора В.Марчука створено Прикарпатський центр політичних та євроінтеграційних досліджень, наукова діяльність якого охоплює різноманітні напрями: проведення конференцій, організація науково-практичних шкіл.

У Василя Васильовича багато громадських обов'язків. Він є членом спеціалізованої вченої ради Д 20.051.05 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата історичних наук зі спеціальностей “Історія України” і “Етнологія”; протягом кількох років активно працює в складі Експертної ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій ВАК України, де здійснив експертну оцінку біля сотні дисертаційних досліджень; у 2008 р. обраний ученим секретарем секції філософії та історії Наукової ради Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, є заступником голови Науково-технічної ради університету, здійснює наукове керівництво держбюджетною темою “Етнополітичні трансформації в Україні (західноукраїнські землі в кінці XIX – початку XXI ст.)”.

Професор В.Марчук – засновник і головний редактор “Вісника Прикарпатського університету. Серія Політологія”, наукового збірника “Studia Academia Europaeum / Студії Академії Європи”, член редколегій “Вісника Прикарпатського університету. Історія”, наукового й культурно-просвітнього краєзнавчого часопису “Галичина”, часописів “Гірська школа Українських Карпат” і “Краєзнавець”, ряду наукових і культурно-освітніх видань. Здійснив наукове редагування близько 50 наукових видань, рецензував біля сотні наукових праць. Про широту зацікавлень Василя Васильовича свідчить його активна участь у роботі Івано-Франківського осередку Наукового товариства імені Т.Шевченка.

Наукова, педагогічна та просвітянська діяльність В.Марчука дістала високу оцінку з боку держави та наукової громадськості. Професор В.Марчук – заслужений діяч науки і техніки України, відмінник освіти України, нагороджений багатьма відзнаками, а також ювілей-

ними медалями, у тому числі срібною медаллю до 10-ї річниці незалежності України, медалями до 2000-ліття Різдва Христового і “За заслуги перед Прикарпаттям”, Подяками Президента України, почесними грамотами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Івано-Франківської обласної ради. За особливі заслуги в розбудові національної освіти й науки, утвердження високого авторитету Ужгородського національного університету В.Марчукові присвоєно ступінь “Почесного доктора Ужгородського національного університету”. Василь Васильович є добрим педагогом, чудовим лектором. Однак найвищою оцінкою своєї праці професор Василь Марчук вважає повагу своїх близьких, друзів, колег-науковців.

З нагоди 50-літнього ювілею редакційна колегія, товариші, учні та друзі щиро вітають Василя Васильовича Марчука й бажають йому міцного здоров'я, нових наукових досягнень і звершень, усіх благ та Божого благословення.

*Микола КУГУТЯК, Василь КЛИМОНЧУК,
Валерій ШТЕРН, Мар'яна МІЩУК.*

До 70-річчя з дня народження Юрія Томина

ВІДДАНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОФЕСІЇ

У 20-ту річницю незалежності України урочисто відзначає свій 70-річний ювілей доцент Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Юрій Михайлович Томин. Своїй альма-матері він присвятив більше сорока років трудового життя.

Юрій Томин народився 26 квітня 1941 р. у с. Назавизів Надвірнянського району Івано-Франківської області в сім'ї робітника. Суворі післявоєнні роки виробили в нього риси витривалості, працьовитості й наполегливості в досягненні мети. З раннього дитинства в хлопця проявилася любов до книг і минувшини рідного краю. Середню освіту він здобув у Назавизівській семирічній школі (1947–1954) і Переріслянській середній школі (1954–1957). У 1957 р. після закінчення школи Юрій Томин вступив у Станіславське технічне училище № 2. Оволодівши спеціальністю слюсаря з ремонту паровозів, з 1959 до грудня 1960 рр. працював на Станіславському паровозоремонтному заводі. У 1960–1963 рр. Юрій Томин проходив військову службу в Збройних силах СРСР.

Упродовж 1963–1967 рр. Юрій Михайлович навчався на історико-філологічному факультеті Івано-Франківського державного педагогічного інституту за напрямом “Історія”. За час навчання в інституті брав активну участь у студентському науковому товаристві, за що нагороджений Дипломом III ступеня Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР. Він неодноразово обирався головою профбюро факультету. У складі студентського будівельного загону Юрій Томин брав участь у спорудженні Калуського хіміко-металургійного комбінату.

Після закінчення навчання в інституті протягом 1967–1969 рр. обіймав посаду інструктора відділу пропаганди й агітації Івано-Франківського міського комітету комсомолу. Але бажання бути педагогом і науковцем повернуло Ю.Томина в педагогічний інститут. У 1969–1971 рр. він працював асистентом кафедри загальної історії Івано-Франківського педінституту.

Упродовж 1971–1974 рр. Ю.Томин навчався в аспірантурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У 1975 р. у спеціалізованій вченій раді цього ж університету захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук із соціальних проблем вітчизняної історії.

У 1974 р. Юрій Томин повернувся на викладацьку роботу в педагогічний інститут. Працював старшим викладачем, доцентом кафедри педагогіки і методики виховної роботи. У травні 1982 р. йому присуджено вчене звання доцента кафедри історії. Професіоналізм, старанність у виконанні обов'язків й організаторські здібності Юрія Михайловича були помічені керівництвом вузу. У 1980–1993 рр. він очолював кафедру педагогіки і методики виховної роботи. Кафедра випускала спеціалістів з виховної роботи для шкіл Івано-Франківської та інших областей України.

У 70–80-х рр. Юрій Томин на історичному факультеті активно займався роботою студентського наукового гуртка. Під його керівництвом студенти-історики здобували призові місця на конкурсах наукових робіт. Ціла плеяда теперішніх професорів і доцентів Прикарпатського національного університету в цьому науковому гуртку зробила свої перші наукові кроки. Одночасно Ю.Томин брав активну участь у роботі трудових студентських загонів. Протя-

гом багатьох років він був головою і членом предметної комісії зі вступу на спеціальність “Історія”, а також головою Державної екзаменаційної комісії.

З 1992 до 1993 рр. Юрій Тomin – доцент кафедри всесвітньої історії, а з 1993 р. працює на посаді доцента кафедри історії слов’ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Юрій Михайлович викладає курси: “Історія Центрально-Східної Європи у давні часи”, “Історія Росії з найдавніших часів до кінця XVIII ст.”, “Історія Росії XIX – поч. XXI ст.”, “Міжслов’янські етнополітичні, соціально-економічні і науково-культурні відносини XX – поч. XXI ст.”, “Слов’яни і європейська цивілізація”. Він працює над покращенням навчально-методичного забезпечення нормативних курсів, є співавтором навчальних посібників “Історія Польщі”, “Коротка історія Чехії і Словаччини” і низки методичних розробок.

Викладацьку роботу доцент Юрій Тomin тісно поєднує з науковою. Він є автором понад 30-ти наукових праць з історії України та країн Центрально-Східної Європи. Зокрема, сферою його наукових інтересів є громадсько-культурна й освітня діяльність відомих постатей України: М. Драгоманова, І. Франка, А. Шептицького, І. Срезневського, культурні взаємини слов’янських народів, роль і місце в них слов’янських просвітителів Кирила і Мефодія. Окреме місце в його творчому доробку займає краєзнавча тематика. Цій проблемі присвячені розвідки з історико-культурної спадщини давнього Галича, національно-визвольної боротьби на Прикарпатті середини 40-х рр. XX ст. Юрій Тomin був відповідальним секретарем і членом оргкомітету міжнародних наукових конференцій: “Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.” і трьох конференцій, присвячених проголошенню Західно-Української Народної Республіки.

У 1995 р. Ю. Тomin нагороджений відзнакою Міністерства освіти України “Відмінник народної освіти”.

Своє 70-річчя Юрій Тomin зустрічає в хорошому настрої, сповнений сил і бажання працювати над підготовкою молодих істориків. Науковці, колеги по роботі, студенти, усі, хто знає ювіляра, вітають його і зичать міцного здоров’я, людського щастя і творчого натхнення.

*Микола КУГУТЯК, Володимир КОМАР,
Петро ФЕДОРЧАК, Роман КОБИЛЬНИК*

До 60-річчя з дня народження Василя Бурдуланюка

З ЛЮБОВ'Ю ДО РІДНОГО КРАЮ

2 лютого 2011 р. виповнилося 60 років відомому краєзнавцю, кандидатові історичних наук, доценту кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Василю Миколайовичу Бурдуланюку.

Василь Миколайович народився в с. Стопчатів Косівського району в робітничо-селянській сім'ї. Дідусь по матері Петро Заячук – випускник Школи деревного промислу в Коломиї, поет. У 1938 р. він авторським накладом видав у Коломиї перший том своїх творів у вигляді літературного альманаху “Сонце землі. Словесний альманах села”, куди ввійшли добірка віршів і поеми “Довбуш”, “За сонцем” і “Війна”, яка складається з двох частин – “Тиранія” й “Австриянка”.

У 1966 р. Василь Бурдуланюк закінчив Стопчатівську восьмирічну школу, а в 1968 р. – Ковалівську середню школу Коломийського району. У 1968–1973 рр. навчався на історичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка. У 1969–1972 рр. був керівником студентського наукового гуртка при кафедрі історії України. З гуртківцями

тоді тісно співпрацювали завідувач кафедри історії України професор М.М.Кравець та професор кафедри Я.П.Кісь.

З 1973 до 1974 рр. був учителем історії Прибилівської ВШ Тлумацького району. У 1974–1987 рр. працював на різних посадах (консультант, вчений секретар, заступник голови правління) в обласній організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. За ініціативою Василя Бурдуланюка в області у 80-х роках ХХ століття встановлено понад 30 пам'ятників і пам'ятних меморіальних дощок діячам науки й культури України, зокрема, Д.Січинському, М.Заньковецькій, М.Садовському, О.Мишузі, С.Крушельницькій, І.Вагилевичу, В.Гнатюку, О.Терлецькому та іншим в Івано-Франківську, М. та А. Павликам у Коломиї, І.Рубчаку й М.Козорісу в Калуші, І.Левинському та Я.Лопатинському в Долині, П.Бажанському в с. Белелуї Снятинського району, В.Атаманюку в смт Яблунів Косівського району, Г.Хоткевичу в с. Краснолів Верховинського району.

З грудня 1987 р. працює на кафедрі історії СРСП і УРСР, а з 1991 р. – на кафедрі історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (асистент, старший викладач, доцент). Захистив кандидатську дисертацію на тему “Культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці ХІХ – на початку ХХ століть” (Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича, 1996 р.). Василь Бурдуланюк неодноразово виступав на міжнародних, республіканських, регіональних та обласних наукових конференціях в Івано-Франківську, Львові, Києві, Полтаві, Луцьку, Тернополі, Вінниці, Коломиї, Чернівцях, Кам'янці-Подільському. Був членом оргкомітету низки міжнародних і всеукраїнських конференцій.

Василь Бурдуланюк – автор понад 150 наукових і науково-популярних публікацій з історії української науки й культури, історичного краєзнавства та пам'яткознавства Галичини. За особливий вклад у справу виявлення, вивчення і пропаганди пам'яток історико-культурної спадщини йому присуджено обласну премію імені І.Вагилевича і звання “Лауреат обласної премії імені Івана Вагилевича”. Неодноразово очолював журі обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів – членів Малої академії наук (секція “Історичне краєзнавство”).

В.Бурдуланюк постійно перебуває у творчому пошуку, безперервно працює над самовдосконаленням, відзначається працьовитістю, ініціативністю, енергійністю і добрим контак-

том із студентами. Сьогодні проводить значну науково-дослідну роботу з проблем історії науки та культури Галичини, краєзнавства, зокрема пам'яткознавства й музеєзнавства.

Наукова громадськість, колеги по роботі, учні та друзі сердечно вітають Василя Миколайовича з ювілеєм, зичать йому міцного здоров'я, оптимістичної енергії на багато-багато років уперед, щоб усе, за що взявся ювіляр, приносило тільки позитивні емоції і віру в майбутнє.

Найважливіші праці: *Культура України початку ХХ століття // Україна в ХХ столітті. На допомогу випускникам шкіл.* – Івано-Франківськ, 1992. – С. 13–16; Богдан Михайлович Гаврилів. *Бібліографічний покажчик.* – Івано-Франківськ, 1993; *Історія Прикарпаття. Хронологічний довідник.* – Івано-Франківськ, 1993 (у співавторстві); *Історія культури Прикарпаття. Короткий нарис.* – Івано-Франківськ, 1997; *Пам'ятки культури Івано-Франківщини.* – Івано-Франківськ, 1998; *Прикарпаття в ІХ – першій половині ХІV століття // Мій рідний край – Прикарпаття.* – Івано-Франківськ, 2000. – С. 41–46; Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Шевченка // *Галичина.* – 2001. – № 5–6. – С. 147–151; Гнат Хоткевич і *Галичина // Джерела.* – 2001. – № 3–4. – С. 32–36; *Роль Наукового Товариства імені Шевченка в наукових зв'язках Галичини із Наддніпрянською Україною в кінці ХІХ – на початку ХХ століть // Україна соборна. Збірник наукових статей.* – Вип. 2. – Ч. ІІІ / Інститут історії України НАН України. – К., 2005. – С. 226–234; *Творча співпраця галицьких і наддніпрянських етнографів в кінці ХІХ – на початку ХХ століть // Галичина.* – 2005. – № 11. – С. 193–200; *Програма та методичні рекомендації по організації й проведенню педагогічної практики студентів Інституту історії і політології (спеціальність “Історія”).* – Івано-Франківськ, 2006 (у співавторстві); *У незалежній українській державі // Прикарпаття. Спадщина віків.* – Львів : Манускрипт – Львів, 2006. – С. 388–437 (у співавторстві); *Зв'язки галицьких і наддніпрянських істориків в кінці ХІХ – на початку ХХ століть // Галичина.* – 2006. – № 12. – С. 58–67; *Наука // Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923: ілюстрована історія.* – Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт – Львів, 2008. – С. 422–426; *Театр // Там само.* – С. 442–447; *Живопис. Скульптура // Там само.* – С. 454–457; *Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця ХІХ – початку ХХ століть // Українознавчі студії.* – 2007–2008. – № 8–9. – С. 323–330; *Музеї Наукового товариства імені Шевченка // Вісник Прикарпатського університету. Історія.* – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. ХV. – С. 3–10; *Релігія і церква в дослідженнях українських вчених Галичини ХІХ – першої третини ХХ століть // Українознавчі студії.* – 2009. – № 10. – С. 196–204; *Козацька тематика у творчості українських істориків Галичини ХІХ – першої третини ХХ ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія.* – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. ХVІІІ. – С. 17–24.

Література про дослідника: *Бурдуланюк Василь // Полек В. Біографічний словник Прикарпаття. Зошит 4.* – Івано-Франківськ, 1993. – С. 52; *Бурдуланюк Василь // Гаврилів Б., Бойчук З. Прикарпаття в історико-краєзнавчих дослідженнях Івана Вагилевича.* – Івано-Франківськ, 1996. – С. 39; *Бурдуланюк Василь // Пелипейко І. Гуцульщина в літературі. Довідник.* – Косів : Писаний Камінь, 1997. – С. 13; *Бурдуланюк Василь // Гаврилів Б., Любінець В. Лауреати обласної премії імені Івана Вагилевича.* – Івано-Франківськ, 2000. – С. 18–19; *Бурдуланюк Василь // Арсенич П., Пелипейко І. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини. Довідник.* – Косів : Писаний Камінь, 2002. – С. 36–37; *Бурдуланюк Василь // Карась Г., Діда Р., Головатий М., Гаврилів Б. Івано-Франківськ. Енциклопедичний довідник.* – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – С. 83; *Бурдуланюк Василь // Бурдуланюк В. Історія Стопчатова в іменах // Краєзнавець Прикарпаття.* – 2010. – № 16. – С. 24.

Микола КУГУТЯК, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Андрій КОРОЛЬКО

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ВАГОМИЙ ВНЕСОК У ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Реєнт О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1916 рр.) / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 365 с.

Актуальним завданням вітчизняної історичної науки є “розлучення” з ідейним догматизмом і політикою, дотримання принципів історіописання, які відкривали б нові простори для орієнтації людини в сучасному світі. Зокрема, це стосується ХІХ – початку ХХ ст. – порівняно малодослідженого періоду в українській історії, що в радянські часи в багатьох аспектах спотворювався, а то й просто замовчувався. Серед проблем, які потребують більш детального й неупередженого висвітлення, залишаються питання соціально-економічного розвитку України імперського періоду. Можна погодитися з твердженням, що “представники радянської історіографії, затиснуті у жорсткому прокрустовому ложі “класового підходу” до аналізу дійсності, однобічно висвітлювали досліджувану тематику. Складний і суперечливий характер суспільних відносин, вплив внутрішнього, а тим більше світового ринку на структурування землеробства в Україні, розвиток власницьких і селянських господарств залишилися поза рамками досліджень¹.

На жаль, не було серйозного просування вперед в опрацюванні цієї проблематики після визнання незалежності України. Сучасні дослідники обмежувалися, як правило, проголошенням традиційної в історіографії тези про два шляхи розвитку капіталізму в сільському господарстві – “американський” і “прусський”. Важливим кроком у напрямі дослідження особливостей розвитку сільського господарства підросійської України та його інтеграції у світовий продовольчий ринок у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. стала монографія Олександра Петровича Реєнта й Олександра Васильовича Сердюка, видана нещодавно в співавторстві². Автори книжки – відомі українські вчені : О.Реєнт – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України; О.Сердюк – кандидат історичних наук, доцент.

Рецензована книжка чітко структурована й складається із чотирьох розділів. У першому розділі зроблено загальний аналіз сільського господарства України в добу капіталістичного розвитку. Зокрема, автори з’ясували характер землеволодіння в Україні після селянської реформи 1861 р. Основними власниками землі в Україні було названо селян і поміщиків, яким належало близько 91% введеного в сільськогосподарській оборот земельного фонду (решта 9% земель належала державі, церкві, іншим соціальним верствам і групам населення та іноземним підданам). У пореформену добу намітилася тенденція поступового збільшення землеволодіння селян, тоді як дворяни втратили значну частину своїх земель. Аргументовано стверджується, що головною прикметою селянського життя, особливо в губерніях Право- і Лівобережжя, залишалося малоземелля. В окремих підрозділах розкрито розвиток польового господарства з переважанням хлібних культур, тенденції розвитку тваринництва, що визначалися скороченням природної кормової бази, появою мережі спеціалізованих приватновласницьких господарств м’ясного й молочного напрямів тощо. Окремо розповідається про виробництво й поширення сільськогосподарської техніки, хоча загальний рівень механізації, насамперед у селянських господарствах, ще був невисоким.

У другому розділі “Продовольчі ресурси України і світу” звернуто увагу передусім на хлібні, тваринницькі й цукрові ресурси. Висвітлюючи обсяги продовольчих ресурсів України і світу в тісному взаємозв’язку з потребами країн Західної Європи й Близького Сходу, О.Реєнт і О.Сердюк писали про високий рейтинг української продукції, зокрема борошна, бурякового цукру, на світовому ринку. Щодо становища в різних галузях тваринництва України, то воно було неоднозначним: за зростаючої чисельності населення поголів’я великої рогатої худоби на одну людину зменшувалося, занепадало вівчарство, тоді як ситуація у свинарстві та пта-

хівництві була значно сприятливішою, їх продукція вивозилася у великих обсягах за межі України. Читач знайде в книзі цікавий матеріал про ресурси інших сільськогосподарських культур (рослинна олія, мед, фрукти, овочі, продукти виноробної і тютюнової промисловості), що в пореформену добу відігравали помітну роль у світовій торгівлі.

Третій розділ присвячений аналізу світового сільськогосподарського ринку в другій половині XIX – на початку XX ст. Учені наголошують, що українським виробникам у міжнародній торгівлі довелося змагатися з могутніми економічними й фінансовими силами, не маючи належної підтримки з боку Російської держави. Головним споживачем експортованої сільськогосподарської продукції в досліджуваний період виступала Західна Європа. Позитивно, що для всебічного з'ясування різних аспектів міжнародного обміну продовольчими товарами О.Реєнт і О.Сердюк ґрунтовно проаналізували їх на прикладах окремо взятих країн. Водночас стрімко зростало значення Американського континенту в забезпеченні світового ринку, особливо країн Західної Європи, продовольством. Висвітлюючи це питання, дослідники коротко зупинилися на країнах регіону, що експортували сільськогосподарські товари (США, Канада, Аргентина, Уругвай і Чилі). В окремих підрозділах з'ясовано експорт сільськогосподарської продукції з інших заокеанських країн, споживчі ринки Близького й Середнього Сходу та Північної Африки.

У четвертому розділі висвітлено експорт продуктів сільського господарства з України протягом 1861–1914 рр. На думку авторів, російське сільське господарство не стало, як у розвинених країнах Західної Європи й Північної Америки, тим локомотивом, що спричинив прискорений розвиток інших галузей економіки. Причини цього вбачалися, передусім, у відсутності необхідного капіталу для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що було зумовлено господарським устроєм Російської імперії. Однак попри несприятливі обставини (відсутність досконалої інфраструктури експортної торгівлі, належного кредитування сільськогосподарських виробників тощо) Україна експортувала на зовнішні ринки продукцію сільського господарства. Українські губернії в добу капіталістичного розвитку стали одними з найбільших експортерів хліба, насамперед пшениці. Про це аргументовано, з використанням великої кількості цифрового матеріалу, розповідається в книжці. Крім того, автори детально проаналізували експорт з України продуктів тваринництва й птахівництва, цукробурякової промисловості, а також інших сільськогосподарських культур – олійних, кормових трав, фруктів і овочів, спирту й виробів з нього, тютюну, хмелю тощо.

У коротких висновках автори намагалися дати відповідь на питання, який вплив мав процес втягування українського села у світовий товарообіг на становище простого народу. Ця відповідь була цілковито негативною, за словами науковців, “відсталість і бідність ... тяжіли над переважною більшістю населення. Навіть на початку XX ст. прошарок заможних сільських господарів був надто нечисельним, ... складно щось говорити про нагромадження у селі капіталів, формування національної сільської буржуазії, прискорену модернізацію господарства” (с. 364).

Рецензована монографія написана на основі широкого кола архівних джерел, періодичних видань і фахової літератури, відзначається науковою новизною, широким діапазоном проблем, які виносяться на розгляд. Безперечним здобутком О.Реєнта й О.Сердюка вважаємо комплексний підхід до висвітлення досліджуваної проблематики, що дав можливість визначити обсяг продовольчих ресурсів України та світу в тісному взаємозв'язку, розкрити роль українських губерній у світовому продовольчому ринку наприкінці XIX – на початку XX ст. Було встановлено обсяги майже всієї експортованої з України продукції сільського господарства в досліджуваний період, фактичний матеріал почерпнуто з першоджерел, частина з яких уперше вводиться в науковий обіг. У книжці міститься багато таблиць, що дають конкретну інформацію про різні аспекти досліджуваної теми.

Сподіваємося, що це ґрунтовне дослідження, написане вдумливо, з глибоким знанням справи, добре відредаговане, стане корисним не лише для науковців, викладачів, студентів, а й для всіх, хто цікавиться соціально-економічною історією України. Тож радимо прочитати його всім небайдужим, бо, крім суто наукового, вивчення проблематики розвитку сільського господарства України, її продовольчих ресурсів у тісному взаємозв'язку з потребами світового ринку

має практичне значення. Як слушно зауважили О.Реєнт і О.Сердюк, “за умов ефективного господарювання на землі й організації на високому рівні експортної торгівлі сільське господарство України має реальні можливості стати важливим чинником у світовому економічному змаганні народів” (с. 10)³.

- ¹. Реєнт О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К., 2011. – С. 7.
- ². Реєнт О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2011. – 365 с.
- ³. Там само. – С. 10.

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ НАРИС ПРО ПОКУТТЯ – ВАЖЛИВА ПОДІЯ В НАУКОВОМУ ЖИТТІ

Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт – Львів, 2010. – 456 с.

На Івано-Франківщині, мабуть, найбільше порівняно з іншими областями збережені регіональні культурно-побутові особливості. Тут є багатий матеріальною і духовною культурою історико-етнографічний регіон Покуття. Його територія охоплює той етнокультурний простір, де відбувалися кристалізація і становлення індоєвропейських, праслов'янських, слов'янських етнокультурних утворень, що згодом, набувши територіального й етнополітичного значення, трансформувались у назву – український народ.

Ця книга адресована українській молоді, студентству, науковцям, учителям, простим жителям краю, усім, для кого українська регіональна історія не є байдужою, а дає наснаги до суспільної праці у вивченні витоків першотворення малої батьківщини. Зміст книжки підпорядкований єдиній меті – на основі наукового підходу, підбірки історико-краєзнавчих та етнографічних матеріалів, надбання сучасної української історіографії відтворити яскраві сторінки історії, культури, побуту, звичаїв покутян; за допомогою описових та ілюстративних засобів показати різноманітні аспекти життя наших дідів і прадідів.

Основу авторського колективу склали викладачі-науковці Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. До участі над цим проектом долучилися науковці й краєзнавці з Івано-Франківська, Львова, Чернівців, Коломиї, Снятина, Городенки, Тисмениці та Тлумача.

Ілюстративне відтворення найвидатніших пам'яток природи, історії, культури й етнографії Покуття подане в книзі в хронологічно-тематичній ретроспективі. Структуру видання складають передмова й чотири тематичні блоки: “Пам'ятки природи”, “Історичний літопис”, “Етнографічна мозаїка”, “Покуття туристичне”.

У передмові (с. 10–15) подано перші письмові згадки про Покуття, розкрито походження його назви, а також представлено міркування істориків, етнографів, фольклористів XIX–XX ст. стосовно географічних меж регіону. У пропонованому ілюстрованому виданні Покуття окреслене територіями Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північно-східної частини Тисменицького, більшості Коломийського (без південної частини) районів Івано-Франківської області.

У передмові викладено також короткий огляд літератури з історії, культури й побуту Покуття, яка є різноплановою за широтою проблематики, формою і жанром: від газетної публіцистики та фрагментів в окремих виданнях до узагальнюючих праць. Наголошується, що, починаючи з XVIII ст., регіон став об'єктом дослідження польських, німецьких, чеських дослідників. Проте найбільший внесок у вивчення рідного краю в XIX ст. зробили українські вчені, зокрема, члени “Руської Трійці”, С.Витвицький, Л.Вербицький, В.Шухевич, В.Гнатюк, Ф.Вовк, Ф.Колесса та ін. Проведено характеристику історико-краєзнавчих та етнографічних досліджень з вивчення краю, які були опубліковані в радянський час. Разом з тим діаспорні автори, уродженці Покуття, які виїхали з України після Другої світової війни, розпочали видавати історико-мемуарні збірники про малу батьківщину. Автори видання підкреслюють, що історико-краєзнавчі дослідження з вивчення Покуття в роки незалежності України здійснюються за такими напрямками: організація науково-дослідницьких експедицій у регіоні області; індивідуальні дослідження окремих науковців і краєзнавців; проведення наукових конференцій з проблем історичного краєзнавства, етнології, туризму; публікація наукових праць з питань історичного минулого; поживлення роботи музеїв, які займаються цією проблематикою; відновлення громадських і родинних звичаїв й обрядів більшістю населення Покуття і сприяння в цьому державних і громадських інституцій; організація на Івано-Франківщині, зокрема на Покутті, загальноукраїнських та регіональних фестивалів, оглядів свят і спеціальних виставок.

У першому тематичному блоці “Пам’ятки природи” (с. 16–43) подано інформацію про рельєф, природний ландшафт, поетапність розвитку тектонічної структури, кліматичні райони, ареали рідкісних видів степової рослинності Покуття. Розділ фотоілюстрований природними видами на Дністровський каньйон, зображені водоспади, заплави, притоки, греблі р. Дністер і Прут, озера, меліоративні канали, показані скельні відслонення, печери на Тлумаччині й Городенківщині, культурні та сільськогосподарські угіддя, рослини й тварини краю.

Другий тематичний блок “Історичний літопис” найбільший за обсягом (с. 44–325). Він складається з таких тематичних підрозділів: “Археологічні старожитності”, “Період княжої доби (IX – перша половина XIV ст.)”, “Період Речі Посполитої (1349–1772)”, “Під владою Австро-Угорської імперії (1772–1914)”, “У роки Першої світової війни”, “Період Західно-Української Народної Республіки (1918–1919)”, “Міжвоєнний період”, “У боротьбі за Українську державу”, “В умовах комуністичного режиму (1944–1991)”, “У незалежній Українській державі”, “Релігійно-церковне життя на Покутті в історичному контексті”, “Літературне Покуття”, “Друковане слово”.

У підрозділі “Археологічні старожитності” (с. 46–65) науковці характеризують особливості господарського життя давніх людей у період середнього й пізнього палеоліту, мезоліту, неоліту, енеоліту, бронзової доби. За археологічними даними, первісне заселення району Покуття відбулося в середньому палеоліті (150–40 тис. років тому). У підрозділі акцентовано увагу на пам’ятках трипільської культури, культури лінійно-стрічкової, шнурової кераміки, Ноа, фракійського гальштату, карпатських курганів і т. ін. Детальніше з’ясовано питання заселення Покуття східнослов’янськими племінними об’єднаннями – хорватами й тиверцями. Автори вказують, що Покуття завжди вирізнялося багатьма поселеннями, що відповідало надзвичайно великій густоті населення цього регіону України як у давні часи, так і в новітні. Історично – це район пізньої Галицької землі у вузькому значенні цього терміна із центром у Галичі. Межею цієї малої Галицької землі була на сході Хотинська височина, а на заході – Свіцька височина (с. 59–60). Підрозділ доповнений фотознімками археологічних знахідок різних періодів давньої історії України, планами слов’янських городищ Покуття.

Наступний підрозділ “Період княжої доби (IX – перша половина XIV ст.)” невеликий за обсягом (с. 66–75). У ньому йдеться про період перебування Покуття в складі Київської Русі (кінець X – друга половина XI ст.), держави галицьких Ростиславовичів і галицько-волинських Романовичів (кінець XI – перша половина XIV ст.). Звернено увагу на заснування й ранній розвиток княжих покутських міст, зокрема, Коломиї, Тисмениці, Снятина, Товмача (Тлумача). Автори стверджують, що сприятливими обставинами для розвитку цього регіону в давньоруський час було те, що з півдня Покуття убезпечене карпатським хребтом, а з інших сторін мало вільні простори, придатні для колонізації (с. 75). Фотоілюстрований матеріал представлено теж археологічними знахідками IX–XIV ст., поміщено портрети галицьких і галицько-волинських князів, схеми замків, дворів і городищ Коломиї, Тисмениці й Снятина.

У третьому підрозділі “Період Речі Посполитої (1349–1772)” (с. 76–101) висвітлено такі проблеми: зображення території Покуття на картах Європи періоду Середньовіччя і Нового часу; польсько-молдавські протиріччя XV–XVI ст. на пограниччі; заселення Коломиїщини, Снятинщини, Городенківщини, Тлумаччини й Тисмениччини в XIV–XVIII ст.; історія найбільших міст Покуття зазначеного періоду; господарський розвиток регіону; селянське повстання під проводом Мухи 1490–1492 рр.; опришківський рух на Покутті XVI–XVIII ст.; перебування українських козаків у краї в першій половині XVII ст.; участь покутських селян у повстанні Семена Височана 1648 р. під час національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.; турецько-татарські набіги XV–XVII ст. Серед фотографій слід виокремити карти Покуття середини XVII ст. французького географа й інженера Г.Боплана, десять гербів покутських міст і містечок, зображення Чернелицького та Раковецького замків, опришківську зброю, монети XIV–XVII ст., які були в обігу на теренах краю.

Підрозділ “Під владою Австро-Угорської імперії (1772–1914)” (с. 102–129) починається з характеристики входження західноукраїнських земель до складу Австрії в кінці XVIII ст. Указано, що в 1782 р. Галичина була поділена на 19 округів-циркулів, 12 з яких лежали в межах Східної Галичини. Покуття входило до Станіславівського та Коломиїського округів. Автори

здійснили огляд соціально-економічного становища таких міст і містечок, як Коломия, Снятин, Тисмениця, Городенка, Товмач (Глумач), Отинія, Заболотів. У другій частині підрозділу акцентовано увагу на національно-культурному розвитку українців у XIX – на початку XX ст. Зокрема, відзначена важлива роль патріотичної інтелігенції Коломиї під час революції 1848–1849 рр. Тут, як і в Снятині, діяла українська окружна рада Головної Руської Ради (ГРР). Слушно звертається увага на те, що коломиїська філія ГРР ставила питання про відкриття бібліотеки та школи з українською мовою навчання, підтримала ідею формування українського військового батальйону. З'явився і перший український театральний гурток у Галичині, який уперше поставив на сцені виставу “Дівка на виданю, або На милованне нема силовання” (перероблена священиком зі Снятинщини Іваном Озаркевичем 1848 р. п'єса “Наталка Полтавка” І.Котляревського). Вивчаючи національне відродження на Покутті другої половини XIX ст., автори розглянули діяльність трьох течій українського руху – русофільської (москвофільської), народовської і радикальної. Зазначається, що на Покутті особливо укорінилися радикальні ідеї. Головну роль у їх пропаганді відіграли Іван Франко, Михайло Павлик й Остап Терлецький. Охарактеризовано діяльність найбільш активних місцевих радикалів, серед яких був і Василь Стефаник. Світліни в цьому підрозділі присвячено австрійському пануванню, є низка фотографій із зображеннями міст і містечок регіону, відомих діячів радикального руху краю.

Оригінальним за наповненістю є матеріал підрозділу “У роки Першої світової війни” (с. 130–151). У першій частині висвітлені діяльність пожежно-гімнастичних товариств “Січ” на Покутті початку XX ст., їх культурно-просвітницька й соціальна робота. Указано, що хоча перша “Січ” виникла в с. Завалля на Снятинщині, усе ж таки на початковому етапі центром січового руху була Коломия. У зв'язку зі зростанням воєнної загрози, відбувалася активізація цього руху. Напередодні Першої світової війни кількість товариств “Січ” становила приблизно одну тисячу, переважна більшість їх була зосереджена на Покутті. У другій частині розкрито перебіг Першої світової війни в краї. Пропонується неповний перелік уродженців Покуття, які воювали не тільки в лавах Українських січових стрільців, але й в австрійській армії в роки війни. Підрозділ добре фотоілюстрований: показано види міст і містечок краю напередодні й під час Першої світової війни; надзвичайно цікавими є фотографії пожежно-гімнастичних товариств “Січ” сіл Покуття, українських воїнів легіону УСС і австрійської армії, їх листи та поштівки з фронту; представлено військовий реманент.

Покуття було одним із центрів творення Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). У присвяченому цій темі підрозділі “Період Західно-Української Народної Республіки (1918–1919)” (с. 152–169) простежено формування осередків української влади в Коломиї, Тисмениці, Городенці, Снятині, Товмачі (Глумачі) та їхня діяльність, висвітлено перебіг українсько-польської війни, детально розглянута військова наступальна операція румунських військ під кодовою назвою “Покуття” весни – початку літа 1919 р. Ілюстративний матеріал у підрозділі різноплановий: фотокопії газетних публікацій, портрети відомих діячів ЗУНР, уродженців Покуття, листи з фронту, види покутських міст зазначеного періоду.

Підрозділ “Міжвоєнний період” стосується перебування Покуття в складі Польщі (с. 170–191). Тут проаналізовано діяльність українських політичних партій і товариств у краї, розглянуто освітню політику польських урядових кіл, яка була спрямована на створення двомовних, т. зв. “утраквістичних шкіл”, котрі мали служити вихованню школярів у патріотичному до влади дусі, а також указано на протидію цьому процесові українських культурно-освітніх товариств “Рідна школа”, “Просвіта”. Крім цього, автори зосередилися на розгляді українського кооперативного руху. На Покутті існувала низка філій товариства “Сільський господар”, набув активного розвитку український жіночий рух. Найбільшим його центром була Коломия. Серед найвідоміших товариств цього спрямування був “Союз Українок”. Молодіжний рух був представлений філіями товариств “Луг”, “Пласт”, “Каменярі”. Текст підрозділу перемежований багатьма фотографіями різноманітних товариств, філії яких були в містечках і селах Покуття.

Наступний підрозділ “У боротьбі за Українську державу” присвячений діяльності ОУН і УПА на Покутті в роки Другої світової війни (с. 192–221). Звернено увагу на долі людей, провідників українського національно-визвольного руху. Автори торкаються питання національно-визвольної боротьби покутян і після завершення війни. Проте в тексті не відображено всі складові німецько-радянської війни, зокрема, не охарактеризовано німецький окупаційний

режим, радянський партизанський і підпільний рух, наступ радянських військ на Прикарпаття в 1944 р. Зате розмаїтим є фотоілюстративний матеріал, де через поміщені світлини показано перший прихід радянської влади 1939 р. і її репресії проти місцевого населення 1939–1941 рр., каральні дії німецьких військ у 1941–1942 рр., культурно-освітнє життя українців у роки війни, вишкіл і бойові дії воїнів ОУН і УПА, фотографії відомих її учасників, переслідування тутешніх жителів радянськими органами влади після другого її приходу 1944 р.

Підрозділ “В умовах комуністичного режиму (1944–1991)” є фактично продовженням попереднього (с. 222–239). Спочатку подано матеріал про звільнення радянськими військами Покуття від німецьких окупантів 1944 р., детально розкрито боротьбу НКВС проти українського збройного підпілля і простих жителів у післявоєнний період. Автори стверджують, що наприкінці 1959 р. у краї були повністю ліквідовані підпільні групи, які проводили “антирадянську пропаганду” в “усній” формі (с. 228). Всебічно висвітлено насильницьку депортаційну політику радянської влади стосовно місцевих мешканців. Цей процес торкався переселенців-українців із Польщі на територію покутських районів, виселення членів сімей учасників збройного підпілля ОУН і УПА та “бандпособників”. Насильницькими методами здійснювалася і колективізаційна кампанія. Важким випробуванням для покутян був голод 1946–1947 рр., зумовлений, головним чином, природними катаклізмами, який вразив п’ять районів Покуття: Городенківський, Снятинський, Чернелицький, Гвіздецький і Обертинський. Цікавими є дані щодо переслідування українських греко-католицьких священників після Львівського собору 1946 р. Попри гонитву на служителів церкви підпільні богослужіння на початку 1970-х рр. відбувалися в селах Тлумаччини й Городенківщини. В останній частині підрозділу коротко подана інформація про досягнення радянської економіки, указано, що передовим промисловим центром на Покутті була Коломия. Ілюстрації різноманітні за змістом, у них відображено господарське життя Покуття в 1940–1980-х рр., побут репресованих покутян, які перебували на каторжних роботах у віддалених районах РСФРР, український дисидентський рух у регіоні в 1950–1980-х рр., демократизація радянського суспільства в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр.

На початку підрозділу “У незалежній Українській державі” (с. 240–269) наголошується, що наприкінці 1980-х рр. покутяни активно включилися в процеси національного й духовного відродження. Саме на теренах регіону в різні роки радянського тоталітаризму з’явився синьожовтий прапор. Подано матеріал про досягнення економіки краю, перераховано найкращі промислові й сільськогосподарські підприємства, звернено увагу на значну роботу громадськості зі збереження історичних пам’яток минулого та відродження релігійного життя, указано на важливість розвитку освіти, музейної справи, згадані відомі уродженці Покуття. Різнобарвними є фотоілюстрації, які торкаються таких питань: початок національно-політичного й духовного відродження на зорі незалежності України; участь покутян у Помаранчевій революції восени 2004 р.; святкування з нагоди Дня Незалежності України; ушанування державного прапора, Дня соборності України, воїнів УПА, загиблих “Борців за волю України”, воїнів-афганців, відомих уродженців Покуття і діячів Прикарпаття та України Тараса Шевченка, Костя Левицького, Романа Шухевича, В’ячеслава Чорновола, Василя Андрусяка, Василя Равлюка, Івана Борковського, Теофіла і Ярослава Окуневських; відзначення фестивалів (“Покутські джерела”, “Покутська вільха”), конференцій; виступи професійних і аматорських колективів краю; спортивне життя регіону; зображення найвідоміших музеїв Покуття. Крім того, подано фотографії народних депутатів України всіх скликань, які народилися на Покутті або ж тут балотувались, а також поміщено світлини п’яти лауреатів Національної премії імені Тараса Шевченка, уродженців краю – Василя Касіяна, Івана Остафійчука, Василя Пилип’юка, Яреми Гояна й Ганни Гаврилець (Фроляк).

Оригінальним є підрозділ “Релігійно-церковне життя на Покутті в історичному контексті” (с. 270–289). У ньому досліджено історію християнської церкви в краї, починаючи з давньоруського часу й до сьогодення, простежено формування греко-католицької, православної і римо-католицької парафій, натомість історію вірменської релігійної громади представлено значно слабше. Акцентовано увагу на відродженні церкви в незалежній Україні. Зокрема, показано боротьбу за легалізацію Української греко-католицької Церкви (УГКЦ), яка розпочалася в умовах радянської перебудови. Не залишено поза увагою й відродження на Покутті Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Підрозділ вигідно вирізняється

з-поміж інших фотознімками: подані цікаві покутські хрести XIX – початку XX ст.; ікони й образки з різних сіл краю XVIII–XX ст.; поштівки із зображенням місцевих костелів першої половини XX ст.; фотографії сучасних греко-католицьких і православних церков і соборів Покуття та їхніх ієрархів; відкриття і освячення храмів, пам'ятних хрестів, знаків, капличок, хресних доріг у різних куточках регіону.

Літературна палітра краю рясніє іменами яскравих і самобутніх митців слова. У підрозділі “Літературне Покуття” (с. 290–309) охарактеризовано спадщину більше чи менше знаних письменників-покутян, а також тих, котрі лише недавно повернулися із забуття. Зокрема, висвітлено літературну діяльність Йова Почаївського (1552–1652), Йова Княгиницького (1550–1621), Миколи Верещинського (1793–1882), Івана Озаркевича (1795–1854), Ксенофонта Климковича (1835–1881), Остапа Левицького (1834–1903), Василя Стефаника (1871–1936), Леся Мартовича (1871–1916), Марка Черемшини (1874–1927), Наталії Кобринської (1855–1920), Леся Гринюка (1883–1911), Мирослава Ірчана (1897–1937), Андрія Чайковського (1885–1935), Антона Крушельницького (1878–1941), Антона Лотоцького (1881–1949), Юрія Шкрумеляка (1895–1965), Володимира Хроновича (1890–1973), Івана Федорака (1890–1954), Петра Мельника (Голоти) (1902–?), Ірини Вільде (1907–1982), Василя Ткачука (1916–1944), Івана Михайлюка (1906–?), Володимира Бандурака (1915–1982), Святослава Гординського (1906–1993), Михайла Бажанського (1910–1994), Манеса Шпербера (1905–1984) та ін. Коротко проаналізована праця сучасних покутських письменників. Серед світлин особливо багато уваги приділено літературно-письменницькій діяльності “Покутської трійці” – фотографії з літературно-меморіальних музеїв Василя Стефаника (с. Русів Снятинського району), Леся Мартовича (с. Торговиця Городенківського району) і Марка Черемшини (м. Снятин). Багато місця надано також Наталії Кобринській, Лесю Гринюку, Мирославу Ірчану, Андрієві Чайковському та ін. Привабливою є остання розгортка, де вміщено 27 фотосвітлин сучасних покутських письменників і поетів.

Наступний підрозділ “Друковане слово” (с. 310–325) є своєрідним продовженням попереднього за змістовою наповненістю й останнім з тематичного ряду другого розділу “Історичний літопис”. Більша частина тексту присвячена розвитку друкарства на Покутті в XIX – XX ст. У ньому наголошується, зокрема, на тому, що центром книгодрукування в краї була Коломия. Автори доводять, що виникненню друкарства в цьому місті слід завдячувати просвітителю Миколі Верещинському, який фінансував видання книг “Руської трійці” у 1830–1840-х рр. Саме навколо нього в Коломійі гуртувалися освічені люди, які загалом творили українське інтелектуальне середовище. Перша ж друкарня була заснована братами Білоусами в 1860-х рр. У книзі розкрито діяльність коломийських книгодрукарень другої половини XIX – початку XX ст. М.Білоуса, Я.Брука та Спілки, В.Бравнера, Я.Оренштайна, А.Мізевица; періоду Західно-Української Народної Республіки (1918–1919) – друкарня Окружної військової команди (ОВК), А.Вінтерфельда. Характеризуючи міжвоєнний період, автори звертають увагу на видання різноманітних тогочасних часописів, проаналізували книгодрукування й радянського часу. У період незалежності на території Покуття виникли два найбільші поліграфічні підприємства: ВАТ “Коломийська друкарня ім. Шухевича” у Коломійі і “Прут Принт” у Снятині. Видавнича справа в регіоні є комплексним явищем, яке має свою історію, традиції, етапи розвитку. Фотоілюстративний матеріал присвячений, передусім, розвитку книгодрукування в Коломійі XIX – початку XXI ст.: поміщено фотографії друкарень, відомих діячів видавничого руху, книжкової і газетної продукції. Частина ілюстрацій висвітлює діяльність снятинської друкарні “Прут Принт” другої половини XX – початку XXI ст.

Третій блок “Етнографічна мозаїка” (с. 326–415) поділяється на три тематичні підрозділи: “Етнографія Покуття”, “Мистецтво Покуття” і “Покутський діалект”.

За обсягом перший підрозділ третього розділу роботи “Етнографія Покуття” є одним з найбільших (с. 328–365). У ньому розглянуто такі аспекти: господарські заняття, народні промисли та ремесла покутян, структура покутської хати й садиби, одяг і харчування жителів, шляхи сполучення, традиційна календарна, родинна та весільна обрядовість. Серед світлин слід виокремити фотографії, присвячені господарським заняттям місцевих жителів (орання і засівання поля, косіння трави, скиртування сіна, в'язання снопів, млинкування збіжжя, молотьба льону, силяння тютюну, плетіння кошиків, ткання, різьблення дерев'яних виробів, “пошиття” й обмазування хати тощо), дитячим іграм (“Кому скорше закрутиться голова”, покутський хокей

на траві “Свинка”, вербова дощечка, бавимося “Бурака”, гра в “Гудзики”), народній ноші молоді й старших людей, весільному дійству, церковно-релігійним святкам (Різдво, Великдень, Івана Купала, Преображення Господнє (Спас), Покрова Пресвятої Богородиці).

Другий підрозділ “Мистецтво Покуття” (с. 366–395) містить характеристику народних промислів – гончарства, ткацтва, кушнірства, різьблення іконостасів, ліжникарства, писанкарства. У ньому також розкрито практичну роботу Коломийської гончарної школи. Звернено увагу на діяльність відомих художників краю другої половини XIX–XX ст.: Модеста Сосенка, Ярослава Пстрака, Юліяна Крайківського, Дениса-Лева Іванцева, Святослава Гординського, Петра Грегорійчука, Ярослава Лукавецького, Мирослава Радиша, Івана Кейвана, Маргарет Сельської, Ксенії Кічури-Кубранович, Ольги Онишук, Богдана Божемського, Еммануїла Храпка, Параски Хоми, лауреатів Національної премії імені Тараса Шевченка Василя Касіяна й Івана Остафійчука. Розмаїтими є фотознімки: зразки покутських орнаментів, жіночих сорочок і верхнього одягу, скатертин, верет, накидок, рушників, герданів, силянок, писанок, скринь, картини зазначених художників.

Значна увага приділена покутському говору, який належить до південно-західного наріччя української мови, зокрема, до галицько-волинської групи. У класифікації говорів його називають покутсько-буковинський говір, який при детальнішій диференціації розділяють на покутський і буковинський. В останньому підрозділі розглядаються особливості покутського діалекту (с. 396–415). Слід наголосити, що зазначений говір добре репрезентований в українській художній мові. Неперевершеним майстром використання покутських діалектних рис у мові художніх творів, передусім у мові персонажів, був Василь Стефаник. Фотоілюстративний матеріал не зовсім відповідає текстовій частині підрозділу, а радше стосується освітніх процесів на Покутті другої половини XIX – першої половини XX ст. Світлина можна поділити на такі підгрупи: виховання дітей у дитячому садку, “захоронці”; навчання дітей у школі, гімназіях та училищах (учні з учителем, шкільні підручники, метрикальні витяги, атестати й свідоцтва про закінчення школи, науки ремесла австрійського та польського періодів); робота культурно-освітніх товариств краю (“Рідна школа”, “Просвіта”, “Союз Українок”), аматорських хорових колективів.

Останній тематичний блок “Покуття туристичне” (с. 416–454) складається з двох підрозділів – “Архітектурні пам’ятки Покуття” і “Рекреаційно-туристичні ресурси Покуття”.

У першому підрозділі четвертого блоку (с. 420–439) зазначено, що територія краю багата на пам’ятки архітектури, а саме: замки, архітектурні споруди, пам’ятки сакральної дерев’яної архітектури. Тут коротко висвітлено історію Раковецького й Чернелицького замків. Серед пам’яток сакральної архітектури виокремлено Благовіщенську церкву в Коломиї, церкву Св. Вознесіння в Снятині, костел Непорочного Зачаття Діви Марії в Городенці, комплекс Бернардинського монастиря в містечку Гвіздець Коломийського району, церкву Різдва Богородиці в Тисмениці. Відповідно подані фотографії зазначених історико-архітектурних пам’яток краю. Окрім цього зображені костели Снятина, Заболотова й Отинії, ратуші Коломиї і Снятина тощо.

У другому підрозділі “Рекреаційно-туристичні ресурси Покуття” (с. 440–453) охарактеризовано важливі природні пам’ятки екотуризму, перераховано найбільш привабливі для туристів оздоровчо-відпочинкові комплекси. Зокрема, детально розглядається водний маршрут по Дністровському каньйоні “На берегах Дністрових хвиль” (с. 448–449). Підрозділ фотоілюстрований краєвидами Дністра, його водоспадами, а також світлинами деяких готельно-ресторанних комплексів краю.

На завершення в післямові автори відмічають, що зазначена тема висвітлена оглядово. Щоб повністю її розкрити, потрібне монографічне дослідження, де було б подано глибший аналіз, дано оцінку різним історико-краєзнавчим та етнографічним дослідженням.

Проте слід погодитися з тим, що підготовка унікального ілюстрованого історико-культурологічного видання “Покуття” є важливою частиною загальнонаціонального завдання популяризації наукових знань про Україну та її історичні землі, їхнє легендарне минуле. Книжка відтворює найяскравіші сторінки історії, культури, побуту, звичаїв покутян.

**СПОГАДИ ЄВГЕНА ОЛЕСНИЦЬКОГО – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДО
ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГАЛИЧИНИ АВСТРІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ**

Олесницький Є. Сторінки з мого життя / упоряд. : М. М. Мудрий, Б. О. Савчик ; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша ; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів : Вид-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2011. – 432 с.

“Пам’ять про минуле – це невід’ємна частина життя людини. Хоча спогади й стосуються вже пройденого шляху, нерідко вони слугують точкою опори для визначення орієнтирів на майбутнє, впливають на настрої, переконання, поведінку та спосіб мислення людей”¹. Можна погодитися з твердженням про особливе значення мемуарної літератури, з якого починається передмова до книги спогадів видатного українського адвоката й громадсько-політичного діяча, публіциста останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Євгена Олесницького (1860–1917), що була перевидана цього року у львівському видавництві “Медицина і право”. Упорядниками видання виступили кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Львівського національного університету ім. І.Франка Мар’ян Мудрий і видавець Борис Савчик. М.Мудрий був автором приміток і коментарів до книги, наприкінці якої вміщено цікаві ілюстрації (фото-додаток).

У передмові упорядників справедливо наголошується, що мемуаристика, суб’єктивна за своєю природою, забезпечує можливість установлення правди, осягнення об’єктивного змісту історії, бо мемуари порівняно з іншими видами джерел чи не найбільше дають змогу відкрити приховані обставини історичних подій. Однак є підстави говорити про нерозвиненість спогадової традиції серед українців, що відомий український історик Д.Дорошенко пояснював, зокрема, браком “генетичного зв’язку з працею попередніх поколінь”. Щодо української мемуаристики ХІХ століття, то вона справді досить бідна через відсутність матеріальних можливостей для молодшої української інтелігенції займатися літературною творчістю, тогочасні діячі були змушені більше часу дбати про власне виживання, поєднувати громадську активність із важкою щоденною працею. В умовах партійно-тоталітарного режиму на радянській Україні у ХХ столітті мемуари видатних українських діячів, що звинувачувалися в “буржуазному націоналізмі”, були недоступними для науковців, широкої громадськості. Значна частина текстів мемуарного характеру досі зберігається в рукописах у бібліотеках і архівах України, Польщі, Росії та інших країн з українською діаспорою².

Після проголошення державної незалежності України з’явилися можливості для неупередженого, вільного від ідеологічного тиску дослідження джерельної бази, відповідно посилився інтерес до мемуарної літератури, що засвідчує, зокрема, публікація щоденників О.Кістяківського й М.Грушевського, перевидання спогадів Є.Чикаленка, О.Барвінського, Д.Дорошенка та деяких інших³. Цього року було перевидано спогади Є.Олесницького, що є одним із найважливіших джерел до історії півавстрійської Галичини й українського національного руху другої половини ХІХ ст.⁴ Текст спогадів уперше побачив світ ще в 1935 р. у Львові за часів Другої Речі Посполитої, тепер малодоступний для широкого загалу. Він друкувався також на сторінках львівської газети “Діло” протягом 1934–1935 рр.⁵

Цікава історія написання спогадів Є.Олесницького, які автор опрацював на підставі власних нотаток і зібраних матеріалів ще напередодні Першої світової війни, вони охоплюють події 1888–1895 рр. На жаль, рукопис пропав у Львові під час російської окупації Галичини 1914–1915 рр. Будучи вже важко хворим (за рік до смерті, у результаті інсульту мав паралізовану ліву частину тіла), Є.Олесницький був змушений відновлювати спогади з пам’яті за колісь написаним, але втраченим текстом. Він намагався донести нащадкам своє бачення важливих історичних подій, у яких брав активну участь, що можна вважати справжнім подвигом для науки. Передчасна смерть у жовтні 1917 р. не дала змоги завершити написання спогадів, матеріал обривається на 1897 р. Крім того, перебуваючи у Відні, Є.Олесницький з першого дня війни вів докладний щоденник, але його доля сьогодні не відома⁶.

Цінність спогадів Є.Олесницького підсилюється тим, що він був на головних позиціях в українському національному русі Галичини кінця XIX – початку XX ст., одним із засновників у 1899 р. і чільних діячів Української національно-демократичної партії, багатолітнім послом Галицького крайового сейму й австрійського парламенту, протягом 1900–1910 рр. керував діяльністю українського сеймового представництва, постійно підтримував активні зв'язки з провідними українськими діячами Наддніпрянщини. Особливу роль він відіграв у розвитку української кооперації, очолював товариство “Сільський господар” у Галичині, утворене для об'єднання національних виробників у сильну економічну організацію. Під час Першої світової війни став членом Загальної української ради у Відні, контактував з австрійськими властями, щоб розв'язати українську проблему. Щоправда, два останні, найбільш активні десятиліття своєї політичної діяльності (до 1917 р.) Є.Олесницький не встиг відобразити в спогадах, але навіть у незавершеному вигляді вони дають цінний матеріал для дослідників.

М.Мудрий справедливо виокремлює три рівні викладу матеріалу в спогадах (автобіографічний, історичний і політичний), що, зрозуміло, не позбавлені ідейно-політичної заангажованості, певної упередженості оцінок як характерних рис мемуарної літератури. Сам Є.Олесницький вважався “незручним політиком”, що мав виразно самостійний погляд на події. “Сторінки з мого життя” Є.Олесницького складаються з короткого вступу і 36 розділів. Зокрема, автор розкрив свій “рід і походження” (народився 5 березня 1860 р. у с. Говилів Великий Гусятинського повіту на Тернопільщині), роки навчання в початковій школі в Говиліві й Терєбовлі, пізніше в Тернопільській гімназії, у Львівському університеті, власну громадську діяльність, яку на початку 1890-х рр. переніс до Стрия, куди переїхав разом з дружиною і донькою. Багато уваги Є.Олесницький приділив діяльності “партії” народовців у Галичині, до якої належав ще в учнівській гімназійній громаді в Тернополі, де навчався протягом 1870–1878 рр.; польсько-українській угоді першої половини 90-х рр., відомій в історії як “нова ера”, яку піддав різкій критиці; виборчим кампаніям до Галицького сейму; мандрівкам подружжя Олесницьких до Росії та європейських країн тощо.

Спогади Є.Олесницького викликають цікавість серед дослідників не лише як джерело для підготовки наукової біографії видатного українського діяча, але й з огляду на відтворення ним багатокольорної палітри національного руху в півдавстрійській Галичині загалом, подолання усталених стереотипів у вітчизняній історіографії. Високий інформаційний та інтелектуальний рівень у спогадах поєднується з яскраво виявленою авторською присутністю, що дає підстави погодитися з твердженням упорядників рецензованого видання про недооціненість ролі Є.Олесницького в сучасній літературі⁷. Безперечно, перевидання спогадів допомагає переосмислити цю роль, що була надзвичайно багатогранною в розвитку національного руху – і як політика, і як адвоката, захисника в політичних процесах, і як організатора кооперативного руху, і як публіциста тощо.

Рецензована книжка є практично другим перевиданням спогадів Є.Олесницького в незалежній Україні (перше вийшло друком у 2007 р. у Стрию⁸, але, на жаль, без наукових коментарів і покажчиків, з друкарськими помилками). Воно виконало більше просвітницьку роль, посилило інтерес до постаті Є.Олесницького, що є, безперечно, позитивним явищем. Однак нове перевидання значно більше відповідає вимогам академічної науки до публікації джерел, складається, крім власне тексту спогадів, зі вступної статті, приміток та коментарів, словника рідковживаних слів і галицизмів, іменного покажчика, географічного покажчика, покажчика організацій і установ, покажчика періодичних видань. Усе це зроблено з великою скрупульозністю, що взагалі притаманно для наукової діяльності подружжя львівських істориків О.Аркуші – М.Мудрого.

Окремо хотілося б наголосити на вступній статті Олени Аркуші під красномовною назвою “Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України”, що ґрунтовно розкрила громадсько-політичну біографію Є.Олесницького⁹. Впадає у вічі великий обсяг цієї статті з глибоким змістом (понад 100 с. дисертаційного характеру), що вводить автора “Сторінок з мого життя” у контекст сучасних досліджень з історії українського національного руху, української інтелігенції та українсько-польських відносин у півдавстрійській Галичині. Є.Олесницький був справді неординарною, харизматичною постаттю, мав добрі відгуки з різних сто-

рін – як близьких людей, однодумців, так і своїх політичних опонентів. Очевидно, це можна було пояснити його глибоким інтелектом, ерудованістю, умінням висловлювати свої думки, що поєднувалися з кращими людськими якостями. Немає сумніву, що якби не хвороба й передчасна смерть, Є.Олесницькому судилося б бути серед лідерів Української революції 1917–1921 рр., узяти чільну участь у проголошенні й розбудові Західно-Української Народної Республіки.

Вступна стаття О.Аркуші дає різнобічне уявлення про Є.Олесницького, є суттєвим кроком у напрямі глибокого дослідження його життя й діяльності, що досі найповніше була висвітлена в працях дослідниці з Тернополя Інни Чуйко. О.Аркуша фахово, на основі широкої джерельної бази й з використанням здобутків історичної науки розкрила громадсько-політичну біографію Є.Олесницького в контексті тогочасних суспільно-політичних реалій, увела в науковий обіг низку нових першоджерел, у тому числі архівних матеріалів. Позитивно, що дослідниця проаналізувала родовід Є.Олесницького, який мав шляхетське походження, торкнулася різних аспектів життєпису цього відомого діяча, включаючи особисте життя. Якщо Є.Олесницький як український політик, громадський діяч і адвокат у Галичині досягнув найвищих вершин, став справді успішною людиною в Габсбурзькій монархії, то в сімейному житті (хоч воно й не було позбавлене радощів) він пережив страшну трагедію – смерть єдиної доньки Софії в 14-річному віці, що призвело до певного охолодження подружніх стосунків.

Загалом рецензоване видання виконало поставлену мету, має важливе значення в кількох аспектах. По-перше, воно, скрупульозно вичитане, з примітками, коментарями й покажчиками упорядників, сприяло відновленню довіри до тексту Є.Олесницького як першорядного історичного джерела. Причому упорядники зробили не просто “декоративне” коментування, короткі енциклопедичні вказівки, як це нерідко трапляється в такого роду виданнях, а дали вичерпні коментарі, щоб допомогти читачеві краще зрозуміти текст спогадів. У більшості випадків у коментарях є посилання на сучасну літературу, де можна почерпнути більш детальні відомості. По-друге, об’ємна вступна стаття, що передує тексту спогадів, містить розгорнуту біографію Є.Олесницького, написану на основі ґрунтовного опрацювання джерел і фахової літератури. Це дало можливість установити достовірність подій, описаних у його спогадах, що як джерело суто особистого, індивідуального походження не позбавлене фактичних неточностей, суб’єктивізму. По-третє, сама публікація спогадів підвищує інтерес до постаті Є.Олесницького, що належав до найвпливовіших українських політиків Галичини, життя й діяльність якого відображають вузлові моменти політичної історії Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Хотілося б побажати, щоб подібних книг, як це перевидання спогадів Є.Олесницького з ґрунтовними примітками, коментарями, покажчиками тощо, з’являлося дедалі більше у вітчизняній історіографії. Книга буде цікавою для істориків, викладачів і студентів, а також усіх, хто виявляє інтерес до української минувшини.

1. Від упорядників // Олесницький Є. Сторінки з мого життя / [упоряд. : М. М. Мудрий, Б. О. Савчик ; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша ; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий]. – Львів : Вид-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2011. – С. 5.
2. Там само. – С. 5, 6, 9, 10.
3. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) : у 2 т. / О. Ф. Кістяківський ; [упоряд. В. С. Шандра та ін.]. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 1 : 1874–1879. – 648 с.; 1995 (1880–1885). – 584 с.; Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) / М. С. Грушевський ; [підгот. до вид., передне слово, упорядкув., комент. і післямова Л. Зашкільняка]. – К., 1997. – 264 с.; Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) : документально-художнє видання / Є. Чикаленко ; [передм. В. Шевчука]. – К. : Темпора, 2003. – 416 с.; Барвінський О. Спомини з мого життя. Ч. 1–2 / О. Барвінський ; [упоряд. А. Шацька, О. Федорук ; ред. Л. Винар, І. Гирич]. – Нью-Йорк ; К. : Смолоскип, 2004. – 528 с.; його ж. Спомини з мого життя. – Т. II. – Ч. III та IV / [упоряд. А. Шацька ; комент. Б. Янишин ; ред. Л. Винар, М. Жулинський]. – К. : ВД “Стилос”, 2010. – 1120 с.; Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) : науково-популярне видання / Д. Дорошенко ; [передм. К. Галушко ; прим. К. Галушко, К. Лобанова]. – К. : Темпора, 2007. – 272 с. та ін.
4. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Є. Олесницький. – Львів, 2011. – 432 с.

5. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Є. Олесницький. – Львів, 1935. – Ч. 1 : 1860–1890. – 252 с.; Ч. 2 : 1890–1897. – 124 с.; Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Є. Олесницький // Діло. – Львів, 1934 (жовтень-грудень); 1935 (січень-квітень, у рубриці «Фейлетон “Діла”») містилася 61 публікація в 1934 р. і 42 – у 1935 р.).
6. Від упорядників // Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – Львів, 2011. – С. 11.
7. Там само. – С.12.
8. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Є. Олесницький ; передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. – Стрий, 2007. – 384 с.
9. Аркуша О. “Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України”: громадсько-політична біографія Євгена Олесницького / О. Аркуша // Там само. – С. 15–129.

НАШІ АВТОРИ

АГАПОВ Володимир Леонідович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького інституту Української академії залізничного транспорту (м. Донецьк). Наукові інтереси – розвиток вугільної галузі, шахтарський рух України.

АДАМОВИЧ Сергій Васильович – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – діяльність політичних партій і організацій в Україні на сучасному етапі.

БОЙЧУК Леся Тарасівна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує творчу спадщину Кирила Трильовського.

БУЛАЧЕК Володимир Романович – кандидат історичних наук, начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України (м. Львів). Сфера наукових інтересів – українсько-польські відносини в Галичині наприкінці XIX – у першій третині XX ст.

БУРДУЛАНЮК Василь Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням історії української науки й культури в Галичині.

ВЕЛИКОЧИЙ Володимир Степанович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми джерелознавства й історіографії ЗУНР, українських національних визвольних змагань першої третини XX ст.

ВИПАСНЯК Андрій Іванович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Івано-Франківського національного медичного університету, викладач циклової комісії суспільних дисциплін Івано-Франківського державного коледжу технології і бізнесу (м. Івано-Франківськ).

ГАЛИК Володимир Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Досліджує епістолярну спадщину Івана Франка.

ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ Тамара В'ячеславівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політичну історію України першої половини XX ст.

ГЕНИК Микола Антонович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням українсько-польських взаємин у XX – на початку XXI ст.

ГРИНИК Ігор Іванович – аспірант кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Займається дослідженням історії України першої половини XX ст.

ДМИТРУК Ірина Федорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – історія етнографічних досліджень Гуцульщини XIX–XX ст.

ДРОГОМИРЕЦЬКА Людмила Романівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукового зацікавлення – громадсько-політичне життя Західної України 1920–1930-х рр.

ЄГРЕШІЙ Олег Ігорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Галичині першої половини XX століття.

ЖЕРНОКЛЕСВ Олег Станіславович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням історії соціал-демократичного руху й етнополітичних процесів в Україні.

КІНДРАТЮК Богдан Дмитрович – директор Центру дослідження дзвонарства, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає дзвонарську культуру України.

КОБИЛЬНИК Роман Васильович – старший викладач кафедри історії слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – українсько-польські відносини у Другій Речі Посполитій.

КОБУТА Степан Йосифович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси в західному регіоні України 1990-х рр.

КОМАР Володимир Леонович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує міжнаціональні взаємини у Другій Речі Посполитій.

КОРОЛЬКО Андрій Зеновійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, докторант Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-політичні та культурно-просвітницькі процеси на Покутті кінця XIX – першої половини XX століття.

КРОЙТОР Володимир Костянтинович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політику Румунії в українському питанні в міжвоєнний період, українсько-румунські відносини.

КУГУТЯК Микола Васильович – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми національно-політичного руху в Галичині XIX–XX ст. та етнокультурні процеси в Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення.

КУЧИК Олександр Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Досліджує політичне життя в Галичині в умовах польсько-литовської інтеграції XIV – XVI ст., історичну біографістику.

ЛЕВКУН Ярослав Антонович – здобувач кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Вивчає творчу спадщину археолога Івана Борковського.

ЛИЦУР Микола Зеновійович – здобувач кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми рибальства в Галичині XIX – XX ст.

ЛОТОЦЬКИЙ Віталій Володимирович – аспірант кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію міста Івано-Франківська австрійського періоду.

ЛУЦЬКИЙ Олександр Іванович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (м. Львів). Сфера наукових інтересів – культурні процеси в західних областях України в другій половині XX ст.

ЛУЧАКІВСЬКА Іванна Львівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Досліджує депортаційні процеси українського населення до Німеччини періоду Другої світової війни.

МАНДРИК Ярослав Іванович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту гуманітарної підготовки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень: культура, соціально-економічне життя українського радянського села 1930–1950-х рр.

МОНОЛАТІЙ Іван Сергійович – доктор історичних наук, професор кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Наукові зацікавлення: етнічні спільноти в Галичині, українсько-німецькі відносини кінця XVIII – першої половини XX ст.

МУРАВСЬКИЙ Олег Іванович – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (м. Львів). Сфера наукових інтересів: новітня історія України, міжнаціональні, міжконфесійні відносини.

НАГІРНИЙ Віталій Миколайович – доктор філософії Ягелонського університету (Польща). Сфера наукових інтересів: середньовічна історія України.

ПАСИЦЬКА Оксана Ігорівна – аспірантка відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (м. Львів). Сфера наукових інтересів: українське робітництво міжвоєнного Львова.

ПАХОМОВ Володимир Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Досліджує творчу спадщину Ольги Дучимінської.

ПУЙДА Роман Богданович – асистент кафедри історії і політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Досліджує діяльність політичних партій Галичини в міжвоєнний період (1920–1930 рр.)

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор Ярославович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Фахівець з історії українського національного руху в Галичині ХІХ – першої половини ХХ ст.

РОЗЛУЦЬКИЙ Назарій Васильович – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує діяльність українського націоналістичного підпілля періоду Другої світової війни.

СЕМКО Світлана Богданівна – учителька музики Перегінської ЗОШ, викладач школи мистецтв (сmt Перегінське). Вивчає дзвонарство Рожнятівщини та його педагогічні можливості.

СЕНИЧ Марія Володимирівна – аспірантка кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням українсько-польських взаємин у ХХ – на початку ХХІ ст.

СИРЕДЖУК Петро Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Основна тематика наукових праць – колонізація західноукраїнських земель у ХІV – ХХ ст. та історія національних меншин Галичини.

СЛОНЬОВСЬКА Ольга Володимирівна – кандидат педагогічних наук, професор кафедри української літератури Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

СОЛОВКА Любов Михайлівна – заступник начальника відділу інформації та використання документів Державного архіву Івано-Франківської області (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми геноцидів середини ХХ століття, юдаїки, джерелознавства.

СОЛЯР Ігор Ярославович – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (м. Львів). Фахівець у галузі політичної історії Західної України першої половини ХХ ст.

СТАСЮК Ірина Михайлівна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми з історії Української греко-католицької церкви.

ТУРЧИН Тетяна Романівна – аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає історичні джерела періоду Другої світової війни.

УДОД Олександр Андрійович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (м. Київ). Наукові зацікавлення: методологія, джерелознавство й історіографія історії України, біографістика й персоналістика, проблеми історичної освіти.

ФЕДОРЧАК Петро Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми розвитку слов'янських країн у ХХ ст., взаємини між Україною і слов'янськими державами, історію освіти на Прикарпатті.

ХРАБАТИН Наталія Дмитрівна – здобувачка Інституту української археології і джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням української та польської історіографії суспільно-політичного життя Східної Галичини міжвоєнного періоду.

ФУТАЛА Василь Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Вивчає українську та польську історіографії діяльності ОУН у міжвоєнний період.

ЦЕБЕНКО Олег Олександрович – аспірант факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Досліджує політичне життя в Галичині в умовах польсько-литовської інтеграції XIV–XVI ст., історичну біографістику.

ШУЛЬГАТА Наталія Петрівна – здобувачка відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (м. Львів). Сфера наукових інтересів: національно-політичні орієнтації серед українського політикуму Галичини кінця XIX – початку XX ст.

ЮРІЙ Михайло Федорович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Чернівецького торговельно-економічного інституту (м. Чернівці). Коло наукових інтересів – соціально-економічні та політичні проблеми України, соціальна філософія, психологія історії.

ЯРОШЕНКО Роман Васильович – провідний спеціаліст відділу інноваційних технологій та захисту інтелектуальної власності Київського національного торговельно-економічного університету (м. Київ). Вивчає давню українську літературу.

ЯЦІВ Андрій Степанович – здобувач відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (м. Львів). Сфера наукових інтересів: партійно-політичне життя Західної України в міжвоєнний період XX ст.

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лїве – 2,5 см, правє – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;

- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;

- резюме й ключові слова англійською мовою;

- резюме й ключові слова російською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

До 350-річчя м. Івано-Франківськ

Число 18–19
2011

GALICIA

All-Ukrainian Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical

Devoted to the 350th anniversary of Ivano-Frankivsk

№ 18–19
2011

Головний редактор	<i>Василь Головчак</i>
Літературні редактори	<i>Олександра Ленів, Руслана Боднар</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Лідія Курівчак</i>
Комп'ютерна правка	<i>Лідія Курівчак, Оксана Клименко</i>
Коректори	<i>Надія Вебер, Надія Гриців</i>
Дизайн обкладинки	<i>Дмитро Радіонов</i>

Підп. до друку 26.12.2011.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 48,6. Зам. № 137.

Наклад 100 пр.

Видавець і виготовлювач

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

76018, м. Івано-Франківськ,

вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2718 від 12.12.2006.

